

ISSN 2181-1709 (P)
ISSN 2181-1717 (E)

2024/№10

**TA'LIM VA
INNOVATSION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№10/2024
ОКТЯБР

Muassis:

Buxoro davlat universiteti
Fan va ta'lim MChJ

Bosh muharrir: Ma'murov
Bahodir Baxshulloyevich, Buxoro
davlat pedagogika instituti rektori

Jamoatchilik kengashi raisi:
Xamidov Obidjon Xafizovich,
Buxoro davlat universiteti rektori

Mas'ul kotib: Akramova
Gulbahor Renatovna

Texnik muxarrir: Davronov
Ismoil Ergashevich

Tahririyat manzili:
Buxoro shahar,
Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy

E-mail:
eirjurnal2020@gmail.com

Jurnalning elektron sayti:
www.interscience.uz

Jurnal OAK Rayosatining 2021
yil 30 sentyabrdagi 306/6-son
Qarori bilan **PEDAGOGIKA,**
PSIXOLOGIYA,
FILOLOGIYA, TARIX
FANLARI bo'yicha falsafa
doktori (PhD) va fan doktori
(DSc) ilmiy darajasiga
talabgorlarning dissertatsiya
ishlari yuzasidan asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsisi etilgan ilmiy nashrlar
ruyxatiga kiritilgan

Bosishga ruxsat etildi:

10.10.2024 y.

Qog'oz bichimi 60x84 1/8.
b/t.12,5.

Buyurtma raqami №1010
«FAN VA TA'LIM» nashriyotida
chop etildi. Buxoro shahar
<https://interscience.uz/> saytida
joylashtirildi

Jurnal 28.07.2021 yilda 9305

raqami bilan O'zbekiston
Ommaviy axborot vositalari davlat
ro'yxatidan o'tgan

Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va
2 oyda 1 marta chop etildi.
2021 yil noyabr oyidan boshlab
har oyda 1 marta o'zbek, rus va
ingliz tillarida chop etiladi

«Ta'lim va innovatsion
tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-
metodik jurnalidan ko'chirib
bosish tahririyatning roziligi bilan
amalg'a oshiriladi

Maqolada keltirilgan faktlarning
to'g'riligi uchun muallif
mas'uldir

07.00.00 – TARIX FANLARI

Rahmonov K. J. "Globallashuv sharoitida o'zbekistonning turkiya bilan aloqalari" mavzusini o'qitishda innovasion yondashuv	8

Рашидов О. Р. Туркистон АССРда маҳаллийлаштириш сиёсати	13

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Akramova S.R. O'zbek tili leksikasining tarixiy etimologik qatlamlarini o'rganishning ahamiyati	18

Ashurova S. E. Leksikografiyaning paydo bo'lishi va shakllanish jarayoni	21

Avazova N.O. Anvar Obidjon ijodida to'rtlik shakliga yangicha poetik munosabat ifodasi	26

Абдулхакимова Н. Т. Формирование речевой компетенции студентов технических специальностей при изучении русского языка как иностранного	30

Bozorova M. A. Intertekstuallikni amalga oshirish vositasi sifatida allyuziya	35

Doniyorova M. T. "Sabot ul-ojizin" asarida munojotlar tasviri va badiyati	39

Safarova N. O. Zamonaviy latifachilik va uning o'ziga xos tomonlari	45

Suvonov Z. N. N.D.Golev va boshqalarning metodologiyaga doir qarashlari tahlili (badiiy matnning filologik ekspertizasi misolida)	53

Усманова К. Х. Исследования инновационных подходов к преподаванию английского языка в нефилологических направлениях	57

Хакбердиева С. Ф. Ментальная репрезентация концептов «Муж» и «Отец» в разноструктурных языках на материале паремий	63

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Safarova R. Abdulla Avloniyning tarbiya konsepsiyasi	69

Abdullaeva F. S. Methodology for developing professional communicative competence in foreign languages for students of tourism	73

Abdullayeva F. N. O'qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni kreativ topshiriqlar asosida tahlil qilish metodikasi	77

Abdullayeva F. N., Hamroqulova Sh.H. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida matn tahlilida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish.	82

Abdullayeva Sh. I. Talabalar texnik ijodkorligini steam yondoshuv asosida shakllantirish	89
Abdurazaqov X. A. Krossfit maxsus mashqlari yordamida malakali sambochilarning kuch chidamliligini rivojlantirish	95
Abduvaliyev N. A. Talabalarni kundalik-amaliy topshiriqlar asosida o'quvchilarning kognitiv mustaqilligini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlash: tajriba va amaliy texnologiya	100
Abduxolikova N. A. Raqamli asrda mediasavodxonlik: falsafiy oqibatlar va pedagogik strategiyalar	107
Achilova D. Boshlang'ich ta'limda klaster metodining o'rni va roli	111
Adizova N. B. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslari orqali o'quvchilarda kreativ faollikni rivojlantirish	115
Adizova N. B. Muammoli ta'lim texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni	120
Adizova N. B., Nematova M. H. Boshlang'ich sinflarda folklor janrlarini o'qitishda innovatsion pedtexnologiyalardan foydalanish	125
Adizova N. B., Norqulova D. Modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish jarayonida o'quvchilarining borliqdagi predmetlarga nisbatan mustaqil fikrlarining tarkib topishi	131
Axrоров I. D. Jadidchilik harakatining ilm-fan, ta'lim va matbuot sohasida amalga oshirgan islohotlari	135
Aytbayeva G. Y. Ta'lim-tarbiya jarayonidagi tolerantlik	140
Azizova Z. F. Pedagoglarning tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy kompetensiyani shakllantirishda kasbiy kompetentligi	143
Бабаназарова М. Н. Возможности совершенствования функционирования полушарий головного мозга учащихся начальных классов средствами нейропедагогики	149
Ганиева Г. В. Методологические аспекты зарубежного опыта организации повышения квалификации учителей	154
Дустова Д. С. Методика преподавания родного языка у студентов начального образования.	157
Dadajanova G. M. Bolalarni tasviriy faoliyatga o'qitishda interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish usullari	162
Davletova M. R. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishning zamonaviy usullari	166
Egamova R. S. Texnologiya ta'limini amalga oshirishda sinfdan tashqari ishlarning ilmiy-nazariy asoslari	170
Ergasheva N. E. Yangi O'zbekistonda uzluksiz ta'lim tizimining o'rni va ahamiyati	175
Евстафьева Л. Г. Разработка и содержание рабочей программы педагогов дошкольной образовательной организации	178
Hafizov A. R. Maxsus fan o'qituvchilarining mediakompetentligini rivojlantirishning ahamiyati	181
Hafizov Sh. Sh. Aksiologik yondashuvning kelib chiqish shart-sharoitlari	185
Haydarqulova M. Z. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ta'lim mazmunini loyihalashga o'rgatish	191
Ibragimova G. N. Maktabgacha ta'lim tashkiloti innovatsion faoliyatini rivojlantirish jarayoni	194
Idiyeva G. I. Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida 4 "K" model topshiriqlarining ahamiyati	202
Jabbarova Z. O. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish tizimi	211
Jumayev R. X. Sadridin Ayniy ijodida ta'lim-tarbiya masalalari	216
Jakbarov O. O. Ma'naviy tarbiyada innovatsion mexanizmlar: yapon pedagogikasidan saboqlar	221
Kasimov A. A. Darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish	225
Kasimov F. M. Sonlarni raqamlashni o'rganishda ijodiy yondashish	234
Ko'bayev A. S. Texnikum va kasb-hunar maktablari rahbarlari kommunikativ faoliyatini takomillashtirish	236
Kudratova A. I. Matematik savodxonlik shakllantirishda 5t yondashuvi	243
Kurbanova G. Yu. Status verbs from Russian to Uzbek translation	246

Kuychiyeva M. A. STEAM yondashuv asosida tabiiy fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari	250
Kodirova Z. K. Bugungi ta'lim manzarasida an'anaviy og'zaki muloqot ko'nikmalarining eroziyasi	254
Murodova M. M. O'quvchilarda ekologik dunyoqarash shakllantirishda milliy qadriyatlardan foydalanish	258
Муродов К. Н. Технология повышения эффективности соревновательной деятельности и развития силовой выносливости спортсменов в спортивной борьбе	271
Nuritdinova D. F. Innovatsion texnologiyalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish	277
Omonova D. N. Yangi avlod darsliklari bilan ishlashda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarligi.	281
Qosimova M. M. Arifmetik masalalar ustida ishlashda komponentsiyaviy yondashuv	285
Raximova N. M. Boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni modellashtirish	290
Рузиева М. А. Моделирование уроков с применением стратегий развития критического мышления	296
Салимова С. Ф. Основы квалитметрии в образовании: методологический обзор	303
Sadikova U. B. Talabalarda kasbiy sifatlar namoyon bo'lishining differensial farqlari	307
Saidova G. E. Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash	314
Saidova K. U. Sharq va G'arb ta'lim tizimlarining tarbiya pedagogikasi kontekstidagi komparativistik tahlili	318
Sayfullayeva D. A., Akobirova M. B. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ta'limning o'rni va metodik ishlar tahlili	324
Sharopov F. F. «Blended learning» metodini qo'llab maxsus fanlarni o'qitishda sun'iy intellektning ahamiyati	331
Shoyeva Y. A. Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarning ahamiyati	337
Shoyeva Yu. A. Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarning ahamiyati	340
Tursunboyeva X. S. Jadid ma'rifatparvarlarining ilm-fan va ma'rifat yo'lida olib borgan harakatlari	343
Таймуратов А. Р. Курашчиларни техник-тактик ҳаракатларни сифатли бажаришда релаксацияга йўналтирувчи махсус машқлар мажмуасидан фойдаланиш	348
Tashmatov A. R. Dzyudo kurashi bilan shug'ullanuvchi sportchilarning musobaqa faoliyatida qarshi hujumda texnik harakatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish	353
Уразова М. Б. Искусственный интеллект в педагогическом процессе в подготовке будущих специалистов	358
Usmonova Z. Ikompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash ko'nikmasini takomillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari	363
Xayrullayeva D. N. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida etnopedagogika namunalarini o'rgatish metodikasi	367
Yangibaeva A. K. Affects of technology integration in second language acquisition	370
Yulbarsova X. A. Bo'lajak sotsiologlarda fanlararo integratsiya orqali ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish	373
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI	
Иброхимова Р. Р. Психологическая готовность к обучению в школе у дошкольников с атипичным развитием: особенности формирования и методы поддержки	376
Jabbor A. M. Ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni tushunish borasida qiyosiy yondashuvlar tahlili	380
Mahmudov S. O'z-o'ziga bo'lgan munosabat o'smir ta'lim bo'lgan munosabatini belgilovchi omil sifatida	385
Rasulov E. Yu. Sportchilarni musobaqaga psixologik tayyorlashning xususiyatlari	391
Rasulova F. F. o'smirda suitsidal xulqni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillar	395
Турсунова С. А. Addiktiv xulq-atvorni shakllantirish va uning oldini olishning tarbiyaviy modeli	399

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

JAMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi.
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Andijon davlat universiteti professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, tarix fanlari doktori
Majidov Inom Urushevich, texnika fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti
Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor. A.I.Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti Toshkent filiali
Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Musurmonova Oyniso, pedagogika fanlari doktori, professor
Safarova Rohat G'aybulloyevna, pedagogika fanlari doktori, professor, T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi.

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI XORIJ OLIMLARI

Artamonova Yekaterina Iosifovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Xalqaro pedagogika fanlari akademiyasining prezidenti
Yemelyanova Irina Yevgenyevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya
Kuzmenko Galina Anatolevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Moskva davlat pedagogika universiteti, Jismoniy tarbiya, sport va salomatlik instituti
Safaraliyev Bozor Safaraliyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Chelyabinsk davlat akademiyasi
Kulishov Vladimir Vasilevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina
Lazarenko Irina Rudolfovna, pedagogika fanlari doktori, professor. Altay davlat pedagogika universiteti rektori, Rossiya
Filippova Oksana Gennadevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya
Xristo Kyuchukov, pedagogika fanlari doktori. Umumiy tilshunoslik va psixolingvistika professori. Berlin Erkin universiteti, Turkologiya instituti. Xalqaro psixolingvistika va Sotsiolingvistika jurnali asoschisi va muharriri, Germaniya
Kumskov Mixail Ivanovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor. M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, akademik, psixologiya fanlari doktori, professor. Ukraina Milliy pedagogika fanlari akademiyasining akademigi
Padalka Oleg Semenovich, pedagogika fanlari doktori, professor, M.P. Dragomanova nomidagi pedagogika milliy universiteti, Ukraina
Hazretali Tursun, tarix fanlari doktori, professor, Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti professori
Mamedova Irada, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, Ozarbayjon Milliy akademiyasi Tarix instituti bo'lim boshlig'i
Timur Xo'jaog'li, tilshunos va adabiyotshunos olim. Michigan universiteti professori (AQSh)
Nurettin Hatunoğlu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Turkiya)
Mullodjanov Sayfullo Kuchakovich, tarix fanlari doktori, professor. Tojikiston milliy universiteti
Gushko Sergey Vladimirovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

O'ZBEKISTON OLIMLARI TARIX FANLARI

Azamat Ziyoy, tarix fanlari doktori, akademik, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti direktori
Rajabov Qahramon Kenjayevich, tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti bosh ilmiy xodimi

FILOLOGIYA FANLARI

Madjidova Ra'no Urishevna, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Sharipova Laylo Frunzeyevna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Yusupova Hilola O'ktamovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Akramova Surayo Renatovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa do'ntori (PhD), dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PEDAGOGIKA FANLARI

Tolipov O'tkir Qarshiyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti
Dilova Nargiza Gaybullaevna, pedagogika fanlari doktori DSc, professor. Buxoro davlat universiteti
Tilavova Matlab Muxammadovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Sohibov Akram Rustamovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Qarshi davlat universiteti
Umarov Baxshullo Jo'rayevich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Hasanova Gulnoz Qosimovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Inoyatov Abdullo Shodiyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat universiteti
Davronov Nurzod Ismoilovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov Baxriddin Mingbayevich, psixologiya fanlari doktori, professor. Toshkent davlat pedagogika universiteti
Bafayev Muxiddin Muxammadovich, psixologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD). Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

IQTISODIYOT FANLARI

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi direktori
Mamanazarov Abduraxim Bozorovich, pedagogika fanlari doktori DSc. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti Toshkent filiali

FALSAFA FANLARI

Namozov Bobir Bahriyevich, falsafa fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

BIOLOGIYA FANLARI

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor. Buxoro davlat pedagogika instituti

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

Джурсаев Рисбой Хайдарович, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андиганского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушев, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилович, доктор педагогических наук, профессор, Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Кори-Ниязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, академик АНРУз

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

Артамонова Екатерина Иосифовна, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор. Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Кулишов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор. Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Лазаренко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор. Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор. Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Христо Кючуков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социоллингвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор. Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nuraddin Hatipoğlu, Assoc. доктор, университет Зонгулдак Бюлент Эджевит, факультет искусств и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор. Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

История

Азамат Зиё, доктор исторических наук, академик, директор Института истории Академии наук Узбекистана
Раджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана

Филология

Маджидова Рано Уришевна, доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков
Шарипова Лайло Фрунзеевна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Нигматова Лолахан Хамидовна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Уктамовна, кандидат филологических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Акрамова Сураё Ренатовна, доктор философских наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Педагогика

Толипов Уткир Каршиевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор. Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент. Каршинский государственный университет
Умаров Бахтиулло Джурсаевич, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Иноятов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Давронов Нурзод Исмоилович, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Психология

Умаров Бахриддин Мингаевич, доктор психологических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет
Бафиев Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Экономика

Куროлов Кобулжон Кулманович, доктор экономических наук, профессор. Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдухаким Бозорович, доктор педагогических наук (DSc), доцент. Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова

Философия

Намозов Бобир Багриевич, доктор философских наук. Бухарский государственный университет

Биология

Артикова Хафиза Тоймуродовна, доктор биологических наук, профессор. Бухарский государственный педагогический институт

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL

Risboy Haydarovich Djuraev, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Rustambek Temirovich Shamsutdinov, professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences

Inom Urushevich Majidov, doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.

Kahramon Tanzilovich Olimov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after A.I. Gertsen

Zokirkhoja Abdusattorovich Tadjikhodjaev, doctor of Technical Sciences, Professor

Oyniso Musurmonova, doctor of pedagogical sciences, professor

Rohat Gaybulloevna Safarova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.

Kholboy Ibragimovich Ibragimov, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL

Ekaterina Iosifovna Artamonova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences

Irina Evgenyevna Emelyanova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia

Galina Anatolevna Kuzmenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health

Bozor Safaraliyevich Safaraliyev, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy

Vladimir Vasilevich Kulishov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

Irina Rudolfova Lazarenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia

Oksana Gennadevna Filippova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia

Christo Kyuchukov, doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany

Mikhail Ivanovich Kumskov, doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University

Sergey Dmitriyevich Maksimenko, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Oleg Semenovitch Padalka, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine

Tursun Hazretili, doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi

Khuzhaugli Timur, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)

Hatunoğlu Nurettin, Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)

Mullojanov Sayfullo Kuchakovich, doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan

Gushko Sergey Vladimirovich, doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN

History

Azamat Ziyov, doctor of Historical Sciences, Academician, director of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rajabov Kakhramon Kenjayevich, doctor of Historical Sciences, Professor, main researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Philology

Majidova Rano Urishevna, doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages

Sharipova Laylo Frunzeyevna, professor, Doctor of Philology. Bukhara State University

Nigmatova Lolaxon Xamidovna, doctor of Philology. Bukhara State University

Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute

Akramova Surayo Renatovna, doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Pedagogy

Tolipov Utkir Karshiyevich, doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University

Tilavova Matlab Muhammadovna, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Dilova Nargiza Gaybulloyevna, doctor of pedagogical sciences (DSc), Professor. Bukhara State University

Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University

Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Inoyatov Abdullo Shodievich, doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Davronov Nurzod Ismoilovich, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Psychology

Umarov Bakhridin Mingbayevich, doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University

Bafaev Muhiddin Mukhamadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

Mamanazarov Abdukhakim Bozorovich, doctor of pedagogical sciences (DSc), associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

Namozov Bobir Baxriyevich, doctor of Philosophy. Bukhara State University

Biology

Artikova Khafiza Tuymurodovna, doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

07.00.00 – TARIX FANLARI

“GLOBALLASHUV SHAROITIDA O‘ZBEKISTONNING TURKIYA BILAN ALOQALARI” MAVZUSINI O‘QITISHDA INNOVASION YONDASHUV

Rahmonov Kamol Jamolovich,

tarix fanlari nomzodi, Buxoro davlat universiteti, Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası dotsenti

Mazkur maqolada “Globallashuv sharoitida O‘zbekiston va jahon mamlakatlari hamkorligi” fanidan “Globallashuv sharoitida O‘zbekistonning Turkiya bilan aloqalari” mavzusi misolida tarix fani o‘qituvchilariga hamkorlik strategiyalariga asoslangan darslarni qo‘shimcha manbalar asosida tashkil etish metodlari tavsiya etiladi. Shuningdek, Turkiya tarixiga oid matbuot manbalari ilk bor ilmiy-metodik muomalaga kiritiladi

Kalit so‘zlar: Globallashuv, fanning uslubiy ta‘minoti, fundamental darslik, modul-kredit tizimi, Buxoro mahalliy matbuot organlari, “yosh turklar”, Anqara hukumati.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ ТЕМЫ «ОТНОШЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА С ТУРЦИЕЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ».

Рахмонов Камол Джамолович,

кандидат исторических наук, доцент кафедры археологии и истории Бухарского государственного университета

В данной статье на примере темы «Отношения Узбекистана с Турцией в условиях глобализации» из предмета «Сотрудничество Узбекистана со странами мира в условиях глобализации» рекомендуются методы организации уроков, основанные на стратегиях сотрудничества по истории. учителей на основе дополнительных источников.

Ключевые слова: Глобализация, методическое обеспечение науки, фундаментальный учебник, модульно-кредитная система, местные органы печати Бухары, «младотурки», правительство Анкары.ы.

AN INNOVATIVE APPROACH TO TEACHING THE TOPIC «UZBEKISTAN'S RELATIONS WITH TURKEY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION».

Rahmonov Kamol Jamolovich,

Candidate of History, Associate Professor of the Department of Archeology and History of Bukhara State University

In this article, on the example of the topic «Uzbekistan's relations with Turkey in the context of globalization» from the subject «Cooperation betweeyen Uzbekistan and world countriyes in the context of globalization», methods of organizing lessons based on cooperation strategies are recommended to history teachers based on additional sourcyes.

Key words: Globalization, methodological support of sciencye, fundamental textbook, module-credit system, local press bodiyes of Bukhara, «young Turks», Ankara government.

Kirish. Hozirgi kunda barcha sohalarda malakali kadrlar (jumladan, bo‘lajak tarix o‘qituvchilar) tayyorlovchi oliy o‘quv yurtlari zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchisini raqobatbardosh va yetuk mutaxassislar qilib tayyorlash uchun o‘qitishning zamonaviy va samarali yo‘llarini topish hamda amalda tadbiq qilish muhim hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgacha mavjud tarix fanlarini eskicha qolip va mazmundagi o‘quv mashg‘ulotlaridan voz kechib, innovation-raqamli va axborot jamiyati uchun munosib tarixchi kadrlar tayyorlashga mo‘ljallangan dasturlarga ehtiyoj juda katta. Shu bilan birga bo‘lajak tarixchilarni yetuk mutaxassis etib tayyorlovchi o‘quv muassasalariga va uning metodistlariga endi oson bo‘lmaydi. Chunki bunday tezkor, shiddatli davrda, axborotlar jadal

suratlar bilan tarqalayotgan bugungi kunda ko'plab o'quv muassasalarida umumiy bir jihat – ko'p hollarda darslarning innovasion jihatdan yetarli darajada tashkil etilmayotganligi ko'zga tashlanib qolmoqda. Darslarning texnologik to'g'ri tashkil etilishi ma'ruzachining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishiga juda katta ko'mak beradi, o'qituvchi har bir mashg'ulotda o'z ta'sir doirasini kengaytirishga juda ahamiyatlidir.

Ma'lumki, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim vazifalaridan biri talabalar uchun tasdiqlangan o'quv dasturlarining mazmuniga va ularni zamonaviy talablarga javob beradigan xususiyatlarga bog'liqligini hech kim inkor etmasa kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari 70220301-Tarix (yo'nalishlar va faoliyat turi boyicha) magistratura mutaxassisligi o'quv rejasiga ko'ra 2-jarayonda (30 soat ma'ruza, 60 soat) "Globallashuv sharoitida O'zbekiston va jahon mamlakatlari hamkorligi" fani o'qitiladi[1]. Fanning ishchi o'quv rejasida nazarda tutilmoqda Buxoro davlat universiteti rektorining 2024 yil 29 avgustda imzosi va muhri bilan 70220301-Tarix (yo'nalishlar va faoliyat turi boyicha) magistratura mutaxassisligi uchun tasdiqlangan Mazkur fanning bosh maqsadi – O'zbekistonning jahon mamlakatlari bilan hozirgi kungacha bo'lgan rivojlanishining asosiy omillari va yo'nalishlarini yoritishga qaratilgan. Taqdim etilgan fan tarixchi magistrning nazariy – uslubiy saviyasini oshirishda, jahonda ro'y berayotgan tarixiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

"Globallashuv sharoitida O'zbekiston va jahon mamlakatlari hamkorligi" fanining uslubiy ta'minoti hisoblangan o'quv dasturi va tavsiya etilgan darsliklar mazmuni hozirgi zamon talablariga javob bermaydi. To'g'ri, keyingi yillarda oliy o'quv yurtlari o'qituvchilari tomonidan o'quv qo'llanmalar va darsliklar chop etilmoqda. Biroq yagona fundamental darslik yaratish baribir davrtalab bo'lib qolmoqda. Mavjud uslubiy ta'minot bilan tanishilganda, aksariyati 2017 yilgacha bo'lgan ma'lumotlar bilan to'xtab qolgan.

To'g'ri, "Globallashuv sharoitida O'zbekiston va jahon mamlakatlari hamkorligi" fanining samaradorligi faqat darslikka bog'liq emas. Har yili qayta tayyorlanayotgan o'quv-uslubiy majmualar ham qanchalik takomillashtirilayotgan bo'lsa-da, o'qituvchining ijodiy yondashuvi, jozibali ma'ruzasi yoki suhbatlari o'rnini egallay olmaydi.

O'zbekistonning eng yangi tarixi davriga oid, qolaversa, xorijiy davlatlar bilan hamkorligi tarixi masalalariga doir ilmiy ishlar qilinmoqda. Mazkur tadqiqotlarning yangiligi o'quv dasturlar va o'quv-uslubiy majmualarga kiritilmayapti. O'quv-uslubiy majmualarni ham bugungi yangilanayotgan O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, modul-kredit tizimi, masofaviy ta'lim jarayonlariga yaqinlashtirish lozim. Bu esa bugungi kunda fidoiy mutaxassislar oldida turgan eng muhim vazifa hisoblanadi.

Maqola muallif tomonidan 2021 yilda "1918-1939 yillarda Turkiya" mavzusi bo'yicha 26 sahifadan iborat dars ishlanmasi tayyorlangan. Mazkur metodik ishlanma va keyingi yillarda chop etilgan o'quv qo'llanmalarda o'qituvchilar uchun mazkur mavzuni mashg'ulotlarida qo'llaniladigan interfaol usullar ham taqdim etilgan[2].

Shu nuqtai nazardan har bir darslikning fan mavzulariga qo'shimcha tarzda materiallar joylashtirish maqsadidan kelib chiqib, mazkur maqola doirasida fanning modullaridan biri "Globallashuv sharoitida O'zbekistonning Turkiya bilan aloqalari" mavzusi orqali quyida bir qator tavsiyalar taqdim etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Globallashuv sharoitida O'zbekiston va jahon mamlakatlari hamkorligi" fanidan "Globallashuv sharoitida O'zbekistonning Turkiya bilan aloqalari" mavzusini loyihalashtirishda quyidagi qo'shimcha jihatlariga e'tibor qaratiladi.

Darsning birinchi bosqichida mavzu va rejalar e'lon qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi, ilmiy va pedagogik amaliy ahamiyati tushuntiriladi. "Globallashuv", "hamkorlik", "o'zaro ishonch", "tarixiy aloqalar" kabi tayanch atamalarga izoh beriladi.

Mavzuning "O'zbekiston- Turkiya munosabatlarining tarixiy ildizlari" deb nomlangan 1-rejasini loyihalashtirish va bayon etishda ma'ruzachi –o'qituvchi tomonidan quyidagi qo'shimcha materiallarni magistrning yetkazish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Jahon tarixi fanidan "O'zbekiston- Turkiya munosabatlarining tarixiy ildizlari" masalasini atroflicha va keng qamrovli o'rganish uchun 1917-1930 yillarda Turkistonda chop etilgan

davriy matbuot materiallari, mavzuga oid qo‘shimcha boy ma’lumotlar beradi. Jumladan, 1920-1929 yillarda Buxoroda dunyo yuzini ko‘rgan, Buxoro mahalliy matbuot organlari- “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarida Turkiyaning urushdan keyingi o‘n yilliklaridagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy ahvoliga oid ko‘pgina ma’lumotlar keltirilgan. Turkiyadagi siyosiy ahvol, uning birinchi rahbari Mustafo Kamolning faoliyati to‘g‘risida ko‘p voqeliklardan voqif bo‘linadi. Ayniqsa, Turkiya - BXSР o‘zaro diplomatik aloqalari tarixiga oid qiziqarli ma’lumotlar mahalliy matbuot sahifalarida keltirilgan. Shuningdek, qo‘shimcha adabiyotlar sirasiga taqdir taqozosi bilan Turkiyaga muhojirlikka ketishga majbur bo‘lgan vatandoshlarimiz haqidagi istiqlol yillarida yaratilgan kitob va maqolalardan ham foydalanish ma’lumotlar doirasini kengaytiradi.

Dars jarayonida o‘qituvchi (1-reja bayoni orqali) qo‘shimcha manbalar orqali magistrarga mavzuni tushuntirish uchun mavjud materiallarni ikki guruhga ajratib oladi. Birinchidan, “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarida Turkiya milliy mustaqilligini to‘la ta’minlash yo‘lida har qanday qurbonlar berishga tayyor ekanligi, xalqaro anjumanlarda o‘z izzat-nafsini himoya qilayotganligi bilan bog‘liq fikr-mulohazalarga boy maqolalar e‘lon qilinganligini, Turkiyaning siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayoti bilan bog‘liq xabarlariga salmoqli o‘rin ajratilgan bo‘lib, «Sharq dunyosida Turkiya: Millat Majlisiga kimlar saylandi?», «Turkiya-Polsha shartnomasi», «Turkiyada Albaniya hay’ati», «Turkiyada yangi Amerika shirkati», «Turkiyada Milliy Majlis ochildi», «Turkiya hukumatining Shimoliy Amerika Jumhuriyatiga murojaati», «Turkiya-Armaniston munosabatlari», «Istambul bo‘shatildi», «Turkiyaga mutaxassislarni jalb qilish», «Turkiya urushga qaror bergan»[4], kabi o‘nlab xabar va maqolalar gazeta sahifalarida mavjudligini qayd etadi.

Ikkinchidan, «Buxoro axbori»da Turkiya Respublikasining birinchi prezidenti, kamolchilar inqilobining tashkilotchisi va rahbari, yirik davlat arbobi, XX asr buyuk shaxslari qatoridan munosib o‘rin olgan Mustafo Kamol posho (1881-1938, 1923-1938) shaxsiyati hamda faoliyatiga bog‘liq bir qator maqolalar chop etilganligini, (hatto, «Ozod Buxoro» gazetasining 11(224)-sonida Mustafo Kamolning qiyofasi aks ettirilgan) gazetalarda «Inqilobiy turk askarlarining boshlig‘i qahramon - Kamol posho», «Mustafo Kamol-Millat Majlisi raisi», «Mustafo Kamol posho- Jumhurrais», «Mustafo Kamol posho va sovet rahbarlari»[5], kabi yirik maqolalar bosilganligini, bularda uning hayot yo‘li, siyosiy faoliyati, harbiy qo‘mondonlik mahorati, Turkistonga munosabati atroflicha bayon qilinganligi aytiladi.

Yuqorida qayd etilgan qo‘shimcha materiallarning ayrim sharhlari bayon qilib berilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, Birinchi jahon urushi tugaganidan so‘ng Sharq dunyosida milliy ozodlik va mustaqillik uchun kurashlar avj oldi. Ma’lumki, Turkiya (Usmoniylar saltanati) Germaniya tomonidan urush harakatlariga kirib, Uchlar ittifoqi yengilganidan so‘ng o‘z milliy birligini yo‘qotish xavfi ostida qoldi. Hatto, mamlakat poytaxti Istanbulni Angliya egallab oldi. 1918 yilning oxiridan Turkiyadagi ozodlik kurashiga turkiy xalqlarning buyuk farzandi Mustafo Kamol Posho boshchilik qilib, 1920-1923 yillarda u tuzgan «Anqara muvaqqat hukumati» mustamlakachilarni (asosan Angliya va Italiya harbiy kuchlari) ona-Vatani tuprog‘idan haydab chiqarishda yo‘lboshchilik qildi.

Turkiyada siyosiy voqealar keskin kechayotgan bir davrda BXSР (1920-1924) o‘zining faol ichki va tashqi siyosatini yuritayotgan edi. Buxoro Respublikasining istiqbolli rejasida xorijiy mamlakatlar bilan do‘stona diplomatik, iqtisodiy, madaniy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor qaratildi. Avvalo, uzoq asrlik an’anaviy hamkorlik aloqalarida bo‘lgan Turkiya bilan qizg‘in munosabatlarga kirishildi. Umuman XX asr boshlarida Turkiyadagi “yosh turklar” bilan Buxoro jadidlari - “yosh buxoroliklar” o‘rtasida do‘stona, ma’rifiy-madaniy aloqalar o‘rnatilgandi.

Yangi tarixiy vaziyatda, haqiqatdan ham BXSР tashkil topgan 1920 yilda Turkiya siyosiy hayotida istiqlol uchun kurash avj olgandi. Turkiy xalqlarning asl vatani bo‘lgan Turkistonda Turkiyadagi tarixiy jarayonlarni o‘ta sinchkovlik bilan kuzatib borish, turklarni imkon qadar ma’naviy-moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash yo‘lini tanlanishi o‘z-o‘zidan ayon edi. Yuqorida qayd qilinganidek, Birinchi jahon urushidan mag‘lub bo‘lib chiqqan Turkiya 1920 yil 10 avgustda Parij yaqinidagi Sevr shaharchasida Antanta davlatlari bilan imzolangan

shartnomaga ko'ra, amalda yarim mustamlakaga aylantirildi.

Hayot – mamot jangiga kirgan “Anqara muvaqqat xukumati” va uning yo‘lboshchisi Mustafo Kamol haqida “Buxoro axbori” gazetasi: “1921 yil 16 iyulda turklar Mustafo Kamol posho boshchiligida butun front bo‘ylab yunonlarga qarshi qat’iy va umumiy harakatlar boshlag‘onlar. Shul vaqtda turklar dushmonning 3-4 barobar ko‘p bo‘lg‘on kuchlariga qarshi qat’iyat bilan kurashib, ular hujumini to‘xtaturlar. Yashasin o‘zlarining qahramonlik va g‘ayratlari orqasinda Yevropa tahlikasiga (Yunoniston va Angliyaga) qarshi turib harb maydonida umumiy g‘alaba qozonib, o‘z vatanlarini mudofaa qilg‘on turk askarlari!” [6] - deb yozgandi.

Buxoro xalqi turk-yunon urushi maydonida turklar qo‘li baland kelganligi munosabatila shodlik va xursandchilik bilan 1922 yil 12 oktyabrda miting va namoyishlar o‘tkazgan. Ularda davlat rahbarlari, islom ulamolari, oddiy mehnatkash aholi, maktab o‘quvchilari va madrasa talabalari ishtirok qilishgan. Turk shahidlarining ruhiga Qur’oni karim tilovat qilinib, motam kuylari chalingan.

1922 yilning mart oyida Buxoro Respublikasidan Mustafo Kamol posho hukumatini rasmiy suratda tanish va o‘zaro munosabatlar o‘rnatish uchun Mahmud Nazar xamda Mahmud Rajab afandilar boshchiligida buxorolik vakillar Anqaraga tashrif buyurishgan.

BXSRning favqulotda siyosiy vakillari sharafiga ziyofat uyushtirilib, unda Mustafo Kamol posho ham shaxsan ishtirok etgan. “Buxoro axbori” gazetasida Turkiya hukumati boshlig‘i Mustafo Kamol hamda Buxoro vakili Maxmud Nazar afandi nutqlari to‘la holda keltirilgan. Mustafo Kamol nutqida: “Dindosh va qondosh Buxoro xalqining orzusini yuzaga chiqarishi uchun bu qardosh millatga o‘zimning fotihamni beraman” [7],-degan fikri bayon qilingan.

Buxoro hay’ati vakillari Mustafo Kamol poshoga hurmat va ehtirom ramzi sifatida yurtimizdan olib borilgan oltin dastali qilich, Amir Temur zamonida ko‘chirilgan Qur’oni Karimning nodir nusxalaridan birini hamda Turkiya xalq askarlari uchun Buxoro tasviri tushirilgan nishonlar taqdim etishgan.

Tahlil va natijalar. XX asr buyuk shaxslari qatoridan Mustafo Kamol nomi mustahkam o‘rin oldi. Mustafo Kamol Otaturk bilan Buxoro Respublikasi vakillari uchrashgan tarixiy sanadan ham yuz yillikning 4-choragi o‘tib bormoqda. Turkiya xalqi Otaturk nomini abadiylashtirish uchun uning jasadi qo‘yilgan poytaxt Anqarada etnografiya muzeyini tashkil qilishgan. Muzeyda Mustafo Kamol Otaturk hayot yo‘li va faoliyati bilan bog‘lik yuzlab asori-atiqalar, buyumlar, kitob va nashrlar, harbiy kiyim, qurol-yarog‘ kabilar qo‘yilgan. Ular orasida buxoroliklar tomonidan Turkiya rahbariga hadya qilingan nishonlar va buyumlar ham bor. Bu esa xalqlarimiz o‘rtasidagi sinovdan o‘tgan mustahkam qavm-qarindoshchilik, oltin singari zanglamas do‘stona aloqalarning umrboqiyligidan dalolatdir.

Respublikamiz istiqbolga erishgan dastlabki kunlarda Mustafo Kamol vasiyatiga sodiq bo‘lgan kamolchilikning 6-bosqichida rivojlanish yo‘lidan ketayotgan Turkiya va uning marhum prezidenti Turg‘ut Ozal yurtimiz kelajagiga ishonch bilan qaradi va bizni 1991 yil 16 dekabrda rasmiy jihatdan birinchi bo‘lib tan olgan davlat ham Turkiya Respublikasi bo‘ldi.

Turkiya Respublikasi shakllanmagan, «Anqara hukumati» mavjud bo‘lgan yillarda bu yurt mustaqil bo‘lishiga ishonch bilan qaragan Buxoro hukumati ko‘rsatgan qat’iyat va ishonchni salkam bir asrcha vaqt o‘tganidan so‘ng Turkiya ham O‘zbekiston kelajagi oldida mas’ulligini anglashi tabiiy edi.

Hozirda xalqaro munosabatlar ziddiyatli, murakkabliklarga to‘la, xullas, qanday bo‘lishidan qat’iy nazar O‘zbekiston jahon hamjamiyatida o‘z o‘rni, mavqei va salohiyatiga ega bo‘lgan mamlakatdir.

Turklar yo‘lboshchisi va rahnamosi shaxsi bilan bog‘liq masalaga baho berganda esa O‘zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.Karimovning «Mustafo Kamol Otaturk nafaqat qardosh turk xalqining, balki barcha turkiy xalqlarning buyuk farzandi va iftixoridir», -degan fikrlari ayni haqiqatdir.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. O‘zbekistonning boshqa mamlakatlar bilan aloqalarini o‘rganishga jarayonida 1-rejalar asosan munosabatlarning tarixiy asoslari tahlil etilishiga hamda mazkur rejalar bayonida o‘qituvchi tomonidan keyingi yillarda amalga oshirilgan tadqiqot natijalaridan foydalanishga

tavsiya beriladi.

2. 2018-2024 yillarda taxminan 50 dan ortiq doktorlik, 200 dan ortiq tarixning turli yo'nalishlari bo'yicha himoyalar amalga oshirildi. Ilmiy tadqiqotlar ilgarilab ketmoqda. Mazkur tadqiqotlarning yangiligi darslik va metodik qo'llanmalarda aks ettirilmayapti. Qolaversa, tarix fani o'qituvchilarining aksar foizi bu fan yangiliklaridan mutlaqo xabarsiz. Shuning uchun ilmiy yangiliklarni ta'limga olib kirish uchun muvofiqlashtiruvchi maxsus bir kengash tuzish kerak. Kengash faoliyati monitoring qilib borilishi zarur.

3. Keyingi yillarda yozilgan darsliklar, o'quv qo'llanmalar, hatto dissertasiyalar ham rasmiy hisobotlar va statistik ma'lumotlar jamlanmasiga o'xshaydi, ayrimlari dalil va raqamlar bilan to'ldirib tashlangan. Rejalarda ham uzviylik, davomiylik yo'q, yarmidan voqealar uzilib qolganga o'xshaydi. Ko'pgina mavzularini, hatto rejlarni ham darsliklardagi mavjud mayetariallardan tashqari qo'shimcha manbalar asosida o'tish zarur, shundagina magistr istiqbolda o'zini bo'lajak tarix fani o'qituvchisidek tasavvur qila boshlaydi.

4. Oliy ta'limda tarix darsliklari yozish monitoringini olib borib, novator va metodistlarni tanlab, yangi avlod darsliklarini yaratish kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Buxoro davlat universiteti rektorining 2024 yil 29 avgustda imzosi va muhri bilan 70220301- Tarix (yo'nalishlar va faoliyat turi bo'yicha) magistratura mutaxassisligi uchun tasdiqlangan ishchi o'quv rejasi nazarda tutilmoqda.

2. Rahmonov K.J. "1918-1939 yillarda Turkiya" mavzusi bo'yicha dars ishlanmasi. Metodik qo'llanma. Buxoro-2021 yil. 26 bet. Rahmonov K.J. Jahon tarixi fanini o'qitishda innovatsiya va interfaol metodlarni tadbiq etish. Buxoro-2022 yil. 114 bet. Rahmonov K.J. Tarix fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalar. O'quv qo'llanma. . "FAN ZIYOSI". Buxoro . 2024. -130 bet

3. "Buxoro axbori" gazetasi BXSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi matbuot organi bo'lib, 1920 yil 9 sentyabrdan 1923 yil oktyabrgacha chop etilgan. Gazeta o'zbek tilida, isloh qilingan arab imlosida, sarg'ish rangli o'rtacha sifatdagi qog'ozda, haftada 1-2 marta, 1500-2000 nusxada chiqarilgan. 1923 yil 16 oktyabrdan "Ozod Buxoro" nomida gazeta nashr qilina boshlangan. Bu gazeta 1930 yil oktyabr oyigacha chiqib turgan. Gazetalarning to'liq taxlamlari bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi (O'zbekiston MDA) va Abu Ali Ibn Sino nomidagi Buxoro viloyati markaziy kutubxonasida saqlanmoqda.

4. «Buxoro axbori» 1923 yil 2 avgust. 185-son, 7 avgust 187-son, 11 avgust 188-son, 15 avgust 190-son, 29 avgust 195-son, 5 oktyabr 210-son, 10 oktyabr 212-son, 12 oktyabr 213-son.

5. O'sha gazetalar. 106-son, 1922 yil 29 oktyabr. 193-son 1923 yil 24 avgust.

6. Ziyo Usmoniy. Turkiya hamda yunon muhorabasi // Buxoro axbori, 50-son, 1921 yil 25 sentyabr.

7. Buxoro hay'ati Mustafu Kamol posho huzurida // Buxoro axbori, 77-son, 1922 yil 4 aprel.

ТУРКИСТОН АССРДА МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШ СИЁСАТИ

Рашидов Ойбек Расулович,

Тошкент давлат иқтисодийёт университети, тарих фанлари доктори (DSc),
профессор

Аннотация. Мақолада Туркистон АССРдаги давлат идораларининг маҳаллийлаштириш сиёсатидаги натижа ва муаммолар ўрганилган. Муаллиф томонидан совет бошқаруви даврида Марказ томонидан миллий сиёсий раҳбарлар фаолиятига ишончсизлик билан қаралиши, уларнинг ишларига асоссиз аралашувларнинг бўлиши ҳамда улар кучли назорат остига олинганлиги ёритилган.

Калит сўзлар: большевик, совет, маҳаллийлаштириш, ўзбеклаштириш, коммунист, миллий сиёсат, миллатчилик, тоталитар.

ПОЛИТИКА КОРЕНИЗАЦИИ В ТУРКЕСТАНСКОГО АССР

Рашидов Ойбек Расулович,

Ташкентский государственный экономический университет,
доктор исторических наук (DSc), профессор

Аннотация. В статье изучается проблемы и результаты политики коренизации государственных учреждений Туркестанского АССР. Автором освещается период советского руководства, ее недоверие к местным руководителям и безосновательное вмешательство, и жесткий контроль Центра.

Ключевые слова: большевик, совет, коренизация, узбекизация, коммунист, национальная политика, националист, тоталитар.

THE POLICY OF KORENIZATION IN THE TURKISTAN ASSR

Rashidov Oybek Rasulovich,

Tashkent State University of Economics, Doctor of History (DSc), professor

Annotation. The article is devoted the problems and results in policy korenization of the government in Turkistan AASR. The author lights the period of the Soviet management, her mistrust to local heads both groundless intervention, and rigid control of the Center.

Key words: bolshevik, soviet, korenization, uzbekization, communist, national policy, nationalist, totalitar.

Туркистон АССРда даслаб давлат бошқарувидаги кадрларнинг аксарияти европа миллатига мансуб бўлганлиги учун иш юритиш ва хужжатчилик тизими асосан рус тилида олиб борилди. Давлат муассасаларида иш юритиш рус тилида олиб борилиши маҳаллий аҳоли учун қийинчиликлар туғдирган. Бу масалада давлат аппаратида бир қатор шикоятлар келиб тушган. Ҳатто ижро учун тегишли жойларга жўнатилган муҳим хужжатлар маҳаллий кадрларга тушунарсиз бўлганлиги сабабли орқага қайтарилиб юборилган. Бунинг олдини олиш мақсадида большевиклар томонидан давлат идораларини маҳаллий аҳолига яқинлаштириш режаси ҳисобланган “маҳаллийлаштириш” сиёсати ҳаётга татбиқ этилди.

Бу даврда совет мафкурасига хизмат қиладиган миллий кадрлар тайёрлаш масаласи бўйича Марказ томонидан вазифалар қатъий белгилаб қўйилган. Хусусан, большевиклар етакчиси И.В.Сталин бу ҳақида қуйидагиларни таъкидлаган эди: “Вазифа шундан иборатки, Туркистонни намунали, ҳаммага ўрнак бўладиган республикага, шарқни инқилоблаштиришнинг етакчи постига айлантириш лозим. Айнан шунинг учун барча эътиборни Туркистонга қаратиш, яъни омманинг маданий даражасини кўтариш ҳамда совет аппаратини миллийлаштириш зарур. Ушбу вазифани қандай бўлмасин бажаришимиз керак, лекин қурбонликлар бизни тўхтатмаслиги лозим”[1].

Давлат идораларини маҳаллийлаштириш ишларини ташкил этиш мақсадида 1923 йилнинг 15 августида Туркистон АССР Марказий Ижроия Қўмитаси ҳузурида Марказий

маҳаллийлаштириш комиссияси тузилган[2].

Ушбу комиссиянинг жойларда ҳудудий бўлимлари ҳам ташкил қилинган. Мазкур комиссияларнинг вазифалари давлат идораларида ёзилган қарорлар, фармонлар, буйруқлар ва топшириқларнинг рус тили билан маҳаллий тилларда бир хилда ёзилишини ҳамда турли муассасаларда ерли ходимларнинг иш билан таъминланишини назорат қилиш бўлган. Архив ҳужжатлари ва даврий матбуотда келтирилган маълумотлар шуни тасдиқлайдики, давлат идораларини маҳаллийлаштириш комиссияларининг зиммасига юклатилган вазифалар ниҳоятда оғир бўлган. Бунинг сабаби русийзабон ходимларнинг маҳаллийлаштириш сиёсатига қарши бўлганлиги билан боғлиқ эди. Давлат идораларини маҳаллийлаштириш юзасидан қабул қилинган бир қатор қарорларда маҳаллий миллатга мансуб ишчилар турли муассасаларда тажрибачи сифатида жойлаштирилиши ва амалиёт ўтаб бўлгач ўша жойда доимий штатга қабул қилиниши лозим эди. Бироқ европа миллатига мансуб раҳбарлар тажрибачиларга кўпол муомалада бўлиши, маош тўламаслиги, камситиши ҳамда уларни ўзлари билан тенг кўрмаслиги комиссиянинг фаолиятига очикдан-очик тўсқинлик ҳисобланарди.

Туркистон АССР МИКнинг 130-қарорига биноан республика ҳудудидаги барча муассасаларнинг иш юритиши 4 та тилда олиб борилиши тартиби белгиланди[3]. Бунда рус ва 3 та маҳаллий: ўзбек, қирғиз [қозоқ] ва туркман тилларида олиб борилиши назарда тутилган. Шундан келиб чиқиб, Туркистон АССРнинг вилоятлар бўйича давлат тиллари белгиланди. Жумладан, Еттисув, Сирдарё ва Амударё вилоятлари – қирғиз тилида, Фарғона ва Самарқандда ўзбек тилида ва Туркман вилоятида эса туркман тилида иш юритиш тизими жорий қилинди[4]. Шунингдек, ушбу қарорда Туркистон АССР ихтиёридаги юқори муассасаларда тегишли ҳудуд ва рус тилида параллел равишда иш юритиш тартиби ҳам белгиланган эди. Унга мувофиқ иш юритиш тизимида амалга оширилган ишлар ҳақида Туркистон МИКнинг 1923 йил октябрь ойида бўлиб ўтган йиғилишида қуйидаги маълумотлар берилган:

СССРнинг Туркистон МИК бўйича эълон қиладиган қонунчилик актлари Туркистон АССРнинг барча районлари учун маҳаллий тилларга таржима қилинапти;

Туркистон МИК ва Туркистон ХКСдаги умумий ҳукумат топшириқлари ҳамда барча қонунчилик актлари Туркистон АССРнинг 4 та тилида чоп этиляпти;

Учта райондан фақатгина биттасига тегишли бўлган Туркистон МИК ва Туркистон ХКСнинг ҳукумат топшириқлари шу ҳудудга мувофиқ тилда чоп этиляпти;

Барча ҳукумат органларининг маҳаллий аҳоли билан алоқалари бевосита район тилида олиб бориляпти;

Туркистон АССР ихтиёридаги барча қуйи ячейкалари ўзининг аппаратидаги барча бўлимларида иш юритишни албатта район тилларига ўтляпти;

Маҳаллий органлардаги бошқармаларда рус тилининг сақланиши улар билан тегишли раҳбар органлари келишувига кўра ўрнатилляпти[5].

1923 йил 12 декабрда Бутун Россия Марказий Ижроия Комитети ва РСФСР ХКС томонидан “Туркистон Республикасида маҳаллий тилларда иш юритишга ўтишни тезлаштириш чора-тадбирлари тўғриси”да қарор қабул қилинган[6]. Бунга биноан Туркистон ҳудудида фаолият олиб бораётган барча давлат органларида иш юритишни параллел равишда маҳаллий тилларда олиб бориш ҳамда ерли аҳолининг фаол равишда совет қурилишига жалб қилиниши белгиланди. Шунингдек, давлат органларидаги тасдиқланган штат таркиби, давлат бюджети қабул қилинганлигига кўшимча равишда маҳаллий аҳоли орасидан хизматчиларнинг (10 фоиздан ошмайдиган) қабул қилиниши белгиланиб, келгусида давлат бюджети шу асосда шакллантирилиши кўрсатиб ўтилди[7].

Марказий маҳаллийлаштириш комиссияси 1924 йилнинг 19 октябрида Туркистон Марказий Ижроия Комитетига, ТуркистонХалқ Комиссарлари Советига, Туркистон Иқтисодий Кенгашининг иш бошқарув раисига ва Фарғона вилоят ижроқўмига мурожаат билан чиққан. Бу мурожаатда 1923 йил 29 августда чиқарилган 130 - рақамли Туркистон МИК декретининг 1-моддаси бўйича ҳамма буйруқ ва қарорларни Туркистон аҳолиси учун 4 тилда чиқаришга қарор қилинганлиги ҳамда ушбу қарорнинг 3-моддаси

бўйича ҳамма марказий муассасалар иш бошқаришни тезлик билан ерлик тилга кўчиришга мажбур эканлиги белгиланган бўлса-да, амалда бунга етарлича эътибор қаратилмаётганлигини таъкидланган[8].

Хусусан, марказий маҳаллийлаштириш комиссияси аъзоси А.Расулов бу мурожаатида қуйидаги камчиликларни келтириб ўтган: “130-рақамли буйруқни фақат умумий мутасаддиларгина эмас, балки буйруқни чиқарувчи идоранинг ўзи ушбу буйруқнинг матнини рус тилида жўнатиб, мазкур топширикни бузишдан четда турмаяпти”[9]. Дарҳақиқат, 1924 йилнинг 9 октябрида Фарғона вилоят ижрокўми томонидан тайёрланган 12002- рақамли хатда Туркистон МИКнинг 1924 йил 6 ва 13 августдаги 120 ва 124-рақамли иккита қарори рус тилида ёзилганлиги сабабли марказий маҳаллийлаштириш комиссиясига қайтарилиб юборилган[10].

Давлат идораларини маҳаллийлаштириш сиёсати ҳаётга татбиқ этилгач, уни тўғри йўналтириш ва ундан самарали фойдаланиш орқали бошқарувда миллий кадрларни тайёрлаш масаласи муҳим саналарди. Аини шу масалада миллий манфаатларга хизмат қилган кадрлардан бири А.Расулов ҳисобланади. Мунаввар Қори Абдурашидхонов ўзининг хотираларида маҳаллийлаштириш комиссияси аъзоси А.Расулов ҳақида қуйидагича келтиради: “Бир вақтлар маҳаллийлаштириш соҳасида комиссияни бизнинг одамимиз Али Расулов бошқарган. У Саидносир Миржалилов билан биргаликда 1922, 1923 йилларда “Миллий иттиҳод” ишларида фаоллик кўрсатган”[11]. Лазиз Азиззода томонидан 1930 йилда “Миллий истиқлол” ташкилотининг 133 кишидан иборат аъзолари рўйхати[12] орасида А.Расулов ҳам келтирилган.

Дунёда ҳар бир халқ ўз она тилисида сўзлашишни, ёзишни ва иш юритишни хоҳлайди. Туркистонликлар ҳам иш юритишни тушунарли бўлган ўз она тилларида олиб борилишини ва давлат бошқарувида европа миллатига мансуб ходимлар билан тенгма-тенг ишлашни истардилар. Бунинг учун маҳаллийлаштириш ишларига масъул раҳбарлар ўз олдиларига қуйидаги вазифаларни белгилаб олганлигини қайд этган: “Бизнинг вазифамиз турли идораларга тажрибачиларни жойлаштириш орқали бошқарувга ерли аҳолини жалб қилишдир. Бу учун ерлилаштириш теварагида масъул ишчи ва фирқа ташкилотларининг ғайратлари лозимдир. Ерлилаштириш ишини тузук бир йўлга қўйгандагина ерли халқнинг эҳтиёжини таъмин этган бўламиз ва шундагина ишимизда муваффақият қозонамиз”[13].

Туркистон АССРда давлат идораларини маҳаллийлаштириш ишларини самарали ва муваффақиятли ташкил этишда жиддий тайёргарлик, пухта режа ҳамда қатъий ижро механизми зарур эди. Афсуски, маҳаллийлаштириш комиссиясининг ҳудудий бўлимларида мазкур соҳа тизимида ижро механизми суст, бирёқлама олиб борилаётганлигига оид баъзи шикоятлар келтирилади. Жумладан, Қўқон шаҳри аҳолиси Фарғона маҳаллийлаштириш комиссиясига почта, телеграф масаласидаги айрим муаммолар билан мурожаат қиладилар. Бунда почтахоналарда иш юритиш тартиби рус тилида олиб борилаётганлиги маҳаллий аҳолига қийинчиликлар туғдираётганлиги кўрсатилган[14]. Почта ва телеграфда иш юритишнинг маҳаллийлаштирилиши юзасидан Эски марғилонликлар ҳам шикоят қилиб, ҳатто бу борада “Фарғона” газетасида “Ерли тилда почта телеграф ишлари”[15] сарлавҳасида мақола билан чиқадиладар. Мақолада почта ва телеграф ишларида ижобий натижаларга эришиш мақсадида соҳага маҳаллий миллатга мансуб ишчиларни кўпроқ жалб қилиш таклифи илгари сурилган[16].

Тошкентнинг эски шаҳар қисмида яшовчи аҳоли маҳаллийлаштириш комиссиясига йўллаган мурожаатида дорихоналарда маҳаллий тилларни билувчи ерлик ходимлар тайёрлаш лозимлигини таъкидлаган. Мурожаатда дори олувчиларнинг аксарияти мусулмон бўлганлиги, дорихона ходимларининг барчаси европалик бўлгани ҳолда ерлик аҳоли тилига тушунмасдан уларга кўпол муомалада бўлаётганлиги келтирилади. Натижада дорихонада дори ололмаган халқ саргардон бўлиб, ниҳоят касалликдан жон бераётган ҳолатлар кўп бўлаётганлиги батафсил ёритилган[17].

Андижон уезида ҳам аксарият топшириқларрус тилида келиши туфайли баъзи тушунмовчиликлар юзага келаётганлиги таъкидланган. Давлат идораларини маҳаллийлаштириш борасида қабул қилинган 130-қарор чиққандан сўнг мазкур ҳудудга

дастлаб топшириқлар икки тилда юборилган. Бироқ 1924 йилнинг июль ойидан бошлаб Булоқбоши бўлисининг ижрокўмига уезд ижрокўми томонидан русча хатлар кела бошлаган. Бўлис ижрокўмининг саркотиби русча билмаганлиги сабабли вазифасини бажара олмаётганлигини ҳамда бу ҳақда маҳаллийлаштириш комиссиясидан бирор чора кўришини сўраган[18]. Айрим муассасаларда раҳбарлар маҳаллий тилда ёзилган топшириқларнинг русча матнини ҳам қўшиб юборишни сўраганлар. Улар ўзларини оқлаш учун турли баҳоналарни келтириб ўтганлар. Масалан, “Сиздан мусулмонча тилда олиниб турилган аксарият топшириқлар ва фармойишларда жуда оз истеъмол қилинадиган арабча жумлалар келтирилган бўлиб, ушбу сўзларга тушуниб бўлмайди... Ушбу топшириқларнинг мусулмонча нусхасидан ташқари бир нусха рус тилида ёзилганидан ҳам қўшиб юборсангиз...”[19]. Бу каби баҳоналар албатта европа миллатига мансуб раҳбарларнинг тутган йўли эди. Маҳаллийлаштириш сиёсати олиб борилаётган бўлса-да, муассасаларда маҳаллий раҳбарлар салмоғи ҳали жуда паст эди.

Туркистон АССРда фаолият юритган маҳаллийлаштириш комиссияси 1923 йилнинг октябрь ойидан бошлаб турли идора ва муассасаларга тажрибачиларни жўната бошлади. Ушбу тажрибачилар турли ташкилотларда иш ўрганиб, шу жойда фаолият юритиши белгилаб берилди. Аммо, комиссия томонидан юборилган тажрибачилар аксарият ҳолларда муассаса раҳбарияти ва ходимлари томонидан яхши қабул қилиниб, иш ўргатилиши ўрнига турли баҳоналар билан орқага қайтариб юборилган. Тажрибачиларнинг европа миллатига мансуб раҳбарлар томонидан сарсон қилинганлиги хусусида марказий комиссияга кўплаб, мурожаатлар келиб тушган. Масалан, Фарғонада тажрибачиларга маош белгиланмаган ва уларнинг аксарияти хизматдан бўшатирилган[20]. Марказий маҳаллийлаштириш комиссияси бу камчиликларнинг зудлик билан бартараф этилиши учун Фарғона маҳаллийлаштириш комиссиясига 5733-сонли буйруқ жўнатган. Бу буйруқ матнида шундай ёзилган эди: “Идоралардаги тажрибачиларни хизматидан бўшатишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Тажрибачиларга лозим бўлган харажат пулини муассаса бошлиқлари умумий қонунда кўрсатилган йўл бўйича топиб беришга мажбурдирлар”[21]. Турли баҳоналар билан ишга қабул қилинмаган тажрибачиларнинг тақдири хусусида Маҳаллийлаштириш комиссиясига муассасалардан қуйидагича жавоб жўнатирилган: “Муассасага жўнатирилган тажрибачингиз қобилиятсизлиги туфайли иш билан таъминланмаганлиги ва ҳозир қаердалиги номаълумлигини сизга билдирамыз”[22].

Бу масалада Маҳаллийлаштириш комиссияси масъулиятни муассаса раҳбарияти билан амалиёт ўтаётган тажрибачига бир хилда қўяди. Комиссия тажрибачиларга қатъий интизомли бўлиши билан биргаликда ҳатто рус тилини билиши лозимлигини ҳам таъкидлаган. Шунингдек, тажрибачилар томонидан амалиёт вақтида баъзи камчиликлар келиб чиқаётганлиги хусусида қуйидагича келтирилган: “Тажрибачиларнинг кўпи мамлакат фойдаси учун ишлаш туйғусидан узоқ бўлгани, ўзларининг шахсий манфаатларини илгари қўйгани, амалиётга вақтида келмагани ва тартибдан ташқари ўзбошимчалик қилиб ҳар тарафга ижозатсиз кетганлиги уларни жойлаштирадиган идоралардаги масъул раҳбарнинг ишига салбий таъсир қилмоқда”[23].

Маҳаллийлаштириш давлат сиёсати даражасида олиб борилиши белгиланган бўлса-да, уни амалга ошириш ва муассасаларда маҳаллий ходимлар кўпайтирилишининг ҳолати илгаригидек эди. Натижада маҳаллий кадрлар маҳаллийлаштириш ишларидаги камчиликларнинг олдини олиш борасида қатъий таклифлар билан чиққанлар. Улар Маҳаллийлаштириш комиссиясининг шу кунгача тутган режаси тажрибада яхши натижа бермагани учун ҳатто уни ўзгартириш талабини илгари сурганлар[24].

Юқорида келтириб ўтилган баъзи камчиликларга қарамаздан Туркистон АССРда Маҳаллийлаштириш комиссияси томонидан мазкур соҳада қуйидаги ишлар амалга оширилди. Масалан, республикада молия, бухгалтерия, почта, телеграф, адлия ва тракторчилик курсларининг очилишига сабаб бўлди. Идораларни маҳаллий ёзув машинкалари билан таъмин этиш ташаббуси билан чиқди ҳамда уларни келтириш чоралари кўрилди. Тажрибачиларнинг билимини синаш ҳамда улардан фойдаланиш тўғрисида идораларга қўлланмалар юборди. Шунингдек, комиссия муассасаларга

амалиёт ўташга жўнатилган тажрибачиларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, уларнинг шарт-шароитлари ва моддий таъминотини мунтазам назорат қилиб борган.

Хуллас, совет миллий сиёсатида Туркистон АССРда истиқомат қилган аҳолига ўз она тилисида таълим олиши ва иш юритиши белгиланди. Давлат идораларини маҳаллийлаштириш сиёсати ҳаётга татбиқ этилгунига қадар иш юритиш ва ҳужжатчилик ишлари асосан рус тилида олиб борилди. Маҳаллийлаштириш хусусида қарор қабул қилинган, давлат идораларида иш юритиш ўзбек, қирғиз ва туркман тиллари билан параллел равишда рус тилида олиб борилиши ҳамда маҳаллий кадрларни бошқарувга жалб қилиш ишлари бошланди. Аммо, республикада маҳаллийлаштириш ишларини ташкил этиш борасида маҳаллийлаштириш комиссияси қатор муаммоларга дуч келди.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. ЎзР ПАА, 58-фонд, 5-рўйхат, 174-йиғма жилд, 1-варақ.
2. ЎзР ПАА, 58-фонд, 4-рўйхат, 592-йиғма жилд, 68-варақ.
3. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 66-йиғма жилд, 45-варақ.
4. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 66-йиғма жилд, 45-варақ.
5. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 66-йиғма жилд, 46-варақ.
6. Ўз МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 5147-йиғма жилд, 30-варақ.
7. ЎзР ПАА, 58-фонд, 5-рўйхат, 174-йиғма жилд, 2-варақ.
8. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 148-варақ.
9. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 148-варақ.
10. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 149-варақ.
11. Мунаввар Қори Абдурашидхонов. Хотираларимдан (Жадидчилик тарихидан лавҳалар). Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи: С.Холбоев. – Тошкент: “Шарқ”, 2001. – Б.71.
12. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви, 5813-ҳужжат, 1-3 варақлар.
13. Нуриддин Одилий. Урта Осиёда ерлилаштириш // “Туркистон”. 1924 йил 1 сентябр.
14. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 49-50-варақлар.
15. Ерли тилда почта, телеграф ишлари // “Фарғона”. 1924 йил 1 сентябр. 200-сон; Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 120-варақ.
16. Ерли тилда почта, телеграф ишлари // “Фарғона”. 1924 йил 1 сентябр. 200-сон; Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 120-варақ.
17. Ерлилаштириш керак! // “Туркистон”. 1924 йил 8 июл. 304-сон.
18. Урусча хатдан чиқдикку! // “Фарғона”. 1924 йил 1 сентябр. 200-сон; Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 120-варақ.
19. Тубжойлаштириш ишига қинғир қаровчи ишчилар // “Фарғона”. 1924 йил 30 май. 174-сон; Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 64-варақ.
20. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 140-варақ.
21. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 140-варақ.
22. Ўз МА, Р-26-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 261-варақ.
23. Ғиёсиддин. Марказий ерлилаштириш комиссиясининг тузилганига бир йил тўлиши муносабати билан // “Туркистон”. 1924 йил 31 август. 340-сон.
24. Асадулла. Ерлилаштириш плани ўзгариши керак // “Туркистон”. 1924 йил 13 ноябр, 295-сон.

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

O'ZBEK TILI LEKSIKASINING TARIXIY ETIMOLOGIK QATLAMLARINI O'RGANISHNING AHAMIYATI

Akramova S.R.,

BuxDPI boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili leksikasining tarixiy etimologik qatlamlarini o'rganish ahamiyati va bugungi kunda dolzarbligi xususida fikrlar bayon etilgan. Shuningdek, nazariy asosi tadqiq etilgan.

Аннотация. В данной статье изложены соображения о значении и актуальности изучения исторических этимологических пластов лексики узбекского языка. Также была исследована теоретическая основа.

Annotation. This article presents considerations on the importance and relevance of studying the historical etymological layers of the vocabulary of the Uzbek language. The theoretical basis was also investigated.

Til birliklari, jumladan, uning leksik guruhları sistema, struktura va me'yor yoki normalarining dialektik munosabati asosida yuzaga keladi. Bunda sistema elementlarining yaxlit majmuidan, struktura esa shu majmuaning ichki tuzilishidan iborat bo'ladi. Binobarin, til hodisalarini sistem-struktur aloqada o'rganish, birinchidan, sistema tashkil qiluvchi elementlar yig'indisini belgilash, ikkinchidan, mazkur elementlar orasidagi ichki munosabat va aloqalarni aniqlash, ularning o'zaro pog'onali (ierarxik) joylashishi hamda bir elementning ikkinchi elementdan hosil bo'lish yo'llarini ochib berishni taqozo etadi. Buni til leksikasidagi so'zlarni ma'lum guruhlariga ajratib o'rganishda kuzatish mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, til leksikasida so'zlarni ma'lum guruhlariga ajratib o'rganish tilshunoslikning asosiy ob'ektidir. Hozirda bular o'ziga xos "leksik qatlam" va "leksik maydon" atamaları bilan yuritilmoqda. Tilshunoslikda so'zlarni ma'lum guruhlariga ajratishda "leksik qatlam" tushunchasi va termini keng o'rin tutadi.

Asosiy qism. O'zbek tilshunosligida lug'aviy qatlam, shu jumladan, terminologik tizimlar ham nafaqat ma'naviy-mazmuniy, shuningdek, mavzuviy guruhlariga ajratish nuqtai nazaridan ham o'rganiladi. Shuningdek, ayrim sohaviy terminologik tizimlar tadqiq etiladi. Ammo tilshunoslikda bir tomondan qatlam hodisasini aniq va izchil tushunish borasida, ayni chog'da, bu tushunchani ifoda qiluvchi qatlam terminini izchil qo'llashda bir xillik yo'q.

Tilshunos E. Begmatov o'z ishida tilning leksik qatlamlari haqida maxsus fikr yuritib, ko'pgina tadqiqotlardagi qatlam hodisasiga munosabat va "qatlam" terminini qo'llash borasida muhim fikrlar bayon etgan. Masalan:

1. Ba'zi olimlar tilshunoslikda "leksik qatlam" deb lug'aviy hodisalarini tahlil qiladilar, faqat "qatlam" yoki "lug'aviy qatlam" deb atamaydilar. Aksincha, bir qator ishlarda boshqa bir terminni ham qo'llaydilar. Bunday holat, ya'ni so'zlarni ma'lum guruhlariga ajratib tahlil qilishda "lug'aviy qatlam" termini o'rnida turlicha atamalar qo'llanishi nafaqat o'zbek tilidagina emas, balki, umumtilshunoslik doirasidagi ishlarda ham mavjud.

2. Ko'pgina tilshunoslar "leksik qatlam" yoki "lug'aviy qatlam" tushunchasi va terminidan keng foydalanadilar. Ammo bu termin bilan bir vaqtning o'zida turli hodisalar nomlanadi.

Lug'aviy qatlamlar haqidagi ilmiy tushunchaning o'zbek tilshunosligida yuzaga kelishida rus tilshunoslarining bu masalaga oid qarashlari muhim rol o'ynadi. Tilshunoslikda "qatlam" tushunchasi va terminidan foydalanish bo'yicha yuqorida qayd etilgan hollar rus tilshunosligida ham mavjud. Rus tilshunosligida (turkologiyada ham) qatlam deb yuritiluvchi tushunchalar haqida fikr yuritilganda, turlicha atamalardan foydalanilgan. M.I.Fomina turli lug'aviy qatlamlarga mansub tushunchalarni "so'zlarning genetik gruppasi" deb nomlaydi. Rus tilidagi "qatlam" tushunchasi turkiy, umuman, boshqa tillar leksikasidagi so'zlarni

guruhlarga ajratishda qo'llanganini kuzatish mumkin. Rus tilida yozilgan ishlarning ko'pida "o'zlashma" so'zi turli terminlar bilan yuritiladi: "Пласт" (qatlam), "слой" (qavat), "тюркская лексика", "тюркизм", "тюркские названия", "слова", "элемент", "тюркские лексические элементы", "тюркский элемент", "турецкие заимствования", "фонд" (qadimiy fond, ijtimoiy fond) kabilarni misol keltirish mumkin. Bu terminlarni qo'llashda har bir muallif o'z nuqtayi nazaridan ish tutgan.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, tilshunoslikda "qatlam", "leksik qatlam" atamasi keng ishlatila boshlangan Ammo "qatlam" tushunchasi so'zlarning ma'lum bir ijtimoiy yoki nutqiy guruhlariga xos ma'nolarda ham qo'llaniladi. Y.Pinxasov "qatlam" termini bilan so'zlarning sosial-dialektal guruhlarini tavsiflash, Sh.Rahmatullayev "qatlam" atamasini so'zlarning ijtimoiy tarmoqlariga xos guruhlarini atash uchun qo'llagan. Shuningdek, so'zlar uslubiy tarmoqlanish xususiyatlariga ko'ra ham ma'lum qatlamlarga ajratilgan. Bunda lug'aviy birliklar muayyan nutq ko'rinishlariga xoslanganligiga ko'ra ikki qatlamga bo'lingan: umumnutq qatlami va xoslangan qatlam. Sh.Shoadurahmonovning ishlarida "qatlam" termini so'zlarni aktivlik va passivlik guruhlariga ajratish uchun qo'llangan. Umuman, Sh.Shoadurahmonov o'z tadqiqotida o'zbek tilidagi so'zlarni uch qatlamga ajratgan: 1) adabiy til bilan shevalar uchun umumiy bo'lgan leksik qatlam; 2) bir shevaning o'zigagina xos bo'lgan leksik qatlam; 3) o'zbek tilidagi traditsion leksik qatlam.

So'zlarning adabiy til va shevalar doirasidagi guruhleri, shuningdek shevalararo yoki bir sheva uchungina xos guruhleri ham qatlam deb yuritiladi: adabiy tilga xos qatlam, o'zbek adabiy tili va shevalari uchun umumiy bo'lgan leksik qatlam, barcha o'zbek shevalari uchun umumiy bo'lgan qatlam, bir shevaning o'zigagina xos bo'lgan leksik qatlam kabi. So'zlarning normativligi, ya'ni tarixiylikiga ko'ra guruhleri ham qatlam deb nomlanadi: traditsion leksik qatlam, qadimiy traditsion qatlam.

So'zlarning ma'lum uslub yoki turli uslublarga xoslangan guruhleri ham qatlam deb nomlanadi: uslubiy qatlamlar, leksik-uslubiy qatlamlar, leksikaning ekspressiv-uslubiy qatamlari, uslubiy bo'yodqor qatlamlar, tilning uslubiy qatamlari kabi.

So'zlarning til lug'at tarkibidagi tarixiy-etimologik guruhleri ham qatlam deb yuritiladi: forsiy va arabiy so'zlar qatlami, arabcha so'zlar qatlami, ruscha-internatsional so'zlar qatlami, tub turkiy leksik qatlam, turkiy leksik qatlam, o'zlashtirilgan leksik qatlam, o'z qatlam, o'zlashma qatlam. So'zlarning paydo bo'lish davriga ko'ra belgilanuvchi guruhleri ham qatlam deb yuritiladi: eng qadimiy qatlam, keyinchalik paydo bo'lgan qatlam kabi.

Bizningcha, qaysi tilga tegishli bo'lishidan qat'i nazar o'zbek tili leksikasida mavjud bo'lgan barcha so'zlar leksik qatlamni tashkil etadi. Demak, til leksikasidagi so'zlar miqdoridan qat'i nazar, barchasi parallel ravishda tilning leksik qavatida (qatlamida) joylashib, umumiy qatlamni tashkil etadi, ammo ular semantik ma'nolariga ko'ra lug'aviy birliklarni tashkil etadi. O'zbek tili lug'ati tarkibi rang-barang so'zlarning oddiy yig'indisidagina iborat emas. Lug'at tarkibining o'zgarib borishi, rivojlanishi, turli atamalar, tushunchalar bilan boyishi yoki aksincha, eskirish xususiyatiga ega. Shu o'rinda aytish joizki, barcha leksemalar muntazam faol birlik sifatida qo'llanavermaydi. Tilshunoslikda ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni ham, yangilanish yoki yo'qotishlarni ham birinchi bo'lib o'zida aks ettiradigan bo'g'ini bu leksikologiyadir. Bu leksemalar esa leksikografiyada adabiy til me'yorlari, dialekt va shevalar me'yori, uslubiy me'yorlar nuqtayi nazaridan bir-biridan farqlanib turuvchi so'z qatlamlarini keltirib chiqarishi tabiiy. O'z navbatida bu qatlamlar turli kommunikativ, me'yoriy talablarga, ehtiyojlarga turli darajada javob beradi va moslashib boradi. Tilshunoslikning leksikografiya bo'g'inida arxaiklashishi yoki tarixiy qatlamga tushib qolishdan ko'ra neologizmlarning kirib kelishi ko'p uchraydi. Buning sababi shundaki, tilning lug'at tarkibi tarixiy-ijtimoiy ehtiyojlar, insoniyat, jamiyat hayoti xohishlariga ko'ra sayqallanib, yangilanib boradi. Leksika neologizmlar hisobiga boyib borar ekan, ularning yuzaga kelishida bir necha omillar muhim rol o'ynaydi. Jumladan, yangi tushuncha, narsa yoki hodisaning nomini atashi, avval mavjud bo'lgan narsa yoki hodisaning belgilarini farqlashi, tildagi vositalarni tejashi, fikrni aniqroq ifodalash uchun xizmat qilishi kabilar tilda neologizmlar paydo bo'lishiga xizmat qiladi. Neologizmlar, avvalo, leksik-semantik va leksik-grammatik turlarga bo'linadi. Leksik-semantik tur esa o'z tarkibida yana bir necha farqlarga ega bo'lib, dominant tildan so'z o'zlashishi leksik, tilda mavjud

bo'lgan leksemalarning yangi ma'no kasb etib borish semantik neologizmni yuzaga chiqaradi. Neologizmlar o'zi ifodalaydigan tushunchani undan jamiyatdagi insonlar tushunishining kam miqdorli darajasiga ko'ra o'z maqomini saqlab turadi. Muayyan davr neologizmi juda qisqa bir vaqt ichida xalq tilidagi faol leksikaga aylanishi ham mumkin. Ba'zi hollarda bunday unsurlarni xalq qabul qilishi uchun uzoqroq vaqt talab etiladi. Umuman olganda, semantik neologizm so'z ma'nosining taraqqiyoti desak bo'ladi. So'z o'zlashtirish ham o'ziga xos bo'lgan murakkab jarayon bo'lib, har bir o'zlashma uchun til tovush tizimiga mosligi, uning shu tildagi muqobili bor-yo'qligi, ehtiyoj talabi bilan tarjima qilish zaruriyati, uning xalq istifodasi uchun sodda, qulay va ravonligi va talaffuz qulayligi kabilar hisobga olinishi lozim, albatta.

Xulosa. Shuni ta'kidlash lozimki, bugungi adabiy tilimizda eng ko'p o'zlashgan qatlam sifatida tojik tili rasmiy adabiy til sifatida ham, ikki millatning o'zaro qorishib ketgan xalq tili sifatida ham o'zbek tili leksik qatlamida alohida o'rin tutadi. Tojik tili o'zbek tili bilan bir qatorda nafaqat adabiy rasmiy tilda, aholining o'zaro muomala tilida ham o'z mavqeyiga ega til bo'lib qoldi. Ayniqsa, bu hol Samarqand va Buxoro hududlarida, Farg'ona va Qashqadaryo vodiylari, shuningdek boshqa bir qator viloyatlar aholisi uchun xarakterli bo'lgan. O'zbek adabiyotida alohida o'rin tutgan Alisher Navoiy ijodida ikki til "go'yoki bir-biri bilan poyga o'ynayotgan otlarga" o'xshatilgan. Ulug' shoirimiz o'z ona tili sanalmish turkiy (o'zbek) tilni nihoyatda chuqur bilgani va sevgani, uning go'zalligini kashf etishga qilgan sa'y-harakati barobarida fors-tojik tilini ham yaxshi egallagani hamda juda jozibador til sifatida e'tirof etganini bilamiz. V.V. Bartold ta'biri bilan aytganda: «... agar arab tili musulmon dunyosi uchun Yevropadagi lotin tilidek ahamiyatga ega bo'lsa, fors tilini fransuz tilining ta'siri bilan tenglashtirish mumkin».

Fors-tojik va eski o'zbek adabiy tillarining o'zaro aloqasi, shu bilan birga mahalliy tojik va o'zbek tillari orasidagi yaqin hamkorligi asrlar osha tojik-o'zbek ikki tilliligi hodisasini yuzaga keltirgan eng muhim va aniq omil bo'lib hisoblanadi. Tojik tili fors-tojik adabiy tili va tojik mahalliy aholisi, ya'ni xalqi tili sifatida o'zbek xalqi hayotida rasmiy davlat tili pog'onasida o'ziga xos ahamiyatga ega. Xonliklar tarixiga nazar tashlasak, o'zbek xonliklarining aksariyatida XVI-XVIII asrlarda turli rasmiy yozishmalar, ilm-fan doirasidagi ishlar, asosan, fors-tojik tilida olib borilgan. Shuningdek, tojik tili, ijtimoiy hayotda, adabiyotda va ta'limda muhim o'rin egallagan. O'zbek xalqi rasmiy va norasmiy muomalada o'zbek tili bilan teppa-teng tojik tilidan ham birday foydalangan. Bu kabi aloqa ikki tomonlama bo'lib, tojik tili o'zbek tiliga qay darajada ta'sir etgan bo'lsa, xuddi shunday o'zbek tilidan tojik tiliga ham so'z o'zlashishi juda keng darajada kuzatilar ekan, o'z navbatida bu ikki millat o'rtasidagi madaniy va qadriyatlararo mushtaraklik sifatida baholanishi joizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Ахмедов Т.М. Некоторые древнетюркские слова в татском языке. // Сов.тюркология, 1970. № 6, –Стр.69-79.

Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.-T.: Fan, 1985. –B.114.

Gak V.G. Fransuz tili nazariy terminologiyasi (Mirzayev I. tarjiması). – Samarqand: SamDChTI nashri, 2002. – B. 15.

Hojiyev A. O'zbek tili leksikologiyasi.-T.: Fan, 1981. – B.96.

Исахакова С.М. Узбекский элемент в языке сибирских татаров. // Сов.тюркология, 1970. № 6, Стр.118.

Pinxasov Y. Hozirgi zamon o'zbek tili leksikasi. -T.: 1960. –B.50.

Султонов Б.Х. Арабское - персидские заимствования в “Кутадгу билиг” Юсуфа Баласагуна // Сов.тюркология. 1991. №10. – Стр.14.

Sanaqulov U. Leksik sistem sifatida so'zlarni guruhlarga ajratib o'rganishda qo'llanilgan atamalar talqini. Xorijiy filologiya jurnali. 2022.

Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili.-T.: 1975.-268 b.

Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili.-T.: 1975.-268 b.

Shoabdurahmonov Sh.O'zbek shevalarining leksik sostavini o'rganish masalalari haqida.-1958.-№2.-B.29-32.

LEKSIKOGRAFIYANING PAYDO BO'LISHI VA SHAKLLANISH JARAYONI

Ashurova Sitora Erkinovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli xalqlarda leksikografiyaning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari haqida so'z yuritilgan va taqqoslangan. Shuningdek, eng qadimgi lug'atlar, ularning ahamiyati, Yevropa va turkiy xalqlar leksikografiyasidagi ilk lug'atlarning paydo bo'lishi, ularning paydo bo'lish omillari, lug'atning tuzilish usullari, joylashuv o'rni, xususiyatlari, farqlar to'g'risida so'z yuritilgan va lug'atshunoslikka o'z hissasini qo'shgan buyuk mutafakkirlar, lug'atlarning keyingi davrlarda rivojlanish bosqichlari va hozirgi kundagi lug'atlar haqida ma'lumotlar bayon etilgan. Shu bilan birga turli xalqlarda leksikografiyaning shakllanish jarayonlarini o'xshash bosqichlarga bo'lingan.

Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'atlar, rivojlanish bosqichlari, olimlar, leksikograflar, davrlar.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Ашурова Ситора Эркиновна

Ташкентский государственный университет востоковедения аспирант
фундамента

Аннотация: В данной статье рассматривается и сравнивается возникновение и этапы развития лексикографии у разных народов. Также обсуждаются древнейшие словари, их значение, появление первых словарей в лексикографии европейских и тюркских народов, факторы их возникновения, способы составления словарей, расположение, особенности, различия, а также словарные сведения о великие мыслители, внесшие вклад в этнологию, этапы развития словарей позднего периода и словарей наших дней. В то же время процессы формирования лексикографии у разных народов делятся на схожие этапы.

Ключевые слова: лексикография, словари, этапы развития, ученые, лексикографы, периоды.

LEXICOGRAPHY OF PAYDO BO'LISHI VA SHAKLLANISH ZHARAYONI

Ashurova Sitora Erkinovna,

Tashkent davlat sharqshunoslik universities tayanch doctoral students

Annotation: This article examines and compares the emergence and stages of development of lexicography among different nations. It also discusses the most ancient dictionaries, their significance, the emergence of the first dictionaries in the lexicography of European and Turkic peoples, the factors of their emergence, methods of compiling dictionaries, location, features, differences, as well as dictionary information about great thinkers who contributed to ethnology, the stages of development of dictionaries of the late period and dictionaries of our days. At the same time, the processes of formation of lexicography among different nations are divided into similar stages.

Keywords: lexicography, dictionaries, stages of development, scientists, lexicographers, periods.

Kirish. Har bir soha o'z paydo bo'lish tarixiga va shakllanish bosqichiga egadir. Shular qatorida leksikografiya ham o'z taraqqiyotining ko'p asrlik tarixiga ega. Asosan, leksikografiyaning paydo bo'lishiga insonlarning noma'lum so'zlarni izohlash zarurati sabab bo'lgan. Demak leksikografiya til taraqqiyot bosqichlari bilan uzviy bog'liqdir. Leksikografiya faniga nazar solsak, leksikografiya (yunoncha lexikos — so'z va grapho — yozuvga tegishli) — tilshunoslikning lug'atlar tuzish va ularni o'rganish bilan shug'ullanuvchi bo'limidir.

Leksikografiya atamasining o'zi nisbatan yangi bo'lib, bir qancha ma'nolarga ega.

Rus olimi L.P.Stupin [1] ta'kidlaganidek F.A. Brokxaus va I.A. Efronning ensiklopedik

lugʻatida [2] leksikografiya soʻzi haqida boʻlim yoʻq, lekin lugʻat boʻlimida leksikografiya soʻzi mavjud va «lugʻat texnikasi» iborasi bilan sinonimdir.

Aka-uka A. va I. Granatlarning [3] ensiklopedik lugʻatida leksikografiya “leksika tuzish uchun tilning ogʻzaki materialini qayta ishlashning ilmiy usullari” deb taʼriflangan. Agar Katta Sovet Ensiklopediyasi [4] ning birinchi nashrida leksikografiya “lugʻatlar tuzish ishi” deb tushunilgan boʻlsa, keyingi nashrlarda “lugʻat tuzish amaliyoti va nazariyasi bilan shugʻullanuvchi tilshunoslik boʻlimi” deb taʼrif berilgan [14, 5-bet].

Tadqiqot metodologiyasi. Shu bilan birga, L.P. Stupinning qayd etishicha, Britannica va Americana ensiklopediyalari kabi nufuzli zamonaviy maʼlumotnomalarda leksikografiya soʻzi haqida hech qanday boʻlim yoʻq.

Olim bu haqiqatni leksikografiyaning fan sifatidagi yoshligi va uning maqomi toʻgʻrisida umumiy fikrning yoʻqligi bilan izohlaydi. V. D. Tabanakova XX asrning 60-70-yillardagi nemis, fransuz va ingliz tilshunoslik lugʻatlarida leksikografiya atamasi amaliy faoliyat sifatida taʼkidlagan [15, 11-bet].

Oʻzbek tilining izohli lugʻatida esa Leksikografiyaga (leksiko..+yun. grapho - yozaman) - lugʻat tuzish nazariyasi va lugʻat tuzish ishi; lugʻatshunoslik, lugʻatchilik, deb taʼrif berilgan [6].

Leksikografiyaning markaziy tushunchasi va uni oʻrganish predmeti lugʻatdir. Zamonaviy tushunchada lugʻat - darajasi bir xil boʻlgan til birliklarining (odatda soʻzlar) tartiblangan va tizimlashtirilgan izohli roʻyxatidir.

Dunyo leksikografiyasi ming yillik tarixga ega boʻlsada, uning asosiy rivoji keyingi 2-3 asrga toʻgʻri keladi. Ilk bor oz sonli soʻzlar va iboralardagina tashkil topgan qoʻl yozmalardan boshlangan lugʻatlar hozirgi kunga kelib tillarning yuz ming soʻzlarni oʻz ichiga olib, minglab nusxada chop etilmoqda. Keying yillarda leksikografiyaning faqatgina amaliy tomoni emas, balki nazariy yoʻnalishi, obykti, predmeti shakllandi. Lugʻat tuzish nazariyasi, amaliyoti mana shunday oʻta mashaqqatli, oʻta masʼuliyatli sohasi boʻlganligi sababli ushbu savobli yoʻnalish bilan yetuk, fidokor, millatparvar olimlar shugʻullanmoqdalar. [7; 57]

Maʼlum boʻlgan eng qadimgi lugʻatlar miloddan avvalgi 2300 yillarda Eblada (hozirgi Suriya) Akkad imperiyasida topilgan. Eng qadimgi lugʻatlar Shummer-Akkad tillaridagi mixxat yozuvlari boʻlgan. Arxeologlarning aniqlashicha, Qadimgi Mesopotamiyaliklar birinchi boʻlib mixxat yozuvli soʻzlar va ularning akkadcha muqobillarini ikkita tilda loy lavhlarga oʻyib, lugʻatlar yaratganlar. Boshqa qadimiy lugʻatlarga Xitoydan Shuoven Jiezi va Sofist Apolloniy tomonidan yozilgan yunoncha lugʻat (ayniqsa, Gomer ishlatgan soʻzlar roʻyxati va ularning maʼnolari) kiradi. Shuningdek Xitoyda birinchi izohli lugʻat miloddan avvalgi 3-2 asrlarda ierogliflar talqini va grammatikasi boʻlgan. Keyinchalik bu yerda oʻquv lugʻatlari ham tuzilgan. Eng qadimiy lugʻat tuzuvchilar falsafiy (Xitoy, Qadimgi Yunoniston) va diniy (Hindiston) gʻoyalari asosida lugʻatlar yaratishgan.

Muhokama. Eng qadimgi lugʻatlar Glossa deb atalgan. Tushunarsiz soʻzning talqini yoki tarjimasi glossa (yunoncha glōssa - til, nutq) deb atalgan. Glossalar koʻpincha qoʻlyozma matnining hoshiyalari va satrlar orasiga yozilgan. Glossalarning yagona bir joyga yigʻish natijasida u yoki bu asarga biriktirilgan Glossariylar deb ataladigan birinchi lugʻatlar paydo boʻlgan.

Lugʻatlarning eng qadimgi analoglari amaliy ahamiyat kasb etgan yaʼni maktab taʼlimi, diniy ibodatlarini yetqizish va tarjima uchun yaratilgan. Misrliklarning qadimga lugʻatlari esa soʻzlarni toʻgʻri yozishga oʻrgatish va maʼlum mavzularda guruhlangan soʻzlar roʻyhatidan iborat boʻlgan. (qushlar, baliqlar, don turlari va boshqalar).

Oʻrta asrlarda Gʻarbiy Yevropada din, fan va taʼlim tili vazifasini lotin tili bajargan (Islomiy boshqa davlatlarda arab tili, Hindistonda Sanskrit tili ham shunday rol oʻynagan). Shu sababli soʻzlarni lotin tilidan ona tiliga yoki ona tilidan lotin tiliga tarjima qilish ehtiyoji tugʻilgan va ikki tilli va koʻp tilli lugʻatlar paydo boʻlgan (masalan, lotin-ingliz, ingliz-lotin, lotin-nemis-chex, lotin-polyak va boshqalar). 8000 ta inglizcha soʻzdan iborat boʻlgan alifbo tartibida boʻlmagan dastlabki lugʻat 1592-yilda Richard Malkaster tomonidan yaratilgan “Elementarie” lugʻati hisoblanadi.

Milliy adabiy tillarning shakllanish davrida (Yevropada bu kitoblarning bosmadan chiqarishni rivojlanishiga to'g'ri keladi) ularning so'z tarkibini tuzish va adabiy me'yorlarni shakllantirish ehtiyoji yuzaga keldi. Turli mamlakatlarning milliy akademiyalari va ilmiy jamiyatlari milliy tillarning izohli lug'atlarini nashr eta boshladilar. Ratsionalizm va ensiklopedizm falsafasi g'oyalari bu davrning leksikografik faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

19-asrda, tilshunoslikda qiyosiy-tarixiy metodning jadal rivojlanishi davrida milliy tillarning tarixiy va etimologik lug'atlari yaratildi, shuningdek, Yevropa olimlari tomonidan qadimgi sanskrit va boshqa qadimgi tillar lug'atlari tuzilgan; masalan, 7 jildlik sanskrit-nemis. lug'at O. Bötlingk va prof. R. Rotning Yena universiteti (1855–1875).

Alifbo tartibida tuzilgan lug'atlar bilan bir qatorda ideografik lug'atlar ham yaratilgan bo'lib, ularda so'zlar ma'no bog'lanish tamoyiliga asoslanib guruhlangan. Kvintessensial ideografik lug'at – tezaurus (bu ma'lum bir mavzu bo'yicha tushunchalar daraxti bo'lib, yuqoridan, eng umumiy va pastki, eng aniq, tor tushunchalar bilan yakunlanadi. Tezaurusdagi so'zlar (terminlar) odatda umumiy-xususiy, butun-bo'lak va hokazo munosabat bilan bog'lanadi) - bu tilda mustahkamlangan juda ko'p ma'ruzalardan iborat tilni bilish xazinasidir. Tezaurus leksikaning mavzu tushunish sinfining tamoyillari («Koinot», «Tabiat», «Inson», «Texnologiya», «San'at» va boshqalar) R. Lulliem, R. Dekart, G Leibnitsem va boshqa butun dunyo faylasuflari tomonidan ilgari surilgan universal mantiqiy tasniflash g'oyalari ta'sirida shakllangan. Inglizlarning mashhur tezaurusi P. M. Rojer ("Inglizcha so'zlar va iboralar tezaurusi", 1852) dan keyin boshqa tillar uchun tezauruslar yaratishga kirishildi.

18-19 asrlar oxirlarida asosiy Yevropa ensiklopediyalari - inglizlarda "Britannika", fransuzlarda "Laruss", nemislarda "Brokgauz", ruslarda "Brokgauz va Efron" yaratildi. 19 asr oxiri va 20 asr boshlarida Yevropa leksikograflari tomonidan lug'atlarning asosiy turlari va ularni tuzish tamoyillari ishlab chiqildi.

Barcha turkiy xalqlar kabi o'zbek xalqining ham lug'atshunoslik bilan bog'liq tarixining dastlabki bosqichi Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asari bilan bog'lanadi. «Devonu lug'otit turk» asari faqat leksikografik tadqiqot bo'lib qolmay, unda qadimgi turkiylar tilning fonetikfonologik, leksik-semantik, lingvogeografik, dialektologik xususiyatlari haqida ham qimmatli ma'lumotlar mavjud. Shu bois Mahmud Koshg'ariy turkiyshunoslikning sanab o'tilgan sohalarining asoschisi sanaladi.

«Devonu lug'atit-turk» asari ikki qismdan iborat bo'lib, u muqaddima va lug'at qismlaridan tuzilgan. Muqaddimada asarning yaratilish sababi, o'sha davrda turklar ishlatgan yozuv, ot yasalishi, otlar va fe'llardagi orttirmalar, lug'atning tuzilish usullari, turkiy xalqlarning bayoni, joylashuv o'rni, turkiy tilning xususiyatlari, laxchalardagi farqlar to'g'risida so'z yuritilgan.

Asarda har bir so'zning ma'nolari (polisemiya, omonim, antonim, arxaik so'zlar) chuqur tahlil qilinadi, ayrim so'zlarning etimologiyasi beriladi.

«Devonu lug'atit-turk» ning lug'at qismida 7500 so'z sakkiz bo'limda izohlanadi. Mahmud Koshg'ariy turkiy tillar qurilishini tasvirlashda qiyosiy usuldan foydalanib, tilshunoslikda qiyosiy-tarixiy metodning asoschilaridan biri bo'lib qoldi.

Lug'atshunoslikka o'z hissasini qo'shgan yana bir buyuk mutafakkir Zamahshariydir. Zamahshariyning xorazmshoh Alouddavla Abdulmuzaffar Otsiz sharafiga bag'ishlab 1137 yilda yozilgan «Muqaddimat-ul adab» (Adabiyotga kirish) asari, garchi adabiyotshunoslikka doir bo'lsa ham, tilshunoslikning morfologiya, leksikologiya va leksikografiya sohalariga daxldor qimmatli amaliy va nazariy mulohazalar mavjud. Zotan, besh qismdan tashkil topgan bu asarda otlar, fe'llar, bog'lovchilar, otlarning turlanishi, fe'llarning tuslanishi kabi masalalar xususida bahs yuritilgani holda, o'sha davr arab tilining iste'molda bo'lgan barcha so'zlari, iboralari ham o'z aksini topadi. Bu so'zlaning ma'nolari va etimologiyasi yetarli darajada keng sharhlanadi.

Yana bir buyuk alloma Alisher Navoiyning «Muhokamatul lug'atayn» asari 1499 yilda yaratilgan bo'lib, bu asar eski o'zbek tilini qarindosh bo'lmagan til – fors-tojik tili bilan chog'ishtirib o'rganishga doir dastlabki leksikografik tadqiqotlardan biri ekanligi bilan qimmatlidir.

Navoiydek buyuk mutafakkir paydo bo'lgach, uning asarlari asosida ham ko'plab lug'atlar yaratila boshlandi. Jumladan, «Badoi al-lug'at», «Sangloh», «Abushqa» kabi o'nlab

lug‘atlarning yaratilishi shular jumlasidandir.

O‘zbek lug‘atchiligi tarixida XX asr alohida o‘rin tutadi. Bu davrda turli maqsadlarni ko‘zda tutgan ko‘plab terminalogik lug‘atlar, o‘quv va imlo lug‘atlari, ikki va uch tilli so‘zlashgichlar yaratildi. Bunda ayniqsa, ruscha- o‘zbekcha va o‘zbekcha- ruscha, shuningdek o‘zbek tilini boshqa yevropa va xorijiy sharq tillari bilan qiyoslab o‘rganishga mo‘ljallangan lug‘atlar alohida o‘rin tutadi.

Natija. Ularning eng muhimlari sifatida E.D.Polivanovning “Qisqacha ruscha-o‘zbekcha lug‘at”i (Toshkent, Moskva, 1926), Ashurali Zohiriyning 2jildli “Ruscha-o‘zbekcha mukammal lug‘ati” (34 ming so‘z; Toshkent 1927-28), K.K.Yudaxinning “ Qisqacha o‘zbekcha-ruscha lug‘ati”(arab grafikasida, Toshkent 1927), U.Axmadjonov va B.Ilyozovning “O‘zbekcha-ruscha lug‘at”i (lotin grafikasida, Toshkent 1931), S.Rahmatiy va Abdulla Qodiriylarning “Ruscha-o‘zbekcha to‘la so‘zlik” (2-jild, 34 ming so‘z; Toshkent- qozon, 1934, lug‘atning 1-jildi nashr etilmay qolgan), V.V.Reshetovning “ Qisqacha o‘zbekcha-ruscha lug‘ati”(Toshkent, 1935) kabilarni ko‘rsatish mumkin. 40-yillarning boshlarida 17-ming so‘zli “O‘zbekcha – ruscha lug‘at” (Toshkent 1941) va 30 ming so‘zli “Ruscha - o‘zbekcha lug‘at” (Toshkent 1942) yaratildi va nashr etildi. Professor T.N.Qori-Niyoziy va professor A.K.Borokovlar tahriri ostida tayyorlangan ushbu lug‘atlar so‘zligining tarkibi jihatidan ham, lug‘at maqolalarining to‘laligi jihatidan ham avval nashr etilgan lug‘atlardan ancha mukammal edi.

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot instituti leksikograflarining respublikadagi tajribali tarjimonlar bilan hamkorlikda yaratgan 5 jildli “Ruscha-o‘zbekcha lug‘at”ning bosilib chiqishi (78 ming so‘z Toshkent 1950-55), 50 ming so‘zli 1 jildli “Ruscha - o‘zbekcha lug‘at” (M. 1954) va 40 ming so‘zli 1 jildli “O‘zbekcha - ruscha lug‘at” (M. 1959) kabi lug‘atlarning nashr qilinishi o‘zbek leksikografiyasining tarixida muhim voqea bo‘ldi. Mazkur lug‘atlar, ayniqsa, 1959 - yilda nashr etilgan “O‘zbekcha - ruscha lug‘at” o‘zbek tilining dastlabki, birinchi izohli lug‘ati tuzish uchun asos bo‘ldi va uning ilmiy bazasini yuzaga keltirdi. Ushbu lug‘atlarda o‘zbek leksikografiyasining tajribalari umulashtirilgan, hozirgi zamon o‘zbek tilining leksik- semantik tizimi va XX asrda shakllangan meyorlari birinchi marta keng tavsif etilgan edi.

O‘zbek tilshunosligining zamonaviy bosqichida esa G‘.Abdurahmonov, Z.Ma‘rufov, O.Usmonov, Sh.Shukurov, A.Hojiyev, R.Qo‘ng‘urov, Sh.Shoabdurahmonov, S. Mutallibov, Sh.Rahmatullayev, V.Rahmonov, A.Madaliyev, N.Mamatov, S.Ibrohimov kabi olimlar lug‘atshunoslikning rivojishida o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shib kelmoqdalar.

Xulosa. Turli xalqlarda leksikografiyaning rivojlanish bosqichlarini o‘rganib amaliy shakllarni ishlab chiqishda leksikografiyani 3 ta o‘xshash davr ajratish mumkin: 1) so‘zgacha bo‘lgan davr. Asosiy vazifa - tushunarsiz so‘zlarni tushuntirish; 2) ilk so‘z boyligi davri. Asosiy vazifasi adabiy tilni o‘rganish bo‘lib, u ko‘plab xalqlar uchun so‘zlashuv nutqidan farq qiladi; 3) rivojlanish davri leksikografiya milliy adabiy tillarning rivojlanishi bilan bog‘liq. Asosiy vazifa - tilning lug‘at tarkibini tavsiflash va normallashtirish, jamiyatning til madaniyatini oshirish. Zamonaviy leksikografiya ma‘lum bir davr jamiyati haqidagi bilimlar to‘plamini qayd etadigan lug‘atlarning muhim ijtimoiy funksiyasini ta‘kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Abduvahob Madaliyev “Lingvisticheskiy ensiklopedicheskiy slovar”, Moskva, 1990.

Apresyan Yu.D. Integral description of the language and system lexicography. Languages of Russian culture. Selected works / -M.: School, 1995. Vol.2. - p.348

Axmanova O.S. “Slovar lingvisticheskix terminov” Moskva, 1969.

F. W. Householder and Sol Saporta . Problems in lexicography, 2 ed., The Hague, 1967;

Fattohov H. O‘zbek leksikografiyasi tarixiga bir nazar // O‘zbek tili va adabiyoti. - Toshkent, 1981. - № 3

Hartmann, James. Русская авторская лексикография теория, история, современность. М., 1998.

O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80 000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J. III. L-P / Mas‘ul muharrirlar A.Madvaliyev, D.Xudayberganova. - T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. - 29-bet.

Sherba L.V. "Leksikograficheskiy sbornik", Moskva, 1957-1963.

Stanley E.G. Lexicography. // The Encyclopedia of Language and Linguistics - Oxford, 1994 - V. 4. - p. 2178.

Большая Советская Энциклопедия; сокр. БСЭ) — наиболее известная и полная советская универсальная энциклопедия. Выпускалась с 1926 года (первый том первого издания) по 1990 год (последний ежегодник) издательством «Советская энциклопедия» (ныне — издательство «Большая российская энциклопедия». (первое издание (1926—1947) насчитывало 65 томов и дополнительный том «СССР» без номера; второе издание (1949—1958) насчитывало 49 томов, том 50 «СССР», дополнительный том 51 и том без номера «Алфавитный указатель» в двух книгах (1960); третье издание (1969—1978) насчитывало 30 томов (том 24 издан в двух книгах: вторая, дополнительная книга — «СССР») и дополнительный том «Алфавитный именной указатель» без номера (1981)).

Городецкий Б.Ю. Проблемы и методы современной лексикографии // Новое в зарубежной лингвистике - Вып. XIV - М., 1983. - 150 с.

Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография. - Вена - Харьков, 1998. - 160 с.

Касарес Х. Введение в современную лексикографию / пер. с исп. - М.: Изд-во иностр. лит., 1958.

Л. П. Ступин. Лексикография английского языка : учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков / - Москва : Высшая школа, 1985. - 166, [1] р. - 0.35 р.

Табанаква В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях: дис. ... д-ра филол. наук. - Тюмень, 2001.

Энциклопедический словарь т-ва «Бр. А. и И. Гранат и К°» / худож. Л. Пастернак. - 7-е изд. / под ред. В. Я. Железнова, М. М. Ковалевского, С. А. Муромцева, К. А. Тимирязева совершенно перераб. - Москва : Гл. контора т-ва «Бр. А. и И. Гранат и К°», 1910-1948. - 23-24 см. -

На обл.: 7-е изд. т-ва «Бр. Гранат и К°».

«Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» (сокр. ЭСБЕ) — универсальная энциклопедия на русском языке, изданная в Российской империи акционерным издательским обществом «Ф. А. Брокгауз — И. А. Ефрон» (Петербург) в 1890—1907 годах. Издание выходило в двух вариантах — 41 том и 2 дополнительных (меньшая часть тиража) и в полутомах — 82 и 4 дополнительных. Полутома имеют двойную нумерацию — например, полутома 49 и 50 (номера на корешке) на титульных листах нумеруются XXV и XXVa.

ANVAR OBIDJON IJODIDA TO'RTLIK SHAKLIGA YANGICHA POETIK MUNOSABAT IFODASI

Avazova Nilufar Okiljon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti o'zbek va rus tillari kafedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada Anvar Obidjonning to'rtlik shaklida yozilgan ijod namunalari tahlilga tortilgan. "To'rtqavatlar" deb nomlangan bunday she'rlarning mazmuni-mohiyati, ularda qo'llanilgan badiiy san'atlar adabiyotshunoslik qoidalari nuqtayi nazaridan izohlab berilgan. Zamonaviy o'zbek she'riyatida Anvar Obidjonning bu shaklda yozilgan she'rlarining yangicha nom bilan atalishi bir yangilik ekanligi alohida ta'kidlangan.

Kalit so'z: she'riy janrlar, she'riy shakllar, uchchanoq, so'taruboiy, to'rtqavatlar, ignabarg, novatorlik.

ВЫРАЖЕНИЕ НОВОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ОТНОШЕНИЯ К ФОРМЕ ЧЕТВЕРОСТИШИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АНВАРА АБИДЖАНА

Авазова Нулуфар Окилжон кизи

Преподаватель кафедры узбекского и русского языков Бухарского государственного педагогического института

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируются образцы творчества Анвара Абиджана, написанные в форме четверостишия. Содержание таких стихотворений, так называемых "четверостиший", художественные приемы, использованные в них, трактуются с точки зрения правил литературоведения. В современной узбекской поэзии особо подчеркивается, что новое название стихотворений Анвара Абиджана, написанных в этой форме, является новшеством.

Ключевые слова: стихотворные жанры, стихотворные формы, трилистник, сукулент, четырехлистник, хвойник, новаторство.

EXPRESSION OF A NEW POETIC ATTITUDE TO THE FORM OF QUADRANT IN THE CREATION OF ANVAR OBIDJAN

Avazova Nilufar Okiljon kizi

Teacher of the Department of Uzbek and Russian Languages, Bukhara State Pedagogical Institute

ABSTRACT. In this article, examples of Anvar Obidjon's creativity written in the form of fours are analyzed. The essence of such poems called «four-story» and the artistic arts used in them are explained from the point of view of the rules of literary studies. In modern Uzbek poetry, it is emphasized that the new name of Anvar Obidjon's poems written in this form is a novelty.

Keywords: poetic genres, poetic forms, three-story, three-story, four-story, billet, innovation.

KIRISH. She'riyat sharqda asrlar davomida adabiyotning asosiy bo'lagi sifatida yashagani bois ham uning ildizlari g'oyatda chuqur ekanligini bilamiz. Jahon adabiyotining bir qismi hisoblangan o'zbek she'riyati haqida esa dastlabki ma'lumotlar Mahmud Koshg'ariyning «Devon-u lug'otit turk» asari orqali beriladi. Mazkur asardagi ma'lumotlar lirik shakllar va janrlar, ularning arxaiik terminlari haqida ilk bor bildirilgan fikrlar sifatida alohida ahamiyatga egadir. Lekin bugungi o'zbek poeziyasi kechagi she'riyat emas, balki o'zining ko'pgina, xususan, shakliy-mazmuniy mundarijasiga ko'ra yangilangan she'riyatdir. Shu bilan birga, bugungi she'riyat kechagi she'riyatdan uzilib qolgan alohida hodisa ham emas. Ular o'rtasida uzviylik davom etib kelyapti. Zamonaviy o'zbek she'riyati mumtoz va yangi o'zbek she'riyatining eng yaxshi an'alarini davom ettirgani holda jahon adabiyoti sarchashmalaridan ham suv ichayapti. Adabiyot o'tgan asrda dunyoga sotsial realizm tuynugi orqali qaragan bo'lsa, bugun uning tafakkuri juda keng. Ayni mana shu keng maydon – badiiy

tafakkur erkinligi hozirgi zamon poeziyasini – Mustaqillik davri o'zbek poeziyasini vujudga keltirayotgan bosh omildir. Shunga ko'ra, har tomonlama boy she'riyatimizga nazar tashlab, uning bag'rida barcha tamoyillarning izini ko'rish mumkin: realizm, neorealizm, romantizm, simbolizm kabilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi o'zbek she'riyatida an'anaviylik va novatorlik kabi ikki yo'nalishning izlari ko'zga yaqqol tashlanib turadi. Ammo bir narsa aniqki, bu yo'nalishlar doimo bir-biriga ta'sir qilib, bir-birini boyitib, to'ldirib boradi. Shunga ko'ra, deyarli hamma ijodkorlarda turli adabiy yo'nalishlar ohanglarini uchratish mumkin va bu tabiiydir. Chunonchi, zabardast shoir va yozuvchi Anvar Obidjonning takrorlanmas she'rlarida an'ana va novatorlikka xos xususiyatlar bir paytning o'zida baravar yashaydi. So'nggi yillar o'zbek she'riyatida kechgan uslubiy shakliy izlanishlarni poetik shakllardagi yangilanishlar shoir ijodida ham yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Anvar Obidjon mustaqillik davrida yangi badiiy shakllar va janrlar yaratish uchun jiddiy izlandi. Haqiqatan, keyingi yillar o'zbek she'riyatida Anvar Obidjonning "ignabarg", "uchchanoq", "uchpaxsa", deb nomlanuvchi birlik, ikkilik, uchlik, oltilik singari badiiy shakllar yuzaga keldi.

Anvar Obidjon – tabiatan yumoristik shoir. U hayotda kuzatgan turli nobop holatlarni, qusurlarni ramz va timsollar vositasida yumorga boyitib, badiiy aks ettiradi. Qisqa va lo'nda fikrlarni jam etgan birliklar shu jihatdan bugungi she'riyatimizdagi novatorlik hisoblanadi. Jumladan, "Qiyaysan-da insofli bo'lsam". Ushbu ignabargda kinoya bor. Binobarin, insofli, diyonatli odamlarga yashash hamisha qiyin bo'lgan. Yuqoridagi misrada shunga ishora bor. Zamonaviy she'riyatimizdagi yangi shakllar va janrlar haqidagi fikrimizni davom ettirar ekanmiz, beixtiyor shoir ijodida uchraydigan "so'taruboiylar" nomi ostida e'lon qilingan she'rlar yodga tushadi. Bu so'z "so'ta + ruboiy" qismlaridan tarkib topgan qo'shma so'zdir. So'ta – makkajo'xorining donli yoki doni olingandan keyin qolgan o'zagi, to'pmevasini anglatadi. Sheva tilida esa "kaltak" ma'nosida keladi. Shular inobatga olinsa, Anvar Obidjonning bunday she'rlarida hajviy-tanqidiy ruh ustuvorlik qilishi kuzatiladi:

Dutor chertay ding'ir-ding'ir,
O'yna yorim, qing'ir-sing'ir.
Bir kunda bir ichib kelsam,
Qilma hadeb ming'ir-ming'ir. [4;24]

Bu she'r a-a-b-a tarzida ruboiy kabi qofiyalangan. Aslida hajviy-yumoristik mazmun "ding'ir-ding'ir", "qing'ir-sing'ir", "ming'ir-ming'ir" kabi salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan takror taqlid so'zlarga yuklangan. Aslida ichkilik biror insonga yaxshilik keltirmaydi. Shoir bu satrlari orqali ichgan erga hech nima ta'sir qilmaydi, hattoki xotining behuda javrashkari ham kor qilmaydi, demoqchi.

Garchi janjalda balanddir,
Dod solishda zo'r talantdir.
Qo'shnilar bilmas, xotincham –
Xudo urg'on simuvlantdir [4;24]

Mazkur satirik-yumoristik ruhda yozilgan she'r ham a-a-b-a tarzida qofiyalangan. Qofiyadosh so'zlari: balanddir, talantdir, simuvlantdir. Yuqoridagi satrlarda ham oilaviy muammolar davom ettirilgan. Har qanday ayol erining ichib uyga kelishini yoqtirmaydi. Erkak tilidan aytilgan misralarda ham xotinning shu holatdagi noroziligi aks etgan. Shoir so'nggi misrada "semuvlant" degan yangi so'z qo'llagan. Bu so'z o'zbek tilining izohli lug'atida berilmagan. Ijodkor o'zlashma so'zlardan ham foydalangan. Shunga ko'ra, misramizda qo'llangan ushbu so'z bahonachi, ayyor ma'nosida kelyapti. Lirik qahramon o'z jufti halolini oldin foydalanilmagan yangi bir sifatlar bilan ta'rif-u tavsif qilmoqda.

Kel, oshna, qahringdan uzat,
Yov qo'psa, jahlingdan uzat.
Ortsa lek johilligim,
Axliqqa aqlingdan uzat. [4;25]

Bu misralarda axloqiy mazmun yetakchilik qiladi. "Qahr", "jahl", "aql" so'zlari qofiyadosh bo'lishi bilan birga, shoir aytmoqchi bo'lgan poetik fikrni ham ochib berishga xizmat qilgan.

Ya'ni yov bostirib kelgan vaqtda unga javob qaytarish maqsadida jahl kerak bo'ladi. Lekin jahl ham haddan ortsa, aqlga ehtiyoj seziladi.. Shoir "axliq" deganda, oqliq so'zini nazarda tutyapti. O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'zga shunday ta'rif berilgan: Oqliq – qatiq qilishda sutga qo'shiladigan tomizg'i. Matn mazmunidan kelib chiqib, lirik qahramon aqli kamayganda uni ko'paytirish uchun o'rtog'idan oqliq uzatishini so'rayapti, deyish mumkin.

O'y-xayolga itob bo'ldim,
She'r yozarda shitob bo'ldim.
Edim balki yomon odam,
Vale mixdek kitob bo'ldim [4;25]

Shoir yuqoridagi misralarda "itob", "shitob", "kitob" singari arabcha so'zlarni qofiyadosh so'z sifatida qo'llagan. Itob arabchada qahr, g'azab, qiynoq, shitob esa "oshiqish, shoshilish" ma'nolarini beradi. Bunda dastlabki misradagi "itob" so'zi "o'y-xayolga berildim" mazmunida kelgan. Keyingi satrda "she'r yozishga oshiqdim, shoshildim", so'nggi ikki misrada esa "yomon bo'lsam-da, yozganlarim "mixdek kitob" – mustahkam bir asar bo'ldi, demoqchi. Ko'rinadiki, bu so'taruboiyda ham aqliy-intellektual fikr kuchi ustuvorlik qiladi.

Yuqorida tahlil etganimiz, A.Obidjonning "so'taruboiylar" nomi ostida bergan she'rlari mumtoz ohanglarni ham yodga soladi. Ya'niki, shoir ijodidagi so'taruboiylar mumtoz adabiyotimizdagi ruboiylar singari aruz vaznida yozilgan. Demak, Anvar Obidjon so'taruboiylari ham vazni ham qofiya shakli jihatdan o'zbek mumtoz adabiyotshunosligimizdagi ruboiylarga mos kelsa ham, nega shoir uni so'taruboiy deb nomladi ekan? Bizning fikrimizcha, bu shoirning kamtarligidan bir nishonadir. Ya'niki, ijodkor o'z ruboiylarini Navoiy yoki Bobur kabi adabiyot daholarining ruboiylariga tenglashtirmaydi. O'z ruboiylarini ularning ijod mahsullari qatoriga qo'shishga ozroq iymnadi va o'zining ruboiylarini so'taruboiy degan yangicha atama bilan nomlaydi. Ruboiyning eng quyi darajasida turuvchi bir janr, ruboiyning past bir turini nazarda tutyapti shoir. Bu shoirning yana bir bor novatorligidan darakdir. Albatta, bu bizning shaxsiy qarashlarimiz. Shular bilan bir qatorda ijodkor ruboiylarida hajviy ruh ustunligi ham ko'zga tashlanadi. A.Obidjon tabiatan yumorga, kulgiga moyil bo'lgani uchun shunday she'rlariga ham hazil, kinoya mazmunini singdira olgan.

Men uxlasam nafas rostlar qalamim,
Dilim tirnar tushimda zo'r alamim:
Ichishda teng kelsam-da ming ulfatga,
Yozishda teng kelmadim bir Gulmatga [4;25]

Shoir bu to'rtqavatlisini o'zining lirik qahramoni Kulkuliy tilidan yozgan. Anvar Obidjon ijodini sevuvchi va uning she'rlari bilan yaqindan tanish bo'lgan kitobxonlar uning "Bezgakshamol 1" to'plami usta Gulmat tilidan yozilgan hajviy g'azallardan tashkil topganini biladi. Yuqorida berilgan to'rtlik esa "Bezgakshamol 2" to'plamidan olingan va bu to'plamga kiruvchi hajviy she'rlar, o'z navbatida Usta Gulmatga chevara bo'lgan shoir Kulkuliy tilidan aytilgan. Lirik qahramon ushbu misralarda o'z qalamini faqat qalam sohibi uxlaganda dam olishi mumkinligini, shu darajda ko'p ijod qilsa-da, ammo uning ijodkorligi bobokaloni usta Gulmatning so'z qo'llash mahoratiga teng kelolmasligini aytib o'tadi. Bu o'rinda ham Anvar Obidjonni naqadar kamtar bir ekanligini ko'ramiz.

Anvar Obidjonning to'rtqavatlilari ham istiqlool yillari she'riyatidagi badiiy izlanishlardan biri sifatida alohida ahamiyatga egadir. Nomiga muvofiq ravishda shoir to'rtliklarining har bir misrasidan yangi fikr va obraz topish mumkin.

Anvar Obidjon individual ijodiy izlanishlarida "to'rtqavatlilar" nomi bilan bergan to'rtlik she'rlari ham muhim o'rin tutadi. Bu she'rlar ham mohiyatan so'taruboiylarga yaqin. Ya'ni ularda ham hajviy-yumoristik ruh etakchi qiladi. Faqat "qavat" so'zi ma'nosidan kelib chiqilsa, poetik ma'no qavatma-qavat yuzaga chiqadi. Ularning aksariyati a-a-b-a shaklida qofiyalangan.

Asta keldim dalda birla yaxshi gapga och bo'lib,
Yora aytay hasratimni ko'nglima tilmoch bo'lib.
Barcha qiz xil-xil taom-u, sevgilim yolg'iz palov,
Qaqranib tursam netar men yonida qirmoch bo'lib? [4;23]

Lirik qahramon – oshiq hamisha ma'shuqasidan yaxshi gap kutadi. Shoir ko'ngilni tilmoch – tarjimonga qiyoslaydi. Chunki oshiq qalb o'zining dil izhorlarini sevgilisiga yetkazuvchi ko'ngildir. Yoki qizlarni turli xil taomlarga qiyoslasa, suyuklisini taomlar shohi palovga o'xshatadi. O'zi esa shu palovning qirmochi bo'lishga ham tayyor. Zero, bu tashbeh-u sifatlashlar mumtoz she'riyatdagi tasvirlarni yodga soladi. O'ziga xosligi shundaki, ma'shuqaning palovga, oshiqning qirmochga o'xshatilishi novatirlikdir.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, biz tahlil qilayotgan ijodkor ijodida uchraydigan bugungi o'zbek poeziyasida yangi shakl deya qaralayotgan so'taruboiy yoki to'rtqavatlilarni she'riyatimizdagi alohida bir yangi janr deyolmaymiz chunki bunday shakllar faqatgina Anvar Obidjon ijodida uchraydi. Shoir ijodida uchraydigan so'ta ruboiy va to'rtqavatlilar zamonaviy o'zbek she'riyatining alohida yangi bir janri bo'lishi uchun bunday shakllar yuqorida ta'kidlaganimizdek, ma'lum davr doirasida ko'pgina ijodkorlar ijodida uchrashi kerak. Shu holatda biz bunday shakllarni janr deb atay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. T.: O'zbekiston, 2002. – B.503.

Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Т.: Шарк, 2008. – Б.221.

Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Т.: Шарк, 2008. – Б.222.

Obidjon A. Bezgakshamol - 2. – T.: Шарк, 2003.

Latipova, S. (2024). TARIXIY ROMANDA DARVESH OBRAZI (YOZUVCHI JORA FOZILNING “AYRILIQ OSTONASI” ROMANI ASOSIDA). Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 3(1), 58-61.

Avazova N., Jalilova O. ULUG'BEK HAMDAMNING “OTA” ROMANIDAGI AYRIM OBRAZLAR TAVSIFI //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 20-24.

Bakhronovna, R. G. (2024). Irony as a Type of Movement in Artistic Literature. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 3(4), 231-235.

Bakhronovna, R. G., & Saidaxmedovna, O. R. D. (2024). Renewal of Artistic Movements in Modern Poetry. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 3(4), 186-192.

Jo'rayeva L. ALISHER NAVOIY ASARLARIDAGI KIYIM NOMLARINING LINGVOPOETIK VA LINGVOKULTROLOGIK TADQIQI //Development of pedagogical technologies in modern sciences. – 2024. – T. 3. – №. 3. – C. 124-127.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

*Абдулхакимова Навбахор Тойиржановна,
старший преподаватель кафедры языков Ташкентского химико-технологического
института Узбекистан. Ташкент*

Аннотация. В данной статье нашла свое отражение стратегия обучения русскому языку студентов с узбекским языком обучения в свете актуальности русского языка в профессиональной сфере. Преподавание русского языка как иностранного в Узбекистане в настоящее время осуществляется в условиях глобальных изменений всей системы образования - изменились цели изучения языка, потребности студентов, условия и задачи преподавания и обучения. Отмечается важность поддержания у студентов мотивации к изучению русского языка как иностранного. Перечислены способы повышения интереса к предмету изучения. Рассмотрены методы использования информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения русскому языку. В статье рассмотрена актуальность инновационного подхода как к содержанию языкового материала, так и правильного выбора технологий, эффективных методов обучения, контроля знания русского языка в национальных группах. Сегодня основной задачей обучения является не только передача определенных знаний и умений, но и формирование у студента личностных и профессионально значимых качеств.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, русский язык как иностранный, инновационные методы обучения, сфера деятельности, профессиональная терминология, специализированные учебники, гуманитарное мышление, самовыражение, интеллектуальная подготовка, тематика текстов.

Annotatsiya. Rus tili fan sifatida alohida maqomga ega bo'lgan bir paytda o'zbek tilida so'zlashuvchi talabalar uchun rus tilini o'qitish strategiyasi ushbu maqolada o'z aksini topgan. Rus tilini chet tili sifatida o'qitish hozirgi kunda O'zbekistonning butun ta'lim tizimidagi global o'zgarishlar sharoitida amalga oshirilmoqda - til o'rganish maqsadlari, talabalarning yehtiyojlari, o'qitish va o'qitish shartlari va vazifalari o'zgardi. Talabalarning rus tilini chet tili sifatida o'rganish motivatsiyasini saqlab qolish muhimligi qayd yetilgan. Maqoladagi rus tiliga o'zbek tili bilan qiyoslab o'qitishga qiziqishni oshirish uslublari keltirilgan. Rus tilini o'qitish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish usullari ko'rib chiqilgan. Maqolada til materialining mazmuniga ham, texnologiyalarni to'g'ri tanlashga, o'qitishning samarali usullariga va milliy guruhlarda rus tilini bilishni nazorat qilishga innovatsion yondashuvning dolzarbligi ko'rib chiqilgan. Bugungi kunda o'qitishning asosiy vazifasi nafaqat ma'lum bilim va ko'nikmalarni uzatish, balki o'quvchida shaxsiy va kasbiy ahamiyatga yega fazilatlarini shakllantirishdir.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentsiya, rus tili chet tili sifatida, o'qitishning innovatsion usullari, faoliyat sohasi, kasbiy terminologiya, maxsus darsliklar, gumanitar fikrlash, o'zini namoyon qilish, intellektual tayyorgarlik, matnlar mavzusi.

Abstract. This article reflects the strategy of teaching Russian to Uzbek-language students in the light of the relevance of the Russian language in the professional sphere. Teaching Russian as a foreign language in Uzbekistan is currently being carried out in the context of global changes in the whole education system - the goals of language learning, students' needs, conditions and tasks of teaching and learning have changed. The importance of maintaining students' motivation to study Russian as a foreign language is noted. The ways of increasing interest in the subject of study are listed. The methods of using information and communication technologies in the process of teaching the Russian language are considered. The article considers the relevance of an innovative approach to both the content of language material and the correct choice of technologies, effective teaching methods, and control of knowledge

of the Russian language in national groups. Today, the main task of training is not only the transfer of certain knowledge and skills, but also the formation of personal and professionally significant qualities in the student.

Key words: communicative competence, russian as a foreign language, innovative teaching methods, field of activity, professional terminology, specialized textbooks, humanitarian thinking, self-expression, intellectual preparation, text topics.

Русский язык в Узбекистане обретает все более популярность. Он является обязательным для изучения во всех школах и в большинстве вузах страны, а также является основным языком делопроизводства во многих учреждениях в крупных городах. [1].

Особую важность обретает формирование личностной готовности и способности к непрерывному образованию с изучением иностранных языков, в частности русского, как фундаментальная основа межнационального диалога в условиях экономической интеграции в многонациональной республике, что позволяет принять меры по обучению населения востребованным профессиям, основам предпринимательства со знанием русского языка. Интерес и спрос на изучение русского языка продолжает расти, так как представители узбекской национальности вышли на первое место по количеству трудовых мигрантов в Россию, а основная масса этих людей испытывает языковые трудности и имеет серьезные проблемы с адаптацией из-за нехватки литературы и часов для обучения русскому языку.

Главной целью и желанием каждого студента, а также любого человека, изучающего русский язык как иностранный, является умение правильно говорить и выражать свои мысли во время общения.

Преподавание любой дисциплины требует ряда обязанностей и усилий со стороны преподавателя и обучаемого. Это также говорит о том, что надо не только правильно изучать русский язык, но и правильно излагать свои мысли на родном языке. Сегодня цель преподавателя - научить русскому языку не обычным заучиванием, а прививая студентам навык самостоятельного поиска необходимой информации с использованием технических средств, сети Интернет. Задания должны быть направлены на преодоление серьезных трудностей и достижение значимых результатов (двусторонний перевод, чтение технических текстов и поиск ответов на поставленные к ним вопросы, составление аннотации, резюме, реферата и др.) Основной целью обучения языку является овладение коммуникативной компетенцией, в основе которой лежит комплекс языковых знаний и речевых навыков, т.е. способность человека общаться средствами изучаемого языка в сфере его деятельности.

Следует признать, что русский язык как иностранный дается студентам технических вузов с трудом, но почти у всех желание свободно говорить на русском языке, поэтому приоритетом является самостоятельное обучение студента, изучение дополнительного материала с использованием интернет-ресурсов, выполнение тестовых заданий и практических занятий. В вузах республики программа изучения русского языка, как и других иностранных языков, включает углубленное изучение грамматики, фонетики и лексического состава языка, больше внимания уделяется обучению языковой системе и в основном грамматике.

По-прежнему основными трудностями являются отсутствие активной устной практики на одного учащегося группы, изучение русского языка должно быть основано на развитии речевых навыков учащихся в результате устных упражнений, а теоретическое изучение должно уступить место развитию практических навыков. Трудности усвоения нового языка связаны с адаптацией обучающегося к иной культуре, обычаям, традициям, истории, ценностям другого народа. Поэтому для эффективного развития речи на неродном языке необходимы методы, способствующие приобретению умений и навыков разговора, чтения и перевода. Необходимо обучать студентов не только основам русского языка, но и учить их с интересом и правильно общаться на другом языке как в рамках профессиональной деятельности [4].

Активное участие страны в мировом социально-культурном, политическом и экономическом пространстве, расширение сотрудничества с зарубежными странами значительно повысили актуальность овладения русским языком будущими специалистами производства. Необходимо также учитывать вопросы экономики, торговли, торгового оборота. В Узбекистане необходимо знать русский язык, потому что наибольшим спросом местная сельскохозяйственная продукция пользуется именно в России. Сюда привозят сухофрукты, бахчевые, различные садово-ягодные культуры и т.д.

Помимо этого, в Центральной Азии развивается туризм, непосредственно в Узбекистане российские туристы вышли на первое место по посещаемости. Развивающиеся экономические отношения между Россией и соседними странами, и обусловленная этим необходимость в высоком уровне владения русским языком предъявляют особые требования к используемым методам преподавания русского языка как иностранного (РКИ). Надо учесть тот факт, что уровень подготовки изучающих русский язык остается также недостаточным. Отчасти это обусловлено тем, что мало изучены многие вопросы теории и практики создания национально-ориентированных учебников по РКИ в условиях обучения в неязыковой среде, отсутствуют новые формы мотивации к изучению русского языка и др.

Современные требования к обучению направлены на подготовку специалистов с широким гуманитарным мышлением, умеющих грамотно строить свою речь в процессе своей профессиональной деятельности, свободно осуществлять коммуникативные контакты с коллегами из России и стран СНГ.

Поэтому студенты технических вузов должны знакомиться с языком специальности, реализующей стиль речи в системе потребностей определенного профиля знаний и конкретной специальности, содержащей специфическую лексику и профессиональную терминологию. Обучение русскому языку должно задействовать все стороны речевой деятельности учащихся, определяющие ситуацию общения: процесс получения и передачи информации [3].

Образовательная система должна предусматривать определенные механизмы развития, обеспечивающие внедрение инноваций, благодаря которым формируется коммуникативная компетенция и повышается эффективность изучения языка у обучающихся. В процессе обучения русскому языку происходит взаимное влияние речевой компетенции на родном языке и речевой компетенции на русском языке.

Преподавателями кафедры языков ТХТИ ежегодно проводится анкетирование студентов с целью получения данных о мотивации к изучению русского языка; о трудностях в овладении русским языком; об эффективном ведении учебных занятий; о техническом обеспечении учебного процесса; о степени владения навыками самообразования; об адаптации к системе вуза и к будущей профессиональной деятельности в процессе обучения в вузе и т.д. На основе опроса проводится подбор, и подготовка материала по применению новых педагогических ресурсов, способствующих повышению качества получения знаний в период адаптации к студенческой среде.

Обучая нерусских студентов русскому языку, преподаватели ставят перед собой следующие задачи: углубление знаний о системе и структуре русского языка и его стилистических средств; значение предположно-падежной конструкции и ее конструкция; знакомство с основными законами построения эффективного речевого общения; овладение основными принципами делового общения в устной и письменной формах; совершенствование навыков работы с текстами разных стилей и жанров; расширение активного словарного запаса студентов.

Важно добиться стремления научить их умения слушать речь и понимать услышанное, дать им ощущение своих возможностей, своего прогресса. Это повышает их интерес к изучению иностранного языка. В связи с аудированием развивается монологическая речь, когда они говорят после прослушивания текста, с самостоятельным сообщением и личностной оценкой, а также умение говорить в различных ситуациях в рамках учебно-трудовой, социальной и социально-культурной сфер деятельности. формируется

общение.

Изучение правил русского языка обучаемых осуществляется в тесном взаимодействии с родным языком, и это позволяет исправлять ошибки в речевой деятельности, которые естественны: они, как правило, обусловлены воздействием норм родного языка.

Использование инновационных методов обучения позволило ускорить процесс обучения студентов, говорящих с акцентом на типичные ошибки. В таких случаях важную роль играет работа со словарем для синхронных переводов с русского на узбекский и наоборот, использование различных мнемонических приемов, увеличивающих объем памяти и облегчающих запоминание полученной информации, а также овладение активным кругом общения. Особенно у студентов технического вуза нет навыков работы со словарем, с профильными учебниками. Прежде чем приступать к конкретным действиям по поиску и обработке технической информации, учитель должен дать задания по поиску и работе с тематикой текстов, доступных учащимся.

Приобретенные навыки применяются в дальнейшем при работе с текстами по специальности. Для достижения успешного результата учитель русского языка как иностранного должен применять на занятиях различные виды работы; сделать подборку учебного материала по специальности, направленную на получение профессиональных знаний [4].

Одним из эффективных приемов в методике обучения является работа в группах в парах, позволяющая создавать разные речевые ситуации. Для активной реализации коммуникативной компетенции используются информационно-компьютерные технологии, способствующие развитию самостоятельности учащихся в процессе работы с изучаемым материалом.

Благодаря внедрению инновационных подходов в обучение иностранным языкам формируется коммуникативная компетентность студентов и повышается эффективность обучения языкам. Инновационные методы обучения являются одним из эффективных инструментов на пути к достижению поставленной цели, овладению навыками и умениями речевого общения. Следовательно, инструмент учителя – это используемый инструмент, с помощью которого достигается выполнение задания, от правильного применения которого зависит эффективность работы.

Сказанное позволяет сделать вывод, что перспективой развития современных технологий в обучении РКИ является их соответствие коммуникативным задачам обучения, учет и реализация индивидуализированного подхода, межкультурного взаимодействия.

Формулирование определённых образовательных требований реализуют интерактивные методы:

- во-первых, обучение речи должно осуществляться в связи устной речью студентов друг с другом.
- во-вторых, обучение речевой деятельности должно быть неотъемлемой частью профессиональной деятельности.
- в-третьих, развитие речи должно происходить в процессе совместной учебно-познавательной и творческой деятельности студентов в группе. Также очень важным моментом в процессе обучения является обеспечение и постоянное повышение учебной и профессиональной мотивации у студентов [6].

Проблемы преподавания русского языка в узбекской аудитории становится особенно актуальным на продвинутом этапе, когда у студентов несколько снижается заинтересованность в занятиях языком (умение общаться в бытовой и учебной сферах создает иллюзию «ненужности» дальнейшего изучения языка). Здесь крайне важно выдвинуть на первый план обучение учебно-профессиональной деятельности: обучение научному стилю речи, чтению научных статей, написанию конспектов, рефератов и т. д. [2]

В практических курсах русского языка, как в данном случае, основными организационными формами обучения являются: практическое занятие (доминирующая форма), лабораторное занятие, а также разные формы внеаудиторной работы – учебная

экскурсия, самостоятельная подготовка к учебным занятиям, тематический вечер и др.

Использование инновационных методов обучения позволит ускорить процесс обучения студентов, говорящих с акцентом на типичные ошибки. В таких случаях важную роль играет работа со словарем для переводов с русского на узбекский и наоборот, использование различных мнемонических приемов, увеличивающих объем памяти и облегчающих запоминание полученной информации, а также овладение активным кругом общения. Каждый метод находит свое воплощение в системе средств обучения, с помощью которых и осуществляется обучение языку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдулхакимова Н.Т. Scientific basis of innovative comparative methods of teaching russian as a foreign language to students of non-philological specialties. European international journal of pedagogics issn: 2751-000x <https://doi.org/10.55640/eijp-04-03-15> Pages:76-80 Received: 12.03.2024 Accepted: 17.03.2024 Published: 22.03.2024

2. Анисимова И.Н. О проблемах преподавания русского языка в узбекской аудитории // И.А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика. Труды и материалы междун. конф. В 2 томах. Том 1. 2017. С 10–12.

3. Данияров Б.Х. Методика инновационного обучения говорению на русском языке узбекоязычных студентов технических вузов/ Традиции и новации в профессиональной подготовке и деятельности педагога: сб. науч. тр. IV Междунар. науч.-практ. конф. 24–26 марта 2022 г. / под редакцией И.Д. Лельчицкого. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2022. – Вып. 20. С. 15. 25с

4. Данияров. Б.Х. Сопоставительная методика инновационного обучения говорению на русском языке узбекоязычных студентов нефилологического направления. Материалы международной научно-практической конференции «Русский язык и литература в центрально-азиатском регионе». Бухарский ГУ. – 2021. – 294 с. С. 244.

5. Данияров Б.Х. О занимательной методике интенсивного обучения русскому языку узбеков в сопоставлении с их родным узбекским. Проф.образование и занятость молодежи: XX1 век. М-лы междунар. научно-практ. конф. 2-часть. Кемерово. 2021. С. 35.

6. Данияров Б.Х. Принципы и приемы оригинальной методики обучения русскому языку взрослых // Преподавание языка и литературы Т. 2021. №7. С. 70–72.4.

INTERTEKSTUALLIKNI AMALGA OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA ALLYUZIYA

Bozorova Matluba Aminovna,
Buxoro davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada intertekstuallik zamonaviy tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslikdagi dolzarb tadqiqot sohasi ekanligi, hamda allyuziyaning intertekstual vosita sifatidagi asosiy xususiyatlari, uning o'ziga xos ma'nolari ta'limda lingvokulturologik ko'nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Intertekstuallik, madaniyat, allyuziya, iqtibos, eslatma, konsepsiya faktlar, pretsedent matn.

ALLUSING AS A MEANS OF IMPLEMENTING INTERTEXTUALITY

Bozorova Matluba Aminovna,
Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: This article discusses the fact that intertextuality is an actual field of research in modern linguistics, literary studies, and cultural studies, as well as the main features of allusion as an intertextual tool, its specific meanings, and the socio-pedagogical importance of forming linguistic and cultural skills in education.

Key words: intertextuality, culture, allusion, quotation, note, concept, facts, precedent text.

АЛЛЮЗИРОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ

Бозорова Матлюба Аминовна,
Докторант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассматривается тот факт, что интертекстуальность является актуальной областью исследований в современном языкознании, литературоведении и культурологии, а также основные особенности аллюзии как интертекстуального инструмента, ее специфические значения, а также социально-педагогическая значимость формирования языкового инструмента и культурные навыки в образовании.

Ключевые слова: интертекстуальность, культура, аллюзия, цитата, заметка, концепция, факты, прецедентный текст.

Jahonda ma'naviy meros, jumladan, ingliz adabiyoti vositasida yurtning ertangi egalari bo'lmish yoshlarni ma'rifati yuksak jamiyat a'zolari etib shakllantirishning modernizatsiyalashgan ta'lim-tarbiya tizimini ishlab chiqishga doir ilmiy tadqiqotlar keng miqyosda olib borilmoqda. Ayni paytda o'zbek maktablarida ingliz adabiyoti namunalarini o'qitishning aniq ilmiy xulosalarga tayangan badiiy-estetik, ilmiy-pedagogik va lingvomadaniy asoslarini belgilash, o'quvchilarda shakllantiriladigan bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish shakli va bosqichlarini aniqlash, tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari, tavsiya etilgan badiiy asarlarning g'oya va mavzusi talablaridan kelib chiqib adabiy matnni tahlil qilish kompetensiyalarini mukammallashtirish usullari va metodlarini ishlab chiqish hamda bu jarayonga ilg'or innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda yosh avlodni ma'nan va jismonan yuksak insonlar qilib tarbiyalash davlat miqyosidagi muhim vazifa darajasiga ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmonida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga yega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida

ularning ijtimoiy faolligini oshirish...” muhim vazifa yetib belgilangan. Bu qonuniy asos umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’quvchilarda kitobxonlik madaniyatini, yuksak estetik didni, badiiy tahlil kompetensiyalarini shakllantirish orqali adabiy ta’limni yangi bosqichga ko’tarish va nutqiy kompetentlikni ta’minlash tizimini rivojlantirish dolzarb masala ekanligini ko’rsatadi.

Intertekstuallik zamonaviy tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslikdagi dolzarb tadqiqot sohasidir. Intertekst tushunchasi postmodernizm va Internetga ommaviy kirish davri bilan uyg’un bo’lib chiqdi va badiiy adabiyot sohasiga mustahkam kirib bordi.

An’anaga ko’ra, intertekstuallik hodisasi XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo’lgan, ammo o’sha davrda tegishli terminologiyani shakllanishi sodir bo’lgan va bu boradagi tadqiqotlarning boshlanishi qo’yilgan desak to’g’riroq bo’ladi. Albatta, adabiyotda intertekstuallik hodisasi avval ham namoyon bo’lgan.

Intertekstuallik hodisasini ilmiy aniqlashning kelib chiqishi M.M Baxtin: g’oyalarida «har qanday matn - bu boshqa matnning o’zlashtirilishi va o’zgarishi» yotadi deb izohlanadi. Baxtin dialogizm kontseptsiyasini ilgari surdi, bu fikrga ko’ra, bizning barcha nutqimiz, jumladan, ijodiy ishlar ham bironing bir vaqtning o’zida aytgan so’zlaridan iboratdir [1]. Uning fikricha, matnni tushunish faqat boshqa matnlar bilan bog’langan taqdirdagina mumkin, chunki har qanday matn ma’lum bir sohada ilgari yaratilgan har qanday matnga aniq yoki yashirin javob sifatida paydo bo’ladi. Dialog nutq mavzularini o’zgartirish, gapirish yoki yozishdan iborat.

Intertekstuallikning eng murakkab shakli allyuziyadir. Keng ma’noda u qandaydir faktga yoki ilgari yozilgan matnga havola sifatida tushuniladi. Biroq allyuziyaning o’ziga xosligi shundaki, u ikkita matn rejasi - havola qilingan matn va qabul qiluvchi matn kontekstlarini yonma-yon joylashtirishning maxsus mexanizmiga ega bo’lib, shu tufayli asarga yangi ma’nolar kiritadi va shu bilan birga mazmunini kuchaytiradi. uning ekspressivligi. Ushbu uslub subtekst va ma’lum bir stilistik effekt yaratish uchun lingvistik va madaniy hodisalardan ongli ravishda foydalanishni o’z ichiga oladi.

Allyuziya matnning ba’zi elementlarini o’zlashtirish sifatida tashkil etiladi, bu orqali u qabul qiluvchi matnda tan olinadi. Pretsedent matnning elementlari muallif tomonidan tanlab olinadi va matnda to’liq vaziyat yoki hodisa yashirin bo’ladi.

Turli xil ta’riflar turli xil allyuziya ob’ektlarini ifodalab beradi: «real faktlar, voqealar» yoki «ma’lum holatlar yoki matnlar», allyuziyalar ob’ektlarini mashhur shaxslarning bayonotlarida, qo’shiq matnlari va filmlar yaqqol namoyon bo’ladi.

E.M. Dronova allyuziyalar ob’ektlarining tasnifini ishlab chiqdi. Uning tadqiqotiga ko’ra, ular quyidagilar bo’lishi mumkin:

- yuzlar (haqiqatda ob’ektiv mavjud bo’lgan yuzlar; yuzlar aqliy tuzilmalar);
- tadbirlar o’tkaziladigan joylar;
- yozma matnlar - iqtibosli allyuziyalar manbai bo’lib xizmat qiladigan adabiy asarlar;
- taniqli shaxslar, joylar, adabiy asarlar bilan bog’liq epizodlar-faktlar;
- og’zaki bo’lmagan san’at asarlari

Allyuziyaga bag’ishlangan asarlarda boshqa tasniflarni ham uchratish mumkin.

Allyuziya shakliga kelsak, tadqiqotchilar ham bu masalada yakdil emaslar. V.P. Moskvinning so’zlariga ko’ra, allyuziya asosi sifatida asl matn fragmentining leksik va grammatik tuzilishini aks ettirmaydigan faqat bir so’zli birlik yoki bir so’zli birliklar qatorini ko’rib chiqish tavsiya etiladi. Boshqa tadqiqotchilarning fikricha, allyuziyalar so’zlar, iboralar va matnning kattaroq qismlari bo’lishi mumkinligi keltirilgan.

Allyuziyaning qo’llashdan maqsad kontekstlarni yonma-yon qo’yish orqali matnni yangi ma’nolar bilan boyitishdir. Muallifning niyati amalga oshishi uchun o’quvchi tegishli ma’lumotga ega bo’lishi kerak [2]. I.R. Galperinning ta’kidlaganidek ma’lum bir tilda so’zlashuvchining madaniy va moddiy-tarixiy, geografik va pragmatik tabiatga oid dalillar yig’indisini tushunadi.

Boshqacha qilib aytganda, allyuziyali matn muallifi o’z ishini havolani taniy oladigan malakali o’quvchiga murojaat qiladi [3]. Ayrim allyuziyalar, ayniqsa, badiiy matnlarda o’ta bilimlari o’quvchi uchun mo’ljallanganligi bo’ladi.

Muallif matnni turli xil manbalarga allyuziyalar bilan to'ldirishi mumkin va bu o'quvchiga havola belgisini topishni qiyinlashtiradi. Bunday «o'yin» da allyuziyani muvaffaqiyatli dekodlash o'quvchiga qoniqish olib keladi va matn bilan o'zaro aloqada bo'lgan ijobiy taassurotlarni kuchaytiradi. Va shunga qaramay, «muallif» va «o'quvchi» matnlarining jildlari muqarrar ravishda farq qiladi - o'quvchi ba'zi bir allyuziyalarni tan olmaydi. N. Pieguet-Gro intertekstuallikning «o'qish effekti» ga bog'liqligini ta'kidlaydi: har bir o'quvchining semantik aloqalarni o'rnatish qobiliyati [4]. Bu, albatta, individual bilimlarni nazarda tutadi.

O'quvchi matnga muallif niyat qilmagan ma'nolarni ham kiritishi mumkin. Misol uchun, agar muallif ongsiz ravishda biron bir pretsedent matndan elementni o'zlashtirgan bo'lsa va o'quvchi uning manbasini tan olgan bo'lsa: u holda eslatma allyuziyaga aylanadi. Bu juda tabiiy, chunki, E.A. Pavlenko germevistik tadqiqotlar asosida ta'kidlanganidek, o'quvchi matnni olgandan so'ng, muallif unga bo'lgan huquqlarini yo'qotadi: o'sha paytdan boshlab idrok etish va talqin qilish faqat o'quvchiga bog'liq bo'lib qoladi deb izohlaydi. Bu haqda N.A. Fateeva ham yozgan. matnlararo aloqalarni o'rnatish imkoniyati yozuvchining ham, o'quvchining ham madaniy xotirasi hajmiga bog'liqligini ta'kidlaydi [5].

Kontseptsiya tarixiga kelsak, «allyuziya» atamasi Evropa mamlakatlari tillarida 16-asrda paydo bo'lgan, ammo dastlab hozirgisidan farqli ma'noda ishlatilgan. Amerikalik tarixchi va madaniyat nazariyotchisi, adabiyotshunos va adabiyotshunos Garold Blum tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, Uyg'onishning dastlabki davrida «illyuziya» atamasi mavjud bo'lib, u o'yin yoki so'z o'yinlarining sinonimi bo'lgan va 16-asrda bu so'z metafora yoki allegoriyada ramziy o'xshashlikni bildiruvchi «allyuziya» paydo bo'ldi. 17-asrdan boshlab, bu atama tushunchasi o'zgarib, maslahatni o'z ichiga olgan yashirin ma'lumotnomaning belgisiga aylana boshladi [6].

Zamonaviy ma'noda allyuziya XX asr o'rtalaridan boshlab tadqiqotchilar e'tiborini jalb qila boshladi. T.S. Sirenkoning allyuziyaga qiziqish ortib borayotganining sababi, matn qo'shimchalariga juda boy postmodern adabiyotning gullab-yashnashi deb ataydi. Natijada intertekstuallik nazariyasi paydo bo'ldi, buning natijasida allyuziyalarni nafaqat adabiy yondashuv nuqtai nazaridan, ya'ni muallifning ijodiy uslubining o'ziga xos xususiyati sifatida tilshunoslikning matnlararo aloqalarni yaratish mexanizmi nuqtai nazardan ham ilmiy izohlanadigan bo'ldi. [7]. E.A. Pavlenkoning so'zlariga ko'ra, matnlararo va allyuziyalarga bo'lgan qiziqishning ortishi «antropotsentrik paradigma bilan bog'liq bo'lib, uning doirasida matn, bir tomondan, uni yaratuvchisi nuqtai nazaridan va matn murojaat qilingan o'quvchi nuqtai nazaridan qaraladi. boshqa tomondan» [8].

Allyuziya ko'p qirrali hodisadir, shuning uchun uning turli xil talqinlari mavjud. Buni, masalan, «belgilar, faktlar yoki hodisalarning xossalari va sifatlarini yangi matnga o'tkazish vositasi» yoki «yangi matnda yashirin ma'no yaratish usuli» sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Bu ta'riflar ko'proq allyuziya funktsiyalarini bildiradi. Badiiy matnlardagi allyuziyalarning vazifalarini T.S. Sirenko quyidagi izohlaydi:

- pragmatik (pastki matn yaratish funktsiyasi)
- istehzoli (ma'lum bir vaziyatga kinoya kiritish funktsiyasi)
- kulgili (hajviy effekt yaratish funktsiyasi)
- qiyosiy o'xshashlik (vaziyat yoki xarakterni tavsiflash funktsiyasi)
- vaqti-vaqti bilan (o'quvchini ma'lum bir davr bilan tanishtirish funktsiyasi).

Bundan tashqari, T.S. Sirenko allyuziyalarning oxirgi to'rtta funktsiyasi. ularni matnning emotsionalligi va tasviriyligini oshirish uchun mo'ljallangan stilistik deb tasniflaydi.

E.A. Pavlenko allyuziyaning ta'sir qilish mexanizmini ko'rib chiqadi. U o'quvchi matnning bir nechta ketma-ket elementlarini bir-biriga bog'lay olmaslik bilan duch kelganligi sababli paydo bo'ladigan badiiy kontekstdagi buzilishni tasvirlaydi. Agar o'quvchi badiiy kontekstdagi buzilishni sezsa, uning orqasida nima borligi haqida o'ylaydi. U yakuniy matnda emas, balki kontekstlarni taqqoslashni faollashtiradigan pretsedent matnda mavjud bo'lgan qo'shimcha ma'lumotni izlashi kerak. Pretsedent matnni faollashtirish to'g'ridan-to'g'ri buzilishdan yoki signal orqali sodir bo'ladi. E.A. Pavlenko fikrni yakuniy matnning pretsedent matn segmenti bilan mos keladigan qismi sifatida belgilaydi [9]. Agar o'quvchi tashbeh ma'lumotiga ega bo'lmasa, fikr faollashtirilmaydi.

Intertekstuallik - bu pretsedent va qabul qiluvchi matnlar o'rtasidagi bog'liqlik, buning natijasida ikkinchisi yangi ma'nolar bilan boyitiladi. Keng yondashuv doirasida matnlararolik tushunchasi har qanday matnning xossasi sifatida tushuniladi, tor yondashuv doirasida esa maqsadli foydalaniladigan texnika sifatida tushuniladi. Ko'pgina zamonaviy adabiy asarlar matnlararo elementlarga boy. Mualliflar atayin matnga adabiy bo'lmagan san'at turlaridan (haykaltaroshlik, rasm, musiqa) pretsedent matnning parchalarini yoki tasvirlarini kiritadilar. Oxirgi hodisa oraliqlik deb ham ataladi.

Intertekstual vositalar odatda iqtibos, eslatma va allyuziya hisoblanadi. Allyuziya iqtibosdan pretsedent matn qismlarining tarqalishi va matndan tashqari ob'ektga murojaat qilish qobiliyati bilan, esdalikdan foydalanishning maqsadlilik va o'ziga xos ma'nolarni kiritish bilan farq qiladi.

Allyuziyalar asar muallifi dunyosining lingvistik rasmini ma'lum bir millat vakili sifatida aks ettiradi va tushunish uchun universal va aniqroq ma'lum bir asosli bilimlarni talab qiladi. Metamatn boshqa madaniyatning o'quvchisi allyuziyani tushunishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni tushuntirishga yordam beradi. U kitob oxirida sahifama-sahifa izoh yoki izoh sifatida taqdim etilishi mumkin.

Allyuziyalar matnda turli vazifalarni bajarishi mumkin. Qiyosiy o'xshatish funksiyasi qahramon yoki vaziyatning xususiyatlarini pretsedent matndan yangi matnga o'tkazadi, bu esa bir vaqtning o'zida tasvirni oshirish bilan birga siqilgan shaklda ma'lumot uzatishni osonlashtiradi. Komik va istehzoli funktsiyalar, shuningdek, o'quvchini ma'lum bir atmosferaga kiritishdan iborat bo'lgan tasodifiy funktsiya ham ajralib turadi. Ta'lim jarayonida allyuziyalarning ahamiyati shundaki o'qitish, o'quvchilarda lingvokulturologik ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Hamda bu ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Baxtin M.M. Problema rechevix janrov // Baxtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva. M.: Kniga po trebovaniyu, 1986. S. 250-296.

Galperin I.R. (1977). Stylistics. M.: Higher School Publishing House.

Perri C. (1978). On Alluding. Poetics 7. P. 289–307 Fateeva, N.A. Tipologiya intertekstualnykh elementov i svyazey v xudozhestvennoy rechi // Izvestiya RAN. Seriya literatury i yazyka. 1998. T. 57. № 5. S. 25-38.

Pege-Gro N. Vvedenie v teoriyu intertekstualnosti: Per. s fr. / Obsh. red. i vstup. st. G. K. Kosikova. — M.: Izdatelstvo LKI, 2008. — 240 s.

Fateeva, N.A. Intertekst v mire tekstov: Kontrapunkt intertekstualnosti. M.: Komkniga, 2006. — 280 s.

Bloom H. A Map of Misreading. Oxford: Oxford University Press, 2003. — 236 p.

Sirenko Tatyana Sergeevna Stilisticheskiy aspekt allyuzii // Gumanitarnye, sotsialno-ekonomicheskie i obshchestvennye nauki. 2015. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stilisticheskiy-aspekt-allyuzii> (data obrasheniya: 20.03.2021).

Pavlenko, Ye.A. O signalax podteksta v allyuzivnom tekste // Natsionalnaya assotsiatsiya uchenykh, (10-1), 2015. — S. 114-116.

Pavlenko, Ye.A. Spesifika funktsionirovaniya allyuzivnykh imen sobstvennykh (na materiale sikla romanov L. Dj. Braun «Kot, kotoryy...») // Baltiyskiy humanitarnyy jurnal. 2018. T. 7. №10 (25). S 88-90.

“SABOT UL-OJIZIN” ASARIDA MUNOJOTLAR TASVIRI VA BADIYATI

Doniyorova Mohinur Tolliboy qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola So'fi Olloyorning “Sabot ul-ojizin” asaridagi munojotlar tasviri va badiiyati talqini va tahliliga bag'ishlangan. Maqolada munojotlarning qo'llanilishi, tasviri va badiiyati o'zgacha usulda qo'llanilishi haqidagi fikrlar hamda munojotlarning diniy mazmuni, Allohga murojaat, insonning zaifligi, afv so'rash va tavbaga undash motivlari ilgari surilishi ko'rsatib berilgan. Natijada, munojotlarda qo'llangan ilohiy so'zlar, shaxsiy ichki kechinmalar va tavbaga doir fikrlar o'quvchiga chuqur ruhiy ta'sir ko'rsatishi isbotlangan.

Kalit so'zlar: munojot, imon, e'tiqod, murojaat, sodiqlik, uslub, bayonot, komil inson, qadriyat.

ОБРАЗ И ИСКУССТВО МОЛИТВ В ТВОРЧЕСТВЕ «САБОТ УЛЬ ОДЖИЗИНА»

Дониерова Мохинур Толлибой кизи
докторантка Джизакского государственного педагогического университета.

Аннотация: Данная статья посвящена интерпретации и анализу образа и традиции молитв в произведении «Сабот уль-Оджизин» Суфия Оллояра. В статье показаны представления об использовании молитв, об образе и искусстве молитв особым образом, а также о религиозном содержании молитв, обращении к Богу, человеческой слабости, мотивах просить прощения и побуждать к покаянию. Доказано, что в молитвах используются божественные слова, личные внутренние переживания, а покаянные мысли оказывают глубокое духовное воздействие на читателя.

Ключевые слова: молитва, вера, убеждение, обращение, верность, стиль, высказывание, совершенный человек, ценность.

IMAGE AND ART OF PRAYERS IN “SABOT UL-OJIZIN”’S WORK

Doniyorova Mohinur Tolliboy qizi
doctoral student of Jizzakh State Pedagogical University

Annotation: This article is devoted to the interpretation and analysis of the image and tradition of prayers in the work «Sabot ul-ojizin» by Sufi Olloyar. The article shows the ideas about the use of prayers, the image and art of prayers in a special way, and the religious content of prayers, the appeal to God, human weakness, the motives of asking for forgiveness and encouraging repentance. As a result, prayers are used divine words, personal inner experiences, and thoughts of repentance have been proven to have a deep spiritual impact on the reader.

Key words: prayer, faith, belief, address, loyalty, style, statement, perfect person, value.

O'zbek xalqi mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlagach, ham ma'rifiy, ham ma'naviy xazinasi, beqiyos o'tmishi, ajdodlari bilan dunyoga tanilayotgan bir davrda yozma hamda toshbosma qo'lyozmalarni o'rganib, tahlil qilish eng zarur omillardan bo'lib qoldi. Jumladan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'zining “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz” asarida tarixiy yozma manbalar va toshbosmalarni tiklash borasida quyidagicha fikr bildirib o'tganlar: «Ajdodlarimiz yaratgan noyob madaniy meros, qo'lyozma asarlar va toshbosmalar bugungi avlod uchun benihoya bebaho boylikdir. Bu merosni asrab-avaylash, ilmiy asosda o'rganish va kelgusi avlodlarga yetkazish bizning muqaddas burchimizdir»[1;148]. Yurtboshimiz, shuningdek, bunday asarlarni tadqiq etish orqali xalqimizning o'z tarixini, madaniyatini va diniy qadriyatlarini anglashda muhim qadam bo'lishini ham ta'kidlagan. Xususan, shunday ma'naviy yodgorliklardan biri So'fi Olloyorning “Sabot ul-ojizin” asari bo'lib, bu asar XX asrgacha Movarounnahr o'lkasida madrasalarda alohida darslik sifatida o'rganilgan. Talabalar savodxonlikning ma'lum bir bosqichidan keyin xalq ichida “So'fi

Olloyor” nomi bilan mashhur bo’lgan “Sabot ul-ojizin” asarini o’rganishgan. Bu asar ifoda uslubi sodda, ohangi turkiy, ma’nosi beqiyos asar bo’lib, o’sha davrda diniy mukammal manba sifatida alohida e’tiroflarga sazovor bo’lgan. Shuning uchun ham So’fi Olloyorning hayot yo’li va ijodi u hayotlik davrda ham o’rganilgan, u yaratgan turkiy hamda forsiy asarlariga alohida lug’atlar tuzilgan, sharhlar bitilgan. Jumladan, “Sabot ul-ojizin” asariga keyinchalik tatar yozuvchisi Tojiddin Yolchiqul tomonidan sharh bitilgan bo’lib, ushbu asar “Risolayi aziza” nomi bilan tanilgan.

“Sabot ul-ojizin” asari diniy yo’nalishdagi asar bo’lib, unda Alloh taoloning ta’rifi, sifatleri, Payg’ambarlarning yaratilishi, ularga imon keltirish, behisht va do’zaxning bayoni, Sirot ko’prigi bayoni, ajal bayoni, qazoga rozilik kabi har bir bandayi mo’minning anglashi kerak bo’lgan ko’plab ma’lumotlar keltirilgan. 1680 baytni tashkil qiluvchi bu asar alohida-alohida mavzularga doir 81ta manzumadan iborat. Ularni shartli ravishda quyidagicha tasniflash mumkin:

- 1) aqida ilmiga doir ilmlar bayoni;
- 2) hikoyatlar;
- 3) munajatlar;
- 4) nasihatlar [11;14]

Asar avvalo Allohga hamdu sano tarzida boshlanib, keyin Payg’ambarimiz Rasululloh sollallohu alayhi vasallam sifatleri bayoni, Allohni tanish bayoni, uning yagonaligi hamda sifatleri bayoni alohida e’tirof etilgan. Undan so’ng imon keltirish, farishtalar bayoni, payg’ambarlarga imon keltirish bayoni va boshqa ko’plab bayonotlar hamda ularga mos hikoyat va munajatlar bilan ifodalangan. Ushbu hikoyatlar bilan So’fi Olloyor kitobxonga, jamiki insoniyatga nasihat, maslahat bermocchi va hikoyat keltirish orqali o’z nasihatiga dalil qilib ko’rsatmocchi bo’lgan, deyish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, hikoya qahramonlari misolida ibrat qilmocchi. Asarda alohida munajatlar ham mavjud. Munajat so’zining lug’aviy ma’nosi ba’zi lug’at va qomuslarda quyidagicha izohlanadi: “munajat” so’zi arabcha so’z bo’lib, najot tilash, yashirincha suhbat [2]; xudoga dil rozi aytish, zorlanish [8]; yalinish, yolvorish [5]; najot so’ramoc, tavallo qilmoc [4]; shivirlamoc, kim bilandir yuzma-yuz, yashirincha maxfiy suhbatlashmoc [7] kabi ma’nolarni bildiradi [3;9].

Munajat alohida janr hisoblanib, bu janr turkiy adabiyotga fors-tojik adabiyoti ta’sirida kirib keldi. Lekin munajatning dastlabki elementlari turkiy adabiyotda ham mavjud edi. Shuning uchun u turkiy ijodkorlar tomonidan osonlik bilan qabul qilindi [3;15]. Bu janr adabiyotda Allohga nola qilish, uning rahm-shafqatini so’rash va o’z gunohlarini tan olish orqali tavba-tazarru qilishni ifoda etuvchi janr hisoblanadi. Munajotlarda insonning Allohga nisbatan kamtarligi, zaifligi va muhtojligi aks etadi. Bu janrning asosi tasavvuf va diniy axloqiy-ma’rifiy g’oyalarga borib taqaladi. Munajatlar shoir yoki yozuvchining Allohga bo’lgan sadoqatini ifodalash uchun yoziladi, shu bilan birga ular o’quvchiga ruhiy tasalli va sabr-taqvo o’rgatadi. Munajat janri nafaqat shaxsiy dardlar, balki xalqning umumiy tashvishlari, umid va qo’rquvlarini ham ifodalashi mumkin. Shu bilan birga, bu janrdagi asarlar kishining ruhiy o’sishida, o’zini anglashida muhim o’rin tutadi. XIII asrgacha turkiy adabiyotda munajotga o’rin berish qat’iy shakllanmagan edi. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy asarlari muqaddimasida munajatning elementlarini uchratish mumkin. “Qutadg’u bilig”ning 40 bayti munajat mavzusida bo’lib, ular asarning 5ta bobi tarkibidan o’rin olgan [3;15].

Munajat janri turkiy adabiyotda ham diniy ruhiyatni tarbiyalash, insonlarni o’z holatlarini anglashga va tavba-tazarru qilishga undash kabi tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lgan. O’z asarlarida munajotlardan keng foydalangan So’fi Olloyorning butun ijodi islomiy ma’rifat bilan sug’orilgan. So’fi Olloyor shariat ahkomlarini, tasavvuf ta’limotini o’zbekona sodda so’zlarda tasvirlashga juda mohir. U ba’zi boblardan keyin unga bog’liq holdagi munajat bobini maxsus kiritgan. Masalan, o’limdan so’ng qabrda yakka farishtaning “Rabbing kim?” degan so’rog’iga javob berishga bag’ishlangan bobdan keyin munajat bobiga o’rin beradi [3;20]:

Iloho, bandaman, bechoradurman,
 Havoyi nafs ila ovaradurman.
 Lahadga kirsu bu yolg’uz g’arib bosh

O'gursa yuz hama qavmu qarindosh.
Tahayyur bo'lsa jon g'ami asarishta
Yetushsa so'rg'ali ikki farishta
San oson etmasang andoq savoli
Nechuk kechgay g'arib bandangni holi.
Desa "Men robbuka" iki abdudargoh,
Tiling'a jori qilg'il "Rabbim Alloh" [10;27]

Munojot janrning "Sabot ul-ojizin" asarida qo'llanilishi ko'p jihatdan asarning ruhiy va falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi. Munojotlarda yozuvchi barcha mo'minlar singari Allohning oldidagi burch va mas'uliyatlarini, ichki kechinmalarini, tavbasini bayon qilgan. Shuningdek, muallif asar davomida munojotlar orqali Tangriga imon keltirish, tavba qilish, tilimiz doimo duoda bo'lishi kerakligini eslatib turadi. Jumladan, munojotda keltirilgan

Iloho, bandaman, bechoradurman,

Havoyi nafs ila ovaradurman.

Erur man barcha nuqsoning'a iqrar,

Musulmon o'g'li qilmas ishlarim bor[10;23],

kabi misralarida o'zini misol qilib ko'rsatib har qanday kishida nafs borligi va tavba qilish lozimligi, bunday nuqsonlar musulmon kishilarga xos emasligiga ishora qilgan.

Munojotlar Iloho so'zi bilan boshlanadi. Mazkur janrga oid boshqa asarlardagi kabi "Sabot ul-ojizin"dagi munojotlarda ham bandaning Yaratuvchisi oldidagi mas'uliyati, tazarrusi, kechinmalari badiiy talqin etilgan[11;14].

Ihoho, lutf qil, munda va anda,

Mani banda etib, berkit bu banda.

Agar chandi ki go'rsiz o'lsa inson,

So'rolur, albatta, beshakku nuqson[10;25]

misralari orqali shoir Allohga bo'lgan iltijosini ifodalab, undan yordam so'rab, o'zining ojizligi hamda gunohkorligini tan oladi. Allohdan bu dunyoda va oxiratda unga lutf ko'rsatib, uni o'z bandasi qilib, boshqalar oldida yuzini yorug' qilib, xatolarini yashirishini, ya'ni o'zini Allohning itoatkor bandasi sifatida tan olib, marhamatini ayamastligini so'raydi. Inson qanchalik go'zal va mukammal ko'rinsa ham, baribir har qanday insonda kamchilik topilishini, boshqacha qilib aytganda, bu dunyoda mukammal to'la-to'kis insonni topish juda qiyinligini, har kimning ham nuqsoni borligini alohida ta'kidlab o'tgan. Ushbu munojotda har bir inson kamtarlik bilan o'zida bor xatolarni anglab, kamchilik va zaifligini tan olib, Allohdan mag'firat hamda kechirim so'rashi lozimligi haqida aytib o'tilgan.

So'fi Olloyorning "Sabot ul-ojizin" asari munojot bobi bilan yakunlanadi. "Ruboiyyoti turki bo' tariqi munojot" ushbu bobda munojotlar ruboiy shaklida yozilgan bo'lib, unda shoir Allohga "Xoliqo" deb murojaat qiladi va o'zining hisobsiz gunohlarini tan olib, yaratganning rahmatidan umidvor bo'ladi. So'fi Olloyor munojotlari bevosita Qur'on oyatlari bilan hamohang [3;20]:

Xoliqo, qoyilman o'z nuqsonima,

Ko'p jafo qildim o'zimni jonima.

Zoti pokingdin inoyat bo'lmasa,

Hech ishonchim yo'q amal qilg'onima[11;114],

Bu misralar ma'nosiga mos Qur'on oyati: Zumar surasi: 36. Kimni Alloh yo'ldan ozdirsa, bas, uning uchun biron hidoyat qilguvchi bo'lmas. 37. Kimni Alloh hidoyat qilsa, bas, uning uchun biron yo'ldan ozdirguvchi bo'lmas.

So'fi Olloyorning "Sabot ul-ojizin" asaridagi har bir munojot har qanday inson hayotida alohida ahamiyatga ega. Munojotlardagi har bir baytning mazmun-mohiyati alohida xususiyatlar kasb etadi. Jumladan, "Sabot ul-ojizin" asaridagi munojotlarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Ichki dialog

Asarda ichki dialog shaklida o'z-o'ziga savollar berish, o'z his-tuyg'ularini va shubhalarini ifodalash muhim o'rin tutadi. So'fi Olloyor o'zining ruhiy kechinmalarini aniq va sof tuyg'ular bilan samimiy tarzda ifodalaydi, bu esa o'quvchini uning ichki dunyosiga yaqinlashtiradi.

Iloho, bandani sohib nadam qil,
 Siroti shar uzra sobit qadam qil.
 Agar chandiki behaddur gunohim,
 Salomat qil xatarlardin, ilohim[10;29],

misralari ichki dialog tarzida bo'lib, unda muallif o'zining cheksiz gunohkorligini tan oladi va Allohning rahmatidan umid qilgan holda, undan tavba va mag'firat so'rab, uning rahm-shafqatiga suyanishini ifoda etadi. Har bir baytda gunohkorligini tan olib, Allohdan uni kechirishini so'raydi hamda Sirot ko'prigida unga sobitqadam bo'lishini iltijo qiladi.

2. Allohga murojaat

Munajatda muallif o'zining Allohga qilgan murojaati hamda uning hayotdagi asl maqsadini aks ettiradi. Bu jarayonda, muallif o'z umidlarini, qo'rquvlarini va orzularini Allohga izhor qiladi[6;15]. Munajat yordamida, o'quvchi muallifning Alloh bilan aloqasini va ruhiy izlanishlarini kuzatishi mumkin. Asardagi barcha munajotlarda Allohga murojaat mavjud.

Iloho, e'tiqodi pok birlan

Mani og'ishta qilg'il, xok birlan.

Dilim sodiq tilimg'a bo'ldi qoyil,

Bu so'zdin qilmag'il, bir zarra moyil[10;33]

misralari orqali Allohga qilingan murojaat asardagi eng chuqur ma'noli munajotlardan biri bo'lib, baytda So'fi Olloyor Allohdan iymon, e'tiqod va sodiqlik, dili bilan til birligini va tilidagi to'g'riso'zlikni saqlab qolishni so'raydi.

3. Ruhiy tarbiya va axloqiy qadriyatlar

Munajat janri orqali So'fi Olloyor insonni ruhiy tarbiyalash, axloqiy qarashlarini rivojlantirishga qaratilgan fikrlarni bildiradi. Bu esa kitobxonga hayotdagi muhim omillar, insoniylik va axloqiy xulq-atvor haqida mulohaza yuritishga zamin yaratadi.

Xoliqo, qildim gunohi behisob,

Tongala san so'rsang, ne bergayman javob?

Man ocharman jurmu isyon chehrasin,

San yoparsan avfu rahmatdin hijob. [10;114]

misralarida muallif ko'p gunohlari borligi hamda Qiyomatda hisob so'ralsa, qanday javob berishini, gunohlari va bilmay qilgan isyonlari yashira olmasligini, agar Alloh o'z mag'firatini to'sib qo'ysa, ya'ni uni kechirmasa, qanday holda qolishini o'ylab yozgan ruhiy iztiroblari aks etgan.

4. Botiniy va zohiriy ziddiyatlar

Munajatda zohiriy – ichki ziddiyatlar va botiniy – tashqi muhit bilan bog'liq munosabatlar chuqur yoritiladi. Muallif insonning o'z-o'zini tushunish va qabul qilish yo'lidagi kurashini tasvirlaydi. Bu jarayon ichki kurashlarni, tashqi bosimlarni va insonning o'zligini topishdagi qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi.

Xoliqo, qoyilman o'z nuqsonimg'a,

Ko'b jafo qildim o'zimning jonima.

Zoti pokingdan inoyat bo'lmasa,

Hech ishonchim yo'q amal qilgonima[10;114]

misralari orqali muallif inson Allohga murojaat qilib, o'z nuqsonlarini ochiqcha tan olayotganini bildiradi. "Qoyilman" so'zi hayrat va e'tirof ma'nosida kelib, bu yerda inson o'zining zaifliklari va kamchiliklariga qoyil qolganini, ya'ni ularni to'liq anglab yetganini ifodalaydi. Bu bilan inson o'ziga nisbatan ko'p zulm va jafo qilganini tan oladi. Bu yerda "jonima" so'zi orqali o'ziga qilingan zarar ma'no jihatdan keltirilgan. Ya'ni inson o'z hayotini gunohlar bilan zararlagani, o'z ruhini azoblaganini e'tirof etadi. Agar Allohning inoyati va rahmati bo'lmasa, insonning o'zi qutulib chiqolmasligini bildiradi. "Zoti poking" Allohning pokligi, qudrati va inoyatini ta'kidlaydi. Bunda inson o'zining ojizligi va Allohning yordamisiz najot topolmasligini anglaganini ifodalaydi. Inson o'zi qilgan amallariga ishonmaydi. Ya'ni ibodatlar va yaxshi amallarining Alloh tomonidan qabul qilinishiga faqatgina samimiylilik va Allohning rahmatiga ishonadi, amallarini zohiran bajarish yetarli emas, balki Allohning roziligi va inoyati zarur, deb ta'kidlaydi. Bu yerda So'fi Olloyor botiniy – ichki ziddiyatlar

va zohiriy – tashqi ziddiyatlarni qiyoslamoda. Jumladan, Allohdan yordam hamda madad so‘rar ekan, insonning ichki o‘zligini va Allohning qudratiga bo‘lgan ishonchini ifodalaydi. Bu yerda botiniy ziddiyat insonning o‘zini guhohkor his qilishi, lekin kechirimga umid bilan yashashga asoslanadi. Zohiriy jihatdan ibodatlar, diniy amallar va tashqi ko‘rinish orqali inson o‘zini taqvorod va solih ko‘rsatishi mumkin, lekin uning botinida bu amallar chin dildan emas, riyokorlik bilan bajarilishi mumkin. So‘fi Olloyor bu zohiriy va botiniy tafovutni tanqid qiladi. Zohiriy taqvorodlik va botiniy kamchilik o‘rtasidagi bu ziddiyatlar yuqoridagi misralarda o‘z aksini topgan.

5. Samimiy his-tuyg‘ular va ichki kechinmalar

Munajat janrining o‘ziga xosligi, samimiy hislar va ichki kechinmalarning ifodalanishi bilan bog‘liq. Asarda muallif munajat orqali o‘z kechinmalarini, sevinch va qayg‘usini hamda ichki iztirobini ochiq ko‘rsatadi, bu esa kitobxonni uning hissiyotlariga yaqinlashtiradi va ularni his qilishga undaydi.

Xoliqo, qildim gunohi behisob,
Tongla san so‘rsang, ne bergayman javob?
Man ocharman jurmu isyon chehrasin,

San yoparsan afvu rahmatdin hijob[10;114]

misralarida muallif o‘z ichki kechinma va his-tuyg‘ularini chuqur hamda juda nozik tarzda samimiy ifodalaydi. Har bir satrda o‘zining gunohkorligi va Allohning rahm-shafqatiga bo‘lgan umidi o‘z aksini topgan. Jumladan, har bir satrda Allohga murojaat qilib, gunohlarini tan olmoqda. “Guhohi behisob” ifodasi orqali ayblari ko‘pligi va ularni hisoblashga qodir emasligi, chegarasiz ekanligini ta’kidlamoda. Bunday ichki kechinmalar bilan muallif o‘zining zaifligini chuqur his qilgan holda o‘z aybini tan olib, Alloh oldida qattiq nadomat va tavbaga intilishini bildirib o‘tmoqda. Xususan, o‘z gunohlaridan xijolat chekib, “jurma” va “isyon”, ya’ni xatolar va isyon bo‘lib, o‘z ayblarini yashirmasligi, ichki halollik, inson gunohlari bilan yuzlashishi va ulardan qochmasligini, “hijob” ifodasi orqali esa Allohning pardasi ekanligi, ushbu parda uning rahmati bo‘lib, bandalarning gunohlarini berkitishi va kechirishini aks ettiradi.

6. Tarixiy va madaniy muhit

“Sabot ul-ojizin” asari o‘z tarixiy va madaniy muhitidan kelib chiqib yozilgan asar bo‘lib, unda munajat janrining o‘ziga xosligini aytib o‘tish lozim. Ushbu janr turkiy adabiyotda muhim o‘rin tutadi. Chunki muallif uning yordamida xalqining ruhiy va madaniy merosini aks ettiradi.

Tilokim bu, ayo Subbohu Quddus,
Qulingni qilmag‘il rasvoyu mayus.
Xudavondo, yongildim, turfa yozdim,

Shayotin makri birlan yo‘ldin ozdim[10;34]

misralari orqali XVII – XVIII asr Buxoro va Turkiston hududlaridagi ijtimoiy, diniy va madaniy vaziyatni chuqur tushunish mumkin. Olloyor yashagan davrda Buxoro va Turkiston hududlarida islom dini katta o‘rin tutgan, ilmiy hamda diniy faoliyatlar aynan shayxlar va so‘fiylar orqali rivojlangan. “Subbohu Quddus” kabi birikmalar bilan Allohning ulug‘lanishi o‘sha davrda ulamolar va mutasavvufilar orasida keng tarqalgan. Bu davrda madaniy hayot asosan diniy e’tiqodlar va ilohiy amallar orqali shakllangan bo‘lib, So‘fi Olloyor ham bu madaniy muhitning vakili sifatida Allohga iltijo qilib, tavba-tazarru qilishni asosiy mazvu qilib olgan. U yashagan davrda Buxoro amirligi islomiy markazlardan bo‘lib, u yerda masjidlar, ilmiy va diniy maktablar faoliyat yuritgan. Ular orqali xalq orasida diniy tarbiya va axloqiy qadriyatlar targ‘ib qilingan. So‘fi Olloyorning ilohiy mavzularni ko‘tarishi o‘sha davrning diniy muhitidan kelib chiqadi.

7. O‘quvchiga ta’sir

Asarda munajat janrining qo‘llanilishi, o‘quvchiga o‘zgacha ta’sir o‘tkazadi. Bu janr orqali o‘quvchi muallifning ichki intilishiga va samimiy his-tuyg‘ulariga guvoh bo‘ladi, bu esa ularni o‘z hayotlari va ruhiy holatlari bilan bog‘lash imkonini beradi.

Iloho, lutfqil, man muhtaog‘a
Tushubdurman biyoboni balog‘a.

Yotibman yuztuban issig‘da suvsob,
 Kishi yo‘qdur tomizg‘ay qatravi ob[10;49]
 misralarida muallif Allohdan yordam so‘rab qilgan samimiy iltijosi ifodalangan. Shuningdek, bu munajatda inson hayotining turfa qiyinchiliklari, hayot sinovlari qurshovida qolgan bandaning Aloha yuzlanib umid bilan madad va najot so‘rab yolverishi bayon qilingan. Insonning ojizligi, hayot sinovlari oldida kuchsiz ekanligi va faqat Allohning marhamatiga unga najot bo‘lishi tasvirlangan. Shu sababli muallif Allohdan marhamat, yordam va himmat so‘rab, samimiy iltijo qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, «Sabot ul-ojizin» asarida munajat janrining keng qo‘llanilishi, asarning ma‘naviy chuqurligi va ruhiy mazmunini boyitadi. Bu janr kitobxonga nafaqat estetik zavq, balki ruhiy rivojlanish va o‘zini anglashda yordam beradi. Shuningdek, o‘quvchining iymon va e‘tiqodini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, asardagi munajotlar insonni Allohga yaqinlashish, o‘zini tan olish, ruhiy poklanish va to‘g‘ri yo‘lni tanlash uchun vosita vazifasini bajaradi. Bunday holat esa insonning ruhiy holatini yaxshilashda, stress va ichki konfliktlardan xalos bo‘lishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- Sh.Mirziyoyev “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz” T.: O‘zbekiston, 2017
- Баранов Х.К. Большой арабской-русский словарь – М.: -1985
- Эркабоева Н. Алишер Навоий ижодида муножот. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун езилган диссертация. Т, 2008
- Персидско- русский словарь – Т.; - 1953
- Alisher Navoiy asarlarining izohli lug‘ati. – Т.; -1984
- Allayarova N. “Sabot ul-ojizin” asarining ma‘rifiy yo‘nalishi va badiiyati. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand, 2002
- Enciclopedia DEL ISLAM. – М.: 3 - Paris, 1971.
- Hasanov B. “Risoi aziza”. “Sabot ul-ojizin” sharhi. Toshkent.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2000
- Lug‘ati Farhangi zaboni tojik. T1. – М.; - 1969
- Olloyor S. “Sabot ul-ojizin” . Nashrga tayyorlovchi va so‘z boshi muallifi Rashid Zohid.- T.:San‘at jurnali, 2007
- R.Zohidov “Sabot ul-ojizin” asarining manbalari, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matnini kompleks o‘rganish muammolari Toshkent,2018
- Sirojiddinov Sh. So‘fi Olloyor ilohiyoti. 1-qism. Jamiyat va burch.–T.:, 2001

ZAMONAVIY LATIFACHILIK VA UNING O'ZIGA XOS TOMONLARI

Safarova Nigora Oxunjonovna

Buxoro davlat pedagogika instituti professori, filologiya fanlari nomzodi,

Orcid: <https://orcid.org/0009-0008-4125-4310>

Annotatsiya. Latifalar estetik va emotsional, aqliy va axloqiy tarbiyaning muhim vositasi sifatida ayricha ahamiyatga ega. Chunki ularda turli ijtimoiy-siyosiy, axloqiy g'oyalar betakror badiiy shaklda ifoda etilganligi bilan e'tiborni tortadi. Undagi kulgi, ayniqsa, beozor va samimiy kulgi katta-yu kichik ruhiyatiga yengillik bag'ishlaydi, inson ko'nglidagi g'uborlarni tozalaydi. Latifa tinglovchilarning dunyoqarashini o'stirishi bilan birga, nutq boyligini ham rivojlantiradi. Badiiy tafakkurini taraqqiy toptiradi.

Shunday ekan, xalqimizning qalb qo'ri, yuksak aql-zakovati bilan uzoq asrlar davomida yaratilib, avloddan-avlodga yetkazib kelingan barcha folklor namunalari qatori latifa janridagi asarlarni ham o'rganish, ularda inson ruhiy kechinmalarining ifodalanishiga xos poetik xususiyatlarni maxsus tadqiq qilish fanimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Maqolada latifalarning boshqa og'zaki epik hamda kulgiga asoslanuvchi janrlar bilan munosabati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. latifa, janr, obraz, folklor, poetika, obyekt, ko'rgazmalilik, metod, interfaol, tadqiqot, didaktika, qahramon, hajviya, kulgu, multimediya, askiya.

СОВРЕМЕННЫЕ АНЕКДОТЫ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Сафарова Нигора Ахунжановна,

кандидат филологических наук, профессор, Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация. Анекдоты особенно важны как важное средство эстетического и эмоционального, умственного и нравственного воспитания. Потому что в них разные общественно-политические, нравственные идеи выражены в уникальной художественной форме, привлекающей внимание. Ее смех, особенно невинный и искренний смех, дает облегчение психике как взрослых, так и детей, очищает пыль в сердце человека. При этом анекдот развивает мировоззрение слушателей, а также развивает богатство речи. Развивает художественное мышление.

Поэтому, наряду со всеми образцами фольклора, которые создавались сердцем и высоким интеллектом нашего народа на протяжении многих веков и передавались из поколения в поколение, одной из актуальных задач нашей науки является изучение произведений жанра анекдота, специально исследовать поэтические особенности, характерные для выражения в них духовных переживаний человека.

В статье рассматривается связь анекдотов с другими жанрами устного эпоса и юмора.

Ключевые слова. анекдот, жанр, образ, фольклор, поэтика, предмет, демонстрация, метод, интерактив, исследование, дидактический, герой, комический, смех, мультимедиа, аския.

MODERN JOKES AND THEIR FEATURES

Safarova Nigora Akhunzhanovna,

Candidate of Philological Sciences, Professor, Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation. Anecdotes are especially important as an important means of aesthetic and emotional, mental and moral education.

Because in them different socio-political and moral ideas are expressed in a unique artistic form that attracts attention. Her laughter, especially innocent and sincere laughter, gives relief to the psyche of both adults and children, and clears the dust in a person's heart. At the same time, the anecdote develops the worldview of listeners, and also develops the richness of

speech. Develops artistic thinking.

Therefore, along with all the examples of folklore that were created by the heart and high intellect of our people over many centuries and passed on from generation to generation, one of the urgent tasks of our science is to study works of the anecdote genre, to specifically study the poetic features characteristic of the expression of spiritual human experiences.

The article examines the connection between jokes and other genres of oral epic and humor.

Key words: anecdote, genre, image, folklore, poetics, subject, demonstration, method, interactive, research, didactic, hero, comic, laughter, multimedia, askia.

KIRISH. Uzoq davrlardan buyon xalqimiz ko'z qorachig'iday asrab, avaylab kelayotgan latifa janridagi epik asarlar milliy qadriyatlarimizning, folklor an'analarimizning tarkibiy qismini tashkil etadi. Shuning uchun ularga xos ko'tarinkilik, fikrni san'atkorlik bilan hazilga yo'g'irib ijro etish mahorati, hayotga muhabbat, topqirlik, zukkolik, hozirjavoblik singari qator fazilatlarini yoshlar ongiga chuqur singdirish, har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim vosita sifatida xizmat qila oladi. Qolaversa, mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, bunga hatto beqiyos keng imkoniyatlar yaratildi. Chunki mamlakatimizda kechayotgan milliy o'zlikni anglash va ma'naviy hurlikni his etish ehtiyoji ajdodlarimiz qalb qo'ri, aql-zakovati, turmush tajribasi asosida yaratilgan madaniy merosimizni bilishni va shu asosda turli yaratuvchanlik ishlarini amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa, xalqimiz turmush tarzini va og'zaki badiiy ijodini o'rganish, targ'ib etish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Shu ehtiyojdan kelib chiqib, latifalarni o'qib o'rganish masalasi ham ko'zda tutilmoqda.

Shunday ekan, xalqimizning qalb qo'ri, yuksak aql-zakovati bilan uzoq asrlar davomida yaratilib, avloddan-avlodga yetkazib kelingan barcha folklor namunalari qatori latifa janridagi asarlarni ham o'rganish, ularda inson ruhiy kechinmalarining ifodalanishiga xos poetik xususiyatlarni maxsus tadqiq qilish fanimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Latifalar birinchi marta 1532-33 yillarda Faxriddin Ali Safiy tomonidan to'plab, «Latoyif ut-tavoyif» (Turli toifadagilarning latifalari) nomi bilan tartib berilgan. Bu kitob el orasida keng shuhrat qozongan. Xalq orasida XVI asrdayoq keng shuhrat qozongan bu kitob goh «Latoyif ut-tavoyif», goh «Latoyifuz-zaroyif», gohida esa shunchaki «Latofatnoma» tarzida atalib kelingan. Uni Hoji Sotimxon Xoja In'om Munavvar o'zbek tiliga o'g'irgan.

O'zbek xalq og'zaki poetik ijodida Nasriddin Afandining murakkab, ko'pqirrali obrazini o'rganishda shu kungacha yozib olingan va nashr ettirilgan boy folklor materiallari katta yordam beradi. Xalq og'zaki ijodining doston, ertak, afsona, maqol, qo'shiq, terma, topishmoq va boshqa janr namunalari bilan bir qatorda, latifalarni to'plab nashr ettirishda ham Hodi Zarifning xizmatlari katta.

Nasriddin nomi bilan bog'liq bo'lgan o'zbek latifalarining dastlabki nashri XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi», - degan edi Hodi Zarif. H.Razzoqov tadqiqotlarida ham shunga yaqin fikr aytilgan. Haqiqatan ham, o'zbek latifalarining dastlabki bosma va litografik nashrlari bu fikrning to'g'riligini tasdiqlaydi.

O'zbek latifalarini birinchi marta to'plab nashr ettirgan yozuvchilardan biri Sharif Rizo edi. Bu to'plam oltita alohida kitobchadan iborat bo'lib, unda latifalar mavzusiga ko'ra sarlavhasiz berilgan.

Nasriddin Afandi latifalarining ikkinchi nashrini esa Sobir Abdulla va Adham Rahmat tayyorlagan. O'zbek xalq ijodi ko'p tomlik asarlarining «Latifalar» nashrini hozirgacha mavjud nashrlar orasida eng mukammali deyish mumkin. Mazkur to'plamlardagi so'z boshi va izohlarda Nasriddin Afandi obrazi haqida batafsil fikr yuritilmagan. Shu narsani ta'kidlash lozimki, Nasriddin nomi bilan bog'liq latifalardan xalq og'zaki ijodida satira va yumor muammolarini yoritishda foydalanilgan. Lekin bu ishlarda Nasriddin Afandi obrazi va uni tipiklashtirish xususiyatlari maxsus o'rganilmagan, balki ayrim-ayrim latifalar tahlili orqali ba'zi masalalar ustida fikr yuritilgan, xolos.

O'zbek folklorshunosligida Farida Yo'ldosheva o'zbek latifalarida Nasriddin Afandi obrazini maxsus tadqiq qilgan. Olima o'z tadqiqotida latifalarda Nasriddin Afandi obrazining tipiklashtirilish muammosini, ijtimoiy-siyosiy latifalarida Xo'ja Nasriddin Afandi obrazi

talqinini birmuncha keng o'rganishga harakat qilgan.

Taniqli adabiyotshunos va folklorshunos Oxunjon Safarov esa lokal ijrochilikdagi latifalarning asl tabiatini saqlagan holda Shiringqishloq latifalarini to'plab nashr etganligini alohida ta'kidlash lozim. U ko'p yillik izlanishlari davomida Buxoro hududidagi ayrim qishloqlarda keng tarqalgan joy va urug' nomlariga daxldor o'zbek latifalarining lokal holatdagi mahalliy turkum namunalarini yozib olib, ulardan bir turkumini "Shiringqishloq latifalari" nomi bilan e'lon qildi. To'plam so'zboshisida keltirilgan fikrlar o'zbek folklorshunosligida lokal holatda mahalliy turkum hosil qiluvchi xalq latifalari haqida ilk nazariy ma'lumot berishi, ular xususida hozirgacha bildirilgan umumiy tushunchalarni amaliy jihatdan boyitishi bilan muhim ilmiy qimmatga ega.

Folklorshunos joy va urug' nomi bilan bog'liq o'zbek latifalarining yuzaga kelish asoslari, o'ziga xos poetik xususiyatlari haqida o'z ilmiy-nazariy qarashlarini ilgari surdi. U o'zbek latifachiligida Nasriddin afandi nomiga bog'liq latifalardan tashqari lokal ijrochilikda bir necha latifago'ylik markazlari borligini ilk bor asoslab berdi. Biroq bu kitob tufayli to'plovchi ayrim tazyiqlarga ham uchradiki, bu holat lokal xarakterdagi latifalarni to'plash va nashr etish nechog'li mashaqqatli ish ekanligini anglatadi. Binobarin, bu to'plam o'zbek folklorshunosligi tarixida lokal ijrochilikdagi latifalarning ilk nashri sifatida ayrica qimmatga ega.

A.Musaqulov ham latifalarning tarixiy asoslariga doir ayrim qarashlarni ilgari surgan.

B.Suvonqulov "Latifa" atamasi haqida hamda latifalarda dialogning qo'llanishi xususida to'xtalgan.

Shulardan farqli o'laroq, mazkur bitiruv malakaviy ishida zamonaviy latifalarning obrazlar tarkibi, ularga xos badiiy-estetik vazifalar muammosi birinchi marta maxsus tadqiq qilinmoqda. Chunki hozirgi latifalarda yangi o'zbek obrazi bu janrga xos an'anaviy qiyofa – Nasriddin Afandi obrazi bilan teng bosh qahramon sifatida ko'zga tashlanadi. Shuning uchun zamonaviy latifalarning obrazlar tarkibini an'anaviy latifalar bimlan qiyoslab o'rganish juda zarurdir. Shu bilan birga, zamonaviy latifalarning asosiy motivlari, mazmun-mundarijasini, badiiy-kompozitsion va til xususiyatlarini, g'oyaviy-siyosiy ruhini yanada chuqurroq tadqiq etish ham mumkin.

O'zbek folklori epik janrlari orasida xalq latifalari g'oyat ommaviyligi va hozirjavoblighi, beg'araz kulgiga yo'g'rilganligi bilan ajralib turuvchi mustakil an'anaviy janr hisoblanadi. Ular o'zbek folklorining alohida, qadimiy janrlaridan biridir. Xalq epik asarlari orasida latifalar o'z o'rniga ega.

«Latifa» so'zi arabcha «latif va lutf» so'zlaridan olingan bulib, nozik qochirimli, mayin kinoyali kichik kulgili hikoyani anglatgani sababli istilohiy mohiyat kasb etgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, fors-tojik tilida bunday kulgili epizodik hikoyalarni maxsus to'plab, 1223 yilda «Javome'ul-hikoyot va lavome'ur-rivoyot» (Hikoyatlar to'plami va rivoyatlar ziyosi) nomi ostida alohida kitob sifatida tartib bergan Muhammad Avfiy Buxoriy (1172/1176 - 1233/1242) ularni latifa demagan, balki hikoyat degan. Sirasini aytganda, bunday asarlar aslida hikoyat deyilsa-da, davrlar o'tishi bilan ma'lum g'oyalarni ifodalashga moslashtirilib qayta ishlanishi natijasida latifa namunalariga aylangan.

O.Safarovning yozishicha, Nosiruddin Burhoniddin Rabg'uziyning 1310 yilda intihosiga yetkazilgan «Qisasi Rabg'uziy» asarida latifa istilohi ostida ikkita voqeot bayoni berilgan. Voqealar bayoni garchi jiddiy bo'lsa-da, lekin kinoyaga moyilroq ohangga ega. Ana shu dalillarning o'ziyoq latifa istilohining nisbatan keyinroq, aniqrog'i, 1532-33 yillarda Faxriddin Ali Safiy tomonidan tartib berilgan «Latoyif ut-tavoyif» (Turli toifadagilarning latifalari) kitobining el orasida keng shuhrat qozona borishi tufayli nainki adabiy, balki xalq ijodida ham taomilga kira boshladi, istilohiy mohiyat kasb etgan holda ilmiy muomalada barqarorlasha borganini kuzatish mumkin.

Ko'rinyaptiki, o'tmishda latifalar to'plamlari ko'proq "Latoyifot", "Latofatnoma" tarzida atab kelingan. Folklorshunos Oxunjon Safarovning ta'kidlashicha, bunda "latoyif" so'zi garchi latifa so'zining ko'pligi bo'lsa ham, garchi u latifa mazmunini inkor etmasa ham, «latoyif»-bu latifa emas. Latoyif – turli-tuman dilkash, maroqli, xarakterli, xullas, qimmatli voqea va hodisalarning latifanamo ixchamlikdagi bayonidir. Shuning uchun ham bu hikoyalarni

latifa deb emas, balki latofatlar, lutflar deb atash mantiqqa yaqindir. Chunki bu latoyiflarni o'qigan kishi xuddi latifalarni o'qigandek ham qah-qah solib kuladi, ham chuqur fikrga toladi, sidqidildan yum-yum yig'laydi ham.

Keyingi yillarda hazilkashlikka yo'g'rilgan lutflardan iborat kulgili epizodik hikoyalarni "xanda", "xandalar", "Kulgili hikoyalar", "Mutoyiba" kabi har xil qator nomlar ostida chop etmoqdalar.

Aytish kerakki, bunday kulgili hikoya va xandalarning ancha-munchasi bora-bora xalq latifalariga aylanishi hech gap emas. Chunki latifa xalqning shu xildagi zarofatli og'zaki epizodik hikoyalarni ifodalovchi istilohiy mohiyat kasb etib ulgurgan.

Xalq ijodiyotida latifa janri garchi taxminan IX-XI asrlarda paydo bo'lib, taraqqiy eta borganligi va Mahmud Koshg'ariy ma'lumoticha, turkiy xalqlar orasida saw (sav) deb atalgani ma'lum esa-da, folkloriy hodisani ifodalovchi arabcha «latifa» istilohi asta-sekin uni siqib chiqara boshladi va XIII asrdan muomalaga kira borib, XIV-XVI asrlar davomida to'la barqarorlashuvga erishdi.

Ozar folklorshunosi V.Valievning ma'lumotiga qaraganda turk xalqlaridan biri bo'lgan azarbayjonliklarda «Latifa» atamasi paydo bo'lgunga qadar janr mohiyatini ifodalovchi termin sifatida xalq orasida bu xildagi namunalarga nisbatan «bazama» so'zi ishlatilgan.

E'tiborli tomoni shundaki, Alisher Navoiy ham latifa o'rnida «bazla» va uni aytuvchini «bazlago'» tarzida qo'llaydi:

Zarofat holatida bazlago'lar,

Atoridqa qilib har dam g'ulular.

Shuni ta'kidlash lozimki, xalq orasida «hikoyat», «mutoyiba» kabi istilohlarni «latifa» ma'nosida qo'llash hamon davom etib kelayotir.

Xalqimiz orasida latifalarning ba'zan "Afandi" nomi bilan yuritilishi ham kuzatiladi. Bunga, tabiiyki, xalq latifalarining janriy tabiatiga xos eng muhim jihat: voqelikning yagona hajviy qahramon – Nasriddin Afandi nomiga bog'lab bayon qilinishi asos bo'lgan. Ma'lumki, Afandi xalq latifalarining asosiy an'anaviy obrazidir. To'g'ri, bu obraz xalq latifalarida boryo'g'i XIX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan. Shunday bo'lsa-da, Nasriddin Afandi timsolisiz xalq latifalarini tasavvur qilish qiyin.

Xullas, xalq latifalarida Afandi Nasriddin obrazini anglatga-da, yana latifa ma'nosida ham qo'llanaveradi. «Afandi aytamiz» iborasida latifa aytish istagi ifodalangan. Qolaversa, u Nasriddinning laqabi bo'lib, yunoncha «autentios» so'zidan olingan va «janob, sardor, og'o, xo'jayin, hokim, valiy, chalabiy» ma'nolarini anglatishi lug'atlarda qayd qilingan.

Latifa umumfolklor hodisasi bo'lib, ruslarda anekdot, pol'yaklarda pereklad, italiyalarda fassetsiya, frantsuzlarda fablio va nemislarda shvank deb yuritiladi. Biroq unutmazlik kerakki, ruslardagi «anekdot» mazmunan «latifa» istilohiga teng ekvivalent bo'la olmaydi. Chunki «anekdot» so'zi «chop etilmagan asar» yoki «chop etilishi mumkin bo'lmagan asar» ma'nosida bo'lib, uni ilk bor vizantiyalik tarixchi Prokopi Kesariyskiy qo'llagan edi. U o'zining Vizantiya imperatoriga bag'ishlab yozgan kitobini «Anekdot» deb nomlagan edi. Hozirgacha fanda «Taynaya istoriya» («Yashirin tarix») nomi bilan mashhur bo'lib kelayotgan bu kitobni yozishda maxfiy hujjatlardan foydalanilganligi tufayli uni shunday atash zaruriyatga aylangan edi. Anekdotlarda ham tagdor qochirimlar, piching va kesatqlarni ifodalovchi ma'nolar borligi sababli XVIII asrdan e'tiboran xalq og'zaki nasrida latifaga o'xshagan hodisani ifodalovchi istiloh sifatida qo'llana boshlandi.

O'zbek folklorshunosi H.Razzoqov «Satira, yumor xarakteridagi hajviy ertaklarning kichik hajmdagilari tobora ishlanib, ixchamlanishi natijasida bora-bora latifa janriga aylanib ketganidek, ulardagi epik komik qahramon Kallar, Aldarko'sa, Mashrab, Nasriddin afandi obrazlarining takomillashib, badiiy tip darajasiga ko'tarilishi uchun yordam beradi», deya e'tirof etadi. Bu fikrni «Latifaning janr sifatida shakllanishida ertak, rivoyat, lof, askiya va maqollarning ta'siri kuchli bo'lgan»ligini ta'kidlab, professor B.Sarimsoqov ham tasdiqlaydi.

Shundan kelib chiqib, latifa va ertak (afsona), latifa va aksiya, latifa va maqol munosabatlarini misollar orqali dalillash mumkin. Binobarin, bizningcha ham, latifa janrining paydo bo'lishida rivoyat, ertak singari epik janrlarning hamda lof va askiya kabi og'zaki drama janrlarining

o'ziga xos ta'sirchan o'rni bor. Chunki latifada ham rivoyatdagi kabi hayot voqeligi asos qilib olinib, hayotiy mubolag'a orqali bayon etiladi. Faqat bayonda kulgining ishtirok etishi hamda voqelik bayonining dialog ko'rinishida berilishi latifani rivoyatdan ajratib qo'yadi.

Latifalarga rivoyatlarning ta'sir ko'rsatganligini quyidagi latifa matni asosida anglash mumkin:

Taniqli shoir Genrix Geynedan so'rashibdi:

-Nega siz shoir bo'ldingiz-u, amakivachchangiz katta bankir bo'ldi?

- Chunki menga oyim yoshligimda she'rlar o'qib berardilar, amakivachchamga esa oyisi qaroqchilar haqida ertaklarni o'qib berarkan.

Matnda hayotiy voqelikning tarixiy shaxs faoliyatiga bog'liq holda o'tgan zamon shaklida, uydirmali va hamda kulgili bayon etilayotgani uning rivoyatga yaqinligini ko'rsatib turibdi.

Latifalarga ertak va ertaklar motivining ta'sir ko'rsatganligini quyidagi latifa matni asosida anglash mumkin:

-Suvga qamoq tashlab o'tirgan baliqchilar suhbat:

-Qarmoqqa birdaniga oltin baliq ilinsa, nima qilasan?

-Suvga tashlab yuboraman.

-Nega?

-Baliqchi chol esingdami?

Bu latifa orqali baliqchilar tilidan "Oltin baliq" ertagining syujetiga ishora qilinayotir. Ushbu ertak syujetidan xabardor bo'lgan tinglovchi mazkur latifada nimaga ishora qilinayotganligini darhol ilg'aydi. Latifada oltin baliqni tutgan baliqchi chol obrazi bejiz tilga olinmayotir. Chunki ertakda kambag'al baliqchi cholning oltin baliq tutib olishi, baliqning sehrli bo'lishi, buni eshitib cholning xotini o'z yoshiga va holiga munosib bo'lmagan orzu-havaslariga berilib, bunga oltin baliq yordamida erishishga intilishi, ammo uning talablari me'yorida ortib ketgach, oltin baliqning cholu kampirni tark etishi, umuman aytganda, oltin baliqni tutgandan so'ng cholning ko'p og'ir ruhiy vaziyatlarni boshidan kechirishi voqealari bayon etilgan. Shuning uchun latifa qahramoni bo'lgan baliqchi o'zining bunday qiyin vaziyatga tushib qolishini xohlamaydi.

Zamonaviy latifalarning yangidan yangi namunalari yaratilishida lof janrining o'ziga xos ta'siri seziladi. Fikrimizni quyidagi misol asosida bemalol dalillash mumkin:

Hazilkash lofchi iljayib gap boshladi:

- Men sanatoriydagi sarguzashtlarni uyqumda gapirib yurmaslik uchun ehtiyot shart uxlash oldidan og'zimni bog'lab yotaman.

Sotuvchi lofchi kulib yubordi:

Men esa xotinim hadeb shimimni kovlayvergani uchun cho'ntagimga signalizatsiya o'rnatib oldim!

Latifalarning lofga xos bunday mubolag'ali savol-javobga asoslangan namunalari juda ko'p. Ularda birinchi aytilgan fikrga nisbatan keyin aytilgan fikr o'tkirroq bo'ladi. Shunisi bilan u dastlabki fikrni mot qilib yuboradiki, natijada o'ziga xos samimiy kulgi kelib chiqadi hamda konflikt yechimi favqulodda yuz beradi.

Ba'zi latifalarda voqelik mohiyatini ochib berishda tush motivi asos qilib olinganligi kuzatiladi. Masalan:

-Tushimda professor bo'lib qolgan emishman. Tushim o'ngga aylanishi uchun nima qilsam ekan?

-Kamroq uxlash kerak, birodar.

Xullas, latifa atamasi va janri boshqa xalqlarga o'tib, shunchaki baynalminal folkloriy hodisagagina aylanib qolmagan. Aksincha, u milliy folkloriga xos xususiyatlar bilan sug'orilib, jahon xalqlari og'zaki ijodiyotining o'zaro ta'siri va samarali hamkorligi hosilasiga aylangan.

Zamonaviy latifalarning janriy tabiati va mazmun-mundariyasi

Latifalar favqulodda boshlanishi va favqulodda tugashi bilan e'tiborni tortadi. Ularning asosida yengil mutoyiba va o'tkir hajv yotadi. Ular hajman muxtasar, mazmunan ixcham bo'ladi. Asosan, bir yoki ikki - uch epizoddan tashkil topadi. Yakka ijroda aytiladi. Xalq hajviyoti va mayin yumorga asoslangan latifalarda hayot haqiqati uydirma, so'z o'yini, kinoya va qochimlar vositasida aks ettiriladi. Latifalar yechimida satira va yumor hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yechim tasodifan ko'tarilgan kulgi-qahqaha yoki so'z o'yiniga asoslanadi. So'z

o'yini latifa kulьminatsiyasini tashkil etadi.

Latifalarda nutqning dialog shakli keng qo'llanadi. Ular ijtimoiy –siyosiy va maishiy-hayotiy ma'no kasb etadi. Kishilar fe'l-atvorida uchraydigan salbiy axloqiy xususiyatlarni inkor etib, soddalik, go'llik, kaltafahmlik, savodsizlik, omiylik, merovlik, befarosatlik ustidan kulgi uyg'otadi. Odamlarni hushyorlikka, ko'tarinki kayfiyatda bo'lishga chorlaydi.

Latifalar ortiqcha tasviriylilikdan xoliligi bilan ham ajralib turadi. Ularda birorta ortiqcha so'z yoki detalь uchramaydi. Binobarin, kompozitsiyaning soddaligi, syujetning ixcham va lo'ndaligi, yechimning favqulodda yuz berishi va tasodifan ko'tarilgan kulgiga asoslanganligi, yagona markaziy qahramon obraziga bog'liqligi latifaning doimiy va barqaror janriy belgilari sanaladi.

Latifalarni tanqidiy ruhiga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin: 1) Satirik latifalar. 2) Yumoristik latifalar.

Satirik latifalarda ijtimoiy-siyosiy voqealar sinfiy munosabatlarni fosh etuvchi kulgi vositasida tanqid qilinadi. Ulardagi tanqid siyosiy ma'no kasb etadi. Bunda latifa bosh qahramoni obrazi orqali xalq noroziligi ko'rsatib beriladi.

Satirik latifalarda ko'pincha ko'chma ma'no anglatuvchi nutq fosh etuvchi achchiq kulgi qo'zg'atadi. Unda har bir so'zga tagdor ma'nolar yuklay boriladi, so'z urg'usi orqali ma'noni jilolantirishga harakat qilinadi. Xalq noroziligi achchiq kulgi, kesatiq, piching va istehzo negizida ifodasini topadi. Bunday latifalar yumoristik latifalarga nisbatan ko'pchilikni tashkil etadi.

Yumoristik latifalar yengil kulgi asosiga qurilgan bo'lib, asosan, kishilarda uchraydigan ayrim insoniy qusur va kamchiliklarni tanqid qilishni ko'zlaydi. Ulardagi tanqid maishiy ma'no kasb etgan bo'ladi.

Yumoristik latifalarda shaxsdagi salbiy belgilar nisbatan bo'rttirilib tasvirlanadi.

O'zbek xalq latifalarini yaratilgan davriga qarab ham tasnif qilish mumkin. Unga ko'ra ular: a) an'anaviy va b) zamonaviy latifalarga bo'linadi.

An'anaviy latifalar o'tmishda yaratilgan bo'lib, ularda, asosan, feodalizm davriga xos voqea-hodisalar aks etgan.

Zamonaviy latifalarda mustabid sho'ro tuzumi sharoitidagi ijtimoiy hayotga daxldor "siyosiy o'yinlar", sho'ro rahbarlarining kirdikorlari fosh etiladi. Ularda afandi obrazi zamonaviy ruhga sug'orilgan holda saqlab qolingani. Shuningdek, aniq voqelik va tarixiy shaxslar nomi tilga olinib, kulgili vaziyatlar bayon qilinadi. Bu jihatdan sobiq sho'ro rahbarlari fe'l-atvorini fosh etuvchi latifalar silsilasini eslash kifoya.

Qolaversa, istiqlool ruhida yaratilayotgan ba'zi maishiy-yumoristik latifalarda «yangi o'zbek» obrazining paydo bo'layotganligini kuzatish mumkin. Bunday latifalarda moddiy hayoti yaxshilanib, madaniy turmushini tashkil etishda qiynalayotgan «yangi o'zbek»ning soddalik tufayli kulgili vaziyatlarga tushib qolayotgani mutoyibali ohangda fosh etiladi.

Zamonaviy latifalar janrning barhayotligini ta'minlashda maqol, askiya va xususan, lof janrlarining kuchli ta'sirini soqit qilib bo'lmaydi. Bu jonli harakatdagi jarayon bo'lib, latifalarning mustaqil ijod qilinishiga yo'l ochayotir. Aytaylik, latifalarning shunday namunalari serobki, ularning syujet qurilishida lofga xos mubolag'ali savol-javob ko'rinishidagi epizodik voqea asos bo'lgan. Undagi bir epizod lof urish bobidagi musobaqani anglatga, ikkinchi epizodida afandining javobi va so'z o'yini-uning g'olibligini ta'minlaydi. Konflikt yechimi latifa janriga xos favquloddalikda yuz beradi.

Lof janri ta'sirida yaratilgan latifalarda yolg'onchini aniqlash va tanqid qilish g'oyasi yetakchilik qiladi.

O'tmish latifalarida ko'pincha sinfiy norozilik, yuqori tabaqa vakillari tanqidi ifoda etilsa, zamonaviy latifalarda turmush, oilaviy va insoniy munosabatlar nihoyatda murakkabligi bilan ko'rsatib berilgan.

Yangi latifalarda sevishgan qiz-yigitlarning baxt-saodati, erkin va farovon turmushi ham yorqin aks ettiriladi. Bunda ko'pincha ko'rkam va so'lim istirohat bog'larida uchrashib suhbatlashayotgan yigit-qizning o'zaro suhbat latifa asosida berilishi kuzatiladi:

- Sen meni sevasanmi? – deb so'radi qiz.

- Ha, albatta! – deb javob berdi yigit.
- Sen menga uylanasanmi?
- Xo'p qiziq odating bor-da? Darrov gapni boshqa yoqqa burasan.

Xalqimizda “Ishq boshqa, havas boshqa” degan naql bor. Shu nuqtai nazardan qaralsa, bu yigitning qizga munosabatini “ishq” sifatida baholash qiyin. Qolaversa, latifada qiz-yigitning bir-birini sensirab turishiyoq, ularning o'zaro samimiy, bir-biriga nisbatan hurmat-izzatda, muhabbatda emasligini bildiradi. Yana qizning yigitga baqraygancha qarab turib: “Sen menga uylanasanmi?” deb so'rashi milliy odatlarimizga yot. Shuning uchun ushbu latifada hozirgi ayrim yoshlarning oila qurishga mas'uliyatsizlik bilan qarayotganligiga, milliy an'analarimizni nazar-pisand qilmay, oyoq osti qilayotganligiga ishora qilinmoqda.

Ko'rinyaptiki, mazkur latifa kichkinagina hajmga ega bo'lsa-da, unda teran va dolzarb hayotiy muammo talqini yashirin. Shu jihatiga ko'ra, u hozirgi yoshlar hayotida muhim ta'sir vositasi sifatida xizmat qila oladi.

Zamonaviy latifalarda davrning muhim muammolari zamonaviy predmetlarni obrazlantirish orqali ochib berilganligi kuzatiladi:

- Hali ham oq “Leksus”da keladigan shahzodani kutyapsanmi?
- Eng asosiysi haqiqiy inson bo'lsin... Mashinaning esa oq bo'lishi shart emas.

Bu latifada “shahzoda” so'zi o'z ma'nosida emas, kinoyaviy ko'chma ma'noda qo'llangan bo'lib, u orqali moddiy jihatdan har tomonlama ta'minlangan yigit obraziga ishora qilinayotir. Rost, ko'pincha turmush qurish yoshidagi qizlar o'ziga shunday maqomdagi kuyov topilib qolishini orzu qilishadi.

Yuqoridagi suhbatda dugonasi qizga shu ma'noda piching qilar ekan, qizning “Eng asosiysi haqiqiy inson bo'lsin” degan javobi kishini qoniqtirganday bo'ladi, biroq uning o'z fikrini davom ettirib: “Mashinaning esa oq bo'lishi shart emas” deyishi esa hafsalani pir qilib, achiiq va zaharxanda kulgiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy latifalarda rul boshqarib ketayotgan ayolning DAN xodimi bilan to'qnashgandagi suhbati, uzoq vaqt turmush qurib kelayotgan er-xotinning o'zaro dardlashishi, talabalar hayoti, ruhiy bemorlar va ularni davolovchi shifokorlar hayoti, piyanistalar suhbati, oshpazlar va xo'randalar suhbati, qaynona va kuyov, kelin va qaynona majorosi, harbiylar suhbati va hokazolar kulgi vositasida berilishi kuzatiladi.

Xullas, latifalarda bosh qahramon va boshqa personajlar nutqi juda katta badiiy-estetik vazifani o'taydi; qahramon va personajlar xarakteriga xos xususiyatlarni ochishga xizmat qiladi. Ayniqsa, afandi hamda yangi o'zbek nutqidagi qochirimlar, tagdor kinoyalar, kulgi yaratuvchi ko'p ma'noli so'zlar uning o'tkir didli, so'zga chechan, qiziqchilikka moyil tabiatini belgilaydi. Shu fazilati bilan hajman siqiq va ixcham bu latifalar xotiraga tez o'rnashib o'zlashadi va og'izdan-og'izga o'tib, sayqal topgan holda elga kulgi ulashib yashayveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

“O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni

2.Afandi latifalari. To'plab nashrga tayyorlovchilar: B.Sarimsoqov, F.Yo'ldosheva. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990.

3.Afandining 24 qiyofasi // Jahon xalqlari latifalari. N.Aminov tarjimas. – T.: Sharq AMAKK bosh tahririyati, 2001.

4.Imomov K., Mirzayev.T, Sarimsoqov B., Safarov.O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Darslik. - T.: O'qituvchi, 1990. –304 b.

5.Yo'ldosheva F. O'zbek latifalarida Nasriddin Afandi obrazi. – T.: Fan, 1979. – 103 b.

6.Latifalar. O'zbek xalq ijodi. Ko'p tomlik. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1968.

7.Musaqulov A. Latifalarning tarixiy asoslariga doir. // O'zbek folklorshunosligi masalalari. – T.: Fan, 2006, 42-45betlar.

8.Nasriddin Afandi latifalari. To'plovchilar: Sobir Abdulla, Adham Rahmat. – T., 1960.

9.Rahmonov B. O'zbek folklori an'anaviy janrlarining hozirgi ahvoli ahvoli haqida // O'zbek tili va adabiyoti. – 2003. –№5. – B.55-58.

- 10.Sarimsoqov B. Latifalar // O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Darslik. – T.: O'qituvchi, 1990. – B.126.
- 11.Safarov O. Shirinqishloq latifalari. – Buxoro, 1994. – 58 b.
- 12.Safarov O., O'rayeva D. O'zbek xalq og'zaki badiiy ijodi. 2-jildlik. 2-jild. - Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2006.-B.156.
- 13.Safarov O. Folklor – bebaho xazina. Saylanma. O'zbek folkloriga doir risolalar va maqolalar. – T.: Muharrir, 2010. – B.360.
- 14.Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Darslik. – T.: Musiqqa, 2010.-B.368.
- 15.Safarova N.O'zbek bolalar o'yin folklori tabiati. Monografiya/ Germaniyaning Globe yedit nashriyotida chop ettirildi. 2020.
- 16.Safarova N. O.O'zbek latifalari haqida. “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali (2022 yil № 12)
- 17.Safarova N. O. About uzbek folk anecdotes. International Journal of Trend in Sciyentific Research and Development (IJTSRD) Available Online: www.ijtsrd.com ye-ISSN: 2456 – 6470. 2022.
- 18.Safarova N.O. About uzbek folk anecdotes. International Journal of Yearly Childhood Special Yeducation (INT-JECS)
DOI:10.9756/INTJECSE/V14I7.122 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issuye 07 2022
- 19.Qadimgi afandi latifalari. – T.: A.Qodiriy nomidagi “Meros” nashriyoti, 1993.

N.D.GOLEV VA BOSHQALARNING METODOLOGIYAGA DOIR QARASHLARI TAHLILI (BADIY MATNNING FILOLOGIK EKSPERTIZASI MISOLIDA)

*Suvonov Zavqiddin Norqulovich,
Renessans ta'lim universiteti professori, filol.f.d. (DSc)*

Annotatsiya. Badiiy matnning filologik ekspertizasida maxsus metodologik tamoyil va kategoriyalarning tizimlashtirilishi va qo'llanishi – tadqiqotning natijadorligini belgilovchi mezon sanaladi.

Kalit so'z. Metodologiya, metod, metodika, badiiy matn, filologik ekspertiza, nutq va mantiq, shaxs va ruhiyat dialektikasi, lingvistik tamoyil.

Аннотация. Систематизация и применение специальных методологических принципов и категорий в филологической экспертизе художественного текста – критерий, определяющий результативность исследования.

Ключевое слово. Методология, методика, методика, художественный текст, филологическая экспертиза, речь и логика, диалектика личности и психики, языковое начало.

Annotation. The systematization and application of special methodological principles and categories in the philological examination of the artistic text – a criterion that determines the effectiveness of the study-is considered.

Key word. Methodology, method, methodology, artistic text, philological examination, speech and logic, dialectics of personality and psyche, linguistic principle.

Kirish. Badiiy matnning filologik ekspertizasida matn filologik ekspertizasining umumiy qonuniyatlari, shuningdek, tafakkur va nutq, shakl va mazmun, nutq va mantiq, shaxs va ruhiyat dialektikasida badiiy va zohiriy ma'no, nutqdagi tag ma'noni aniqlashning lingvistik tamoyillariga metodologik asos sifatida tayaniladi.

Asosiy qism. Metodologik asoslarning to'g'ri tanlanishi uzviy qo'llanishi kutilayotgan natijaning aniqligi va ahamiyatini belgilaydi. Badiiy matnning filologik ekspertizasida turli usullar qo'llanadi.

Birinchi, tanqidiy tahlil metodi matn mazmuni, uslubi, tili va boshqa xususiyatlaridan kelib chiqib tahlil qilish imkonini beradi. Bu usul matnni o'qish, asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish va ularning ma'nosini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi, stilistik tahlil metodi matnning uslubi va tilidan kelib chiqib tahlil qilish imkonini beradi. Bu metod matnning lug'at, grammatika, uslub va boshqa lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Uchinchi, tarixiy tahlil metodi matnni tarixiy kontekstdan kelib chiqib tahlil qilish imkonini beradi. Bu usul tarixiy voqealarni, matn yozilgan davr va uning mazmuni hamda uslubiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan boshqa omillarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

To'rtinchi, qiyosiy tahlil metodi – matnni bir xil janr yoki uslubda yozilgan boshqa matnlar bilan solishtirish imkonini beruvchi usul. Bu usul matnlar orasidagi o'xshashlik va farqlarni tahlil qilish va ularning ahamiyatini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Beshinchi, eksperimental tahlil metodi – ekspertga matn haqidagi gipotezalarni tekshirish uchun tajribalar o'tkazish imkonini beruvchi metod. Bu usul so'rov, tajriba va ekspertga matn va uning ma'nosini tushunishga yordam beradigan boshqa tadqiqotlar o'tkazishni o'z ichiga oladi.

Oltinchi, kriminalistik tahlil metodi – umuminsoniy qadriyatlarga zid va qoralanadigan g'ayriinsoniy va g'ayriqonuniy g'oyalarni targ'ib qilish, g'ayriilmiy qarashlarni ilgari surish yoki ilmiy haqiqatni buzib tasvirlash kabi holatlarni aniqlashda qo'llanadi [1]. Ushbu usullarning har biri badiiy matnni filologik tekshirishning maqsad va vazifalariga qarab qo'llanilishi mumkin.

Badiiy matn filologik ekspertizasi vazifalari har qanday nutq mahsulotlarining, ya'ni matn

yoki nutq materiallarining vaziyatdan kelib chiqib, kontekstdagi ma'no va uni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan asosiy xususiyatlari batafsil muhokamaga sabab bo'ladi. Badiiy matnning filologik ekspertizasida axborot obyektlarining ma'nosi va boshqa parametrlarini birdan cheksiz hajmgacha bo'lgan so'zlarni o'rganish mumkin. Badiiy matn turli vaziyat va holatlarni ko'rib chiqish, o'rganish, talqin etish va malakali yordam ko'rsatishda ahamiyatli.

Badiiy matn filologik ekspertizasining tashxisi sifatida quyidagi vazifalarni ko'rsatish mumkin:

- til me'yorlariga amal qilish;
- badiiy matndagi betakrorlik va individuallik;
- badiiy matn ma'nosi: salbiy yoki ijobiylik xususiyati;
- o'zbek tili va boshqa tillarning boyish manbalari bilan bahsli so'zning (so'z birikmalarining) etimologik, evolyutsion va assotsiativ tizim aloqalaridagi farqlar;
- ismning chalg'ituvchanlik xususiyati;
- dushmanlik, zo'ravonlik va boshqa qonunbuzarliklarning nomlanishdagi aniq yoki yashirin targ'ibot.

Badiiy matn filologik ekspertizasining identifikatsiya vazifalari quyidagilar bilan belgilanadi:

- taqqoslanadigan umumiy xususiyatlarning grafik, semantik, fonetik, stilistik yoki boshqa jihatdan o'xshashligi;
- badiiy matn ekspertizasi o'rganadigan turli xil nomlanishlarning identifikatori (biz o'xshash deb atasak ham bo'lar).

Sud-lingvistik ekspert tadqiqotida esa audio materiallar, fayl va videolar muammoni hal qilish uchun yordam beradi. Bular quyidagilarda ko'rinadi:

- fonoskopik tekshirish;
- audio va video yozuvlarni tekshirish;
- texnik ko'rikdan o'tkazish;
- psixologik va filologik ekspertizadan o'tkazish;
- kompyuter-texnik ekspertizasi kabi.

Badiiy asarining mazmuni – semantik va formal jihatini lingvistik tahlil qilish tegishli qonun me'yorida nazarda tutilgan o'ziga xos g'ayriqonuniy belgilarga kiruvchi og'zaki va yozma konstruksiyalar hamda lisoniy birliklarni aniqlashning asosiy usuli hisoblanadi.

Badiiy matnning filologik ekspertizasi nima? Bu og'zaki yoki yozma badiiy matnni jarayon nuqtai nazaridan tartibga soladigan lingvistik o'rganishdir. Tekshirish natijasi tilshunoslik va badiiy nutqda maxsus bilimlardan foydalanishni talab qiladigan masalalar bo'yicha xulosa beradi. Badiiy matn ekspertizasining predmeti tilshunoslik sohasida maxsus bilimlarni talab qiladigan muammolarni hal qilish orqali muayyan isbot talab qiladigan holatlarni belgilash.

Badiiy matn filologik ekspertizasi obyektlari badiiy matn, tafakkur va nutq, shakl va mazmun, nutq va mantiq, shaxs va ruhiyat dialektikasida badiiy va zohiriy ma'no, nutqdagi tag ma'noni aniqlashning lingvistik tamoyillari til va nutq birliklari, har qanday moddiy muhitda taqdim etilgan matnlar.

Badiiy matn filologik ekspertizasining vazifalari:

- so'zlar, barqaror frazeologik iboralar ma'nolarini etimologik jihatdan izohlash va tushuntirish;

- lisoniy birlik yoki nutq birligining asosiy va qo'shimcha (konnotativ) og'zaki yoki yozma ma'nosini izohlash;

- adabiy nutqda me'yorlarni tushunishning qanday variantlari mavjudligini aniqlash uchun hujjat matni qoidalarini talqin qilish;

- badiiy asarda aks etgan savdo belgilari, shiorlar, reklama matnlari, tijorat, tovar nomlarini identifikatsiyalash yoki boshqa belgilar bilan chalkashlik darajasini analogik o'rganish;

- matnning (fragmenti) semantik yo'nalishini, qilingan takliflarning modalligini, nutq birliklarining ekspressivligi va emotsionalligini, ularning rasmiy va grammatik xususiyatlari hamda semantikasini, ishlatilgan uslubiy vositalarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun o'rganish.

Badiiy matn filologik ekspertizasiga quyidagi holatlarda zarurat paydo bo'ladi:
mantiqan buzilgan matn mohiyatini ochishda;
huquqni muhofaza qilish organlarining yozma matn orqali axloqiy jihatdan sodir etilgan jinoyatlarni oshkor qilishda;

badiiy asar qahramonlarining tuhmat, haqorat, nafrat va adovatni qo'zg'atish jarayonida, shuningdek, personajning har qanday milliy, diniy yoki boshqa ijtimoiy guruhga mansubligi sababli inson qadr-qimmati, bundan tashqari, jinsiy, etnik jihatdan kamsitilish holatlarida;

badiiy matndagi savdo belgisi, ataylab soxta reklama, mualliflik huquqining buzilishi va turdosh huquqlar, ixtirochilik va patent huquqlari, adabiyotda pornografik materiallarning noqonuniy targ'iboti va boshqalar;

matnda xalq manfaati, sha'ni, qadr-qimmati, shuningdek, fuqarolarning ishbilarmonlik obro'sini himoya qilishda;

mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilishda;

adabiy asarda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni yoki ularning muqobillarini targ'ib qilish kabi.

Badiiy matnni filologik ekspertiza qilish va uni uslubiy jihatdan tekshirish, mavjud ekspert metodlari orqali hamda ularni takomillashtirish asnosida yo'nalish hamda takliflarni ko'rib chiqishga ham zarurat bor.

Badiiy matnning filologik ekspertizasida maxsus metodologik tamoyil va kategoriyalarning tizimlashtirilishi va qo'llanilishi muammosini filologik ekspertizaning eng muhim va hal qilinmagan masalalaridan biri, desak ham bo'ladi. Bunda badiiy matn uchun filologik ekspertiza o'tkazish amaliyoti, xususan, o'z-o'zidan, individual va subyektiv ravishda amalga oshirilishi ko'zda tutiladi. Soha mutaxassislari (tilshunos, adabiyotshunos, jurnalistlar) bir tomondan badiiy matnning filologik va kundalik holatiga, yana bir jihatdan esa badiiy adabiyot va matbuotdagi huquqshunoslik sohasi bilimlariga tayanadi. Bularni ham e'tibordan qochirmaslik zarur. Ammo shunga qaramay, badiiy matnning filologik ekspertizasiga ehtiyoj ortgandan-ortib bormoqda. Shu bilan birga, barcha ishtirokchilar uchun sud jarayoni bosqichlarida yagona "o'yin qoidalari"ga talab kuchaymoqda. Bu jarayonlar uchun maxsus metodlar ishlab chiqilmaganligi seziladi. Bu esa, da'vogar va sudlanuvchilarning (muallif va tanqidchi) ekspert baholaridan noroziligini keltirib chiqarishi aniq. Shu sabab bu jarayonlarning ko'pchiligi bir necha urinishlar bo'lgani bilan kechiktiriladi va keyinga qoldirib kelinadi hamda qaytadan ko'rib chiqilishga majbur bo'ladi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, "jamoatchilik huquq-targ'ibot sohasidagi ziddiyatli lingvistik vaziyatlarni huquqiy nuqtayi nazardan baholashning umumiy tamoyillarini samarali tarzda birlashtira oladigan huquqiy filologik ekspertizaning o'ziga xos metodologiyasini ishlab chiqishi zarur"[2].

Badiiy matnni tekshirishda metodologiya muammosi haqida gap borar ekan, bir narsani esdan chiqarmaslik zarur. U o'qish, tushunish, ma'nosini bilish, badiiy zavq olish uchun yozilgan badiiy san'at asari. Bu ma'lum ma'noda asar muallifida tug'ma iste'dod bo'lishini talab qiladi va, hattoki, yaratilajak qahramonlarning hammuallifi bo'lishi hamda ular bilan bilvosita teng shartlarda muloqotga, dialogga kirishishiga to'g'ri keladi. Bunda metodika – bu mavzuni o'rganish yo'llari va strategiyalari hamda jarayonni o'rgatish. Metodologiya esa – insonning voqelikni, jarayonni o'zgartirish usullarini aniqlash, o'rganish va tashkil etish. Sistemaviy yaxlitlikni taminlash va rivojlantirishga qaratilgan aqliy faoliyat turi. Metodlarni qo'llash va ulardan foydalanish inson faoliyatining har qanday sohasida amalga oshiriladi. Bu har qanday soha doirasida ko'rilgan va tajribada qo'llangan hodisa. Ammo metodologiya termini tekshirish usullarini izlash, ishlab chiqish va tizimlashtirishda nafaqat vosita, balki asosiy maqsad va natijasi hisoblanadi.

Metodologiya ikki yo'nalishda aks etishi mumkin. Ham nazariy, ham falsafiy bilimlar va amaliy muammolarni hal qilish; dunyoni maqsadli o'zgartirishga qaratilgan bo'ladi. Har qanday sharoitda nazariy fikr bilim modeliga intiladi va tayanadi. Amaliy tafakkur esa dastur-choralar, kerakli amaliy maqsadga erishish, haqiqatdan adashmaslik yoki biz ishonchli bilim deb hisoblagan usullar to'plami. Badiiy matnni tekshirish usulining sifati amaliyot bilan bog'liq hodisa. Ilmiy va amaliy muammolarni hal qilish real holatlar to'plamida amalga oshiriladi hamda maqsadga erishish qonuniyatlarini izlash orqali ekspertizadan o'tkaziladi.

Metodologiyada quyidagilar ahamiyatli [3]:

faoliyatning xususiyatlari: tamoyillari, shartlari, me'yorlari;

faoliyatning mantiqiy tuzilishi: subyekt va obyekt;

faoliyatning vaqtinchalik tuzilishi: bosqichma-bosqich borishi, jarayon;

ishni bajarish va muammolarni hal qilish texnologiyasi: vositalar, usullar;

Xulosa. Metodologiya ham substansial ham formal jihatdan o'rganiladi. Metodologiya substansial jihatdan qonuniyatlarni, nazariyalarni, ilmiylikni, ilmiy xarakterdagi mezonlarni va qo'llaniladigan tadqiqot metodlari sistemasini o'rganadi. Formal metodologiya esa tadqiqot usullarini mantiqiy tuzilish va nazariy bilimlarni qurishda rasmiylashtirilgan yondashuvlar, uning haqiqiy hamda asosli ekani nuqtayi nazaridan tahlil qilish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Голев Н.Д. Динамический аспект лексической мотивации. - Томск, 1989.

2. Голев Н.Д. О соотношении лексического и словообразовательного аспектов при описании мотивированных слов в системе и тексте. - Томск, 1989.

3. Баранов Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика.: Flinta, Nauka, 2007.

ИССЛЕДОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ К ПРЕПОДАВАНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЯХ

Усманова Комола Хикматуллаевна
Alfraganus University

Аннотация. Данное исследование анализирует инновационные подходы в преподавании английского языка в нефилологических направлениях. В статье обсуждаются интегрированные технологии, ИКТ и современные дидактические средства, применяемые в учебном процессе. Рассматривается эффективность метода CLIL и использования ИКТ в обучении деловому и профессиональному английскому. Авторы обсуждают преимущества и сложности современных и нетрадиционных методов, подчеркивая важность интеграции учебных планов.

Ключевые слова: инновации, английский язык, ИКТ, интеграция, CLIL

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ НОФИЛОЛОГИК ЙЎНАЛИШЛАРДА ЎҚИТИШГА ОИД ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ

Усманова Комола Хикматуллаевна
Alfraganus University

Аннотация. Ушбу тадқиқот инглиз тилини нефилологик йўналишларда ўқитишдаги инновацион ёндашувларни таҳлил қилади. Мақолаларда интеграция қилинган технологиялар, ахборот-коммуникацион технологиялар (АКТ) ва замонавий дидактик воситаларни ўқув жараёнига татбиқ қилиш муҳокама қилинади. Тадқиқотлар CLIL методи, бизнес ва касбий тилларни ўқитишда АКТдан фойдаланишнинг самарадорлигини намоён этади. Муаллифлар замонавий ва ноанъанавий усулларнинг афзалликлари ва қийинчиликларини муҳокама қиладилар, шунингдек, ўқув режаларини интеграциялаштириш зарурлигини таъкидлайдилар.

Калит сўзлар: Инновация, инглиз тили, АКТ, интеграция, CLIL

RESEARCH ON INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN NON-PHILOLOGICAL FIELDS

Kamola Khikmatullaevna Usmanova
Alfraganus University

Abstract. This research analyzes innovative approaches to teaching English in non-philological fields. The articles discuss the use of integrated technologies, ICT, and modern didactic tools in the educational process. The effectiveness of the CLIL method and the use of ICT in teaching business and professional English is highlighted. The authors discuss the advantages and challenges of modern and non-traditional methods, emphasizing the need for curriculum integration.

Keywords: Innovation, English, ICT, integration, CLIL

Введение. В последние годы наблюдается растущий интерес к инновационным подходам в преподавании английского языка, особенно в контексте нефилологических направлений. В данной литературной рецензии рассматриваются ключевые исследования, которые подчеркивают важность интеграции различных технологий и методик в образовательный процесс.

В работе [1] обсуждается использование интегрированных технологий в обучении английскому языку, что позволяет формировать у студентов профессиональные и коммуникативные компетенции. Авторы подчеркивают, что интеграция предметов, таких как английский язык и биология, способствует повышению мотивации студентов и улучшению их языковых навыков. Они акцентируют внимание на необходимости создания интегрированных курсов, что соответствует современным требованиям образования.

Далее, [2] исследуют роль информационно-коммуникативных технологий в формировании делового иностранного владения. Авторы отмечают, что свободное владение английским языком является ключевым аспектом профессионализма в бизнесе. В статье рассматриваются педагогические и методические аспекты внедрения новых технологий в учебный процесс, подчеркивая, что дальнейший анализ применения этих технологий необходим для повышения их эффективности.

[3] анализируют нетрадиционные технологии преподавания английского языка, применяемые известными современными педагогами. Они исследуют, как комплексный системный и коммуникативный подходы могут помочь студентам овладеть компонентами иностранной коммуникативной компетенции. В статье поднимается вопрос о надежности современных технологий и их сравнении с традиционными методами обучения.

В 2018 году [4] продолжают исследование проблем английской подготовки в технических вузах, акцентируя внимание на важности использования аутентичных материалов и современных технологий, таких как система LMS Moodle. Авторы выявляют как положительные, так и отрицательные аспекты традиционной методики преподавания, что подчеркивает необходимость систематизации методов обучения.

Также в 2018 году [5] исследуют преимущества мобильных технологий в обучении иностранным языкам, утверждая, что они расширяют возможности дистанционного образования и помогают преодолевать языковой барьер. В статье акцентируется внимание на важности коммуникативного подхода в современных условиях интеграции студентов в международную среду.

[6] рассматривают применение психолого-педагогических технологий для повышения интереса и мотивации студентов к изучению иностранного языка. Авторы подчеркивают, что использование этих технологий способствует созданию благоприятного психологического климата на занятиях и повышает уровень коммуникативной компетентности студентов.

Наконец, в исследовании [7] рассматриваются современные методы формирования коммуникативной компетенции студентов нефилологических специальностей. Авторы делятся опытом трехлетнего обучения с использованием игровых технологий и проектного подхода, подчеркивая эффективность интегрированного применения современных дидактических средств.

Таким образом, анализ представленных статей демонстрирует разнообразие подходов и технологий, применяемых в преподавании английского языка в нефилологических направлениях, а также необходимость их интеграции для повышения качества образования.

Обзор литературы. Статья «Integration of science and language in teaching english» авторов [8] представляет собой важное исследование, посвященное интеграции науки и языка в процессе обучения английскому языку. Основное внимание в статье уделяется использованию интегрированных технологий, которые способствуют формированию у студентов коммуникативных и профессиональных компетенций.

Авторы подчеркивают, что применение интегрированных технологий, таких как метод CLIL (Content and Language Integrated Learning), позволяет преодолеть разрыв между учебными целями и личными профессиональными устремлениями студентов. В рамках эксперимента, проведенного авторами, были получены положительные результаты, которые свидетельствуют о повышении мотивации студентов и эффективности интегрированных подходов в образовательном процессе. Это подтверждает важность создания курсов, сочетающих изучение английского языка и других предметов, что, в свою очередь, отвечает современным требованиям образовательной системы.

Критически оценивая материал, можно отметить, что статья предоставляет полезные данные о внедрении CLIL в учебный процесс, однако не хватает более глубокого анализа возможных трудностей, с которыми могут столкнуться преподаватели при реализации таких методов. Также было бы интересно увидеть больше примеров успешной практики из других образовательных учреждений, что могло бы обогатить исследование. Важно

также учитывать, что, несмотря на преимущества, интеграция различных дисциплин требует тщательной подготовки и адаптации учебных планов, что может оказаться сложной задачей для многих преподавателей.

Статья «Ефективність застосування інформаційних технологій у навчанні ділового іноземного мовлення» авторов [2] предоставляет глубокий анализ роли информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в процессе обучения деловому иностранному языку. Основное внимание уделяется тому, как современные социально-экономические изменения и бурное развитие компьютерных технологий влияют на образовательный процесс, а также на профессиональную подготовку студентов, особенно в контексте изучения английского языка.

Авторы подчеркивают, что свободное владение английским языком становится неотъемлемой частью профессионализма в сферах бизнеса, техники и науки. Это утверждение актуально в свете глобализации и необходимости взаимодействия в международной среде. В статье рассматриваются ключевые характеристики ИКТ и их значимость для формирования навыков делового общения на иностранном языке.

Критически оценивая материал, можно отметить, что авторы приводят убедительные аргументы в пользу внедрения новых методов обучения, основанных на использовании ИКТ. Однако, несмотря на положительные аспекты, в статье недостаточно освещены конкретные примеры успешного применения этих технологий на практике. Это может ограничить возможность применения полученных выводов в реальных учебных условиях.

Кроме того, важно отметить, что проблема эффективности применения ИКТ в обучении деловому иностранному языку является актуальной не только в Украине, но и за ее пределами. Исследования, упомянутые авторами, таких ученых как Л. Білоусов, Б. Гершунський и других, подчеркивают необходимость дальнейшего изучения и разработки методических рекомендаций по внедрению ИКТ в образовательный процесс.

Статья «Innovative technologies of teaching english» авторов [3] представляет собой важный вклад в исследование современных подходов к преподаванию английского языка, особенно в контексте нефилологических направлений. Авторы анализируют нетрадиционные технологии, применяемые известными преподавателями, что позволяет выделить разнообразие форм и методов, используемых в образовательном процессе.

Ключевым моментом статьи является акцент на комплексном системном и коммуникативном подходах, которые направлены на создание учебно-профессиональных и коммуникативно-познавательных ситуаций. Это свидетельствует о стремлении авторов интегрировать теорию с практикой, что является важным аспектом в обучении языку. В частности, они подчеркивают необходимость формирования у студентов компонентов межкультурной коммуникации, что особенно актуально в условиях глобализации.

Однако, несмотря на богатство представленных методик, статья поднимает важный вопрос о надежности современных образовательных технологий. Авторы ставят под сомнение целесообразность использования новых методов, не имеющих достаточного обоснования или практического подтверждения своей эффективности. Это критическое замечание является значимым, так как оно побуждает читателей задуматься о необходимости тщательной оценки инновационных подходов и их сравнении с традиционными методами, которые уже зарекомендовали себя.

Статья «A modern approach to teaching a foreign language to students of technical higher school» авторов [8] представляет собой глубокое исследование проблем, связанных с обучением английскому языку в технических вузах. В ней акцентируется внимание на недостатках традиционной системы обучения и предлагаются инновационные подходы, способствующие улучшению языковой подготовки студентов.

Авторы подчеркивают, что традиционные методы преподавания часто не учитывают специфические потребности студентов нефилологических специальностей, что приводит к низкой мотивации и неэффективному усвоению материала. Важным аспектом статьи является анализ влияния аутентичных материалов на процесс обучения. Авторы утверждают, что использование ресурсов, доступных в Интернете, а также интеграция

электронного обучения через платформу LMS Moodle могут значительно повысить качество преподавания иностранного языка. Это подчеркивает необходимость адаптации учебных материалов к реалиям современного мира и актуальным требованиям рынка труда.

Критически оценивая предложенные подходы, следует отметить, что, несмотря на положительные стороны, авторы также упоминают о недостатках традиционных методик. Например, отсутствие разнообразия в методах преподавания может ограничивать развитие иноязычной коммуникативной компетенции. В статье также поднимается вопрос о необходимости систематизации методов и приемов, что является актуальным для повышения квалификации преподавателей, работающих в технических вузах.

Статья «Коммуникативный подход в преподавании иностранных языков» авторов [5] представляет собой глубокий анализ литературы и практических аспектов применения мобильных технологий в обучении иностранным языкам. Основное внимание уделяется тому, как мобильное обучение, предоставляющее постоянный доступ к интернет-ресурсам, может значительно повысить эффективность процесса изучения языка. Авторы подчеркивают, что в современном обществе требования к знанию иностранных языков изменились, что создает необходимость в применении инновационных методов, таких как коммуникативный подход.

Ключевым аспектом работы является стремление преодолеть языковой барьер у студентов, что достигается через развитие их навыков общения на изучаемом языке в межкультурном контексте. Это подчеркивает важность интеграции студентов в международную среду, что является актуальной задачей в условиях глобализации. Авторы утверждают, что использование глобальной информационной сети в учебном процессе позволяет значительно улучшить качество изучения языка, что является важным вкладом в методику преподавания.

Критически оценивая представленный материал, можно отметить, что авторы удачно связывают теоретические концепции с практическими примерами, что делает их выводы более убедительными. Однако, стоит обратить внимание на необходимость дальнейшего изучения проблематики коммуникативности и деятельностного подхода в контексте интегрированного обучения иностранному языку. Это может открыть новые горизонты для применения мобильных технологий и других инновационных методов в образовательной практике.

В статье «Современный подход к обучению иностранному языку студентов технического вуза» авторы [8] рассматривают актуальные проблемы, возникающие в процессе англоязычной подготовки студентов технических вузов в рамках традиционной системы обучения. Основное внимание уделяется анализу существующих подходов к обучению иностранному языку, которые, как показывают авторы, часто представляют собой значительные трудности для организации учебного процесса.

Авторы подчеркивают важность использования аутентичных материалов, основным источником которых в современном мире выступает Интернет и системы электронного обучения, такие как LMS Moodle. Это подчеркивает необходимость интеграции современных технологий в образовательный процесс для повышения его эффективности. В статье выделяются как положительные, так и отрицательные стороны традиционных методов преподавания иностранного языка в неязыковых вузах, что позволяет глубже понять их влияние на усвоение языка.

Критически оценивая представленный материал, можно отметить, что авторы удачно поднимают вопрос о несоответствии традиционных методов современным требованиям. Их предложения по систематизации методов и приемов преподавания, а также акцент на важности использования современных достижений науки и техники, являются своевременными и необходимыми для повышения уровня иноязычной коммуникативной компетенции студентов.

Статья «Применение современных психолого-педагогических технологий в формировании познавательного интереса и мотивации на занятиях иностранного языка»

авторов [6] рассматривает важность внедрения инновационных подходов в преподавание иностранных языков, особенно в контексте нефилологических направлений. Основное внимание уделяется тому, как современные психолого-педагогические технологии могут способствовать повышению интереса и мотивации студентов к изучению английского языка.

Авторы подчеркивают, что использование этих технологий не только улучшает качество обучения, но и отвечает на растущие требования общества к уровню владения иностранными языками. В статье подробно рассматриваются преимущества и особенности применения психолого-педагогических технологий, а также проблемы, с которыми сталкиваются будущие специалисты в процессе профессиональной подготовки. Одним из ключевых аспектов является необходимость создания благоприятного психологического климата на занятиях, что, в свою очередь, способствует изменению эмоционального состояния обучающихся и повышению их мотивации.

Критически оценивая представленный материал, следует отметить, что авторы успешно аргументируют необходимость применения современных подходов в обучении, однако недостаточно акцентируют внимание на конкретных примерах реализации таких технологий в учебном процессе. Более детализированное рассмотрение методов и приемов, которые могут быть использованы в различных учебных ситуациях, повысило бы практическую ценность статьи.

Кроме того, важно отметить, что подход авторов к вариативности в педагогическом процессе является актуальным, однако было бы полезно рассмотреть, как именно можно интегрировать различные образовательные модели в контексте конкретных условий и целей обучения. Это могло бы помочь преподавателям лучше адаптировать свои методики к потребностям студентов, что является *especialmente* важным в нефилологических направлениях, где уровень подготовки и мотивация могут значительно варьироваться.

Статья «The Latest Tools for the Formation of Foreign Language Communicative Competence of Students of Non-language Specialties» авторов [7] представляет собой важное исследование, посвященное современным методам формирования коммуникативной компетенции на английском языке у студентов нефилологических специальностей. Авторы статьи акцентируют внимание на применении различных инновационных технологий, таких как игровые технологии, проектное обучение и интерактивные методы, а также использование электронной системы Moodle.

Ключевым аспектом исследования является оценка эффективности предложенных методов в контексте формирования языковых навыков. Авторы подчеркивают, что интегрированное применение современных лингводидактических и технических средств способствует более глубокому усвоению языка и повышению мотивации студентов. Результаты опроса, проведенного среди участников трехлетнего обучения, подтверждают, что использование данных инструментов действительно эффективно для развития коммуникативной компетенции.

Критически оценивая материал, можно отметить, что статья предоставляет ценные практические рекомендации для преподавателей, стремящихся улучшить качество обучения английскому языку в нефилологических направлениях. Однако, несмотря на положительные результаты, необходимо учитывать и возможные ограничения, связанные с различиями в образовательных контекстах и индивидуальными особенностями студентов. Также стоит отметить, что исследование не затрагивает долгосрочные последствия применения этих методов, что может быть важным для дальнейшего изучения.

Conclusion

Анализ представленных исследований показывает, что инновационные подходы к преподаванию английского языка в нефилологических направлениях становятся все более актуальными и необходимыми. В первой статье [1] акцентируется внимание на интеграции предметов, что способствует повышению мотивации студентов и улучшению их навыков. Это подтверждается результатами, полученными в ходе эксперимента, где применение интегрированных технологий привело к положительным изменениям в

обучении.

Статья [2] подчеркивает важность информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) для формирования профессиональных навыков, необходимых в бизнесе. Авторы отмечают, что использование ИКТ может значительно повысить эффективность обучения, однако недостаточно примеров успешного применения этих технологий в реальных условиях. Это подчеркивает необходимость дальнейшего анализа и разработки методических рекомендаций.

В работе [3] исследуются нетрадиционные методы, которые помогают студентам овладеть иностранной коммуникативной компетенцией. Авторы поднимают вопрос о надежности новых технологий и необходимости их сравнения с традиционными методами, что является важным для выбора наиболее эффективных подходов в обучении.

Статья [4] продолжает исследование проблем, связанных с обучением в технических вузах, акцентируя внимание на использовании аутентичных материалов и платформы LMS Moodle. Это подчеркивает необходимость адаптации методик к современным требованиям и запросам обучающихся.

В статье [5] рассматриваются преимущества мобильных технологий, которые расширяют возможности дистанционного обучения и помогают студентам преодолевать языковой барьер. Это подтверждает важность интеграции студентов в международную среду и применения инновационных методов в учебном процессе.

Работа [6] акцентирует внимание на психолого-педагогических технологиях, которые способствуют повышению интереса студентов к изучению языка. Авторы подчеркивают, что создание благоприятного психологического климата на занятиях способствует улучшению мотивированности обучающихся.

Наконец, статья [7] демонстрирует эффективность применения игровых технологий и проектного подхода в формировании коммуникативной компетенции студентов нефилологических специальностей. Это подтверждает, что интегрированные современные дидактические средства являются важными для повышения качества образования.

Таким образом, представленные исследования подчеркивают разнообразие подходов и технологий, используемых в преподавании английского языка в нефилологических направлениях, а также необходимость их интеграции для повышения качества образования.

Использованные литературы:

Кондратьева Ирина Германовна and Назарова Мария Владимировна, «Integration of science and language in teaching english,» 2015. [PDF]

Наталия Леонидовна Драб and Тетяна Олександривна Костюк, «Ефективність застосування інформаційних технологій у навчанні ділового іноземного мовлення» 2015. [PDF]

Л. І. Русанова, Л. С. Сазанова et al., «Innovative technologies of teaching english,» 2017. [PDF]

N. Zarechneva G., A. Piliukova V., Н. Заречнева Г., and А. Пилукова В., «Коммуникативный подход в преподавании иностранных языков,» 2018. [PDF]

Y. Proskura V., E. Terekhova A., Я. Проскура В., and E. Терехова А., «Применение современных психолого-педагогических технологий в формировании познавательного интереса и мотивации на занятиях иностранного языка,» 2019. [PDF]

A. World English Journal, O. Turko, T. Kravchuk, O. Kashuba et al., «The Latest Tools for the Formation of Foreign Language Communicative Competence of Students of Non-language Specialties,» 2021. osf.io

МЕНТАЛЬНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТОВ «МУЖ» И «ОТЕЦ» В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ

Хакбердиева Сайёра Фармоновна

Преподаватель, Самаркандский государственный университет

Аннотация: В данной статье анализируются паремии русского и узбекского языка о роли мужчины в семье в разноструктурных языках, о важности семейных отношений, об отношениях мужа и жены, отцов и детей. Приведены примеры пословиц и поговорок, демонстрирующих сходства и различия этих паремий в языковой картине мира исследуемых культур.

Ключевые слова: концепт, культура, мужчина, муж, отец, паремии, крылатые слова и выражения, лингвокультура, традиционные гендерные роли.

MENTAL REPRESENTATION OF THE CONCEPTS OF «HUSBAND» AND «FATHER» IN LANGUAGES OF DIFFERENT STRUCTURE BASED ON THE MATERIAL OF PAROEMIA

Hakberdieva Sayyora Farmonovna

Lecturer, Samarkand State University

Annotation: This article analyzes proverbs in the Russian and Uzbek languages about the role of a man in the family in differently structured languages, about the importance of family relationships, about the relationship between husband and wife, fathers and children. Examples of proverbs and sayings are given that demonstrate the similarities and differences of these proverbs in the linguistic picture of the world of the cultures under study.

Key words: concept, culture, man, husband, father, proverbs, catchwords and expressions, linguistic culture, traditional gender roles.

“ER” VA “OTA” TUSHUNCHALARINI TURLI TUZIMLI TILLARDAGI MAQOLLAR MATERIALLARIGA ASOSLANGAN RUHIY REPREZENTATSIYASI

Xakberdieva Sayyora Farmonovna,

Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus va o'zbek tillarida erkakning oiladagi o'rni, oilaviy munosabatlarning ahamiyati, er va xotin, ota-bola munosabatlari haqidagi maqollar turli tizimli tillarda tahlil qilinadi. O'rganilayotgan madaniyatlar olamining lingvistik manzarasida bu matallarning o'xshash va farqli tomonlarini ko'rsatuvchi maqol va matallarga misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: tushuncha, madaniyat, erkak, er, ota, maqollar, iboralar, til madaniyati, an'anaviy gender rollari.

Введение. В современной русской лингвокультурологии, концепт представляет собой сложное явление, объединяющее в себе языковые, культурные и когнитивные аспекты. Он описывает систему представлений, ассоциаций, ценностей и символов, связанных с определенным понятием или явлением в культуре и обществе. Концепты отражают способы организации знаний и представлений о мире и являются основой для формирования культурных моделей и ментальных карт.

Ментальное изучение концептов в лингвистике позволяет понять, каким образом язык отражает и организует наше понимание мира, какие ценности и представления существуют в обществе, а также как они отражаются в языке и культуре. Концепты являются основой для формирования языковых структур, средств выражения и коммуникации, а также для анализа культурных моделей и ментальных карт.

В современной лингвистической науке признается, что язык не является зеркальным отображением объективной действительности и знания о мире представлены системой концептов различных уровней абстракции. Концепт определяют, как смысл, которым

оперирует человек в процессах мышления и который отражает его опыт в виде определенных «единиц» знания.

Методология исследования. Язык не просто отражает мир человека и его культуру, его важнейшая функция заключается в том, что он хранит культуру и передает её из поколения в поколение. Именно поэтому язык играет столь значительную роль в формировании личности и национального характера народа. В паремиологическом фонде любого языка храниться информация о системе ценностей, общественной морали, отношении к миру, к людям, к народу. Поэтому общепризнано, что этот слой языка национально специфичен. Фразеологизмы, пословицы, поговорки, крылатые слова и выражения наиболее ярко иллюстрируют и образ жизни, и географическое положение, и историю, и традиции той или иной общности, объединенной одной культурой.

Когнитивный подход к анализу языковых единиц позволяет рассмотреть способы и модели организации знаний в ментальном мире человека и целого народа. Концепт с точки зрения структуры и информативной насыщенности характеризуется размытостью и неоднородностью, т.к. он в ходе культурно-исторического развития языкового сообщества может терять и приобретать те или иные концептуальные признаки. Поэтому концепт как результат отражения окружающего мира не имеет четкой и жесткой структуры. Чтобы смоделировать структуру концепта, нужно проанализировать языковое употребление его единиц (лексемы, устойчивые сочетания, паремии, пословицы и поговорки, крылатые выражения и фразеологические обороты).

В рамках данного исследования анализируется репрезентация концепта «мужчина» системой текстов в диахроническом аспекте. Анализ исторической динамики функционирования концепта в национальном сознании позволяет делать выводы об изменениях в значении базовых лексем-репрезентантов концептов «мужчина» «муж» и «отец» в разные периоды развития этноса, разные социальные статусы и роли мужчины в семье, в обществе, в коллективе, и о том, какие концептуальные признаки актуализированы в языковой картине мира народа на определенном этапе.

Концепт «мужчина» принадлежит к числу базовых концептов в сознании носителей русского и узбекского языков. На его развитие и содержание влияют культурно-исторические и социально-экономические факторы, обуславливая универсальные и национально-специфические характеристики концепта.

Обсуждение и результат. Анализируемый концепт объективируется в языке значительным количеством паремий и ФЕ, в семантике которых находят свое отражение релевантные для русскоязычной и узбекскоязычной культур характеристики данного концепта.

Содержание концепта «мужчина» раскрывается путем характеристики индивидуальных качеств (возраста, внешности, социального статуса, положения), духовного мира человека, качеств характера и деятельности человека (физической и интеллектуально-речевой), социально обусловленных качеств человека и его поведенческой деятельности (социального происхождения, семейного положения, положения в обществе, отношений людей в обществе).

Содержание концепта «мужчина» в русском и узбекском языках в основном, совпадают, однако сопоставительный анализ понятийного, образного и ценностного компонентов концепта позволяет говорить о наличии, помимо ряда общих характеристик, значительного количества отличительных черт, обусловленных национально-культурной спецификой рассматриваемого концепта.

Восточная культура, во многом противоположена западной и представляет собой воплощение спокойствия, непротivления, силы, мужественности, защиты и опоры. Боясь разрушить хрупкую гармонию мира, человек культуры Востока предпочитает не вмешиваться в развитие мира, а стоять на стороне пассивного созерцателя течения жизни и бытия. Восток – это некое воплощение принимающего, женского принципа, он никогда не отступает от существующих в духовном мире заповедей (при этом часто ущемляя существование плоти, но при этом всегда стремясь к существованию гармонии

и равновесию в мире). На Востоке новое не стремится разрушить и опровергнуть устоявшееся старое, нажитое веками, а органично вписывается, дополняя его. В отличие от западной культуры, направленной на более умиротворённое, восточная стремится погрузиться во внутренний мир человека.

Концепт «мужчина» включает три микроконцепта, содержащие разнообразные аспекты, определяемых фразеологизмами и паремиями: «внутренний человек» - моральные, нравственные и интеллектуальные характеристики мужчин; «внешний человек» - внешность и биологические качества мужского пола и «социальный человек» - социальная роль и семейное положение. Опираясь на эти три микроконцепта, постараемся выстроить образную картину концепта в представленных языках.

Есть разные сферы отражения межличностных отношений, и в нашей статье мы рассматриваем концепт «мужчина», «муж» и «отец», представленный в паремиях русского и узбекского языков, посредством которых можно увидеть исторически сложившееся отношение к мужчине, как к отцу, как к супругу, как к главе семейства. Это, в свою очередь, помогает выстроить наиболее полную картину рассматриваемого концепта.

Концепт «мужчина» включает в себя разнообразные ожидания и стереотипы, которые могут различаться в зависимости от культуры, религии, социального статуса и возраста, а также других факторов. Посмотрим некоторые общие стереотипы которые отражают этот концепт в обоих языках:

- Эмоциональная сдержанность: В некоторых культурах считается, что мужчины должны быть сдержанными в выражении своих эмоций и демонстрации уязвимости: «Мужчина слова», «Слово мужчины – не воробей, вылетит – не поймаешь», «Мужчина должен держать слово, как зеркало – сдержанно и чисто», «Слово мужа – закон», «Мужское слово – дороже денег». «Эр йигит номи билан, меҳнатда шони билан», «Эр хизматдан топар».

- Построение карьеры и финансовая успешность: Ожидается, что мужчины будут стремиться к карьерному росту и обеспечению финансового благополучия своей семьи: «Богатый отец – кормилец», «Богатый отец – гордость семьи», «Богатому мужу и ветер в спину», «Богатому мужу и лошадь рада», «Богатому мужу бумаги красят», «Богатый муж – как солнце в небе»; «Эркакдан иш аримас, тоғдан – булут», «Эркак ақли билан севади, аёл қалби билан ўйлайди», «Ота ғайратли бўлса, бола ибратли бўлар».

- Силу и выносливость: Мужчинам часто приписывается ожидание быть физически сильными и способными к защите своей семьи и родины. Например, «Без мужа жена всегда сирота», «Птица крыльями сильна, жена мужем красна», «Из-за мужа и жена хороша», «Жена красна мужем, а муж – женой с детьми», «Где муж, там и жена», «За добрым мужем, как за каменной стеной». А также приведем примеры узбекских пословиц: «Эр – қуёш йўлдоши, хотин-умр йўлдоши», «Оналик уйнинг ори бор, оталик уйнинг – зари», «Ота – ақл, она – идрок».

Эти пословицы подчеркивают важность сдержанности, надёжности и ответственности мужчины в его словах и поступках.

- Ответственность за семью: Ожидается, что мужчины должны нести основную ответственность за благополучие и воспитание детей, а также за обеспечение материальных нужд семьи. Например, «Ответственность мужа – как столб для дома» - подчеркивает, что мужчина является опорой и защитником своей семьи. «Муж – голова семьи, жена – шея» - указывает на то, что мужчина несет главную ответственность за благополучие и руководство семьей. «Муж в семье, как камень в рукаве» - выражает идею о том, что муж должен быть надежным и поддерживать свою семью в трудные времена. «Семья – это дело мужа» - подчеркивает, что мужчина несет основную ответственность за благополучие и процветание своей семьи. «Муж – кормилец, жена – помощница» - указывает на то, что мужчина несет ответственность за материальное обеспечение своей семьи. «Ответственность мужа – как корень дерева, от которого зависит его плод» - говорит о том, что от ответственности и решений мужа зависит благополучие всей семьи. Посмотрим также аналоги узбекских паремий: «Эр йигитга тош ҳам қурол», «Эр

йигитни ёв устида кўр», «Элнинг ғами – эрнинг ғами», «Эр йигит элга тортар», «Эр йигит ўзи учун туғилар, эли учун ўлар», «Элингдан безсанг хам, элингдан безма», «Эрнинг иши – элнинг бўйнида, Элнинг иши – эрнинг бўйнида». Эти пословицы подчеркивают важность роли мужа как главы семьи и его ответственность за благополучие и защиту своих близких.

- Традиционные гендерные роли: В некоторых обществах мужчинам назначаются определенные роли, связанные с традиционными представлениями о гендерных различиях. «Муж – голова, жена – шея» - указывает на лидирующую роль мужа в семье, а жена является опорой и поддержкой. «Муж – кормилец, жена – хранительница домашнего очага» - выражает идею о том, что мужчина обеспечивает материальные нужды семьи, а женщина отвечает за уход за домом и семьей. «Муж работает, жена воду носит» - описывает традиционное разделение труда между мужчиной и женщиной, где муж занимается заработком, а жена заботится о домашних делах. «Муж на поле, жена в городе» - отражает традиционные занятия мужчины (работа на поле, скотоводство) и женщины (забота о доме, семье). «Муж – хозяин, жена – хозяйка» - указывает на роль мужа в принятии ключевых решений в семье, а жены - в уходе за домашними делами и управлении бытовыми вопросами. «Эр – куёш йўлдоши, хотин – умр йўлдоши», «Ота-онам – давлатим» - (Мои родители – мое богатство), «Ота-онанг дуоси ўтга, сувга ботирмас» - (С родительским благословением ни в воде не утонешь, ни в огне не сгоришь), «Ота-онанг ўтирган уйнинг томига чикма» - (Не лезь на крышу дома, где находятся родители), «Ота рози – худо рози» - (Отец согласен – бог согласен), «Оталар сўзи – ақлнинг кўзи» - (Слова отцов – мудрые слова).

Эти пословицы отражают традиционные представления о роли мужчины и женщины в семье и обществе, где мужчина чаще всего ассоциируется как глава семьи, как добытчик и кормилец, как защитник семьи, а женщина – с заботой о домашнем очаге, семейном благополучии и отвечает за воспитание семьи.

Однако, в современном обществе эти стереотипы начинают меняться под воздействием различных факторов, таких как феминистическое движение, изменение экономической ситуации и изменения в структуре семьи. Все это способствует появлению более гибких и разнообразных моделей мужественности и отцовства.

Крылатые слова и выражения, связанные с мужчиной, мужественностью и отцовством, часто используются в различных контекстах. Вот несколько примеров: «Крепкий орешек» - это выражение часто используется для описания мужчины, который обладает сильным характером и выдержкой, что ассоциируется с мужественностью. «Глава семьи» - это выражение относится к мужчине, который считается главой семьи и обладает авторитетом и ответственностью за принятие решений и обеспечение благополучия семьи. «Отец – кормилец» - это выражение подчеркивает роль отца как поставщика и обеспечителя материальных нужд своей семьи. «Мужская дружба не подведёт» - это утверждение отражает идею о том, что мужчины обычно могут полагаться друг на друга и поддерживать друг друга в трудных ситуациях. «Быть мужчиной» - это фраза обычно относится к выполнению определенных обязанностей или проявлению определенных качеств, связанных с идеалом мужественности и силы. «Отцовская мудрость» - это выражение описывает мудрость и опыт, который отцы передают своим детям через свои советы и жизненный опыт.

Все эти выражения и крылатые слова отражают широкий спектр значений, связанных с мужественностью, отцовством и лидирующими мужскими качествами в различных аспектах жизни и культурных контекстах.

Также можно посмотреть примеры крылатых выражений с компонентами «муж», «отец» и «мужчина» которые отражают социальную роль мужчин: «Мужчина за бортом» - выражение, указывающее на то, что мужчина ушёл или был исключён из какой-то ситуации или общества. «Как отец родной» - о значительной схожести или сходстве. «Как отец сына» - о том, что что-то является неотъемлемой частью или наследием. «Отцы и дети» - об отношениях между представителями разных поколений, о взаимопонимании

или конфликтах между ними. «Как муж с женой» - о взаимопонимании, гармонии или слаженности отношений между людьми. «Как мужчина к стене» - о сильной и решительной позиции в чём-то. «Муж с кулаками» - о мужественности, силе и решительности и жестком характере мужа. «Мужское дело» - о чём-то, что считается достойным мужчины или связанным с жесткой мужской рукой и его характеристикой и интересом.

Все эти выражения стали крылатыми благодаря своей значимости, узнаваемости и распространённости в языке и указывают о роли мужчине в семье и в обществе.

Из этих пословиц, поговорок, фразеологизмов и крылатых слов с компонентами «муж», «мужчина» и «отец» можно сделать следующие выводы:

- «Значение семьи» - многие из этих выражений отражают важность семьи и родительских отношений. Они подчёркивают роль отца как главы семьи и важность его влияния на воспитание и развитие детей.

- «Социальные ожидания» - некоторые из этих выражений указывают на социальные ожидания и стереотипы, связанные с мужественностью и мужской ролью в обществе. Они могут подчёркивать важность силы, решительности и ответственности в мужской роли.

- «Наследие и передача опыта» - многие паремии, пословицы и поговорки говорят о том, что многие характеристики и качества передаются от одного поколения к другому, особенно от отца к сыну. Это указывает на значение наследия и передачи опыта в семье и обществе.

- «Дружба и солидарность» - некоторые выражения относятся к дружбе и солидарности между мужчинами. Они подчёркивают важность взаимной поддержки и уважения в мужских отношениях.

- «Реальные действия» - многие из крылатых выражений и фразеологизмов подчёркивают важность действий, поведения, поступка и ответственности за семью. Это указывает на ценность практических поступков и решений в мужской роли, поведении, социального статуса и его решений.

Заключение. Концепт «мужчина», его социальный статус и роль в семье как мужа или отца отражаются в языковом сознании через различные языковые средства и образы, которые формируются в соответствии с социокультурными нормами и ожиданиями. В языке существуют специальные слова и выражения, которые обозначают социальное положение и роль мужчины как отца и как мужа. Например, слова «отец», «муж» и «мужчина» могут ассоциироваться с различными словами и понятиями, связанными с их социальной ролью в семье и в обществе, характеристиками и качествами. Вот несколько таких примеров – ассоциаций:

Отец»:	Муж»:	Мужчина»:
Семья; Забота; Защита; Авторитет; Воспитание; Любовь; Ответственность; Пример; Поддержка;	Сила; Решительность; Поддержка; Обеспечение; Лидерство; Доверие; Уважение; Забота; Ответственность	Сила; Активность; Трудолюбие; Уверенность; Целеустремленность; Достижение; Лидерство; Развитие; Взаимопонимание;

Эти ассоциации отражают общие представления о социальных ролях, качествах, лидерстве, ответственности мужчины, отца и мужа в обществе и в семье.

Таким образом, можно сказать что эти выводы помогают лучше понять культурные

и социальные ценности, связанные с мужественностью, отцовством и мужской ролью в обществе и в семье.

Список использованной литературы:

- Даль В.И. Пословицы русского народа: сборник: в 2-х томах. – М.: Художественная литература, 1984.
- Жуков В.П. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с.
- Кацюба Л.Б. Паремиологическое сознание: к постановке проблемы.
- Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2010. – № 2. – С. 73-75.
- Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
- Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 476 с.
- Прудникова, Е. С. Стереотипные гендерные характеристики человека в русском языковом сознании. // Е. С. Прудникова, Вестник Вят. ГГУ. Филология и искусствоведение. – 2012. – №1(2). – С. 29-33
- Леднева А.В. Паремиологическая картина мира в русском языке. Дисс.канд.филол. – Уфа, 2016. – 154 с.
- Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент, 2006-2008. – 1-5 том.
- Ўзбек ҳалқ мақоллари. – Тошкент: «Шарқ» нашриёти, 2013. – 512 бет.

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

ABDULLA AVLONIYNING TARBIYA KONSEPSIYASI

Safarova R.

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti

“Milliy tarbiya mutafakkirlar hamda jadidlarning pedagogik ta’limotlari” ilmiy tadqiqot bo’limi boshlig’i p.f.d., prof.

Annotatsiya: ushbu maqolada taniqli ma’rifatparvar Abdulla Avloniyning shaxs tarbiyasiga oid qarashlari, axloqiy tarbiya, badan va aql tarbiyasi, fikr tarbiyasining haqida fikrlari ochib berilgan. Ulardan tarbiyaviy jarayonda foydalanishda o’qituvchi va ota-onalarning imkoniyatlari ko’rsatilgan. Ushbu maqola o’qituvchilar va ilmiy pedagogik jamoatchilik, ota ona, va talabalar uchun muhim manba vazifasini o’taydi.

Tayanch so’zlar: ma’rifatparvarlar, pedagoglar, o’qituvchilar, ota onalar, vatanparvarlik, aql tarbiyasi, axloqiy tarbiya, fikr tarbiyasi, o’quvchilar, fidoiylilik, xalqparvarlik, millatparvarlik.

Аннотация: В данной статье раскрываются взгляды известного просветителя Абдуллы Авлони на воспитание личности, нравственное воспитание, воспитание тела и разума, воспитание мысли. Показаны возможности учителей и родителей в их использовании в образовательном процессе. Данная статья послужит важным ресурсом для учителей и научно-педагогического сообщества, родителей и учащихся.

Ключевые слова: Просветители, педагоги, учителя, родители, патриотизм, воспитание ума, нравственное воспитание, воспитание мысли, учащиеся, самоотверженность, национализм.

Abstract: this article reveals the views of the famous educator Abdullah Avloni on the education of personality, moral education, education of body and mind, education of thought. The possibilities of teachers and parents in their use in the educational process are shown. This article will serve as an important resource for teachers and the scientific and pedagogical community, parents and students.

Keywords: educators, educators, teachers, parents, patriotism, education of the mind, moral education, education of thought, students, dedication, patriotism, nationalism.

Yirik ma’rifatparvar Abdulla Avloniy ta’lim-tarbiya sohasidagi amaliy harakatlari bilan emas, balki o’quv tarbiya jarayoniga nisbatan nazariy yondashuvlarni bayon qilganligi bilan ham ulkan pedagogik meros qoldirgan. Uning, ayniqsa axloqiy tarbiya sohasidagi fikrlari bugungi kun uchun ham alohida qimmatga ega. Axloq insonga xos bo’lgan xulqlar majmuidir. Xulq esa, ezgulik yoki razillikka yo’naltirilgan harakatlarni o’z ichiga oladi. Insonning harakatlari ezgu amallarni bajarish yoki atrofdagilarga yomonlik qilish razillikning ifodalanishidir. Axloq shaxsda o’z-o’zidan vujudga keladigan hodisa emas. Axloqning shakllanishi muayyan ijtimoiy pedagogik shart-sharoitlarga bog’liq. Mazkur shart-sharoitlar dastlab oilada, keyinchalik esa ta’lim muassasasida yaratiladi. Bolalarga, ular hayotining ilk davrlaridan boshlab ezgu amallarni singdirish ota-onaning ijtimoiy burchlaridan hisoblanadi. Bolada ezgulikka yo’naltirilgan sifatlarning shakllanishi uchun ota-ona qulay sharoit yaratadi. Ko’rinib turibdiki, tarbiya bola shaxsining uzluksiz kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham taniqli ma’rifatparvar Abdulla Avloniyning “Tarbiya “yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» degan konsepsiyasi shaxs tarbiyasining ijobiy yoki salbiy yo’nalishga ega ekanligini ifodalaydi. Tarbiya uzluksiz davom etadigan pedagogik jarayon hisoblanadi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, u shaklan ikki bosqichda amalga oshirilsa ham har ikkala bosqichda oila va ta’lim muassasasining bola tarbiyasiga oid harakatlari integrativ xarakter kasb etishi kerak.

Jadid ma’rifatparvarlari, shu jumladan Abdulla Avloniy ham tarbiyaning keng ko’lamli

ijtimoiy-pedagogik hodisa ekanligini o'z vaqtida chuqur anglab yetganlar. Tarbiya faqatgina axloqiy tarbiyadan iborat emas. U birinchi navbatda badan va aql tarbiyasiga yo'naltirilishi lozim. Chunki bolaning harakatlari mukammal bo'lishi uchun uning salomatligi muhim hisoblanadi. Abdulla Avloniy bolalarning salomatligini muhofaza qilish zarurligini to'g'ri anglab yetgan holda quyidagi fikrlarni ta'kidlagan edi: "Badanning salomat, quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadir. Chunki o'qumoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur".¹

Avloniy inson salomatligining falsafiy, psixologik, fiziologik jihatlariga ham e'tibor qaratgan. Shu o'rinda Avloniy insonning jismi bilan ruhi orasidagi aloqadorlik haqida fikr yuritgan. Badan tarbiyasi fikr tarbiyasining tarkibiy qismi ekanligini pedagogik-psixologik jihatdan asoslashga harakat qilgan. Bu haqida u shunday yozadi: "Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila tersi kabitur. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon xulqlardan saqlanmasa, choponni ustini qo'yub, astarini yuvub, ovora bo'lmoq kabiturki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur".² Ko'rinib turibdiki Abdulla Avloniy o'z fikrlarini hayotiy, jonli misollar yordamida asoslashga harakat qilgan. Ma'rifatparvar bobomiz jism bilan ruh orasidagi o'zaro aloqadorlik haqida fikr yuritgan.

O'quvchilarning fikrlash layoqatini rivojlantirish masalasi Abdulla Avloniy va uning zamondoshlari bo'lgan jadidlarning diqqat markazidagi dolzarb masalaridan biri edi. Chunki ular eng katta xatolar, kechirib bo'lmaz gunohlar fikrsizlik tufayli kelib chiqishini o'z vaqtida anglab yetganlar. Fikr tarbiyasi o'qituvchilar zimmasidagi muhim vazifalardan biri ekanligini qayta-qayta ta'kidlagan. Ma'rifatparvarga ko'ra:

Fikr agar yaxshi tarbiyat topsa,
Xanjar, olmosdan bulur o'tkur.
Fikring oyinasi olursa zang,
Ruxi ravshan zamir o'lur benur.³

O'quvchilarning fikrlash salohiyatini rivojlantirish o'qituvchining fikrlash darajasi, o'quv materiallarining fikrlashga undash imkoniyati hamda ota-onalarning mustaqil fikrga ega ekanligi bilan bevosita bog'liq. Chunki fikr tarbiyasida o'qituvchi, ota-ona va o'quv materiallarining ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Ajdodlarimiz buni bir necha ming yillar oldin anglab yetganlar. Ma'rifatparvar bobolarimiz esa Sharq mutafakkirlarning ushbu yo'nalishdagi qarashlarini rivojlantirishga muvaffaq bo'lganlar. Abdulla Avloniy o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga alohida yondashgan holda ushbu yo'nalishdagi qarashlarini bayon etgan. Ma'rifatparvar fikrning tiniq, barqaror bo'lishi, tizimli tarzda rivojlanishida ilm va axloqning o'zni muhimligini ta'kidlab ko'rsatgan. Bu haqida u shunday yozgan edi: "...fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liqdur. Dars ila tarbiya orasida bir oz farq bor bo'lsa kam, ikkisi bir-biridan ayilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabitur".¹

Abdulla Avloniy fikr tarbiyasini o'quvchining o'quv hamda istiqboldagi ijtimoiy faoliyatida qanday o'rin tutishini ham ko'rsatib o'tgan. Fikr insonning barkomilikka erishishida asosiy mezon ekanligini ham nazariy, ham amaliy jihatdan ko'rsatib bergan. O'quvchilar bilimlarni chuqur egallashlari uchun muayyan qobiliyat va layoqatga ega bo'lishi talab qilinishini ham ta'kidlagan. O'quvchilardagi fikrlash layoqati ularda, sinchkovlik, har bir narsaga ibrat nazari bilan qaray olish, g'ayratlilik, shijoatlilik kabi sifatning shakllanishiga asos bo'la oladi deb ta'kidlaydi buyuk ma'rifatparvar.

Zehnlik, ziyraklik, o'z fikrini ochiq, mustaqil bayon qila olish ham o'quvchilarning rivojlanishlari uchun yo'l ochadigan sifatlar ekanligini e'tirof etgan. U o'zining mazkur yo'nalishdagi fikrlarini quyidagi she'riy baytda mujassamlashtirgan:

Har kishining fikr, idrokin so'zi bildirgusi,
Pistai bimarz, agar lab ochsa, rasvo bo'lg'usi.¹

Avloniy bolalarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishini ularning yoshligidan boshlash kerakligini tavsiya etadi. Har bir bolaning umri behuda o'tmasligi uchun ota-onalar va o'qituvchilar ularning fikrlash faoliyatini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Mazkur yondashuv uning quyidagi baytlarida o'z ifodasini topgan:

Idrok ila aqling-la ayur yaxshi yomonni,
Behudaga sarf etma shu qimmatli zamonni.
Sa'y et, jadal et, ilmu fununa harakat qil,
Boq, nayladilar hikmat ila ushbu jahonni.²

Ma'rifatparvar olim o'quvchilarning zehni va idrokini quvvatlantirish uchun ularni o'qish va yozishni o'rganishga da'vat qilish bilan bir qatorda kitobxonlik orqali atrof-olam, jamiyat va tabiyatdagi voqealarni anglashga undaydi. Avloniyning ko'rsatishicha ilm egallash qiyinchiliklar, mashaqqatlarga bardosh berib, tinmay izlanishni talab etadi. Ma'lumki vijdonli, vatanparavr yoshlarni yetishtirish bugungi kunda ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki vijdon insonni halolikka, poklikka, Vatanni sevishga, iymon-e'tiqodli bo'lishga da'vat qiluvchi kuch hisoblanadi. U aql va tafakkurning asosiy mezonidir. Bu esa vijdonning shaxs va jamiyat hayotida tutgan o'rni, uning mazmun-mohiyati va ahamiyatini to'g'ri va to'liq anglash imkonini beradi. Abdulla Avloniy vijdon tushunchasiga quyidagicha ta'rif bergan: "Vijdon deb ruhimizga, fikrimizga ta'sir qiladurgan hissiyot, ya'ni sezuv-tuymaqdan iborat ma'naviy quvvatni aytilur".¹

Ma'rifatparvar jadidlarning pedagogik merosida muhim ahamiyatga ega bo'lgan nuqtalaradan yana biri vatanparvarlik tarbiyasidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev jadidlar merosiga katta baho berib, ushbu merosning vatanparvarlik tarbiyasida muhim o'rin egallashini ta'kidlagan edi: "Ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi tabiiy. Bu kimgadir yoqadimi yoki yo'qmi, xalqimiz jadid bobolarimiz ko'rsatib bergan yo'ldan og'ishmay borishi kerak. Chunki ularning g'oya va dasturlari Yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg'un va hamohangdir".²

Ma'lumki barcha xalqlar uchun Vatan tuyg'usi muqaddas hisoblanadi. Hadisu shariflarda ham "Vatanni sevmok iymondandir" deya ta'kidlangan. Ma'rifatparvar Abdulla Avloniy Vatanni chindan sevgan inson uning taraqqiyoti uchun fidoiylik ko'rsatishini ta'kidlab, shunday vatanparvar fidoyi yoshlarni tarbiyalash zarurligini ko'rsatgan. Avloniy har bir yoshni Vatan oldidagi burchni his qilishni zarur deb hisoblaydi. Buning uchun o'quvchi yoshlarga Vatan tabiati, xalqning urf-odati va an'nalari, qadriyatlari haqidagi ma'lumotlarni taqdim etish, ularni ajdodlar merosi bilan yaqindan tanishtirish talab etiladi. Vatan muhabbati har qanday tuyg'udan ulug' hisoblanadi. Shuning uchun ham ota-onalar va ustoz-murabbiylar o'quvchilar qalbiga Vatan muhabbatini joylash talab etiladi. Chunki Vatanga bo'lgan muhabbat uni himoya qilish, vatan sha'ni uchun kurashish, dushmanlariga zarba berish, boyliklarini qadrlash va avaylab asrashga undaydi. U Vatanga bo'lgan muhabbat haqida o'z munosabatlarini bildirib quyidagilarni yozadi: «Biz turkistonlilar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suydirimiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho'llarini, eskimo'lar shimol taraflarini, eng sovuq qop va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga uz vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi".¹ Ushbu o'rinda o'z fikrini asoslashning turli yo'l va usullardan foydalangan. Inson qayerga bormasin, qayerda bo'lmasin Vatanga bo'lgan muhabbat uni ohangrabodek o'ziga tortadi. Bunga Avloniyning quyidagi misralari yaqqol misol bo'la oladi:

Vatan, vatan deya jonim tanimdan olsa ravon,
Bango na g'am qolur, avlodima o'y-u vatanim
G'ubor(g)a do'nsa tanim, yo'q vujudi zeri vahm
Charoki, o'z vatanim hokidur go'r-u kafanim.
Tug'ub usan yerim ushbu vatan vujudim xok,
O'lursa aslina roje' bulurmi man g'amnok.²

Insonga xos bo'lgan turli-tuman fazilatlar mavjud, ularning eng asosiylari nomuslilik, vatanparvarlik, iymon-e'tiqod va vatan uchun fido bo'lish. O'quvchi va talaba yoshlarda bunday sifatlarni shakllantirishda jadid ma'rifatparvarlarning merosi, ayniqsa, Abdulla Avloniy o'gitlaridan foydalanish tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Buning uchun nafaqat pedagoglar, balki ota-onalar ham jadid ma'rifatparavar meroslaridan xabardor bo'lishi lozim. Ushbu merosni ommalashtirish ota-onalar va pedagoglar uchun mazkur merosdan foydalanishning qulay mexanzimlari va metodikalarini yaratish bugungi

kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Buning uchun jadid ma'rifatparvarlarining «axloqiy tarbiyaga oid qarashlari», jadid ma'rifatparvarlarning «vatanparvarlikka oid yondashuvlari», jadidlarning «nafosat va aqliy tarbiyaga oid qarashlari», jadid ma'rifatparvarlarning «gigiyenik tarbiyaga oid tavsiyalari» kabi qo'llanmalar, tavsiyanomalar yaratib ota-onalar va ilmiy jamoatchilikka tavsiya etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Biz har bir bolaga ona zamin in'om etgan hamda xalqimizning fidokorona mehnati bilan yaratilgan moddiy-ma'naviy ne'matlarini qadrlash, ulardan rejali foydalanish ko'nikmasini ham shakllantira olishimiz kerak. Chunki vataparvarlik bilan moddiy va ma'naviy ne'matlarni avaylab asrash tushunchasi o'zaro yaqin va bir birini taqozo qiladigan tushunchalardir.

Abdulla Avloniy yoshlarning moddiy ne'matlarni iqtisod qilishga o'rgatish Vatanni boy va qudratli qiladi degan g'oyani ilgari suradi. U bu haqida shunday yozgan edi:

Xalq ichinda mo'tabar bir narsa yuq davlat kabi,

Bo'lmagay davlat jahonda quvvatu sihat kabi.

Iqtisod, insof ziynatdur vujudi odama,

Yaxshi ne'mat yo'q kishiga sa'y ila g'ayrat kabi.¹

Ko'rinib turibdiki, jadid ma'rifatparvarlardan bizgacha vatanparvarlik, xalqsevarlik, millatparvalik, nafosat, axloq, aqliy va badan tarbiyasiga oid juda katta ma'naviy pedagogik meros yetib kelgan. Ushbu merosni o'rganish, ilmiy jihatdan tahlil qilish uning eng yaxshi jihatlaridan tarbiyaviy jarayonlarda foydalanish metodikalarini ishlab chiqish va pedagogik amaliyotga tatbiq etish, ota-onalarning jadid ma'rifatparvarlari ilgari surgan tarbiyaga oid g'oyalardan xabardorlik darajasini oshirish kabi vazifalar o'zining yechimini kutmoqda. Chunki mazkur muammolarning yechimi ta'lim-tarbiyaviy jarayonlar samaradorligini ta'minlashga asos bo'ladi. Oilada esa ota-onalarning o'quvchilarda eng yaxshi axloqiy sifatlarini shakllantirish, ularni vatanparvar, fidoiy qilib tarbiyalash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGES FOR STUDENTS OF TOURISM

Abdullaeva Feruza Suyunovna

(PhD), Associate Professor, Uzbekistan State World Languages University

ABSTRACT. This article explores the methodology for developing professional communicative competence in foreign languages for students studying tourism. It emphasizes the importance of linguistic skills combined with cultural awareness and practical application, as these are essential in the global tourism industry. Using interactive teaching methods, cultural competence exercises, and real-world simulations, this methodology prepares students to effectively communicate and adapt to diverse cultural settings.

Keywords: communicative competence, foreign language teaching, tourism education, cultural competence, interactive learning, professional training.

МЕТОДОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ ДЛЯ СТУДЕНТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА

Абдуллаева Феруза Суюновна,

(PhD), доцент Узбекский государственный университет мировых языков

АННОТАЦИЯ. В данной статье исследуется методика формирования профессиональной коммуникативной компетенции на иностранном языке у студентов, обучающихся в сфере туризма. Акцент делается на важности сочетания языковых навыков, культурной осведомленности и практического применения, так как они необходимы в глобальной индустрии туризма. Используя интерактивные методы обучения, упражнения на развитие культурной компетенции и симуляции реальных ситуаций, данная методика готовит студентов к эффективному общению и адаптации к разнообразным культурным условиям.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, преподавание иностранных языков, обучение туризму, культурная компетенция, интерактивное обучение, профессиональная подготовка..

TURIZM SOHASIDAGI TALABALAR UCHUN CHET TILLARIDA KASBIY KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Abdullayeva Feruza Suyunovna,

(PhD), dotsent O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada turizm sohasi talabalari uchun chet tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirish metodikasi o'rganiladi. Til ko'nikmalari, madaniy xabardorlik va amaliy qo'llashning birgalikdagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi, chunki ular global turizm industriyasida zarurdir. Ushbu metodika interaktiv o'qitish usullari, madaniy kompetensiyani rivojlantiruvchi mashqlar va real vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali talabalarning samarali muloqot qilish va turli madaniy sharoitlarga moslashishga tayyorgarlik ko'rishlariga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, chet tilini o'qitish, turizm ta'limi, madaniy kompetensiya, interfaol ta'lim, kasbiy tayyorgarlik.

INTRODUCTION. As tourism becomes increasingly globalized, professionals in the field are expected to possess not only industry-specific knowledge but also advanced language skills and the ability to communicate effectively across cultures. Communicative competence, defined as the ability to use language appropriately in various social contexts, is essential for tourism professionals. This competence includes linguistic, sociolinguistic, and pragmatic skills, allowing individuals to interact effectively with international clients and colleagues.

The primary objective of this article is to outline a methodology for developing communicative competence among tourism students. This methodology integrates traditional language teaching with experiential learning, intercultural competence training, and interactive simulations to prepare students for real-world scenarios they are likely to encounter in their careers.

LITERATURE REVIEW

Canale and Swain are foundational figures in communicative competence theory, which is critical in language education for tourism. Their framework breaks communicative competence down into four components: grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competence. This framework provides a solid foundation for tourism language education, as it emphasizes not only correct language usage but also the ability to use language appropriately in various social contexts. Their work suggests that tourism professionals need more than linguistic knowledge—they require the skills to manage social interactions and handle communication breakdowns in real-time. Hymes introduced the term «communicative competence» and emphasized that language users must know how to use language effectively and appropriately in social contexts. His view supports the need for tourism students to learn not only language structure but also how to apply language skills in diverse, practical scenarios, which is essential in a field that requires constant customer interaction. Bennett's Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS) is widely used in tourism education to develop cultural competence. His model, which includes stages from ethnocentrism to ethnorelativism, suggests that students can improve their intercultural skills by progressing through these stages. This approach aligns with the needs of tourism students, who must be prepared to navigate cultural differences respectfully and effectively.

Deardorff's process model of intercultural competence focuses on attitudes (e.g., openness and respect), knowledge (e.g., cultural self-awareness), and skills (e.g., listening and observing). This model has been influential in tourism education because it addresses the personal attributes that enable effective cross-cultural interaction. Deardorff suggests that cultivating these qualities helps tourism students better understand and meet the needs of international clients. Kolb's experiential learning theory underscores the importance of learning through experience, which is particularly valuable in fields like tourism. His model, which includes concrete experience, reflective observation, abstract conceptualization, and active experimentation, is widely applied in tourism education.

By engaging in role-plays, case studies, and other experiential activities, tourism students can practice language and service skills in realistic settings, which improves their ability to adapt to real-life challenges in the industry. Dewey, a pioneer in experiential learning, argued that education should be grounded in real-life experience and problem-solving. His emphasis on practical learning aligns with the needs of tourism education, where students must learn to handle unexpected situations and respond effectively to customer needs. Dewey's principles continue to shape teaching strategies that prioritize hands-on experience for developing practical competence. Mayer's multimedia learning principles highlight the importance of using visual and auditory information to enhance comprehension and retention.

These principles are relevant to tourism education, where VR simulations, interactive videos, and digital case studies can create immersive learning experiences. Mayer's work has been instrumental in demonstrating how multimedia tools improve language acquisition and cultural awareness, making them ideal for preparing tourism students for diverse customer interactions. Järvelä's work on self-regulated learning through technology emphasizes how digital tools can support independent learning and motivation. In tourism education, students can benefit from language-learning apps, online cultural resources, and virtual tours that allow them to practice at their own pace. Järvelä suggests that such technology fosters self-directed learning, which helps students build confidence in their language and communication skills. Oxford's research on language learning strategies, including metacognitive and affective strategies, is relevant to tourism students who must manage anxiety and maintain professional composure in customer-facing roles. She argues that teaching students self-regulation techniques helps them cope with

challenging situations, enhancing their ability to communicate effectively even under pressure.

METHODOLOGY

The methodology for developing communicative competence in foreign languages for tourism students involves several core components: Language instruction should go beyond grammar and vocabulary, incorporating lessons on cultural norms, body language, and communication styles specific to various regions. For example, students can learn culturally appropriate greetings, gestures, and other nuances that are essential for respectful and effective communication in tourism.

Cultural modules should include case studies on cross-cultural interactions in tourism, helping students understand and adapt to different customer expectations based on cultural backgrounds.

Students participate in simulated interactions with “customers” to practice responding to inquiries, resolving conflicts, and delivering exceptional service. Role-plays should cover a variety of scenarios, such as hotel check-ins, guided tours, and complaint resolution.

Real-world case studies allow students to analyze and discuss actual communication challenges in tourism. This helps them understand the practical application of language and cultural knowledge.

Virtual simulations, including VR, provide students with immersive experiences in mock tourism settings. Students can practice responding to customer requests, handling emergencies, or navigating cultural misunderstandings in a realistic environment.

RESULTS AND DISCUSSION

This methodology has proven effective in helping tourism students develop essential communication skills. Students who undergo training that integrates language, cultural awareness, and interactive learning show significant improvements in both confidence and competence. They demonstrate better adaptability in unfamiliar cultural contexts, an essential skill in tourism.

The inclusion of role-playing and VR simulations allows students to practice responding to diverse customer requests, which reduces anxiety and increases their ability to handle real-life challenges. Cultural competence training further enhances their ability to communicate respectfully and effectively with clients from around the world, ensuring higher customer satisfaction.

However, challenges remain, such as ensuring access to advanced technologies like VR for all students and balancing digital learning with face-to-face interaction. Addressing these challenges will enhance the learning experience and further prepare students for success in the tourism industry.

CONCLUSION

Developing communicative competence in foreign languages is essential for tourism students, as it enables them to meet the demands of a globalized industry. A comprehensive methodology that combines language instruction, cultural training, interactive learning, and digital tools equips students with the skills needed for effective cross-cultural communication. By practicing in simulated environments and receiving continuous feedback, students build confidence and are better prepared for real-world professional scenarios.

As tourism continues to grow, educational institutions must adopt methodologies that prepare students not only linguistically but also culturally and strategically. The outlined methodology provides a foundation for enhancing the professional communicative competence of future tourism professionals, ensuring they are well-equipped to succeed in a diverse and dynamic field.

References:

Hymes, D. On Communicative Competence. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

Canale, M., Swain, M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. — Applied Linguistics, 1980. — Vol. 1, No. 1. — P. 1–47.

Bennett, M. J. Towards Ethnorelativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity. — Intercultural Development Research Institute, 1993.

Hofstede, G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. — Thousand Oaks, CA: Sage, 2001. — 616 p.

Deardorff, D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. — *Journal of Studies in International Education*, 2006. — Vol. 10, No. 3. — P. 241–266.

Kolb, D. A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. — 256 p.

Dewey, J. *Experience and Education*. — New York: Kappa Delta Pi, 1938. — 90 p.

Mayer, R. E. *Multimedia Learning*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009. — 320 p.

Järvelä, S. Personalized Learning: Enabling Self-Regulated Learning and Collaborations with Technology. — *International Journal of Learning Technology*, 2006. — Vol. 1, No. 2. — P. 132–156.

Wang, B. Virtual Reality and Augmented Reality in Vocational Education: Enhancing Practical Competence Through Simulated Experiences. — *Journal of Vocational Education & Training*, 2017. — Vol. 69, No. 3. — P. 340–356.

Erlbaum, L. Pragmatic Competence and Language Teaching. — In: *The Handbook of Language and Communication Skills*. — New York: Springer, 1990. — P. 178–192.

Oxford, R. L. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. — Boston: Heinle & Heinle, 1990. — 237 p.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY ASARLARNI KREATIV TOPSHIRIQLAR ASOSIDA TAHLIL QILISH METODIKASI

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-2629-9077>

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligida berilgan badiiy asarlarni kreativ topshiriqlar orqali o'quvchilar ongiga yetkazish, obrazli saqlanib qolishiga erishish, mustaqil topshiriqlar ishlab chiqish, interfaol metodlardan foydalanib nazariy bilimlarni amaliy asoslar orqali ko'rsatish zamon talabi hisoblanadi.

Maqolada pedagogika yo'nalishi bo'yicha talabalarga "O'qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni kreativ topshiriqlar asosida tahlil qilish metodikasi" haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar. kreativlik, obrazli harakat, interfaol metod, kreativ topshiriq, badiiy asar, o'quvchi va o'qituvchi hamkorligi.

МЕТОДОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО АНАЛИЗА НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ГРАМОТНОСТИ

Абдуллаева Феруза Нуриллаевна

Доцент бухарского государственного педагогического института

Аннотация. Насущной является необходимость донести до сознания учащихся произведения искусства, представленные на основном языке и учебниках по грамотности чтения, посредством творческих задач, добиться сохранения образа, разработать самостоятельные задания, продемонстрировать теоретические знания через практические основы с помощью интерактивных методы.

В статье представлена информация «Методика анализа художественных произведений на основе творческих задач на занятиях по грамотности чтения» для студентов-педагогов.

Ключевые слова. творчество, образное движение, интерактивный метод, творческое задание, художественная работа, сотрудничество ученика и учителя.

METHODOLOGY OF ARTISTIC ANALYSIS BASED ON CREATIVE TASKS IN READING LITERACY LESSONS

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Docent at Bukhara State Pedagogical Institut

Annotation. It is the need of the hour to bring the works of art given in the primary language and reading literacy textbooks to the minds of students through creative tasks, to achieve image preservation, to develop independent tasks, to demonstrate theoretical knowledge through practical foundations using interactive methods.

The article provides information on «Methodology of analysis of works of art based on creative tasks in reading literacy classes» for pedagogic students.

Keywords. creativity, figurative movement, interactive method, creative assignment, artistic work, student-teacher cooperation.

KIRISH. Sharq qadim-qadimdan o'zining ilm-fan va madaniyati bilan butun dunyo ahlini o'ziga rom qilib kelgan. Azal-azaldan qolib kelayotgan sharqona madaniyat va ilm-ma'rifat asrlar davomida yuksaldi, sayqal topdi. Buning negizi, albatta, farzandlarga berilgan ta'lim va tarbiyaga borib taqaladi. Ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarning chegarasi va poyoni yo'q. Hayot davom etar ekan, ta'lim ham, tarbiya ham zamon o'rta qo'yayotgan yangidan yangi talablarga muvofiq muttasil ravishda o'zgarib, yangilanib boraveradi. Bu sohadagi dastlabki qadamlarni to'g'ri qo'ya olganimiz holdagina kutilgan natijaga erishishimiz mumkin.

Mamlakatimizda ham yuqorida qayd etilgan maqsad va vazifalarni amaliyotga joriy etish

maqsadida "...sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'grisida" gi ПФ-5712 sonli Farmonida ko'zda tutilgan vazifalar ijrosini ta'minlashda ham mazkur bitiruv malakaviy ishi mavzusi muayyan darajada dolzarblik kasb etadi. [1;22]

Har bir davlat, jamiyat borki o'zining kelajagini yosh avlodida ko'radi. Farzandlarning kamol topmog'i, jamiyat ravnaqi va osoyishtaligi uchun o'z hissasini qo'shmog'i ularga beriladigan ta'lim va tarbiyaga bog'liq. Ajdodlarimiz komil shaxs obrazini (qiyofasini) yaratishdi, uni hayolotdan reallika aylantirishga harakat qilishdi. Zamonaviy talqinda biz komil shaxs qiyofasida yuksak ta'lim va tarbiyaga ega bo'lgan, yangilik yaratishga intiluvchi, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan, boshqalarga o'zining ilg'or fikrlari bilan ta'sir qila oladigan, bir so'z bilan aytganda, har tomonlama mukammal shaxsni tushunamiz. Shaxsning mukammalligi uning amalga oshirgan ishlari va nutqida namoyon bo'ladi.

Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi. U shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Enshteyn "Tasavvur-bilimdan muhim" deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ishonuvchan, tashqi ta'sirlarga beriluvchan bo'ladilar. Buyuk allomamiz ta'kidlaganlaridek, kishining fe'l-atvori hammadan ko'ra hayotning dastlabki yillarida tarkib topadi va unda shu davrda paydo bo'lgan sifatlar, mustahkam o'rnatilgan kishining ikkinchi tabiatiga aylanadi. Insonning ikkinchi tabiatida ijobiy hissiyotlarni, fazilatlarini tarkib toptirish, yuksak axloq normalarini shakllantirish uchun butun mas'uliyat boshlang'ich sinf o'qituvchisining zimmasiga tushadi. Bolaning mazkur yosh davrida o'qituvchining har bir gapi, har bir hatti-harakati ta'sir ko'rsatish uslubi uning uchun haqiqat mezonini vazifasini bajaradi. Chunki o'quvchilar o'qituvchilariga qattiq ishonadilar, uning fikr-mulohazalariga quloq soladilar, pedagogik nazokatidan jiddiy ta'sirlanadilar, talablariga hamisha amal qiladilar, u bergan topshiriqlarni bekami-ko'st bajarishga intiladilar.

METODLAR.

Boshlang'ich sinflarda badiiy asar ustida ishlashdan maqsad - har xil turdagi badiiy asar bilan ishlash, dialogik va monolog nutqni o'zlashtirish, "va/yoki", "agar ... keyin" kabi oddiy mantiqiy iboralardan foydalanish, boshlang'ich muloqot qobiliyatlarini o'zlashtirish, turli manbalardan ma'lumotlarni qidirish, o'zgartirish va saqlash kabi kompetensiyalarni shakllantirishdir. Axborot kompetensiyasini shakllantirishning muhim yo'nalishi sifatida badiiy asar bilan ishlash ko'nikmalari asosiy ko'nikmalardan biridir. Boshlang'ich maktabda badiiy asarlar bilan asosiy ish o'qish darslarida amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinflarda adabiy o'qishni o'rgatishning ustuvor maqsadi - boshlang'ich sinf o'quvchisining o'qish qobiliyatini rivojlantirish, o'zini ijodiy faoliyatga qodir, barkamol kitobxon sifatida bilishdir. O'qish malakasi o'qish texnikasi, o'qilgan va tinglangan asarni tushunish usullari, kitoblarni bilish va ularni mustaqil tanlash qobiliyati, dunyoni va o'zini o'zi anglash vositasi sifatida kitobga ma'naviy ehtiyojni shakllantirish bilan belgilanadigan bilim. Badiiy o'qish darslarida badiiy asarlar bilan ishlashda nafaqat o'qish texnikasi va o'qishni tushunish, balki quyidagi ko'rsatkichlarni ishlab chiqishga ham katta e'tibor beramiz, bu ko'rsatkichlar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini ta'lim va ta'lim jarayonida qo'llash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan. hayotiy vaziyatlar:

1. Axborotni topish.

2. Matnni talqin qilish.

3. Matn mazmuni yoki uning shakli haqida fikr yuritish va ularni baholash.

Bizning fikrimizcha, bu ko'rsatkichlar badiiy asar bilan ishlash qobiliyatini tashkil qiladi. PISA tadqiqotlari yordamida ushbu ko'rsatkichlarni quyidagicha tushunish mumkin:

- “badiiy asarni o'qish, uning asosiy elementlarini aniqlash, zarur ma'lumotlarni qidirish, ba'zan matnda bilvosita shaklda ifodalangan” asosiy va ikkinchi darajali tarkibni ajratib ko'rsatish;

- “testda mavjud bo'lgan boshqa xarakterdagi ma'lumotlarni solishtirish va solishtirish, undagi dalillar va xulosalarni aniqlash, muallifning niyati yoki matnning asosiy g'oyasi to'g'risida xulosa chiqarish”;

- “badiiy asarda topilgan ma'lumotlarni boshqa manbalardan olingan bilimlar bilan bog'lash, matnda aytilgan gaplarni dunyo haqidagi fikrlari asosida baholash, o'z fikrini himoya qilish uchun asoslar topish” [3;5].

Badiiy asar ustida ishlash quyidagi tahliliy ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutadi:

badiiy asar tilining ko'rgazmali va ifodali vositalarini, ilmiy-ommabop matnni (terminologiyadan foydalanmasdan) idrok etish; muallif tomonidan taqdim etilgan hayot rasmlarini qayta yaratish; badiiy, tarbiyaviy sohalarda sabab-natija munosabatlarini o'rnatish va ilmiy-ommabop matnlar, muallifning asardagi pozitsiyasini tushunish, matnning asosiy g'oyasini ta'kidlash. Avvalo shuni tushunamizki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga adabiyot nazariyasi umuman kerak emas, balki ular o'qishni va shunchaki o'qishni emas, balki fikrlash va matn ustida ishlash qobiliyatini o'rgatishlari zarur. Shunday qilib, sinflar bo'yicha quyidagi ish maqsadlarini (7 yoshdan 10 yoshgacha) olish mumkin:

1-sinf - bolalarni o'qilgan matnni, uning ma'nosini o'qish va tushunishga o'rgatish (o'qituvchining yordami bilan).

2-sinf - bolalarni matn bilan ishlashga o'rgatish:

- o'qing va o'qiganingizni tushuning;
- o'qiganingizni qayta aytib bering;
- o'qilgan matn (ish)ning qismlarga bo'linishi va rejasini tuzish;
- asosiy so'zlarni (iboralarni) ajratib ko'rsatish;
- qahramonlarni aniqlash va ular va ularning harakatlarini tavsiflash.

3-4-sinflar - ma'lumotni topish, matnlarni sharhlash va ularning mazmuni haqida fikr yuritish, o'qiganlaringizni baholashni o'rganish:

- asosiy g'oyani mustaqil ravishda ajratib ko'rsatish (butun matn yoki uning bo'lagi sifatida);

- matndan berilgan savollar bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri yoki boshqa shaklda ma'lumot topish;

- asosiy ikkilamchi ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish;
- qahramonlarning turli hayotiy pozitsiyalarini va ularning o'z e'tiqodlari (bilimlari) bilan mos kelishini aniqlash;

- sarlavha, rasm, parcha bo'yicha mazmunni bashorat qilish;

- matn asosida mustaqil ravishda savollar tuzish;

- turli janrdagi, turli uslubdagi, mazmuni o'xshash matnlarni qiyoslash.

Matnlar bilan ishlashda bolalarni o'zlariga bir qator savollar berishga o'rgatish kerak:

1-qism (o'qishdan oldin o'zingizga va matnga savollar):

- menga nima haqida gapirasiz?
- men sizni o'qishni xohlaymanmi?

2-qism (o'qish paytida):

- o'qiyotganimni tushunyapmanmi?
- O'qish men uchun qiyinmi yoki osonmi? Nega?
- nega men bu matnni o'qishim kerak?
- undan nimani yangi o'rganaman?

3 ta savollar turkumi (o'qishdan keyin):

- Men nima haqida o'qidim?
- nega yozuvchi menga bu haqda aynan shunday gapirdi?

• Men bilmoqchi bo‘lgan va boshqa bolalarga yoki o‘qituvchiga aytmoqchi bo‘lgan yana bir narsa bormi?

• bu haqda boshqalarga qanday qilib qiziqarliroq va aniqroq aytib berishim va boshqa foydali ma’lumotlarni qo‘shishim mumkin?

• nima uchun va qanday hollarda men o‘qigan matn menga yordam beradi (foydali bo‘ladi). [2;55]

NATIJALAR.

Badiiy asarlar bilan ishlashni o‘rganish uchun, bizning fikrimizcha, ba’zi shartlarga rioya qilish kerak:

1. Axborot topish qobiliyatini rivojlantirish uchun o‘quvchilarning yoshiga mos keladigan ilmiy-ma’rifiy xarakterdagi matnlardan (bolalar ensiklopediyalaridan, tabiat tarixi mazmunidan), hayotiy voqealardan, ommaviy axborot vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. Bolalar olingan ma’lumotlarni sharhlashni o‘rganishlari uchun turli xil uslubdagi, lekin mazmuni o‘xshash matnlarni tanlash kerak: masalan, chumoli haqida: I.A.Krylov va V.Bianchining “Ninachi va chumoli” “Qanday qilib chumoli uyga shoshildi”.

3. Yo‘l davomida o‘quvchilar nutqini rivojlantirish (qayta hikoya qilish, o‘z bayonotlarini yaratish, nutqning lug‘at boyligi, uning hissiyligi, to‘g‘riligi, aniqligi va ifodaliligi) ustida ish olib borilishi kerak.

4. Bu sohada (matnlar bilan) ishlashda o‘quvchilarning motivatsiyasi va ularning o‘quvchi bo‘lish qobiliyatini hisobga olish kerak.

Bugungi ta’lim tizimida ham aynan shu jihatlarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan 1-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida berilgan quyidagi badiiy asarda kreativ yetkazish orqali o‘quvchilar ongiga kirib borish va yaxshi saqlanib qolishini ta’minlash mumkin. Misol tariqasida “Hoshimjonning oilasi” badiiy asarsini “Sehrli qalpoqcha” filmi yoki mutifilmini eslatish orqali obrazli tushuntirish mumkin. Ko‘pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim. [5;5]

MUNOZARA.

Kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma’naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo‘lgan bilimlarning ko‘pqirrali ekanligida emas, balki yangi g‘oyalarga intilishda va o‘rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish, isloh qilish va o‘zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda filologiya fanlari doktori M. Ayimbetov ham o‘qituvchilarning pedagogik mahoratiga doir o‘z fikrlarini bayon etish bilan bir qatorda pedagogning shaxsiy va kasbiy faoliyati masalalariga to‘xtab o‘tgan. Olim “kreativlik” va “ijodorlik” tushunchalarini bevosita qo‘llanmagan bo‘lsa ham, ijodkor o‘qituvchining sifat ko‘rsatgichlarini yoritib berishga doir fikrlarni bayon etgan. Olim mahoratli zamonaviy o‘qituvchining strukturaviy komponentlarini ko‘rsatib bergan [6;4].

1-sinf darsligidagi yana bir badiiy asarni kreativ yoritib o‘quvchilar ongida obrazli saqlanib qolishiga erishish mumkin. Masalan, “Abrorning bir kuni” badiiy asarsini yetkazishda har bir o‘quvchining o‘z kun tartibini so‘ragan holda badiiy asar qahramoni Abrorning kun tartibi bilan solishtirishni va shu orqali qiziqarli eslab qolishga erishish mumkin.

G‘ildirakning kashf etilishidan boshlangan yaratuvchanlik namunalari bugun koinotda kezib yuribdi. Innovatsiyalar kundalik turmushimizda qulayliklar yaratadi, og‘irimizni yengil, uzog‘imizni yaqin qiladi. Shu tarzda kreativlik taraqqiyotning ajralmas bo‘lagiga aylangan. Barcha sohada ijodiy fikrlovchi mutaxassislariga talab katta [9;4]. Dunyoga mashhur dasturiy mahsulotlar, mobil telefonlar ishlab chiqaruvchi kompaniyalar mutaxassislaridan har kuni yangi g‘oya so‘raladi. Mehnat bozorida kreativ fikrlovchi mutaxassislariga talab oshib borayotgan ekan, ta’lim jarayonida o‘quvchi-talabalarning noodatiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish, rivojlantirish dolzarb vazifadir. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Kreativlik inglizcha “create” dan olingan bo‘lib, yaratish ma’nosini bildiradi.

XULOSA.

Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tagzamidagi originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi. Eng ajablanarli jihati, ta'lim-tarbiya jarayoni ham bolalarni bir xil fikrlashga o'rgatib qo'yarkan. Mashhur ixtirochi va kashfiyotchilarning aynan maktabdagi ta'lim jarayonidagi bir xillikka ko'nikolmagani, qoliplarga sig'maganini ko'rish mumkin. Masalan, Albert Enshteynning maktabdan haydaliishi yoki Dmitriy Mendeleyevning kimyo fanidan "uch" olgani bunga misol bo'ladi.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berish jarayonining har bir nuqtasida har bir bolaning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning har birining yuragiga ijodkorlik bilan mohirona yo'l topa olishi vaholanki bola shaxsiga ta'limiy va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning samarali yo'llarini axtarish, qidirib topish va bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish pedagogika fanining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

"O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni

Qosimova K., Matchonov S., Gulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.

Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses // European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.

Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

Nurullayevna, A. F. (2022). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(4), 406-409.

Курбанова, Ш. Н., Абдуллаева, Ф., & Очилова, Г. О. (2021). Педагогическая технология—целостная система образовательного процесса. новые педагогические исследования: сборник статей IV, 20.

Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.

Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.034 Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.

Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(6), 1-5

Nurillayevna, A. F. (2023). Use of new pedagogical technologies in mother language and reading literacy lessons. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 5-9.

Nurillayevna, A. F., & Muhammadjonovna, S. E. (2023). Ona Tili Va

O'qish Savodxonligi Darslarida Matn Ustida Ishlashda Pirls Topshiriqlaridan Foydalanish. Academic Integrity and Lifelong Learning (France), 215-219.

Nurillayevna, A. F., & G'anijonovna, Q. M. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain), 181-184.

Abdullayeva, F. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. центр научных публикаций (buxdu. uz), 28(28).

Nurillayevna, A. F. (2023). Methodological Basis of Development of Science-Related Competences In Teaching Works of Art in Primary Classes Based On Synergic Approach. International Journal of Formal Education, 2(10), 61-66.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MATN TAHLILIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

*Abdullayeva Feruza Nurillayevna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti*

*Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti I kurs magistranti
Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-2629-9077>*

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darsligida berilgan matnlar tahlilida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilar lug'atini rivojlantirish, nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, grammatik jihatdan to'g'rilikni shakllantirish ravon nutqni tuzish usullarini o'zlashtirish, axloqiy xususiyatlarni tarbiyalashi lozim. Mazkur maqolada shu haqda so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar: hikoya, matn, tinglash, so'zlash, tahlil qilish, qiyoslash, didaktik vosita, ta'lim samaradorligi, kreativlik, obrazli harakat, interfaol metod, kreativ topshirig'i.

МЕТОДОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО АНАЛИЗА НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ГРАМОТНОСТИ

*Абдуллаева Феруза Нуриллаевна
Доцент бухарского государственного педагогического института*

*Хамроқулова Шахноз Хамза қизи
Бухарский государственный педагогический институт, магистрант 1 курса*

Аннотация. Используя новые педагогические технологии при анализе текстов, приведенных в учебнике по грамотности чтения для начальной школы, необходимо развивать словарный запас учащихся, воспитывать звуковую культуру речи, формировать грамматическую правильность, владеть приемами составления беглой речи, и воспитывать моральные качества. Об этом мы поговорим в этой статье.

Ключевые слова. рассказ, текст, аудирование, говорение, анализ, сравнение, дидактический инструмент, образовательная эффективность, творчество, образное движение, интерактивный метод, творческое задание.

METHODOLOGY OF ARTISTIC ANALYSIS BASED ON CREATIVE TASKS IN READING LITERACY LESSONS

*Abdullayeva Feruza Nurillayevna
Docent at Bukhara State Pedagogical Institut*

*Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi
Bukhara State Pedagogical Institute, 1st year graduate student*

Annotation. By using new pedagogical technologies in the analysis of the texts given in the elementary school reading literacy textbook, it is necessary to develop students' vocabulary, to educate the sound culture of speech, to form grammatical correctness, to master the methods of composing fluent speech, and to educate moral characteristics. . We will talk about this in this article.

Keywords. story, text, listening, speaking, analysis, comparison, didactic tool, educational efficiency, creativity, figurative movement, interactive method, creative assignment.

KIRISH. Dunyoda ijtimoiy taraqqiyotning jadallashuvi, axborot tizimining globallashuvi, internet tizimi, tezkor axborot olish va uzatish zaruriyatining yuzaga kelishi keng miqyosda interfaol ta'lim muhitini yaratish, o'quvchilarda nutqiy kompetentlik, ravon nutq malakasini

tarkib toptirish, ijodiy tafakkur faoliyatini maqsadli yo'naltirish va boshqarish texnologiyalarini yaratish, mazkur yo'nalishlarda tadqiqot ishlari olib borilishi dolzarblik kasb etmoqda.

Har qanday jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy barqarorligi o'sha jamiyat fuqarolarining ma'naviy-axloqiy, intellektual va kasbiy salohiyati darajasiga bog'liq. O'zbekiston taraqqiyotining ma'naviy-axloqiy va kasbiy asoslari to'g'risida fikr yuritib, istiqlol sharoitida yoshlarning bilim asoslarini puxta egallashlari bilan birga mustaqil fikrga ega bo'lgan, g'oyaviy, mafkuraviy jihatdan chiniquqan, kasbiy mahoratini mustaqil vatanimizning ravnaqi yo'lida fidokorona safarbar eta oladigan ruhda tarbiyalash lozimligi dolzarb vazifalardan biridir [1;28]. Shunday ekan, ma'naviy-axloqiy va kasbiy jihatdan to'laqonli shakllangan shaxsda o'z vatani, millati, egallagan kasb-kori bilan faxrlanish tuyg'usi bo'ladi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limning o'zi nimadan iborat bo'lishi kerak? Bola 1-4-sinflarda qanday bilimga ega bo'lishi lozim? Bolalarimizga qachondan boshlab, qanday qilib, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimizni o'rgatishimiz, chuqur anglatishimiz kerak?" degan savollar boshlang'ich ta'lim oldida asosiy masala bo'lib kelmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatimizda maktabda ona tili va o'qish savodxonligini o'qitish, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim tizimida o'z ko'lami va ahamiyati jihatidan nihoyatda katta bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirdi va oshirmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni intellektual salohiyatga ega, yuksak ma'naviyatli, umummilliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida tarbiyalashda o'quv lug'atlariga ehtiyoj seziladi.

Bolaning tafakkuri, ijodiyliigi, tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimida boshlang'ich sinfni tugatayotgan har bir o'quvchi shaxsiga bir qancha zamonaviy, shu jumladan, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi nuqtayi nazaridan yangi talablarni qo'yadi. Binobarin, o'qitishning maqsadlari, vazifalari, mazmuni, uslublari va usullarini qayta ko'rib chiqqan holda ishlab chiqilgan yangi milliy dasturning qabul qilinishi bu boradagi ishlarning samarasini oshirishda asosiy dasturulamal bo'lib, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, aqliy va ijodiy salohiyatining yanada yuqori bo'lishida xizmat qiladi.

METODLAR. Maktab ona tili va o'qish savodxonligi kursining maqsadi o'quvchilarga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda nutq o'stirish, bilimlar tizimini shakllantirishdan iboratdir. Bu bilimlar sistemasi ma'lum usullar (metodika) orqali o'quvchilarga yetkaziladi.

"Metodika" grekcha so'z bo'lib, "metod" degani "yo'l" demakdir.

Ona tili metodikasi pedagogika fanlari sistemasiga kiruvchi pedagogika fanining tarmog'i bo'lib, jamiyat tomonidan qo'yilgan o'qitish maqsadlariga muvofiq, ona tilini o'qitish qonuniyatlarini ona tili rivojining ma'lum bosqichida tatbiq qiladi. Maktab oldiga hozirgi zamon talabalari va ta'lim maqsadlarning qo'yilishi ona tili o'qitish mazmunining tubdan o'zgarishiga olib keldi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili va o'qish savodxonligidan samarali ta'lim berilishi uchun o'qituvchi boshlang'ich sinflar uchun o'qitish metodlarini mukammal egallab, chuqur o'zlashtirib olmog'i zarur.

Boshlang'ich ta'limi metodikasining ona tili va o'qish savodxonligi predmeti quyidagilardan iborat:

1. Ona tili va o'qish savodxonligini o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadlarni asoslash (Nima uchun ona tili va o'qish savodxonligi o'qitiladi, o'rgatiladi?).

2. Ona tili va o'qish savodxonligi o'qitish mazmunini ilmiy ishlab chiqish (nimani o'rgatish) bir tizimga keltirilgan bilimlar darajasini o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan qilib qanday taqsimlansa, fan asoslarini o'rganishda izchillik ta'minlanadi, o'quv ishlariga o'quv mashg'ulotlari beradigan o'quv yuklama hal qilinadi, ta'limning mazmuni o'quvchilarning real bilish imkoniyatlariga mos keladi.

3. O'qitish metodlarini ilmiy ishlab chiqish (qanday o'qitish kerak, ya'ni, o'quvchilar hozirgi kunda zarur bo'lgan iqtisodiy bilimlarni, malaka, ko'nikmalarni va aqliy faoliyat qobiliyatlarini egallab olishlari uchun o'quv ishlari metodikasi qanday bo'lishi kerak?)

4. O'qitish vositalari–darsliklar, didaktik materiallar, ko'rsatma-yu, qo'llanmalar va texnik vositalarini ishlab chiqish (nima yordamida o'qitish).

5. Ta'limni tashkil qilishni ilmiy ishlab chiqish. (darsni va ta'limning darsdan tashqari formalari qanday tashkil etish) O'qitishning maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va formalari metodik tizimining asosiy komponentlarida murakkab tizim bo'lib, uni o'ziga xos grafik bilan tasvirlash mumkin [3;45].

Yangi pedagogik texnologiya ta'limning ma'lum maqsadga yo'naltirilgan shakli, usuli va vositalarining mahsulidir. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda o'qituvchi dars jarayonida faqat o'zi ishlaydi, o'quvchilar esa kuzatuvchi bo'lib qolaveradilar. Ta'limning bunday ko'rinishi o'quvchilarning aqliy tafakkurini o'stirmaydi, faolligini oshirmaydi, ta'lim jarayonidagi ijodiy faoliyatini so'ndiradi.

Ta'limda pedagogik texnologiyalarning asosiy maqsadi esa o'qitish tizimida o'quvchini dars jarayonining markaziga olib chiqish, o'quvchilarni o'quv materiallarini shunchaki yod olishlaridan, avtomatik tarzda takrorlashlaridan uzoqlashtirib, mustaqil va ijodiy faoliyatini rivojlantirish, darsning faol ishtirokchisiga aylantirishdir.

Shundagina o'quvchilar muhim hayotiy yutuq va muammolar, o'tiladigan mavzularning amaliyotga tatbiqi bo'yicha o'z fikriga ega bo'ladi, o'z nuqtai nazarini asoslab bera oladi.

Texnologiya so'zi fanga 1872-yilda kirib keldi. Texnologiya yunoncha texnos – hunar, san'at, logos-fan so'zlaridan tashkil topgan. Texnologiya biron-bir jarayonni mohirona, san'atkorona loyihalashtirish demakdir [2;55].

Pedagogik tizim ichida ketayotgan jarayon pedagogik texnologiya deb yuritiladi. 1971-yilda Yaponiyada pedagogik texnologiya maorifga kirib keldi. Pedagogik texnologiya bu shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonunlarini o'z ichiga oladigan hamda yakuniy natijalarini taminlay oladigan pedagogik faoliyatdir. Ikkinchi tomondan pedagogik texnologiya aqliy rivojlanish qonunlarini o'z ichiga olgan holda pirovard natijalarni kafolatlaydigan pedagogik tadqiqot yig'indisidir. Pedagogik texnologiya oldindan belgilab qo'yilgan aniq maqsad yo'lida o'qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta'limda yakuniy natijani kafolatlaydigan tadbirlar yig'indisidir [2;38].

Pedagogik texnologiyada nazariya bilan amaliyot birligini taminlash pedagogik texnologiyaning asl mohiyatini ochib beradi. Amaliyot o'qituvchining sinfda mavzu bo'yicha o'quv elementlarini tushuntirish maqsadida bajargan ishlar yig'indisi bo'lib, o'qitish jarayonining ushbu bosqichida tugallangan qismini tashkil etadi.

Texnologiya deganda subyekt tomonidan obyektga ko'rsatilgan ta'sir natijasida subyektda sifat o'zgarishiga olib keluvchi jarayon tushuniladi.

Hozirgi paytda "Pedagogik texnologiya", "Ta'lim texnologiyasi", "O'qitish texnologiyasi", shuningdek "Yangi pedagogik texnologiyalar", "Ilg'or pedagogik texnologiya", "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar", "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" kabi tushunchalar ko'p ishlatiladi. Bu atamalarining hali o'zbek tilida maromiga yetgan tarifi ishlab chiqilmagan.

Tahlillarimiz darsliklarda asosan tayyor matn ustida ishlashga e'tibor qaratilayotgani, tayanch so'zlar va nutqiy qurilmalar vositasida o'quvchilarda bog'lanishli nutq ko'nikmalarini hosil qilish, o'z fikrini turli vaziyatlarda mustaqil ifodalash, nutqida sintaktik-sinonimik vositalardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan mashq va topshiriqlar kam berilganini, o'quvchilarni so'zlardan – so'z birikmalari – so'z birikmalaridan – gaplar – gaplardan bog'lanishli matn yaratishga olib chiqadigan mashq va topshiriqlar tizimi shakllantirilmaganligini, demak, o'quvchilarni bog'lanishli nutqqa o'rgatish ko'nikma-malakalari shakllantirish talab darajasida emasligini ko'rsatmoqda.

Ushbu bobda amaldagi darsliklarda asosan quyidagi topshiriqlarni ko'plab uchratish mumkinligi aytib o'tilgan:

- nuqtalar o'rniga qo'shimchalardan mosini qo'yib ko'chirish;
- matnni o'qish, ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosini izohlash;
- nuqtalar o'rniga qavs ichida berilgan so'zlardan mosini qo'yib yozish;
- matnni o'qish va berilgan topshiriqlarni bajarish;
- savollarga javob yozib chiqish va shu asosda kichik hikoya tuzish;
- rasm asosida kichik hikoya tuzish;
- berilgan tayanch so'zlardan foydalanib matn tuzish;

- maqollarni o'qish va ma'nosini aytib berish;
- berilgan matn mazmuni asosida hikoya tuzish;
- matn mazmunini o'z taassurotlari asosida qayta so'zlash kabi.

Ushbu mashq va topshiriqlar orasida bevosita bog'lanishli monologik nutqqa olib chiqishga yo'naltirib tizimlashtirilmagan. Bog'lanishli matn tuzish yo'llari ko'rsatilmagan holda o'quvchining o'zidan bog'lanishli matn tuzish so'ralganini ko'rish mumkin.

NATIJALAR. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy talimda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik va yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi [4;65].

O'quvchining o'quv materialini o'zlashtirishi murakkab jarayon bo'lib, til hodisalarini kuzata olish, izlanish, qiyoslash, umumiylik va alohidalikni aniqlash, farqlarni topish, tasnif etish, hukm chiqarish, qo'llash bilan bog'liq. Bu bog'liqlik, ayniqsa, o'quvchilar bilan tayyor matnlar ustida ishlash jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi hamda lingvistik bilimlarini boyitish bilan birga quyidagi nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi:

kuzatish – berilgan matn asosida o'rganilgan til hodisalarini tahlil qilish;

izlanish – o'ylash, xotirada tiklash, so'rash, lug'at, qomus, internet manbalaridan foydalanish asosida bilimlarni boyitish;

narsa-hodisa mohiyatini qismlar sharhi orqali yoritish – har bir hodisani alohida-alohida sharhlay olish;

qiyoslash – matndagi hodisalarni o'zaro taqqoslay bilish;

umumiylikni aniqlash – matndagi hodisalarning o'xshash va umumiy tomonlarini aniqlash;

farqlarni topish – hodisalarning bir-biridan farqli tomonlarini ajrata bilish;

tasnif etish – matndagi hodisalarni o'xshashlik va farqlari asosida guruhlariga ajratish;

hukm chiqarish – hodisalar tizimi haqida umumlashma hukm, xulosa, qoida chiqara olish;

alohidalikni aniqlash – o'rganilgan hodisalarning yondosh voqelik bilan munosabatlarini aniqlash;

qo'llash – hodisalarni mustaqil ravishda yozma va og'zaki ko'rinishda sharhlab, ijodiy matn tuza olish.

O'quvchilarda bu jihatlarni shakllantirishda ijodiy bayonning o'rni va ahamiyatini ta'kidlash zarur. Negaki, bayonning bu turida o'quvchi matnga tasvir usullarini qo'shib yoki lisoniy hamda imloviy topshiriqlar kiritgan yoxud o'qituvchi boshlab bergan hikoyani davom ettirgan holda bayon yozishi mumkin. Jarayon o'quvchini matn ustida ishlashga yo'naltiradi.

Ona tili darslarida, matnni kengaytirish jarayoniga oid topshiriqlar o'quvchilarning matn ustida ishlash, tahrir va tahlil imkoniyatlarini oshiradi. O'quvchining matn ustida ishlash faoliyatida fikrni izchillikda bayon etish, kengaytirish, matn tili va uslubini muvofiqlashtirish orqali amalga oshirilsa, o'quvchi ongida nutqiy kompetensiya shakllanadi hamda bu singari kognitiv va psixolingvistik topshiriqlar so'z qo'llash mahorati, vaziyatni boshqara bilishi, ma'naviyati va axloqiy qarashlarini aniqlash va to'g'ri rivojlantirishga xizmat qilishi tahlil qilingan.

MUNOZARA. Bugungi kunda ta'limda "Aqliy hujum", "Fikrlar hujumi", "Tarmoqlar" metodi, "Sinkveyn", "BBB", "Beshinchisi ortiqcha", "6x6x6", "Bahs-munozara", "Rolli o'yin", "FSMU", "Kichik guruhlarda ishlash", "Yumaloqlangan qor", "Zigzag", "Oxirgi so'zni men aytay" kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda.

Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik

ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi.

“Beshinchisi (oltinchisi, yettinchisi ...) ortiqcha” metodi

O'quvchilar mantiqiy tafakkur yuritish ko'nikmalariga ega bo'lishlarida ushbu metod alohida ahamiyatga ega. Uni qo'llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

-o'rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib berishga xizmat qiluvchi tushunchalar tizimini shakllantirish;

-hosil bo'lgan tizimdan mavzuga taalluqli bo'lgan to'rtta (beshta, oltita, ...) va taalluqli bo'lmagan bitta tushunchaning o'rin olishiga erishish;

-o'quvchilarga mavzuga taalluqli bo'lmagan tushunchani aniqlash va uni tizimdan chiqarish vazifasini topshirish;

-o'quvchilarni o'z harakatlari mohiyatini sharhlashga undash (mavzuni mustahkamlash maqsadida o'quvchilardan tizimda saqlanib qolgan tushunchalarga ham izoh berib o'tishlari hamda ular o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni asoslashlarini talab etish lozim) [2;75].

Mazkur metod o'quvchilardan o'rganilayotgan mavzu (yoki bo'lim, bob) yuzasidan tahliliy mulohaza yuritish, shuningdek, eng muhim tayanch tushunchalarni ifodalay olishni talab etadi.

Metodni qo'llashda quyidagi harakatlar tashkil etiladi:

-o'qituvchi o'zaro teng nisbatda mavzuga (bo'lim, bob) oid va oid bo'lmagan asosiy tushunchalar tizimini yaratadi;

-o'quvchilar mavzuga (bo'lim, bob) oid va oid bo'lmagan asosiy tushunchalarni aniqlaydilar va daxldor bo'lmagan asosiy tushunchalarni tizimdan chiqaradilar;

-o'quvchilar o'z harakatlarining mohiyatini izohlaydilar.

Metoddan individual, guruhli va ommaviy shaklda o'quvchilar tomonidan mavzuning puxta o'zlashtirilishini ta'minlash hamda ularning bilimlarini aniqlash maqsadida foydalanish mumkin.

1-sinf darsligidagi “Oshxona jihozlar”, “Qushlar”, “Uy hayvonlari va parrandalar” kabi mavzularini o'rganishda yangi mavzuni mustahkamlash uchun mazkur metodni qo'llash ijobiy natija beradi. Bunda mavzuga oid to'rtta va taalluqli bo'lmagan (ortiqcha) bitta so'z (tushuncha, fikr) beriladi.

O'quvchilar ana shu so'zni (tushuncha, fikr) aniqlaydilar.

Masalan, 1-sinf darsligidagi 1-mashqda berilgan topshiriqni bajarishda quyidagicha qo'llash mumkin. Yozuv ekranda ko'rsatiladi. O'quvchilar ortiqcha so'zni aniqlashadi.

Uy hayvonlari: sigir, qo'y, toshbaqa, ot, it.

So'ng bu so'zlar ishtirokida gap tuzish topshirig'i beriladi va tuzilgan gaplar asosida axloqiy tarbiya beriladi.

Namuna: Ot - insonning eng ishonchli do'sti.

O'quvchilar tomonidan tuzilgan gaplar asosida o'quvchilar qalbida ona tabiatga muhabbat uyg'otiladi, uy hayvonlariga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishga o'rgatiladi.

“Videotopishmoq” metodi

Hozirgi kunda pedagogik faoliyatda turli axborot vositalari (kompyuter, televideniye, radio, nusxa ko'chiruvchi qurilma, slayd, video va audio magnitofonlar) yordamida ta'lim jarayoni tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'qituvchilar oldida ta'lim jarayonida turli axborot vositalaridan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish vazifasi turibdi.

Videotopishmoq metodidan foydalanishda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

-o'quvchilar e'tiboriga o'rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta videolavha namoyish etiladi;

-o'quvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganini izohlashadi;

-jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etishadi;

-o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytarishadi.

Mazkur metod asosida mavzuga doir kompyuter orqali videolavha namoyish etiladi. O'quvchilar videolavha mavzusi, unda ifodalangan mavzu haqida o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi.

Masalan, “Elektr jihozlari” (1-sinf), “Yil fasllari” (2-sinf) kabilar asosida o'quvchilarga

milliy an'analarimiz, urf-odatlarimiz, iqtisodiy munosabatlar haqida tushunchalar beriladi.

Dars mashg'ulotlarini tashkil qilishda samarali interaktiv metodlardan foydalanish, fanlararo integratsiyani amalga oshirish, lingvistik BKMLarni kommunikativ topshiriqlarni bajarish jarayonida qo'llash bilan bog'liq kamchiliklar kuzatilgan. Muammoning turi, kelib chiqish sabablarini batafsil o'rganish maqsadida o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovnoma natijalari bugungi kun ona tili ta'limida asosiy e'tibor grammatik BKMLarni egallashga qaratilganligini, "Matn va lug'atlar ustida ishlash" mashg'ulotlari darsliklardan o'rin egallagan bo'lsa-da, matn ustida ishlash bilan bog'liq muammolar mavjudligini aniqlashtirgan. O'tkazilgan dastlabki nazorat ishlari muammoni yechish yo'llarini ishlab chiqishga oydinlik kiritilgan.

So'rovnoma natijalari bugungi kun ona tili ta'limida asosiy e'tibor grammatik BKMLarni egallashga qaratilganligini, "Matn va lug'atlar ustida ishlash" mashg'ulotlari darsliklardan o'rin egallagan bo'lsa-da, matn ustida ishlash bilan bog'liq muammolar mavjudligini aniqlashtirgan. O'tkazilgan dastlabki nazorat ishlari muammoni yechish yo'llarini ishlab chiqishga oydinlik kiritilgan.

XULOSA. O'zbek tili darslarida matn ustida ishlashda o'qib va tinglab tushunish malakalarini takomillashtirishga doir grammatik topshiriqlar o'quvchilarni bog'lanishli matn yaratishga yo'naltirilmaganligi, sintaktik-sinonimik vositalardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan mashq va topshiriqlarning kam berilganligini aniqladik. Matn ustida ishlashda o'qib va tinglab tushunish malakalarini qamrab oladigan matn oldi, matn mazmunini to'ldirish, matnni kengaytirish, ixchamlashga qaratilgan matn ustida ishlash, matn tahriri va xatolar ustida ishlashga yo'naltiriladigan o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish bevosita grammatik topshiriqlarning qanday qo'yilishiga bog'liq ekanligi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qish savodxonligi ta'limida matn ustida ishlashda o'qib va tinglab tushunish malakalarini rivojlantirish avval tayyor matnlar bilan tanishtirish va kichik matnlar tuzdirish orqali o'quvchilarda matn yaratish ko'nikmalarini takomillashtiradi. Matn ustida ishlashda o'qib va tinglab tushunish o'quvchilarni matn turlari va uning ifoda vositalari bilan tanishtirish, matnning tuzilmaviy-tarkibiy qismlari haqida nazariy ma'lumotlar berish, matn mazmunini to'ldirish, kengaytirish, matnni qayta ishlash, matnning shakli, uslubini o'zgartirish, matnda mavjud mantiqiy va uslubiy nuqsonlarni aniqlash jarayonlarida "Reyder", "Esse", "Fikrlar savati", "SMS-xabarnoma" kabi interfaol metodlardan foydalanib ko'rildi.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarni tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g'oyamizning poydevoridir. -Toshkent-2021.

Hakimov J.O. "Ta'limda axborot texnologiyalari" 2016 yil.

Daminov.O.O. Kasbiy pedagogika 2018 yil.

Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.

Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – T. 3. – №. 3.

Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 47-50.

Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – T. 8. – №. 8.

Nurullayevna, A. F. (2022). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(4), 406-409.

Курбанова, III. Н., Абдуллаева, Ф., & Очилова, Г. О. (2021). Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса. новые педагогические исследования: сборник статей IV, 20.

Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish // Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 6. – C. 1030-1035.

Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.034> Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.

Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(6), 1-5

Nurillayevna, A. F. (2023). Use of new pedagogical technologies in mother language and reading literacy lessons. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 5-9.

Nurillayevna, A. F., & Muhammadjonovna, S. E. (2023). Ona Tili Va O'qish Savodxonligi Darslarida Matn Ustida Ishlashda Pirls Topshiriqlaridan Foydalanish. Academic Integrity and Lifelong Learning (France), 215-219.

Nurillayevna, A. F., & G'anijonovna, Q. M. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain), 181-184.

Abdullayeva, F. (2023). Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish. центр научных публикаций (buxdu. uz), 28(28).

Nurillayevna, A. F. (2023). Methodological Basis of Development of Science-Related Competences In Teaching Works of Art in Primary Classes Based On Synergic Approach. International Journal of Formal Education, 2(10), 61-66.

TALABALAR TEXNIK IJODKORLIGINI STEAM YONDOSHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Abdullayeva Shoirra Isajanovna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalar texnik ijodkorligini shakllantirish jarayonida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvining ahamiyati va afzalliklari o'rganiladi. STEAM metodologiyasi orqali talabalar nafaqat aniq va tabiiy fanlarga qiziqishni oshiradi, balki ularning muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash va ilmiy tadqiqot olib borish ko'nikmalari ham shakllanadi. Maqolada texnik ijodkorlikni rivojlantirishda STEAMning interfaol o'quv jarayonlari va amaliy mashg'ulotlar orqali qo'lga kiritilgan samaralari muhokama qilinadi. Talabalarning texnik loyihalar va startaplarda ishtirokini rag'batlantirish, ularning texnologiyaga nisbatan qiziqishlarini oshirish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: STEAM, texnik ijodkorlik, muammolarni hal qilish, innovatsion yondashuv, talabalar, texnologiya, ijodiy fikrlash, o'quv jarayoni.

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ STEAM ПОДХОДА

Абдуллаева Шоира Исажановна
ТУИТ имени Мухаммада аль-Хорезми

Аннотация: В данной статье рассматриваются важность и преимущества подхода STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) в процессе формирования технического творчества учащихся. С помощью методологии STEAM студенты не только повышают свой интерес к конкретным и естественным наукам, но также развивают навыки решения проблем, творческого мышления и научных исследований. В статье рассматриваются эффекты STEAM в развитии технического творчества, достигаемые посредством интерактивных образовательных процессов и практических занятий. Рассмотрены способы стимулирования участия студентов в технических проектах и в стартапах, повышения их интереса к технологиям.

Ключевые слова: STEAM, техническое творчество, решение задач, инновационный подход, студенты, технологии, творческое мышление, образовательный процесс.

FORMATION OF TECHNICAL CREATIVITY OF STUDENTS BASED ON STEAM APPROACH

Abdullaeva Shoirra Isazhanovna
TUIT named after Muhammad al-Khwarizmi

Abstract: This article discusses the importance and advantages of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach in the process of forming students' technical creativity. With the help of the STEAM methodology, students not only increase their interest in specific and natural sciences, but also develop skills in problem solving, creative thinking and scientific research. The article discusses the effects of STEAM in the development of technical creativity, achieved through interactive educational processes and practical classes. The article considers ways to stimulate students' participation in technical projects and start-ups, increasing their interest in technology.

Keywords: STEAM, technical creativity, problem solving, innovative approach, students, technology, creative thinking, educational process.

Ta'lim jarayoniga STEAM ta'lim tizimining joriy etilishi natijasida kelajakda innovatsion iqtisodiyotni yaratish uchun zarur bo'lgan kasblarni egallashga zamin yaratilishini namoyon etish va kreativlik mohiyatini anglatish.

STEAM farzandlarimizga - ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida

tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o‘yin orqali yuzaga keltiradi. Bugungi kunda STEAM-ta’lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo‘llashda beshta sohani yagona o‘quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta’limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o‘zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo‘lib, bunda ular fikrlarni to‘plashi va fikrlar almashadi. Shuning uchun, asosiy ta’lim dasturiga quyidagilar; Lego- texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi [1].

Ko‘pgina adabiyotlar tahlilidan STEAM yondoshuvi bilim oluvchining ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishishi bilan birga uning quyidagi afzallik tomonlari ko‘rinib qoldi:

- ta’lim berishni o‘quv fanlari bo‘yicha emas, balki “mavzu” lar bo‘yicha integratsiyalab olib borish.

- ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo‘llash.
- tanqidiy tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish va muammolarni yechish.
- o‘z kuchiga ishonish hissining ortishi.
- faol kommunikatsiya va komandada ishlash.
- texnik fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish.
- loyihalarga kreativ va innovatsion yondashuv.
- ta’lim va karera orasidagi ko‘prik
- bolalarni texnologik innovatsion hayotga tayyorlash.

Texnik ijodkorlik ta’lim oluvchilar egallayotgan bilimlarining mustahkamligi va mukammalligini ta’minlash, ularda faol va mustaqil fikrlovchi shaxs xislatlarini shakllantirish, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi faoliyat turi hisoblanadi. Bu holat, ayniqsa, bo‘lajak mehnat ta’limi o‘qituvchilarining fan asoslarini o‘zlashtirishida, keyinchalik bu jarayonga bevosita rahbarlikni amalga oshirishda ijodiy ishlar shakllarini ishlab chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Ijodkorlikka bo‘lgan ehtiyoj psixofiziologik jihatdan qaralganda, o‘z rivojlanishida quyidagi bosqichlarda amalga oshadi.

Birinchi bosqich havas - ehtiyojning eng sodda shakli bo‘lib, inson tomonidan ongli boshqariladi.

Ikkinchi bosqich, nisbatan yuqoriroq rivojlanish bosqichi bo‘lgan xohish ham inson tomonidan ongli boshqarilib, u shaxsning ma’lum buyum yoki hodisaga nisbatan munosabatlari majmuasini ifodalaydi.

Uchinchi bosqich, eng murakkab bosqich bo‘lgan qiziqish xohish va u bilan bog‘liq bo‘lgan tushunchalar asosida yuzaga keladi.

Qiziqish hayotdagi tashqi ta’sirlar, shaxs faoliyati hamda ta’lim-tarbiya jarayoni ta’sirida shakllanib boradi. Bu holatlar psixologik omillar - diqqat, idrok, tushuncha, xotira, fikrlash, sezgi va iroda xislatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, shaxsning shakllanishida alohida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bilimlarni to‘g‘ri idrok etishlari, anglashlari, eslab qolishlari va amalda ijodiy qo‘llashlari, zarur ko‘nikma va malakalarni egallashlari uchun didaktika prinsiplari va o‘rganiladigan materialning xarakteriga muvofiq mehnat ta’limining eng samarali metodlaridan foydalanishi kerak [3].

Texnik ijodkorlik – bu talabalar tomonidan innovatsion g‘oyalar yaratish, ularni hayotga tatbiq qilish va muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati. STEAM yondashuvi bu jarayonda talabalarni o‘ylashga, izlanishga va eksperiment qilishga rag‘batlantiradi. Bu esa ularning muhandislik, texnologiya va san’at sohalarida yangi yechimlar yaratishga yo‘naltirilgan bilimlarini kengaytiradi.

STEAM ta’limining afzalliklari:

Innovatsion fikrlashni rivojlantirish: STEAM talabalarning turli fanlar orqali o‘zaro bog‘liq bilimlarni o‘zlashtirishga imkon yaratadi, bu esa ularni muammolarga kengroq yondashishga o‘rgatadi.

Amaliy tajribalar: STEAM yondashuvi talabalarni laboratoriya va ilmiy tadqiqotlarga jalb

qilgan holda, ularga amaliy tajriba orttirish imkonini beradi.

Ijodiy va kritik fikrlash: Texnik masalalarni san'at bilan bog'lash orqali ijodiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlari rivojlanadi.

Ilmiy - texnik ijodkorlik deganda odatda yangi ijtimoiy ahamiyatga ega bilimlarni olish, uni eng yangi mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga tadbiiq etishni, kelajakdagi kasbiy faoliyatida kerak bo'ladigan nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish tushiniladi. Texnika oliy o'quv yurti muassasasida talabalarning texnik ijodkorligini shakllantirish uchun fizika fan dasturini kelajakdagi kasbiy faoliyatida kerakli bilimlar bilan boyitilgan amaliy ishlarni o'tkazish muhimdir. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti fizika kafedrasida professor-o'qituvchilari tomonidan kasbiy faoliyatida texnik yechim beradigan talabalarni tayyorlashga qaratilgan ishlarni amalga oshirish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar ishlab chiqilgan. Bu ko'rsatmalar dastlab ilmiy va texnik ijodkorlik uchun ishlab chiqilgan.

Talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirish uchun fizika darslarida quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak:

maqsadni belgilash;

muammoni hal qilishga yordam beradigan usul va vositalarni ishlab chiqish;

Ish jarayonini tizimlashtirish;

tugallangan qarama-qarshiliklar muammoni hal qilishga yordam beradi.

Texnikaviy ijodkorlikni shakllantirish bosqichlari quyidagicha:

G'oya - yechish kerak bo'lgan yangi g'oya yoki muammoni ishlab chiqish;

Tadqiqot o'tkazish va mavjud yechimlarni tahlil qilish;

Dizayn - konsepsiyani ishlab chiqish va yechim loyihasini taqdim etish;

Ishlab chiqish - prototipni yaratish va kichim modelda sinab ko'rish;

Amalga oshirish - yechimni amalga qo'llash va uning samaradorligini baholash.

Yaxshilash - yechimni doimiy takomillashtirib borish.

Har bir bosqichni kichikroq bosqichlarga bo'lish mumkin, ammo texnik ijodkorlikni amalga oshirish jarayoning umumiy sxemasi taxminan bir xil bo'lib qoladi.

Ilmiy-tadqiqot loyihasini amalga oshirishda quyidagi bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Zamonaviy fanning hozirgi tendensiyalarini tahlil qilish asosida tadqiqot mavzusini tanlash.

2. Muammoni bayon qilish - loyiha doirasida hal qilinishi kerak bo'lgan maqsad va vazifalarni aniqlash.

3. Adabiyotlarni tekshirish - loyiha mavzusiga oid mavjud ishlar va tadqiqotlarni o'rganish.

4. Tadqiqotni rejalashtirish va o'tkazish - tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqish, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish.

5. Natijalarni qayta ishlash - olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish, xulosalar va tavsiyalar berish.

6. Hisobot tayyorlash - tadqiqot natijalari bo'yicha hisobot yozish.

7. Loyihani himoya qilish - loyihani ekspert komissiyasi yoki buyurtmachi oldida himoya qilish.

Tadqiqot loyihasining natijasi loyihaning maqsadlariga qarab farq qilishi mumkin. U, masalan, ilmiy maqola, texnik hisobot, taqdimot, ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot, yangi mahsulot yoki texnologiya shaklida taqdim etilishi mumkin. Tadqiqot loyihasi mahsuloti belgilangan sifat mezonlariga javob berishi va potensial foydalanuvchilar uchun foydali bo'lishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, tadqiqot loyihasi natijalari keyingi tadqiqotlar yoki loyihalarda qo'llanilishi mumkin, shuning uchun ular boshqa tadqiqotchilar va soha mutaxassisilari uchun aniq va tushunarli shaklda taqdim etilishi kerak.

Ma'lumki fizika muhandislar tayyorlashdagi muhim fundamental fan hisoblanadi. Shuning uchun axborot texnologiyalari sohasida kadrlarga fizika fanini o'qitishda bir qator dolzarb tadqiqot yo'nalishlarini qayd etishimiz mumkin.

elektronika asoslarini o'rganish va metall detektor, elektron qulf yoki oddiy radio kabi oddiy elektr sxemalari va qurilmalarini yaratish; materiallarning fizik xususiyatlarini o'rganish

va ular asosida oddiy qurilmalarni yaratish, masalan, magnitlarning xususiyatlarini o'rganish va LED chiroqni yaratish;

optika asoslarini o'rganish va linzalar, nometall va oddiy mikroskoplar kabi oddiy optik asboblarni yaratish;

mexanika asoslarini o'rganish va oddiy mexanik qurilmalarni, masalan, mayatnik, mexanik soat mexanizmi yoki tezlikni o'lchash moslamasini yaratish;

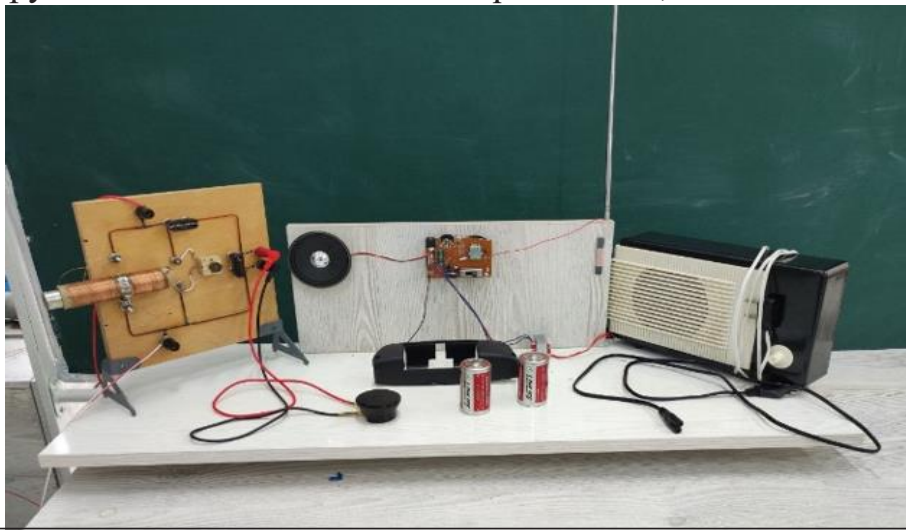
suyuqlik va gazlarning xossalarini o'rganish va ular asosida oddiy qurilmalar yaratish, masalan, suyuqliklarning xossalarini o'rganish va bosim yoki suyuqlik oqimini o'lchash uchun asbob yaratish.

Bu loyihalar o'quvchilarning fizika bo'yicha ko'nikma va bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Ular fizika yoki tegishli muhandislik sohalarida keyingi fanlarni o'qishga tayyorgarlik ko'rishda ham foydali bo'ladi.

Fizika fanidan loyiha faoliyatini o'rgatish o'qitishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi, chunki u talabalarga olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. O'quv jarayonini osonlashtirish va loyihalar sifatini oshirish uchun kompyuterda modellashtirish, vizualizatsiya, simulyatsiya kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, fizika bo'yicha texnik ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ishlar o'quv jarayoniga yaxlit va interaktiv yondashuvni ta'minlaydi, bu esa talabalarga olgan bilimlarini amalda qo'llash va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga yaxshiroq tayyorlaydigan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi.

Talabalarining ilmiy-texnik faoliyati uchun mumkin bo'lgan obektlarni ko'rib chiqaylik. Bunday ijodkorlikka misol qilib quyosh energiyasi bilan ishlaydigan chiroqning dizaynini keltirish mumkin. Loyiha mavzusi birinchi kurs talabasining imkoniyatlariga to'liq mos keladi, ammo ko'rinishidan soddaligiga qaramay, u juda dolzarb. Yuqori sifatli quyosh energiyasi bilan ishlaydigan chiroq avtonom ishlaydi va batareyani almashtirishni talab qilmaydi. Bundan tashqari, quyosh energiyasi bilan ishlaydigan cho'ntak chirog'idan foydalanish ancha amaliydir, chunki uning dizaynidagi barcha elementlar an'anaviy chiroqlardan farqli o'laroq, tashqi sharoitlarning o'zgarishiga ko'proq chidamli. Shunga o'xshash dizayndagi qurilmalarning aksariyati aslida fotoelementdan ishlamaydi. Aslida, u sof dekorativ funksiyani bajaradi. Dizaynlangan chiroq nafaqat quyosh batareyasida ishlaydi, balki boshqa afzalliklarga ham ega. Qurilma korpusi 3D-printerda chop etilgan bo'lib, uni nafaqat sanoat miqyosida, balki muayyan foydalanuvchilar uchun cheklangan miqdorda ham ko'paytirish imkonini beradi.

Biroq, ba'zi hollarda, klassik loyiha mavzulari ustida ishlashda keyingi tadqiqot yo'nalishlari ochiladi. Misol uchun, "Zamonaviy radiopryomnikni loyihalash" mavzusida ishlayotganda uning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Xususan, uning atrofidagi texnik qurilmalarga ta'siri. Kompyuterlar va mobil telefonlar beqaror bo'lib, ulanish va boshqaruvni yo'qotadi.

Xuddi shunday boshqa mavzulardan ham texnik ijodkorligini oshiradigan qurilmalarni ishlab chiqish mumkin. Biz “Fizika” umumta’lim fani doirasida loyiha faoliyatini amalga oshirishda ilmiy-texnik ijodkorlik elementlarini joriy etish zarur degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ushbu yondashuvning joriy etilishi texnik fikrlashni rivojlantirishga, ko‘rgazmali imtihonga yuqori sifatli tayyorgarlik ko‘rishga va o‘z kasbini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishga yordam beradi.

STEAM yondashuvi talabalarning texnik ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u ta’lim jarayonini amaliyot bilan boyitadi hamda fanlararo integratsiyani ta’minlaydi. An’anaviy ta’limda fanlar alohida o‘qitilsa, STEAM yondashuvi ularda o‘zaro bog‘liqlikni yaratib, texnologiya va san’atni yagona tizimda uyg‘unlashtiradi. Bu nafaqat talabalarga chuqur bilim beradi, balki ularni amaliy jarayonlarga ham jalb qiladi, bu esa ularning texnik va ijodiy muammolarni yechish ko‘nikmalarini oshiradi. Ushbu yondashuv texnik fanlarga o‘ziga xos ijodiy yondashuvni olib kirib, talabalarni ijodiy izlanishlar olib borishga va yangi g‘oyalarni yaratishga undaydi. Masalan, talabalarning startap loyihalarda, texnologik ishlanmalar yoki muhandislik loyihalarida ishtirok etishlari, ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu esa nafaqat ularning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlaydi, balki ular kelajakda duch keladigan texnik muammolarga innovatsion yondashish qobiliyatini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. M.J.Shokirova, // Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini shakllantirishda “steam” zamonaviy yondoshuvi // Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. №2. -C. 92-96.

2. Sh.Qulieva, O.Uzokov, D.Nazarova, // Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash fanida talabalarning kompetentligini rivojlantirish mazmuni // Jamiyat va innovatsiyalar jurnali. Special Issue – 10 (2021) / ISSN 2181-1415

3. H.O.Uzoqov, H.O.Jo‘rayev, SH.H.Quliyeva, A.R.Jo‘rayev, M.N.Karimova, D.P.Nazarova, // Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash // o‘quv qo‘llanma. 171 bet.

4. X.N.Karimov, A.E.Imamov, E.Z.Imamov, //Development of creative thinking in higher education.// Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2023. №3. -C. 359-361. (<http://scientists.uz/view.php?id=3836>)

5. X.N.Karimov. //Fizika fanini o‘qitishda virtual laboratoriya ishidan foydalanish. // “Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy-forumi” materiallar to‘plami. –P. 102-104 (<https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/130>).

6. X.N.Karimov, M.M.Asfandiyorov, M.A.Axmadoy. //Zamonaviy yondashuvlar asosida fizika o‘qitishni rivojlantirish.// “Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy-forumi” materiallar to‘plami. 2023. –P. 113-115. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:M3ejUd6NZC8C)

7. E.Z.Imamov, Kh.N.Karimov, S.SXalilov, A.E.Imamov. // The future belongs to learning with an active process of self-education of students // // “Science and innovation” international scientific journal. Volume 1 Issue 5. 2022. -C. 479-482. (<https://scientists.uz/view.php?id=1272>)

8. Э.З.Имамов Х.Н.Каримов, С.С.Халилов,А.Э.Имамов. // Будущее за обучением с активным процессом самообразования студентов. // “Science and innovation” international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 5. -C. 479-482. (<http://scientists.uz/uploads/202205/B-102.pdf>)

9. B.B.Turdiqulov, O‘S.Nazirov, Yu.N.Karimov. // Atom va molekulalarning yorug‘likni yutishi va nurlanishi // UIF = 8.1 | SJIF = 5.685. 2022. –C. 1252-1258. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=HF_xJoAAAAJ&citation_for_view=HF_xJoAAAAJ:u5HHmVD_uO8C)

10. Э.З. Имамов, Х.Н.Каримов, А.Э.Имамов. // Янги Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий этиш билан боғлиқ муаммолар. // “Science and innovation” international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 3. -C. 367-372. (<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekistonda-ayta-tiklanuvchi-energiya-manbalarini-zhoriy-etish-bilan-bo-li-muammolar>)

11. X.Sh.Asadova, Yu.N.Karimov. // Effective organization of the educational process based on new modern technologies. // “Science and innovation” international scientific journal. Volume 1 Issue 7. 2022. -S. 230-233. (<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zamonoviy-tehnologiyalar-asosida-uv-zharayonini-samarali-tashkil-etish>).

12. Kh.N.Karimov. // Methods of self-education in teaching students physics using ict-information and computer technologies // “Galaxy international Interdisciplinary Research Journal”, 11(2), -P. 471–475. (<https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/4889>).

KROSSFIT MAXSUS MASHQLARI YORDAMIDA MALAKALI SAMBOCHILARNING KUCH CHIDAMLILIGINI RIVOJLANTIRISH

Abdurazaqov Xasan Abduazimovich

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Xalqaro kurash turlari nazariyasi va uslubi kafedrasida dotsenti v.b.
O'zbekiston, Chirchiq shahri.*

Annotatsiya. Erkin kurashchilarning sport tayyorgarligini takomillashtirishga alohida jismoniy sifatlarning rivojlanishi ta'sir ko'rsatib, ular asosida bellashuvlardagi faollik darajasi oshishi xaqida bayon qililgan bo'lib kuch chidamlilikni rivojlantirish maqsadida KrossFit o'quv tizimini o'z ichiga olgan mashqlar majmualari ishlab chiqilgan. Sport ixtisoslashuvi bosqichidagi sportchilarning kuch chidamliligi, bu hujum texnikasida texnik harakatlarni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beradi. O'rganilayotgan guruhlarda kuch chidamliligining rivojlanish ko'rsatkichlari dinamikasi ko'rsatilgan. Kalit so'zlar: kurash, kuch chidamlilik, erkin kurashchilar, uslub, CrossFit tizimi.

РАЗВИТИЕ СИЛОВОЙ ВЫНОСЛИВОСТИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ САМБИСТОВ С ПОМОЩЬЮ СПЕЦИАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ КРОССФИТ

Абдуразаков Хасан Абдуазимович

*Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
и,о. Доцент кафедры теории и методики международных видов борьбы
Узбекистан, г. Чирчик.*

Аннотация. На совершенствование спортивной подготовки борцов вольного стиля оказало влияние развитие отдельных физических качеств, на основе которых было заявлено о повышении уровня активности в соревнованиях, разработаны комплексы упражнений, включающие систему тренировок кроссфит с целью развития силовой выносливости. Силовая выносливость спортсменов на этапе спортивной специализации, которая способствует успешному выполнению технических движений в технике атаки. Показана динамика показателей развития силовой выносливости в исследуемых группах.

Ключевые слова. борьба, сила выносливость, борцы вольного стиля, Стиль, система кроссфита.

DEVELOPMENT OF STRENGTH ENDURANCE OF QUALIFIED SAMBO WRESTLERS WITH THE HELP OF SPECIAL CROSSFIT EXERCISES

Abdurazakov Hasan Abdulazimovich

*Uzbek State University of Physical Culture and Sports
and, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of International Wrestling Uzbekistan, Chirchik*

Annotation. The improvement of the sports training of freestyle wrestlers was influenced by the development of individual physical qualities, on the basis of which it was announced to increase the level of activity in competitions, exercise complexes were developed, including a crossfit training system in order to develop strength endurance. The strength endurance of athletes at the stage of sports specialization, which contributes to the successful performance of technical movements in the technique of attack. The dynamics of indicators of strength endurance development in the studied groups is shown.

Keywords. wrestling, strength endurance, freestyle wrestlers, Style, crossfit system.

Dolzarbliigi. Dunyoda zamonaviy sport kurashi sportchining kuch chidamliligi sosiy vositalardan biridir. Yuqori sport natijalariga erishish uchun jismoniy fazilatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega, buning natijasida kurashchilarda raqobatbardosh baxslarni o'tkazish

faolligi orqali texnik harakatlarning muvaffaqiyati oshadi, bu zamonaviy sport kurashida muhim omil hisoblanadi. Ushbu masalani o'rganishda muhim mavzu bo'mish sport kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini yaxshilashning samarali vositalari va usullarini izlashdir. Sport kurashi, ko'plab sport turlarida bo'lgani kabi, tana faoliyati darajasi va rejimini hisobga olgan holda etakchi jismoniy fazilatlar kuch chidamliligidir. [1,8] Jahonda sportchilarni tayyorlashning juda ko'p miqdordagi kuch va tezlik-quvvat elementlari qo'llaniladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kurashchilarning olishuv davomiyligi o'rtacha 4 daqiqa davom etadi. Musobaqalar dinamik ravishda, yuqori tezlikda, turli xil texnikalar bajariladi va ularni muvaffaqiyatli bajarish uchun yuqori darajadagi kuch rivojlanishi talab etiladi. Raqobatbardosh jangning yuqori sur'ati tufayli sportchilarga ajratilgan oz vaqt davomida nafaqat olishuvning borishini nazorat qilishlari, balki kuch chidamliligini namoyish etib, hujum va qarshi hujum harakatlarini faol ravishda amalga oshirishlari kerak. Kurashchining chidamliligi jang davomida yuqori tezlikda harakatlarni bajarish qobiliyati, shuningdek, musobaqa davomida bir nechta olishuvlarni faol o'tkazish qobiliyati sifatida qaraladi. Kurashchilar baxs davomida har qanday vaqtda maksimal kuch sarflashlari kerak, ba'zan esa tezlikni va kuch ta'sirini oshirish kerak bo'lgan bir nechta olishuvlarda ham. Shu bilan birga, sportchi umumiy va maxsus chidamlilik bilan birgalikda kuchga ega bo'lishi kerak. Shu munosabat bilan kurashchilarning jismoniy fazilatlarini rivojlantirish vositalari va usullari jang san'atlaridagi harakatlarning tuzilishiga o'xshash bo'lishini talab etmoqda. [3,5] Respublikamizda sport kurashi ommaviy sport turi sifatida nufuzli xalqaro musobaqalarda, jumladan, Olimpiya va Osiyo o'yinlari, Jahon va Osiyo chempionatlarida yurtimiz sharafiga munosib himoya qilib kelishmoqda. «milliy terma jamoalarning o'quv-mashg'ulot, musobaqa va turnirlarga tayyorgarlik jarayoniga ilg'or innovatsion, ilmiy-metodik texnologiyalarni joriy etish hamda sportchilarni tibbiy va farmakologik ta'minlash, ularda sportchilarning ishtirokini davrida ilmiy jihatdan tahlil qilish bo'yicha mutaxassislar (trenerlar, shifokorlar, fiziologlar, diyetologlar, ilmiy tahlilchilar va boshqalar) guruhlarini tashkil etish;». Mamlakatimiz sport kurashchilarining yuqori natijalarga erishishida, ularni ilmiy jihatdan ta'minlash ham muhim o'rin egallaydi va uni doimiy takomillashuvi talab qilinadi. Sportning har xil turlari, jumladan sport kurashi bo'yicha sport zahiralari va O'zbekistonning Milliy terma jamoalarini tayyorlashni ilmiy ta'minlashni takomillashtirishning asosiy vazifalaridan biri – zamonaviy yuqori natijalar sport tizimida raqobatbardoshlikni oshirish hisoblanadi. Sport kurashi bo'yicha xalqaro darajadagi, Jahon va Osiyo musobaqalarida raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash ko'p yillik tayyorgarlik jarayonini boshqarish samaradorligi bilan belgilanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, sport kurashida kurashchilarni kuch chidamliligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlarni amalga oshirish soha olimlari va mutaxassislarining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. [2,4,6]

Tadqiqotning maqsadi CrossFit o'quv tizimidan foydalangan holda erkin kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirishga qaratilgan komplekslarni ishlab chiqish asosida o'quv jarayonini takomillashtirishdir. Tadqiqot vazifalari: -malakali erkin kurashchilarni tayyorlashda CrossFit tizimidan foydalanishning maqsadga muvofiqligini aniqlang; -CrossFit o'quv tizimidan foydalangan holda sport ixtisoslashuvi bosqichida erkin kurashchilarning kuchga chidamliligini rivojlantirish uchun mashqlar majmualarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini asoslash; Tadqiqotning metodologiyasi va tashkil etilishi. Erkin kurashchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonini optimallashtirish maqsadida 5 oy davom etadigan pedagogik tajriba tashkil etildi. Tadqiqotda malakali sportchilar ishtirok etib, o'quv-mashq guruhlarida erkin kurash sport turi bo'yicha mashg'ulotlar olib borildi, nazorat va tajriba guruhlar tashkil etildi. Kuch chidamliligi, tezlik-kuch fazilatlarini va erkin kurash bilan shug'ullanadigan kuchning rivojlanish ko'rsatkichlarini aniqlash uchun dastur tomonidan tavsiya etilgan testlardan foydalangan holda dastlabki sinovlar o'tkazildi. Jismoniy fazilatlarini baholash uchun mashqlar malakali erkin kurashchilar guruhlarini uchun tanlangan. Har bir sportchi o'zi taklif qilgan oltita test topshirig'ini bajargan va natijalarni qayd etgan. Tadqiqot natijalari va ularni muhokamasi. Dastlabki sinov malakali erkin kurashchilar guruhlarini o'rtasida kuch chidamlilik ko'rsatkichlarida ishonchli farqlarni aniqlamadi. Test topshiriqlarini bajarish

natijalari o'quv guruhlariga uchun kerakli qiymatlardan past bo'lgan qiymatlar darajasiga mos keldi. Malakali erkin kurashchilarda kuch chidamliligini rivojlantirish maqsadida CrossFit tizimidan foydalangan holda mashqlar majmualari ishlab chiqildi va eksperimental guruhning o'quv jarayoniga kiritildi (haftasiga uch marta mashg'ulotning turli qismlarida 25 daqiqagacha davom etdi). Ushbu komplekslarning mohiyati og'irlik bilan ham, tana og'irligi bilan ham yuqori intensivlikdagi aylanma mashg'ulotlarni o'tkazishni tashkil etdi. Turli mushak guruhlariga va kuch chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlari haftada ikki marta mashg'ulotning asosiy qismida amalga oshirildi. sportchilarining o'z tana vaznining 20-25% gacha bo'lgan qarshilik mashqlarini o'z ichiga olgan, masalan: barbell deadlift 1-rasim (Shtangani turgan holatda bel bilan ko'tarish), snatch 2-rasim (shtangani siltab ko'tarish), 3-rasim polvontoshni siltab oldinga ko'tarish (Kettlebell swing) va boshqalar.

1-Barbell deadlift

2-Snatch

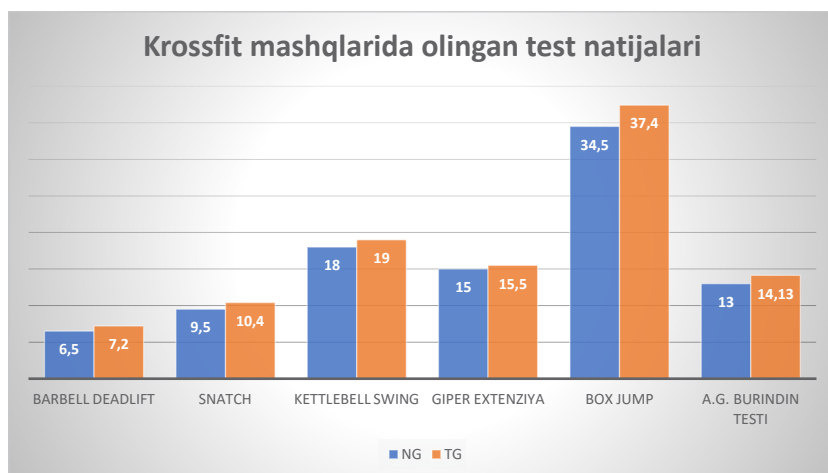
3-Kettlebell swing

Haftada bir marta og'irliksiz kompleks qo'llanildi, asosiy mashqlarni bajarish va kuchni rivojlantirish texnikasini mashq qilish uchun faqat tana vaznidan foydalangan holda bajariladigan mashqlar: bel muskulini rivojlantiradigan mashqlar (Giper extenziya), box jump (qutini ustiga sakrab chiqish), jump squat (turgan joyda sakrash) va boshqalar. CrossFit kompleksining mashqlaridan foydalanish CrossFit o'quv tizimida uch xil turdagi yuklar mavjud: G – asosan o'z tana vazniga ega mashqlar (gimnastika), W – kuchli sport turlari bilan bog'liq mashqlar (masalan, og'ir atletika), M-kardiojarrohlik mashqlari, keyin ishlab chiqilgan komplekslarda, tashkiliy-uslubiy xarakterdagi ko'rsatmalar bilan, talabalarga quyidagilar to'g'risida ma'lumot berildi mashqlar turi va tezligi. Nazorat guruhida mashg'ulotlar yordamida o'tkazildi, tadqiqotga jalb qilinganlar orasida jismoniy sifatlarni rivojlantirishning tipik vositalari va usullari o'quv guruhlarida, ya'ni: arqonga tirmashib chiqish, turnikda tortilish, polda qo'llarni yozish va bukish (otjimaniya), brusda qo'llarni bukish vayozi, yotgan xolatda tanani ko'tarish va yotish, turgan joyda balandlikka sakrash, uzunlikka sakrash, zarbani yutuvchi turniket bilan mashq qilish. Guruh mashg'ulotlari haftada 5 marta umumiy tayyorgarlik bosqichida va tayyorgarlik davrida o'tkazildi. Tajriba oxirida (5 oydan so'ng) sportchilar qayta sinovdan o'tkazildi. Tajriba guruh (TG) va nazorat guruhining (NG) o'rganilgan testlarida ko'rsatkichlar dinamikasi tahlil qilindi, natijalar jadvalda keltirilgan.

Kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish va musobaqa faoliy takomillashtirishga mo'ljallangan test sinovlarining tahliliy natijalari jadva

№	Testlar	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	t	P
1	Shtangani turgan holatda bel bilan ko'tarish (Barbell deadlift) marotaba	6,5±0,82	7,2±0,56	2,37	≤0,05
2	Shtangani siltab ko'tarish (Snatch)	9,5±0,85	10,4±0,68	2,50	≤0,05
3	Polvontoshni siltab oldinga ko'tarish (Kettlebell swing)	18,0±1,7	19,0±1,52	2,72	≤0,05
4	Bel muskulini rivojlantiradigan mashq (Giper extenziya) 20 soniya	15,0±1,69	15,5±0,95	2,40	≤0,05
5	Qutini ustiga sakrab chiqish va tushish (Box jump) marotaba	34,5±1,85	37,4±1,86	2,80	≤0,05
6	A.G. Burindin testi	13,00±0,73	14,13±0,76	2,85	≤0,05

Ishlab chiqilgan mashqlar to'plamini amalga oshirish samaradorligi boshida va oxirida

NG va TG natijalarini solishtirish orqali baholandi, pedagogik tadqiqot yakuniy ko'rsatkichlar ekanligi aniqlandi tajriba guruh nazorat guruhi natijalaridan samaradorli ekanligi aniqlandi.

Barcha motor vazifalari:

- «Shtangani turgan holatda bel bilan ko'tarish (Barbell deadlift)» testida Tajriba guruhida ko'rsatkichlar 9,7% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $7,2 \pm 0,56$ marta, Nazorat guruhida esa $-6,5 \pm 0,82$ martani tashkil etdi; - Tajriba guruhida ko'rsatkichlar «Shtangani siltab ko'tarish» testida ko'rsatkich 8,65% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $10,4 \pm 0,68$ marta, Nazorat guruhida esa $-9,5 \pm 0,85$ martani tashkil etdi; - Tajriba guruhida ko'rsatkichlar «Polvontoshni siltab oldinga ko'tarish» testida ko'rsatkichlar 5,2% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $19 \pm 1,52$ marta, Nazorat guruhida esa $-18 \pm 1,7$ martani tashkil etdi; - Tajriba guruhida ko'rsatkichlar «Bel muskulini rivojlantiradigan mashq» testida ko'rsatkichlar 3,2% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $15,5 \pm 0,95$ marta, Nazorat guruhida esa $-15 \pm 1,69$ martani tashkil etdi; - Tajriba guruhida ko'rsatkichlar «Turgan joyda sakrash» testida (pozani ushlab turishning maksimal vaqti) ko'rsatkich sezilarli darajada 7,75% ga yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $37,4 \pm 1,86$ s, Nazorat guruhida esa $34,5 \pm 1,85$ s ni tashkil etdi; A. G. Burindinning sinovida (kurash manekenining uch daqiqa davomida dam olmasdan burilishi, manekenning vazni sportchining tana vaznining 35-40%), Tajriba guruhida ko'rsatkichlari 7,9% ga sezilarli darajada yaxshilandi ($p \leq 0,05$) va $14,125 \pm 0,76$ marta, Nazorat guruhida esa $-13 \pm 0,73$ martani tashkil etdi. Ushbu test vosita gipoksiyasi sharoitida kurashchining maxsus chidamliligi va barqarorligini tavsiflaydi, shundan kelib chiqib taxmin qilish mumkin:

Mashqlarni bajarish paytida rivojlanadigan vosita gipoksiyasi sharoitida kurashchining barqarorligi qanchalik yuqori bo'lsa, sinov oxiriga kelib spurtlarning vaqti shunchalik kamayadi.

Xulosalar. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, CrossFit tizimidan foydalangan holda ishlab chiqilgan mashqlar majmualari malakali erkin kurashchilar uchun samarali bo'lib, ularning chidamlilik ko'rsatkichlarini oshirishga yordam beradi va terma jamoa murabbiylari tomonidan o'quv jarayonida ishlatilishi samara beradi deb hisoblaymiz. CrossFit tizimidagi noan'anaviy mashqlar to'plamidan foydalanish kurashchilarni tayyorlashda «tabiiy simulyator» ga o'xshash ta'sir ko'rsatishini ta'kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyodlar ro'yxati

1. Z.A.Bakiev. Erkin kurash nazariyasi va uslubiyoti. O'quv qo'llanma. Toshkent.; "Lider Press" nashriyoti 2011
2. S.Q.Adilov. "Erkin kurash nazariyasi va uslubiyati" Darslik 2021
3. S.Q.Adilov. Sport pedagogik mahoratini oshirish (Erkin kurash). O'quv qo'llanma. Toshkent: "Fanlar akademiyasi bosmaxonasida" nashr etilgan 2019
4. Бойко В.Ф., Данько Г.В. Физическая подготовка борцов: учеб. пособие. М.: ТВТ Дивизион, 2019. 224 с.
5. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена: основы теории и методики воспитания. 4-е изд. М.: Спорт, 2019. 200 с.
6. Козляков А.В. Силовая подготовленность борцов вольного стиля различной квалификации // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2010. № 9 (67). С. 43–47.
7. Лосев А.С., Малышев А.А. Силовые виды спорта: учеб.-метод. пособие. Арзамас: Изд-во Арзамасского филиал ННГУ, 2014. 97 с.
8. Матушак П.Ф. 100 уроков вольной борьбы: учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2011. 292 с.
9. Осипов А.Ю., Дворкин В.М., Приходов Д.С. Использование кроссфит-сессий в процессе подготовки молодых дзюдоистов // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная реакция. 2019. Т. 4. №10. С. 85–89.
10. Платонов В.Н. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. М.: Спорт, 2019. 656 с.
11. Шахмурадов Ю.А. Вольная борьба: научно-методические основы многолетней подготовки борцов. 2-е изд. Махачкала: ИД «Эпоха», 2011. 368 с.

TALABALARNI KUNDALIK-AMALIY TOPSHIRIQLAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING KOGNITIV MUSTAQILLIGINI RIVOJLANTIRISH FAOLIYATIGA TAYYORLASH: TAJRIBA VA AMALIY TEXNOLOGIYA

Abduvaliyev Nurillo Abdusalilovich

Andijon davlat universiteti, «Pedagogika» kafedrası dotsent vazifasini bajaruvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan kundalik-amaliy topshiriqlardan o'quv jarayonida foydalanishda qaysi jihatlari e'tibor qaratish lozimligi ko'rsatib o'tilgan. Kundalik-amaliy topshiriqlar "Tarbiya" fanini o'qitishda ko'plab didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Bu topshiriqlar orqali o'quvchilar kelgusi hayotida duch kelishi mumkin bo'lgan muammoli vaziyatlarga maqsadli tayyorlanadi. Maqolada "Tarbiya" fanida qo'llanish mumkin bo'lgan topshiriqlarning didaktik afzalliklari keltirilgan. Bo'lajak o'qituvchilarni kundalik-amaliy topshiriqlar asosida o'quvchilarni kognitiv mustaqilligini ta'minlash faoliyatiga tayyorlashning metodik-didaktik omillari maqolada sanab o'tilgan. Maqolada shakllantirilgan kundalik-amaliy topshiriqlarda qism topshiriqlarni tadbiq etilgan.

Kalit so'zlar: Kundalik-amaliy topshiriqlar, Feedback und refleksiv munosabat, Differensial ta'lim, konsepsiya, kontekstli yondashuv, Fanlararo integratsiya, ijtimoiy ko'nikmalar.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РАЗВИТИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПОВСЕДНЕВНО-ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ: ОПЫТ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Абдувалиев Нурилло Абдужалилович

Андижанский государственный университет, Исполняющий обязанности доцента кафедры «Педагогика»

Аннотация: В данной статье автор показывает, на какие аспекты следует обратить внимание при использовании ежедневных практических заданий в учебном процессе. Ежедневно-практические задачи создают множество дидактических возможностей в преподавании науки «Образование». Посредством этих заданий студенты целенаправленно готовятся к проблемным ситуациям, с которыми они могут столкнуться в своей будущей жизни. В статье представлены дидактические преимущества заданий, которые можно использовать по предмету «Образование». В статье перечислены методические и дидактические факторы подготовки будущих учителей к деятельности по обеспечению познавательной самостоятельности учащихся на основе ежедневных практических задач. В сформированных в статье повседневно-практических задачах применяются частичные задания.

Ключевые слова: Повседневно-практические задачи, Обратная связь и рефлексивная установка, Дифференциальное образование, концепция, контекстуальный подход, Междисциплинарная интеграция, социальные навыки.

PREPARING STUDENTS FOR THE ACTIVITY OF DEVELOPING COGNITIVE INDEPENDENCE OF STUDENTS ON THE BASE OF DAILY-PRACTICAL TASKS: EXPERIENCE AND PRACTICAL TECHNOLOGY

Abduvaliyev Nurillo Abdusalilovich

Andijan State University, Acting associate professor of the «Pedagogy» department

Abstract: In this article, the author shows what aspects should be paid attention to when using daily-practical assignments in the educational process. Daily-practical tasks create many didactic opportunities in teaching the science of «Education». Through these tasks, students are purposefully prepared for the problematic situations they may face in their future life. The article presents the didactic advantages of tasks that can be used in the subject of «Education». Methodological and didactic factors of preparing future teachers for the activities of ensuring

students' cognitive independence based on daily practical tasks are listed in the article. In the daily-practical tasks formed in the article, partial tasks are applied.

Key words: Daily-practical tasks, Feedback and reflexive attitude, Differential education, concept, contextual approach, Interdisciplinary integration, social skills.

Kirish. Tarbiya jarayonida shaxsning sifat va xossasi ijtimoiy xulq-atvori va shakllari nazarda tutilsa, o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalar inobatga olinadi. O'zbekiston Respublikasida "Tarbiya" fani konsepsiyasida mazkur fanni davlatning ta'lim-tarbiya sohasidagi siyosatini amalga oshirishda mavjud bo'lgan dolzarb muammolarni hal etishga yo'naltiriladi.[1] Konsepsiya yosh avlod tarbiyasidagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor vazifalar, asosiy maqsad va yo'nalishlarni belgilab beradi.

O'quvchilarda kognitiv mustaqillikni rivojlantirishda ma'lum bir ketma-ketlikka asoslangan topshiriqlardan kamroq foydalangan ma'qul. Ketma-ketlikka asoslangan topshiriqlar o'quvchilarda topshiriq mazmunini tushunishdan ko'ra ko'proq mazmunga bog'lanmagan holda yechim topishga undaydi.[2] Natijada o'quvchi fan mazmunidan ko'ra, ma'lum bir formulani yod olishni ustuvor deb hisoblaydi. Natijada topshiriqning mazmun-mohiyati ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lib qoladi. O'quvchilarda kundalik-amaliy topshiriqlar hamda topshiriqni tashkil etuvchi (qism topshiriqlar)lar kontekstli yondashuv mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Kundalik-amaliy topshiriqlardan o'quv jarayonida foydalanishda quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish lozim:

1. O'quv mashg'ulotining asosiy vaqtida mashq va takrorlash, bilimlarni mustahkamlash topshiriqlari emas, o'quvchilarning mustaqil izlangan holda yechishiga mo'ljallangan o'quv topshiriqlarini berish ham maqsadga muvofiqdir. Bu topshiriqlar turli murakkablikda bo'lishi va o'quvchilarga bir qancha topshiriqlar ichidan o'zlari tanlab olish imkoniyatini berish lozim.

2. O'quv mashg'ulotlarining samarali tashkil etilishi topshiriqlarning o'quv maqsadlariga mos ravishda tanlanishi, didaktik jihatdan asoslanishi va ta'lim maqsadlariga yo'naltiruvchi didaktik vosita sifatida tanlashi o'qituvchining professional yondashuviga bog'liq bo'ladi. Topshiriqlar davlat ta'lim standartida ko'rsatilgan fanga oid va tayanch kompetentsiyalarning shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiluvchi didaktik vosita vazifasini bajaradi. O'qituvchi topshiriqlar orqali o'quv jarayonini moslanuvchanligi va to'liqligiga erishishi lozim. O'quv jarayonida qo'llaniladigan topshiriqlar o'quv va nazorat topshiriqlariga bo'linadi.[3] O'quv topshiriqlari yangi mavzuni mustaqil yoki sinfda o'rganish maqsadida tuziladi. O'quvchilar o'quv topshiriqlarini o'zaro almashishlari va taqqoslashlari, topshiriqni yechish usullarini muhokama qilishlari va yechimlarini taqqoslashlari mumkin bo'ladi. O'quv topshiriqlari oldindan ko'rsatilgan usullarni o'quvchining mustaqil qo'llash ko'nikmasini shakllantirish uchun qo'llaniladi.

3. O'quv darsliklarida o'quv topshiriqlari murakkablik darajasiga qarab belgilab qo'yilgan. Yuqori murakkablik darajasidagi topshiriqlarning bajarilishi o'quvchining mazkur mavzu bo'yicha yaxshi o'zlashtirganligini belgilaydi. Nazorat topshiriqlari orqali o'quvchining individual savodxonligi baholanadi. Nazorat topshiriqlari ko'p hollarda bir qancha o'quv topshiriqlarining birlashmasidan iborat bo'lib, ma'lum vaqtda o'tilgan mavzularga oid bir qancha topshiriqlarni o'z ichiga oladi. Mazkur topshiriqlarda mavzulararo topshiriqlar kamdan-kam uchraydi va asosan mavzularga oid topshiriqlardan iborat bo'ladi. O'quvchilar ko'p holatda bunday topshiriqlarni chorak yakunlari yoki sinfdan sinfga ko'chish imtihonlarida yechishadi.

4. O'quv jarayonida qo'llaniladigan topshiriqlarning asosiy maqsadi olingan bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, turli holatlarda qo'llab ko'rish, egallangan bilimni baholashdan iborat. Aksariyat topshiriqlar bir bosqichli topshiriqlardan iborat bo'lib, bir savol yoki atamani izohlash, bir amalni bajarishdan iborat bo'ladi. O'quv va nazorat topshiriqlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p topshiriqlar o'quvchining tayanch va fanlarga kompetentsiyalarini shakllanishiga yetarli vosita vazifasini bajarmaydi. Amaliyotda topshiriqlar savol tariqasida tahrir qilinadi va faqat o'zlashtirilgan mavzuga mos ravishda ishlab chiqiladi. O'quv topshiriqlari dars mashg'ulotining maqsadiga erishishini belgilab beruvchi indikator vazifasini

o'taydi.

O'quv va nazorat topshiriqlari o'quv natijalariga erishilganlikni tekshirish imkoniyatini belgilab beradi. Nazorat topshiriqlari o'quvchidan topshiriqlarni "o'quv jarayonida emas, sinov jarayonida deb qabul qilish talab etiladi va o'quvchining hozirgi holatdagi bilim darajasi belgilanadi".[4]

Kundalik-amaliy topshiriqlar "Tarbiya" fanini o'qitishda ko'plab didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Bu topshiriqlar orqali o'quvchilar kelgusi hayotida duch kelishi mumkin bo'lgan muammoli vaziyatlarga maqsadli tayyorlanadi. Quyida "Tarbiya" fanida qo'llanish mumkin bo'lgan topshiriqlarning didaktik afzalliklari keltirilgan.

Kundalik faoliyatdagi muhimligi. Topshiriqlar o'quvchilarning kundalik hayotda zarur bo'ladigan qobiliyatlariga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bularga xarid qilish, oila byudjeti, vaqt menejmenti, shaxsiy gigiena va boshqalar misol qilish mumkin.

Fanlararo integratsiya. Kundalik-amaliy topshiriqlar turi fanlar integratsiyasini taqozo etadi. Misol uchun ovqat tayyorlash kimyo, matematika fanlari integratsiyasini taqozo etsa, oila byudjetini hisoblash matematik va iqtisodiy bilimlarni taqozo etadi.

Amaliy tadbiq etishga qulayligi. Nazariy bilimlarni real vaziyatlarda qo'llash orqali o'quvchilar mukammal bilimga ega bo'lishi, amaliy ko'nikmalar shakllanishi uchun shart-sharoit yaratadi.

Jamoadi ishlash va ijtimoiy ko'nikmalar. Kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarning o'zaro hamkorlik qilishini taqozo etadi. "Tarbiya" fanida tashkil etiladigan hamkorlikda ovqat tayyorlash, turli loyiha va faoliyatlarni rejalashtirish ishlari guruhlarda ishlash hamda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Hayotiy muhim kompetentsiyalarni qo'llab-quvvatlash. Kundalik-amaliy topshiriqlar hayotiy muhim kompetentsiyalarni rivojlanishiga yordam beradi. Misol tariqasida o'ziga ishonch, o'zini-o'zi boshqarish, muammoni hal qilish hamda insonlararo muloqotni keltirish mumkin.

Turli yoshdagi o'quvchilarning rivojlanish xususiyatlari mos kelishi. Kundalik-amaliy topshiriqlarni shakllantirishda o'quvchilarning yoshi va rivojlanish xususiyatlari inobatga olinishi lozim. Topshiriqlarni yechish orqali ularda rivojlanishiga mos ravishda hayotiy-amaliy kompetentsiyalar rivojlanib boradi.

Kasbga tayyorlash. Kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarni kasbga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Jumladan, vaqt menejmenti, muloqot yoki moliyaviy savodxonlikka doir topshiriqlar ularni kasbiy yo'naltirishda ahamiyati katta.

Ta'limni individuallashtirish. Kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarga o'zlarining qiziqishlari, intilishlariga mos keluvchi topshiriq mazmuni orqali individual o'rganish tajribalarini ortishini ta'minlaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarni kundalik-amaliy topshiriqlar asosida o'quvchilarni kognitiv mustaqilligini ta'minlash faoliyatiga tayyorlashning metodik-didaktik omillari quyidagilar:

Maqsad shakllantirish. Dars mavzusi maqsadi shakllantirishda kundalik-amaliy topshiriqlarning o'rni va didaktik ahamiyatini belgilash lozim bo'ladi. Maqsadga erishishda topshiriqning roli qanday ekanligi o'qituvchi tomonidan aniqlashtirib olinadi. Bunda o'quvchilarda rivojlantirish lozim bo'lgan fanga doir kompetentsiyalar, o'quv dasturida belgilangan mazmun topshiriq hajmi va mazmunini belgilab beradi.

Ta'lim oluvchilar uchun muhimlikni aniqlash. Shakllantirilgan kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilar uchun muhimligi qay darajada ekanligini oldindan aniqlab olish lozim. Bunda bu topshiriqni bajarish orqali o'quvchi mustaqil tarzda topshiriq yoki uning bir qismini qo'llash, tadbiq etish yoki boshqa bir vaziyatda foydalanishi hisobga olinadi.

O'quv rejasiga mosligi. Kundalik-amaliy topshiriqlarning mavjud o'quv reja va dasturlarga muvofiq tanlanishi, moslanishi va uzluksizligini ta'minlash lozim bo'ladi. Bu esa topshiriqlarning dars mashg'uloti mazmunini orttiruvchi vosita sifatida qarash mumkinligini ko'rsatadi.

O'quv guruhlariga moslashtirish. Sinfdagi o'quvchilarning yosh, ta'lim darajasi hamda

ularning shaxsiy qiziqishlari va intilishlarini hisobga olish lozim. Kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarning rivojlanish holatiga mosligi didaktik jihatdan tahlil qilinadi.

Amaliyotga tadbqiq etish qulayligi. Kundalik-amaliy topshiriqlar nafaqat sinf xonasida, balki sinf xonasidan tashqarida ham, jumladan ekskursiya, ma'lum bir ijtimoiy muassasa yoki maktab hovlisida ham amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, kundalik-amaliy topshiriqlar biror bir amaliy faoliyatni amalga oshirish uchun ham shart-sharoit yaratib beradi.

Feedback und reflektiv munosabatni shakllantirish. O'quvchilarning kognitiv mustaqilligini rivojlantirishda feedback va reflektiv munosabat muhim ahamiyatga ega. Bu orqali o'quvchilar kundalik-amaliy topshiriqni qanday tarzda samarali bajarishi, yo'l qo'yilayotgan xatolar bo'yicha ma'lumotga ega bo'ladi.

Fanlararo yondashuv. Kundalik-amaliy topshiriqlarda fanlararo yondashuv o'z ifodasini topishi lozim. "Tarbiya" fanini matematika, iqtisodiy bilimlar, tabiiy fanlar, tarix, geografiya fanlari bilan integratsiyasi asosida o'quvchilarga real vaziyatlarni qamrab olgan topshiriqlar shakllantiriladi.

O'quvchilarning faolligini ta'minlash. O'quvchilardagi kundalik-amaliy faoliyatga doir motivational preferentsiyalarini hisobga olgan holda ularni faolligini, topshiriq mazmuni ularga qanchalik ahamiyatli ekanligini tushuntirish mumkin bo'ladi.

Differensial ta'lim. Kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga mos ravishda topshiriqlarni soddalashtirish, topshiriqlarda keltirilgan ma'lumotlarni soddalashtirish mumkin bo'ladi.

Resurslar imkoniyatlaridan maksimal foydalanish. Maktab yoki maktab joylashgan hududdan kelib chiqqan holda barcha resurslardan foydalanish kundalik-amaliy topshiriqlarning jozibadorligi va samaradorligini oshiradi.

Kundalik-amaliy topshiriqlarda rasm, jadval yoki grafik qo'llanilishi topshiriqning jozibadorligini oshiradi. Topshiriqlarning qo'yilishida kontekst ma'lumotlar beriladi va bu ma'lumotlar barcha qism topshiriqlar uchun umumiy hisoblanadi. Qism topshiriqlarda imkon qadar topshiriqning barcha jihatlari, jumladan taxmin qilish, ehtimollikka oid, tasavvur qilish, o'z munosabatini bildirish, qaror qabul qilish, umumlashtirish, tahlil qilish, tavsiyalar ishlab chiqish talab etiladi.

Qism topshiriqlar ichida 5 xil shakldagi vazifalar qo'yilgan bo'ladi. Xususan, ular quyidagicha:

- bir qancha to'g'ri javobli topshiriqlar;
- bitta to'g'ri javobli topshiriqlar;
- qisqa javob berilishi lozim bo'lgan topshiriqlar;
- ikkita yopiq shakldagi topshiriqlar;
- multiple choice topshiriqlar kiradi. [5]

Quyida shakllantirilgan kundalik-amaliy topshiriqlarda qism topshiriqlarni tadbqiq etilganligini ko'rish mumkin:

№1 topshiriq. Jamiyatdagi barcha insonlarga daromadlarni teng taqsimlash g'oyasi ilgari surilmoqda. Ammo bu o'z ustida ishlaydigan, intiluvchan insonlarning bor imkoniyatini ishga solib ishlashini, korxonani rivojlantirish rag'batini to'xtatadi. Natijada, jamiyatdagi insonlarning umumiy daromadi hajmi shunchalik kamayadiki, oddiy insonlarning daromadi ham shunchalik tushib ketadi. Bundan barcha zarar ko'radi.

Quyidagi qaysi jumla yuqoridagi matn xulosasi hisoblanadi?

- A. Korxonalar ishchilariga yuqori maosh berishi kerak.
- B. Daromadlarni teng taqsimlash insonlar o'rtasida tabaqalanishni yo'qotadi.
- C. Korxonalarni intiluvchan ishchilar rivojlantiradi.
- D. Daromadlarni teg taqsimlash g'oyasini amalga oshirib bo'lmaydi.

Endi yuqoridagi xulosalarni sharhlaymiz.

A. "Korxonalar ishchilarga yuqori maosh berishlari kerak" - bizga xulosa kerak, tavsiya xarakteridagi gap emas. Matnda yechim sifatida yuqori yoki teng ish haqini taklif qilish emas, daromadlarni teng taqsimlashning salbiy oqibatlari haqida ko'proq so'z boradi.

B. "Daromadlarni teng taqsimlash insonlar o'rtasida tabaqalanishni yo'qotadi" – matnda daromadlarni teng taqsimlashning maqsadi yoki kutilgan natijasi aniq aytilmagan. Ish

unumdorligi moddiy rag'batga bog'liq ekanligi va jamiyatdagi umumiy daromad darajasiga bo'ladigan salbiy ta'sirlar haqida yozilgan.

C. "Korxonalarni intiluvchan ishchilar rivojlantiradi" – matnda bu haqda aniq aytilmagan. Mehnatkash, intiluvchan odamlarning korxonalarni rivojlantirishga bo'lgan rag'batlari eslatib o'tilgan bo'lsa-da, korxonalar faqat intiluvchan ishchilar tomonidan rivojlantiriladi, degan xulosani ko'rmayapmiz.

D. "Daromadlarni teng taqsimlash g'oyasini amalga oshirib bo'lmaydi" – matndagi argumentlarga mos keladigan xulosa mana shu. Matn shuni ko'rsatadiki, daromadlarni teng taqsimlash jamiyatda intiluvchanlik va umumiy daromadning pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa bunday g'oyani amalga oshirish yaxshi emasligi, samarasiz bo'lishini anglatadi.

№2 topshiriq. Kecha tunda o'g'irlik sodir bo'ldi. Ikki kishi o'g'irning ba'zi sifatlarini eslab qolishdi.

Quyidagi argumentlardan qay bir xulosani to'g'ri deb aytish mumkin?

A. Biz ko'rgan o'g'ri baland bo'yli va ozg'in kishi edi. Dilshod past bo'yli va semiz. Shubhasiz, Dilshod o'g'ri emas.

B. Biz ko'rgan o'g'ri soqolli va malla sochli kishi edi. Hoshim soqolli va sochi ham malla. Demak, u o'g'ri emas.

S. Biz ko'rgan o'g'ri qora ko'zoynak taqib olgan edi. Olimda hozir qora ko'zoynak yo'q. Demak, u o'g'ri emas.

D. O'g'irning bir oyog'i kaltaroq edi va u oqsoqlanib yuradi. Demak, Rustam o'g'ri bo'lishi kerak.

Endi yuqoridagi xulosalarni sharhlaymiz.

A. O'g'ri va Dilshodning sifatleri har qanaqasiga mos emas. Bu to'g'ri javob.

B. O'g'ri va Hoshimning sifatleri mos. U o'g'ri bo'lishi ham, bo'lmasligi ham mumkin (niqob taqish varianti noto'g'ri, chunki biz oqibat haqida gaplashyapmiz). Bu noto'g'ri javob.

C. O'g'ri va Olimning ma'lum vaqtdagi holatlari bir xil. Olim o'g'ri bo'lishi ham, bo'lmasligi ham mumkin. Bu noto'g'ri javob.

D. O'g'riga qiyoslash uchun Rustamning sifatleri yetarli emas. Bu ham noto'g'ri javob.

№3 topshiriq. Aql-idrok, ba'zida yaxshi maosh oladigan ishga olib kelishi mumkin. Yaxshi ish haqi to'laydigan ish muvaffaqiyatli hayotga olib boradi. Aziz O'zbekistondagi eng aqlli odam.

Quyidagi javoblardan aniq to'g'risini toping.

A. Aziz muvaffaqiyatli hayot kechiradi.

B. Azizning muvaffaqiyatsiz bo'lishi mumkin emas.

S. Aziz yaxshi maosh oladi.

D. To'g'ri javob yo'q.

Endi yuqoridagi xulosalarni sharhlaymiz.

A. Aziz muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun yaxshi maosh olishi kerak. Ammo faqat ba'zi aqllilar yaxshi maosh oladi.

B. Aziz muvaffaqiyatsiz bo'lishi mumkin. Chunki u ba'zilarga kirmasligi mumkin.

S. Deyarli yuqoridagi fikr.

D. To'g'ri. Aziz yaxshi maosh olishi ham, olmasligi ham mumkin. Buning natijasida muvaffaqiyato'i bo'lishi ham, bo'lmasligi ham mumkin.

Chuqurroq qaralsa, Aziz eng aqlli odam. Metrikalar unga qarab tuzilgan bo'lishi ham mumkin. Buyog'i ehtimollik nazariyasi.

Bo'lajak "Tarbiya" fani o'qituvchisining pedagogik mahoratini shakllanishida empatiya muhim o'rin egallaydi. O'quvchilarga yo'naltirilgan empatiya ularning emotsional dunyosiga yo'nalganlik, ichki olamidagi vaziyatni his qila olishga imkon beradi. Empatiya ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi: qayg'urish (sherigining emotsional holatiga qayg'udosh bo'lish) va achinish (sherigining hissiyotiga o'zining hamdardligini ifoda etish). [6]

Natija. "Tarbiya" fanini o'qitishda o'yinli texnika usullaridan ham foydalanish ta'lim muassasasi o'quvchilarining ham o'z guruhidagi, ham butun jamoa haqidagi ma'lumotlarni yaqindan bilishlariga imkon beradi. Misol tariqasida "Aqliy hujum", "Rolli o'yin", "Ishbilarmonlar o'yini", "Juftlik asosida tanishuv" kabi o'yinlarni qo'llash tavsiya etiladi. Aqliy hujum shaklida ish tashkil qilinganida o'quvchilarda ijobiy motivatsiya hosil qilishga, g'oyalarni xolisona ishlab chiqishga urg'u beriladi. O'quv shakli "Rolli o'yin" bo'lganida o'quvchilar o'zlarini oldindan rejalashtirilgan muayyan vaziyatga qo'yishi va improvizatsiya qilib belgilangan doirada maxsus rol ni bajaradilar. Bunda motivlar, argumentlash texnikasi, xulq-atvor va muammoga nisbatan nuqtai-nazarlar nazorat qilinishi mumkin. "Ishbilarmonlar" o'yini muayyan muammoli vaziyatda turli yechimlarni ko'rib chiqish imkonini beradi. Bunda o'quvchilar muammoga ta'sir qiluvchi turli omillar har xil yechimlarda natijaga qanday ta'sir qilishini bilib oladilar. Loyihaviy ish orqali guruhviy ish bajarilishida loyiha muayyan chegaralarda taqdim etilishi talab etiladi. Bu usul masalalar yechimi kompleks topshiriqlar negizida mehnat taqsimlanishiga asoslangan. "Juftlik asosida tanishuv" o'yini. Ishtirokchilar juft-juft bo'lib o'n minut davomida bir-birlariga o'zlari haqida ma'lumot beradilar. Keyin ulardan biri ishtirokchilar bir-birlarini tanishtirgunlariga qadar davom etadi. Keyingi bosqich mazmunli bosqich bo'lib, o'z navbatida ikki qismdan tashkil topadi: axboriy va kognitiv. Axboriy darajada boshqaruv madaniyati bilan bog'liq nazariy bilimlar egallansa, kognitiv darajada mazkur bilimlarning boshqaruv jarayonidagi xulq-atvor ko'rinishiga o'tkazilishi uchun zaruriy ko'rsatmalar taqdim etiladi. [7]

Xulosa. kognitiv mustaqillik subyektiv va obyektiv omillar ta'sirida rivojlanadigan murakkab shaxsiy shakllanish jarayoni hisoblanadi. Umumta'lim maktablaridagi barcha o'quvchilar individual yondashuviga, qo'llab-quvvatlashiga, yo'naltirishiga birdek ehtiyojga ega. O'qituvchining bu faoliyati o'quvchilarning ijodiy va ijtimoiy faol shaxs bo'lishida katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 06-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-son Qarori//<https://lex.uz/docs/-4885018>

Meyer H. Competence orientation alone does not make good teaching! Handout for the

lecture at didacta 2012// Carl von Ossietzky University of Oldenburg. – P. 129.

Lethiger H. Learning and performance tasks in a competence-oriented lesson // <https://www.budrich-journals.de/index.php/HiBiFo/article/view/File/10123/8722>.-p.12-24

Lethiger H. Learning and performance tasks in a competence-oriented lesson // <https://www.budrich-journals.de/index.php/HiBiFo/article/view/File/10123/8722>. – P. 12-24.

Reiss K., Weis M., Klieme E., Köller O. Basic education in an international comparison // 1st edition. Münster: Waxmann, 2019. – P. 266.

Muxsiyeva A.Sh. Bo'lajak tarbiya fani o'qituvchisi tayorlashda tarbiya texnologiyalardan foydalanish

Ишмухаммедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар. – Т.: Фан ва технология, 2016.

RAQAMLI ASRDA MEDIASAVODXONLIK: FALSAFIY OQIBATLAR VA PEDAGOGIK STRATEGIYALAR

Abduxolikova Nasiba Alijonovna

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti dotsenti, PhD

Abstrakt. Bugungi raqamli asrda media savodxonligi media bilan to'yingan muhitning murakkabligini boshqarish uchun muhim mahoratga aylandi. Ushbu maqola mediasavodxonlikning falsafiy oqibatlarini o'rganadi, uning haqiqat, axloq va epistemologiya tushunchalari bilan aloqasini o'rganadi. Raqamli axborot jamiyat qadriyatlari va individual idroklarni shakllantirishda davom etar ekan, mediasavodxonlikka falsafiy yondashuv talabalarga manbalarni baholash, tarafkashliklarni tan olish va ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning axloqiy jihatlarini tushunish uchun analitik vositalarni taqdim etadi. Ushbu maqola, shuningdek, mediasavodxonlikni ta'lim o'quv dasturlariga kiritish bo'yicha pedagogik strategiyalarni taklif qiladi, muhokamaga asoslangan ta'lim, tanqidiy tahlil mashqlari va fanlararo loyihalarga e'tibor beradi. Ushbu strategiyalar talabalarga raqamli media bilan o'ylangan va mas'uliyatli munosabatda bo'lish, axborot va axloqiy media madaniyatini rivojlantirishga yordam beradigan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Maqolaning yakunida mediasavodxonlikni falsafiy nuqtai nazardan o'rgatishning qiyinchiliklari va afzalliklari muhokama qilinib, ushbu sohada kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Media savodxonligi, raqamli asr, falsafa, gnoseologiya, etika, tanqidiy fikrlash, pedagogika, media madaniyati, raqamli media.

МЕДИАГРАМОТНОСТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭРУ: ФИЛОСОФСКИЕ ВЫВОДЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ

Абдухоликова Насиба Алиджоновна

*Наманганский государственный институт иностранных языков имени И.Ибрата
Доцент, доктор философских наук, PhD*

Абстрактный. В современную цифровую эпоху медиаграмотность стала важным навыком для преодоления сложностей насыщенной медиа среды. В этой статье исследуются философские последствия медиаграмотности, исследуя ее связь с концепциями истины, этики и эпистемологии. Поскольку цифровая информация продолжает формировать общественные ценности и индивидуальное восприятие, философский подход к медиаграмотности предоставляет учащимся аналитические инструменты для оценки источников, распознавания предубеждений и понимания этических аспектов использования СМИ. В этой статье также предлагаются педагогические стратегии по включению медиаграмотности в образовательные программы с упором на обучение на основе дискуссий, упражнения по критическому анализу и междисциплинарные проекты. Эти стратегии направлены на развитие навыков критического мышления, которые помогают учащимся вдумчиво и ответственно использовать цифровые медиа и развивать информационную и этическую медиа-культуру. В конце статьи обсуждаются трудности и преимущества обучения медиаграмотности с философской точки зрения, а также предлагаются будущие направления исследований в этой области.

Ключевые слова: Медиаграмотность, цифровая эпоха, философия, эпистемология, этика, критическое мышление, педагогика, медиакультура, цифровые медиа.

MEDIA LITERACY IN THE DIGITAL AGE: PHILOSOPHICAL IMPLICATIONS AND PEDAGOGICAL STRATEGIES

Abdukholikova Nasiba Alijonovna

*Namangan State Institute of Foreign Languages named after I.Ibrat
Associate Professor, Doctor of Philosophy, PhD*

Abstract. In today's digital age, media literacy has become an essential skill for navigating the complexities of a media-saturated environment. This article explores the philosophical implications of media literacy, examining its relationship to concepts of truth, ethics, and epistemology. As digital information continues to shape societal values and individual perceptions, a philosophical approach to media literacy provides students with the analytical tools to evaluate sources, recognize biases, and understand the ethical aspects of media use. This article also suggests pedagogical strategies for incorporating media literacy into educational curricula, focusing on discussion-based learning, critical analysis exercises, and interdisciplinary projects. These strategies aim to develop critical thinking skills that help students engage thoughtfully and responsibly with digital media and develop an informational and ethical media culture. At the end of the article, the difficulties and advantages of teaching media literacy from a philosophical point of view are discussed, and future directions of research in this field are suggested.

Keywords: Media literacy, digital age, philosophy, epistemology, ethics, critical thinking, pedagogy, media culture, digital media.

Kirish. Raqamli ommaviy axborot vositalarining tez kengayishi ma'lumot almashish, iste'mol qilish va tushunish usullarini o'zgartirdi. Mediasavodxonlik, turli shakllarda ommaviy axborot vositalariga kirish, tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyati hal qiluvchi mahoratga aylandi. Falsafada mediasavodxonlik nafaqat ommaviy axborot vositalarini tahlil qilishning texnik qobiliyatini, balki bilim, haqiqat va axloqning asosiy tamoyillarini tanqidiy tushunishni ham o'z ichiga olgan chuqurroq ma'noga ega bo'ladi. Ushbu maqola raqamli asrda media savodxonligining falsafiy oqibatlarini o'rganadi va ushbu ko'nikmalarni ta'lim o'quv dasturlariga integratsiya qilishning pedagogik strategiyalarini taklif qiladi. Falsafa mediasavodxonlikni tushunish uchun boy poydevor yaratadi, chunki u bilim, voqelik va axloqning tabiati haqida fundamental savollarni tug'diradi.[1] Mediasavodxonlik gnoseologiya, bilimlarni falsafiy o'rganish bilan chambarchas bog'liq. Raqamli asrda ma'lumotlarning katta hajmi va foydalanish imkoniyati ishonchli manbalar va noto'g'ri ma'lumotlar o'rtasidagi farqni qiyinlashtirishi mumkin. Gnoseologiya bo'yicha falsafiy izlanish talabalarni axborot manbalarining ishonchliligi, ishonchliligi va obro'siga shubha qilishga undaydi. Bilim va e'tiqod nimadan iboratligini o'rganish orqali talabalar raqamli kontentni tanqidiy baholash uchun asosga ega bo'ladilar.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Haqiqat tushunchasi falsafada ham, media savodxonligida ham markaziy o'rin tutadi. Raqamli asrda haqiqat, fikr va noto'g'ri ma'lumotlar o'rtasidagi chegaralar xiralashib, ba'zi faylasuflar «haqiqatdan keyingi» madaniyat deb ta'riflagan narsalarni yaratishi mumkin.[2] Media savodxonligi bo'yicha ta'lim o'quvchilarni ob'ektivlikka intilishga undaydi, shu bilan birga barcha ma'lumotlar manbalari o'ziga xos tomonlarga ega bo'lishi mumkinligini tan oladi. Haqiqatga intilish talabalarni tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirishga chaqiradi, bu ularga raqamli mediadagi manipulyatsiya yoki chalg'ituvchi tarkibni aniqlash imkonini beradi. Media savodxonligining axloqiy o'lchovlari shaxsiy daxlsizlik, ma'lumot olish huquqi va kontent yaratuvchilari va iste'molchilarining ma'naviy javobgarligi bilan bog'liq tashvishlarni o'z ichiga oladi. Axloqiy nuqtai nazardan mediasavodxonlik talabalarni ma'lumot almashish oqibatlarini hisobga olishga va boshqalarning shaxsiy hayoti va qadr-qimmatini hurmat qilishga undaydi. Etika bo'yicha falsafiy munozaralar raqamli dunyoda haqiqat va hurmat muhimligini ta'kidlab, ommaviy axborot vositalariga mas'uliyatli yondashuvni rivojlantiradi.

Media savodxonligini ta'lim o'quv dasturlariga, xususan, falsafa kurslariga kiritishga

turli pedagogik strategiyalar orqali erishish mumkin. Ushbu strategiyalar talabalarni aks ettiruvchi, tanqidiy va analitik fikrlashga jalb qilish, ularning raqamli landshaftda tushuncha va mas'uliyat bilan harakat qilish qobiliyatini oshirishga qaratilgan. Falsafa darslari ko'pincha munozaralarga asoslangan bo'lib, ularni media savodxonligi mashqlari uchun ideal qiladi. O'qituvchilar talabalarni raqamli media kontentini, masalan, yangiliklar maqolalari, ijtimoiy media postlari yoki video kontentini tahlil qilishga va uning haqiqiyliigi, tarafkashlik va axloqiy oqibatlar haqida munozaralarga kirishishga undashlari mumkin.[3] Zamonaviy muammolarni muhokama qilish orqali talabalar falsafiy nazariyalarni real dunyo media kontekstlari bilan bog'lashlari, raqamli ma'lumotlarga tanqidiy nuqtai nazarni rivojlantirishlari mumkin.

Muhokama. Vaziyatni tahlil qilish va tahlil qilish mashqlari Case Studi media savodxonligini o'rgatishning amaliy vositalaridir. Virusli noto'g'ri ma'lumotlar yoki jurnalistikadagi axloqiy dilemmalar kabi haqiqiy misollarni o'rganib chiqib, talabalar media mazmunini tahlil qilish va tanqid qilish uchun falsafiy nazariyalarni qo'llashlari mumkin. Ushbu mashqlar talabalarni ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar ortidagi motivlarni ko'rib chiqishga, potentsial noto'g'ri fikrlarni tan olishga va taqdim etilgan ma'lumotlarning axloqiy jihatlarini baholashga undaydi.[4] Bu usul nafaqat tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, balki o'quvchilarning raqamli medianing ijtimoiy ta'siri haqida xabardorligini oshiradi. Falsafa tabiiy ravishda tanqidiy fikrlash va argumentatsiyaga urg'u beradi, bu ikkalasi ham media savodxonligi uchun zarurdir. O'qituvchilar talabalardan ommaviy axborot vositalarida keltirilgan dalillarni baholashni, mantiqiy xatolarni aniqlashni va qarshi dalillarni yaratishni talab qiladigan mashqlarni ishlab chiqishlari mumkin. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali talabalar murakkab media xabarlarini ajratish, ishonchli manbalar va ishonchsiz ma'lumotlar o'rtasidagi farqni ko'proq bilishadi.

Mediasavodxonlikni jurnalistika, siyosatshunoslik yoki sotsiologiya kabi boshqa sohalar bilan hamkorlikni o'z ichiga olgan fanlararo loyihalar orqali boyitish mumkin. Masalan, loyiha ijtimoiy masala bo'yicha jamoatchilik fikrini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining rolini tahlil qilishni, ommaviy axborot vositalarida tasvirlashning axloqiy oqibatlarini o'rganishni yoki ijtimoiy medianing shaxslarga psixologik ta'sirini o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu loyihalar o'quvchilarni falsafiy nazariyalarni turli nuqtai nazarlarga qo'llashga undaydi, ularning ommaviy axborot vositalarining savodxonligi haqidagi tushunchalarini kengroq ijtimoiy kontekstda kengaytiradi. Talabalarni faktlarni tekshirish, manbalarni tekshirish va media tahlillari uchun raqamli vositalar bilan tanishtirish yana bir samarali strategiyadir.[5] Ushbu vositalarni kurs ishlariga kiritish orqali talabalar ma'lumotni mustaqil ravishda tekshirishni, raqamli kontentning ishonchliligini baholashni va ommaviy axborot vositalariga nisbatan ko'proq xabardor va tanqidiy yondashuvni rivojlantirishni o'rganadilar. Ushbu ko'nikmalar raqamli savodxonlik an'anaviy savodxonlik kabi muhim bo'lgan zamonaviy axborotga boy muhitda juda muhimdir.

Mediasavodxonlikni falsafa orqali o'rgatishning muammolari va afzalliklari

Mediasavodxonlikning falsafa ta'limiga integratsiyalashuvi katta foyda keltirsa-da, o'qituvchilar duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar ham mavjud. Falsafa o'quv dasturlari ko'pincha keng bo'lib, yangi mazmun uchun cheklangan joy qoldiradigan asosiy mavzularni qamrab oladi. O'qituvchilar mustaqil modullar yaratish o'rniga, axloq yoki tanqidiy fikrlash kabi mavjud kurslarga media savodxonligini kiritishlari kerak bo'lishi mumkin.[6] Media savodxonligi uchun raqamli vositalar va resurslarga kirish turli muassasalarda farq qilishi mumkin. O'qituvchilar buni erkin mavjud onlayn resurslar, ochiq kodli dasturiy ta'minot va raqamli kutubxonalar yordamida hal qilishlari mumkin. Falsafa an'anaviy ravishda nazariy bilimlarga urg'u beradi, ammo media savodxonligi amaliy ko'nikmalarni ham talab qiladi. O'qituvchilar nazariy munozaralarni amaliy mashqlar bilan birlashtirib, ushbu jihatlarini muvozanatlash yo'llarini topishlari kerak. Media savodxonligi bo'yicha ta'lim o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi va ularga murakkab axborot muhitida samarali harakat qilish imkonini beradi. Ommaviy axborot vositalari va ma'lumotlarning axloqiy oqibatlarini muhokama qilish orqali talabalar ommaviy axborot vositalari iste'molchilari va ijodkorlari sifatida o'z harakatlari uchun mas'uliyat hissini oladilar. Media savodxonligi o'quvchilarni

raqamli media bilan o'ylangan va axloqiy ravishda shug'ullana oladigan mas'uliyatli raqamli fuqarolar bo'lishga yordam beradi. Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikri va jamiyat qadriyatlarini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydigan dunyoda bu mahorat tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.[7]

Falsafada samarali o'qitish metodologiyalarini ishlab chiqish va takomillashtirish uchun mediasavodxonlik ta'limi bo'yicha keyingi tadqiqotlar talab etiladi. Muayyan pedagogik strategiyalarning ta'sirini o'rganish, o'quvchilarning ta'lim natijalarini baholash va fanlararo hamkorlikni o'rganish ilg'or tajribalar haqida qimmatli fikrlarni berishi mumkin. Media savodxonligi sohasi rivojlanib borar ekan, falsafa ta'limi bilimli, axloqiy va tanqidiy munosabatda bo'lgan shaxslarni tarbiyalashda dolzarb va samarali bo'lib qolishini ta'minlash uchun doimiy izlanishlar zarur bo'ladi.[8]

Xulosa. Raqamli asrda mediasavodxonlik ta'limning muhim tarkibiy qismidir, ayniqsa falsafada, bu erda tanqidiy fikrlash va axloqiy tahlil asosiy hisoblanadi. Media savodxonligining falsafiy oqibatlarini o'rganish va analitik va aks ettirish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi pedagogik strategiyalarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar talabalarni raqamli media bilan o'ylangan va mas'uliyat bilan shug'ullanishga tayyorlashlari mumkin. Media savodxonligini falsafiy ob'ektiv orqali o'rgatish talabalarni nafaqat ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlabgina qolmay, balki ularni raqamli asrda ma'lumot bilan bog'liq kengroq axloqiy va gnoseologik savollarni ko'rib chiqishga undaydi. Jamiyat raqamli texnologiyalar vositasida tobora kuchayib borayotganligi sababli, falsafa ta'limi xabardor, axloqiy va tanqidiy munosabatda bo'lgan media madaniyatini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Bekchanovna T. S. The role of media education in shaping the patriotic thinking of the younger generation //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2024. – T. 4. – №. 2. – C. 47-53.

Kadirov T. B. Raqamlashtirish sharoitida o'qituvchilarning mediakompetentligini rivojlantirish dolzarb masala sifatida //Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi. – 2023. – C. 201-204.

Ablazov E. Mediamadaniyat va mediafalsafaning o'zaro a'loqadorligi //News of O'zMU journal. – 2024. – T. 1. – №. 1.4. – C. 46-50.

Yunusov m. mediasavodxonlik va uning davlat boshqaruvidagi o'rni //News of the NUUZ. – 2024. – T. 1. – №. 1.5. 1. – C. 262-264.

Bo'ronov N. Media savodxonlikni oshirishda vr laboratoriyaning tashkiliy modul mexanizmi //Tamaddun nuri jurnali. – 2024. – T. 5. – №. 56. – C. 454-457.

Kadirov T. Kasbiy rivojlanish jarayonida o'qituvchilarning mediakompetentligini rivojlantirishning mavjud holati //Inter education & global study. – 2024. – №. 6. – C. 140-146.

Ахмаджонова Г. Грамотность в цифровых медиатекстах //Арабский язык в эпоху глобализации: инновационные подходы и методы обучения. – 2023. – №. 1. – C. 549-556.

Mashrabovna U. N. Shaxsga yonaltirilgan talim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning mediakompetentligini rivojlantirish metodikasi //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 26. – C. 348-350.

Abduholiqova N. Axborotlashuv davrida jamiyat rivojiga ta'sir etuvchi omillar// Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 2023/12/9, b. 493.

Abduholiqova N. Yosh avlod tarbiyasida axloqiy ma'rifatni shakllantirish orqali yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga tobeligini oldini olish // Ijtimoiy fanlarda innovasiya ilmiy jurnali, 2021/12/25, b. 116.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA KLASTER METODINING O'RNI VA ROLI

Achilova Durdona
Guliston Davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada klaster metodi boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati o'rganiladi. Klaster metodi nafaqat o'quvchilarning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki ularni o'z bilimlarini mustaqil ravishda tizimlashtirishga o'rgatadi. Shuningdek, ushbu maqolada metodning samaradorligini oshirishga qaratilgan didaktik tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: klaster metodi, boshlang'ich ta'lim, interfaol usullar, ta'lim texnologiyalari, grafik tashkil qilish, ijodiy fikrlash, tahliliy yondashuv, mustaqil ta'lim, didaktik samaradorlik, metodik yondashuv

МЕСТО И РОЛЬ КЛАСТЕРНОГО МЕТОДА В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ачилова Дурдона,
научный исследователь Гулистанского государственного университета

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматривается роль и значение кластерного метода в процессе начального образования для формирования знаний и навыков учащихся. Кластерный метод не только развивает креативное и критическое мышление учащихся, но и обучает их самостоятельно систематизировать свои знания. Кроме того, в статье представлены дидактические рекомендации по повышению эффективности этого метода.

Ключевые слова: кластерный метод, начальное образование, интерактивные методы, образовательные технологии, графическая организация, креативное мышление, аналитический подход, самостоятельное обучение, дидактическая эффективность, методический подход.

THE PLACE AND ROLE OF THE CLUSTER METHOD IN PRIMARY EDUCATION

Achilova Durdona
Researcher at Gulistan State University

ANNOTATION. This article examines the role and significance of the cluster method in the primary education process for developing students' knowledge and skills. The cluster method not only enhances students' creativity and critical thinking but also teaches them to independently systematize their knowledge. Additionally, the article provides didactic recommendations to improve the effectiveness of this method.

Keywords: cluster method, primary education, interactive methods, educational technologies, graphic organization, creative thinking, analytical approach, independent learning, didactic effectiveness, methodological approach.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim bosqichi insonning hayot yo'lidagi eng muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqish, mustaqil fikrlash ko'nikmalari, ijodkorlik va amaliy ko'nikmalar shakllana boshlaydi. Zamonaviy ta'lim jarayoni nafaqat o'quvchilarni bilim bilan ta'minlash, balki ularning analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ushbu maqsadlarga erishishda interfaol metodlardan, jumladan, klaster metodidan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Klastermetodi—bu o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzu yuzasidan bilimlarini tizimlashtirishga yordam beradigan, ularning ijodiy yondashuvini rag'batlantiradigan hamda murakkab mavzularni tushunishni osonlashtiradigan ta'lim usulidir. Ushbu metod o'quvchilarning o'qish jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlaydi, mavzularni yengil va qiziqarli tarzda o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda klaster metodini qo'llash dolzarb bo'lib, bu nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarni mustaqil o'rganish jarayoniga jalb qilish orqali ularda tanqidiy fikrlashni ham shakllantiradi. Ushbu maqolada klaster metodining mohiyati, uni boshlang'ich ta'limda qo'llash usullari va samaradorligi haqida so'z yuritiladi.

Klaster metodining mohiyati va afzalliklari

Klaster metodi — o'quv materialini grafik shaklda tashkil qilishga asoslangan ta'lim texnologiyasi bo'lib, mavzuga oid asosiy tushunchalarni o'zaro bog'liq tarzda tasvirlash imkonini beradi. Bu usul orqali o'quvchilar mavzularni yaxlit tushunib, ular orasidagi aloqalarni aniqlashni o'rganadi. Klasterlar odatda vizual xaritalar yoki diagrammalar shaklida tuziladi va o'quvchilar uchun murakkab ma'lumotlarni tizimlashtirishda qulay vosita hisoblanadi.

Klaster metodining mohiyati:

Grafik tashkil qilish: Ma'lumotlarni grafik shaklda ifodalash orqali mavzuni ko'rgazmali va tushunarli qilish.

Tizimli yondashuvni rivojlantirish: O'quvchilarga mavzuni qism-qism qilib o'rganib, keyin ularni o'zaro bog'lash imkonini beradi.

Ijodiy fikrlashni rag'batlantirish: Klaster tuzish jarayoni o'quvchilarda ijodkorlikni oshirishga yordam beradi.

Tushunchalar o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatish: Murakkab mavzularni oddiy va tushunarli qismlarga ajratishga yordam beradi.

Klaster metodining afzalliklari:

O'quvchilarni faol jalb qiladi: O'quvchilar klaster yaratish jarayonida faol ishtirok etib, o'z fikrlarini mustaqil ifodalaydi.

Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi: Klaster yaratishda o'quvchilar mavzuni har tomonlama tahlil qilib, ijodiy yondashuvni qo'llaydi.

Vizual tushunishni yaxshilaydi: O'quvchilar klaster orqali mavzuni ko'rgazmali ravishda o'rganadi, bu esa mavzuni chuqurroq anglashga yordam beradi.

O'zaro hamkorlikni oshiradi: Guruhda ishlash jarayonida klaster yaratish o'quvchilarning bir-biri bilan fikr almashishini ta'minlaydi.

Murakkab tushunchalarni oddiylashtiradi: Bu usul orqali murakkab ma'lumotlarni soddalashtirish va oson yodlash mumkin.

Yodlash jarayonini osonlashtiradi: Klasterdagi vizual muloqot materialni miyaning uzoq muddatli xotirasida saqlashga yordam beradi.

Klaster metodining ta'lim jarayonidagi o'rni

Klaster metodi o'quvchilarning bilish jarayonini faollashtirishda va ularning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usul mavzuni o'rganish jarayonini qiziqarli qiladi va o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Shu sababli, klaster metodi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni mavzularni chuqurroq o'zlashtirishga yo'naltiruvchi samarali vosita sifatida keng qo'llanilmoqda.

Boshlang'ich ta'limda klaster metodini qo'llash

Boshlang'ich ta'limda klaster metodi o'quvchilarning mavzularni chuqur o'rganishlari, bilimlarni tizimli shakllantirishlari va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ushbu metod orqali o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishi ortib, ular o'z bilimlarini mustaqil o'zlashtirish jarayoniga faol jalb etiladi.

Klaster metodini qo'llash bosqichlari

Klaster metodini boshlang'ich sinflarda samarali qo'llash uchun quyidagi bosqichlarga rioya qilish lozim:

Mavzuni aniqlash va muqaddima bosqichi: O'qituvchi dars mavzusini tanlab, o'quvchilar uchun tushunish oson bo'lgan asosiy tushunchalarni aniqlaydi. Masalan, «Tabiatdagi fasllar» mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalar: bahor, yoz, kuz, qish.

Klasterni yaratish jarayoni:

O'qituvchi asosiy tushunchani taxtaga yozadi yoki taqdimotda ko'rsatadi.

O'quvchilar guruhlariga bo'linadi yoki individual ishlaydi.

Asosiy tushunchaga oid qo'shimcha g'oyalar va tushunchalar aniqlanadi va ular grafik ko'rinishda joylashtiriladi.

Masalan:

Markaziy tushuncha: Bahor.

Klasterning tarkibi: ob-havo, gullash, yangi o'simliklar, qushlarning qaytishi.

Klasterni kengaytirish va tahlil qilish: O'quvchilar tushunchalar orasidagi bog'liqlikni aniqlashadi va yangi fikrlar bilan klasterni boyitadilar. Bu bosqichda o'qituvchi yordamchi savollar orqali mavzuning chuqur tahlil qilinishini ta'minlaydi.

Muammoli savollarni muhokama qilish: Har bir guruh o'z klasteri asosida savollar ishlab chiqadi va ular sinf bilan birgalikda muhokama qilinadi. Masalan, «Bahorda qaysi o'simliklar gullaydi?» yoki «Bahorning asosiy belgilari nimalardan iborat?»

Taqdimot va xulosa chiqarish: Guruhlar yoki individual o'quvchilar o'z klasterlarini sinf oldida taqdim etishadi. O'qituvchi umumiy xulosalar chiqarishda yordam beradi.

Klaster metodining boshlang'ich ta'limdagi imkoniyatlari

Bilimlarni chuqur o'zlashtirish: O'quvchilar klaster orqali murakkab mavzularni oson tushunib, bilimlarni tizimli tarzda yodda saqlaydilar.

O'quvchilarning qiziqishini oshirish: Vizual va ijodiy faoliyatlar bolalarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi.

Jamoaviy ishni rag'batlantirish: Guruhli klaster tuzish orqali o'quvchilar bir-birlari bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: O'quvchilar mavzularni o'z nuqtai nazaridan tahlil qilish va yangi g'oyalarni ilgari surishni o'rganadilar.

Misol: Klaster metodi yordamida mavzuni o'rganish

Mavzu: «Tabiatdagi fasllar»

Markaziy tushuncha: «Fasllar»

Klasterni kengaytirish: Fasllar: bahor, yoz, kuz, qish. Har bir faslga tegishli belgilarga aniqlik kiritish:

Bahor: gullar, yomg'ir, qushlarning qaytishi.

Yoz: issiq ob-havo, quyoshli kunlar.

Kuz: barglar to'kilishi, hosil yig'ish.

Qish: qor, sovuq havo.

O'quvchilar faoliyati: Har bir fasl haqida qisqacha tahlil qilish va vizual ravishda grafik ko'rinishda klasterni yaratish.

Boshlang'ich ta'limda klaster metodi nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, balki ularning ijodiy, tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodni darslarda qo'llash ta'lim sifatini oshiradi va o'quvchilarning mavzularni tushunishini chuqurlashtiradi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan klaster metodini faol qo'llash tavsiya etiladi.

Klaster metodining pedagogik samaradorligi

Klaster metodi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning bilimlarni tizimlashtirish, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va o'quv jarayonini qiziqarli qilishda yuqori samaradorlikka ega. Bu metod nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning mustaqil ishlash, jamoada faoliyat yuritish va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Klaster metodining pedagogik samaradorligini oshiruvchi omillar:

Interfaol yondashuvni qo'llash: Klaster metodi o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qilish imkonini beradi. Ularni muhokama qilish, savollarga javob topish va yangi g'oyalarni ilgari surishga rag'batlantiradi.

O'quvchilar faolligini oshirish: Ushbu metod orqali har bir o'quvchi o'z fikrini bildirish va uni boshqalar bilan baham ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'quvchilarni yanada faol va ishtiyoqli qiladi.

O'quvchilarning bilimlarini tizimlashtirish: Klaster metodi murakkab mavzularni qismlarga ajratib, ular orasidagi aloqalarni ochib berishga yordam beradi. Bu o'quvchilarning mavzuni yaxlit holda tushunishlarini ta'minlaydi.

Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: O'quvchilar mavzuni o'z nuqtai nazaridan tahlil qilib, klaster shaklida ifodalaydilar. Bu ularda ijodiy yondashuv va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Vizual xotirani mustahkamlash: Klaster diagrammalari mavzuni vizual tarzda ko'rsatgani uchun o'quvchilarning mavzuni yodda saqlashi osonlashadi. Bu xotira samaradorligini oshirishga yordam

beradi.

Jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish: Guruhli klaster tuzish jarayonida o'quvchilar bir-biri bilan fikr almashadi, o'zaro hamkorlik qiladi va jamoaviy faoliyatga o'rganadi.

Klaster metodining samaradorligi bo'yicha ilmiy asoslar:

Ko'rgazmali o'qitish tamoyiliga mosligi: Klaster metodi o'quvchilarga mavzuni grafik shaklda taqdim etib, ular uchun ko'rgazmali va tushunarli o'rganish muhitini yaratadi.

Bilimlarni tizimlashtirish qobiliyati: O'quvchilar mavzuni qismlarga ajratib, ularni o'zaro bog'lash orqali bilimlarini chuqurlashtiradi.

Ta'lim jarayoniga qiziqishni oshirish: Faol ishtirok va ijodiy yondashuv orqali dars jarayoni o'quvchilar uchun qiziqarli va samarali kechadi.

Klaster metodining pedagogik jarayondagi natijalari:

Bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish: Klaster metodi orqali o'quvchilar murakkab mavzularni oson va chuqurroq o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tahliliy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi: Klaster yaratish jarayonida o'quvchilar mavzuni tahlil qilib, muhim jihatlarini aniqlashga o'rganadi.

Mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish: O'quvchilar klasterni tuzish davomida mustaqil izlanish va qaror qabul qilish jarayonini boshdan kechiradi.

Yodlash va ma'lumotni qayta ishlash qobiliyatining kuchayishi: Vizual materiallarni o'rganish orqali o'quvchilarning xotirasi mustahkamlanadi va ular olingan bilimlarni tahlil qilishni o'rganadi.

Samaradorlikni oshirishga doir tavsiyalar:

Interfaol usullar bilan integratsiya qilish: Klaster metodini muammoli ta'lim, rolli o'yinlar va boshqa interfaol usullar bilan birlashtirish darsning samaradorligini oshiradi.

Yosh xususiyatlarini hisobga olish: Boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos mavzular va tushunchalarni tanlash orqali klaster yaratish jarayonini qiziqarli qilish mumkin.

Tahlil va taqdimot qilish imkoniyatini berish: O'quvchilarni o'z klasterlarini taqdim qilish va muhokama qilishga jalb etish ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Doimiy baholash va tahlil qilish: Klaster metodidan foydalanish natijalarini muntazam baholab, samaradorligini tahlil qilish dars jarayonini takomillashtirishga yordam beradi.

Xulosa. Klaster metodi pedagogik jihatdan yuqori samaradorlikka ega bo'lib, boshlang'ich ta'limda nafaqat bilimni o'zlashtirishni osonlashtiradi, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ushbu metodni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning mavzuni chuqur tushunishini ta'minlash mumkin. Shu sababli, klaster metodini boshlang'ich ta'lim jarayonida faol foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
2. Hasanov, S. (2021). Boshlang'ich ta'limda yangi metodlardan foydalanish. Toshkent: «O'qituvchi».
3. G'aniyev, A. (2022). *Innovatsion pedagogika va ta'lim metodlari*. Toshkent: «Fan va Texnologiya».
4. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Education.
5. Novak, J. D., & Gowin, D. B. (1984). *Learning How to Learn*. Cambridge University Press.
6. Bobonazarova, G. (2020). Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llash. *O'zbekiston pedagogik jurnali*, 5(3), 25-30.
7. Gage, N. L., & Berliner, D. C. (1992). *Educational Psychology*. Houghton Mifflin Company.
8. Azizova, M. (2019). Ta'limda grafik tashkil qilish usullari. *Innovatsion pedagogika to'plami*, 4(2), 45-48.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARI ORQALI O'QUVCHILARDA KREATIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISH

Adizova Nigora Baxtiyorovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Orcid: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-5132-0571>

Muqimova Gulruh Ilyos qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning kreativ faoliyatlarining maqsadi, mazmuni va jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga muvaffaq bo'ldik. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning kreativ faoliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos shakllari, usullari, vositalari aniqlandi. O'quvchilarda kreativ faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonining mazmuni shaxsga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlari mazmuni sifatida namoyon bo'lib, u o'quvchilarda kreativ faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ faollikni shakllantirish jarayoni muayyan o'quv vaziyatlari sifatida tashkil etilib, o'quvchi shaxsini rivojlantirish mexanizmlarini o'zida mujassamlashtiradi. O'quvchilarni kreativ faoliyat ko'nikmalarini rivojlantiruvchi o'quv vaziyatlariga olib kirish natijasida ularda o'quv jarayoniga nisbatan ijobiy munosabat tajribasi shakllanishi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: kreativ, diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, divergent, tafakkur, motiv, faoliyat, reproduktiv, ijodiy fikrlash, mustaqil, evristik, ta'lim-tarbiya, didaktik o'yinlar, pedagogik texnologiya

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ УРОКИ ЧИТАТЕЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Адизова Нигора Бахтиёровна

Доцент Бухарского государственного педагогического института

Muqimova Gulruh Ilyos qizi

Аспирант Бухарского государственного педагогического института

Абстрактный. В данной статье нам удалось определить особенности цели, содержания и процесса творческой деятельности студентов. Определены конкретные формы, методы и средства развития творческой деятельности студентов в ходе личностно-ориентированного обучения. Содержание процесса развития умений творческой деятельности учащихся проявляется как содержание личностно-ориентированных учебных ситуаций, служащих развитию творческой активности учащихся. Процесс формирования творческой активности учащихся младших классов организуется как конкретные учебные ситуации и воплощает в себе механизмы развития личности учащихся. Отмечается, что в результате знакомства студентов с учебными ситуациями, развивающими навыки творческой деятельности, у них происходит формирование позитивного отношения к учебному процессу.

Ключевые слова: творчество, внимание, восприятие, процесс ассоциаций, дивергентное мышление, мотив, деятельность, репродуктивное, творческое мышление, самостоятельное, эвристическое, обучение, дидактические игры, педагогическая технология.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITY THROUGH READING LITERACY LESSONS IN PRIMARY SCHOOLS

Adizova Nigora Bakhtiyorovna

Associate Professor of the Bukhara State Pedagogical Institute

Mugimova Gulruh Ilyos qizi

Postgraduate student of the Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. In this article, we have managed to determine the features of the goal, content and process of students' creative activity. Specific forms, methods and means of developing students' creative activity in the course of personality-oriented learning are determined. The content of the process of developing students' creative activity skills is manifested as the content of personality-oriented learning situations that serve the development of students' creative activity. The process of developing creative activity in primary school students is organized as specific learning situations and embodies the mechanisms of developing the students' personality. It is noted that as a result of students' familiarization with learning situations that develop creative skills, they develop a positive attitude toward the learning process.

Key words: creativity, attention, perception, association process, divergent, thinking, motive, activity, reproductive, creative thinking, independent, heuristic, learning, didactic games, pedagogical technology.

KIRISH. Insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi muhim omillardan biri jamiyat taraqqiyotidir. Shaxsning ijodiy jihatdan o'zo'zini namoyon qilishi, uning betakrorligi insonparvarlik ahamiyatiga ega. U inson hayotining mazmun-mohiyati, uning ichki quvvatlarining namoyon bo'lishi bilan bog'liqdir. Faylasuflarning ta'kidlashicha, insonning hayoti uning faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. Inson o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishga faollik tufayli erishadi.

Kreativ, ya'ni kreativ faollik keng ko'lamli tushuncha bo'lib, shaxs bilan bir qatorda jamiyat taraqqiyotini ham ta'minlaydi. Insonning ijodiy, yaratuvchilik faolligi uning kundalik hayotida namoyon bo'ladi. Jamiyat hayotida ijod ilm-fan va

san'atda yangi topilmalar, ixtirolarning vujudga kelishini ta'minlaydi. Buning natijasida yangi ijtimoiy dasturlar vujudga keladi. Kreativlik (ijodiylik) (lot. creation – yaratuvchanlik, ijodkorlik) –qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish layoqati, badiiy shakl yaratish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayon; shaxsning yangi g'oyalarni yaratish va qabul qilishga tayyorligini tavsiflovchi ijodiy qobiliyati [1.45-56-b.]

Kreativlik shaxsning ijodiy layoqatlari bilan bevosita bog'liq. Kreativlikni o'rganishda 2 turdagi metodlardan foydalaniladi: 1. Shaxsning ijodiy layoqatlarini tashxislashning kam shakllangan metodlari yordamida o'rganish. Ular sirasiga kuzatish, suhbat, ijodiy faoliyat natijalarini tahlil qilish, biografik metodlarni kiritish mumkin. 2. Kreativlikni qat'iy tarzda ishlab chiqilgan metodlar yordamida tatqiq qilish. Dj.Gilford o'tgan asrning 50-yillarida kreativlikning 16 ta belgisini ajratib ko'rsatgan edi. Mazkur belgilar intellektual testlar yordamida aniqlanmaydi: 1. Fikrning jadalligi – vaqt bilan fikrning uyg'unligida vujudga keladigan g'oyalar, bir g'oyadan ikkinchi bir betakror g'oyaga o'tish layoqati, standart g'oyalardan farqli g'oyalarni vujudga keltirish layoqati. 2. Farazlarni ishlab chiqish layoqati va uning vujudga kelishiga turtki bermaydigan, mantiqiy jihatdan ahamiyatga ega bo'lmagan holatlar 3. Qiziquvchanlik – atrof-olamdagi muammolarga nisbatan sezuvchanlik. Dj.Gilford bularning barchasini divergent tafakkurning tavsifi sifatida asoslagan [3. 191-210-b]. Divergent tafakkur muammolar ochilganda, kashf etilganda vujudga kelganda, biroq shaxsda uni yechish layoqati mavjud bo'lmaganda hosil bo'ladi. Konvergent tafakkur – oddiy mantiqiy yechimlardan iborat bo'lib, u allaqachon ma'lum bo'lgan yechimlarga tayanadi. Bunda o'qituvchi topshiriqlarni muayyan shaklga keltiradi. Ko'plab mutaxassislar ijodiy

layoqat va shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammolarini tadqiq qilganlar. Biroq kretivlikni tashxislash sohasida ilmiy tadqiqotlar deyarli amalga oshirilmagan. Faqatgina D.B.Bogoyavlenskayaning tadqiqotlarida bu yo'nalishda ayrim fikrlar ilgari surilgan[2. 10-18-b.] U ijodiy layoqatning asosiy ko'rsatkichi sifatida "intellektual tashabbus"ni ajratgan. Bogoyavlenskaya intellektual tashabbusni aqliy layoqat hamda shaxsning motivli tarkibi sifatida baholagan. Mazkur layoqat ijodkor shaxsning davomli fikriy operatsiyalar jarayonida o'z oldiga qo'ygan vazifalarni yechishida namoyon bo'ladi. D.B.Bogoyavlenskayaning g'oyalari asosida kreativ fikrlash ko'lami tushunchasi vujudga keldi. Bu esa o'quvchilarda tashqi ta'sirlarsiz ijodiy g'oyalarning vujudga kelishi va uning nazariy jihatdan umumlashtirilishiga imkoniyat yaratadi. Axborotlar ko'lami kengayayotgan bugungi kunda o'quvchilarda ijodiy tafakkurni hamda kreativ faollikni shakllantirish zarurati kuchaymoqda. Shubhasiz, har qanday faoliyatni amalga oshirish jarayonida muayyan miqdordagi bilimlarni shunchaki o'zlashtirish emas, balki ulardan amalda foydalanish kompetensiyalarini egallash muhim ahamiyat kasb etadi. Aksariyat olimlar kreativlikni shaxsning mustaqilligini baholovchi omil sifatida baholaganlar. Kreativ faollik o'quvchilarga ta'lim berish natijasida vujudga keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ layoqatlari quyidagi tarkibiy qismlarga ega: ijodiy tafakkur, ijodiy idrok, ijodiy faoliyatni tashkil etish metodlarini qo'llash kabilar.

O'quvchilarda kreativ faollikning rivojlanishi pedagogik jarayonda amalga oshadi. Buning uchun birinchi navbatda o'quvchilarning shaxsiy tajribasini boyitish talab qilinadi. Shaxsning xis-tuyg'ulardan ijodiy faoliyatga o'tishi kreativ tafakkur va xulq-atvor namunalarining identifikatsiyalashuvi natijasida amalga oshadi. Shuningdek, o'quvchining shaxsiy rivojlanishi uning kreativ faollashuvini ifodalaydi. Bunday faoliyatning natijasi o'quvchilarning o'z tashabbuslari asosida tashkil etilgan ijodiy ishlarida namoyon bo'ladi. O'quvchilarda kreativ faollikning shakllanishi muayyan shart-sharoitlarga bog'liq: birinchi guruhga mansub shart-sharoitlar o'quvchining rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlanishi bilan bog'liq shart-sharoitlardir. Ikkinchi guruhga kiradigan shart-sharoitlar esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ faolligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat, ya'ni o'qituvchining ish tajribasi bilan bog'liq shart-sharoitlar hisoblanadi. Uchinchi guruhga mansub shart-sharoitlar ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, ularga oiladagi sharoitlar, rivojlanish vaziyatlari, o'quvchilarda kreativlikning shakllanishiga xizmat qiladigan atrof-muhit, ijtimoiy voqeliklarni kiritish mumkin. Ko'rsatib o'tilgan shart-sharoitlar pedagogik xarakter kasb etishi uchun ularni maqsadga yo'naltirgan holda o'quv jarayoniga olib kirish o'quv, tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi vazifalarni yechishda, pedagogik munosabatlarni tashkil etishda mazkur shart-sharoitlardan unumli foydalanish talab qilinadi.

Birinchi guruhga mansub shart-sharoitlar o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga tayangan holda tanlab olinadi: 1) yetakchi reprezentativ tizim sifatida o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari; 2) o'quvchilarning layoqatlari, shuningdek, kretivliklari sifatida ularning tug'ma xususiyatlari; 3) o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq holda kreativlik rivojlanishining sensitiv bosqichlari. Birinchi guruhga mansub shart-sharoitlarning o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) Ma'lumki, insonlar o'zining ko'rish, eshitish, ovozni xis qilish hamda sezgirlik darajalari bilan bir-birlaridan farq qiladilar.

O'quvchilarning bunday xususiyatlari ularning harakatlari orqali namoyon bo'lib, xattoki yuqori darajada tashkil etilgan pedagogik jarayonlarda ham ularni o'zgartirish murakkab hisoblanadi. Har bir shaxs tajribasining betakrorligi uning olamni idrok etish darajasini aniqlaydi. Bu axborotlarni idrok etish, fikrlash va xulq-atvordagi turli-tumanlik bilan izohlanadi. Shak-shubhasiz, pedagogik jarayon samaradorligini oshirish asosida bunday farqlarni amalda ko'rish mumkin. Buning uchun o'quv jarayonini o'quvchilar uchun qulaylashtirish, ularning o'quv materiallari yordamida olamni idrok etishlarini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, aynan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, nafaqat o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajalariga, balki kreativ faollikni oshirish orqali ijodkorlik imkoniyatlarini ham kengaytiradi. 2) Pedagogik faoliyatda shuni alohida hisobga olish kerakki, aynan tug'ma talant, ya'ni iqtidor rivojlanish jarayoniga alohida ta'sir ko'rsatib, o'quvchining istiqbolda erishadigan yutuqlarini kafolatlaydi. Aynan yangi pedagogik texnologiyalar o'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq mazkur faoliyatning

rivojlanishini to'liq ta'minlamaydi. O'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirishning aniq pedagogik sharoitlarida ijtimoiy hamda tabiiy omillarning ta'sirini ajratish bir qadar murakkab hisoblanadi. 3) O'quvchilarda kreativ faollikning shakllanishida individual xususiyatlar bilan bir qatorda yosh xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham kreativlikka moyil o'quvchilarda birinchi navbatda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish lozim [4.4-8-b].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida verbal xarakterdagi kreativ faollikning shakllanishi aksariyat hollarda obrazli fikrlashga asoslanadi. Yaxlit tarzda boladagi obrazli idrokning uyg'unlashuvi ularda bog'lanishli idrok va tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bolada ijod qilishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishlar maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab vujudga keladi. Boshlang'ich sinflarda esa tizimli pedagogik faoliyat natijasida barqarorlashadi. O'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan kreativlik o'quv predmeti bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlarga ega. Sensitiv davrda o'quvchilarda muayyan darajadagi o'ziga xoslik va kreativ layoqatlar shakllanadi. Bu davrda pedagogik ta'sirning shaxs taraqqiyotidan ilgarilab ketishi yoki orqada qolishi uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham o'qituvchilar sensitiv davrning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilgan holda o'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirish vositalarini qo'llashlari lozim. Ikkinchi guruhga mansub shart-sharoitlar maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatga bog'liq. Bunday faoliyatning 2 ta muhim yo'nalishini ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, mazkur yo'nalishdagi pedagogik faoliyat o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish maqsadida kreativ faollikni shakllantirishdan iborat. Ikkinchidan, o'quvchilarda kreativlikni shakllantirish maqsadiga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni metodik jihatdan ta'minlash, ya'ni, o'quv dasturlari, o'qitish metodlari, vositalari, shakllari, chora-tadbirlarni o'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirishga yo'naltirilgan mazmun bilan boyitish. Har ikkala pedagogik yo'nalish quyidagi pedagogik sharoitlar bilan ta'minlanishi lozim: 1) Ijod erkinligini ta'minlash maqsadida pedagogik jarayonni o'quvchi shaxsiga yo'naltirish. Jumladan, ijodiy tafakkurning ijobiy timsolini yaratish va munosabatlarini shakllantirish, o'qituvchining kreativligi, qulay ijodiy muhitni yaratish. 2) O'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirish uchun o'quv jarayonida ularning mustaqil faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlash. Ya'ni, kreativ faollikning mavjud darajasini kuchaytirish maqsadida o'quvchilarning identifikatsiyalash imkoniyatlarini kengaytirish, o'z-o'zini ijodiy rivojlantirishlari uchun sharoit yaratish, o'quvchilarning rivojlanish jarayonlarini jadallashtirish kabilar. 3) O'quvchilar uchun xavfsiz ijodiy muhitni yaratish. Ushbu maqsadda sinfda o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlarni qaror toptirish, ijobiy natijalarni qo'lga kiritish, muvaffaqiyat vaziyatlarini hosil qilish kabilar.

Biz quyida ko'rsatib o'tilgan shart-sharoitlarni pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilamiz: 1) Ijod erkinligi haqida fikr yuritgan mutaxassislar quyidagilarga alohida e'tibor qaratganlar: erkinlik va intizom. Agar o'quvchilardagi kreativ faollik rag'batlantirilsa, ular o'zlarining shaxsiy tashabbusi asosida o'quv faoliyatini amalga oshiradilar. O'quvchilar obyektlar va g'oyalarni egallab, turli xil yondashuvlarni bayon qiladilar. Jamoaviy tafakkurdan farqli tarzda mustaqil o'rganishga intilsalar, ularda g'oyalarga nisbatan bag'rikenglik shakllanadi. Bunday vaziyatda hulq atvor bilan bog'liq alohida muammolar vujudga kelmaydi. Hulq-atvor uslublari o'z-o'zidan shakllanib, bu o'rinda o'quvchilarda kreativlik o'z o'zidan vujudga keladi va ularda axloq bilan bog'liq muammolar tug'ilmaydi. Ma'lumki, boshlanhich sinf o'quvchilari uchun o'qituvchining obro'-e'tibori muhim ahamiyatga ega. Ular o'qituvchiga ergashib, unga ishonch bilan qaraydilar va uning har bir topshirig'ini qat'iyat bilan bajaradilar. Shuning uchun ham o'qituvchining kreativligi o'quvchilarning o'z ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishlari uchun muhim omil hisoblanadi. 2) Tahlil qilingan nazariy holatlar o'quvchilarning rivojlanish imkoniyatlari va kreativ faolliklarini ta'minlash uchun alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarda kreativ faollikni ta'minlash uchun tarixiy tajribalarga tayanish bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlaridan ham samarali foydalanish lozim. 3) Bola ta'lim jarayonida shaxs sifatida shakllantiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ faollikning shakllanishida o'qituvchining o'rni beqiyos. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim talablariga ko'ra boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quv jarayonida o'quvchilar bilan teng hamkor, fasilitator vazifasini bajaradi. Boshlang'ich ta'lim

jarayonida o'qituvchining o'quvchilar ishiga aralashuvi kamdan kam holatlarda ularning ijodiy imkoniyatlarini pasaytirishi mumkin. Asosan esa pedagogning o'quvchilar guruhi, sinf jamoasi yoki har bir o'quvchi bilan hamkorligi ularda kreativ faollikning shakllanishiga xizmat qiladi. O'qituvchining o'quvchilarga nisbatan insonparvarona munosabatda bo'lishi natijasida ular orasida o'zaro ishonch, hurmat, hamkorlik tarkib topadi [36, s. 205]. O'zaro hurmat va ishonch asosida o'quvchilar bilan o'qituvchilar orasida o'zaro hamkorlik va ishonchning mustahkamlanishi natijasida ta'lim oluvchilarda muayyan shaxsiy sifatlar, jumladan faollik shakllantiriladi. O'quvchilar bilan o'qituvchilar, ota-onalar, atrof-muhitdagi kishilarning hamkorligi natijasida ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ faollik shakllanadi. Agar sinfda o'quv faoliyati shaxsga yo'naltirilgan ta'lim talablari asosida shakllantirilmasa, o'quvchilarda o'quv jarayonidan tashqarida amalga oshiriladigan munosabatlarga nisbatan intilish kuchayadi. Ular tashqaridan o'zlariga hamkor izlay boshlaydilar. O'quvchilarda kuzatiladigan yuz ifodasi, nutq, artistlik qobiliyati, xarakatlarning aniqligi va ifodaliligi, ko'z qarashlari, ruxiy jihatdan yaqinlik va o'zaro bir-birini tushunish, ishonch, ijodiy hamkorlikka tayyorlik kabilar kreativ faollikni shakllantirishga xizmat qiladi [5. 8-12-b].

XULOSA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ faollikni shakllantirishga yordam beruvchi pedagogik qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarni vujudga keltirish muhim ahamiyatga ega. Kreativ faollikka undovchi pedagogik jarayonlarda o'qituvchi o'quvchilarga buyruq va ko'rsatmalar berishi, talablar qo'yishi, majburlashi mumkin emas. O'quvchining ijodiy jihatdan o'z-o'zini namoyon qilish usullarini izlashi o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlanishi kerak. O'quvchilar tomonidan yaratilgan barcha ijod namunalari, ularning mazmuni, shakllari, estetik jihozlanishidan qat'iy nazar qabul qilinishi lozim. Kreativ faollikni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning ishlari o'zaro qiyoslanmasligi, baholanmasligi, yo'l qo'yilgan xatolar uchun ular jazolanmasliklari shart. O'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirish uchun o'zaro ishonch va hurmatga asoslangan, pedagogik-psixologik jihatdan qulay muhit yaratish maqsadga muvofiq.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ faolliklari tarkibi yaxlit integrativ birlik sifatida o'zida dunyoqarashga asoslangan, maylli, mazmunli-jarayonli, hissiy-ixtiyoriy va tahliliy qismlarni mujassamlashtiradi. Shuningdek, kreativ faoliyat tarkibida o'quvchilarning tahliliy faoliyatlari alohida o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Abdinazarova Z.X. Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotiga psixologik ta'siri. Psix.fan.nomz...diss.-Toshkent, 2012.-144b.

Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. diss. – Toshkent, 2003. –276 b.

Gilford Dj. Formirovanie divergentnogo mishleniya u studentov pedagogicheskix spetsial'nostey v usloviyax sovremennogo vuza//Vestnik Vostochno-Sibirskoy gosudarstvennoy akademii obrazovaniya. 2012. № 17. S. 20-23.

Adizova. N.B. On the problem of scientific and theoretical research on the development of divergent thinking of primary class students. E3S Web of Conferences 431, 09020 (2023) ITSE-2023

Adizova. N.B. Development of environmental competences of students in teaching natural sciences methodology. E3S Web of Conferences 460, 05003 (2023) BFT-2023

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI

Adizova Nodira Baxtiyorovna
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti.
Buxoro davlat pedagogika instituti
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-0469-1705>

Annotatsiya: Maqolada muammoli ta'lim texnologiyalari, o'ziga xos qurilmalar haqida xabarlar. Muammoli ta'limning maqsadi, turli o'quv fanlari bo'yicha dars o'tish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullari, muammoli vaziyatni hal etish darajalari, muammoli darslarni tashkil etishdagi asosiy fikr beruvchi suhbat bosqichlari, muammoli ta'limni tashkil etish va boshqarish bosqichlari, muammoli ta'lim texnologiyasining talabalarga predmetning mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishlariga o'rgatishga xos fikrlar, ularda muammoni yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishga mos uslublarni to'g'ri tanlashga o'rgatish masalalariga bag'ishlangan. Bugungi kunda, muammoli o'qitish deganda mashg'ulotlarda pedagog tomonidan yaratilgan muammoli mahsulotlar va ularni yechishga tayyorlash o'quvchilarning faol mustaqil ishlashi tushuniladi. Buning ustidagi o'quvchilariy bilimlarga, ko'narsaga, malakalarga ega bo'ladilar va fikrlash mehnatlari rivojlanadi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, innovatsion jarayonlar, kognitiv, pragmatik, zamonaviy yondashuvlar, muammoli ta'lim texnologiyalari.

ПРОБЛЕМНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ МЕСТО В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Адизова Нодира Бахтиоровна
доктор философских наук по филологическим наукам, доцент кафедры начального образования. Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация: В статье сообщается о проблемных образовательных технологиях и уникальных устройствах. Целью проблемного обучения является создание проблемных ситуаций в процессе обучения различным предметам и способов их решения, уровней решения проблем, этапов беседы, дающих основную идею в организации проблемных уроков, организация этапов проблемного обучения и управления, идеи технологии проблемного обучения, позволяющие научить учащихся правильно находить решения различных проблемных вопросов или ситуаций, вытекающих из темы предмета, внедряя в них некоторые способы решения проблем, и Правильные методы решения задач. Работа посвящена вопросам обучения выбору. Сегодня проблемное обучение означает активную самостоятельную работу учащихся над созданными педагогом проблемными продуктами и подготовку к их решению. Кроме того, учащиеся приобретают знания, навыки и навыки мышления.

Ключевые слова: непрерывное образование, инновационные процессы, когнитивные, прагматические, современные подходы, проблемные образовательные технологии.

PROBLEM EDUCATIONAL TECHNOLOGIES PLACE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Adizova Nodira Bakhtiorovna
doctor of philosophy in philological sciences, associate professor of the department of elementary education. Bukhara state pedagogical institute

Abstract: The article reports on problematic educational technologies and unique devices. The purpose of problem-based education is to create problem situations in the course of teaching different subjects and methods of solving them, the levels of problem-solving, the stages of conversation that give the main idea in the organization of problem-based lessons,

the organization of problem-based education and management stages, the ideas of problem-based learning technology to teach students to correctly find solutions to various problematic issues or situations arising from the topic of the subject, introducing some methods of problem solving in them, and correct problem-solving methods is devoted to the issues of teaching to choose. Today, problem-based teaching means active independent work of students on problem products created by the pedagogue and preparation for their solution. On top of that, students acquire knowledge, skills, and thinking skills.

Key words: continuous education, innovative processes, cognitive, pragmatic, modern approaches, problem-based educational technologies

Kirish. Bizga ma'lumki zamonaviy ta'lim texnologiyasida muammoli ta'lim alohida o'rin tutadi. Muammoli ta'lim texnologiyasining zahirida yoki bir-biriga bog'liq bo'lgan muammolar zanjiri yotadi.

Muammoli ta'lim metodiga asoslangan ta'lim jarayoni quyidagi to'rtta bosqichda amalga oshiriladi.

- Muammoli vaziyat hosil qilish;
- Muammolarni shakllantirish va muammoni yechish uchun umumiy taxlil qilish;
- Tahmin qilingan yechimni tekshirish;
- Amaliy va nazariy xarakterdagi masalalarda qo'llash, ularni tartibga solish hamda siyosiyashtirish.

Dars jarayonida o'quvchi muammoni yechar ekan, o'zicha muhim bo'lgan «kashfiyot» qiladi. Bu hol o'quvchida o'ziga ishonch hosil qiladi (ya'ni mening kashfiyotim, men topdim, ixtiro qildim)

Mana shu tomoni bilan muammoli ta'lim texnologiyasi boshqa barcha o'qitish texnologiyalaridan ustun turadi. Chunki bunda o'quvchi izlanish olib borish, taxlil qilish, empirik xulosa chiqarish, boshqa vaziyatga qo'llash, fikr mulohazalarini taxminan sistemalashtirib isbotlash kelgusida amaliy faoliyatga qo'llash malakalarini egallab boradi.

Asosiy qism. Muammoli ta'lim an'anaviy o'qitish metodikasiga tayanadi. O'qituvchi muammoli vaziyatni o'quvchilar oldiga qo'yish bilan bir qatorda, uni yechish uchun izlanish zarurligini, izlanish uslublarini o'quvchilarga o'rgatadi. Muammo yechimini toppish, izlashga o'tish uchun, eng avvalo zaruriy muhit yaratilishi kerak.

Muammo aniq bo'lishi, o'quvchilar uni yechimini izlash jarayonida oldingi mavzularda, fanlarda olgan ma'lumotlari, tushunchalari, bilimlaridan foydalana oladigan bo'lishi kerak. O'quvchilar oldiga qo'yilgan muammo o'zining dolzarbligiga ega bo'lishi ham muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi izlanishni ma'lum bir sistemada, muayyanlikda bo'lgan muammo ustida olib borish kerak, shunda o'quvchi muammoni taxlil qiladi, qismlarini ajrata oladi va yechish uchun kirishadi.

Ta'lim jarayonini loyihalash bevosita muammoli ta'limni qo'llashga va aksincha, muammoli ta'lim, ta'limni loyihalashga olib keladi. Muammoni o'qitish texnologik loyihalashtirilgan o'quv jarayonini amalga oshirishning didktik konstruksiyasi sifatida qo'llaniladi.

Amerikalik olim U. Gordon (1960) o'quvchilarga muammolarni, uning tashkil qiluvchi elementlarini shakllantirishni o'rgatishni, izlanishning bosh maqsadini ajrata bilishni, turli-tuman xarakterdagi masalalar yechimining o'xshashlarini qidirishni o'rgatish muammoli ta'lim jarayoni uchun muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchi muammoni qo'yishnigina bilibgina qolmay uning yechimini topish usullarini o'quvchilarga o'rgatishi kerak.

Muammoni to'g'ri (muayyan masalaga o'xshash, masalalar qanda yechiladi), shaxsiy (muayyan masalada berilgan obyekt obraziga kirishga harakat qilish va shu nuqtai-nazardan mulohaza yuritishga urinib ko'rish), simvolitik (ikki jumla orqali masalaning mohiyatini obrazli aniqlashni berish), fantastik (bu masalani ertak qahramonlari qanday yechgan bo'lar edilar)[4].

Muammoli vaziyatni bunday usulda yechishga o'rgatish orqali o'quvchilarni sinetik, abstraksiyalash, fantaziya qilish, o'zgalarni eshitish, oddiydan g'ayri oddiy, g'ayrioddiydan oddiy topish, o'xshatishlardan mohirona foydalanish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashishini boshqarish; ishonchli dalillar asosida o'z fikrida tura olish; muxolif tomonning fikrini munozara qilish, malakasini rivojlantirish; o'quvchini aktiv fikrlash faoliyatiga asoslash, masalani dolzarblashtirish, o'z fikrini bayon qilishnigina emas, balkim boshqalarni ham eshitish mahoratini rivojlantirish, o'quvchilar bildirgan fikrlardan foydali axborotni olish va zurur xulosalar chiqarish va o'quvchilar ixtirochilik, tadqiqotchilik, loyihalovchilik kabi zaruriy sifatlarni shakllantirishdir.

Muammoli ta'lim – bu mantiqiy fikrlash operatsiyasi (tahlil, umumlashtirish) va o'quvchilarning izlanishli faoliyati qonuniyatlarini (muammoli vaziyat, bilishga qiziqish, ehtiyoj) hisobga olib tuzilgan ta'lim va o'qitishning ilgari ma'lum bo'lgan usullarini qo'llash qoidalarining yangi tizimidir. Shuning uchun ham muammoli ta'lim ko'proq o'quvchi fikrlash qobiliyatining rivojlanishini, uning umumiy rivojlanish va e'tiqodining shakllanishini ta'minlaydi. Didaktikaning barcha yutuqlarini istisno qilmay, balki ulardan foydalangan holda muammoli ta'lim ilmiy bilim va tushunchalarni, dunyoqarashni shakllantirish, shaxs va uning intellektual faolligini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida rivojlantiruvchi ta'lim bo'lib qoladi.

An'anaviy pedagogik usuldagi – bilimlardan muammoga qarab – o'quvchilar mustaqil ilmiy izlanish ko'nikma va malakalarini hosil qila olmaydi, chunki ularga o'zlashtirish uchun tayyor natijalar taqdim etiladi. Muammoning yechimi ijodiy fikrlashni taqozo etadi. O'zlashtirilgan bilimlar shablonlarini takrorlash bilan bog'liq bo'lgan reproduktiv psixik jarayonlar, muammoli vaziyatlarda hech qanday samara bermaydi.

Agar inson muntazam tayyor bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga o'rgatilgan bo'lsa, uning tabiiy ijodiy qobiliyatini so'ndirish ham mumkin; u mustaqil fikrlashni «esdan chiqaradi» Fikrlash jarayoni muammoli masalalarni yechishda a'lo darajada namoyon bo'ladi va rivojlanadi.

Muammoli o'qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo'ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma'lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo'lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo'ladi, «gap nimada?» degan savol tug'iladi.

O'quvchi noma'lum yechimni topish uchun mustaqil yoki o'qituvchi yordamida izlanadi. Muammoni jamoaviy hal etishda paydo bo'luvchi, subyekt-obyekt-subyekt munosabatlari ijodiy fikrlashni faollashtirishga olib keladi.

Bugungi kunda, muammoli o'qitish deganda mashg'ulotlarda pedagog tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga qaratilgan o'quvchilarning faol mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning natijasida o'quvchilar kasbiy bilimlarga, ko'nikmalarga, malakalarga ega bo'ladilar va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Muammoli o'qitish, o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarga taalluqli, chunki bu yerda shaxs subyekt sifatida qaraladi, muammoli vaziyatlarning maqsadi - pedagogik jarayonda o'ziga xos qiziqish uyg'otishdir[5].

Muammoli o'qitish, o'qitishning eng tabiiy samarali usulidir, chunki ilmiy bilimlar mantiqi o'zida muammoli vaziyatlar mantiqini namoyish etadi. Muammoli vaziyatlar kiritilib, an'anaviy, bayon etish o'quv materialining eng optimal tarkibi hisoblanadi.

Muammoli o'qitish, ijodiy jarayondan nostandart ilmiy-o'quv masalalarni nostandart usullar bilan yechishni taqozo etadi. Talabalarga mashq uchun beriladigan masalalar, olingan bilimlarni mustahkamlash va malakalar hosil qilish uchun xizmat qilsa, muammoli masalalar esa faqat yangi yechimlar izlashga qaratiladi.

O'quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o'qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, o'quvchilar oldiga muammoli masalalar qo'yadi, ularni yechimining yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o'zi yo'lga boshlaydi. Muammoli o'qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo'ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma'lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo'lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi,

uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo'ladi, «gap nimada?» degan savol tug'iladi.[5]

Muammoli ta'limning bosh maqsadi –talabalarning muammoni to'liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o'rgatishdan iborat. Muammoli ta'limni amaliyotda qo'llashda asosiy masalalardan biri o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq muammoli vaziyat yaratishdan iborat.

Turli o'quv fanlari bo'yicha talabalar dars o'tish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko'zda tutishlari kerak.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

- o'qituvchi talabalarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntirish va uni yechish yo'lini topish;

- bir masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qilish;
- hal etish uchun yetarli bo'lmagan, ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan yoki savolning qo'yilishi notug'ri bo'lgan masalalarni yechishni taklif etish va boshqalar.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- o'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi;
- o'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini talabalar bilan birgalikda topadi;
- talabalar o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar:

- muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish;

- solishtirish, umumlashtirish;

- faktlarni aniqlash va qiyoslash;

- vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;

- talabalarning o'zlari aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'limning asosiy bilimlarni talabalarga tayyor holda berish emas, ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo'yicha o'quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o'zlashtirilishini ta'minlashdan iborat.

O'zbekistonda muammoli ta'limni qo'llash bo'yicha bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish

asosida o'quvchilarda ziyraklik hozirjavoblik sifatleri hamda go'zal nutq tarkib toptirilgan. Suqrotona savol-javob usuli hozirgacha eng samarali ta'lim usullaridan biri sifatida ko'llaniladi. Bunda talaba chukur mantikey fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to'g'ri so'zlashga, nutqning mantiqiyliyi va ravonligiga hamda tanqidiy, ijodiy fikrlashga o'rgatilgan. Masalan, suqrotona suhbatlar deganda o'qituvchining o'quvchini mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto'g'ri jihatleri ziyraklik bilan aniqlagan holda ularni tuzatish yo'liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi.[4]

Bunday suhbat bosqichleri quyidagicha soddalashtirib ifodalash mumkin:

Bundan ko'rinib turibdiki, ushbu usul yuqori natija berishi shubhasiz bo'lib, ammo buning jiddiy shartleri ham mavjud. Bular o'qituvchining keng bilimga va ijodiy fikrlash qobiliyatiga, yuqori muloqot madaniyatiga, pedagogik mahoratga ega bo'lishi kabilardan iborat.

Muammoli ta'lim mashg'ulotleri tashkil etish va boshqarish quyidagi bosqichleri o'z ichiga oladi:

- o'quv fani va darslar mavzusini o'rgatishda ular bilan bog'liq muammoli masalalarni belgilash;

- ulardan muammoli vaziyatlar hosil qilish va amalda foydalanishni oldindan rejalashtirib borish;

- o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini hisobga olish;

- zarur o'quv vositaleri tayyorlash;

- muammoli vaziyatdagi mavjud ziddiyatni ko'rsatish;

- topshiriqni va uni yechish uchun yetarli shartleri aniq bayon qilish;

- talabalarning muammoni hal etishda yo'l qo'yayotgan xatoleri, ularning sababini va xususiyatini ko'rsatish;

- talabalarning noto'g'ri taxmini asosida chiqargan xulosalari oqibatini muhokama etib,

to'g'ri yo'lni topishlariga ko'maklashish va boshqalar.

Muammoli ta'lim jarayonini quyidagi uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin:

1. Muammoli vaziyat hosil qilish.
2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish.
3. Yechimning to'g'riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog'liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoli vaziyat hosil qilishda quyidagilar hisobga olinishi lozim: muammolar nazariy yoki amaliy yo'nalishda bo'ladi. Darsda hosil qilinadigan muammoli vaziyat hamda talabalarga hal etish taklif etiladigan muammoga qo'yiladigan eng asosiy talab–talabalarining qiziqishini oshiradigan, eng kamida esa talabalarda qiziqish hosil qiladigan bo'lishi kerakligidir. Aks holda ko'zda tutilgan natijaga erishishning imkoni bo'lmaydi.

Xulosa. Muammoli ta'lim texnologiyasi talabalarga predmetning mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishlariga o'rgatish, ularda muammoni yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishga mos uslublarni to'g'ri tanlashga o'rgatish muammoning kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi xatti-harakatlarni to'g'ri aniqlashga o'rgatishdir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.: 2017- yil.
2. O'zbekiston Respublikasining —Ta'lim to'g'risidagi Qonuni —Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevorilkitobida –T.:Sharq, 1997. – B.20-29.
3. Azizxo'jayeva N.N. —O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi|| – T.: TDP, 2000. – 52b.
4. Golish L.V., Fayzullaeva D.M. —Pedagogik texnologiyalarning loyhashtirish va rejalashtirish|| – T.: TDIU, 2010. – 149b.
5. Yo'ldashev J.G., Usmonov S.A. —Pedagogik texnologiya asoslari||– T.: O'qituvchi, 2004. – 101b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FOLKLOR JANRLARINI O'QITISHDA INNOVATSION PEDTEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Adizova Nodira Baxtiyorovna

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti.

Buxoro davlat pedagogika instituti

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-0469-1705>

Nematova Malika Hikmatovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistr

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kun pedagogikasidagi muhim ijtimoiy islohotlar hamda boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarini tashkil qilishda ta'lim texnologiyalarining o'rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogika, interfaol metod, innovatsiya, o'qituvchi, pedagogik texnologiya, ertak, maqol, sanama, masal, folklor.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЖАНРОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Адизова Нодира Бахтиоровна

доктор философских наук по филологическим наукам, доцент кафедры начального образования. Бухарский государственный педагогический институт

Нематова Малика Хикматовна

Бухарский государственный педагогический институт магистр 1 курса

Аннотация: В данной статье описаны изменения в современной образовательной реформе, организации инновационных образовательных технологий на уроках читательская грамотность в начальных классах, а также роль и значение образовательных технологий.

Ключевые слова: образование, педагогика, интерактивный метод, инновация, педагог, педагогическая технология, сказка, пословица, фольклор

USE OF INNOVATIVE PEDATECHNOLOGIES IN TEACHING FOLKLORE GENRES IN PRIMARY CLASSES

Adizova Nodira Bakhtiorovna

doctor of philosophy in philological sciences, associate professor of the department of elementary education. Bukhara state pedagogical institute

Nematova Malika Khikmatovna

Bukhara state pedagogical institute 1st year master's degree

Abstract: This article describes the changes in today's educational reform, the organization of innovative educational technologies in primary-grade native reading literacy, and the role and importance of educational technologies.

Key words: education, pedagogy, interactive method, innovation, teacher, pedagogical technology, fairy tale, proverb, folklore

Kirish. Dunyo xalqlari adabiyotida folklor janrlarining stilizatsiyasi keng tarqalgan adabiy hodisalardan biri sifatida alohida e'tiborni tortadi. Folklor ya'ni xalq og'zaki ijodining ertak, topishmoq kabi an'anaviy janrlari asosida bolalar adabiyotida she'riy, nasriy, dramatik

ko‘rinishdagi adabiy ertaklar, maqollar va topishmoqlar ko‘plab yaratilganki, ularning o‘zaro genetik aloqadorligini, janriy xususiyatlarini, badiiy-kompozitsion belgilarini aniqlash folklor va yozma adabiyot munosabatining bardavomligini asoslashda muhim omil hisoblanadi. Holbuki, folklor san’ati, ta’bir joiz bo‘lsa, insoniyatning bolalik qo‘shig‘idir deb ayta olamiz. [1;35-b]

Butun dunyo xalqlari adabiyotshunosligida hozirgi kunda bolalar adabiyotining an’anaviy janrlariga badiiy-estetik hodisa sifatida yondashib, poetik xususiyatlarini, yaratilish asoslarini, ijtimoiy-psixologik omillarini, ijodkor badiiy mahoratini ochishga alohida e’tibor qaratilmoqda. [4;5-b] Aynan, folklorning ertak, maqol, latifa va topishmoq singari qadimiy, an’anaviy janrlarining milliy bolalar adabiyotini yuksaltirishdagi o‘rnini, ularni stilizatsiyalashda taqlid, ijodiy ta’sirlanish, immanent va kontekstual yondashuv masalalarini yoritish bolalar adabiyoti taraqqiyot tamoyillarini, unda shakliy-uslubiy yangilanish turlarini aniqlash ushbu yo‘nalishini yanada rivojlantirishga xizmat qilishi haqida bir qancha olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borganlar. [2;87-b] Jahon madaniy merosining bu o‘lmas asarlari bizga insoniyatning naslu nasabi, tarixiy ildizlari, olijanob ideallari bir ekanini, binobarin, turli millat va elat vakillarining kelajak sari intilishlari ham mushtarak ekanini anglatadi.

METODLAR. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari badiiy asarlar vositasida o‘qish, fikrlash, his etish, ijod qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lib boradi. Badiiy asar bilan tanishish jarayonida yuzaga keladigan mazkur to‘rt holat (o‘qish, fikrlash, his etish, ijod qilish) muayyan didaktik vazifalarning bajarilishini ta’minlaydi. Ya’ni: yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish, atrof-muhit bilan yaqindan tanishib borish (o‘qish); o‘zlashtirilgan ma’lumotlarga tayangan holda predmet, voqea va hodisalarni bir-biri bilan bog‘lash, natijaga ko‘ra xulosaga kelish (fikrlash); voqea, hodisalarning ishtirokchilari bo‘lgan qahramonlarning ruhiy holati tushunish, unga hamdard bo‘lish, uni qo‘llab-quvvatlash yoki tanqid qilish (his etish); asar voqea va hodisalarining boshqacha yechimga ega bo‘lishini istash, bu boradagi taklifni ilgari surish (ijod qilish). [3;62-b]

Hozirgi davrda o‘zib kelayotgan avlodni mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalash vazifasi muhimdir. Ushbu masalaning hal etilishi ko‘p jihatdan o‘qitishning interfaol metodlarini qo‘llashga bog‘liq. Interfaol so‘zi inglizcha “Interakt” so‘ziga mos kelib, “Inter – o‘zaro”, “akt – ish ko‘rmoq, ishlamoq” degan ma’nolarni anglatadi. Interfaol o‘qitish – muloqotli o‘qitish bo‘lib, jarayonning borishida o‘qituvchi va o‘quvchi orasida o‘zaro ta’sir amalga oshiriladi. Interfaol o‘qitishning mohiyati o‘quv jarayonini shunday tashkil etishdan iboratki, unda barcha o‘quvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo‘lib, erkin fikrlash, tahlil qilish va mantiqiy fikr yuritish imkoniyatlariga ega bo‘ladilar. Darslardagi interfaol faoliyat o‘zaro tushunishga, hamkorlikda faoliyat yuritishga, umumiy, lekin har bir ishtirokchi uchun ahamiyati nazorat topshiriqlarini birgalikda echishga olib keladigan muloqotli aloqani tashkil etish va rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Interfaol metodlardan foydalaniladigan o‘quv jarayonida o‘quvchilar tanqidiy fikrlashga, shart-sharoitlarini va tegishli axborotni tahlil qilish asosida murakkab muammolarni yechishga, alternativ fikrlarni chamalab ko‘rishga va asosli ravishda qarorlar qabul qilishga, bahslarda ishtirok etishga, boshqalar bilan muloqot qilishga o‘rganadilar. Buning uchun darslarda individual, juftli va guruhli ishlar tashkil etiladi, izlanuvchi loyihalar, rolli o‘yinlar, ijodiy ishlar qo‘llaniladi, hujjatlar va axborotning turli manbalari bilan ish olib boriladi. Interfaol o‘qitish tashkilotchilari uchun, sof o‘quv maqsadlaridan tashqari quyidagi jihatlar ham muhimdir:

- guruhdagi o‘quvchilarning o‘zaro muloqotlar jarayonida boshqalarning qadriyatlarini tushunib etishi;
- boshqalar bilan o‘zaro muloqotda bo‘lish va ularning yordamiga muhtojlik zaruratining shakllanishi;
- o‘quvchilarda musobaqa, raqobatchilik kayfiyatlarini rivojlantirish. Interfaol usullar

bo'yicha o'qitish tashkil etish jarayonida o'qituvchining bergan topshiriqlari mazmuni o'quvchining tafakkurini rivojlantirish uchun kuchli vositadir.

Ushbu topshiriqlar turli xil murakkablik darajalarida bo'lib, o'quvchilarni fikr yuritish, o'ylash, tasavvur qilish, yaratish yoki sinchiklab tahlil etishga undovchi bo'lishi lozim. Quyida topshiriq savollarini to'g'ri ifoda qilish uchun tavsiyalar keltiramiz:

1. Topshiriq savollarini aniq va tushunarli darajada qo'yish lozim.
2. Topshiriq mavzu bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerak.
3. Muayyan predmetlardan umumiyga borishga harakat qiling. Bu holat o'quvchilarni o'ylashi va savolga javob berishda engillik tug'diradi.
4. Faqatgina "ha" yoki "yo'q", "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" degan javoblar beriladigan savollarni berishdan saqlanib.
5. O'quvchilarga o'z intellektual qobiliyatlariga tayangan holda javob beradigan savollarni bering.
6. O'quvchining o'z nuqtai nazarini bildiradigan topshiriqlardan berishga harakat qiling.
7. Qo'yilgan topshiriqqa javob berilganda o'quvchilardan "Nima uchun shunday deb o'ylaysiz?" deb so'rab turing. Quyida bir qator interfaol metodikalarning tavsifi va mohiyatini keltiramiz:

"Aqliy xujum" metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalariidan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulot jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. «Aqliy xujum» metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi. Mashg'ulotlar jarayonida «Aqliy xujum» metodidan foydalanishda bir necha qoidalariga amal qilish talab etiladi. Ushbu qoidalar quyidagilar:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.
2. Darsda o'quvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g'oyalar miqdori rag'batlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi yangi fikr yoki g'oyalarning tuzilishiga olib keladi.
3. O'quvchi o'zining shaxsiy fikri yoki g'oyalariiga asoslanishi hamda ularni o'zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikr (g'oya)larni umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikr (g'oya)larning shakllanishiga zamin tayyorlaydi.
4. Dars davomida ta'lim oluvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'ymaydi. Agarda ularning fikr (g'oya)lari baholanib, boriladigan bo'lsa, ta'lim oluvchilar o'z diqqatlarini, shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qo'llashdan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirish ekanligini e'tibordan chetda qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilish natijasida, o'quvchilarda ko'proq nutqiy kompetensiyalikni rivojlantirishga qaratilganini kuzatishimiz mumkin. Boshlang'ich sinflarda asosan Klaster metodi, Topgan topaloq musobaqasi metodi, B\B\B metodi, T metodi, Xat metodi kabi metodlar bilan o'quvchilar mavzuni yanada mukammal tushunishiga imkon beradi.

Yuqorida nomi ko'rsatilgan metodlar dars jarayonida o'quvchini mavzuni aniq o'rganishiga yordam beradi. Masalan: 3-sinf 109 betdagi "Sotuvchi, xaridor va narx" 116- betda "Birovning mulki" nomli mavzularni klasster metodi va T metodi orqali o'tganimizda an'anaviy dars metodiga nisbatan bu metod yaxshiroq samara berganiga guvoh bo'ldik.

7. Sotuvchi va xaridor manfaatlariga mos holatlarni aniqlab, ularni ikki ustunga ajratib yozing.

Narxning qimmatligi, mahsulotning ko'pligi, mahsulotning sifati, ishlab chiqaruvchi korxonaning mashhurligi, reklamaning mavjudligi, narxning arzonligi, mahsulotning kamligi.

Sotuvchining manfaati	Xaridorning manfaati

Hammani sevimli ertak qahramonlari Zumrad va Qimmatni xislatlarini “Klasster usuli” dan foydalangan holda ijobiy va salbiy xususiyatlarini sanadik.

Milliy Dastur asosida tuzilgan Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilganimizda Xalq og'zaki ijodi janrlaridan topishmoq, maqol, ertak, rivoyat, tez aytishlarga murojaat qilinganini ko'rishimiz mumkin. Yangilik sifatida Buxoro farzandi folklorshunos olim Oxunjon Safarov tomonidan bolalar folklorida 25 dan ortiq janrlar ochib berilgan. Shu janrlar ichidan Sanamalar darsliklarga kiritilgani bo'ldi. [5;27-b]

Topishmoq: Suyanmasang, turolmas, sen minmasang yurolmas (Velosiped),

Ichki bo'yoq, sirti tayoq. (qalam),

Osti tosh, usti tosh, o'rtasida chandir bosh, (toshbaqa),

Tunda ko'rib cho'g' deysan, Tongda ko'rib, yo'q deysan (yulduz),

Tanga-tanga to'ni bor, mittigina ko'zi bor,

Suzsa suvlar jimirlar, qamishlar ham qimirlar (baliq),

O'lgudayin ayyorman, o'rmon ichra sayyorman,

Dumim supurgisifat, na do'stim bor na ulfat,

Meni qilmay ko'p kulgi, nomim to'g'ri ayt (tulki)

Tez aytish: Bir dona bedana, Bedana bir dona

Maqol: Oltin olma duo ol,

Hunar, hunardan unar,

Harakat, harakatda barakat,

Har kim ekkani o'rar,

Mehnat Mehnatning tagi rohat,

Ona yurtning omon bo'lsa, Rang-u ro'ying somon bo'lmas,

Bugunki ishni ertaga qo'yma,

Qor yog'di don yog'di,

Bola odobi bilan aziz,

Qush qanoti bilan, odam do'sti bilan,

Do'stsiz boshim, tuzsiz oshim.

Bulbul chamanni sevar, Odam – Vatanni.

Ertak: Kemiroy ertagi, Zumrad va Qimmat ertagi,

Topishmoq: Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar (shamol),

Oppoqqina dasturxon, yer yuzini qoplagan (Qor),

Oyog'i yo'q-qochadi, Qanoti yo'q-uchadi, (shamol),

O'tda yonmaydi, Suvda botmaydi (muz)

Bu jonivor beozor,

Usti nuqul tikanak,

Koptok deysiz bemalol, bo'lib olsa g'ujanak (tipratikan)

To'r ustida yashaydi,

Pashshani o'rab tashlaydi (O'rgimchak)

Bir aybi bor, turib semiradi (xamir)

“Teg” desam tegmaydi, “Tegma desam tegadi” (Lab)

Yo'l ko'rsatar hammaga,

Hamisha uch xil chiroq,

E'tiborsiz bo'lsa kim,

Deydi: “Ko'zlarimga boq” (svetofor)

Sandiq to'la oq sadaf,

Turishadi tortib saf,

O'ttiz ikkita o'rtoq,

Yashaydi ahil –inoq. (Tish)

Katta-kichik besh o'rtoq, uyushsa, bo'lar to'qmoq (barmoq)

Dum-dumaloq, yum-yumaloq

Ichi to'la havo-yey, tepsam otar shataloq (koptok)

Yo'qdir qo 'l-u oyog'i, Na ko'zi, na qulog'i.

Ammo unga bir qadam, Yer shari, Oy-u Zuhro.

Bir tuyam bor guldiroq, hamma yeri yaltiroq.

Cho'zilib yotar Narvon, undan o'tar uy-karvon.

Baland Temir uy yurar, burni tog'larni surar

Ertak, sher-u matnlar, yashar bir mamlakatda

Dunyoni o'rganishga uning xizmati katta" (Kitob)

Maqollar: Yoz mevasi-qish xazinas,

G'oz kelgani-yoz kelgani,

Yomg'ir-ekinining joni,

Sog' tanda sog'lom aql

Toza havo- ming dardga davo,

Til bilgan el biladi

Til-dil jarchisi

Do'st- kulfatda sinalar

Tez aytilish: Jamol, Jalol, Jo'ralar, boqdi jajji jo'jalar,

Sovuqda tovuqqa tovuqda bodroq sochdim,

Qo'zichoq-ko'zlari munchoq, ovunchoqning vaqti chog'

Tojining tojdor xo'rozi gultojixo'roz tagida

Pirpirak pirillaydi, chirildoq chirillaydi

Tohir tog'a tog'da tulki tutdi

Qalpoqni top, qopqoqni yop

Oq choynakka oq qopqoq, ko'k choynakka ko'k qopqoq

Qozichog'im, qo'ng'ir, oq, Qo'ng'iroqli qo'zichoq.

Qurilishda terak kerak, demak, ekmoq kerak terak.

Shirin sharbatning

Ertaklar: Zumrad va Qimmat, Egrivoy va To'g'rivoy, Qizil shapkacha, Uch og'ayni botirlar, Sholg'om ertaklari asosida rasmlar berilgan, Serkaboboning hiylasi, Bo'g'irsoq, G'alati ziyofat,

Sanamalar: bir, ikki, o'n olti, o'n olti deb kim aytdi, o'n olti deb men aytdim.

Xulosa va tavsiyalar. Xalq og'zaki ijodi bolalarning fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalaydi, ularning ertaklarni so'zlab berishlari va ertak tinglashlari bilan nutq madaniyatlari rivojlanadi. Bunda ertakdagi muhim badiiy detallarni tanlay bilishi va ularni ko'zda tutilgan maqsadga qaratishi ham katta ahamiyatga ega – xarakterli detallar o'quvchilarga estetik zavq bag'ishlaydi, ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60- son Farmoni \ http://www.lex.uz

2. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. – Toshkent: Fan, 1964. – 68 b.;

3. Asqarova O'. Mo'minova D. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. 2019

4. Madayev O. Sobitova T, Xalq og'zaki poetik ijodi.-Toshkent.: "Sharq", 2010 -yil 17-29 betlar

5. Safarov O. O'zbek xalq og'zali ijodi.-Toshkent.: "Musiq" 2010- yil.7-9 bet

6. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lyubet Ilhomovna. «Таълим Муассасаларида Таълим-Тарбия Жараёнларида Интерфаол Методлардан Фойдаланишнинг Ҳозирги Кундаги Ҳолати.» Spanish Journal of Innovation and Integrity 5 (2022): 330-333.

7. Adizova, Nodira, and Uktamova Mohinur. "Interfaol mashqlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish" E Conference Zone. 2023.

8. Baxtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lubat Ilhomovna. «Faol ta'lim asosida darslarni tashkil qilish-ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida.» PEDAGOGS jurnali 1.1 (2022): 52-53.

9. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lubat Ilhomovna. «Basic principle of personalized educational technology.» barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ILMIY JURNALI 2.10 (2022): 296-298.

10. Адизова, Нодира Бахтиёровна. «Этимология некоторых топонимов бухарской области.» barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 2.1 (2022): 513-516.

11. Adizova, Nodira. «Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish omillari: xorazm ma'mun akademiyasi ax orotnomasi.» Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali 2.2 (2022).

MODULLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH JARAYONIDA O'QUVCHILARINING BORLIQDAGI PREDMETLARGA NISBATAN MUSTAQIL FIKRLARINING TARKIB TOPISHI

Adizova Nigora Baxtiyorovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Orcid: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-5132-0571>

Norqulova Dilorom,

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.2.2.008>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlarini shakllantirishda modulli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati, modulli ta'lim texnologiyasi afzalliklarining ilmiy jihatdan asoslanishi hamda mustaqil ishlarni bu jarayonda qo'llash qanday ijobiy natijalarga olib kelishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: modulli ta'lim texnologiyasi, 4k modeli, mustaqil fikrlash, mustaqil ishlar, individuallashtirish, ijodkorlik, dunyoqarash, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar.

В ПРОЦЕССЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МОДУЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ СОДЕРЖАНИЕ НЕЗАВИСИМЫХ МНЕНИЙ УЧАЩИХСЯ ПО ПО СУЩЕСТВУЮЩИМ ПРЕДМЕТАМ

Адизова Нигора Бахтиёровна

Доцент Бухарского государственного педагогического института

Norqulova Dilorom

Аспирант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассматривается значение использования модульной образовательной технологии в формировании самостоятельного мышления учащихся младших классов, научное обоснование преимуществ модульной образовательной технологии, а также то, как использование самостоятельной работы в этом процессе может привести к положительным результатам.

Ключевые слова: модульная образовательная технология, 4к-модель, самостоятельное мышление, самостоятельная работа, индивидуализация, творчество, мировоззрение, педагогическая технология, интерактивные методы.

IN THE PROCESS OF USING MODULAR EDUCATIONAL TECHNOLOGIES, THE CONTENT OF STUDENTS' INDEPENDENT OPINIONS ABOUT EXISTING SUBJECTS

Adizova Nigora Bakhtiyorovna

Associate Professor of the Bukhara State Pedagogical Institute

Norkulova Dilorom,

Postgraduate student at Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article discusses the importance of using modular educational technology in the formation of independent thoughts of elementary school students, the scientific justification of the benefits of modular educational technology, and how the use of independent work in this process can lead to positive results.

Keywords: modular educational technology, 4k model, independent thinking, independent works, individualization, creativity, worldview, pedagogical technology, interactive methods

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'limga oid islohotlar bugungi kun o'quvchilaridan

har tomonlama ilmiy salohiyatga ega, butun dunyo yoshlari bilan aqliy jihatdan bellasha oladigan, shu bilan birga 4K (kreativ fikrlash, kritik fikrlash, kollaboratsiya, kommunikatsiya) kompetensiyasiga ega bo'lishni talab qiladi. Bu jarayonda asosiy mas'uliyat o'qituvchi zimmasiga yuklanib, dars jarayonini to'g'ri tashkil etish, mavzu mazmuniga mos pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni tanlash, ularni qo'llay olish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bu jarayonni boshlang'ich sinf davrida to'g'ri amalga oshirish katta ahamiyatga ega bo'lib, aynan boshlang'ich sinf davrida beriladigan bilimlar fundamental bilimlar sanaladi va o'quvchi keyingi davrlarda o'rganadigan barcha bilimlari aynan shu bilimlar asosida shakllantiriladi.

Yosh avlod shaxsida komil insonga xos fazilatlarni shakllantirishda boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarining mazmunini va tashkil etish shakllarini zamon talablari darajasiga ko'tarish, hozirgi "tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan o'ta shiddatli va murakkab bir zamonda" yashayotgan, axborotlar oqimining ko'pligi ta'sirida anchayin dunyoqarashi keng kichik yoshdagi bolalar ehtiyojini hisobga olib, ularga yondashish zarur. Yuksak texnologiyalar davrida, "hozirgi paytda yer yuzining qaysi chekkasida qanday bir voqea yuz bermasin, odamzot bu haqda dunyoning boshqa chekkasida zudlik bilan xabar topishi hech kimga sir emas"ligidan kelib chiqib, kompyuter, televideniyalarning keng ommalashuvi sinfdan tashqari o'qish darslarini tashkil etishga katta mas'uliyat bilan yondashishni talab etadi. Har qanday holatda ham bolaga kitob o'qishni, kitobni tanlab o'qishni, unga to'g'ri munosabat bildirga olishni o'rgatish sinfdan tashqari o'qish darslarining vazifasidir.

S. Yaminovning "O'quvchilarni mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ssenariyli o'qitish usulidan foydalanish" mavzusidagi ilmiy-tadqiqotida adabiy ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash asosida, ya'ni ta'limning noan'anaviy shakllaridan foydalanish asosida o'quvchilarni faolligini oshirish hamda ssenariyli o'qitish yo'llari va usullari yoritib berilgan. Biroq Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish bo'yicha maxsus keng ko'lamli ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmagan.

Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarini tashkil etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. Matbuotda bir qancha metodist va o'qituvchilarning maqolalari e'lon qilingan. Jumladan, professor Q. Abdullayeva, K. Qosimova, O. Safarov, S. Matchonov, B. Ma'qulova, T. Adashboyev, X. G'ulomovalarning o'quv qo'llanmalari, metodik qo'llanmalari va maqolalari nashr etilgan. Ularda kitob tanlash tamoyillari, sinfdan tashqari o'qish darslari mavzulari, yozuvchi va shoirlar bilan tashkil etiladigan uchrashuvlar, sinfdan tashqari o'qish darslarida yozuvchi va shoirlarning asarlarini o'rganish, sinfdan tashqari o'qish darslarida krossvordlar, ta'limiy o'yinlardan foydalanish masalasi ko'rib chiqilgan. Sinfdan tashqari o'qish darslarini tashkil etish bo'yicha B.Ma'qulova tadqiqot ishi olib borgan. Uning ishida ham O'quvchilar sinfdan tashqari o'qish darslarini tashkil etish borasida salmoqli fikrlar bayon qilingan, lekin hozirgi davr talabi bu ishlarni takomillashtirishni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf davri bola hayotida atrof-muhit, jamiyatdagi mavjud tushunchalarning ilmiy asosini shakllantirish va hali mavjud bo'lmaganlariga doir tushunchalarni hosil qilish davri sanaladi. Aynan shu davrda bola o'z tasavvurida uni o'rab turgan predmetlarni ilmiy asoslari bilan birgalikda idrok eta boshlaydi. Bu davrda boshlang'ich sinf o'qituvchisidan talab qilinuvchi eng mas'uliyatli vazifa ana shu predmetlarga nisbatan o'quvchining shaxsiy fikrlarini shakllantira olish sanaladi. Zero, o'quvchining ota-onasi, o'qituvchisi va atrofdegilarning bola uchun predmetlarni „bu yaxshi, bu yomon, bu foydali, bu zararli..." kabi tavsiflab, predmetlarga doir tushunchalarning o'zini aynan o'rgatishlari ayrim o'rinlarda o'quvchining keyingi hayotida u uchun zararli bo'lishi mumkin. Yangilanishlar davrida yashayotgan yosh avlod kun kelib o'zi duch kelgan yangi predmet oldida qarorsiz qoladi, o'zgalarning u uchun bu predmetni tavsiflashiga muhtoj bo'ladi. Shunday ekan, biz ularga fikrlarni emas, balki mustaqil fikrlashni o'rgatishimiz zarur sanaladi [1.15-22].

Yuqorida qayd etilganidek, bu jarayonda qo'llaniluvchi eng samarali usullardan biri modulli ta'lim texnologiyasidir. Quyida bu jarayonning qay tarzda amalga oshishi ilmiy jihatdan asoslaymiz:

Modulli ta'lim texnologiyasining afzalliklaridan biri o'qitishni individuallashtirish orqali. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchining qiziqishi va qobiliyatlariga ko'ra unga bilim berish jarayonida predmetlarga nisbatan shaxsiy fikrlarini uyg'otib boradi. O'z qiziqishlarining inobatga olinganligi o'quvchida o'z shaxsiga nisbatan ishonch tuyg'usini uyg'otadi va o'z fikrlarini yanada ochib berishga, ko'proq fikr yuritishga harakat qiladi. Bu jarayonda o'quvchi o'z qobiliyatlariga tayangan holda ish olib borishi bu jarayonning yanada samarali va muvaffaqiyatlarga boy bo'lishini ta'minlab beradi.

O'quvchining individual ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'quv jarayonini shakllantirishda o'quvchi bilim doirasidagi mavjud kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish nazarda tutiladi. Bunda o'quvchining qaysi predmet yoki holatga nisbatan fikrlashida kamchiliklar, yoxud chalkashliklar bo'lsa bartaraf etiladi. Zero, bugungi kunda ta'lim jarayonida o'rgatiladigan bilimlar spiralsimon tuzilishga ega bo'lib, oddiydan murakkabga qarab yo'nalgan tushunchalarga nisbatan fikrlashning to'g'ri va mustaqil tashkil etilmaganligi keyingi bo'g'inlarda uzilishlarga sabab bo'ladi.

Mashg'ulot vaqtini qisqartirish. Modulli ta'lim texnologiyasining bu afzalligi o'quvchilarda predmetlarga nisbatan nazariy tushunchalarning shunchaki shakllanishining oldini oladi. Aynan modulli ta'lim texnologiyasiga asoslangan darslarda nazariy ma'lumotlar o'quvchilarda dastlabki tushunchalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Bu tushunchalarning davomi o'quvchi tasavvurida amaliy ma'lumotlar orqali mustaqil shakllantirib boriladi, ya'ni o'quvchi tajriba va loyiha ishlaridan xulosa chiqargan holda predmetlarga nisbatan fikr bildirib boshlaydi. Bundan tashqari o'quvchi tushuncha va ma'lumotlarni ko'z xotirasi orqali yanada yaxshiroq eslab qola boshlaydi.

Ta'limni masofadan tashkil eta olish imkoniyati orqali o'quvchi uzoq masofadan turib ham dars jarayoni va mashg'ulotlarda ishtirok etib o'zi uchun notanish bo'lgan tushunchalarni o'zlashtira oladi, ularga nisbatan o'zida yangi va mustaqil fikrlar hosil qiladi. Ayrim o'rinlarda bu imkoniyatni o'quvchilar yetib borishida muammolar kuzatiladigan va xavfsizligi yuzasidan masofaviy sayohatlarni tashkil etishda ham qo'llasa bo'ladi. Bunda birlashtirilgan joyga o'qituvchi yoxud mas'ul shaxs borib, o'sha joy (ba'zi hollarda ma'lum bir predmetlar)ni videomuloqot jarayonida namoyish etadi va o'quvchilar savollariga javob berib boradi. Bu orqali o'quvchilarning dunyoviy fikrlashlarida kamchiliklarga o'rin qolmaydi.

Ish yukining bir xilda taqsimlanishi. Ma'lumki darsliklarda o'zlashtirishda o'quvchilar qiyinchilikka duch keladigan mavzular hamda nisbatan o'rta qiyinlikdagi mavzular uchun ajratilgan bir soatlik dars mavzusidagi topshiriqlar soni nisbatan teng. Lekin bu topshiriqlarni ishlash o'quvchidan turlicha vaqt hamda aqliy mehnatni talab etadi. Modulli ta'lim texnologiyasi aynan shu kabi masalalarni ham hal etgan holda o'quvchining bir soatlik dars davomida aqliy mehnati hamda sarflaydigan vaqti teng bo'lishi kerakligini nazarda tutadi. Bu orqali o'quvchilarda aqliy zo'rqiqlik, stress oqibatida yuzaga keluvchi fikrlar chalkashligi va tanqisligining oldi olinadi.

Fanlar modulini tanlash imkoni. Modulli ta'lim texnologiyasining yana bir afzal jihati tahsil oluvchilarga o'quv kurslari orasidan birini tanlash imkonini beradi. Bugungi kunda modulli ta'lim texnologiyasining bu jihati faqatgina modul-kredit asosida tahsil oluvchi talabalargagina qo'llanilib kelinmoqda. Agar bu jihat maktab ta'lim tizimiga, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim tizimiga ham olib kirilsa, tanlov fanlardagi tushunchalarga doir o'quvchilarning fikrlash doiralari keng va mustaqil bo'ladi. Chunki bu jarayonda o'quvchi qiziqish va qobiliyati bo'lmagan fanlardan erisha olmagan natijasi uchun tushkunlikka tushmaydi, tanbeh eshitish orqali o'z bilimlari va dunyoqarashiga bo'lgan ishonchni yo'qotmaydi [2.45-54].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi usullardan yana biri - mustaqil ish metodi hisoblanadi. Bu usul boshlang'ich sinflarda samaradorligi bilan bir qatorda umuman ta'lim sohasida keng qo'llaniluvchi, ta'lim samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida doimiy ravishda tadqiqotlar markazida bo'lib kelgan. Ta'lim sohasini chuqur o'rganib, pedagogik texnologiya va metodlar ustida ish olib borgan olimlar mustaqil ishlardan

dars jarayonida keng foydalanishning ta'lim sifatini qay darajada oshirishi haqida ko'plab mulohazalar yuritganlar. Chunki o'quvchilarning mustaqil fikrlarini tarkib toptirish va bilimlar berish, dastlab, mustaqil ishlarni bajarish, oldida turgan muammo va masalalarning yechimini topish jarayonida shakllanadi. Dastavval, o'quvchilarning mustaqil ishlari nima ekanligiga oydinlik kiritib olamiz. Bu haqida turlicha nazariyalar mavjud bo'lib, ba'zi olimlar mustaqil ishlar ta'lim beruvchining bevosita yordamisiz, ammo uning nazorati ostida bajariladigan vazifalarni tushunishsa, boshqalari ta'lim oluvchilardan faol aqliy faoliyatni, tashabbuskorlikni, avval olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashni talab qiladigan ishlar deb bilishadi. Masalan, professor A.G'ulomov mustaqil ishlarni shunday ta'riflaydi: «Mustaqil ishlar deganda biz, avvalo, o'qituvchining bevosita rahbarligida uyushtiriladigan hamda o'quvchilarning ona tilidan egallaydigan nazariy bilimlarini mustahkamlash va ko'nikmalarni takomillashtirishga xizmat qiladigan, ma'lum maqsadga qaratilgan faol ongli faoliyatni tushunamiz». O.Roziqov esa ona tili darslarida qo'llaniladigan mustaqil ishlarni «o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, ammo uning ko'rsatmalari va rahbarligida bajariladigan, nazariy-amaliy materiallar ustida uyushtiriladigan, o'quvchilarning ongli ravishda faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydigan grammatik, orfografik vazifalar» sifatida tushunadi. Jumladan, S.Matchonov: «... mustaqil ishlar ta'lim-tarbiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Uning o'ziga xos xususiyati o'quv topshiriqlarining o'qituvchi ishtirokisiz, bevosita o'quvchi tomonidan bajarilishi bilan belgilanadi va asosan matn ustida ishlash orqali amalga oshiriladi, qo'shimcha adabiyotlardan samarali foydalanishni nazarda tutadi» deb yozadi [3.7-14].

Boshlang'ichsinfo'quvchilari ijodiy faoliyatini takomillashtirishda pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Shu bilan birga boshlang'ich ta'limda rol, syujetli o'yinlardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Ijodiy faoliyatini rivojlantirishda o'quvchidan ijodiy qobiliyat qo'llashni, ilmiy-ijodiy izlanishlar olib borishni talab etadigan ilmiy faoliyat jarayonini tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o'z samarasini berishi ko'plab tadqiqotlar orqali isbotlanib kelinmoqda. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar munozara, bahs, suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolar qo'yish va ularni yechish darslari; ishtirokchilik darslari, modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, kichik kashfiyotlar yaratish, insholar yozish, solnomalar tuzish, ishbop o'yinlardan, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samaralilaridandir. Ta'lim jarayonida o'yin usullaridan foydalanish o'qitishning ma'lum bir vaqti va mavzulariga ko'ra o'tkaziladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining imitatsiya qilishga qiziqishlarini inobatga olgan holda ular bilan turli maliy mashg'ulotlarni, laboratoriya ishlarini tashkil etish ham katta samara beradi. Bundan tashqari, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan ishbop o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalarga mo'ljallangan ishbop o'yinlar takrorlash, mustahkamlash, o'tilganlarning qay darajada o'rganilganligini (diktantlar, musobaqalar, krossvordlar, sirtqi sayohatlar roli o'yinlar, dramatik sahnalar tarzida) aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Ishbop o'yinlarni hayotiy vazifalarni imitatsiya va modellashtirish asosida tashkil etish samarali natijalarga olib keladi. Bunday o'yinlar faqat bilishga oid bo'lmay, dunyoqarashni kengaytirish, hamda hissiy ta'sir etishi bilan ham xarakterlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Avliyakov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: 2001. – 68 s.
2. Avliyakov N.X. Prakticheskiye osnovy modulnoy sistemi obucheniya i pedagogicheskoy tekhnologii. O'quv qo'llanma – Buxara: 2001. - 99 s.
3. Bakhtiyorova, A. N. (2023). Divergent Thinking in Primary School Students Development Model and Teacher's Duties. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(9), 17-23.

JADIDCHILIK HARAKATINING ILM-FAN, TA'LIM VA MATBUOT SOHASIDA AMALGA OSHIRGAN ISLOHOTLARI

Axrorov Ixtiyor Doniyorovich

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3640-7182>

Annotatsiya: maqolada Jadid harakati faollarining tegishli soha ravnaqiga qo'shgan hissasi, ta'lim-tarbiya jarayoni, o'qitish usullari, darslik va o'quv qo'llanmalarini tayyorlash, shuningdek, matbuot hamda teatr, zamonaviy adabiyotga oid faoliyati tarixiy manbalar asosida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jadid, harakat, taraqqiyot, ta'lim, tarbiya, darslik, matbuot, teatr, kutubxona.

Annotatsiya: vklad aktivistov dzhadidskogo dvizheniya v razvitiye sootvetstvuyushchey oblasti, obrazovatel'nogo protsessa, metodiki prepodavaniya, podgotovki uchebnikov i uchebnykh posobiy, a takzhe deyatel'nosti pressy i teatra, sovremennoy literatury, osnovannyy na istoricheskiye istochniki, predstavleny v stat'ye - teoreticheski proanalizirovany.

Klyuchevyye slova: sovremennost', dvizheniye, razvitiye, obrazovaniye, obucheniye, uchebnik, pressa, teatr, biblioteka.

Abstract: the contribution of the activists of the Jadid movement to the development of the relevant field, the educational process, teaching methods, the preparation of textbooks and training manuals, as well as the activities of the press and theater, modern literature, based on historical sources, are presented in the article. - theoretically analyzed.

Key words: modernity, movement, development, education, training, textbook, press, theater, library.

Jadidchilik yoki jadidizm (arabcha: **ديجد** **jadīd** — yangi) 19-asr oxiri 20-asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim hamda Tataristonda muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat.

Jadidchilik dastlab 19-asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. 19-asrning 90-yillaridan Markaziy Osiyoda tarqaldi.

Jadidchilik avvaliga madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan.

Jadidlar ta'lim tizimini yaxshilash hamda sohani isloh qilish, yoshlarga diniy bilimlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlarni o'qitish ham zarur deb hisobladilar.

Ular musulmon xalqlarining maktab va madrasalarida yoshlarga diniy ta'lim, arab, fors va rus tillari, tibbiyot, kimyo, arifmetika kabi fanlar o'qitilishi zarurligi g'oyasini ilgari surdilar.

Jadidchilik harakatining asoschisi, qrim-tatar ma'rifatparvari Ismoil G'aspirali bo'lib u diniy va dunyoviy bilimlarni chuqur egallab, jahon taraqqiyoti bilan yaqindan tanishgan, bir nechta xorijiy tillarni, turli xalqlarning madaniyatini o'rgangan edi. O'zi egallagan bilimlar asosida Sharq va G'arb dunyosini taqqoslab, turkiy xalqlarning taraqqiyotga erishish yo'llarini izlaydi. Ismoil G'aspirali 1884-yilda Qrimdagi Boqchasaroyda birinchi jadid maktabiga asos soldi. U o'zi tuzgan ta'lim dasturi asosida darslik tayyorladi. Shu dastur bo'yicha 40 kunda 12 ta o'quvchining savodi chiqarildi. Bu usul "usuli savtiya" – harf tovushi usuli, ya'ni "usuli jadid" nomi bilan keng tarqaldi.

Uning 1888-yilda "Rahbari muallimin yoki muallimlarga yo'ldosh" kitobi chop etildi. Unda yangi usul maktablarining ta'lim tizimi, dars o'tish va uning tashkil qilinishi, o'quv xonalarining jihozlanishi, dars jadvali, ta'tillar, imtihonlar bayon etilgan. [1;12,13-b].

Jadidchilik harakatining Markaziy Osiyoga yoyilishi ham bu bir tasodif xodisa bo'lmay, balki hayotimizdagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar mahsulidir. Harakatining birinchi bosqich 1893– yildan ma'rifatparvarlik harakatidan boshlangan ikkinchi bosqichi 1917-yilda kelib o'zining siyosiy ko'rinishdagi harakatga aylandi. Ushbu harakat (1935-1938) davom etdi.

Jadidlar o'z dasturiy vazifalarini amalga oshirishda bir qancha ustuvor yo'nalishlarni nazarda tutganlar.

O'lkada yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish.

Qobiliyatli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish.

Turli ma'rifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish.

Gazeta, jurnallar va darsliklar chop etish.

Xalqning ijtimoiy-siyosiy va madaniy ongini yuksaltirish yo'li bilan Turkistonda milliy demokratik davlat qurish edi.

Sharq, ham G'arb madaniyati yutuqlarini egallashga intildilar, xorijga chiqib, turli mamlakatlardagi madaniyat va ta'lim taraqqiyoti darajasini ko'ra oldilar, ularni solishtirdilar va bu zehni yoshlarda jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga keltirish istagi paydo bo'ldi. Natijada jadidlarning diqqat markaziga birinchi bosqichda ta'limni isloh etish vazifasi qo'yildi.

Yangi usul maktablarida ta'lim jarayonida Yevropa standartlari mezon qilib olingan edi. Arifmetika, tarix, geografiya, tabiatshunoslik asoslari singari fanlar bilan bir qatorda islom ta'limoti asoslarini o'rganishga ham katta e'tibor qaratilgan.

Dastlabki paytlarda Turkistondagi yangi usul maktablarining ko'pchiligida Qozon va Orenburgda nashr etilgan darslik va o'quv qo'llanmalaridan foydalanildi.

Jadidchilik g'oyalarining keng yoyilishida "Tarjimon" gazetasi muhim o'rin tutdi.

Jadidchilik harakati 19-asrning 90-yillaridan Markaziy Osiyoda keng tarqaldi. 1893-yilda Buxoro amirligida birinchi marta yangi usul maktabi faoliyat ko'rsata boshladi. 1898-yilda Qo'qon shahrida Salohiddin domla ikkinchi jadid maktabini ochdi. 1899-yili Andijonda Shamsiddin domla va Toshkentda Mannonqori jadid maktabini ochdi. Ular tomonidan:

madrasalarda o'qitiladigan hoshiya va shrq kabi mazmunga ega bo'lmagan va madrasa o'quvchilari uchun foydasiz sanalgan hamda ularning 8-10 daqiqa vaqtini bekorga sovuruvchi darslar dars jadvalidan olib tashlash;

madrasalarda Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, ularning tarjimalari va islom tarixi kabi darslarni o'tish;

arifmetika, tarix, jo'g'rofiya, tabobat, xandasa, mantiq, falsafa va boshqa dunyoviy fanlarni o'qishga qarshilik ko'rsatmaslik;

har bir ishda musulmonchilikni Muhammad alayhissalom davridagi qadimiy islom madaniyatiga qaytarish kabi masalalar ko'zda tutilgan.

Marjoniy va uning tarafdorlari bo'lgan o'sha davrning jadidlari musulmon taraqqiyparvarlaridan edilar, ular madrasalarda diniy darslar bilan bir qatorda qadimiy islom madaniyati davridagidek dunyoviy darslarni o'qitishni shart qilib qo'ydilar. Biroq, qadimistlar va amirning reaksion siyosati natijasida ta'qibga uchragan Marjoniy Buxorodan chiqib ketishga majbur bo'ldi. Uning maslakdoshlaridan ko'pchiligi zindonga tashlanib, orqalariga 75 darra urilgach, ular tavba qilib, qaytib bunday ishlarni qilmaslikka va'da berdilar. [2;7,8,9-b].

Jadidlar 1906 yilda "Taraqqiy" deb nomlangan gazeta nashr ettirib, o'z g'oyalarini tarqata boshladilar, oradan ko'p o'tmay, "Xurshid", "Shuhrat" singari yangi gazetalar dunyo yuzini ko'rdi. Markaziy Osiyoning turli shaharlarida jadid maktablari bodroqdek ochilib, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar ham keng targ'ib qilindi. Jadidlar nima haqida gapirishmasin, hammasi yangi nafas, yangi g'oya edi, proletar mafkurasi ham, ishchilar sinfi ham yo'q edi, tabiat birlamchi deguvchilarning mafkurasini deyarli hech kim tushunmas, biladiganlar esa juda ozchilikni tashkil qilar edi. Shuning uchun jadidchilikning yangi g'oyalar bilan paydo bo'lib, ruhoniylarga, hukmron sinflarga qarshi turishi, madaniyatni yaratishi, bir so'z bilan aytganda, yangilik edi.

Turkiston jadidlarini birlashtirishda "O'rta Osiyo jadidlarining otasi" deb tan olingan Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919) ning xizmati katta bo'ldi. U 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida tug'ilgan. Dastlab Samarqand, so'ngra Buxoro madrasalarida tahsil olib, imom-xatib, qozi, keyinchalik muftiy darajasiga ko'tarildi. Behbudiy Markaziy Osiyo jadidchilik harakatining asoschisi va yo'l boshchisi sifatida tanilgan. Behbudiyning tashabbusi bilan o'z otasi sharafiga "Behbudiya kutubxonasi" deb

atalgan kutubxona tashkil qilindi.

Jadidlar o'zlarining barcha da'vatlari va shiorlari xalq ongidan joy olmas ekan, ular qabul qilinmasligini va kishilar hayotini o'zgartira olmasligini tushunardilar. Ular o'z g'oyalari va qarashlarini targ'ib qilishning eng samarali yo'lini topishdi-milliy teatr tashkil etildi. 1911-1913-yillarda Turkistonning turli shaharlarida ular tomonidan ochilgan teatrlar Jadidlar mafkurasini targ'ib qilishning juda qudratli ommaviy vositasiga aylandi. Aholining savodxonlik darajasi past bo'lgan sharoitda sahnadan jaranglagan og'zaki nutq va aktyorlarning harakati Jadidlar mafkurasining xalq qalbiga kirib borishiga imkon berdi. Ular mustamlakachi ma'muriyat senzurasidan va ruhoniylarning hushyor nazaridan qochib, o'zbek tilining serma'noligidan mahorat bilan foydalangan turkiylarning o'ziga xos tilidan foydalanishdi.

Xalqqa manzur bo'lgan "Padarkush" pyesasini harakat yetakchisi M.Behbudiy yozgan edi. Uning pyesasida har qanday yo'l bilan boyishga intilishning salbiy ta'siri ishonarli ravishda ochib berildi, yot madaniyatning farzandlar bilan ota-onalar munosabatiga salbiy ta'siri ko'rsatildi. Jadidlarning pyesalarida kishilarni behuda o'tgan baxtsiz hayoti, ayollar va bolalarning huquqlari buzilishi to'g'risida so'z borardi.

1911-yildan 1917-yilgacha jadidlar teatrlarida 25 ga yaqin pyesa qo'yilib, ular butun Turkistonda shuhrat topdi. Spektakllar bepul namoyish etilar va ko'plab kishilar tomosha qilardilar. Ularning ko'pchiligi uchun teatr ilk madaniy manba va dastlabki siyosiy maktab bo'lib qoldi.

Munavvarqori Abdurashidxonov (1878–1931) 1904-yildan boshlab o'lkadagi ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakatlarning faol ishtirokchisi jadid maktablari ochilishining tashabbuskori va amaliyotchisi, milliy gazeta va jurnallar asoschisi, muharriri hamda jadid teatri targ'ibotchisi bo'lgan.

Munavvarqori maktablar uchun "Adibi avval", "Adibi soniy", "Yer yuzi" kabi darsliklarni yaratdi.

Abdulla Avloniy 1878-yil Toshkent shahrida hunarmandlar oilasida tug'ildi.

Abdulla Avloniy o'lkada ta'lim, matbuot, teatr sohalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shib, 1907-yil "Shuhrat" gazetasiga asos soldi.

O'zi tashkil qilgan yangi usul maktabi uchun "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq" kabi darsliklarni yaratdi.

1910-yilda Buxoroda mudarris Hoji Rafiy, Mirza Abduvohid, Hamidxo'ja Mehriy, Usmonxo'ja va Muhammaddin maxdum kabilar "Tarbiyai atfol" ("Bolalar tarbiyasi") jamiyatini tashkil qilib, 1911-yilda 15 nafar, 1912-yilda esa 30 nafar talabani Turkiyaga o'qishga yuborganlar. Andijonlik Mirkomil Mirmo'minboyev o'z hisobidan yoshlarni chet elda talim olishi uchun "Tarbiyai atfol" ("Bolalar tarbiyasi") jamiyatini katta miqdorda mablag' ajratgan. [5;22,23-b].

Millatparvar jadidlar Rossiyada fevral inqilobi amalga oshganidan so'ng Turkistonda paydo bo'lgan demokratik erkinlik sharoitida rus demokrat ziyolilari bilan hamkorlikda universitet tashkil etish harakatida turgan bir paytda oktyabr davlat to'ntarishi yuz berdi va yangi sovet hukumati - Turkiston Xalq Komissarlari soveti tuzildi. Ushbu hukumatning 1918 yil 16 martdagi Toshkentda Turkiston xalq universitetini tashkil etish haqidagi Maorif Xalq Komissariatiga bergan buyrug'ida faqat rus va rus tilida so'zlovchi aholining oliy ta'limga bo'lgan ehtiyoji qondirilishi e'tiborga olindi. Musulmonlarning bu sohadagi ehtiyoji va jadidlarning universitet tashkil etish borasida qilgan amaliy ishlari e'tiborga olinmadi. Ushbu buyruq asosida rus ziyolilari jadal ishga kirishadi. Bundan xabar topgan Munavvarqori Abdurashidxonov 9 aprel kuni zamonaviy oliy ta'lim tarafdorlari bo'lgan jadidlarning faol guruhini o'z uyiga to'plab, vaziyatni tushuntirdi va universitet tashkil etish g'oyasini o'rtaga qo'yadi. Yig'ilganlar uning rahbarligida 9 kishidan iborat "Musulmon xalq dorilfununining tashkilot komissiyasi"ni tuzdilar. Bu komissiya hukumatning qaroriga qarama-qarshi ravishda demokratik ruhda tuzilgan edi. Shuning uchun ham komissiya asosan ikki yo'nalishda, ya'ni o'zini hukumatga tan oldirish va bevosita dorilfununni tanjil etish kabi ishlar bilan mashg'ul bo'ldi. [3;2-b]. Tashkilot hay'ati juda tezlik bilan ishga kirishib, milliy oliy ta'lim o'chog'i - Musulmon Xalq dorilfununini tashkil etish yo'lida bir oydan sal ortiq vaqt ichida o'nta majlis o'tkazadi. Uning shu yil 2 mayda o'tkazilgan 7-majlisida Turkiston Xalq universiteti sho'rosi

va Turkiston Xalq Maorifi Komissariati tomonidan Musulmon Xalq dorilfununining tashkilot komissiyasi rasman tan olinganligi ma'lum qiliadi. 3 may kuni Tashkilot komissiyasiniig navbatdan tashqari kengaytirilgan majlisi bo'lib, unda Musulmon Xalq dorilfununi rahbariyati ("idora hay'ati")ga saylov bo'ladi. Munavvarqori Abdurashidxonov rais (rektor), Iso To'xtaboev raisiing birinchi muovini, Burxon Habib raisning ikkinchi muovini, Abdusamiqori Ziyoboev xazinador, Muxtor Bakir sarkotib etib saylanadi.

Musulmonlar uchun dorilfunun ochilishini ruslar uchun ochilgan Turkiston Xalq universiteti rahbariyati ham qo'llab-quvvatlab yordam berib turdi. Uning mudiri professor O.V.Popov Musulmon xalq dorilfununi tashkilot komissiyasining 8-majlisi (6 may)da qatnashib: "bundan keyin dorilfununni ikkinchi deb emas, balki bir dorilfunun deb atamok kerak", - deydi. Shundan so'ng Musulmon Xalq dorilfununi Turkiston Xalq universitetiga sho'ba qilib birlashtiriladi.

Munavvarqori Abdurashidxonov rahbarligidagi komissiyaning mehnati samarasi o'laroq, 1918 yil 12 may shanba kuni Musulmon Xalq dorilfununining "rasmi kushodi" - rasmiy tantanali ochilish marosimi bo'lib o'tadi. Eski shahardagi Vikula Morozovning sobiq do'koni joylashgan binodagi tantana hay'atidan hukumat a'zolari, xalq komissarlari, musulmon va rus xalq dorilfununlarining raislari (rektorlari) va boshqalar joy oladilar.

Munavvarqori Abdurashidxonov qisqa nutq so'zlab, yig'ilishni ochadi. U o'z nutqida musulmonlar chorizm yarim asr qullikda yashaganini, ozodlik katta talafotlar evaziga qo'lga kiritilganini alohida ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u "Xalqning ilmga ko'p ziyoda muhtojligini turkistonliklarga ham o'qimoqqa imkon topilgani" haqida to'xtaladi. Shundan keyin Munavvarqori harbiylarga xos usulda yig'ilganlarni hurriyat shahidlarini xotirlab bir necha daqiqa sukut saqlashga chaqiradi. Shu paytda askariy musiqa marshi chalinadi. So'ngra musulmon hurriyat shahidlari uchun Samiqori afandi tarafidan Kalomi Sharifdan, ularning xotirasiga fatvo, oyatlar o'qiladi.

1918 yilning 12 mayi millat ehtiyojiga aylangan dunyoviy oliy ta'lim maskani paydo bo'lgan, bugungi Milliy uiversitetning asosi yaratilgan muborak kun bo'lib tarixga kiradi.

Milliy g'oya xalqni birlashtiruvchi asosiy kuchdir. U milliy g'ayrat-shijoatni va o'z mamlakatiga muhabbatni alanga oldiradigan uchqundir. Milliy birlik g'oyasi xalq ongida qaror topadi hamda umummilliy manfaatlarga bo'ysunish va ularni ro'yobga chiqarish uchun kurashish zarurligi to'g'risida tushunchani uyg'otadi. Milliy g'oya milliy iftixor va milliy qadr-qimmat tuyg'usini uyg'otadi. San'at, she'riyat, adabiyot va musiqa g'oyaga xalq ijodi ruhini baxsh etadi, milliy g'oyani umumxalq ongiga aylantiruvchi ma'naviy yuksalishni yuzaga keltiradi.

Turli mamlakatlarda ma'rifatchilik harakatlari o'ziga xos, milliy xususiyatlarga ega bo'lgan, ammo ularning mushtarak jihatlari ham mavjud edi. Bu jihatlar Turkiston jadidlari faoliyatida ham namoyon bo'ldi. Jumladan, ular mavjud tuzum, uning iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy sohalaridagi barcha salbiy ko'rinishlariga va kamchiliklari- ga qarshi kurashish; maorif, erkinlik, hayotning insoniy-madaniy jihatlari shakllan- tirish, ulami qo'llab-quvvatlash va himoya qilish, ma'naviy va axloqiy me'yorlarni takomillashtirish; xalq ommasi manfaatlarini himoya qilish, xalq farovonligini oshi- rishga sidqidildan intilish yo'lidani bordilar. [8;229,231-b].

Agar lo'nda qilib aytsak, jadidlarning harakat dasturi quyidagi masalalarni hal qilishga qaratilgan:

Jadidchilik harakati faollari tomonidan diniy taassuf va fanatizmga qarshi kurash.

Diniy aqidalarga asoslangan o'rta asr maktablari o'rniga Yevropa qabiladagi dunyoviy ilmlarni ona tilida o'qitishga moslangan yangi usuldagi maktablarni tashkil etish, feodal davri ta'lim tizimini isloh qilish zaruriyati tug'uldi. Bunda:

jadidchilik g'oyalarini keng xalq ommasiga yetkazish niyatida yangi o'zbek adabiy tilini ishlab chiqish, matbuot hurliigi uchun kurash, xalq ommasiga tushunarli adabiyot va teatrni yaratish;

xotin-qizlarni paranjidan chiqarish va jadid maktablariga qatnashlarini ta'minlash yo'li bilan ular taqdirini o'zgartirish va oilada islohot o'tkazish;

diniy aqidalarga asoslangan o'rta asr maktablari o'rniga Ovro'po qabiladagi dunyoviy ilmlarni ona tilida o'qitishga moslangan yangi usuldagi maktablarni tashkil etish, feodal davri

maorif tizimini isloh qilish;

jadidchilik g'oyalarini keng xalq ommasiga yetkazish niyatida yangi o'zbek adabiy tilini ishlab chiqish, matbuot hurligi uchun kurash, xalq ommasiga tushunarli adabiyot va teatrni yaratish;

mahalliy boylar va savdogar ahlining siyosiy va iqtisodiy jihatdan rus burjuaziyasi bilan bir huquqda bo'lishi, mahalliy amaldorlarning chor hukmdorlari tomonidan siquvga olishiga qarshi kurash. Shu yo'l bilan mustamlakachilik siyosatini isloh qilish.

Asosiy talabalari ana shundan iborat bo'lgan jadidlar uchun ilm va ma'rifat yagona qurol bo'lib, ular shu qurol yordami bilan o'lkada ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot uchun kurashdilar natijada Jadidlar o'zbek xalqining buyuk murabbiyiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Исмаил Гаспиринский. Туркестан. Сборник статей. Ташкент. Шарк. 2005. – В.248.
2. Inqilob jurnali. 1922-yil 3-son.1922. –В.36.
3. Farxodjonova N.F.”Jadid harakati namoyondalarining jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta'siri”. Xorazm. Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 11\3. 2022. B.326.
4. Mahmudxuja Beubudiy. Tanlangan asarlar. T.: Ma'naviyat, 1997. –B.163.
5. Qosimov B. Milliy uygonish. T.: Ma'naviyat, 2002. –B.20.
6. Kasimov A. A., Axrorov I. D. The methodical principles of organizing students independent work in mathematics //Middle European Scientific Bulletin. 2021. – B. 381.
7. Axrorov I. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – B. 374.
8. Doniyorovich A.I. Jadidlarning darsliklar yaratish faoliyatiga oid ayrim mulohazalar //Conferencea. – 2023. – B.542.

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDAGI TOLERANTLIK

Aytbayeva Gulchexra Yermekbayevna
Guliston davlat pedagogika instituti dotsent v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada tolerantlik go'zal insoniy fazilatlardan biri ekanligi, tolerantlik tushunchasi ijtimoiy xavfsizlikning eng muhim sharti sifatida qaralib qolishi haqida va tolerantlik xalqlar, madaniyatlar va dinlar o'rtasidagi munosabatlarni me'yorga solib turishni nazorat qilishga ma'lum bir ma'noda xizmat qilishi hamda ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarda tolerantlikni tarbiyalashda tarbiya vositalari tarbiyachining o'rni beqiyos ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: insoniy fazilatlar, tolerantlik, etnik guruhlar, ijtimoiy xavfsizlik, qadriyat, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar, fuqarolik pozitsiya, madaniyat, tolerantlik madaniyat, etnik madaniyat, pedagogik qadriyatlar, bag'rikenglik tamoillari deklaratsiyasi, muloqat, shaxslararo suhbat, pedagogik tolerantlik.

Аннотация. В данной статье говорится о том, что толерантность является одним из прекрасных человеческих качеств, что понятие толерантности рассматривается как важнейшее условие социального обеспечения и что толерантность в определенном смысле служит контролю за нормированием отношений между народами, культурами и религиями, а также что роль воспитателя в воспитании толерантности у молодежи в образовательно-воспитательном процессе неоценима.

Ключевые слова: человеческие качества, толерантность, этносы, социальная защищенность, ценность, социально-политические ценности, гражданская позиция, культура, толерантность культура, этнокультура, педагогические ценности, Декларация принципов толерантности, диалог, межличностный диалог, педагогическая толерантность.

Annotation. This article considers that tolerance is one of the most beautiful human qualities, that the concept of tolerance is considered as the most important condition for Social Security, and that tolerance serves in a certain sense to control the normalization of relations between peoples, cultures and religions, and that the role of the Educator of means of education in the education process of

Keywords: human qualities, tolerance, ethnic groups, Social Security, value, socio-political values, civic position, culture, tolerance culture, ethnic culture, pedagogical values, tolerance tamoils declaration, dialogue, interpersonal conversation, pedagogical tolerance.

Tolerantlik go'zal insoniy fazilatlardan hisoblanadi. Tolerantlik – yaqinla-ringiz, o'zingizdan kattalar yoki kichiklar, do'st va tengdoshlaringiz bilan suhbat qurayotganingizda, muomala qilayotganingizda, turli munosabatlaringizda rioya qilishingiz zarur bo'lgan go'zal hislatlardan biri.

Dunyoning go'zalligi turli tumanlikda namoyon bo'ladi. Dunyoning turli-tuman millatlar, elatlar va etnik guruhlardan iboratligi uning ma'naviy boyligi, go'zalligi va qadriyatlaridan biridir, ammo bu turli-tumanlik silliq rivojlanaver-maydi, chunki har bir turli-tumanlik o'ziga xos manfaatlar va ehtiyojlar mavjudligini ham ifoda ettiradi. Ehtiyojlar har doim subyektlarni harakatga keltiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Bu degani ana shu subyektlardan biri bo'lgan millat ham o'ziga xos ehtiyojlar va manfaatlarga ega ekanligini anglatadi. Ehtiyoj va mafaatlar poyoni bo'lmagan jarayonligi bois, ular millatlarning rivojlanishi va takomillashuviga o'zining ta'sirini o'tkazadi. Tabiiy ravishda millatlar, elatlar va etnik guruhlar hech qachon ixotalashgan (yakka) holatda o'z ehtiyojlari va manfaatlarini amalga oshira olmaydi [3; 8]. xavfsizlikning eng muhim sharti sifatida qaralmoqda. Tolerantlik falsafiy-axloqiy, psixologik va sotsiologik yondashuvlar jihatlarini orqali tahlil qilinadi. Falsafiy mazmunga ko'ra, tolerantlik shaxsning axloqiy jihatini anglatuvchi etik kategoriya sifatida jamiyatda inson xulq-atvorini boshqaradigan "kategorial imperativ" vazifani bajaradi. Ushbu vazifa insonning o'zgalarga

nisbatan munosabati turli qadriyatlarga asoslangan fazilat va saxovatga yo'g'rilgan bo'lishini anglatadi. Bu esa insonlarni bir-biridan farqlab turuvchi individualliklar, madaniyatlik, diniy e'tiqodni namoyon qiladi.

Hozirgi kunda turli xalqlar, madaniyatlar, dinlar o'rtasidagi munosabatlar zarurat va kundalik ehtiyoj sifatida yuzaga kelar ekan, tolerantlik ana shu xalqlar, madaniyatlar va dinlar o'rtasidagi munosabatlarni me'yorga solib turishni nazorat qilishga ma'lum bir ma'noda xizmat qiladi. Bu esa kommunikatsiyalarning jadal rivojlanishi va yagona iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida insoniyatning yashab qolishi uchun eng muhim shartdir. Demak, tolerantlik barcha insonlar, barcha xalqlar, dinlar va madaniyatlar uchun axloqiy qadriyat darajasida bo'lmog'i lozim [3; 7].

Bugungi kunda, O'zbekistonda davlat va jamiyat boshqaruvini modernizat-siyalash jarayonlarida yoshlar siyosiy madaniyati va tolerantligini oshirishni davrning o'zi talab qilmoqda. Mamlakatimizning tarixiy istiqboli, asosan, yoshlar qatlamining qanday ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar va me'yorlar, g'oyalar va an'analarni o'ziga singdirishi bilan bog'liq holda kechadi. Mamlakatda fuqarolik jamiyati rivojlanish darajasi, eng avvalo, yoshlarning siyosiy faolligi va fuqarolik pozitsiyasi orqali aniqlanishi mumkin.

Ma'lumki, O'zbekiston ko'pmillatli, ko'pdinli, turfa xil madaniyatli mamlakat hisoblanadi. Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot an'anaviy madaniyatni zamonaviy belgilar, yangi an'analarni bilan uyg'unlashtirishni talab etadi. Madaniyatlardagi innovatsiyalar umumiy ijtimoiy-madaniy makondagi madaniy plyuralizm an'analarga mos kelishi, ushbu an'analarni inkor etish emas, balki ularni mohiyatan va shaklan boyitish yulidan borishi darkor. An'anaviy madaniyat konservativ xarakterga ega. Aynan shu belgi madaniyatning milliyligini ta'minlaydi. Tolerantlik madaniyati an'anaviy madaniyatdagi ushbu qadriyatlarga tayanishi zarur. Tolerantlikning mazmun-mohiyati, uning turli davrlar va ijtimoiy-siyosiy sharoitlardagi faoliyatiga doir nazariy qarashlar tahlilini umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash lozimki, tolerantlik o'zgalarning urf-odati, hayot tarzi, qadriyat va dunyosarashiga nisbatan bag'rikeng munosabatda bo'lish, aqidaparastlikdan, yagona fikrni mutloqlashtirishdan voz kechishni anglatadigan va inson huquqlari sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro huquq tamoyillariga asoslanadigan siyosiy fenomendir. Bu tamoyilga kura, har kim o'z e'tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olmog'i lozim [1; 33-35].

Turli etnik madaniyatlar vakillari o'rtasidagi nizolarning oldini olish bo'yicha eng istiqbolli faoliyat yo'nalishlaridan biri yosh avlodning dunyoga nisbatan bag'rikenglik munosabatini maqsadli shakllantirishdir. Bunday holda, ta'lim tizimi muqarrar ravishda alohida rol o'ynashi kerak. Biroq, "bag'rikenglik" ta'rifi pedagogik qadriyatlarga asoslangan holda o'z ma'nolarini aniqlashtirishni talab qiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarda tolerantlikni tarbiyalashda tarbiya vositalari tarbiyachining o'rni beqiyos hisoblanadi, shuningdek, tolerantlik tushunchasi o'z tarkibiga chidam, bardosh, o'zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, atrofdagilarni kamsitmaslik kabi tushunchalarni qamrab olgan. Hozirgi kunda tolerantlik o'ta muhim ahamiyat kasb etib, bunga ko'ra har kim o'z e'tiqodiga amal qilishda erkindir.

Yuqirida ta'kidlaganimizdek, O'zbekiston – ko'pmillatli davlat. Bu yerda asosiy millat o'zbeklar bilan birga o'z madaniyatiga va an'analarga ega bo'lgan yuzdan ortiq millat va elatlar yashaydi. Ana shunday sharoitda, ko'pmillatli jipslashgan davlatni barpo etishda, millatlararo va elatlararo bag'rikenglikka erishish siyosatining ahamiyati benihoyat kattadir. Tolerantlikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash maqsadida YUNESKO «Bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi»ni 1995-yil 16-noyabrda qabul qilingan. Jamiyatda turli xalqlar, millatlar va dinlarning o'ziga xos xususiyatlariga nisbatan tolerantlik munosabatini O'zbekiston misolida ko'rish mumkin. Pedagogik jarayonlarda tolerantlik tushunchalarini yoshlarda shakllantirish bugungi pedagogikaning oldida turgan eng birlamchi masalalaridan biri [5].

Binobarin, pedagogik ma'noda bag'rikenglik – bu shaxsning atrofdagi dunyoga faol munosabati shakli bo'lib, uning sabablarini va uning boshqa odamning borligi uchun ahamiyatini anglash orqali mavjud bo'lish huquqini tan olishga asoslangan. Shu bilan birga, atrofdagi

dunyo hodisalariga nisbatan bag'rikenglik munosabati an'anaviy qadriyatlar doirasi bilan belgilanadigan va oyoqosti qilinmasligi kerak bo'lgan o'z chegaralariga ega. Ko'pmadaniyatli jamiyatda bag'rikenglik munosabati va xulq-atvorining chegaralarini aniqlashtirish zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning dolzarb vazifalaridan biridir [6; 171-177].

O'quvchi yoshlarda tolerantlikning shakllangani bevosita muloqat jarayonining sifatiga bog'liq bo'ladi. Pedagogik muloqat talaba yoshlarda ularning shaxs sifatidagi barcha yashirin qirralarini ham ochib bera oladi, qachonki muloqatda ikki tomonning faolligi yuqori bo'lsa.

Muloqat – o'qituvchining pedagogik faoliyatida eng muhim kasbiy quroli hisoblanadi. Bu so'zni ta'riflaydigan bo'lsak: «muloqat» yunoncha so'z bo'lib, «suhbatlashuv», «shaxslararo suhbat» va «o'zaro fikr almashuv» ma'nosini bildiradi. Bu jarayon ikki kishi yoki undan ortiq kishilarning so'zlashuvida paydo bo'ladi. Pedagogik muloqat bu o'qituvchining talabalar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatida o'zi uchun eng qulay bo'lgan psixologik muhitni vujudga keltirib, ijobiy-ruhiy iqlimni yaratish imkoniyatini beradi.

Pedagogik muloqat o'qituvchi va o'quvchi yoshlar jamoasining o'zaro ta'sir malakasi, usuli va tizimini anglatib, uning mohiyati o'zaro axborat almashuviga ta'lim va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishda, o'zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo'ladi. Talaba yoshlar tarbiyasida tolerantlik kurtaklarini ochish, ildizini mustahkamlash faqat bir shaxsninggina emas, balki jamiyat rivojini ham belgilovchi omil sanaladi. Umuman olganda, «tolerantlik» lotincha «tolerantia» – «sabr-toqat» degani bo'lib, bag'rikenglik, o'zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr mulohazalari, g'oya va e'tiqodlariga nisbatan toqatli bo'lish. Pedagogik tolerantlikning asosiy maqsadi o'quvchi yoshlarga bag'rikenglik, o'zga din, millat vakillariga hurmat, ularning qadriyatlarini e'zozlash, milliy boyliklariga hurmat bilan qarash, toqatlilik, bardoshlilik, do'stlik, birodarlik, vatanparvarlik, saxiylik, sadoqatlilik, o'zgalarga hurmat nazari bilan qarash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Pedagogik jarayonlarda tolerantlik tushunchalarini talaba-yoshlarda shakllantirish bugungi pedagogikaning oldida turgan eng birlamchi masalalaridan biri. Murojaatnomadagi fikrlarda ham bag'rikenglik muhitini mustahkamlashga qaratilgan ishlarning sifatiga urg'u berilgan kelajak avlod tarbiyasida bag'rikenglikni kamol topdirish zarurligini ko'rsatadi.

Butun insoniyat uchun alohida shaxs uchun ham bag'rikenglik, ya'ni tolerantlik birinchi darajali ahamiyatga egadir, millatlararo munosabatlar sohasida esa uning ahamiyati beqiyosdir. Yoshlarimizda tolerantlik madaniyatini tobora shakllantirib borish bugungi kunimizning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

Agabayev Sh. Yoshlar siyosiy tolerantligini shakllantirish jamiyat barqarorligining muhim omili sifatida. Fuqarolik jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – Toshkent, 2021. №1 (65). –B. 33-35.

Munavvarov.A.K. Pedagogika. – T.: “O'qituvchi”, 1996-yil

Narzullayev D.Sh. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida pedagogik tolerantlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari. Ilm-fan taraqqiyotida zamonaviy qarashlar: muammo va yechimlar xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Namangan, 2024. – B. 8.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2005-yil. 5-jild. 345-bet

Исаева, М.Р. Педагогик мuloqat jarayonida tolerantlikni tarbiyalash / М.Р.Исаева. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – №8 (350). –С.224-226. –URL: <https://moluch.ru/archive/350/78686/> (murojaat sanasi: 01.11.2024).

Соколов С.А.Толерантность как педагогическая категория. Вестник Тв.ГУ. Серия “Педагогика и психология”. 2018. Выпуск 4. – С. 171-177.

PEDAGOGLARNING TARBIYALANUVCHILARDA IJTIMOIIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA KASBIY KOMPETENTLIGI

Azizova Zulfizar Fazilovna

“University of economics and pedagogy” NOTMning Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrası dotsenti v.b., (PhD)

Annotasiya: Maqolada pedagoglarning tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish sohasida kasbiy kompetentligini oshirish muammosi ko‘rib chiqiladi. Ijtimoiy kompetentlikning zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati va pedagoglarning ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetentligi elementlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy kompetentlikni oshirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar va usullarni ishlab chiqish va ularning amaliy jihatları ko‘rib chiqiladi. Maqolada ijtimoiy kompetentlikni baholash usullari hamda pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy kompetentlik, pedagog, kasbiy kompetentlik, ta’lim, tarbiya, bolalar, muloqot, hamkorlik, ijtimoiy muammolar, madaniy kompetentlik, ta’lim jarayoni, zamonaviy ta’lim, ta’lim sifati.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГИ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Азизова Зулфизар Фазиловна

Доцент кафедры дошкольного и начального образования «Университета экономики и педагогики» НОТМ, к.б.н.

Аннотация: В статье рассматривается проблема повышения профессиональной компетентности педагогов в сфере формирования социальной компетентности у студентов. Анализируется значение социальной компетентности в современной системе образования и элементы профессиональной компетентности педагогов, необходимые для формирования социальной компетентности. В процессе исследования рассматривается развитие педагогических технологий и методов, направленных на повышение социальной компетентности, и их практические аспекты. В статье представлены методы оценки социальной компетентности и рекомендации по повышению профессиональной компетентности педагогов.

Ключевые слова: социальная компетентность, педагог, профессиональная компетентность, образование, воспитание, дети, общение, сотрудничество, социальные проблемы, культурная компетентность, образовательный процесс, современное образование, качество образования.

PROFESSIONAL COMPETENCY OF EDUCATORS IN FORMING SOCIAL COMPETENCE IN STUDENTS

Azizova Zulfizar Fazilovna

Associate Professor of Preschool and Primary Education Department of «University of Economics and Pedagogy» NOTM, v.b. (PhD)

Annotation: The article considers the problem of improving the professional competence of teachers in the field of developing social competence in students. The importance of social competence in the modern education system and the elements of professional competence of teachers necessary for the development of social competence are analyzed. The study considers the development of pedagogical technologies and methods aimed at improving social competence, and their practical aspects. The article presents methods for assessing social competence and recommendations for improving the professional competence of teachers.

Key words: social competence, teacher, professional competence, education, upbringing, children, communication, cooperation, social problems, cultural competence, educational process, modern education, quality of education.

Kirish. Jahondagi o'zgarishlar ta'lim tizimining yangicha yondashuvlarni talab qilishi, ayniqsa, yosh avlodning ijtimoiy kompetentligini yuksaltirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi zamon ta'lim tizimining asosiy maqsadi – bolalarda o'z-o'zini anglash, o'zgalarni hurmat qilish, jamoada ishlash, muammolarni yechish va turli hayotiy vaziyatlarga moslashish kabi muhim sifatlarni shakllantirishdir. Bu esa, albatta, pedagoglarning kasbiy kompetentligiga bog'liq. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish, ularni jamiyatga integratsiya qilish va ularning har tomonlama kamol topishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Pedagoglarning ijtimoiy kompetensiyani shakllantirish sohasida kasbiy kompetentligi bir nechta muhim elementlardan iborat:

Kompetensiya elementi	Tarif	Misollar
Ijtimoiy- psixologik bilimlar	Bolalarni ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, ularning yoshiga mos ruhiy va ijtimoiy rivojlanish bosqichlari, ijtimoiy kompetentlikning tarkibiy qismlari haqidagi bilimlar	Bolalarning turli yosh guruhlariga mos ijtimoiy- psixologik xususiyatlarini bilish, ularning ruhiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini tushunish, ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni aniqlash
Didaktik malakalar	Ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, ijtimoiy kompetentlikni baholash usullari va metodlarini qo'llash	Bolalarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlar, mashg'ulotlar, loyihalar, guruhli ishlarni tashkil etish, ijtimoiy kompetentlikni baholash uchun testlar, kuzatuvlar, portfoliolarni qo'llash.
Muloqot hamkorlik malakalari	Bolalar bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatish, ular bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish, guruhda ishlash, o'zaro hamkorlikni shakllantirish	Bolalar bilai tinglash, tushunish, hissiyotlarini nazorat qilish, o'z fikrlarini oshkora bildirish, kelishuvga erishish, mojarolarni tiich yul bilai hal qilish, guruhda ishlash va hamkorlik qilish malakalarini rivojlantirish.
Ijtimoiy- madaniy kompetensiya	O'z xalqining urf-odatlarini, an'analari, madaniyati va tarixi haqida bilimga ega bo'lish, bolalarda shularni hurmat qilish va ularga qiziqish uyg'otish	Bolalarni o'z xalqining madaniyati va tarixi bilan tanishtirish, milliy urf-odatlarini hurmat qilish, o'z xalqining madaniyatiga qiziqish uyg'otish, xalq og'zaki ijodiyotini, maqollar, hikoyalar, ertaklarni o'rganish va h.k.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy psixologik bilimlar - bu inson xulq-atvorining ijtimoiy muhit ta'siri ostida qanday shakllanishini o'rganadigan murakkab va qiziqarli soha. U insonning jamiyatdagi o'rni, uning o'zaro munosabatlari, guruhlardagi xulq-atvori, ijtimoiy normalar va qoidalarining ta'siri, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar kabi keng doiradagi masalalarni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy psixologik bilimlarning asosiy yo'nalishlari:

- shaxs va guruh: shaxsning guruhdagi roli, guruhdagi bosim, liderlik, konfliktlar, hamkorlik, jamoaviy ruh kabi mavzular.

- ijtimoiy ta'sir: ijtimoiy ta'sirning turlari, konformizm, itoatkorlik, taqlid qilish kabi hodisalar.

- ijtimoiy tafakkur: ijtimoiy stereotiplar, predubejdeniya, ijtimoiy tasavvur, ijtimoiy yorliqlar, ijtimoiy xo'jalik qilish kabi masalalar.

- ijtimoiy muloqot: verbal va noverbal muloqot, til, munosabatlar, ijtimoiy masofa, nozik muloqot qoidalar.

- ijtimoiy me'yorlar va qoidalar: ijtimoiy me'yorlarning turlari, qonunlar, an'analar, urf-odatlar, ijtimoiy nazorat va jazo.

- ijtimoiy o'zgarishlar: jamiyatdagi o'zgarishlar, innovatsiyalar, revolyusiyalar, ijtimoiy harakatlar.

Ijtimoiy psixologik bilimlarning ahamiyati:

- inson xulq-atvorini chuqurroq tushunish: ijtimoiy psixologiya insonning xulq-atvorini jamiyatdagi muhitning ta'sirini hisobga olib, chuqurroq tushunishga yordam beradi.

- munosabatlarni yaxshilash: ijtimoiy psixologik bilimlar munosabatlarni yaxshilashga, mojarolarni hal qilishga, guruhlardagi hamkorlikni oshirishga yordam beradi.

- jamiyatdagi muammolarni yechish: ijtimoiy psixologiya jamiyatdagi muammolarni yechishga, ijtimoiy siyosatlarni shakllantirishga yordam beradi.

- shaxsning o'z-o'zini anglashini oshirish: ijtimoiy psixologiya insonning o'z-o'zini anglashini oshirishga, o'zini jamiyatda topishiga, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy psixologik bilimlar insonning jamiyatdagi o'rni, xulq-atvori, munosabatlari, ijtimoiy me'yorlar va qoidalar haqida chuqur tushunishga yordam beradi. Shuning uchun u bugungi kunda har qanday sohada muhim ahamiyatga ega. Shu jumladan, ijtimoiy psixologik bilimlardan ta'lim, reklama, sog'liqni saqlash, siyosat, ijtimoiy xizmat ko'rsatish sohalaridagi ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, guruhlarda ishlash, konfliktlarni hal qilish; reklama kompaniyalarini tashkil etish, mahsulotlarni ijtimoiy jihatdan taqdim qilish, mijozlar bilan munosabatlarni yaxshilash; odamlarning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishini oshirish, sog'lom turmush tarzini taqdim qilish, stressga qarshi kurashish; siyosiy kompaniyalarni tashkil etish, ovoz beruvchilar bilan munosabatlarni yaxshilash, ijtimoiy siyosatlarni shakllantirish; ijtimoiy xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil etish, muhtoj odamlarga yordam berish, ijtimoiy muammolarni hal qilish kabi masalalarida qo'llaniladi.

Didaktik malakalar – ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish uchun zarur bo'lgan ko'p qirrali va muhim malakalardir. Ular ta'limning maqsadi, mazmuni, metodlari va shakllarini tanlash, o'quv jarayonini boshqarish, o'quvchilarni baholash va tarbiyalash kabi muhim vazifalarni amalga oshirishga yordam beradi. Didaktik malakalarni rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning bilim darajasini yuksaltirishga va ularning shaxsini shakllantirishga yordam beradi. Didaktik malakalar pedagog uchun muhim asosiy mahoratlardan biri bo'lib, ularni rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning bilim darajasini yuksaltirishga va ularning shaxsini shakllantirishga yordam beradi. Didaktik malakalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish: o'quvchilarning faolligini oshirish, ta'limning sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Didaktik malakalarning asosiy elementlari:

- didaktik prinsiplarni bilish va qo'llash: ta'lim jarayonida o'quvchilarni faol ishtirok etishi,

bilish faoliyatini rivojlantirish, shaxsiy yondashuv, ilmiylik va sistematiklik kabi didaktik prinsiplarni biladigan va qo'llaydigan bo'lish.

- o'quv maqsadlarini aniq belgilash: ta'limning maqsadlarini aniq va o'lchanadigan shaklda belgilash, o'quv natijalari haqida axborot berish.

- o'quv mazmunini tanlash va tashkil etish: o'quv mazmunini o'quvchilarning yoshiga, qobiliyatlariga, bilim darajasiga mos tanlash va tashkil etish.

- o'quv metodlarini tanlash va qo'llash: o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlaydigan turli xo'l metodlarni (ma'ruza, suhbat, amaliy mashg'ulotlar, loyihalar, guruhli ishlar, o'yinlar va h.k.) qo'llash.

- o'quv jarayonini rejalashtirish va boshqarish: darslarni rejalashtirish, o'quv vaqtini samarali ishlatish, o'quvchilarning faolligini nazorat qilish, muammolarni hal qilish.

- o'quvchilarni baholash: o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini turli usullar bilan (testlar, portfoliolar, kuzatuvlar, suhbatlar va h.k.)

baholash va o'z vaqtida tegishli fikr-mulohazalarni berish.

- tarbiyalash: o'quvchilarning axloqiy-ma'naviy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning shaxsini shakllantirish uchun tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish.

Muhokama. Didaktik malakalarni rivojlantirishda ilmiy adabiyotlarni o'rganish, takroriy o'quv kurslari va seminarlarda ishtirok etish, o'z tajribasini tahlil qilish, boshqa pedagoglar bilan tajriba almashish kerak bo'ladi. Bunda didaktika bo'yicha ilmiy kitoblarni o'qish, ilmiy maqolalar bilan tanishish, pedagogik tajribalarni o'rganish; didaktika bo'yicha tashkil etilgan o'quv kurslari va seminarlarda qatnashish, yangi metodlar va texnologiyalar bilan tanishish; o'z darslarini tahlil qilish, kuzatuvlar o'tkazish, o'quvchilarning fikr-mulohazalarini tinglash, o'z kamchiliklarini aniqlash va ularni tuzatish uchun choralar ko'rish; boshqa pedagoglarning tajribalari bilan tanishish, ularning metodlarini o'rganish, o'z tajribasida qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqot - bu insonlar o'rtasidagi ma'lumot, fikr, hissiyot va tajribalarni almashish jarayonidir. Muloqot til, badan tili, imo-ishoralar, yuz ifodalari va boshqa vositalar orqali amalga oshiriladi. Muloqot va hamkorlik inson hayotida muhim o'rin tutadigan ikkita muhim tushunchadir. Ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq, chunki hamkorlik muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun samarali muloqot zarur.

Samarali muloqotning asosiy xususiyatlari:

- tinglash: suhbatdoshga e'tibor bilan tinglash, uning fikrlarini tushunish, savollar berish.
- aniqlik: o'z fikrlarini aniq va tushunarli ravishda, illyustrasiyalar, misollar va bayoniy uslubdan foydalanib bildirish.

- hurmat: suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda bo'lish, uning fikrlariga hurmat bilan qarash.

- ochiqlik: o'z fikrlari va hissiyotlarini ochiq va cheksiz bildirish, suhbatdoshning fikrlarini hurmat qilish.

- ijodiylik: muloqotda yangi g'oyalarni ilgari surish, suhbatdoshni o'ylanishga undash.

Hamkorlik - bu bir maqsadga erishish uchun ikki yoki undan ortiq insonning bir-biri bilan hamkorlik qilishidir. Hamkorlikda ishlash jarayonida bir-biriga yordam berish, ma'lumotlarni baham ko'rish, vazifalarni bo'lishish va hamkorlikda qarorlar qabul qilish kabi amaldari amalga oshiriladi.

Hamkorlikning asosiy turlari:

- guruhli ishlar: bir guruh shaxslar bir maqsadga erishish uchun hamkorlik qiladilar.
- jamoaviy loyihalar: turli shaxslar ishtirokida bir loyiha amalga oshiriladi.
- hamkorlikda qarorlar qabul qilish: ishtirokchilar bir-biri bilan muhokama qilib, o'zaro kelishuv orqali qarorlar qabul qiladilar.

O'zaro hurmat, ochiqlik, ishonch, mas'uliyat, sabr samarali hamkorlikning asosiy omillari hisoblanadi.

Muloqot va hamkorlik - bu hayotning muhim qismi. Ular insonlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, muammolarni yechish, jamoaviy ishchanlikni rivojlantirish, ijtimoiy jihatdan

muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi.

Muloqot va hamkorlikning ahamiyati:

- munosabatlarni yaxshilash: samarali muloqot va hamkorlik odamlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga, o'zaro tushunishni oshirishga yordam beradi.

- muammolarni yechish: hamkorlik jarayonida turli muammolarni hal qilish uchun bir-biriga yordam berish mumkin.

- jamoaviy ishchanlikni rivojlantirish: hamkorlik odamlarni bir-biri bilan ishlashga, guruhda ishlashga o'rgatadi.

- ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lish: samarali muloqot va hamkorlik odamlarga ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lishga, jamiyatga integrasiya qilishga yordam beradi.

Ijtimoiy-madaniy kompetentlik – insonning jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhim omil bo'lib, insonning jamiyatning madaniyati, urf-odatlar, an'analari, qoidalari va qonunlarini tushunish va ularni hurmat qilish qobiliyatidir. U insonga turli madaniyatlar vakillari bilan munosabatlarni yaxshilash, hamkorlikni rivojlantirish, muammolarni hal qilish va jamiyatda sog'lom muhit yaratishga yordam beradi.

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikning asosiy elementlari:

- madaniyat va tarixni bilish: o'z millati, diniga va jamiyatiga tegishli madaniyat va tarixni bilish, shuningdek, boshqa madaniyatlar bilan tanishish, turli madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni tushunish.

- urf-odatlar va an'analarga hurmat: jamiyatda qabul qilingan urf-odatlar va an'analarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, ularni tushunish va ularga rioya qilish.

- qoidalar va qonunlarga rioya qilish: jamiyatda qabul qilingan qoidalar va qonunlarga rioya qilish, jamiyat tartibini saqlash.

- boshqa madaniyatlarni tushunish: boshqa millat va madaniyatlar vakillari bilan muloqot qilishda ularning urf-odatlar, an'analari va qoidalarini tushunishga harakat qilish, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish.

- tolerantlik: turli madaniyatlar, dinlar va fikrlash usullariga nisbatan tolerantlik ko'rsatish, o'zgalarning fikrlariga hurmat bilan qarash.

- ijtimoiy mas'uliyat: jamiyat tartibini saqlash, madaniyat va an'analarni rivojlantirishga hissa qo'shish, jamiyatda sog'lom muhit yaratishga harakat qilish.

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikning ahamiyati:

jamiyatga integrasiya;

munosabatlarni yaxshilash;

hamkorlikni rivojlantirish;

muammolarni hal qilish;

inson shaxsini shakllantirish.

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish uchun madaniyat va tarixni o'rganish, boshqa madaniyatlar bilan tanishish, tolerantlikni rivojlantirish, jamiyat tartibini saqlash, o'z madaniyati va tarixini o'rganish uchun kitoblar o'qish, muzeylarga borish, madaniy tadbirlarga qatnashish, boshqa madaniyatlar vakillari bilan muloqot qilish, ularning urf-odatlar, an'analari va qoidalari haqida ma'lumot olish, turli madaniyatlar, dinlar va fikrlash usullariga nisbatan tolerantlik ko'rsatishga harakat qilish, o'zgalarning fikrlariga hurmat bilan qarash, jamiyatda qabul qilingan qoidalar va qonunlarga rioya qilish, jamiyat tartibini saqlashga hissa qo'shish, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish, jamiyat tartibini saqlash, madaniyat va an'analarni rivojlantirishga hissa qo'shish, jamiyatda sog'lom muhit yaratishga harakat qilish lozim.

Ijtimoiy muammolar jamiyatning turli sohalarida yuzaga keladigan muammolar bo'lib, insonlarning hayoti, sog'lig'i, ta'limi, ishi, xavfsizligi va boshqa huquqlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy muammolarning turlari:

- iqtisodiy muammolar: kambag'allik, ishsizlik, ish haqining pastligi, qarzdorlik.

- ijtimoiy muammolar: jinoyatchilik, giyohvandlik, alkogolizm, oilaviy zolimlik, ijtimoiy kamsitish.

- madaniy muammolar: ma'rifiy darajaning pastligi, madaniy boyliklarning saqlanmasligi, ekologik muammolar, tabiiy ofatlar.

- siyosiy muammolar: korrupsiya, demokratiyaning rivojlanmaganligi, siyosiy beqarorlik.
- salomatlik muammolari: yuqumli kasalliklar, xronik kasalliklar, tibbiy xizmatlarning yetarli bo'lmashligi.

Ijtimoiy muammolarni yechishda davlat siyosati, jamoat tashkilotlari, ilmiy tadqiqotlar, ta'lim, madaniyat va san'atni jalb etish mumkin.

Muammolarni yechish uchun moliyaviy resurslarning, siyosiy irodaning jamoatchilikning faolligining yetarli bo'lmashligi ijtimoiy muammolarni yechishdagi to'siqlar hisoblanadi.

Ijtimoiy muammolarni yechishdagi muhim omillar:

davlat, jamoat tashkilotlari va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlik.

ijtimoiy muammolarni tahlil qilish va yechimlarni ishlab chiqish uchun ilm-fanning rivojlanishi.

ijtimoiy muammolar haqida ma'lumot berish, odamlarning ongini oshirish, muammolarni yechishga qodir insonlarni tarbiyalash.

jamiyatdagi barcha kuchlar hamkorlik qilib, muammolarni yechishga harakat qilishi lozim.

Pedagoglarning professional kompetentligini oshirish yo'llari:

ijtimoiy kompetensiya sohasidagi ilmiy adabiyotlarni o'rganish;

takroriy o'quv kurslari va seminarlarda ishtirok etish;

ijtimoiy kompetentlikni baholash usullarini o'zlashtirish;

ijtimoiy tarmoqlar orqali tajriba almashish;

ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Xulosa. Pedagoglarning tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy kompetensiyaning shakllantirish sohasida kasbiy kompetentligi bolalarning kelajakda muvaffaqiyatli, baxtli va sog'lom inson bo'lib yetishishi uchun muhim omildir. Ijtimoiy kompetentlikni yuksaltirishda pedagoglarning rolini baholash, talim sifatini yuksaltirish va zamonaviy talim tizimi rivozhiga muxim hissa qushishga yordam beradi.

Tavsiyalar.

o'quv rejasiga ijtimoiy kompetensiyaning shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus mavzularni kiritish;

pedagoglar uchun ijtimoiy kompetensiyaning rivojlantirish bo'yicha maxsus o'quv kurslari va seminarlar tashkil etish;

ijtimoiy kompetensiyaning baholash usullarini takomillashtirish;

pedagoglarning ijtimoiy kompetensiyaning rivojlantirish bo'yicha tajriba almashishini rag'batlantirish;

ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. М.Саъдуллаев Таълим ва тарбияда ижтимоий компетентлик». Тошкент, 2021.

2. А.Раҳимов Ижтимоий психология: таълим ва тарбияда ўз ўрни». Тошкент, 2020.

3. А.Қодиров Педагогик машғулотлар методикаси». Тошкент, 2017.

4. М.А.Мирзаева Ижтимоий педагогика». Тошкент, 2019.

5 Р.О.Немов. Ижтимоий психология». Тошкент, 2015.

6. А.Реан, В.А.Якунин «Психология и педагогика». 2008, 127-135 бетлар.

7. А.В.Мудрик «Социальная педагогика». 2010, 234-245 бетлар.

ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЛУШАРИЙ ГОЛОВНОГО МОЗГА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ НЕЙРОПЕДАГОГИКИ

*Бабаназарова Мафтуна Назарбековна,
преподаватель кафедры начального образования.
Бухарский государственный педагогический институт.
<https://orcid.org/0009-0008-3174-7381>*

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются возможности совершенствования функционирования полушарий головного мозга учащихся начальных классов с использованием методов нейропедагогики. Нейропедагогика, интегрируя знания нейробиологии и педагогики, предлагает инновационные подходы к обучению, учитывающие когнитивные особенности детей. Основное внимание уделяется методам активизации левого и правого полушарий, а также интегративным подходам, направленным на гармоничное развитие обеих полушарий мозга. Представлены практические рекомендации для учителей, включающие дифференцированный подход к обучению, использование ИКТ и создание благоприятной образовательной среды. Применение данных методов способствует улучшению когнитивных способностей учащихся и формированию гармоничной личности.

Ключевые слова: нейропедагогика, метод, инновация, функционирование полушарий, способности, когнитивность, полушарии мозга, речь, учащиеся начальных классов, образование.

NEYROPEDAGOGIKA YORDAMIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MIYA YARIM SHARLARI FAOLIYATINI YAXSHILASH IMKONIYATLARI

*Babanazarova Maftuna Nazarbekovna,
boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi. Buxoro davlat pedagogika instituti.*

ANNOTASIYA. Maqolada neyropedagogika usullaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining miya yarim sharlari faoliyatini yaxshilash imkoniyatlari muhokama qilinadi. Neyropedagogika neyrofiziologiya va pedagogika bilimlarini birlashtirib, bolalarning kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganishga innovatsion yondashuvlarni taklif etadi. Asosiy e'tibor chap va o'ng yarim sharlarni faollashtirish usullariga, shuningdek, ikkala miya yarim sharlarini uyg'un rivojlantirishga qaratilgan integral yondashuvlarga qaratilgan. O'qituvchilarga o'qitishga tabaqalashtirilgan yondashuv, AKTdan foydalanish va qulay ta'lim muhitini yaratishni o'z ichiga olgan amaliy tavsiyalar taqdim etiladi. Ushbu usullardan foydalanish o'quvchilarning bilim qobiliyatini yaxshilashga va uyg'un shaxsni shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, metod, yangilik, yarim sharlar faoliyati, qobiliyatlar, bilish, miya yarim sharlari, nutq, boshlang'ich sinf o'quvchilari, ta'lim.

THE POSSIBILITIES OF IMPROVING THE FUNCTIONING OF THE CEREBRAL HEMISPHERES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY MEANS OF NEUROPEDAGOGY

*Babanazarova Maftuna Nazarbekovna,
teacher of the Department of Primary Education. Bukhara State Pedagogical Institute.*

ANNOTATION. The article discusses the possibilities of improving the functioning of the cerebral hemispheres of primary school students using neuropedagogic methods. Neuropedagogy, integrating knowledge of neurophysiology and pedagogy, offers innovative approaches to learning that take into account the cognitive characteristics of children. The main focus is on methods of activating the left and right hemispheres, as well as integrative

approaches aimed at the harmonious development of both hemispheres of the brain. Practical recommendations for teachers are presented, including a differentiated approach to learning, the use of ICT and the creation of a favorable educational environment. The use of these methods helps to improve the cognitive abilities of students and the formation of a harmonious personality.

Keywords: neuropedagogy, method, innovation, functioning of the hemispheres, abilities, cognition, cerebral hemispheres, speech, primary school students, education.

ВВЕДЕНИЕ. Современная система образования постоянно ищет новые подходы и методы, направленные на повышение эффективности учебного процесса и всестороннее развитие когнитивных способностей учащихся. Одной из инновационных и перспективных областей в этой сфере является нейропедагогика, которая сочетает знания о функционировании мозга и педагогические методики для оптимизации учебного процесса. Особенно важным является применение этих методов в начальной школе, когда происходит активное развитие мозга и закладываются основы для будущего обучения и личностного роста.

Исследования в области нейронауки показывают, что левое и правое полушария головного мозга выполняют различные, но взаимодополняющие функции. Левое полушарие отвечает за логическое мышление, анализ и языковые навыки, тогда как правое полушарие связано с творчеством, интуицией и пространственным восприятием. Для гармоничного развития личности важно обеспечить сбалансированное развитие обеих полушарий мозга. Нейропедагогика предлагает методы, которые позволяют активизировать работу обоих полушарий, интегрируя их функции в образовательный процесс [1].

Цель данной статьи – рассмотреть возможности совершенствования функционирования полушарий головного мозга учащихся начальных классов средствами нейропедагогики. Мы проанализируем принципы и методы нейропедагогики, направленные на развитие левого и правого полушарий, а также предложим практические рекомендации для педагогов, которые помогут внедрить эти методы в учебный процесс.

В данном разделе рассматриваются конкретные методы нейропедагогики, направленные на развитие и совершенствование функционирования левого и правого полушарий головного мозга учащихся начальных классов [2]. Мы проанализируем методы, способствующие активации каждого из полушарий, а также интегративные подходы, обеспечивающие гармоничное развитие обоих полушарий.

МЕТОДЫ

1. Методы развития левого полушария

Левое полушарие мозга отвечает за логическое мышление, аналитические способности и языковые навыки. Для его активизации используются следующие методы:

Математические игры и задачи: Регулярное включение в учебный процесс задач на решение головоломок, математических ребусов и логических задач. Это стимулирует аналитическое мышление и улучшает способности к решению проблем [3].

Лингвистические упражнения: Работа над грамматикой, синтаксисом и лексикой, а также составление предложений и текстов. Чтение и обсуждение литературных произведений помогает развивать языковые навыки и способность к анализу текстовой информации.

Аналитические задания: Упражнения на анализ и интерпретацию информации, например, составление резюме по прочитанным текстам или обсуждение и интерпретация сказок и рассказов.

2. Методы развития правого полушария

Правое полушарие мозга связано с творческими способностями, интуицией и пространственным восприятием. Для его активизации используются следующие методы:

Творческие задания: Включение в учебный процесс занятий по рисованию, лепке, созданию поделок и других творческих видов деятельности. Это развивает воображение

и креативные способности[4].

Музыкальные упражнения: Прослушивание музыки, участие в музыкальных играх, хоровом пении и ритмических упражнениях. Музыка стимулирует эмоциональную сферу и улучшает пространственное восприятие.

Визуально-пространственные игры: Использование пазлов, конструкторов, головоломок и работы с картами и схемами для развития пространственного мышления и навыков ориентирования.

3. Интегративные методы

Для обеспечения сбалансированного развития обеих полушарий мозга применяются интегративные подходы, которые стимулируют работу всего мозга:

Физические упражнения: Координационные игры, такие как танцы, спорт, гимнастика и упражнения на баланс, требуют работы обоих полушарий и способствуют улучшению координации и моторных навыков.

Комплексные проекты: Задания, которые требуют сочетания аналитического и творческого подходов, например, создание презентаций, участие в театральных постановках или разработка проектов на различные темы. Это помогает развивать как логические, так и творческие способности учащихся.

Игры и упражнения на синхронизацию работы полушарий: Игры, требующие перекрестных движений, например, ходьба с одновременным касанием противоположных коленей или рисование двумя руками одновременно, что стимулирует взаимодействие между полушариями [5].

Практические рекомендации для учителей

Дифференцированный подход: Разработка учебных программ, учитывающих когнитивные особенности каждого ребенка, и подбор упражнений, стимулирующих развитие как левого, так и правого полушарий мозга.

Использование ИКТ: Внедрение в учебный процесс интерактивных досок, обучающих программ и приложений, которые способствуют активации различных когнитивных функций.

Создание благоприятной образовательной среды: Оформление классных комнат с учетом сенсорных стимулов, использование ярких визуальных материалов и музыкального сопровождения для создания стимулирующей и мотивирующей атмосферы.

Эти методы и рекомендации направлены на всестороннее развитие когнитивных способностей учащихся начальных классов и создание условий для гармоничного функционирования полушарий головного мозга [6].

Исследование возможностей совершенствования функционирования полушарий головного мозга учащихся начальных классов средствами нейропедагогики привело к следующим результатам:

1. Увеличение когнитивной активности

Применение нейропедагогических методов показало значительное увеличение когнитивной активности учащихся. Учителя отметили улучшение аналитических и логических навыков у детей, активно использующих математические игры и лингвистические упражнения [7]. Это свидетельствует о положительном влиянии методов, направленных на развитие левого полушария мозга.

2. Развитие творческих способностей

Интеграция творческих заданий, музыкальных упражнений и визуально-пространственных игр в учебный процесс способствовала заметному улучшению творческих способностей учащихся. Дети стали проявлять больший интерес к рисованию, музыке и другим видам искусства, что указывает на успешную активацию правого полушария мозга.

3. Гармоничное развитие обеих полушарий

Интегративные методы, такие как координационные игры и комплексные проекты, продемонстрировали высокую эффективность в обеспечении сбалансированного развития обеих полушарий мозга. Учителя отметили улучшение координации, моторных навыков и способности детей к комплексному мышлению. Эти результаты подтверждают

важность использования методов, стимулирующих взаимодействие между полушариями [8].

4. Повышение мотивации и интереса к обучению

Ученики, участвующие в программах, основанных на принципах нейропедагогики, показали повышенную мотивацию и интерес к учебному процессу. Интерактивные и творческие задания создавали благоприятную учебную среду, способствующую активному вовлечению детей в образовательные активности.

5. Индивидуальный прогресс учащихся

Дифференцированный подход к обучению, учитывающий когнитивные особенности каждого ребенка, привел к значительному прогрессу в учебе у многих учащихся. Использование индивидуализированных методов позволило достичь лучших результатов у детей с разным уровнем начальных способностей и различных стилей обучения.

6. Положительная оценка учителей и родителей

Учителя и родители дали положительную оценку применению нейропедагогических методов. Они отметили улучшение общего развития детей, повышение их когнитивных способностей и мотивации к обучению [9]. Это подтверждает эффективность методов нейропедагогики в начальной школе и их положительное влияние на образовательный процесс.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Результаты исследования показывают, что использование нейропедагогических методов в начальной школе способствует значительному улучшению когнитивных способностей учащихся, гармоничному развитию полушарий мозга и повышению интереса к обучению. Применение данных методов позволяет создать благоприятные условия для всестороннего развития детей и формирования их гармоничной личности.

Использование методов нейропедагогики в обучении учащихся начальных классов открывает широкие возможности для совершенствования функционирования полушарий головного мозга и всестороннего развития детей [10]. Результаты исследования показали, что внедрение нейропедагогических подходов способствует значительному улучшению когнитивных способностей, развитию творческих навыков и повышению мотивации к обучению.

Основные выводы исследования включают:

Повышение когнитивной активности: Применение математических и лингвистических упражнений способствовало развитию аналитических и логических навыков, активируя левое полушарие мозга.

Развитие творческих способностей: Творческие задания и музыкальные упражнения стимулировали активизацию правого полушария, улучшая воображение и креативные способности учащихся.

Гармоничное развитие полушарий: Интегративные методы, такие как координационные игры и комплексные проекты, обеспечили сбалансированное развитие обоих полушарий мозга, улучшив координацию и комплексное мышление детей.

Повышение мотивации к обучению: Интерактивные и творческие задания создавали мотивирующую учебную среду, способствующую активному вовлечению учащихся в образовательные процессы.

Индивидуальный прогресс: Дифференцированный подход позволил достичь значительного прогресса в учебе у детей с различным уровнем начальных способностей.

Применение нейропедагогических методов получило положительные отзывы от учителей и родителей, что подтверждает их эффективность и полезность в начальной школе. Эти методы способствуют созданию благоприятной образовательной среды, где каждый ученик может развиваться в соответствии со своими индивидуальными особенностями и способностями.

Таким образом, интеграция нейропедагогических подходов в образовательный процесс начальных классов является перспективным направлением, способным значительно улучшить результаты обучения и общее развитие детей. Внедрение этих

методов требует дальнейшего исследования и адаптации, однако уже сейчас очевидно, что нейропедагогика открывает новые горизонты в педагогической практике, способствуя формированию гармоничных и успешных личностей.

Литература

- Гиппенрейтер, Ю. Б. Введение в общую психологию. – М.: АСТ, 2018.
- Глезер, Г. В., Крылова, С. М. Нейропсихология детского возраста. – СПб.: Питер, 2020.
- Лурия, А. Р. Основы нейропсихологии. – М.: Издательство МГУ, 2017.
- Рыбалко, Е. Ф. Психология обучения и воспитания. – СПб.: Речь, 2019.
- Шатова, Е. Ю. Нейропсихология: теория и практика. – М.: Флинта, 2021.
- Мартынова, Е. П. Нейропедагогика: инновационные методы и технологии. – СПб.: Просвещение, 2019.
- Вяземский, И. Н. Нейропедагогические подходы в начальной школе. – М.: Педагогика, 2022.
- Суходей, Е. А. Практическое руководство по нейропедагогике. – Казань: Казанский университет, 2020.
- Иванова, Т. С. Методы нейропедагогики в обучении детей младшего школьного возраста. – Новосибирск: Наука, 2021.
- Чепелева, Н. В. Развитие когнитивных способностей у детей: нейропедагогический подход. – Киев: Логос, 2018.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Ганиева Гулрух Валижон кизи, PhD, старший преподаватель Международной исламской Академии.

В статье рассмотрен зарубежный опыт организации курсов повышения квалификации педагогических кадров. Раскрываются особенности организации повышения квалификации учителей в США, Германии и Великобритании. Кроме того, разъясняются требования к преподавателю, возможности и механика освоения.

Ключевые слова. Повышения квалификации учителей, лицензия, модераторы, программа обучения, механизм педагогической подготовки в вузе, экзамен, потребности учителей.

O'QITUVCHILARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL ETISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBANING USLUBIY JIHATLARI

Ganiyeva Gulruh Valijon qizi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi, PhD

Maqolada o'qituvchilarni malakasini oshirishni tashkil qilishning xorijiy tajribalari aks ettirilgan. AQSH, Olmoniya va Buyuk Britaniya davlatlarning o'ziga xos tajribalari yoritilgan. Bundan tashqari o'qituvchiga qo'yiladigan talablar, imkoniyatlar va o'zlashtirish mexanizmi tushuntirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'qituvchilarni malakasini oshirish, litsenziya, moderator, o'qitish dasturi, OTMda pedagogik tayyorgarlik mexanizmi, imtihon, o'qituvchilarning ehtiyojlari.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING TEACHER TRAINING

*Ganiyeva Gulrukh Valijon kizi,
Senior Lecturer, PhD, International Islamic Academy.*

The article considers the foreign experience of organizing advanced training courses for teaching staff. The features of the organization of teacher training in the USA, Germany and the UK are revealed. In addition, the requirements for the teacher, the possibilities and mechanics of mastering are explained.

Keywords. Teacher training, license, moderators, training program, the mechanism of pedagogical training at the university, the exam, the needs of teachers.

В условиях социально-экономических преобразований и коренных реформ образовательной системы наблюдается переход к компетентностной подготовки кадров. В этих условиях возникает острая необходимость методологического и теоретического осмысления проблем повышения квалификации и переподготовки учителя. В этой связи заслуживает внимания опыт развитых зарубежных стран по организации повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров [3].

Остановимся на опыте повышения квалификации учителей на примере США, Германии и Великобритании.

В США система повышения квалификации, следующая: окончание вуза и получение академической степени не дает еще права преподавать в школе. Для этого необходима учительская лицензия или временное учительское удостоверение. Понятие «педагогическая подготовка в вузе» определяется как готовность студентов к выполнению требований комиссий по выдаче учительских лицензий. Каждый штат является конечной инстанцией при определении своих собственных критериев оценки уровня подготовки учителей, поэтому существует огромное разнообразие в учительских лицензиях и удостоверениях по всей стране, что препятствует передвижению учителей из одного

штата в другой и ведет к неравенству в качестве профессиональной компетентности.

В настоящее время наметилась тенденция введения стандартов лицензирования учителей, что предусматривает сдачу профессионального экзамена и получение временной лицензии. Чтобы получить национальный сертификат, учителя должны продемонстрировать свою профессиональную пригодность на классных занятиях и сдать письменный экзамен, позволяющий определить уровень педагогических знаний. Все штаты страны признают национальный сертификат и предоставляют их владельцам определенные льготы [1, с.80].

Важным в системе повышения квалификации учителей Германии является принцип децентрализации, согласно которому каждая школа ежегодно представляет план мероприятий по повышению квалификации в окружную администрацию. В Германии повышение квалификации педагогов организуется на уровне федеральной земли и административного округа, и в то же время децентрализовано – максимально приближено к школе [2, с. 39].

Рассмотрим систему повышения квалификации учителей на примере земли Северный Рейн-Вестфалия (округ Кельн). Законодательно не определено, сколько часов необходимо учителю для повышения квалификации, результаты повышения квалификации не отражаются на заработной плате. Принцип организации повышения квалификации: лучшие учителя повышают квалификацию других учителей. В округе 1500 школ, в которых работают 40 тысяч учителей. Для центров повышения квалификации из 40 тысяч учителей отбираются 800 лучших, так называемых «модераторов». Каждая школа в своем бюджете имеет значительные средства на повышение квалификации учителей, примерно 70 евро на человека в год. Школа сама и сам учитель решает, где он будет осуществлять повышение квалификации. Окружная администрация осуществляет отбор лучших учителей, которые могут провести образовательные мероприятия на определенную тему. Создана база данных по специальностям, которые могут быть предложены, база размещена в сети Интернет. Повышение квалификации осуществляется по 2 основным направлениям: повышения качества уроков и повышение квалификации директоров школ. Модераторы идут в школу, чтобы проводить образовательные мероприятия, следовательно, они должны иметь практическую направленность. Отбор модераторов осуществляется по результатам конкурса на 1 год. Организация работы модератора следующая: при сохранении имеющегося количества часов 4 дня учитель проводит в школе, 1 день – в центре в качестве модератора. Заработная плата сохраняется за имеющееся количество часов. Данная система действует с 2004 года, хорошо себя зарекомендовала. Если отзывы о работе модератора очень хорошие, контракт с ним может продлеваться в течение ряда лет. Работу модераторов организует Центр, в составе которого 10 человек. Модераторы встречаются два раза в год, разрабатывают новые темы, апробируют их сами, затем организуют тематическое мероприятие, при необходимости вносят в него коррективы, затем данная тема предлагается в качестве повышения квалификации. В штабах модераторы-организаторы предлагают мероприятия педагогам. Практически получается для каждого учителя – одно или два мероприятий в год.

В Великобритании разработаны пятиуровневые программы повышения квалификации, которые соответствуют уровням квалификаций учителей: новичок – продвинутой молодой учитель – специалист – знаток – эксперт. Данный реестр заложен в Национальном учебном плане и осуществляется практически повсеместно. Выбор программ продолжения профессиональной разработки может зависеть от утвержденного тренировочного плана, созданного, чтобы соответствовать образовательным приоритетам центральных властей в терминах компетентности учителя и квалификации. Учитель ежегодно согласовывает с директором или руководителем группы свои цели и приоритеты. Цели учителей должны включать аспекты, связанные с профессиональным развитием и совершенствованием их преподавательского мастерства, и показатели достижений учеников. В конце года результаты сравниваются с поставленными ранее целями [2, с. 41].

В данной подготовке сходятся профессиональные запросы и потребности учителей, с одной стороны, и требования развития общества и государства в целом, с другой.

Переосмысленный и обогащенный с позиции культурно-исторической концепции развития личности, принципа единства сознания и деятельности, решающей роли обучения и воспитания в становлении человеческой личности зарубежный опыт может внести свой вклад в отечественные исследования в области педагогики повышения квалификации.

Литература

1. Дюжакова М.В. Педагогическое образование в условиях развития миграционных процессов /М.В. Дюжакова. – Воронеж : Издательства НПП «Аист», 2010. – 264 с.

2. Заир-Бек Е.С. Анализ европейских моделей повышения квалификации учителей как источник развития непрерывного педагогического образования в педагогическом университете / Е.С. Заир-Бек // Вестник Герценовского университета. – 2011. – №9. – 36-45.

3. Мязина О.Ю. Зарубежная и сравнительная педагогика. Известия ВГПУ, №2(261), 2013 г. Педагогические науки.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дустова Дилдора Собиржановна

Преподаватель Бухарского государственного педагогического института
Orcid: <http://dspace.umsida.ac.id/handle/123456789/11761>

Аннотация. В каждой системе обучения грамоте почти без каких-либо исключений выделяется особая подготовительная ступень (нередко ее именуют до букварным этапом или периодом). Она предназначена для более детального (в сравнении с тем, что происходило во время зачисления детей в школу и при комплектовании коллектива класса) знакомства учителя со своими учениками, сообщения учителем своим питомцам требований школьного распорядка жизни, поведения в классе, правил посадки за партой, держания ручки, карандаша, расположения тетради и т. д.

Ключевые слова: грамота, ступень, распорядок жизни, поведение, посадка, держание ручки, расположение тетради.

Annotation. In every system of teaching literacy, almost without any exceptions, a special preparatory stage is distinguished (often called the pre-letter stage or period). It is intended for a more detailed (in comparison with what happened during the enrollment of children in school and when recruiting the class staff) acquaintance of the teacher with his students, communication by the teacher to his pupils of the requirements of the school routine, behavior in the classroom, rules of sitting at a desk, holding pen, pencil, notebook location, etc.

Keywords: literacy, level, routine, behavior, sitting, holding a pen, location of the notebook.

Особое внимание учителя обычно приковывается к более точному выявлению начального уровня развитости устных форм речи у каждого ученика, особенно слушания и, конечно, говорения. Проводятся самые первые упражнения по формированию у детей практических представлений о речи, предложении, слове, иногда – о тексте, звуках речи. В рамках некоторых систем обучения на подготовительной ступени рассматриваются (изучаются) несколько гласных звуков и их букв. Есть системы, где в число последних включаются все гласные буквы, даже йотированные. Правда, они берутся только в той функции, когда служат способом графического обозначения гласного звука и одновременно указания на то, что согласная буква, предшествующая йотированной гласной букве, обозначает мягкий согласный звук. Длительный опыт сформировал у грамотного взрослого человека навык автоматизма письма. Взрослый редко обращает внимание на начертание и соединение букв, на 6 орфографию, даже строчки он придерживается автоматически и переносит слова, почти не задумываясь над соблюдением правил. Тем более он не задумывается над тем, как держать ручку, как положить бумагу и т.п. Иными словами, ему не приходится затрачивать сознательных усилий на графическую, техническую сторону письма. Совершенно по-иному протекает процесс письма у первоклассника. Этот процесс распадается для него на множество самостоятельных действий. Он должен следить за собой, чтобы правильно держать ручку, положить тетрадь. Учась писать букву, школьник должен вспомнить ее форму, элементы, разместить ее на строчке в тетради, учитывая разлиновку, вспомнить, как будет двигаться ручка по строке. Если он пишет целое слово, он дополнительно к тому должен вспомнить, как соединяется одна буква с другой, и высчитать, поместится ли слово в строчке. Он должен помнить, как следует сидеть, не приближая глаз к тетради. Ребенок еще не привык выполнять эти задачи, поэтому все названные действия требуют от него сознательных усилий. Это не только замедляет темп письма, но и утомляет ребенка умственно и физически. Когда первоклассник пишет, у него напрягается все тело, особенно мускулы кисти и предплечья. Задачи обучения письму В течение 3—3,5 месяцев первоклассники овладевают одновременно с чтением и элементарным навыком письма. Согласно программе за это время школьники должны: а) научиться правильно

сидеть, держать тетрадь и пользоваться ручкой; придерживаться строки; соблюдать поля; б) научиться писать в соответствии с прописями все буквы русского алфавита, строчные и заглавные, а также соединять их в словах; переводить печатный текст в письменный; в) уметь записывать слова и предложения из трех-четырех слов после их звукобуквенного анализа с помощью учителя и без помощи; г) списывать, а также писать под диктовку слова, написание которых не расходится с произношением; проверять написанное, сравнивая с образцом, а также способом проговаривания; д) записывать собственные предложения, взятые из устно составленного рассказа. Согласно принципам звукового аналитико-синтетического метода, соблюдается единство письма и чтения. Это значит, что последовательность обучения письму букв принимается та же, что и в обучении чтению: на уроке чтения дети усваивают букву, читают тексты, а на уроке письма пишут эту букву и слова с ней. Такой порядок письма приводит к нарушению принципа генетического: нет постепенного перехода от «легких» букв к «трудным». Первая буква, которую дети пишут, — буква а, — не является самой легкой по начертанию. Самыми легкими для письма, вероятно, должны быть признаны буквы и, ш, о, л. Можно было бы также определить градацию легкости и трудности букв по их соединениям с другими буквами. Обучение письму — это в первую очередь выработка навыка графического. Как и всякий навык, он формируется в результате обучения, в результате формирования умений и на их основе выполнения ряда упражнений. Особенности графического навыка в том, что это, с одной стороны, двигательный навык, т. е. такое действие, которое опирается на первый взгляд лишь на мускульные усилия. С другой же стороны, в процессе письма осуществляется перевод осмысленных единиц речи в графические знаки (перекодировка). Это придает письму характер сознательной деятельности. Эта сторона письма как специфической человеческой деятельности и составляет главное в навыке письма. Сознательный характер письма состоит в следующем: во-первых, в правильном соотношении звука и буквы, во вторых, в соблюдении ряда правил — графических и орфографических; наконец, в использовании письменного навыка для передачи своих собственных мыслей, чувств, намерений. Как видим, третье является наиболее важным, так как составляет единственную цель письма, тогда как первое и второе — лишь вспомогательные задачи пишущего человека, лишь средства, а не цели. Следовательно, чем скорее дети будут в состоянии осознать и осуществить эту цель — передачу на письме собственных мыслей, — тем успешнее, тем правильнее будет у них формироваться навык письменной речи. Однако в период обучения грамоте дети пишут еще очень медленно, и передача на письме собственных мыслей, хотя бы и в виде всего лишь одного слова, становится возможной отнюдь не сразу, а лишь на третьей-четвертой неделе обучения грамоте. На втором месяце дети могут записать 7 предложение из двух-трех слов, взятое из их собственных рассказов, а на третьем месяце — два или даже три небольших предложения. Для формирования правильного навыка письма очень важно, чтобы первое слово, которое напишут ученики, было уже своим собственным словом, выражающим их наблюдения, их чувства, их жизненный опыт. Навык письма тесно связан с навыком чтения. Если ребенок плохо читает, ему трудно овладеть письмом, потому что вслед за навыком слогового чтения формируется навык слогового письма: списывая или подготавливая к письму слово, составленное на наборном полотне, дети запоминают и воспроизводят его не по буквам, а по слогам. Это важно и для чтения, и для слогаделения, и для будущих упражнений в выделении безударных гласных и их проверки, т. е. для развития орфографических навыков. Медленно читающие дети даже в процессе письма слишком много усилий тратят на чтение того, что пишут, и это отрицательно сказывается на результатах письма. При хорошем чтении пишущий ребенок все внимание сосредоточивает на процессах письма, и навык письма формируется успешнее. Велико значение как для письма, так и для чтения также и общего речевого развития ученика: богатства словаря, умения строить предложения, разнообразия используемых синтаксических конструкций, логических связей в связной речи. Позднее, когда дети уже овладеют более или менее устойчивым навыком письменного выражения

собственных мыслей, письменный навык будет оказывать существенное воздействие на речь, на мышление, на процесс выражения мыслей в речевых формах.

Методика преподавания русского языка (МПРЯ) – это наука о целях, содержании, принципах, методах и приемах обучения русскому литературному языку, о путях и условиях усвоения учащимися знаний и формировании навыков по русскому языку в начальной школе. МПРЯ как наука отвечает на следующие вопросы: чему учить? Ответом на этот вопрос является разработка содержания обучения – учебных программ по русскому языку, создание учебников и учебных пособий для учащихся, их постоянное совершенствование, проверка доступности и эффективности. Как учить? В соответствии с этим вопросом разрабатываются методы и приемы обучения, системы упражнений, рекомендации по применению тех или иных видов заданий, пособий и т. п. Почему так, а не иначе? Под этим вопросом подразумевается исследование сравнительной эффективности методов, обоснование выбора методики, экспериментальная проверка рекомендаций и т. д. МПРЯ является прикладной наукой. Опираясь на теорию, она решает практические задачи обучения:

1. Определение целей, задач, содержания и объема школьного курса русского языка, распределение его по этапам изучения и классам.

2. Разработка наиболее рациональных и эффективных методов и приемов обучения.

3. Составление программ и создание учебно-методического комплекса по обучению русскому языку.

4. Выявление закономерностей эффективного изучения русского языка учащимися, формирования коммуникативных умений и навыков. Цель МПРЯ – создание на основе изучения закономерностей системы обучения, соответствующей современным задачам речевого развития личности младшего школьника. Русский язык как иностранный (РКИ или РИ) – один из разделов лингводидактики, который занимается изучением русского языка с целью разработки методов, методик, технологий его описания для преподавания носителям других языков, проживающим на территориях, где русский не имеет широкого хождения. «Русский язык как иностранный» – также специализация учебных заведений, присваивающих квалификацию «преподаватель русского языка как иностранного». Для нужд преподавания русского языка иностранцам составляются специальные учебные пособия и грамматики, которые описывают язык с точки зрения носителя другого языка. Предметная область РКИ тесно связана с целым рядом смежных научных дисциплин: общее, сопоставительное, структурное и прикладное языкознание (лингвистика), психология обучения и деятельности, педагогика, культурология и лингвокультурология, этнопсихология, история России и всеобщая история. Преподавание русского как иностранного также используется в вузах русскоязычных стран для подготовки студентов к обучению на русском языке.

Исследование любого явления должно протекать в его историческом развитии: без понимания того, как изучаемое явление возникло, как шло его развитие, невозможно понять его состояние сегодня и перспективы его развития. Возникновение методики русского языка как науки связывается с появлением в 1844г. книги Ф.И.Буслаева – выдающегося лингвиста, историка, педагога – «О преподавании отечественного языка». Федор Иванович Буслаев – гуманист: для него человек – носитель прекрасного, высоких порывов души. Учить языку – значит развивать духовные способности учеников, а это невозможно без «методы». Буслаев разграничивает «учебную методику» и «ученую методику», т.е. методы обучения и исследования. Задачи учебной методики: опираться на опыт преподавания. на анализ результатов обучения: изучать личность ученика: обеспечить научную достоверность материала: воспитать в ученике «охоту к серьезным занятиям и пробудить любовь к науке». Ф.И.Буслаев создал методику изучения в школе живого русского языка на основе анализа образцов художественной литературы. фольклора: учил брать язык как единое целое, в неразрывной связи всех его элементов: чтение, письмо, развитие речи, работа по грамматике, лексике, этимологии рассматриваются в совокупности. Методика преподавания русского языка стоит в ряду педагогических наук. Ее можно назвать прикладной наукой, поскольку она,

опираясь на теорию, призвана решать практические задачи воспитания, обучения и развития учащихся. Как и любая другая наука, методика русского языка имеет свой предмет. Предметом ее изучения является процесс овладения родным языком в условиях обучения (овладение речью, письмом, чтением, грамматикой, фонетикой и пр.). Методика русского языка призвана изучить закономерности формирования умений и навыков в области языка, усвоения систем научных понятий по грамматике и по другим разделам науки о языке. Результаты этого изучения составляют фундаментальную базу для решения задач: на основе познанных закономерностей нужно выработать оптимальную систему обучения языку. Эта система (или, вернее, эти системы) должна обеспечить каждого школьника необходимым минимумом умений, навыков и знаний по языку. Одновременно методика учитывает ряд социальных требований к обучению: обеспечивает такое построение обучения, которое максимально способствовало бы коммунистическому воспитанию учащихся, развитию их мышления, а также было бы эффективным, достаточно экономным. По традиции, говоря о задачах методики как прикладной науки, называют три ее задачи: Чему учить? Ответом на этот вопрос является разработка содержания обучения – программ по русскому языку, создание учебников и различных учебных пособий для учащихся, их постоянное совершенствование, проверка доступности и эффективности. Методика преподавания русского языка – это междисциплинарная дисциплина, находящаяся на стыке педагогики, психологии, философии и специальной дисциплины; для методики преподавания русского языка – это лингвистика. Предметом методики является процесс обучения русскому языку, причем понятие обучение включает в себя: а) содержание обучения, языковой материал, который изучается, языковые умения, которые должны быть усвоены в деятельности учителя по отбору и «подаче» материала учащимся, по организации их учебного труда, по их развитию, по выявлению их знаний и умений; в) деятельность учащихся по усвоению знаний, их творческий труд по применению знаний, выработка умений и навыков. Результат обучения также входит в объем понятия предмет методики как его важнейшее звено. Методика решает четыре задачи: первая – «зачем изучать», т. е. определение целей и задач обучения русскому языку как родному; вторая – «чему учить», т. е. определение содержания обучения; обоснование и составление программы, учебников и учебных комплексов для учащихся, пособий. Методика определяет максимум знаний, умений по языку, критерии их выявления и оценки. Третья задача – «как учить»: разработка методов и приемов обучения, конструирование уроков и их циклов, методических пособий и учебного оборудования. Четвертая – «как контролировать усвоенное», т. е. определение критериев оценки, методов контроля. Цели обучения – это определение воспитательной, познавательной и практической цели учебного предмета, то есть его места в системе образования (на сегодняшний день с учетом ратных типов учебных заведений). В понятие содержания обучения входят: выбор определенной научной концепции; отбор необходимого и достаточного понятийного и терминологического аппарата; определение тех знаний, умений и навыков, которыми должен овладеть учащийся при изучении учебного предмета. Л.В.Щерба – лингвист и методист – искал ответы на вопросы: является ли методика наукой или искусством? Чем руководствоваться при выборе метода обучения? Как происходит усвоение языка в условиях билингвизма? Как развивать аудирование родной речи? Он первым понял необходимость применения теории речи в школьной методике: различая в языке речевую деятельность (говорение, аудирование, письмо, чтение), языковой материал (совокупность всего говоримого и написанного) и систему языка, он сделал попытку положить это разграничение в основу методики обучения. Много внимания уделял методике орфографии – острейшему вопросу в школе 20-х гг., который не утратил своей остроты и сегодня. Например, урок-семинар имеет повторительно-обобщающий характер. Она способствует формированию научного стиля речи, самооценке собственных высказываний, оказывается эффективной формой контроля и самоконтроля, ребята учатся работать самостоятельно,

пользоваться научной литературой. Основой содержания урока-семинара служит теория. Ведущая цель – формирование теоретического мышления, которое позволит учащимся самостоятельно отбирать, изучать информацию и применять полученные знания на практике. В соответствии с задачами повторения разделов семинарские занятия можно организовать по следующим темам: «Состав слова и словообразование», «Морфология. Самостоятельные и служебные части речи», «Пунктуация простого предложения» и т.д. Уроки такого плана требуют тщательной подготовки и ученика, и учителя. Воспитательная и образовательная ценность семинаров неоспорима. Она заключается, прежде всего, в том, что школьники учатся самостоятельно работать с научной литературой, строить свои выступления в соответствии с предложенным планом, а это готовит учеников и к обучению в вузе.

Одним из современных требований к уроку русского языка является работа с текстом. В связи с этим я использую в своей работе такую форму урока, как исследование. В самом названии «урок - исследование» просматривается основная задача – исследование языкового материала на основе текстов. Как правило, перед таким уроком знакоблю с произведением на уроке литературы, чтобы они имели представление о произведении в целом. При всем многообразии и эффективности нетрадиционных уроков использовать их часто нельзя по целому ряду причин. Но ведь так хочется, чтобы каждый урок был особенный, со своей «изюминкой». Поэтому я часто прибегаю к нестандартным, творческим элементам отдельного традиционного урока. Это и лексический диктант или диктант - кроссворд, как называют его ребята, исоставление загадок на уроке, и комментированное письмо или предупредительные диктанты с «вагоновожатым», и задание по типу «найди лишнего, которое прививает умение синтеза и осмысления информации. Главное, чтобы детям на уроке некогда было скучать, чтобы им хотелось работать, учиться, а ведь для этого важны и ситуация успеха, которую, как правило, создают нестандартные уроки или элементы уроков, и самостоятельность, к которой ребята приучаются на таких уроках, и творческое отношение к русскому языку, которое воспитывается только на творческих уроках.

Список литературы

1. Мирзиёев Ш.М. «Человечность, добро и творчество» – основа нашей национальной идеи. - Ташкент-2021.
- 2.Методика обучения русскому языку в начальных классах: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / М.Р.Львов, Т.Г.Рамзаева, Н.Н.Светловская. –2-е изд., перераб. –М.:Просвещение, 1987. –С. 415.
- 3.Львов М.Р. Методика преподавания русского языка в начальных классах: учеб. пособие для студ. учреждений высш. образования / М.Р.Львов, В.Г.Горецкий, О.В.Сосновская. –9-е изд., стер. –М.:Издательский центр «Академия», 2015. –С.464.
- 4.Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить.
- 5.Власова Н.С. Методика преподавания РКИ детям. Учебник для преподавателей русского языка в не русскоязычной среде.
- 6.Протасова Е.Ю., Родина Н.М. Русский язык для дошкольников: учебно-методическое пособие для двуязычного детского сада. 2-е изд. СПб.: Златоуст, 2011. –С. 320.
- 7.Капитонова Т.И., Московский Л.В. Методика обучения русскому языку как иностранному на этапе предвузовской подготовки. СПб.: Златоуст, 2006. –С. 272.
- 8.Сурыгина А.И. Педагогическое проектирование системы предвузовской подготовки иностранных студентов. 2-е изд. СПб.: Златоуст, 2008. –С. 128.
- 9.Антонова В.Е., Нахабина М.М., Сафронова М.В., Толстых А.А. Дорога в Россию: учебник русского языка (базовый уровень). 5-е изд., испр, М.: ЦМО МГУ им. Ломоносова; СПб.: Златоуст, 2011. –С 256.
- 9.Калита И., Практическая фонетика современного русского языка с основами теории.

BOLALARNI TASVIRIY FAOLIYATGA O'QITISHDA INTERFAOL TA'LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Dadajanova Gulbaxor Melikuziyevna

*Toshkent amaliy fanlar universiteti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası Katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola bolalarni tasviriy faoliyatga o'qitishda interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish usullari, ta'lim jarayonida bolalarning jismoniy, ma'naviy, mehnat va estetik rivojlanishlariga har tomonlama ta'sir ko'rsatishi haqida so'z yuritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyatni va ijodkorlikni yo'naltirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, yo'nalish, tasviriy ijodkorlik, ta'lim texnologiyalari, bolalar

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ИЗОБРАЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Дадажанова Гульбахор Меликузиевна

*Старший преподаватель, на кафедре методики дошкольного образования
Ташкентского университета прикладных наук*

Аннотация. В данной статье речь идет о том, как методы использования интерактивных образовательных технологий при обучении детей изобразительной деятельности комплексно влияют на физическое, духовное, трудовое и эстетическое развитие детей в ходе образовательного процесса. Оно направлено на развитие зрительных способностей и творческих способностей детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: дошкольное образование, направление, изобразительное творчество, образовательные технологии, дети.

METHODS OF USING INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING CHILDREN PICTORIAL ACTIVITIES

Dadajanova Gulbakhor Melikuziyevna

*Senior teacher, at the Department of Methodology of Preschool Education Tashkent
University of Applied Sciences*

Annotation. This article deals with how the methods of using interactive educational technologies in teaching children visual arts activities comprehensively affect the physical, spiritual, labor and aesthetic development of children during the educational process. It aimed at the development of visual abilities and creative abilities of preschool children.

Key words: preschool education, direction, visual arts, educational technologies, children.

Kirish. Maktabgacha ta'lim jarayonida tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirishga ehtiyoj tug'diruvchi pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash hamda variativ yondashuvlarini amaliyotga joriy etish yuzasidan ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish bolalarni tasviriy faoliyatga o'qitishda interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish usullari orqali atrof-olamni anglash malakalarini shakllantirish tizimli pedagogik ta'sir hamda metodik yondashuvlarga asoslanadi. Maktabgacha yoshdagi tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila, maktab hamda ijtimoiy institutlar integrativ faoliyati taqozo etiladi. Bu jarayonning pedagogik modelini modernizatsiyalashda bolalarda shakllanishni talab etiluvchi soha kompetensiyalarini integrativ rivojlanishini ta'minlovchi samarali texnologiyalarini tanlash, joriy etish talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Pedagogning vazifasi bolani qurishga o'rgatish, ya'ni buyumni uning hamma asosiy xususiyatlarini birgalikda idrok qilishga o'rgatish. Bu masalani yechishning asosini sensor madaniyatni tarbiyalashni tashkil qiladi.

“Sensor madaniyat” tushunchasini maktabgacha tarbiya pedagogikasiga M.Montessori ishlari olib keldi. Ammo oldingi davrda ko‘pincha faylasuflar hozirgiga nisbatan hissiy tajribaga katta ahamiyat berishgan. Shuningdek, Abu Nasr al-Farobiy (873-950yy) «Insonning bilimlari egallashi sezgi vositasida amalga oshiriladi. Uning bilimlari egallashi alohida predmetlarni hissiy idrok qilish orqali yuzaga keladi. Sezgi bu-inson ko‘nglining bilimlarni egallash vositasi» degan edi. Inson paydo bo‘lishi bilan unda paydo bo‘ladigan birinchi narsa bu kuch, uning vositasida u ozuqlanadi. So‘ng kuch vujudga keladi, uning vositasida u hissiy idrok qiladi issiq, sovuq, hid, maza, tovush, ranglami, sezgi paydo bo‘lishi bilan bir vaqtda unda sezgi apparati vujudga keladi. Qandaydir buyumni bilish fikrlash kuchi, tasavvur yoki hissiyotning vositasi bo‘lishi mumkin. “Donolikning asoslari” risolasida u etashqi sezgi a‘zolari orqasida idrok vositasida chiqariladigan, obrazlarni tutish uchun qandaydir kuchlar va turlar bor. Bunga miyaning oldingi qismida joylashgan va shakl hosil qiladigan deb ataluvchi kuch tegishlidir. Bu kuch xis etilayotgan narsalar qanday yo‘qotilayotgani mustahkamlaydi.

O‘zbekistonda umumta’lim tizimining ilk bosqichi hisoblanuvchi maktabgacha ta’lim tizimi MTTlarda tarbiyalanayotgan bolalarning umumiy madaniyatini shakllantirish, jismoniy, kognitiv, axloqiy va ijodiy fazilatlarini rivojlantirish, ta’lim faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirish uchun asos yaratishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’limda O‘zbekiston Davlat ta’lim standartiga muvofiq ta’limning eng muhim yo‘nalishi ijtimoiy-kommunikativ jihatdan rivojlanishdir. Tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo‘naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish tasviriy-illyustatsion ko‘nikmalarini rivojlantirishga, tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo‘naltirish ijtimoiy moslashish maqsadida o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Bolalarni tasviriy faoliyatga o‘qitishda interfaol ta’lim texnologiyalaridan foydalanish usullari maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo‘naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish nazariyasi va amaliyotida ma’lumki, eng samarali yondashuv tasviriy faoliyat ko‘rganini chizish, o‘rganini tasvirlash o‘z ichiga oladi, ammo bu holat hali O‘zbekistondagi ko‘pchilik MTM uchun xos emas. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo‘naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirishda, bola o‘yin faoliyati jarayonida ham osongina rasm chizishga kirishish orqali o‘zida tasviriy ehtiyojni shakllantirishi mumkin va bu davr bola uchun eng yaxshi va samarali davr hisoblanadi. Maktabgacha ta’limda bolalarni aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari, didaktik tamoyillarini zamonaviy kontekstda tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo‘naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish ularni maktab ta’limiga tayyorlashning didaktik ta’minoti hamda axborotli muhitini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tahlil va natijalar. Pedagog har bir mashg‘ulotda ta’lim va tarbiyaning o‘zaro bog‘liq vazifalarini amalga oshirishni esda saqlashi muhimdir. Masalan, bolalarga rasm solish usullarini tushuntirar ekan, u bolalarga predmetni izchil tahlil qilishni, ko‘rganlarini tasvirlashni, harakat usullari haqida gapirishni, bo‘yoqdan tartibli foydalanishni, o‘rtog‘iga halaqit bermaslikni oxirida hamma narsani o‘zi joy-joyiga olib qo‘yishni o‘rgatadi. Shuning uchun tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida bolalarning tashqi dunyo haqidagi tasavvurlari qandayligini, ular o‘z fikrlarini erkin bayon qila olishlarini. O‘qitish jarayonida bolalarga yangi bilimlarni muntazam berib borish, ular jamg‘organ tasavvurlarni aniqlash va sistemalashtirish, bolalarning bilish jarayonlari hamda tafakkur faolliklarini rivojlantirish amalga oshiriladi. Ta’lim jarayoni bolalarning jismoniy, ma’naviy, mehnat va estetik rivojlanishlariga har tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ta’lim jarayonini kuzatishning muhim vazifasi uning bolalarga tarbiyaviy, umumta’lim ta’sirini aniqlashdir.

Tasviriy san’atda manzara janri. Manzara janrida tog‘u dengizlar tasvirlanadi. Manzara, peyzaj - tasviriy san’aning tabiat ko‘rinishini aks ettiradigan janri va shu janrda yaratilgan san’at asari. Manzarada shahar ko‘rinishi yoki me’moriy majmualar, dengiz ko‘rinishlari va h.k. ham tasvirlanadi. Atrof muhitni tasvirlayotgan rassom unda o‘zi va zamondoshlarining tabi-atga munosabatlarini ifoda etadi, shu jihatdan yaratilayotgan asar his-tuyg‘u va g‘oyaviy mazmunga ega bo‘lib, muhim ahamiyat kasb etadi. Inson tomonidan atrof dunyoni ma’naviy (qisman amaliy) o‘zlashtirishning turli tomon va darajalarini aks ettirgan manzara o‘zida katta

ma'no tashiydi. Musulmon Sharqi mamlakatlarida XIII-XIV asrlardan kitob miniatyuralarida manzaraga ko'proq o'rin berilgan: yashnab turuvchi sof bo'yog'i va gilamday tekis sathli kompozitsiyasi, sehrli bog' tasavvurini yaratuvchi tabiati, har bir bo'lak jo'shqin ko'tarinkiligi bilan diqqatga sazovor. Hindiston (ayniqsa, Boburiylar davri miniatyura maktabi asarlarida), Hindixitoy, Indoneziya (afsonaviy va epik mavzudagi relyeflaridagi tropik o'rmonlar obrazi) o'rta asrlar san'atida landshaft detallari, ayniqsa, jo'shqin qudratga ega. Manzara mustaqil janr sifatida Xitoyning o'rta asrlar tasviriy san'atida o'ta muhim o'rin tutadi, manzaraga tabiatning doimo yangilanib turuvchi olam qonunining ko'rgazmali umumlashmasi sifatida qaralgan (bu "tog'lar - suvlar" manzara turida o'z ifodasini topgan). Yaponiya san'ati (XII-XIII-asrlar) da manzara bezak san'atida bezakdagi eng muhim ohanglarni alohida ajratib olishga moyilligi bilan diqqatga sazovor. G'arbiy Yevropa san'atida manzaraga asar ruhiy olamining muhim qismi sifatida qaralgan. Shartli zamin (tilla yoki naqshli) manzara bilan almasha borgan (italyan Jotto, A. Lorensetti, XIII-XIV asrlar; niderland aka-ukalar X. va Ya. Van Eyk, 15-asr 1-yarmi va boshqalar). Uyg'onish davri rassomlari chizgi va etyudlarida olam haqidagi ratsional qonunlarga amal qilib, manzaraga real voqealar muhiti sifatida qaraganlar (italyan Leonardo da Vinchi, J. Bellini, Titsian; nemis A. Dyurer, manzara Nithardt va boshqalar), ayni shu davrda M.ning alohida janr sifatida shakllanishiga (avvalo grafikada) zamin yaratildi. XIX-asr rus manzara janrida romantik an'analar yetakchi rol o'ynagan bo'lsa (F. Matveyev, M. Vorobyev, I. Ayvazovskiy), XIX-asr 2-yarmida peredviyniklar harakati bilan bog'liq realistik M. janri gurkirab o'sdi (I. Shishkin, A. Savrasov, I. Levitan va boshqalar). XX-asrda Yevropa va Amerikada texnika olamini tabiatga qarshi qo'yuvchi industrial manzara keng tarqaldi. Realistik manzara ham jadal rivojlandi, unda go'zal tabiat o'ziday tabiiyligicha tasvirlanadi. O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston hududida O'rta asrlar san'atida musulmon Sharqi mamlakatlarida bo'lgani kabi naqsh - bezak asosiy o'rinni egallagan. Girih, islmiy naqshlarda uslublashtirilgan o'simlik bo'laklari ko'p ishlatilgan. O'rta Osiyoda shakllangan miniatyura maktablari vakillari qo'lyozma kitoblarga ishlagan rasm va bezaklar bo'yqlarining uyg'unligi, zamin sifatida manzara va me'morlikka e'tiborning kuchliligi bilan diqqatga sazovor. O'rta Sharq san'ati, jumladan, Hirot, O'rta Osiyo miniatyura san'atida manzara yuksak darajada namoyon bo'lgan. Ayniqsa, Kamoliddin Behzodning mo'jaz asarlarida manzara tabiat ko'rinishi mahorat bilan ishlangan. Uning davomchilari Mahmud Muzahhib, Abdulla Musavvir, Muhammad Murod Samarqandiy, Muhammad Nodir Samarqandiy va boshqa ijodida ham M. ko'rinishlari muhim o'rin egallaydi. O'zbek manzara. janrining haqiqiy rivojlanishi XX-asrga to'g'ri keladi. Shu davrda dastgoh san'atida manzaraning nodir namunalari yaratildi. P. Benkov, O'. Tansiqboyev, N. Karaxan, R. Temurov, R. Ahmedov, N. Qo'ziboyev, A. Mirsoatov va boshqa bu sohada samarali ijod qildilar va o'zbek tasviriy san'atida manzara janri rivojiga katta hissa qo'shdilar.

Topshiriq texnologiyasi. Qo'shimcha adabiyotlardan tarbiyachining tasviriy faoliyat mashg'ulotlaridagi pedagogik va kasbiy maxorati, tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini tashkil qilishdagi tarbiyachining kompetentligiga doir ma'lumotlarni o'rganish. Kerakli bo'lgan muhim o'rinlarini konspekt qilish.

Kichik ma'ruza texnologiyasi. Rasm chizish, loydan buyumlar yasash va applikasiya, qurish-yasash - bu tasviriy faoliyat turlari bo'lib, ularning asosiy vazifasi tevarak-atrofni obrazli aks ettirish hisoblanadi.

Rasm chizish texnologiyasi. Bolalarga birinchi navbatda nima qilishni o'rgatishingiz kerak:

1. Qo'lingizda qalamni to'g'ri ushlang, eng oddiy chiziqlar va shakllar, "tayoqchalar" va "yo'llar" tasvirlangan rasmga rang berish paytida rasmning konturidan chetga chiqmang.

2. Bolalarga chizishning eng oddiy turlarini ko'rsating:

"Havoda chizish" texnologiyasi. Rasm chizishdagi dastlabki mashg'ulotlardan biri - bu havoda qo'l bilan chiziqlar va geometrik shakllarning shartli tasviri bo'lishi mumkin. Buni ko'rsatkich barmog'i yoki butun ko'rsatkich yordamida qilish mumkin. Havoda ko'rsatilgan harakatlar stol, qalin oyna kabi tekis, silliq yuzadalarida bajarilishi mumkin.

"Birgalikda chizish" texnologiyasi. Bolalarni chizishga o'rgatishning navbatdagi bosqichi kattalar bolaning qo'lini qalam bilan qog'ozga olib borishi. Bola rasmlarning qanday yaratilganligini ko'radi va kattalar nima sodir bo'lishini izohlaydi. Ushbu turdagi chizmalar

yordamida bola qalamni to'g'ri tutishni, uni qog'ozga bosishni va oxirida eng oddiy chiziqlar va shakllarni chizishni o'rganadi. Lekin, doimo yoddan chiqarmang-bolalarni xech qacho chizishga va yasashga majburlamang!

“Davomini tugatish” texnologiyasi. Bu ish qismiga asoslangan chizma bo'lib, unda rasmning bir qismi yoki ulanish uchun nuqta chiziladi. Kichkintoy chizmada yo'qolgan tafsilotlarni o'ng yoki chapdagi rasm bilan taqqoslash orqali tugatishi kerak yoki nuqta bilan bog'lab, shu bilan rasmni oladi. Rasm chizilganbo'lsa va kattalar rejalashtirilgan fitna bo'yicha qiziqarli narsalarni aytganda yaxshiroqdir.

Rasm texnikasi texnologiyasi. Bolani o'zlashtirishi oson bo'lgan tasvir texnikasi bilan tanishtiring Agar siz bolangizga o'zlashtirish oson bo'lgan rasmlarni namoyish qilishni davom ettirsangiz, bu uning tasviriy faoliyatini sezilarli darajada boyitadi. Shunday qilib, bola ilgari qila olmaydigan narsani o'zlashtiradi. Bolaning qo'li kuchliroq ekanligiga ishonch hosil qiling, u qalamni yetarlicha mahkam ushlay oladi va ko'rgan narsalarini ongli ravishda takrorlaydi.

Topshiriqlar texnologiyasi:

1. Tasviriy faoliyatning rasm chizish, applikatsiya, loy ishi va qurish – yasash turlari bo'yicha qo'shimcha materiallarni o'rganish.

2. Tasviriy faoliyatning rasm chizish, loydan buyumlar yasash va applikatsiya, qurish-yasash turlaridan biri bo'yicha o'yinli ta'limiy faoliyat ishlanmasini tuzing.

3. Tasviriy faoliyat turlarini tashkil etishda bolalarni idrokiga raxbarlikning ahamiyati mavzusida qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash. Konspekt qilish.

4. Maktabgacha yoshdagi bolalarning idrokini rivojlantiruvchi o'yinli usullarni ishlab chiqish.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, ko'rilgan har bir mashg'ulotlarda dasturning barcha bo'limlari bo'yicha bolalar bilan olib borilgan ishning darajasi xuddi ko'zgudagidek aks etadi. Tarbiyachi o'tkazadigan mashg'ulotlarning muvaffaqiyati uch shartga: dasturni yaxshi bilishga, ta'lim metodikasini egallaganlikka, o'z guruhidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari hamda imkoniyatlarini bilishga bog'liq bo'ladi. Tarbiyachi nazorat qilish va unga yordam ko'rsatish uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori barcha yosh guruhlarining dasturini hamda ta'lim metodikasini bilishi, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini tushunishi, yangi ilmiy tadqiqotlar va ilg'or pedagogik tajribadan xabardor bo'lishi kerak.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.Sh.Nurmatova Rasm, buyumlar yasash va tasviriv faoliyat metodikasi.

<http://kutubxona.adu.uz/kutubxona/53rasmbuyumlaryasashpdf.pdf>

2. Bolalar bog'chasida rasm chizish texnikasi. <https://la2max.ru/uz/krasota-i-zdorove/tehniki-risovaniya-v-detskom-sadu-pol-t-fantazii-ili.html>

3. G.A.Amirova, A.P.Sulaymonov, B.R.Djurayev Maktabgacha ta'lim muassasalarida applikatsiya mashg'ulotlarini tashkil etish. T.-2014. Ilmiy-metodik qo'llanma. https://kitobxon.com/uz/kitob/maktabgacha_talim_muassasalarida_applikatsiya_mash%D2%93ulotlari

4. Bolalar bilan rasm chizish “noan'anaviy usullar bilan 21 rasm. <https://gigafox.ru/uz/eschoy/risovanie-s-detmi-21-sposob-risovaniya-netradicionnymi-tehnikami/>

5. Asqarali Sulaymonov Maktabgacha ta'lim muassasalarida haykaltaroshlik mashg'ulotlari. T.-2015. <http://library.ziynet.uz/ru/book/35985>

6. Sohaga doir telegram kanallari:

-MTT xodimlari

-Ajoyib applikatsiya ishlari

-Tasviriy san'at (risovaniye)

-Оригами бумажная история

-Ertaklar.uz.

-MTT metodikasi

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Davletova Mavluda Rustamovna
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini samarali o'qitishda foydalanish mumkin bo'lgan zamonaviy metodlar haqida qisqacha yoritilgan. Matematika darsini qiziqarli tashkil etish usullari misollar yordamida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, matematika, arifmetika, ta'lim, metod, metodika, zamonaviy texnologiyalar.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Давлетова Мавлюда Рустамовна
магистрант Ташкентского международного университета Кимё

Аннотация. В данной статье кратко рассмотрены современные методы, которые можно использовать в эффективном преподавании математики в начальных классах. На примерах объясняются интересные приемы организации урока математики.

Ключевые слова: начальная школа, математика, арифметика, образование, метод, методика, современные технологии.

MODERN METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY GRADES

Davletova Mavluda Rustamovna
Master's student of Tashkent International University of Kimyo

Annotation. This article briefly covers the modern methods that can be used in effective teaching of mathematics in elementary grades. Interesting methods of organizing a mathematics lesson are explained with the help of examples.

Key words: elementary school, mathematics, arithmetic, education, method, methodology, modern technologies.

Matematika fanini boshlang'ich sinfdan o'qitish va bolalarning matematik savodxonligini oshirish ta'limning eng dolzarb masalalaridan biri. Zero matematik fikrlashni o'rganish bola ongini rivojlantirib, uning boshqa fanlarni ham oson va chuqur o'zlashtirishiga zamin yaratadi.

Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish jarayonini tashkil etish samaradorligiga va o'qitishning maqsad va vazifalariga matematika o'qitishning maxsus metodikasidan foydalanish orqali erishish mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda maxsus usullardan, matematikani o'qitish metodikalaridan foydalanish ayniqsa muhimdir. Bu ta'lim sifatini oshiradi.

Matematika o'qitish metodikasi – o'qitishni tashkil etishning samarali usullari va matematik bilimlarni o'quvchilarga berish usullarini o'z ichiga olgan, ularga bilimlarni va matematika o'qitish maqsadlarini chuqurroq va samaraliroq o'zlashtirishga erishish imkonini beruvchi o'qitish tizimidir.

Ushbu o'qitish metodikasini qurishda boshlang'ich sinf o'quvchilariga umumiy maktab ta'limi tizimida matematika fanini o'rgatishning asosiy maqsadi hisobga olinadi. U metodikaning mazmunini, ya'ni maktabda ta'limning dastlabki bosqichida o'zlashtirilishi kerak bo'lgan matematika o'quv dasturini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, metodika quyidagilarni nazarda tutadi:

muayyan o'quv rejasi va o'quv materialini tanlashning asosiy sabablari;
boshlang'ich matematika kursida barcha materialni o'rganishni umumlashtirish darajasi;
kurs mavzularini o'rganish tartibi va uning maqsadga muvofiqligi asoslari;
boshlang'ich ta'limning aniq kursini va uning alohida mavzu va masalalarini o'qitish

metodikasi va usullari;

o'quvchilarning muayyan kursni o'zlashtirish usullari;

amaliy mashg'ulotlar va masalalarni yechishda matematik nazariy bilimlarni qo'llash variantlari;

o'quvchilarda barqaror matematik ko'nikmalarni shakllantirish usullari.

Boshlang'ich sinflardamatematika o'qitish metodlarisifatidazamonaviy texnologiyalardan va qiziqarli o'yinlardan foydalanib dars o'tishni aytish mumkin. Masalan multfilm shaklida taqdim etiladigan jumboqli masalalar, yoki xazinalar oroli yoki jumanji o'yini kabi tashkil etilgan qiziqarli darslar o'quvchilarni faol bo'lishga va masalani yechishga intilib, fikrlash qobiliyatini ishga solishga undaydi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematika fanini o'qitish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni berish, zamonaviy jamiyatning ijobiy xarakterli va intellektual rivojlangan to'la huquqli a'zosini tarbiyalash imkonini beradi.

Belgilangan maqsaddan kelib chiqqan holda, metodika boshlang'ich maktabda o'quv jarayonini tashkil etish usullari, metodlari va shakllarini o'rganish bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan bo'lib, matematika o'quv dasturini samarali o'qitish va ushbu fanning boshqa ilmiy yo'nalishlar va nazariyalar bilan aloqasini o'rganish imkonini beradi.

Matematika o'qitish metodikasining rivojlanish darajasi matematika fanining ma'lum bir davrdagi rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Matematika o'quv rejalarining mazmuni hozirgi davrda matematikaning ustuvor g'oyalari bilan belgilanadi. Ular, o'z navbatida, o'qitish usullari va vositalarini tanlashni nazarda tutadi.

Matematika o'qitishning boshlang'ich bosqichi ushbu fan bilan tanishish uchun asosdir. Ushbu boshlang'ich kursning mazmuni butun sonlar va kattaliklar arifmetikasini o'rganishni, algebra va geometriyaning dastlabki tushunchalari bilan tanishishni o'z ichiga oladi.

Matematikaning arifmetika qismini o'rganayotganda, uning nazariyasi va amaliyotini ularning yaqin munosabatida o'rganadi. Material alohida bloklarda, lekin sonlarning raqamlanishi bilan bog'liq holda o'rganiladi. U bosqichma-bosqich ko'rib chiqiladi. Boshlang'ich matematika kursi mingliklar xonasi bilan tanishish bilan yakunlanadi. Raqamlash bilan parallel ravishda turli arifmetik amallar ham o'rganiladi:

1. qo'shish;
2. ayirish;
3. ko'paytirish;
4. bo'lish.

Ushbu bloklar kattaliklar, kasrlar, algebraik va geometrik materiallar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan materiallar bilan to'ldiriladi.

Bunday o'qitish usuli o'quvchilar uchun qulay va samaralidir. Bolalar maktabgacha yoshdagi matematikani o'rganish davrida tanish bo'lgan sonlarni o'rganishni boshlaydilar. Keyinchalik, o'rganilayotgan sonlar maydoni kengaytiriladi va ular bilan ishlashning yangi usullari bilan to'ldiriladi. Bolalar allaqachon bilganlarini takrorlaydilar va yangi bilimlarga ega bo'ladilar. Shunday qilib, matematika o'qitishning uzluksizligi amalga oshiriladi.

Boshlang'ich matematika kursi uning barcha bloklari bir-biriga bog'langanligi va har bir matematik atamaning o'ziga xos rivojlanishiga asoslanadi. Bu o'quvchilarning yoshiga va ularning matematik ma'lumotlarni idrok etish qobiliyatiga mos keladi.

Matematikani o'qitish har qanday o'quv fanini o'qitishda qo'llaniladigan turli pedagogik usullarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Bularga og'zaki usullar, kuzatish, eksperimental faoliyat, dogmatik, evristik usullar, induktiv va deduktiv usullar kiradi. Ularning barchasi kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining yoshiga qarab rivojlanishini hisobga oladigan tarzda qo'llaniladi. Usullar alohida yoki kombinatsiyalangan holda qo'llanilishi mumkin. Bularning barchasi o'quv dasturining aniq mavzusiga bog'liq.

Matematika o'qitishning oqilona usulini tanlash quyidagi parametrlarga bog'liq:

- o'qitish maqsadi;
- o'quv dasturining mazmuni;
- o'quvchilarning intellektual rivojlanish darajasi;
- ta'limning oldingi bosqichida o'quvchilarning matematik tayyorgarlik darajasi.

Bundan tashqari, o'qitish usullarini tanlash o'quv dasturini o'qitish bosqichiga bog'liq.

O'qitishning tayyorlash bosqichida o'quvchilar o'rganadigan material haqida tasavvurga ega bo'lishlari kerak. O'qituvchi o'quvchilarga aniq nimani, qanday va qay darajada o'rganishini aytib, og'zaki o'qitish usullaridan foydalanadi. Ayrim hollarda o'quvchilarga mashqlar bajarish misollarini ko'rsatish, ular muayyan masalalarni yechish tamoyilini tushunib yetmaganligini tushunish uchun mustaqil ish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Darsning asosiy qismida yangi mavzu o'tilganda o'qituvchi turli usullardan foydalanishi mumkin. Bu nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirishga qaratilgan og'zaki usullar, nazariy ma'lumotlarni yanada tushunarli va qulayroq qiladigan vizual usullar bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, evristik suhbatdan, shuningdek, induktiv o'qitish usullaridan foydalanish mumkin.

Matematik masalalarni yechishning amaliy usullari bilan tanishishda deduktiv usullardan foydalanish tavsiya etiladi.

Matematika darslarida bola nafaqat matematik masalalarni, balki ular orqali hayotiy masalalarni ham yechishni o'rganadi, ijtimoiy hayot qoidalarini, madaniyatni idrok etish bilan birga, uni yaratishni ham o'rganadi.

Matematika darsida muammoli vaziyatlarga ko'proq e'tibor qaratish yaxshi samara beradi. Ayniqsa yangi mavzuni boshlashda muammoli vaziyatlardan foydalanish kerak. Bu ma'lum usul bilan tashqi ziddiyatga tushadigan tuzoq vazifasini bajaradi. Ular bolaning diqqatini tortadi, faolligini yangilaydi va uni ish uslubini yuqori darajada saqlashga majbur qiladi. Shuningdek o'tilgan bo'lim oxirida (testda, mustaqil ishda) o'rganilgan yechim usulini nazorat qilish uchun tuzoq vazifalari yoki yechimi bo'lmagan vazifalar ham kiritiladi.

Yangi material bilan tanishish bosqichida, masalan, "Murakkab tenglamalarni yechish" mavzusini o'rganishda muammoli o'qitish elementlaridan foydalanish mumkin. Bunda birinchidan, bolalarga oddiy tenglamalarni yechish taklif qilindi. Bolalar algoritmi bilgani uchun vazifani osongina bajarishadi. Keyinchalik, jumlaning matematik tilda yozish taklif qilindi: "y va 4 raqamlari ayirmasining 3 ga ko'paytmasi 15 ga teng". Bir necha o'quvchilar o'z variantlarini doskaga yozdilar. Muhokama davomida to'g'ri model tanlandi: $(y - 4) \cdot 3 = 15$. "Bu masala tenglamami?" degan savolga bolalar ijobiy javob berishdi, chunki bu noma'lumni o'z ichiga olgan tenglik. Bu tenglamaning ildizini topish taklif qilindi. Bolalar "eski" usul yordamida masalani yecha boshlaydilar va bajara olmaydilar. Shunda o'rta savol tashlanadi: "Oddiy tenglamalarni yechish uchun ishlatiladigan algoritmi bu holatga mos keladimi?" (Yo'q.) Nega? Bolalar ushbu tenglama va oldingi tenglamalar o'rtasidagi farqning muhim xususiyatini aniqlaydilar: harakatning noma'lum komponenti, bu holda omil - ifoda. Bunday tenglamalar hali ko'rib chiqilmagan. Yaratilgan muammoli vaziyat dars maqsadini belgilashga turtki bo'ldi: ifodadagi noma'lum bu yerda ko'paytmaning ko'yatuvchisi bo'lgan boshqa ifodada berilgan. Shu o'rinda "tarkibli" tenglama tushunchasi kiritiladi.

Bolalarga yangi tenglama turini ular ilgari o'rganan tenglama ko'rinishiga keltirishga imkon beradigan usulni topish uchun yo'nalish berildi. Savollarga javob berish natijasida bolalar tenglamaning chap tomonidagi ifoda ko'paytma ekanligini aniqlaydilar, chunki oxirgi harakat ko'paytirishdir. Keyin bolalar tenglamaning ildizini topib, testni yakunlamaguncha oddiy tenglamani yechayotgandek fikr yuritadilar. Xulosa qilib aytganda, murakkab tenglamalarni bolalar bilan yechish algoritmini qurish foydalidir. Shu tarzda masala yechiladi.

Ko'p xonali sonlarni bir xonali sonlarga ko'paytirishning umumlashtirilgan usullarini o'rganishda matematik modellarni qurish usulidan foydalanish mumkin. Ko'p xonali sonni bir xonali songa ko'paytirish mazmunini bir necha bosqichda tahlil qilamiz:

1. Ko'paytirishning mohiyatini ochib beruvchi modellarni qurish.
2. O'zgartirishning model shaklidan sonli shaklga o'tish.
3. Yoyilgan sonli yozuvdan "qisqartirish" yo'li bilan ixcham shaklga o'tish.
4. "Ustun" shaklida ko'paytirish. Bunday ko'paytirishning umumiy usulini o'zlashtirish ko'paytirish va bo'lish jadvallarini o'zlashtirish davrida sodir bo'ladi.

Bolalarga ko'paytirish va qo'shishni bog'laydigan formulalarni emas, balki modelni qurishni isbotlash taklif etiladi. Sinfda biz buning uchun ko'p xonali sonning vizual-obrazli modeli shaklidan foydalanamiz, bu yerda yuzlar to'rtburchaklar, o'nliklar aylana va birliklar

nuqta bilan ko'rsatilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'quv mazmunini o'zlashtirish va o'quvchining rivojlanishi uning o'z faoliyati jarayonida sodir bo'ladi. Buning uchun maktab o'quvchilarini mustaqil va ijodiy o'rganishga o'rgatish, darslarni maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar shaklida o'tish, o'quvchilarni ushbu faoliyatning "egasi"ga aylantirish, ularda ta'lim faoliyatining motivlari va maqsadlarini ("nima uchun matematikani o'rganish kerak") shakllantirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 23.09.2020 yil
2. Ahmedov M., Ibragimov P., Abdurahmonova N., Jumayev M.E. Birinchi sinf matematika darsligida metodik qo'llanma. T.: "Uzinkomsentr", 2003.
3. Bikbaeva N.U. va boshqalar. – Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent – O'qituvchi, 1996 yil.
4. Jumayev Mamanazar Ergashevich, Tadjiyeva Zumrad G'iyosovna. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent-"Fan va texnologiya"-2005.
5. Levenberg L.Sh. va boshqlar. – Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent – O'qituvchi 2015

TEKNOLOGIYA TA'LIMINI AMALGA OSHIRISHDA SINFDAN TASHQARI ISHLARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Egamova Ravshanoy Surobjonovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya darslari texnik tafakkurni va mehnatga ijodiy munosabatni rivojlanishi yangi kishini tarbiyalashning eng muhim vazifalaridan biri ekanligi aytib o'tilgan. Shu maqsadda ushbu maqola bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisi, texnik ijodkorlik bugungi talablarda texnologiya fanida, xususan konstruktorlik bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish yo'llari haqidagi va konstruksiyalash jarayoniga kompyuterni qo'llashi kerakligi haqida fikr yuritiladi. Tarbiyani o'rni muhim ekanligi ham bayon etilgan.

Tayanch so'zlar: texnologiya, tarbiya, pedagogik texnologiya, ijodiy qobiliyat, kasb - hunar, texnika, innovatsion pedagogik texnologiya

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНЕКЛАСНОЙ РАБОТЫ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Эгамова Равшаной Суробжоновна
докторант Коканского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье отмечается, что занятия по технологии являются одной из важнейших задач обучения нового человека развитию технического мышления и творческого отношения к работе. С этой целью в данной статье рассматриваются способы использования компьютера будущим учителем технологии науки, технического творчества, в области технологии науки, в частности, в процессе строительства, для формирования знаний, умений и компетенций, отвечающих требованиям сегодняшнего дня. Также было отмечено, что роль образования важна.

Ключевые слова: технология, образование, педагогическая технология, творческие способности, профессия, методика, инновационная педагогическая технология.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF OUTSIDE THE CLASSROOM WORK IN THE IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGY EDUCATION

Egamova Ravshanoy Surobjonovna
doctoral student of the Kokan State Pedagogical Institute

Abstract: In this article, it is mentioned that technology classes are one of the most important tasks of training a new person to develop technical thinking and creative attitude to work. For this purpose, this article discusses the ways in which the future technology science teacher, technical creativity, in technology science, in particular, should use the computer in the construction process, to form knowledge, skills and competencies in today's requirements. It was also stated that the role of education is important.

Key words: technology, education, pedagogical technology, creative ability, profession, technique, innovative pedagogical technology

Taraqqiy etib borayotgan texnologiyalar asrida o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash uchun avvalo, ularning darslarni o'zlashtirishlarini hisobga olgan holda ijtimoiy zarur bo'lgan faoliyatlarga yo'naltirish jarayoni uning natijasi bilan amalga oshirilib kelinadi. Jahon ilmfani rivojiga yuksak hissa qo'shgan buyuk qomusiy olimlar - A.Navoiy, M. Qoshg'ariy, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Yassaviy va A. Avloniy kabi shaxslar o'z asarlarida ta'lim-tarbiyaga alohida to'xtalib o'tganlari, talim bilan tarbiya qanchalik uzviy bog'liq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Zamon taraqqiy etib yuksalayotgan hozirgi davrda ta'limni eng so'nggi zamonaviy texnologiyalar va metodlar asosida yosh avlodga yetkazish, ularni hayotga tayyorlash muhim hisoblanadi. Bu borada o'smirlar orasidagi tarbiyaviy ishlarni

yanada kuchaytirishva takomillashtirish muhimdir. Chunki, axloq har bir inson ziynatidir, bu siz ongli ijtimoiy va komil shaxs darajasiga yeta olmaydi. Shunday ekan har doim axloqiy ta'lim va tarbiya insonning har tomonlama yetuk va erkin, mustaqil shakllanishida muhim o'rin kasb etadi. Yosh avlodni har tomonlama etuk bo'lishi ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish hamda fanlarni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi. Maktabdan tashqari ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, qo'shimcha ta'lim-tarbiya, boshlang'ich kasb-hunarga yo'naltirishga o'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkil etishning ommaviy sport, madaniy estetik, xalq hunarmandchiligining mavjud turlari va shakllarini tanlash hamda amalda joriy etish vositasini bajaradi. Texnologiya darslari va sinfdan tashqari ishlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish yo'li bilan o'quvchilarni kasb – hunarga yo'llash, dars samaradorligini oshirish, o'quvchilarning ijodkorligini o'stirish hamda chinakam hayotga har tomonlama tayyorlash muhim. Tadqiqot muammosini nazariy-amaliy asoslarini o'rganish natijasida shu holat aniqlandiki, pedagogik texnologiyalar mohiyatini boshlang'ich ta'lim darslari pedagoglari o'rtasida targ'ib qilish jarayonida ijtimoiy-gumanitar fanlarga nisbatan tabiiy fanlar o'qituvchilari mazkur pedagogik texnologiyalarning nazariy-amaliy asoslarini tez va puxta o'zlashtirishga muvaffaq bo'lganlar. Buning boisi, boshlang'ich ta'lim o'quvchilariining bilim, ko'nikma va malakalari, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorlik darajasini aniqlashga yo'naltirilgan metodlarning statistik xususiyatga egaligidadir. Hozirgi sharoitda innovatsion faollik oliy ta'limning ham mazmun hamda tashkiliy tuzilmaviy jihatdan qayta ishlab chiqish bilan bevosita bog'liq. Bu jarayonlarning asosi bo'lib oxirgi uch, o'n yillikda pedagogik ta'lim nazariyasini tezkor ishlab chiqilishi bo'ldi. (A.A.Abdulina, Ye.V.Bondarevskaya, V.I.Zagvyazinskiy, V.S.Ilin, N.M.Kan-Kalik, V.A.Slastenin va b.q). Pedagogik ta'lim rivojlanishining zamonaviy innovatsion yo'nalishlarini ichida xususiy innovatsion nazariyani shaxsiy (xususiy) yo'nalishli ta'lim sohasidagi ishlanmalarni, metodlarni keltirib o'tganlar. [1. B. 120-128]“Janobi Haq insonlarning asl xilqatda iste'dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zarami, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuk xulqdan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni qulog'iga olmaydigan, har xil buzuk ishlarni qiladigan nodon, johil, bir rasvoyi odam bo'lib chiqadi.” [2. B.160]

Tadqiqotning vazifalari: Boshlang'ich sinf texnologiya ta'limida sinfdan tashqari ishlarda samaradorlikka erishishga yo'naltirilgan pedagogik vazifalar:

- mashg'ulotni interfaol metodlar asosida tashkil etish borasida muayyan shart-sharoitlarni yaratish;

- boshlang'ich ta'lim darslari pedagog xodimlari o'rtasida interfaol metodlar mohiyatini ochib berishga qaratilgan maxsus o'quv seminarlarini tashkil etish;

- o'quvchilar tomonidan pedagogik texnologiya asoslarini puxta o'zlashtirilishiga erishish;

- boshlang'ich ta'lim darslarining o'qituvchilarida texnologik yondashuv asosida tashkil etish ko'nikma va malakalarini hosil qilish;

- boshlang'ich ta'lim darslari o'qituvchilari tomonidan ilmiy-nazariy ishlarni interfaol metodlar asosida tashkil etilishiga erishish;

- boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining texnologik asosda pedagogik faoliyatni tashkil etish borasidagi mahoratlarini oshirish;

- boshlang'ich sinflarda texnologiya ta'limida sinfdan tashqari ishlar samaradorligini oshirish. boshlang'ich ta'lim darslari o'qituvchilarida pedagogik faoliyatni interfaol metodlar asosida tashkil etish malakasini shakllantirishga quyidagi tamoyillarga amal qilish asosida erishiladi:

Tadqiqot usullari. Ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, modellashtirish, suhbat, anketa so'rovlari, testlar, tajriba-sinov, matematik statistik tahlil kabi tadqiqot va tahlil usullar.

Tadqiqot obyekti. Boshlang'ich ta'lim texnologiya ta'limida sinfdan tashqari o'qitishning interfaol usullari asosida tashkil etish- ularda tashkil etiladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish

Tadqiqot predmeti. Boshlang'ich sinflarda texnologiya ta'limida sinfdan tashqari ishlarni didaktik ta'minotini yaratishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar foydalanish jarayonining mazmuni, shakl, metod va vositalari. Tadqiqot natijalari va asosiy mazmuni.

Jannatmakon mustaqil vatanimizning istiqbolga erishuvida hamda o'zining mustaqil iqtisodiy va ijtimoiy, siyosiy yo'liga ega bo'lishini yanada rivojlantirishda xalq xo'jaligining turli sohalarini tubdan yangilashni ko'rsatadi. Bulardan birinchi bo'lib xalq ta'limi tizimida keng ko'lamli ishlarni olib borish joiz deb bilaman. O'sib borayotgan kelajak avlod yoshlarini ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan har qanday jarayonni qayta ko'rib chiqish oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir. Shunday ekan kelajagimiz poydevori bo'lgan yoshlarni fan va madaniyatning eng so'nggi yutuqlari bo'lgan robotexnikalar asosida katta hayotga tayyorlashning samarali usul va metodlarini izlab uni tadbiq qilishimiz nihoyatda zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviyat va ma'rifat" jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida"gi farmonida ko'rsatilganidek, jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy an'analarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqbol g'oyalari sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir. [3. PQ-4884]

Mukammal ta'lim- tarbiyaning asosi bo'lgan g'oyalarni va omillarni qaytadan ko'rib chiqib zamonaviy texnologiyalar asosida olib borilishi joizdir. Biz asosiy e'tiborni o'quvchi shaxsidagi psixologiyasiga alohida qaratishimiz va ko'p yillik tajribalardan samarali va unumli foydalanishimiz ahamiyatli.

O'quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ish maktabning butun ta'lim-tarbiyaviy ishlarining ajralmas qismi bo'lib, u bolani har tomonlama rivojlantirish, darslarda egallayotgan bilimlarini mustahkamlab, chuqurlashtirishi, amalda qo'llanishga yordam beruvchi muhim vositalardan biri bo'lishi kerak. Sinfdan tashqari ish ayni bir vaqtda o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, mehnat ta'lim va tarbiyasi bolalarda fan-texnika, sa'natning turli sohalariga qiziqishini o'stirish masalalarini hal etishga yordam beradi. [4.B. 224]

Boshlang'ich sinf texnologiya ta'limida sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini turli metodlarni qo'llash natijasida yanada takomillashtirilgan, o'quvchilarda o'z-o'ziga talabchan bo'lishga, ishonchini oshirishga, maqsadlari sari olg'a intilishga zamin yaratilgan. Bu ilmiy ishim orqali sinfdan tashqari ishlarning asosiy maqsad hamda vazifalarini har tomonlama ilmiy yoritish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchi, o'qituvchilari va tashkilotchi mutaxassislari uchun ilmiy metodik tavsiyalar berishda ko'plab metodlarni ishlab chiqishdir.

Maktab va sinfdan tashqari ishlarni ta'lim muassasalarida olib borishda tarbiyachilar jamoasi oldida o'quvchilarga umuminsoniy har tomonlama axloq va ta'lim-tarbiya asosida o'rgatishdek muhim vazifa pedagoglar oldida turmoqda. Bolalarning sinfdan tashqari ishlarida ularni muvaffaqiyati va guruhdagi o'rinlari aniqlanadi, atrofdagilarning munosabati belgilanadi, sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar bolaning axloqiy tarbiyasiga ta'siri yaxshi natija beradi. O'quvchilar maktab va sinfdan tashqari ishlarning ahamiyati beqiyosligini tushuntirish kerak. [5.B.216]

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etish va o'tkazishda tarbiyachi eng muhim vazifa o'quvchilarni o'quv vazifalarini hal etishga o'rgatishdan, buning uchun harakat usullarini to'g'ri tanlashdan, o'z hatti-harakatlariga rahbarlikni faoliyatini nazorat qilishdan, mustaqil ish ko'nikmalarini boshqa muhim xayotiy vaziyatlarga o'tkazishdan kelib chiqishdan lozim ekanligini nazarda tutish lozim. Bunda mustaqillik mazmuniga fikrlash faoliyatining mustaqilligi, intizom, uyushqoqlik va o'z-o'zini nazorat qilish kabi to'rt tarkibiy qismi kirishini hisobga olish muhimdir. Mazkur jihatlarni shakllantirish ustidan nazoratni amalga oshirish sinfdan tashqari ishlarga rahbarlik qilayotgan o'qituvchining muhim va murakkab vazifalaridan biridir. Buning uchun o'quvchi faoliyati natijalarini hisobga olishni va bu jarayonni tahlil etishni uyushtirish zarur. O'qituvchi sinf-dars faoliyati uchun xos bo'lgan shakllarni istisno

etib, nazorat qilishning bir qancha usullarini qo'llashi mumkin. Eng kuchli va qobiliyatli o'quvchilarga homaki yozuv bilan ishlash xuquqi beriladi. Unda qoida ko'rsatiladi, bu qoidani tasdiqlovchi misollar keltiriladi, o'quv vazifasi qayd etiladi. Yozuv juda qisqa bo'ladi, lekin u o'quvchining fikrlashi qanday borganligini ko'rsatadi. Boshlang'ich sinflarda yangi texnologiyalar asosida tashkil etilgan sinfdan tashqari ishlar bolalarga o'zlarini qiziqishlaridan kelib chiqadigan faoliyat turini tanlashga imkoniyat beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'lim va tarbiyani tabiiy faoliyati jarayonida o'rganadi. O'tkaziladigan har qanday sinfdan tashqari ish o'quvchilarni bo'sh vaqtlarida biror maqsadli ishlarni olib borishligiga pedagogik ta'sir ko'rsatadi, bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarni darslarda olgan bilimlarini yanada kengaytiradi va mustahkamlaydi. Shu bilan bir qatorda bolalarning individual qobiliyatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi, o'quvchilarning qiziqishlari xilma-xil bo'ladi bu esa pedagogdan yuqori malaka va mahorat talab qiladi.

Har bir o'quvchini qiziqishlarini qondirish, ularga munosib javob qaytarish hamda madaniy dam olishlaridagi vaziyatlarni uyushtirish talabi qo'yiladi. Texnologiya ta'limida o'quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ishlar maktabning butun ta'lim-tarbiyaviy ishlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Sinfdan tashqari ishlar komil inson bo'lishi uchun bolani har tomonlama rivojlantiradi va darslarda olayotgan bilimlarini mustahkamlaydi, hamda amalda qo'llay olishga yordam beruvchi muhim mashg'ulot turlaridan biri hisoblanadi. Sinfdan tashqari ishlarda bir vaqtda o'quvchilarning ham bilim doirasini, hamda dunyoqarashini kengaytiradi, texnologiya ta'limida ta'lim –tarbiya o'quvchilarni fan-texnika, shu bilan sa'natning boshqa sohalariga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish uchun muhim vositadir. Shunday qilib, ta'lim va tarbiyani birdek olib borishda sinfdan tashqari ishlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini, unga qo'yilgan pedagogik talablarni va rahbarlik qilishga bo'lgan qobiliyatlarini ishga solishi muhim bir jarayondir. Sinfdan tashqari olib boradigan har bir mashg'ulotiga aniq bir reja va maqsadga yo'naltirgan holda o'quvchilarga tadbiiq etishi, bu ta'lim sifatini yanada oshishiga zamin yaratadi. Buna tashkil etadigan tashkilotchi faqat bor metod va usullarga tayanib qolmasdan, o'zi izlanib yangidan-yangi metodlardan foydalanishi zarur. Foydalanilgan har bir metodni o'zi mukammal tarzda egallagan bo'lishi ta'limda ahamiyatli, chunki o'quvchiga o'rgatishda uning tub mohiyatini rahbarning o'zi anglab turishi muhimdir. Sinfdan tashqari ishlarni ta'lim texnologiyalari asosida o'z vaqtida olib borish natijasida yuqori darajadagi sifatli ta'limga erishiladi. Texnologiya ta'limida boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarni olib borishda zamonaviy va yuksak texnologiyalardan foydalanilgan holda mavzular tanlanishi muhim, bu o'quvchilarni dunyoqarashini har tomonlama o'stiradi va qiziqish uyg'otadi. Har bir tanlangan mavzuni o'ylashga, ular ustida ixtiro qilishga fikrlarini esa chuqur mulohaza etishlariga yetaklaydigan bo'lishi zarur. Zeroki biz yosh avlodga ta'lim bilan tarbiyani birdek berar ekanmiz, ularga qo'yiladigan talablarni ham shunga hamohang tarzda bermog'imiz zamon talablaridan biridir. Chunki o'quvchi biz berayotgan ta'lim-tarbiya orqali faqatgina bilim va ko'nikmalar bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda yangi dasturga mos bo'lgan yangiliklarni o'zlashtirib borishligi ham muhim vazifamiz. Sinfdan tashqari ishlarni "chiroq yondi-svetafor" nomli metodlardan foydalangan holda tashkil etishning samarali shakli bu ham sinf jamoasini birga ijodiy ish qilishida, hamda guruhlariga bo'lib bajarish ijobiy natijalarga olib keladi. Chunki har bir o'quvchi texnologiyada bitta narsa yasashi uchun ma'lum bir vaqt sarflaydi. O'sha narsani sinf bilan birgalikda, ya'ni butun sinf bitta narsa yasashsa oz fursat ichida yuqori natijaga erishiladi yoki guruh bilan ishlasa ham bo'ladi. Bu masalaning ijobiy tarafi hisoblansa, uning keyingi tarafi ham bor. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yasaganimiz kimga qoladi degan fikrlar bildirishi mumkin. Har bir metod o'z afzalliklari va cheklovlariga ega.

Har bir olib borilgan mashg'ulot davomida o'quvchilarni qiziqtirgan fikrlar hamda g'oyalar natijasida o'quvchilarni iqtidorlarini aniqlash lozim. "Aqliy hujum" metodi odatda og'zaki shaklda bo'lib o'tadi bunda o'qituvchi savol beradi, o'quvchilar esa o'z fikrlarini birma-bir bayon qilishadi, bunda berilgan savolga hamma o'z fikrini aytib o'tishi kerak hisoblanadi. Bu metodda g'oyalarning hammasini namoyish qilib ko'rsatib o'tilmaguncha ularni muhokama qilmaslik kerak bo'ladi. Mashg'ulot davomida ushbu metoddagi jarayonning tartibi va maqsadini o'quvchilarga tushuntirib qo'yish lozimdir.

Texnologiya ta'limi bo'yicha yo'lga qo'yilgan sinfdan tashqari ishlar o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. [6. B.3-5]

Texnologiya ta'limida sinfdan tashqari ishlarda uzoq muddatli tajribalarga asoslanib, sinflar o'rtasida qo'l mehnati ko'rgazmalarini tashkil etish ahamiyatli bo'lib, unda amaliy o'quv va ko'nikmalari doirasida imkoniyatini yaratib beradi. Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar xayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularning dunyoqarashi to'g'ri shakllanishiga va axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot ishlab chiqarish bilan bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchining vazifalari ham ko'p qirralidir.

Texnologiya darslarida "Issiq o'rindiq" metodi juda samarali metod turlaridan biri hisoblanadi. Bu metod o'quvchilar harakatlari ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mustaqil va mantiqiy fikrlashga, o'rganilayotgan predmeti asosida ko'p xilm-xil fikrlardan, ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishga o'rgatishga qaratilgan. Bu metodni darsda qo'llash jarayonida o'quvchilarni 2 guruhga bo'lib olinadi. Guruhlar aylana shaklida tuziladi va har bir guruh uchun alohida topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar haqidagi ma'lumotlar kubiklar shaklida tayyorlangan predmetlarda aks ettiriladi. O'quvchilar ushbu ma'lumotlardan foydalangan holda o'zlarini mustaqil fikr va mulohazalarini bayon etadilar. Topshiriqlar uchun berilgan ma'lumotlar asosida bajarilayotgan amaliy ishlarini ketma-ketligini ham topishlari kerak bo'ladi. Bu esa o'quvchida mantiqiy fikrlashni, ish jarayonini to'g'ri tashkil etishni mustaqil ravishda olib borishga undaydi. Shunday ekan, har bir dars jarayonida interfaol va pedagogik texnologiyalarni to'g'ri tanlagan holda qo'llash kerak.

Xulosa o'rnida aytishim mumkin, o'quvchilar bilan o'tkaziladigan sinfdan tashqari darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli va tarbiyaviy jihatdan yuksalishi bilan o'quv-tarbiya jarayonini yanada to'ldiradi, shu qatorda kengaytiradi ham. Bu jarayon esa, o'quvchilarni mustaqil o'zlari izlanib bilim olishlariga turtki vazifasini bajaradi. Bola mustaqil ishlash vaqtida o'z qobiliyatlarini, shu bilan birga tashabbuskorligini ham oshirishiga zamin yaratadi. Shuning uchun o'quvchilarning sinfdan tashqari vaqtlarini sarmazmun o'tkazishga alohida e'tibor qaratilyapti. Kelajagimiz poydevori bo'lgan yosh avlodni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash, ularni yashirin qobiliyatlarini namoyon etish, o'zlarini jamiyat uchun kerakli shaxs sifatida his qilishligida sinfdan tashqari ishlar va to'garaklarning o'zni alohida. O'quvchilar bilan mashg'ulotlar jarayonida shuni angladimki, bola o'zini erkin his qilib, ko'nglidagi vazifa bilan shug'ullansa, biz doimo yuqori sifatli natijalarga erishib boraveramiz. Sinfdan tashqari ishlarni nafaqat texnologiya ta'limi doirasida olib bordim bu fanni boshqa fanlar bila bir butun uyg'unlikda integratsiya qilish orqali ham tadbqiq etdik.

Foydalanilgan adabiyotlar

R Ishmuhamedov, A Abduqodirov, A Pardayev. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" - Ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun ..., 2008

Avloniy A. "Turkiy Guliston yoxud axloq" (nashrga tayyorlovchi Xoliqov.L.)- Toshkent: O'qituvchi, 1992. 160 b.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qarori

Sanaqulov X va boshqalar. Mehnat va uni o'qitish metodikasi: Darslik / Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2015. - 224 bet

Mavlonova R., Normurodova B., Rahmonqulova N. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" // Toshkent: "Tib kitob" nashriyoti, 2010. 216 bet.

«Science and Education» Scientific Journal / ISSN 2181-0842 May 2022 / Volume 3 Issue 5 www.openscience.uz 1006

7. <https://manaviyat.edu.uz>

YANGI O'ZBEKISTONDA UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMINING O'RNI VA AHAMIYATI

N.E.Ergasheva

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimi, uning mamalakatlarda taraqqiyotidagi o'rnini, uzluksiz ta'limning uzviyligini ta'minlash masalalari haqida so'z yuritilgan. Rivojlangan xorijiy mamalakatlarda tajribasiga tayanilgan konsepsiyalar ishlab chiqish haqidagi fikrlar maqola mazmunining oshishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, uzluksizlik, uzviylik, fan konsepsiyasi, fan dasturi, ta'lim turlari.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Н.Э.Эргашева

старший преподаватель кафедры методики дошкольного, начального и специального образования Джизакского областного центра педагогического мастерства

Аннотации: В данной статье говорится о системе непрерывного образования, ее роли в развитии страны, вопросах обеспечения непрерывности непрерывного образования. Идеи о развитии концепций на основе опыта развитых зарубежных стран служат увеличению содержания статьи.

Ключевые слова: непрерывное образование, преемственность, согласованность, концепция науки, научная программа, виды образования.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE SYSTEM OF CONTINUING EDUCATION IN THE NEW UZBEKISTAN

N.E.Ergasheva

Senior lecturer at the Department of Methods of Preschool, Primary and Special Education of the Jizzakh Regional Center for Pedagogical Excellence

Annotations: This article talks about the system of lifelong education, its role in the development of the country, issues of ensuring the continuity of lifelong education. Ideas about the development of concepts based on the experience of developed foreign countries serve to increase the content of the article.

Key words: lifelong education, continuity, consistency, concept of science, scientific program, types of education.

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha bo'lib, ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxsning shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarning jadal tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Darhaqiqat, uzluksiz ta'lim jarayoni shaxsning har tomonlama qaror topishi uchun eng qulay davr sanaladi. Mazkur davrda shaxs fan asoslari hamda kasb-hunar ma'lumotlarini o'zlashtiradi, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlariga ega shaxs va malakali kadr sifatida kamol topib boradi. Unda muayyan dunyoqarash shakllanadi. Ma'lumki, ta'lim – tarbiya insonga borliqni anglash sir asrorlarini tushunish, tinimsiz rivojlanayotgan dunyoga moslashish, dunyoqarashini shakllantirish, nihoyat, jamiyatni insonparvarlantirishga hissa qo'shish imkonini yaratadi. Har qanday davlatning qudrati va rivojlanish darajasini aynan ta'lim tizimi aniqlab beradi. Davlatning ushbu tizimga munosabati, uning kelajagini belgilaydi.

Ta'lim sohasi mamlakat taraqqiyotining strategik yo'nalishi hisoblanadi. 2020-yilning 23-sentabrida "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni tasdiqlandi.

Qonunda maktabgacha ta'lim va tarbiyadan boshlab, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, professional ta'lim, oliy ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, maktabdan tashqari ta'limning uzviyligini, mazmun jihatdan ketma-ketligini ta'minlashga alohida ahamiyat berilgan. Ta'lim dasturlarini mazmunan uzluksiz va uzviylik tamoyili asosida tayyorlashga erishilsa, mutaxassis kadrlar tayyorlashda ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir qiladigan pedagogik tizimni joriy etish mumkin.

Uzluksiz ta'lim tizimi sifatini ta'minlashda bir qancha muammoli masalalar mavjudligini ko'rish mumkin. Jumladan:

- Nima uchun maktabning birinchi sinfiga borgan bola darslarga moslashish va fan dasturida berilgan mavzularni o'zlashtirishda qiynaladi?

- Nega boshlang'ich ta'limda yaxshi baholarga o'qigan bola yuqori sinflarda o'qishi pasayib ketadi?

- Nima uchun o'quvchi kasb tanlashda mustaqil tanlovni amalga oshira olmaydi?

- Nega oliy ta'limni tugatganlar kasbiy faoliyatga tezkor kirishib keta olmaydi?

Bu kabi savollarning javobi sifatida uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikning ta'minlanmaganligini ko'rsatish mumkin.

Uzluksiz ta'lim tizimida fan dasturlarining uzviyligi ta'minlanmaganligi ta'lim sifati va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Maktabgacha ta'lim, Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari o'z ta'lim obyektlari bo'yicha me'yoriy hujjatlar tayyorlash jarayonida bir qancha ijobiy natijalarga erishgan bo'lsalar-da, ammo uzluksiz ta'lim tizimida uzviylik yetarlicha ta'minlanmay kelmoqda.

Oldimizda ta'lim mazmunini belgilashga xizmat qiluvchi, uzluksiz ta'lim tizimining me'yoriy hujjatlari, o'quv dasturlarining uzviyligini tahlil qilish, ularning har bir fan bo'yicha bosqichlar orasida takroriyligining oldini olish bo'yicha ishlar hamda uzviyligi ta'minlangan fan dasturlari asosida darsliklar mazmunini ham muvofiqlashtirish kabi dolzarb vazifalar turibdi.

Prezidentimiz "Maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'quv yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarurligi" hamda "Oliy ta'lim standartlari xorijiy tajriba asosida takomillashtirilishi, ta'lim yo'nalishlari va o'qitiladigan fanlar qayta ko'rib chiqilishi zarurligi hamda mutaxassislikka aloqasi bo'lmagan fanlar sonini 2 barobarga qisqartirish" to'g'risida aniq vazifalarni belgilab bergan edi. [1] Ushbu topshiriqlar asosida har bir ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan kelib chiqqan holda 2020-yilda ta'lim sohasida islohotlarni jadallashtirish bo'yicha kompleks "Yo'l xaritasi" ishlab chiqilgan. Mazkur "Yo'l xaritasi"da "Fan dasturlarining mazmun-mohiyati, mavzularning mantiqiy ketma-ketligi va uzviyligini ta'minlash hamda o'quvchi va talabalarda shakllanishi zarur bo'ladigan bilim va ko'nikmalar darajasini aniq belgilash" vazifasi belgilangan.

O'rganishlar natijasida uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlash borasida quyidagi muammolar aniqlangan:

- mavzular takrorlanishi - uzluksiz ta'lim turlariaro bosqichlarida mavzularning aynan yoki mazmunan takrorlanishining mavjudligi;

- ayrim mavzularga soat hajmi-ning ko'pligi - ta'lim bosqichlarida ayrim mavzularga ortiqcha vaqt ajratilganligi. Ayniqsa, nazariy mashg'ulotlarga ko'p vaqt ajratilgan;

- vaqtning besamar sarflanishi - takrorlanish va ortiqcha vaqt evaziga o'qituvchi va o'quvchining vaqti besamar sarflanishi;

- uzviylikning yo'qligi - uzluksiz ta'lim turlariaro fan xususiyatidan kelib chiqqan holda obyekt va subyekt tanlovi va mazmunida nomutanosibliklar mavjud va h.k.

Muammolarni bartaraf etish maqsadida har bir fan kesimida uzluksiz ta'lim tizimida fan rivojlanishi konsepsiyasini yaratish, ta'lim turlariaro mavzular takrorlanishining oldini olish, uzviyligini ta'minlash maqsadida mavzularni vertikal va gorizontal tarzda tahlil qilish, tahlillar natijasida uzviyligi ta'minlangan fan dasturlari tayyorlanishi ta'minlanishi kerak.

Kuzatishlar uzluksiz ta'lim tizimida barcha fanlardan uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash muhim ekanligini anglatadi. Uzluksiz ta'lim tizimidagi nomutanosibliklar, uzluksizlik va

uzviylikning ta'minlanmaganligi, ta'lim turlariaro mazmunni shakllantirishda izchillik va tizimlilikning mavjud emasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi natijalarga erishish maqsad qilingan:

- ta'limning har bir bosqichi yakunida XXI asr ko'nikmalariga ega bo'ladigan bitiruvchilarga qo'yiladigan malaka talablarini shakllantirish;

- maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha mantiqiy, tanqidiy fikrlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi va soddalashtirilgan hamda uzviyligi ta'minlangan o'quv dasturlari, darsliklar, raqamli resurslar yaratish;

- o'quv dasturlariga xalqaro tadqiqotlar (PISA, PIRLS, TIMSS kabi) savollarining mazmun-mohiyatini singdirish, o'quvchi, talabalar, o'qituvchilar uchun aniq va tabiiy fanlar bo'yicha o'quv dasturlari, qo'llanmalar va darsliklar, metodikalarni bosqichma-bosqich xalqaro talablarga qarab takomillashtirib borish;

- o'qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha o'quv dasturlari va o'quv metodik majmualarni modernizatsiya qilish.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda jahon ta'lim tizimida ta'lim turlariaro uzluksizlik va uzviylikni ta'minlash bo'yicha tadqiqotlar olib borayotgan xorijiy ta'lim tashkilotlarining tajribalarini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Yuqorida ko'rsatilgan tahlillar hamda muammolarning bartaraf etilishi quyidagi natijalarni beradi:

- uzluksiz ta'lim tizimida fan dasturlarining mazmun mohiyati, mavzularning mantiqiy ketma-ketligi va uzviyligini ta'minlashda tayyorlanadigan me'yoriy hujjatlarda uzviylik ta'minlanadi;

- konsepsiya - uzluksiz ta'lim tizimida fanlar kesimida konsepsiyalar ishlab chiqiladi. Bunda ta'lim turlariaro fanning mazmunan va mohiyatan uzluksizlik va uzviyligini ta'minlash asoslari yoritiladi;

- qiyosiy jadval - fanlar kesimida barcha ta'lim turlarida o'tiladigan mavzular bo'yicha qiyosiy tahlil qilinadi. Bunda mavzular takrorlanishi, nazariy mavzularning salmog'i, nazorat materiallarining xorijiy tadqiqotlarga asoslanganligi, soddadan murakkabga tomon tamoyiliga asoslanganligi o'rganiladi. Fan dasturlarini shakllantirish uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi;

- fan dasturlari - uzluksiz ta'lim turlarining har bir bosqichida o'tiladigan mashg'ulotlarning uzviylashgan fan dasturlari ishlab chiqiladi. Fan dasturlarini ishlab chiqishda uzviylik, uzluksizlik mantiqiy ketma-ketlik, izchillik va tizimlilikka e'tibor beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni. 2019-yil 8-oktab Toshkent sh., PF-5847-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni. 2019-yil 29-aprel, Toshkent sh., PF-5712-son.

3. www.ziyounet.uz

РАЗРАБОТКА И СОДЕРЖАНИЕ РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЫ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Евстафьева Любовь Григорьевна

доцент кафедры «Методика дошкольного образования»

*Институт переподготовки и повышения квалификации директоров и
специалистов дошкольных образовательных организаций. г. Ташкент*

Аннотация. В статье рассматриваются сущность составления рабочей программы педагогов дошкольной образовательной организации. Определена цель разработки рабочей программы.

Ключевые слова: Закон «О дошкольном образовании и воспитании», права и обязанности педагога, рабочая программа,

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILISINING O'QITUVCHILARI UCHUN ISH DASTURINI ISHLAB CHIQISH VA MAZMUNI

Evstafieva Lyubov Grigoryevna

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi dotsenti

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlari va mutaxassislarini qayta tayyorlash va
ularning malakasini oshirish instituti. Toshkent*

Аннотация: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti o'qituvchilari uchun ish dasturini tuzishning mohiyati ko'rib chiqiladi. Ish dasturini ishlab chiqish maqsadi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonun, pedagogning huquq va majburiyatlari, mehnat dasturi.

DEVELOPMENT AND CONTENT OF THE WORK PROGRAM FOR TEACHERS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Evstafieva Lyubov Grigorievna

Associate Professor of the Department of Preschool Education Methods

*Institute for retraining and advanced training of directors and specialists of preschool
educational organizations. Tashkent*

Annotation: The article discusses the essence of drawing up a work program for teachers of a preschool educational organization. The purpose of developing the work program has been determined.

Key words: Law "On Preschool Education and Upbringing", rights and responsibilities of a teacher, work program,

Введение. Современные требования определяют новое представление о содержании и организации образовательного процесса в дошкольной образовательной организации, ориентированного на личность воспитанника.

Новая модель допускает составление образовательных программ педагогами, как в дошкольной образовательной организации в целом, так и по каждой возрастной группе, с учётом развития детей.

Образовательная программа является средством для профессионального развития и образования педагога, стержнем и вектором его собственной образовательной траектории.

Методика

Для обеспечения системы непрерывного образования с учётом возрастных особенностей дошкольников, педагоги дошкольной организации разрабатывают свою рабочую программу, с учётом развития познавательной активности, самостоятельности, творчества каждого ребёнка.

Программа – инструмент, с помощью которого педагоги (воспитатели и другие специалисты) определяют оптимальные и наиболее эффективные для определённой возрастной группы детей содержание, формы, методы и приёмы организации образовательного и -воспитательного процесса, в соответствии с принципами и требованиями Государственной учебной программы и Государственными требованиями к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан.

Основное содержание

Закон «О дошкольном образовании и воспитании », определяет дошкольное образование и воспитание как вид непрерывного образования, направленный на обучение и воспитание детей, их интеллектуальное, духовно-нравственное, этическое, эстетическое и физическое развитие, а также подготовку детей к общему среднему образованию. В статье 24. Права и обязанности дошкольной образовательной организации сказано, что каждая дошкольная организация вправе на основе Государственной учебной программы «Ilk qadam» разработать свою образовательную программу.

В законе даны определения таким понятиям, как: дети с особыми образовательными потребностями — дети с индивидуальными нуждами, независимо от того, имеется инвалидность или нет, нуждающиеся в особом внимании семьи, педагогов, специалистов, общества и государства; инклюзивное образование и воспитание — процесс, обеспечивающий равный доступ детей к образованию и воспитанию с учётом их особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей.

При этом дошкольная образовательная организация обязана: обеспечивать уровень дошкольного образования, соответствующего требованиям государственного стандарта, создавать безопасные условия для детей.

Вариативность содержания и методов дошкольного образования предполагает также составление рабочих программ педагогов (воспитателей) по каждой возрастной группе, с учётом их развития.

Рабочая программа разрабатывается по следующим образовательным областям:

физическое развитие и формирование здорового образа жизни;

социально-эмоциональное развитие;

речь, общение, навыки чтения и письма;

развитие познавательного процесса;

творческое развитие.

Цель разработки рабочей программы группы: создание условий для эффективного планирования, организации, управления образовательно-воспитательным процессом в дошкольной организации, в рамках реализации Государственных требований.

Рабочая программа показывает, как, с учётом конкретных условий, образовательных потребностей и особенностей развития воспитанников педагог создаёт индивидуальную педагогическую модель образования.

Рабочая программа представляет собой, таким образом, индивидуальную трактовку и траекторию реализации основной государственной программы, в плане содержания, методов и форм деятельности педагога.

Педагог, приступающий к составлению рабочей программы своей группы, должен не только знать её структуру, уметь проектировать этапы её реализации, но и быть способным

- анализировать собственную деятельность в контексте современного этапа развития дошкольного образования;
- определять направленность рабочей программы, её назначение и функции;
- выбрать структуру и определить содержание рабочей программы;
- учитывать педагогические технологии, рекомендуемые к реализации в образовательной программе;
- представлять прогнозируемые результаты реализации рабочей программы.

Программу необходимо составлять с учётом приоритетов в направлении работы педагога, уровня развития детей своей группы.

Педагог должен учитывать и местные, региональные особенности отдельно взятого

населённого пункта (махалли, кишлака, района, города, области).

Структура и содержание рабочей программы должны учитывать принцип интеграции областей развития ребёнка, взаимодействие всех участников процесса и мотивации каждого ребёнка.

Всё содержание программы по компонентам должно находить своё отражение в задачах, плане, мониторинге её внедрения и литературе.

При составлении программы педагог советуется с руководством, а также с другими специалистами дошкольной организации.

Рабочая программа рассматривается на педагогическом совете, утверждается приказом руководителя и заверяется печатью дошкольной образовательной организацией.

Заключение

Задача педагога в дошкольной организации – помогать ребёнку организовать свою повседневную деятельность, которая закладывает основы для жизненных компетенций критического мышления и творческого самовыражения. Очень важно помочь педагогам в их повседневных усилиях по раскрытию способностей детей, объяснить непрерывную преемственность этого процесса и ведущую роль партнёрства «педагог-ребёнок» в различной образовательной и самостоятельной деятельности детей, а также правильно спланировать весь образовательно-воспитательный процесс в дошкольной группе.

Список литературы.

1. Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании (2019г)
2. Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан. (2018г)
3. Государственная учебная программа «Ilk qadam» (2022г)
4. Вариативная программа развития, воспитания и обучения «Ilm yo`li» подготовки к начальному образованию детей от 6 до 7 лет /издание второе, дополненное.(2022г)
5. Методическое пособие «Разработка образовательных программ в дошкольных образовательных организациях» (№ 1 от 17.07. 2020 г)

MAXSUS FAN O'QITUVCHILARINING MEDIAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

*Hafizov Akmal Rustamovich
Buxoro neft va gaz sanoati kolleji*

Annotatsiya: Maxsus fan o'qituvchilarining mediakompetentligini rivojlantirish bugungi kun ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Media texnologiyalarning tezkor rivojlanishi o'quvchilarning bilim olish usullarini o'zgartirib yuborayotgani bois, pedagoglarning mediakompetentligi ularga raqobatbardosh va zamonaviy ta'limni taqdim etish imkonini beradi. Mazkur tadqiqotda mediakompetentlik tushunchasi, uni rivojlantirishning zaruriyati va ta'lim jarayonida o'qituvchilar uchun media vositalaridan samarali foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, mediakompetentlikni shakllantirish yo'llari va uning ta'lim sifatiga ta'siri ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Mediakompetentlig, Interfaol media, media kompetensiya, interfaol platforma, mobil ilova, vizual va audiovizual vositalar, virtual laboratoriya, multimedia.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ СПЕЦИАЛЬНЫХ НАУК

*Хафизов Акмаль Рустамович
Бухарский колледж нефтегазовой промышленности*

Аннотация: Развитие медиакompetентности учителей-специалистов-предметников имеет большое значение в современном образовательном процессе. Поскольку стремительное развитие медиатехнологий меняет способы обучения студентов, медиакompetентность педагогов позволяет им обеспечить конкурентоспособное и современное образование. В данном исследовании выделено понятие медиакompetентности, необходимость ее развития и преимущества эффективного использования медиаинструментов педагогами в образовательном процессе. Также были проанализированы пути формирования медиакompetентности и ее влияние на качество образования.

Ключевые слова: Медиакompetентность, Интерактивные медиа, медиакompetентность, интерактивная платформа, мобильное приложение, визуальные и аудиовизуальные инструменты, виртуальная лаборатория, мультимедиа.

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING MEDIA COMPETENCE OF SPECIAL SCIENCE TEACHERS

*Hafizov Akmal Rustamovich
Bukhara College of Oil and Gas Industry*

Abstract: The development of media competence of special subject teachers is of great importance in today's educational process. Since the rapid development of media technologies is changing the way students learn, the media competence of pedagogues allows them to provide competitive and modern education. In this study, the concept of media competence, the necessity of its development and the advantages of effective use of media tools for teachers in the educational process are highlighted. Also, the ways of formation of media competence and its impact on the quality of education were analyzed.

Keywords: Media competence, Interactive media, media competence, interactive platform, mobile application, visual and audiovisual tools, virtual laboratory, multimedia.

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi kasbiy ta'lim jarayonida yangi vositalar va kompetensiyalarni integrasiya qilish zaruriyatini keltirib chiqardi. Ta'lim muassasalarida mediakompetentlik va raqamli texnologiyalarning samarali qo'llanilishi o'quvchilarni zamonaviy ishchi kuchining talablariga javob beradigan kasbiy ko'nikmalar

bilan ta'minlash uchun muhimdir. Media vositalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish nafaqat o'qitishni yaxshilaydi, balki o'quvchilarning kasbiy rivojlanishiga va ularning kelajakdagi ishchi faoliyatiga tayyorgarligini kuchaytiradi. Mazkur maqolada kasbiy ta'limda media vositalari va raqamli kompetensiyalarning integratsiyasi va ularning muhim jihatlari yoritiladi.

Kasbiy ta'limda o'quv media vositalari va raqamli kompetensiyalarni integratsiya qilish zamonaviy ishchi kuchining talablariga javob beradigan o'quvchilarni tayyorlash uchun muhimdir. Bu o'qitish va o'qish jarayonlarini yaxshilash uchun turli xil media va raqamli vositalarni ishlab chiqish va qo'llashni o'z ichiga oladi. Quyidagi bo'limlar o'quv medialarining roli, media kompetensiyasini rivojlantirish va kasbiy ta'limda raqamli vositalarni integratsiya qilishni o'rganadi.

Kasbiy ta'limdagi o'quv media vositalari ichiga dasturiy ta'minot, interfaol media, simulyatorlar va o'quv trenajyorlari kiradi, bu kasbiy muhitda malaka oshirish uchun muhimdir [1]. Interfaol media, ayniqsa kompetensiyaga asoslangan o'qitish (CBT) jarayonida o'qitish rolini optimallashtirishga va o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirishga xizmat qiladi, natijada kompetensiya natijalari yaxshilanadi [2].

Kasbiy ta'lim muassasalarida media kompetensiyasini oshirish modeli korporativ ta'lim va fanlararo loyihalardan foydalanishni ta'kidlaydi. Bu model o'quvchilarga axborot, texnologiya va tanqidiy ko'nikmalarni o'z ichiga olgan media kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi [3].

Kasbiy maktablarda multimedia malakalarining ahamiyati o'quv dasturlarini sanoat ehtiyojlari bilan moslashtirish orqali namoyon bo'ladi, bu o'quvchilarni biznes va sanoat sektorlariga to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilishi mumkin bo'lgan kompetensiyalar bilan ta'minlaydi [4].

Kasbiy ta'limda virtual va qo'shimcha reallik, interfaol platformalar va mobil ilovalar kabi raqamli vositalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi va ta'lim dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtiradi [5].

Raqamli savodxonlik asosiy talab bo'lib, uni kasbiy ta'lim dasturlariga integratsiya qilish raqamli muhitda muvaffaqiyatga erishadigan ishchi kuchini tayyorlash uchun zarur [6].

Har qancha foydali bo'lmasin, kasbiy ta'limda o'quv media vositalari va raqamli vositalarni integratsiya qilish teng imkoniyatlarga ega bo'lishni ta'minlash, o'qituvchilar uchun etarli o'quv kurslarini taqdim etish va ta'lim muassasalari bilan sanoat o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish kabi muammolarni hal qilishni talab etadi. Bu muammolarni engib o'tgan holda, kasbiy ta'lim o'quvchilarni zamonaviy ishchi kuchining murakkabliklariga samarali tayyorlay oladi.

Xususan, maxsus fan o'qituvchilari o'z o'quvchilarini yangi kasbiy va texnologik o'zgarishlarga tayyorlashda asosiy o'rin tutishadi. Shu sababli, ularning mediakompetentligi - ya'ni media resurslar va texnologiyalardan samarali foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi — muhim ahamiyat kasb etadi. Bu omillarning bir nechtasi quyida keltiriladi:

1. Axborotlarni samarali uzatish va qabul qilish qobiliyati. Axborotlarni samarali uzatish va qabul qilish qobiliyati o'qitish jarayonidagi eng muhim omillardan biridir, ayniqsa, maxsus fan o'qituvchilari uchun. Bu o'qituvchilar o'quvchilarga kasbiy ko'nikmalar va bilimlarni etkazishda media vositalari va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali bilimlarni to'g'ri, tushunarli va samarali shaklda uzatishi talab etiladi.

Axborotni to'g'ri tanlash va taqdim qilish

Maxsus fan o'qituvchilari mediakompetentlikka ega bo'lgan holda, ular ma'lumotlarni tanlashda tanqidiy yondashadi. Ya'ni, o'quvchilarning kasbiy rivojlanishiga mos keladigan, zamonaviy va muhim axborotlarni tanlab oladi. Axborotlarni to'g'ri tanlash orqali o'qituvchi o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirib, o'quv jarayonini maqsadli va aniq tashkil etadi.

Bundan tashqari, o'qituvchilar axborotlarni qisqa va tushunarli shaklda taqdim qilishni o'rganishadi. Bu ularga o'quvchilarga keraksiz yoki ortiqcha ma'lumotlar bilan vaqt sarflamasdan, asosiy bilimlarni uzatish imkonini beradi. Axborotlarni yaxlit va to'g'ri tartibda etkazib berish ham o'quvchilarning bilimni to'g'ri tushinishiga yordam beradi.

Axborot texnologiyalari vizual va audiovizual vositalar orqali ma'lumotlarni yanada samarali qabul qilish imkonini yaratadi. Maxsus fan o'qituvchilari mediakompetentlikka ega bo'lganda, ular zamonaviy texnika vositalari, slaydlar, videoroliklar, infografikalar va simulyatorlardan samarali foydalanishni o'rganishadi. Bunday vizual va audiovizual vositalar axborotni oson qabul qilishga yordam beradi, chunki o'quvchilar vizual ko'rinishdagi ma'lumotlarni yoki ko'rsatmalarni yodda saqlashda osonroq qabul qilishadi. Masalan, maxsus fanlar bo'yicha mashg'ulotlarda texnik qo'llanmalarni audiovizual usulda tushuntirish o'quvchilarning ko'nikmalarini samarali o'zlashtirishiga imkon beradi.

Axborotlarni media vositalar orqali uzatish jarayoni faqatgina ma'lumotlarni taqdim qilish bilan cheklanmaydi. Maxsus fan o'qituvchilari mediakompetentlikka ega bo'lganda, o'quvchilar bilan faol muloqotni yo'lga qo'yadi, bu ularning o'quvchilarning tushunish darajasini oshirishga yordam beradi. Masalan, axborot texnologiyalari orqali tezkor javob olish imkoniyati yoki interfaol darslar o'tkazish orqali o'quvchilar bilan fikr almashish jarayoni tez va samarali bo'ladi.

Natijada, axborotlarni samarali uzatish va qabul qilish qobiliyati o'qituvchilarning mediakompetentligini oshirish orqali o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini engillashtiradi va ularning malakasi yanada yuqori darajaga ko'tariladi.

2. Yangicha o'qitish uslublari. Media texnologiyalar kasbiy ta'limda yangi pedagogik metodlarni tatbiq qilish imkonini yaratadi, bu esa maxsus fan o'qituvchilari uchun ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilib tashkillashtirishga yordam beradi. Yangi texnologiyalar va vositalar zamonaviy o'quvchilarning ta'limga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi, shuningdek, o'qituvchilarning faolligi va kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiladi. Quyidagi yangi o'qitish uslublari mediakompetentlikning asosiy vositalari hisoblanadi:

1. Interfaol darslar. Interfaol darslar axborot va muloqot texnologiyalaridan foydalanib o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan ta'lim uslubidir. Bu o'qitish uslubida o'quvchilar faqat ma'lumotni qabul qiluvchi emas, balki uni ishlab chiquvchi va tahlil qiluvchi sifatida ishtirok etadi. Masalan, maxsus fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda yoki muhokamalarda o'quvchilar interfaol platforma yoki multimedia vositalari orqali dars jarayonida bevosita qatnashishlari mumkin.

Interfaol darslar o'quvchilarni faollashtirish va ularning ta'lim jarayoniga chuqurroq jalb etishga yordam beradi. Bu turdagi darslarda savol-javoblar, guruh ishlari, simulyasiya va testlar kabi jarayonlar ko'p bo'ladi, bu esa o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va bilimlarning mustahkam yodda saqlanishiga yordam beradi.

2. Virtual laboratoriyalar. Virtual laboratoriyalar maxsus fan o'qituvchilariga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Maxsus fanlarda virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar haqiqiy dunyodagi jarayonlarni simulyasiya qilish orqali ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Masalan, texnika, fizika yoki kimyo darslarida o'quvchilar virtual muhitda turli tajribalar o'tkazib, ularning natijalarini tahlil qilishlari mumkin. Bu amaliyotlar o'quvchilarni real shart-sharoitlarda ishlashga tayyorlash va ularning kasbiy ko'nikmalarini mustahkamlashda muhimdir.

Virtual laboratoriyalar orqali o'quvchilar xavfsiz sharoitlarda murakkab jarayonlarni bajarish imkoniga ega bo'ladi, bu esa ularning amaliyotga bo'lgan ishonchini oshiradi va kasbiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytiradi.

3. Multimedia resurslaridan foydalanish. Multimedia resurslari - bu videolar, grafikalar, animasiyalar va audiofayllar kabi vositalardan foydalanib o'quv jarayonini rang-barang qilish usulidir. Bunday vositalar axborotni vizual va audio shaklda qabul qilishni osonlashtiradi, o'quvchilarni darsga qiziqitirib, ta'limga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Masalan, maxsus fanlar bo'yicha o'qituvchilar videolar orqali turli jarayonlarni tushuntirishlari mumkin. Multimedia materiallari o'quvchilarning ma'lumotlarni oson tushunishiga va ularni amaliyotga tatbiq qilish ko'nikmalariga yordam beradi.

Media texnologiyalardan foydalangan holda zamonaviy o'qitish uslublari maxsus fan o'qituvchilariga ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli tashkil qilish imkonini beradi. Interfaol darslar, virtual laboratoriyalar va multimedia resurslari o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlab, ularning kasbiy rivojlanishiga yordam beradi. Ular o'quvchilarning faolligini

oshiradi, ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarliklarini yaxshilaydi.

3. Axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyati. Hozirgi kunda axborotlarni tanlash va ulardan foydalanish madaniyatini shakllantirish muhimdir. Maxsus fan o'qituvchilari mediakompetentlikka ega bo'lganda, ular o'quvchilarga bu borada namuna bo'lib, axborotlarni tahlil qilish, tanlash va manbalarni tanqidiy baholashga o'rgatadi. Mediakompetentlik o'z navbatida o'qituvchining kasbiy mahoratini oshiradi va uni raqobatbardosh qiladi. Media texnologiyalardan samarali foydalanish orqali o'qituvchilar o'z fanini yaxshiroq tushuntirish, ko'proq amaliyotga yo'naltirilgan bilim berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarlik ko'rishlarida muhim omil hisoblanadi.

4. Masofaviy ta'limga tayyorgarlik. Mediakompetentlik, ayniqsa, masofaviy ta'lim sharoitida muhimdir. COVID-19 pandemiyasi davrida ko'plab ta'lim muassasalari masofadan o'qitishga o'tishga majbur bo'ldi va mediakompetentlik bu jarayonni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun zarur omillardan biri bo'ldi. Maxsus fan o'qituvchilari mediakompetentlikka ega bo'lgan holda, masofadan o'qitish jarayonida o'quvchilarga samarali yordam ko'rsatishlari mumkin.

Shu sababli, maxsus fan o'qituvchilari uchun mediakompetentlikni rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Bu nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini yuksaltirishga ham yordam beradi. Mediakompetentlik ta'lim sohasidagi barqaror rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, media vositalari va raqamli kompetensiyalarni kasbiy ta'limga integrasiya qilish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Bu vositalar o'quv jarayonini samarali va qiziqarli qilish bilan birga, o'quvchilarning kasbiy malaka va ko'nikmalarini oshiradi, ularni zamonaviy ishchi bozoriga tayyorlaydi. Maxsus fan o'qituvchilari uchun mediakompetentlikni rivojlantirish nafaqat o'quv jarayonida samaradorlikni ta'minlaydi, balki ularning kasbiy rivojlanishiga, raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, masofaviy ta'lim jarayonlarida mediakompetentlikning ahamiyati kuchayib bormoqda, bu esa ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Eka, Asyarullah, Saefudin., Kamin, Sumardi. (2019). Learning Media for Vocational Education. doi: 10.2991/ICTVET-18.2019.36

Riana, T., Mangesa., Anas, Arfandi. (2018). An Interactive Media on Competency Based Training at Vocational High School. doi: 10.2991/ICAAIP-17.2018.46

Tamara, Pigozne., Aivars, Pigoznis. (2015). Improvement of Media Competence within Cooperative Learning Process in a Vocational Education Institution. doi: 10.17770/SIE2015VOL2.424

Nur, Fakhrunnisaa., Sudji, Munadi. (2019). Relevance of Multimedia Expertise Competency in Vocational Schools toward the needs of Business/Industrial World. doi: 10.26858/EST.V5I1.6923

Liudmyla, Isak., Oleksandr, Babak., Yevhen, Hren. (2023). Digital Tools in Professional Education Training. Profesijna osvita: metodologija, teoriya ta tehnologii, doi: 10.31470/2415-3729-2023-18-104-12

Digital Literacy and Vocational Education: Essential Skills for the Modern Workforce. International journal of academic research in business & social sciences, (2023). doi: 10.6007/ijarbss/v13-i5/17080

AKSIOLOGIK YONDASHUVNING KELIB CHIQISH SHART-SHAROITLARI

*Hafizov Shahriyor Shavkatovich
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz, mamlakatimiz hududida yashab o'tgan ajdodlarimizning eramizdan avvalgi 3-ming yillik vaqtidagi bayramlari, urf-odatlari, an'analari haqida fikr bildirmoqchimiz.

Buning uchun avvalo, qadimdan Markaziy Osiyoda yashagan ajdodlarimiz - saklar, massagetlar, so'g'dlar xorazmiylarning urf-odatlari, sayllari shunngdek asrlar davomida shakllanib kelayotgan o'zbek xalqining o'ziga xos bayramlari mazmun-mohiyatini yoritishga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: aksiologik yondashuv, farvardin moh, tol bargak, voqeband, harakatli o'yinlar, syujet, tepa kurash. qo'riqchi, aylanib tep, qirq tosh, chirkash.

ПРЕДПОСЫЛКИ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

*Хафизов Шахриёр Шавкатович
Магистр Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация: В этой статье мы хотели бы высказать свое мнение о праздниках, обычаях и традициях наших предков, живших на территории нашей страны в III тысячелетии до нашей эры.

Прежде всего, мы попытаемся пролить свет на сущность уникальных праздников узбекского народа, формировавшихся веками, а также на традиции и обычаи наших предков – саков, массагетов, согдийцев, хорезмийцев, которые жили в Средней Азии с древнейших времен.

Ключевые слова: аксиологический подход, фарвардин мох, ивовый лист, экишен-игры, сюжет, тяжёлая борьба. сторож, брыкайся, сорок камней

BACKGROUND CONDITIONS OF THE AXIOLOGICAL APPROACH

*Hafizov Shahriyor Shavkatovich
Graduate student of Bukhara State Pedagogical Institute*

Abstract: In this article, we would like to express our opinion about the holidays, customs, and traditions of our ancestors who lived in the territory of our country during the 3rd millennium BC.

First of all, we will try to shed light on the essence of the unique holidays of the Uzbek people, which have been formed for centuries, as well as the traditions and customs of our ancestors, the Sakas, Massagets, Sogdians, Khorezmians, who lived in Central Asia since ancient times.

Key words: axiological approach, farvardin moh, willow leaf, action games, plot, uphill struggle. watchman, kick around, forty stones, dirty.

Kirish. Meloddan avvalgi 1-ming yillik boshida (30-26 asr ilgari) Markaziy Osiyoda o'troq dehqonchilikning tarkib topishi, ibtidoiy jamiyatning yemirilishi natijasida, quldorlik tuzumining paydo bo'lishi, So'g'd, Xorazm, Baqtriya kabi davlatlarning vujudga kelishi, diniy qarashlarning shakllana borishi o'z davriga mos urf-odat, bayram marosim va an'analarni o'tkazish va ularga rioya qilish imkoniyatini hosil qildi.

Ayniqsa, Markaziy Osiyoda zardushtiylik dinining vujudga kelishi natijasida shu qadimiy diniy falsafiy qarashga oid marosim va bayramlar mahalliy aholi o'rtasida keng tarqala bordi. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto" uning "Vispard" naskidagi qo'shiqlar, uchinchi "Yasna" qismidagi 72 bobli qurbonlik marosimi qo'shiqlari va diniy marosimlarga xos turli rusumlar talqini, to'rtinchi "Yasht" qismidagi mazdoparastlik xudolari va ma'budlariga bag'ishlangan 22 qo'shiq mazmunida keltirilgan diniy marosimlar va urf-odatlarning

ifodalanishi ushbu hududlarda qadriyatlarga asoslangan an'analarning takomillashib borishi va rivojlanganidan dalolat beradi.

Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekiston territoriyasida yashovchi xalqlarning bayramlarini o'rganishda X - XII asrlarda yashab ijod etgan buyuk mutafakkir, qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari o'ta muhim rol o'ynaydi. Beruniy o'zining bu asarida qadimiy xorazmiylar, so'g'dlar, eroniylar, rumliklar, yahudiylar, suriyaliklar, xristianlar, hindlar va boshqalarning kalendaridagi mashhur kunlar, hayitlar va odatlar haqida bebaho ma'lumotlarni bizga qoldirgan.

Alloma ushbu asarida qadimgi xorazmliklarning islomdan oldingi davrdagi hayit bayramini ikki turga bo'lgan:

1. Tabiat voqealariga bag'ishlangan: bahorgi teng kunlik, ya'ni Navro'z, otashgohlarda gulxan yoqish bayrami, giyohli patir va non yopish bayrami, Mina kechasi (sovuqda vafot etgan ayol xotirasiga bag'ishlangan bahorda o'tkaziladigan hayit) va hokazolar.

2. Diniy marosimlar (islomgacha bo'lgan davrda): arvoqlar uchun qabrlarga ovqat qo'yadigan kun va boshqalar. Beruniy hozir biz tushunadigan "bayram" so'zi o'rniga asosan "hayit" so'zini ishlatgan. Hozir ko'pgina adabiyotlarda "hayit" so'zi islom bayramlariga nisbatan qo'llaniladi. Beruniy esa "hayit" so'zini islomgacha bo'lgan tadbirlar ma'nosidpa keltiradi.

Islomgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo, Kichik va old Osiyo hududlarida zardushtiylarning falakiyot ilmiga asoslangan taqvimidan foydalanishgan. Ushbu xalqlarda yilning har fasli, oyida o'z bayramlari va mashhur kunlari bo'lgan. Masalan, "farvardin moh" - yoz boshi, "tir moh" - kuz boshi, "mehr moh" - qish boshi, "diniy moh" - bahorning ilk kuni hisoblangan. Bu oylar ichida to'rt faslga qarab ishlatiladigan eng shukuhli bayram kunlari bor edi", - deydi Beruniy.

Etnogrof tarixchi olim N.P.Lobachev, qadimgi zamonlardan boshlab Markaziy Osiyo hududlarida har yilning boshi bahorning ilk kunlarida nishonlangan deb yozadi. Eron hukmdorlari Sosoniylar yil boshini yozga-ya'ni yozgi quyoshning tik turishi kuniga ko'chirishgan.[3]

Ammo, oy taqvimiga o'tilgandan so'ng, yilning dastlabki oyi yana bahorga, tun va kunduzning baravar bo'lish kuniga 22 martga ko'chirilgan.

Bu haqda Beruniy yozadi: "Navro'z... avvalgi davrlarda... Quyoshning saraton burjiga kirish paytiga to'g'ri kelar edi. Ammo u ortga surilgach, bahor vaqtiga to'g'ri keladigan bo'ldi. Hozir u yil davomida unga xizmat qilinadigan davr, ya'ni bahor yomg'iri birinchi tomchisi tushishidan boshlab, gullar ochilishi, daraxtlar gullashidan mevalari yetilguncha, jonzotlarda o'zaro munosabat qilish vujudga kelgancha davom etadigan kunlarda o'zini namoyish etadi. Shu sabab Navro'z olamning yaratilishi va davom etishiga dalil sifatida e'tirof etilgan.

Bayramlar, tabiat hodisalari mohiyatini ifodalash va turli fasllarining o'ziga xos jihatlari aks ettirgan holda, inson faoliyat natijalarini madh etishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Xususan, islomgacha davrda tashkil etilgan bayramlarning mohiyatini o'rganish tadqiqotimiz uchun muhim ahamiyatga ega.

Bu bayramlar toifasiga - "Tirgon" yoki "Ro'zi tir", "Tir", "tirlama" atamasi hozirgi davrda "kuz" degan ma'noni bildirishini hisobga olsak, bu bayram chindanam kuzda nishonlanishini hisobga olish zarurdir.

"Navro'z" kuni tabiatda jonlanish boshlansa, "Mehrjon" kuni o'suvchi narsalarning chegarasiga yetib, o'sish moddalarining undan uzilishi va hayvonlarning nasllanishdan to'xtalishi sodir bo'lgan.

Agar bahor so'ngida va yozda suvga e'tiqod qilish odatlari keng tarqalgan bo'lsa, kech kuz, qish va erta bahorda tashkil etiladigan turli xil bayramlar hamda marosimlarda olov yoqish rasm tusiga kirgan.

Zardushtiylar hayit va marosimlarini o'tkazish uchun doimo olov yonishi ta'minlangan otashkadalarda to'planishgan.

Zardushtiylarning sara e'tiqod qiladigan bayramlaridan asosiysi Sada bayrami bo'lgan. Bu bayram Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" asari mazmunida o'z aksini topib, olovning

insoniyatga taqdim qilinishini nishonlash tadbiri sifatida e'tirof etiladi.

Beruniy bayon qilgan "Sada" qishning oxirida o'tkazilgan. Mutafakkir bu bayram haqida quyidagi qiziqarli ma'lumotlarni keltiradi. Aynan ushbu kun qish jahannamdan dunyo yuzasiga chiqadi. Shu sababli odamlar olov yoqib, izg'irin va sovuq zararini bartaraf etish maqsadida tutatqi tutadilar. Hatto, o'sha kecha olov yoqib gulxan tashkil etish, ushbu gulxanda yovvoyi hayvonlarni kuydirib, alanga ichida turli qush va parrandalarni uchirib hamda olov atrofida turli mast qiluvchi ichimliklarni ichib kayf-safo qiladilar va raqsga tushadilar.

Arablar Markaziy Osiyoni bosib olgandan keyin qadimdan mavjud bo'lgan tabiat va mehnat bayramlariga qarshi kurash olib bordilar. Biroq xalqning madaniyati, ma'naviyati asosiga aylangan tadbirlar halq bayramlariga qarshi kurashish bosqinchilar uchun qiyinchilik tug'dirdi.

O'zlaridan oldingi ma'naviy-madaniyat ahkomlarini bartaraf eta olmagan so'ng, yangi din vakillari hisoblanmish arablar xalq bayramlariga diniy mazmun baxsh etishga, ularni islom an'analari bilan boyitishga urinishdi. Shuningdek, arablar islom madaniyati bilan birga "Qurbon hayiti", "Ro'za hayiti" kabi bayramlarni diniy ahkomlar asosida bosib olingan hududlardagi xalqlar hayotiga singdira boshlashdi.

Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan bayramlar tarixiga haqida fikr yuritar ekanmiz, shu o'rinda islom dini orqali kirib kelgan bayramlarga ham murojoat qilishni maqsadga suvofiq deb topdik.

Islom olamida asosan ikkita rasmiy diniy bayram mavjud: Birinchisi bayram – "Qurbon hayit" arabcha nomi-"iyd al kabir", "iyd al-adho", yetti kun – hijriy zu-l-hijja oyining 20-13 kunlarida va kichik bayram-"Ro'za hayit" - arabcha nomi "iyd as sag'ir", "iyd al-fitr" esa uch kun shavval oyining boshida xalq tomonidan nishonlangan. Ushbu bayramlarning asosiy ahkomlari – nomoz vaqtida erta turib barcha ibodat ruknlarini istefoda etish hamda bu dunyoni tark etganlar xotirasini yod etib duo va sadaqa ulashishdan iborat hisoblanadi.

Qurbon hayitida haj va qurbonlik qilish, ro'za hayitida esa muqaddas oy nihoyasida og'iz ochish, fitr - sadaqa berish kabi ahkomlar mavjud. Islomda keyinroq yana bir bayram "mavlud" ("mavlud an-nabiy") – Muhammad nabiy s.a.v.payg'ambarimizning tug'ilgan kunlari rabial-avval oyining 12-kunida nishonlana boshlangan. Mavlud bayrami payg'ambar hadsilari hamda payg'ambar sha'niga madhiyalardan iborat she'rlar o'qilib, sadaqalar beriladi, ruhoniylarning yig'ilishlari o'tkaziladi.

Mahalliy xalqlarning bayramlari ham islom dini bayramiga o'z ta'sirini ko'rsatganligini ta'kidlashimiz lozim.

Masalan "Arafa" kuni yon qo'shnilariga pishiriqlar ulashish, "hayitlik", yangi liboslarni kiydirish, o'zaro oila a'zolari, keksa, bemor, ijtimoiy himoyaga muhtoj insonlardan xabar olish, Arafa kunida oila a'zolaribilan sayl qilish kabi odatlar islom bayramlarining ham tarkibiy qismlariga aylanib ketgan.

Barcha pedagogik fikrlar taraqqiyoti jarayonida xalqlarning, jumladan, Markaziy Osiyo xalqlarining urf-odatlarini, an'analari, hayoti, turmush madaniyati, geografik sharoiti, iqlim, ijtimoiy omillarga xos xususiyatlar tadrijiy asosda shakllanib, taraqqiy etib borgan.

Dunyo xalqlarida mehnat mavsumi har bir fasl asosida mos ravishda, ya'ni erta bahorda - mehnat mavsumiga kirishdan oldin, yozda - hosil yig'ishtirishdan oldin, kuzda - hosil to'plangandan so'ng qishda ayniqsa, dalalar uyquga ketgan vaqtda uyushtiriladigan mavsumiy marosim va bayramlar mavjud bo'lgan va ular zamonga mos o'zgarib borgan.

Bu hodisaning O'rta asrlarda hozirgi O'zbekiston territoriyasida yashovchi aholining yil fasllari va mehnat jarayoni bilan bog'liq bo'lgan mavsumiy ("kalendar") bayramlari misolida ham yaqqol ko'rish mumkin. Bahor bayramlar mehnatkash xalqning hayoti va yangi mehnat mavsumi boshlanishida muhim o'rin tutgan. Bahor kirib kelishini kutib olish bilan bog'liq bayramlar ajdodalarimiz merosida mavjud bo'lgan.

Ilmiy-urfoniy, tarixiy, falsafiy manbalar, badiiy adabiyotlar mazmuni va matnlarini tahlil etish natijalarini shuni ko'rsatadiki, bahoriy bayramlar insoniyat paydo bo'lishi bilan bir vaqtda shakllanib, ularning hissiyotlari, tabiatga munosabatlarini ifodalagan keyinchalik, turli xalqlarning an'analari sifatida xilma-xil ko'rinishlarda o'z ifodasini topgan.

Chunonchi, Yaponiyada milliy qadriyat sifatida – "Risson", qadimgi xitoyliklarda-

“Chunpze”, Rossiya xalqlarida – “Maslennitsa”, Markaziy Osiyo xalqlarida esa, yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek, “Navro’z” ya’ni yangi kun deb e’tirof etilgan.

Markaziy Osiyo xalqlari o’rtasida “Navro’z” shunchalik keng tarqalib bordiki, u haqda so’z yuritmagan, uning madhini kuylamagan allomalar kam bo’lgan.

O’rta asr va tarixiy taqqiyot davrida “Navro’z”ning xalqning ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy mavqeyi, tarbiyaviy jarayon sifatidagi ahamiyati, yoshlarni ma’aniy-axloqiy tarbiyalash sifatidagi ahamiyati sifatida Narshaxiy, Abu Rayhon Beruniy, Abdulqosim Firdavsiy, Mahmud Qoshg’ariy, Jaloliddin Rumiy, Anvari Abivardiy, Umar Xayyom, Alisher Navoiy, Poshoxo’jja, Mirzo Bedil, Furqat, Muqimiy, Fitrat kabi allomalar, shoirlar va mutafakkirlar o’zlarining ajoyib fikr-mulohazalar bildirganlar, go’zal ash’orlar bitganlar.[6]

Markaziy Osiyo xalqlari orasida bahor fasli o’tkaziladigan yana bir tadbir “Darveshona” deb nomlangan. “Darveshona” ritualida mahalladan tanlab olingan kishilar, har yil bahorda qishloqlar va shahardagi mahallalarda 3-4 kishi hovlima-hovli yurib, mablag’ yig’gan yoki oziq-ovqat to’plagan, so’ngra biror kishining hovlisida yoki masjidda ovqat (halisa) pishirib, butun mahalla aholisi bilan birgalikda baham ko’rishgan. Mazkur, marosim mamlakatda biror ofat, vabo, o’lat kabi kasalliklar tarqalganida, yoki ob-havoning noqulay kelishi sababli, oziq-ovqat mahsulotlarining kamayib ketishi sababali ocharchilikning boshlanishi va undan xalos bo’lish, boshqa niyatlarda ollohdan madad so’rash mazmunida o’tkazilgan.

Mazkur marosim darvishlar odatlariga o’xshab uyma-uy yurib, oziq-ovqat yig’ish bilan bog’liq bo’lgani uchun “Darvishona” (darvishlarga o’xshab) deb nom olgan.

O’zbekiston hududidagi bahor fasliga bag’ishlangan turli an’analari va qadriyatlarning tengsiz namunasi sifatida tabiatning eng go’zal mahsuloti-gulga bag’ishlangan sayllar alohida o’rin tutgan.

Xalq bayramlarining tadqiqotchisi L.A.Tulseva bergan ma’lumotlarga qaraganda, Nurota qir adirlarida gullar ochilgan mahalda “Qizil gul” sayli, Vodiya “Lola sayli”, Samarqand va uning tevarik-atrofidagi hududlarda mevali daraxtlar, jumladan behi gullaganda- “Sayli guli behi” ya’ni Behi guli sayli, Buxoroda “Sayri guli surx”, “Xurushi mug’on”, “Sayri bulbul” singari sayllar hamda maxsus tashkil etilgan bayramlar uyushtirilgan. [2]

O’zbek xalqi bahordagi gulga bag’ishlangan sayllarni juda sevib, unga oldindan tayyorgarlik ko’rgan. Ular turli hududlarda turlicha – “Lola sayli”, “Sumbula sayli”, “Qizil gul sayli” kabi nomlar bilan uyushtirilgan.

Etnograf-folklorchilar bergan ma’lumotlarga qaraganda, Farg’ona vodiysining tog’ yonbag’irlarida uyushtirilgan “Lola sayli” bayramini xalq tomonidan saylangan «lolachilar» tashkil etishgan. Bu o’ziga xos marosim maxsus aytiladigan qo’shiqlar, tomoshalar, o’yinlarga boy bo’lib, butun aholini saylgoh tomon yo’llashdan boshlangan.

Tabiat bilan bog’liq bunday sayllar O’zbekistonning har joyida o’ziga xos tarzda o’tkazilgan. Yuqorida ko’rsatib o’tganimizdek, Buxoroda asrlar davrida o’tkazilgan gul sayllari bir oy davomida tashkillashtirilib, mamlakat, xonlik, amirlikning barcha hududlarida navbatma-navbat tashkil etilgan.

Maxsus belgilangan maydonlarda xalq qiziqchilari, dorbozlar o’zlarining tomoshalarini ko’rsatishgan, bir joyda bedana, qo’chqor, xo’roz, tuyalar urishtirilgan, uloq o’yinlari tashkil etilgan, ikkinchi joyda oziq-ovqat hamda kiyim-kechak sotiladigan bozor uyushtirilgan, yana bir joyda shirin, xushxo’r taomlar pishirilgan.

Qadimgi Xorazmda Qizil gul sayli alohida marosim sifatida tashkil etilib, bu sayllarda yoshu-qari, erkak-ayollar va bolalar qatnashgan. Yosh yigitlar o’zlari yoqtirgan va uylanishni xohlagan qizlarga turli xil mevalar, olma, anor, noklarni otishi bayramning shukuhli hamda quvonarli o’tishini ta’minlagan.

Azal-azaldan avloddan-avlodga o’tib kelayatgan bunday xalq bayramlari va urf-odatlarida, diniy jihatlari kam bo’lganligi bilan xarakterlidir.

Xalqdan meros bo’lib kelayotgan an’anaviy gul sayllariga munosabat hozirgi davrda yangicha munosabat kasb etmoqda.

Yoz hamda kuzda o’tkaziladigan bayramlar. Tarixiy manbalarga asosanib aytish mumkinki, yozning issiq vaqtlarida tadbirlar deyarli o’tkazilmagan. Ammo xalqning o’z madaniyatiga

bo'lgan munosabati asosida bayramlar va tadbirlar o'tkazib kelinavergan. Tadqiqotimiz doirasida Markaziy Osiyo hududlarida yoz faslida o'tkazilgan bayramlar haqida to'xtalib o'tamiz.

Ma'lumki, issiq iqlim sharoitida yashaydigan xalqlarda azaldan suv bo'yi, ko'llar, hovuzlar, sharsharalarga borib hordiq chiqarishga doir odatlar va oilaviy tadbirlar doim bo'lgan.

Biroq bu urf-odatlar arablar istilosidan keyin kamayib, ko'pgina joylarda yo'qolib ketdi. Shunday bo'lsada, O'zbekistonning ba'zi joylarida qadimdan o'tkazilib yaqingacha saqlanib kelgan "Suv sayli" haqidagi ba'zi ma'lumotlar topilmoqda.

Folklorshunos olim B.Sarimsoqov dalad oxirgi bug'doy boshog'ini o'rishga bag'ishlangan marosim shunday yozadi: oxirgi bug'doy boshog'i "Ona bug'doy" deb atalib, uni o'rib olingandai so'ng, maxsus tutam holda bog'lanadi, uyga olib ketishadi va bahorgi ekish paytigacha saqlanadi. Bahorda uning bir qismidan non (patir) pishiriladi va uni dalaga don sepishga chiqqan dehqonlarga ulashib beriladi, ikkinchi qismidan esa urug'lik don sifatida foydalaniladi.

G'allakorlar "Ona bug'doy" donidan tayyorlangan nonni yeb, "bu yil ham hosil mo'l bo'lsin, ona bug'doy o'zi qo'llasin, bobodehqon madadkor bo'lsin!" deb duo qiladilar va qolgan donni birinchi urug'lar sifatida yerga sepishadi.

"Qor xat" "Suyunchi" uslubida yozilib, uning mazmuni albatta birinchi kor bilan tabriklash, ishlariga muvaffaqiyatlar tilash va buning evaziga muallifdan ma'lum istak-shartni bajarish kerakligi haqida yoziladi. Odatda qor xat sharti ziyofat berilishi kerakligi yoki biron sovg'a olib berishdan iborat bo'ladi. Yozning oxirgi kunlari kuzning boshlanishida dehqonlar hosil yig'ishga bag'ishlangan bayramlarni nishonlashgan.

O'rta asrlar davrida kuzgi bayramlarni nishonlash kamayib, hosilni yig'ish va mo'l-ko'l hosil yidishi munosabati bilan bog'liq bayramlar nishonlanadigan bo'ldi. Markaziy Osiyoning sersuv hududlarida bug'doy yetilishi va pishishi, uni o'rib olish, xalqqa rizqu-ro'z ulashish holatini anglatuvchi bayramlarning nishonlanishi an'anaga aylanib ketdi.[5]

O'zbek dehqonlarining hayoti, mehnati va hosilni terish va oilasini boqishga bo'lgan ehtiyojning qondirilishiga bag'ishlangan bayramlardan biri Qovun sayli bayramidir. 20-asr boshlarida "Qovun sayli" dehqonlarning polizlarda qovun-tarvuzlarini yig'ish holatida bayram holatida boshlanib, maxsus tashkil etilgan maydonlar va guzarlarda davom ettirilgan. Ba'zan ushbu sayllar poliz mahsulotlari ko'payib ketishi natijasida haftalab, oylab davom etgan. Bozorlarda, maxsus tashkil etilgan maydonlarda xalq ichidan chiqqan sohir, qo'shiqchilar, baxshilar, dorbozlar, sozandalar o'zlarining san'at namunalarini namoyish qilganlar.

Sayl mobaynida tomosha va musobaqalar o'tkazilgan. Ba'zi joylarda (masalan, Xorazmda) "Qovun sayli"ni o'tkazish jarayonida eng yaxshi qovun navi va eng shirin mahsulot yetishtirgan dehqonlarni "Usta qovunchi" deb tan olishib, ularga to'n va do'ppi kiydirishgan. Paxta yetishtiradigan dehqonlarning ham hosilni yig'ib olganlaridan so'ng nishonlanadigan bayramlari bo'lib, ular har turli hududlarda Xirmon to'yi, keyinroq "Paxta hosili" deb nom olgan.

Xulosa. Xalqning qon-qongiga singib ketgan va hayotining ajralmas qimiga aylangan qadriyatlarini tiklash juda murakkab, shu bilan birga muqaddas ish bo'lib, u avvalo xalq odatlarini chuqur o'rganmoqni, joylarda saqlanib qolgan xalq tajribasini umumlashtirishni taqozo etadi. Xalkimizning betakror urf-odatlari, milliy qadriyatlari ko'p. Ular asrlar davomida sayqallanib, avloddan-avlodga o'tib kelayapti.

Bu bebaho boylik ma'naviy msrosimizning tarkibiy qismiga aylangan.

Xalqimizga mos va uning orzu-istaklarini ifodalaydigan qadriyatlarimiz mazmunida millatning yuksak salohiyati, niyatlari, intilishlari, o'ziga xosligi, mentaliteti, tafakkuri ifodasini topadi.

Milliy qadriyatlar o'z mazmunida har bir millatning o'ziga xosligi, diniy ahkomlari, urf odatlari, bayram va an'analari, munosabatlar tizimini mujjasamlashtiradi. Muayyan xalqning doimiy hayot tarzida qadriyatlar: an'ana, urf-odat, marosim, bayramlar sifatida alohida ahamiyatga ega bo'lib bu qadriyatlar inson ijtimoiy faoliyatining o'ziga xos xodisasi sifatida namoyon bo'ladi.

Milliy qadriyatlarning mohiyatini ifodalaydigan an'ana, marosim va odatlar o'zbek xalqi hayotining ajralmas qismidir.

Adabiyotlar ro'yxati

Rokeach M. The Nature of Human Values. New York: The Free Press, 1973. 438 p.

Portnex Y. Спортивные и боевые игры.— Moskva, 1997. — 117 с.

Solovov A.V. Design of computer systems for educational purposes: a guide. — Samara: SSAU, 1995.—138 p.

Schwartz S.H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries // Advances in experimental social Psychology. Vol.25. 1992. P.1-65.

Шавкатович, Ҳафизов Шаҳриёр. «ЎЗБЕК ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ.» E Conference Zone. 2023.

Shavkatovich, Hafizov Shahriyor. «O 'ZBEK XALQ O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.» PEDAGOGS journali 1.1 (2023): 434-434.

Shavkatovich, Hafizov Shahryar. «THE ROLE OF AXIOLOGICAL EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE PREPARATION OF STUDENTS FOR SOCIAL-PEDAGOGICAL ACTIVITY.» International Journal of Advance Scientific Research 3.12 (2023): 407-410.

Shavkatovich, Hafizov Shahryar. «STUDY OF THE FORMATION OF CIVIL CULTURE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS BASED ON THE AXIOLOGICAL APPROACH IN PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SOURCES.» International Scientific and Current Research Conferences. 2024.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI TA'LIM MAZMUNINI LOYIHALASHGA O'RGATISH

Haydargulova Mahliyo Zafarovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti tayanch doktoranti
<https://orcid.org/0009-0004-2945-0619>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilariga ta'lim mazmunini loyihalashni o'rgatish orqali ta'lim jarayonini yanada tushunarli va samarali tashkil etish yoritiladi. Loyihaga asoslangan o'qitish metodikasi yordamida o'qituvchi dars jarayonini qiyinchiliklarsiz va qiziqarli o'tkazadi va o'quvchilar loyiha ishlarida faol ishtirok etishi natijasida yuz beradigan foydalar izohlanadi.

TRAINING FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS TO DESIGN THE EDUCATIONAL CONTENT

Haydarkulova Mahliyo Zafarovna
base doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article highlights the more understandable and effective organization of the educational process by teaching elementary school teachers how to design educational content. With the help of the project-based teaching methodology, the teacher makes the lesson process easy and interesting, and the benefits of students' active participation in project work are explained.

ОБУЧЕНИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПРОЕКТИРОВАНИЮ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ

Хайдаркулова Махлиё Зафаровна
базовый докторант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье освещается более понятная и эффективная организация учебного процесса путем обучения учителей начальных классов методам проектирования образовательного контента. С помощью проектной методики обучения преподаватель делает процесс урока легким и интересным, разъясняет преимущества активного участия учащихся в проектной работе.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, loyihalash, texnologiya, samaradorlik, metodik tayyorgarlik, intellektual qobiliyat, o'qituvchi, dars, muammo

Keywords: Elementary class, design, technology, efficiency, methodical preparation, intellectual ability, teacher, lesson, problem

Ключевые слова: Начальный класс, проектирование, технология, эффективность, методическая подготовка, интеллектуальные способности, учитель, урок, проблема

Kirish. Ta'lim sohasini isloh qilishni, avvalambor, boshlang'ich ta'limdan boshlash zarur. Chunki, bolaning dunyoqarashi, didi, salohiyati shakllanadigan boshlang'ich sinflarda eng yetuk, eng tajribali murabbiylar biriktirib qo'yilishi kerak. Shu zaruratdan, ta'lim tizimini tubdan isloh qilish rejalashtirilgan. Ta'lim sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirishda moddiy omillar bilan bir qatorda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish bugungi kun davr talablariga muvofiq kelajak avlod kadrlarini tayyorlashni davrning o'zi taqozo etmoqda.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining intellektual fikrlay olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, o'zini-o'zi anglash salohiyatini shakllantirishi, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga o'rgatishi, boshqalar fikrlarini tushunishini,

shaxsiy fikrlarini og'zaki va yozma bayon eta olish hislatlarini shakllantirishga erishishi lozim.

Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgariligi ustida ishlash jarayonida talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar berish bilan cheklanib qolmay o'rganilgan bilimlarni amaliy jarayonda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini ham shakllantirib borilishiga alohida ahamiyat berish lozim. Xususan, boshlang'ich ta'lim fanlarini amaliy o'rgatish, muntazam va izchil o'rgatish, namunalar va maxsus mashqlar asosida o'rgatish, turli xatolarning oldini olish va ularni to'g'rilash orqali bajarish kabi o'z ustida ishlovchi amaliy vazifalarni bajarish orqali singdirib borish muhim xisoblanadi. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, barcha o'quv fani dasturidagi mavzularni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradigan, mustaqil fikr yuritish, fikrini erkin ifodalash, boshqalar fikrini tinglash, mulohaza yuritish, ulardan eng muhimlarini ajrata olish, o'z fikrini ilgari surish, uni dalillash, umumlashtirish va xulosalashga o'rgatish, o'qituvchining til materialidan foydalanishga qiziqish uyg'otish, unda amalda foydalanish ehtiyojini yuzaga keltirish hozirgi kun talabi sifatida o'rganilmoqda.

Yuqorida qayd etilganidek, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish borasida bir qancha vazifalar ajratib ko'rsatiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fanlarni o'qitish jarayonidagi vazifalari quyidagilar:

- fan-o'quvchini fikr yurita olishga undashi kerak;
- o'zgalar fikrini anglashga o'rgata olishi muxim;
- o'z fikrini og'zaki hamda yozma ravishda ravon bayon qila olishga yo'naltirishi;
- ta'lim falsafasi va tarixi tomonlama kompetentli bo'lishi va fan doirasida mustahkamlangan bilim, ko'nikma, malaka tushunchalariga izoh bera olish zarur. Mazkur vazifalarni boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shakllantirilishi bevosita o'quvchilarni kelajakda bilimli va intellektual rivojlangan kadrlar bo'lib yetishida o'z samarasini ko'rsatadi. Bu jarayonda ta'lim mazmunini loyihalashdan foydalanish mumkin. Ta'lim mazmunini loyihalash orqali o'qituvchiga dars jarayonini tashkil etish osonlashadi va o'quvchilarda ham tizimli bilimlar va ko'nikmalar hosil bo'lishiga yordam beradi.

Metodlar. Loyihaga asoslangan o'qitish – bu hayotiy, real muammolar asosida loyihalangan, faol o'rganish orqali chuqur bilimga ega bo'lishi kafolatlangan, o'zgaruvchan sinf-dars yondashuvini o'zida aks ettiradi. Yasseri Dar, Finley M. Patrik, E.Blayne, Devis V. Devid va boshqalarning e'tirof etishicha, PBL talabalarni loyihaga asoslangan o'qitish (Project-based learning) aniq dalillarni taqdim etuvchi yoki savol berish, muammolar qo'yish, ularning ssenariylarini taklif qilish orqali bilim olishning ravon yo'lini ko'rsatuvchi, qog'ozga, yodlashga, o'qituvchi boshchiligidagi ko'rsatmalarga tayanishdan farqli ravishda faol o'rganish hamda izlanishga asoslangan o'qitish uslubi negiziga quriladi. Jon Larmer, Jon Mergendoller va Suzi Bosslarning ta'kidlashicha, loyihaga asoslangan o'qitish kuchli o'qitish yondashuvi bo'lib, uni amalga oshirish davomida quyidagilarga ega bo'linadi:

- o'quvchilarni bilim olishga rag'batlantiradi;
- o'quvchi va talabalarni oliy ta'limga, kasbga, kasbiy o'sish nuqtalarini belgilashga (individual kasbiy trayektoriyani rejalashtirishga), ijtimoiy faol fuqarolikka tayyorlaydi;
- o'quvchi va talabalardan chuqur bilim hamda fikrlash qobiliyatlarini namoyish etishni talab qiladigan topshiriqlarni yaxshi bajarishga (bizningcha, o'qituvchi uchun ijtimoiy buyurtmani bajarishga) yordam beradi;
- o'qituvchilarga yanada qonikarli tarzda dars berish imkonini taqdim qiladi;
- ta'lim tashkilotlarini nafaqat ota-onalar, boshqa jamoalar, balki butun dunyo bilan muloqot qilish va bog'lanishning yangi usullari bilan ta'minlaydi.

Tadqiqotchi-trener Terri Xeykning o'z blogidagi (Teach Thought) qarashlariga ko'ra loyihaga asoslangan o'qitishning uch turi mavjud. Bulardan birinchisi, qiyinchilikka asoslangan o'qitish/muammoga asoslangan o'qitish (Challenge-Based Learning/Problem-Based Learning), ikkinchisi, muhitga yoki joyga asoslangan ta'lim (Place-Based Education), uchinchisi, faollikka asoslangan o'qitish (Activity-Based learning) sanaladi. Qiyinchilikka asoslangan o'qitish – bu o'quvchilarni o'z uylarida, maktablarida va jamoalarida sa'y-harakatlar

orqali mavjud real muammolarga yechim topish uchun kundalik hayotlarida zarur bo'lgan texnologiyalardan foydalanishga undaydigan o'qitish va o'rganish uchun qiziqarli fanlararo yondashuv. Olimning fikricha, har qanday loyiha ma'lum bir qiyinchilikni hal qilishga, undan ma'lum natijadorlik orqali rivojlanishga qaratilsa, u haqiqiy loyihaga asoslangan o'qitish sifatida namoyon bo'ladi. Joyga yoki etnik kelib chiqishiga asoslangan ta'lim o'quvchilarni mahalliy meros, madaniyatlar, landshaftlar, imkoniyatlar va tajribalarga olib kiradi, ushbu o'qitish turidan til san'ati, matematika, ijtimoiy fanlar va boshqa fanlarni o'rganish uchun asos sifatida foydalaniladi hamda shu orqali jamoa bo'lib mahalliy maktab yoki xizmat ko'rsatish loyihalarida ishtirok etish orqali o'rganishni ta'kidlaydi. Faollikka asoslangan o'qitish ko'proq amaliy mashg'ulotlar uchun mo'ljallangan. Maktabda turli fan doirasida o'quvchilar bilan ishlashda loyihaga asoslangan o'qitishni qo'llab ko'rayotgan tadqiqotchi Laurens Xeyvudning ta'kidlashicha, o'quvchilar loyihada qo'yilgan ulkan muammoni bosqichma-bosqich hal qiladilar, jarayonda to'xtalishlar paydo bo'ladi, ya'ni har bir bosqichda kichik muvaffaqiyatsizliklar yuzaga kelishi mumkin.

LOYIHAGA ASOSLANGAN O'QITISH MOHIYATI o'qituvchidan loyihaga asoslangan o'qitish bo'yicha mukammal bilim va tajribaning talab qilinishi; talabalaridagi fan yuzasidan mavjud fundamental bilimlarga asoslanish, yangilarini o'zlashtirishga rag'batlantirish; haqiqiy muammolarni o'rganish uchun birgalikda ishlash va jarayonda o'quv dasturiga muvofiq ko'nikmalarni shakllantirish; mashaqqatli, ijodkorlikka asoslangan, erishish mumkin bo'lgan, qo'llab-quvvatlanadigan, uzoq muddatga mo'ljallangan; bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan, talabalarining bilim, ko'nikmalari va bilimsizlik sohasiga yo'naltirishga qaratilgan; loyihaga asoslangan o'qitish amaliyoti vositasida talabalar, o'qituvchilar, maktablar, ta'lim tashkilotlariga o'z amaliyotini takomillashtirish, tizimlashtirish va baholashga ko'maklashish; ijtimoiy buyurtma va standartlarga asoslangan mazmunni, shuningdek, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish, o'z-o'zini boshqarish, loyihalarni boshqarish va kollaborativlik kabi ko'nikmalarni qamrab olish; olib borilayotgan fan yoki o'quv dasturini o'zlashtirilganlik darajasidan kelib chiqib belgilash, sinflar kesimida soddadan murakkabga olib boruvchi jarayonni kuzatish; bilim, tushunish, anglash, jamoada ishlash, o'zgalarni eshitish, o'z fikrini asoslash, mas'uliyat, tirishqoqlik, muvaffaqiyatga eltuvchi ko'nikmalar zanjirini vujudga keltirish; mahsulotni yarata olish yoki taqdimot qilish zaruriyatini tushuntira olish

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ta'lim mazmunini loyihalashtirishni o'rganishi juda muhim, chunki, bilimlar poydevori bo'lmish boshlang'ich ta'limdanoq o'quvchilarga bu texnologiya asosida o'rgata olsa o'quvchilar yuqori sinflarda osonlik bilan bilimni mustahkamlab boradilar. Shu o'rinda Prezident Jo Baydenning ta'limga o'tish guruhi rahbari Linda Darling-Xemmondning bir fikrini keltirib o'tishni maqul ko'rdim

...

«Biz loyiha asosida o'rganishni iqtidorli va iqtidorli kurslarda o'qiyotgan talabalarining juda oz qismiga cheklab qo'yardik va biz ularga «fikrlash ishi» deb ataydigan narsani beramiz. Bu mamlakatdagi imkoniyatlar bo'shlig'ini yanada kuchaytirdi.»

Adabiyotlar ro'yxati

Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: ped. fan... (PhD) diss. – Toshkent, 2017. – 168 b. (16-17-b.)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash” to'g'risida 2019-yil 29-aprel, 5712-sonli Farmoni.

Хамроев Алижон Рўзикулович “Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш” Дис-2021 248 б

Маъмуров Б. Б. “Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёнини лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш тизими” Дис-2018 264 б

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI

Ibragimova Gulsanam Nematovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, pedagogika fanlari
doktori*

Annotatsiya: Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yaratilayotgan sharoitlar, zamonaviy o'zgarishlar barcha imkoniyatlardan foydalana oladigan, o'ziga va o'z faoliyatiga nisbatan talabchan, maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan ota-onalar hamkorligini yo'lga qo'ya oladigan, o'z ishining ustasi bo'lgan, o'z sohasining sirlarini har tomonlama chuqur o'zlashtirgan, o'zini o'zi rivojlantiruvchi hamda o'z qobiliyati va imkoniyatlarini to'la ishga sola biladigan mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkiloti ni yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish masalalariga asosiy urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: innovasion kasbiy faoliyat, maktabgacha ta'lim, maktabgacha ta'lim tashkiloti, pedagogik jarayonni tashkil etish, ota-onalar hamkorligi, boshqaruv innovatsiyalari, innovatsion menejment.

ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Ибрагимова Гульсанам Нематовна

*Профессор Ташкентского государственного педагогического университета имени
Низами, доктор педагогических наук*

Аннотация: Условия, современные изменения, которые создаются сегодня в дошкольных образовательных организациях, позволяют использовать все возможности, быть требовательными к себе и своей деятельности, налаживать сотрудничество родителей с дошкольной образовательной организацией, быть мастером своего дела, всесторонне осваивать секреты своего дела, самосовершенствоваться и в полной мере реализовывать свои способности и возможности. растет потребность в знающих профессионалах. Вместе с тем проведенный анализ показывает необходимость решения вопросов обеспечения охвата детей дошкольным образованием, наполнения дошкольных образовательных организаций современными учебно-методическими материалами и художественной литературой, привлечения в сферу деятельности квалифицированных педагогических и управленческих кадров. Основной упор будет сделан на вопросы дальнейшего совершенствования дошкольной образовательной организации, обеспечения равного доступа детей к качественному дошкольному образованию, развития негосударственного сектора услуг дошкольного образования.

Ключевые слова: инновационная профессиональная деятельность, дошкольное образование, дошкольная образовательная организация, организация педагогического процесса, сотрудничество родителей, управленческие инновации, инновационный менеджмент.

THE PROCESS OF DEVELOPING INNOVATIVE ACTIVITIES OF A PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Ibragimova Gulsanam Nematovna

Professor of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Doctor of Pedagogical Sciences

Abstract: The conditions and modern changes that are being created today in preschool educational organizations allow you to use all opportunities, be demanding of yourself and your activities, establish cooperation between parents and a preschool educational organization, be a master of your craft, comprehensively master the secrets of your business, improve yourself and fully realize your abilities and capabilities. There is a growing need for knowledgeable professionals. At the same time, the analysis shows the need to address the issues of ensuring the coverage of children with preschool education, filling preschool educational organizations with modern educational materials and fiction, attracting qualified pedagogical and managerial personnel to the field of activity. The main focus will be on the issues of further improvement of the preschool educational organization, ensuring equal access of children to high-quality preschool education, and the development of the non-governmental sector of preschool education services.

Keywords: innovative professional activity, preschool education, preschool educational organization, organization of the pedagogical process, cooperation of parents, managerial innovations, innovative management.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion jarayonlarni ko'rib chiqib, ta'kidlash lozimki, "ta'limda innovatsiya" tushunchasini talqin qilganda, ko'proq yangi ishlanmalar, vositalar, usullar, tarbiya va ta'lim texnologiyalarni joriy etish tushuniladi. Innovatsion faoliyat bu – pedagogik faoliyatning alohidi turidir. Zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasasining hayoti pedagogika sohasidagi yangi yutuqlar, eksperimental faoliyatga tayanishi lozim. Bu ta'lim muassasasining turidan qat'iy nazar, pedagogik jamoaning faoliyati har doim ta'limning sifatiga qaratilganligi bilan shartlashgandi [1,2].

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini taraqqiyot tartibidagi faoliyati – maqsadga yo'naltirilgan, qonuniyatli, uzluksiz va muassasasining sifat jihatidan yangi holatda o'tishi ortga qaytmaydigan jarayon bo'lib, madaniy-ijodiy yo'nalganlikdan, hamda doimiy kengayotgan taraqqiyot salohiyatidan foydalanishdir.

Zamonaviy bosqichda maktabgacha ta'lim tashkilotini innovatsion faoliyatini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud, xususan:

- innovatsion dasturlarni mavjudlari bilan muvofiqlashtirish;
- turli pedagogik konsepsiyalar namoyondalarining uyg'unlashuvi;
- yangi turdagi ta'lim muassasalarini ota-onalarni talablariga to'g'ri kelmasiligi;
- ilmiy-uslubiy va moddiy-texnik ta'minotning yangilanishga ehtiyoji;
- malakali pedagogik kadrlarga ehtiyoj;
- yangiliklarni aniq sharoitlarga moslashtirish;
- innovatsiyalikni yuzaga chiqarish va uni shakllantirish uchun sharoitlar yaratish.

V.T.Kudryavsev maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion faoliyatni rivojlantirishning to'rt yo'nalishini ajratadi [3].

1. Maktabgacha ta'limni, maktabga tayyorlash bosqichi sifatida emas, balki mustaqil, ahamiyatli rivojlanayotgan va rivojlantirayotgan, bolalarni kamolga yetkazadigan, boyitilishiga qaratilgan maktabgacha ta'lim faoliyatiga xos bo'lgan faoliyatlarni (o'yinning ijodiy xarakteri, ertaklarning faol idroki, turli xil samarali faoliyat va h.k.) imkoniyatlari hisobidan yo'naltirilganligini ko'rib chiqish kerak.

2. Pedagogik jarayonda kattalar va bolalarni dialog orqali hamkorligi va teng sherik o'zaro ta'sir jarayonida sub'yekt-sub'yektiv insoniy munosabatlarni tasdiqlash.

3. Innovatika sohasidagi amaliyotchi va nazariyotchilar orasidagi aloqani rivojlantirish.

4. Tadqiqotchilik yondashuvi nuqtai-nazaridan tashkil etilayotgan keng qidiruv va eksperimental faoliyat.

Shunday qilib, zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotida innovasion faoliyatni ko'rib chiqib, biz quyidagilarni aniqladik:

Har bir maktabgacha ta'lim tashkiloti ikki asosiy faoliyat holatida ishlashi mumkin: "funktsiyalash" va "taraqqiyot", shulardan so'nggisi optimal, innovasion bo'lib, zamonaviy davrda mahalliy maktabgacha ta'lim tashkilotining taraqqiyoti quyidagi yo'nalishlar bo'yicha bormoqda:

ta'limni yangi mazmunini shakllantirish;

bolalarni rivojlantirish uchun tizimlar, usullar, innovasion pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish va amalga oshirish.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatida dolzarb muammolar va innovasion faoliyat taraqqiyotining yetakchi yo'nalishlari aniqlandi. Maktabgacha ta'lim tashkilotini faoliyatida sifatli o'zgarishlarga ko'mak beruvchi innovatsiyalarni qidirish va tadbiq etish, maktabgacha ta'lim tizimini optimizatsiyalashtiruvchi bosh mexanizmidir, undagi yetakchi o'rinni innovasion faoliyatni tadbiq etishga tayyor ijodiy pedagoglar egallaydilar.

"Innovatsiya" tushunchasi lotin tilidan olingan bo'lib (in-ga, novus-yangi), ya'ni tarjimai "yangilanish", "o'zlashtirish", "qandaydir yangilikni kiritish", "yangini joriy qilish", "yangilik kiritish". O'z navbatida "yangi" so'zi ushbu tushunchaning asosiy yadrosini tashkil etadi.

"Innovatsiya" tushunchasi keng va tor ma'noda ishlatiladi. Birinchi ma'noda innovatsiya – biror bir yangi ijtimoiy ehtiyojni yaxshiroq qondirish uchun yangi ilmiy, amaliy vosita, ya'ni yangilik yaratish, tarqatish va qo'llashni o'z tarkibiga oladigan kompleks jarayon sifatida qaraladi. "Innovatsiya", ikkinchi ma'noda, biror bir jamoa faoliyatini takomillashtirish uchun kiritilayotgan va bu innovatsiya sub'yekti tomonidan yangilik deb qabul qilingan yangi vosita, uslub, yondashuvlar tizimiga nisbatan ishlatiladi.

Mazkur tushunchaning bugungi kungacha xilma-xil ta'riflari shakllantirilgan bo'lib, ularni tahlil etish asosida biz o'zimizning tadqiqot yo'nalishimizni belgilab olishga zaruriyat sezdik.

Ta'lim tizimini boshqarishga doir o'ziga xos maktab yaratgan pedagog olim S.Turg'unovning fikricha, innovatsiya – maqsadga yo'naltirilgan o'zgartirishlar bo'lib, ma'lum bir ijtimoiy birlikka – muassasa, uyushma, jamoa va guruhlariga yangi, nisbatan barqaror bo'lgan elementlarni, umumiy holda xalqning ma'naviy-madaniy munosabatlari va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan yangiliklarni kiritishdir [4].

Malaka oshirish kurslarida tarix o'qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashga doir ilmiy-tadqiqot ishini amalga oshirgan M.Jumaniyozovanning ta'kidlashicha, innovatsiya – rivojlangan texnologik jarayonning takomillashgan mahsuloti ko'rinishida namoyon bo'ladigan ijodiy mehnatning natijasi. U amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'yekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'yektlarning harakat tizimi, ayni vaqtda u boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmi bo'lib hisoblanadi [5].

M.Jumaniyozovanning fikricha, agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi ba'zi tarkibiy qismlarnigina o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz "novatsiya" haqida fikr yuritayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat muayyan konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa, uning natijasi o'sha tizimning rivojlanishiga yoki uning tamoyilial o'zgarishiga olib kelsa, biz buni "innovatsiya" deya olamiz.

Faoliyat xususiyati jihatdan novatsiya ko'lami va vaqti bo'yicha chegaralangan, innovatsiya esa yaxlit va davomli bo'ladi. Novatsiya natijasida amaldagi tizimda alohida elementlar o'zgartiriladi, innovatsiya natijasida esa amaliyot sub'yektlarining pozitsiyalari to'la yangilanadi, tizimdagi aloqalar va tizim isloh qilinadi [6].

N.Mamadov o'zining "Umumiy ta'lim maktablarini innovasion boshqarish" deb nomlangan tadqiqotida innovatsiya – bu boshqaruv ob'yektini o'zgartirish hamda yuqori darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnik samaralarni qo'lga kiritish maqsadida muayyan sohalarga yangilikni tatbiq qilishning yakuniy natijasi ekanligini qayd etib o'tadi [7].

Pedagogika kollejlari innovasion jarayonlarni tizimli boshqarish muammosi bilan bog'liqlikda tadqiqot ishini olib borgan Sh.Zufarov tomonidan "innovatsiya" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Innovatsiya tushunchasi mazmunan "yangi", "yangilik"

tushunchalarining aynan o'zi emas. Istalgan yangilik, qachonki, amaliy faoliyatda o'zining keng qamrovli samarasini bersa va keng ko'lamli ehtiyoj ob'yektiga aylansagina, tom ma'nodagi innovatsiya deb atash mumkin bo'ladi".

Bo'lajak matematika o'qituvchisini innovasion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyotini fundamental asosda tadqiq etgan D.Yunusova tomonidan "innovatsiya" tushunchasiga "maqsadga qaratilgan o'zgarish bo'lib, qo'llanilish sohasidagi tizimni bir holatdan sifat jihatdan yangi holatga o'tkazish, uni tubdan takomillashtirish" [8] tarzida ta'rif berilgan.

Yuqoridagi ta'riflarning har biri o'ziga xos mazmunga ega bo'lsa-da, biroq mazkur tushunchaning takomillashgan ta'rifini shakllantirish ehtiyoji mavjud. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, biz "innovatsiya" tushunchasining quyidagi umumlashgan ta'rifini hosil qildik: "Innovatsiya – ob'yekt va sub'yekt faoliyatida sifat o'zgarishlarini ta'minlovchi, keng ommalashgan va yuqori samaradorlikka ega, an'anaviylik va istiqbol o'rtasida "ko'priq" vazifasini bajaruvchi, tizimli, uzviy va uzluksiz tarzda yangilik kiritishdir".

Innovatsiyalar texnologiya, iqtisodiyot, savdo-sotiq, ijtimoiy tizim bilan aloqadorlikda xilma-xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: pedagogik, iqtisodiy, tashkiliy, texnologik va boshqalar. Yoki yangiliklarni qo'llanilish sohasiga qarab texnik, tashkiliy, metodik, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy kabi guruhlariga ajraladi. Innovatsiyalarning xilma-xil turlari orasida pedagogik innovatsiyalar alohida ahamiyatga ega bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning muhim vositasi sanaladi.

Pedagogik innovatsiyalar deganda, pedagogik yangiliklarni o'rganish, o'zlashtirish, ularni baholash, foydalanish va amaliyotga tatbiq etish tushuniladi. O'z navbatida pedagogik innovatsiyalarning bir nechta turlari mavjud: modifitsiyalashgan, tuzatish kirituvchi, o'zgartirish kirituvchi, lokal, modulli, tizimli va boshqalar. Biroq, pedagogik innovatsiyalarning ko'proq umumlashgan tasnifi o'zida quyidagi ko'rinishni aks ettiradi:

- 1) ta'lim va tarbiya maqsadi va vazifalari hamda mazmuniga doir innovatsiyalar;
- 2) o'quv-tarbiya jarayoni metodlari, metodikasi va texnologiyasiga doir innovatsiyalar;
- 3) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishga doir innovatsiyalar.

Pedagogik innovatsiyalar keng qamrovli ko'rinishga ega bo'lib, ularning umumtomonidan qabul qilingan aniq tipologiyasi yoki tasnifi mavjud emas. Innovatsiyalarni guruhlashtirishga doir yigirmadan ortiq tasnif mavjud, xususan: uzoq muddatli innovatsiyalar va qisqa muddatli innovatsiyalar, radikal va reformatorli, avtoritar va liberal, inisiativ va administrativ va boshqalar.

S.Turg'unovning fikricha, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda innovasion salohiyatiga ko'ra, yangiliklar modernizatsiya, unifikatsiya, faoliyatni takomillashtirish, shaklan o'zgartirish, rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan modifikasion innovatsiyalar; oldindan ma'lum bo'lgan metodlarning elementlarini yangi tizimga birikishini nazarda tutuvchi birikkan innovatsiyalar; o'xshashlikka va umumiylikka ega bo'lmagan radikal innovatsiyalar innovasion jarayonlarning asosi sifatida belgilanishi mumkin.

Innovatsiyalarning xususiyatlariga ko'ra, ularni turli xil asoslar bilan turlicha tasniflash mumkin, ya'ni bugungi kunda yangilik kiritishning tugallangan tasnifi mavjud emas. Shu bilan birgalikda bizning tadqiqotlarimiz doirasida aniqlangan ma'lumotlarga ko'ra, pedagogik jarayonlarni tashkil etishda va samaradorligini ta'minlashda eng avvalo, yangiliklarni pedagogik jarayonlarning qaysi bo'g'iniga tegishli ekanligini inobatga olish maqsadga muvofiq hisoblanadi [9].

M.V.Klarin ta'limga innovasion yondashuvning ikkita turini ajratib ko'rsatadi: 1) o'quv jarayonining an'anaviy reproduktiv yo'nalganligi doirasida kafolatlangan natijalarni qo'lga kiritishga yo'naltirilgan modernizatsiyalashgan innovatsiyalar; 2) an'anaviy o'quv jarayonini qayta tashkillashtirishga yo'naltirilgan transformatsiyalangan innovatsiyalar. Olim birinchi yondashuvni texnologik, ikkinchisini tadqiqotchilikka doir yondashuv deb nomlaydi.

V.I.Belyayev ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni ularning yuzaga kelish tavsifiga ko'ra quyidagi ikki guruhga bo'ladi: 1) innovasion jarayonning barcha shart-sharoitlar tizimi, vosita va yo'llarini to'liq anglamagan holda yuzaga keluvchi innovatsiyalar. Bunday turdagi innovatsiyalarni empirik innovatsiyalar deb nomlash mumkin: pedagog innovatsiyaga o'zining

noan'anaviy tajribasi orqali boradi, tashkiliy qismi esa, stixiyali tarzda amalga oshadi; 2) ongli va maqsadga yo'naltirilgan faoliyat natijasi sifatida yuzaga keluvchi innovatsiyalar. Bunday turdagi innovatsiyalarni ilmiy tashkillashtirilgan innovatsiyalar deb atash mumkin. Mazkur innovatsiya birinchi turdagi innovatsiyadan o'zining nazariy asoslanganligi, natijalarning aniq ahamiyatga egaligi va keng ommalashganligi bilan yuqori turadi.

O.G.Xomeriki o'quv-tarbiya jarayonining u yoki bu tarkibiy qismi bilan bog'liqlikda innovatsiyalarni quyidagi turlarga ajratib ko'rsatadi:

- 1) ta'lim mazmuniga doir innovatsiyalar;
- 2) o'quv-tarbiya jarayoni metodlari, metodikasi va texnologiyasiga doir innovatsiyalar;
- 3) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishga doir innovatsiyalar;
- 4) ta'lim tizimini boshqarishga doir innovatsiyalar [10].

M.M.Potashnik va V.S.Lazarevlar ta'limda qo'llanilish ko'lamiga ko'ra innovatsiyalarni quyidagi turlarga ajratib ko'rsatishadi:

- 1) lokal, alohida, o'zaro bog'lanmagan xususiy innovatsiyalar;
- 2) o'zaro bog'langan, xususiy innovatsiyalar majmuini ifoda etuvchi modulli innovatsiyalar;
- 3) butun ta'lim muassasasini qamrab oluvchi tizimli innovatsiyalar [11].

Yangilikning o'zgarish tezligi va yangilik darajasiga ko'ra innovatsiyalarning ko'proq detallashtirilgan tasnifini N.Yu.Postalyuk quyidagicha taklif etadi:

Nulevoy raqamli innovatsiyalar – tizimning dastlabki xususiyatlarini regeneratsiya qilish (an'anaviy ta'lim tizimi yoki uning elementlarini qayta ishlab chiqish).

Birinchi raqamli innovatsiyalar tizimda miqdor o'zgarishlar kiritish bilan tavsiflanadi. Bunda innovatsiyaning dastlabki sifati o'zgarmaydi.

Ikkinchi raqamli innovatsiyalar esa, tizim ichidagi elementlarni qayta guruhlashtirish yoki tashkiliy jihatlarini o'zgartirish bilan tavsiflanadi (xususan, mavjud pedagogik vositalarning yangi ko'rinishi, ketma-ketligini o'zgartirish, ulardan foydalanish qoidalari va boshqalar).

Uchinchi raqamli innovatsiyalar ta'lim tizimining yangi shart-sharoitlarga moslashuvchan o'zgarishini o'zida ifoda etadi.

To'rtinchi raqamli innovatsiyalar yangi yechimga ega bo'ladi (bular ko'pincha ta'lim tizimining ba'zi tarkibiy qismlari funksiyasini kengaytirishni ta'minlashga qaratilgan sifatli sodda, o'zgarishlardir).

Beshinchi raqamli innovatsiyalar ta'lim tizimining yangi avlodini yaratishni nazarda tutadi (tizimning barcha yoki ko'pchilik dastlabki xususiyatlarini o'zgartirish).

Oltinchi raqamli innovatsiyalarni amalga oshirish orqali "yangi turdagi" ta'lim tizimi yaratiladi. Bunda tizim hosil qiluvchi tamoyil saqlangan holda, tizimning funksional xususiyatlari o'zgaradi.

Yettinchi raqamli innovatsiyalar ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishga qaratilgan. Bunda ta'lim tizimining asosiy funksional tamoyili o'zgaradi va shu tarzda yangi pedagogik tizim hosil bo'ladi [12].

Pedagogik innovatsiyalarni yuqorida bayon etib o'tilgan tasniflariga asoslangan holda, B.Xodjayev va Sh.Zufarovlar tasnifi [13] bo'yicha pedagogik ta'lim jarayonlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik innovatsiyalarning quyidagi umumlashgan tizimini hosil qilish mumkin:

1. Ishlab chiqarish munosabatlarining chuqurlashuvi bilan bog'liqlikda innovatsiyalarni quyidagi turlarga ajratib ko'rsatish mumkin:

modifitsiyalashgan innovatsiyalar. Masalan, "elektron guruh jurnallari", "elektron dekanat"; tuzatish kirituvchi innovatsiyalar. Masalan, "yangi tahrirdagi reyting Nizomi"; o'zgartirish kirituvchi innovatsiyalar. Masalan, "internet-ta'lim"; integrallashgan innovatsiyalar. Masalan, "shaxsga yo'naltirilgan masofaviy ta'lim texnologiyalari";

2. Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlariga munosabatiga ko'ra pedagogik innovatsiyalarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

ta'lim maqsadi va vazifalari bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar. Masalan, "identiv o'quv maqsadlarini o'quv vazifalariga aylantirish";

ta'lim va tarbiya mazmuni bilan bog'liq innovatsiyalar. Masalan, "ta'lim mazmunini integratsiyalashtirish va differensiyalashtirish", "axborotlashtirish va prognozlash";

ta'limning shakl, metod, vosita va texnologiyalari bilan bog'liq innovatsiyalar. Masalan, noana'naviy dars shakllari, interfaol metodlar, multimedia vositalari, ta'limning samarali texnologiyalari (modulli ta'lim texnologiyalari, madaniy-insonparvarlik yondashuv texnologiyalari);

ta'lim olganlikni tashxis etish bilan bog'liq innovatsiyalar. Masalan, o'quv portfoliolari;

3. Ta'lim sub'yektlarining shaxs shakllanishiga munosabatiga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

pedagog va o'qituvchilarning ma'lum bir qobiliyatlarini rivojlantirishga doir innovatsiyalar. Masalan, birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyatni rivojlantirish;

pedagog va o'quvchilarning BKM, faoliyat usullari, kompetentligini rivojlantirishga doir innovatsiyalar.

4. Pedagogik qo'llanilish sohasiga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

o'quv jarayonida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiyalar. Masalan, ta'limning axborot texnologiyalari;

o'quv kursida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiyalar. Masalan, elektron xarita;

ta'lim sohasida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiyalar. Masalan, ta'limni demokratlashtirish;

ta'limni boshqarish sohasida qo'llaniladigan innovatsiyalar. Masalan, ta'limning davlat boshqaruvidan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o'tilishi.

5. Pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zaro harakat turiga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi guruhlariga bo'linadi: 1) jamoada o'qitishga doir innovatsiyalar; 2) guruhli o'qitishga doir innovatsiyalar; 3) tyutorlik; 4) fasilitatorlik; 5) repetitorlik.

6. Funksional imkoniyatlariga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi: shart-sharoit bilan bog'liq innovatsiyalar (ta'limiy muhitni o'zgartirishni ta'minlaydi, ijtimoiy-madaniy shart-sharoit va boshqalar);

mahsulot ko'rinishidagi innovatsiyalar (pedagogik vositalar, loyihalar, texnologiyalar). boshqaruvga doir yangiliklar kiritish.

7. Amalga oshirish usullariga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

1) rejali pedagogik innovatsiyalar;

2) tizimli pedagogik innovatsiyalar;

3) davriy pedagogik innovatsiyalar;

stixiyali pedagogik innovatsiyalar;

tasodifiy pedagogik innovatsiyalar;

o'z-o'zidan yuzaga keluvchi pedagogik innovatsiyalar.

8. Makonga yo'nalganligiga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

alohida pedagog faoliyatiga doir pedagogik innovatsiyalar;

pedagoglarning metodik birlashmasiga doir pedagogik innovatsiyalar;

alohida ta'lim muassasasi faoliyatiga doir innovatsiyalar;

tuman, shahar, viloyat, respublika miqyosidagi pedagogik innovatsiyalar;

xalqaro miqyosdagi pedagogik innovatsiyalar.

9. Ijtimoiy-pedagogik ahamiyatiga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

alohida ta'lim muassasalariga doir pedagogik innovatsiyalar;

aniq kasbiy-tipologik guruh pedagoglariga xos pedagogik innovatsiyalar.

10. Novatorlik tadbirlari ko'lamiga ko'ra, pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi: lokal; ommaviy; global.

D.Yunusova [8] esa, ta'lim-tarbiya jarayonini texnologik jarayon sifatida qarab, joriy etiladigan yangiliklarni bu jarayonning asosiy komponentlari (ta'lim maqsadi, ta'lim mazmuni, o'qitish metodi, o'qitish vositasi, ta'lim natijasi) asosida guruhlashni taklif etgan:

1) ta'lim maqsadi bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar: modernizatsiyalashgan ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi (kasbga yo'naltirish, to'ldirish, insonparvarlashtirish,

tabaqalashtirish, integrallash, indiviudallashtirish va boshqa maqsadlarga ko'ra);

2) ta'lim mazmuni bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar: miqyosiga ko'ra – uzluksiz ta'limda, alohida ta'lim turida, ayrim fanda, bobda, mavzuda, mavzu materialining ayrim qismida; darajasiga ko'ra – takomillashtirish, tubdan o'zgartirish, o'zidan oldingisiga nisbatan – yangi dastur, dasturni takomillashtiruvchi, o'quv materialini to'ldiruvchi; paydo bo'lishiga ko'ra – me'yoriy hujjatlar o'zgarishi asosida rejali, oldindan o'ylangan, ichki va tashqi;

3) o'qitish metodi bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar: miqyosiga ko'ra – uzluksiz ta'limda, alohida ta'lim turida, ayrim fanda, bobda, mavzuda, o'quv mashg'uloti shakli va turida; darajasiga ko'ra – takomillashtirish, ko'rinishini o'zgartirish, ma'lum uslubiyot elementlarini yangicha talqinda ishlab chiqish; o'zidan oldingisiga nisbatan – yangi, takomillashtiruvchi, o'rnini almashtiruvchi, to'ldiruvchi, retro; paydo bo'lishiga ko'ra – rejali, oldindan o'ylangan, tasodifiy, yangi talablar asosida, ichki va tashqi;

4) o'qitish vositasi bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar: miqyosiga ko'ra – ommaviy, yakka, kompleks, tizimli, uzluksiz ta'limda, alohida ta'lim turida, ayrim fanda, o'quv materialining ayrim qismida, o'quv mashg'uloti shakli, turi, ayrim bosqichida; o'zidan oldingisiga nisbatan – yangi texnika, texnologiya, eskisini almashtiruvchi, o'rnini almashtiruvchi, retro; darajasiga ko'ra – modernizatsiyalashgan, ma'lum vosita elementlari yangicha talqinda ishlab chiqilgan, tubdan o'zgartirilgan; paydo bo'lishiga ko'ra – rejali, oldindan o'ylangan, tasodifiy, ichki, tashqi, texnika rivoji ta'sirida;

5) ta'lim natijasi bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar: o'qituvchi faoliyatida – novator o'qituvchi; o'quvchi faoliyatida – mustaqil fikrlovchi, aniq maqsadga intiluvchi, ta'lim jarayonining faol sub'yekti [14].

Yuqoridagi pedagogik innovatsiyalarga doir tasniflardan ma'lum bo'ladiki demak, ta'lim tizimidagi innovatsiyalar: -maqsad, mazmun, metod va texnologiya, ta'limni tashkil etish shakli, boshqaruv tizimi; - pedagogik faoliyat va o'quv-bilish jarayonini tashkil etish uslubi; - nazorat va ta'lim olganlik darajasini baholash tizimi; - ta'limni moliyalashtirish tizimi; - o'quv-metodik ta'minot; - tarbiyaviy ishlar tizimi; - o'quv reja va o'quv dasturlari; - professor-o'qituvchi va talaba, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar faoliyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq ravishda yuzaga kelmoqda.

Pedagogik innovatsiyalar o'z navbatida ta'lim jarayonini tashkil etish parametrlarining o'zgarishiga olib kelmoqda. Birinchidan, zamonaviy ta'lim doimiy ravishda fan va texnologiya rivoji bilan bog'liqlikda ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalarining yangilanib borishini talab qilayotgan bo'lsa, ikkinchidan, ta'lim muassasalari variativligining qiyosiy modellarning ko'rsatkichlari ham murakkablashib bormoqda. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda biz ta'limdagi innovatsiyalarning ikki xil xususiyati (tashqi va didaktik)ga ko'ra tasniflashni lozim deb topdik (1-chizma).

1-chizma

Bo'lajak maktabgacha ta'lim mutaxassislarini innovasion kasbiy faoliyatga tayyorlashning tasnifiy parametrlari

TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH

TA'LIMDA INNOVATSIYA

Tashqi (formal) xususiyatlari

- ta'lim tizimi;
- egallanadigan daraja;
- OTMga qabul qilish tartibi;
- ta'lim olish tili;
- o'quv jarayoni jadvali;
- o'quv mashg'ulotlari jadvali;
- tarbiyaviy ishlar shakli;

Didaktik xususiyatlari

- maqsadlar taksonomiyasi;
- ta'lim mazmuni;
- didaktik konsepsiyalar;
- o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati;
- ta'lim tamoyillari;
- ta'lim metodlari, metodika va texnologiya

Pedagogik innovatsiyalarning jadallik bilan amaliyotga kirib borishi natijasida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning innovasion yo'nalganligi an'naviylikdan farqli ravishda quyidagi muhim ahamiyatga ega jihatlarda o'z aksini topib bormoqda (1-jadval).

1-jadval

An'anaviy va innovasion ta'limning qiyosiy tahlili

Ta'limning an'anaviy yo'nalganligi	Ta'limning innovasion yo'nalganligi
➤ Texnogen sivilizatsiya ➤ Ta'lim oluvchi – obyekt ➤ “Bilimli inson” ➤ Pedagogik idrok etish ➤ Pedagogik chora-tadbirlar ➤ Pedagog-vasiylik ➤ Birgalikdagi faoliyatning avtoritar uslubi ➤ Faoliyatli yondashuvga asoslanganlik	❖ Antropogen sivilizatsiya ❖ Ta'lim oluvchi – sub'yekt ❖ “Harakatlanuvchi inson” ❖ Pedagogik ijodkorlik ❖ Pedagogik munosabatlar ❖ Pedagog-menejer ❖ Birgalikdagi faoliyatning demokratik uslubi ❖ Faoliyat, muloqot va shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish orqali ijtimoiylashuvi

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, maktabgacha ta'lim mutaxassislarni kasbiy innovasion faoliyatga tayyorlashda ta'limni texnologiyalarni o'zlashtirishi bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Майер А.А. Управление инновационными процессами в ДОУ: Методическое пособие. М.: ТЦ Сфера, 2009.
2. Макаренко А.С. О воспитании. // Золотой фонд педагогики – М.: Школьная пресса, 2003.- 192 с.
3. Давыдов В.В. Развивающее образование: теоретические основания преемственности дошкольной и начальной школьной ступени / В.В. Давыдов, В.Т. Кудрявцев // Вопросы психологии. - 1997. - № 1. - С. 3-18.
4. Ўзбек педагогикаси тарихи // А.Зуннунов тахрири остида. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – 214 б.
5. Жуманиёзова М. Инновацион фаолият – таълим сифатининг кафолатидир.. – Т., 2004 - №6 – Б.89.
6. Жуманиёзова М. Инновацион фаолият – таълим сифатининг кафолатидир.. – Т., 2004 - №6 – Б.91.
7. Мамадов Н.С. Умумий таълим мактабларини инновацион бошқариш: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2009. – Б.17.
8. Юнусова Д. Бўлажак математика ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлаш назарияси ва амалиёти: Педагогика фанлари доктори. ...дисс.Автореф. – Т., 2012. – Б.13-14.
9. Турғунов С.Т., Мақсудова Л.А. Умумий ўрта таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда инновациялар. // ж. Мактаб ва ҳаёт. – Т., 2009. - №1. – Б.7.
10. Хомерики О.Г. Системное управление инновационным процессом в общеобразовательной школе: дисс. ... канд.пед.наук. – М., 1996.
11. Поташник М.М., Лазарев В.С. Управление развитием школы. – М.: Новая школа, 1995.
12. Хуторский А.В. Педагогическая инноватика. – М.: Академия, 2008.
13. Ходжаев Б., Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2010. – Б.14-15.
14. Юртайкина Т.М. Методика обследования речевого развития дошкольников // Развитие речи дошкольника. - М.: “Просвещение” – 1990., стр.: 127-13 б.

**BOSHLANG'ICH SINFLAR TARBIYA DARSLARIDA 4 "K" MODEL
TOPSHIRIQLARINING AHAMIYATI
ЗНАЧЕНИЕ МОДЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ 4 «К» НА УРОКАХ НАЧАЛЬНОГО
КЛАССА
THE SIGNIFICANCE OF 4 «K» MODEL TASKS IN PRIMARY CLASS
EDUCATION LESSONS**

Idiyeva Gulchehra Izomovna

*Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) ixtisosligi tayanch doktoranti.*

Buxoro davlat pedagogika instituti

Идиева Гулчехра Изомовна

*Факультет дошкольного и начального образования, докторант по специальности
теория и методика воспитания и обучения (начальное образование).*

Бухарский государственный педагогический институт

Idiyeva Gulchehra Izomovna

*Preschool and primary education faculty, doctoral student, majoring in the theory and
methodology of education and training (primary education).*

Bukhara State Pedagogical Institute

<https://orcid.org/0009-0000-1134-0658>

Annotatsiya: Bugun yurtimizda ta'lim-tarbiyaga berilayotgan e'tibor, barcha sohalarda yaratilayotgan ulkan shart-sharoitlar, insonga berilayotgan yuksak imkoniyatlar albatta, barchani ruhlantirgan holatda ijodiy faoliyatini har tomonlama rivojlantirishga, o'z ilmiy salohiyatini, iqtidorini, kreativ qobiliyatlarini namoyon etishga ulkan zamin yaratib bermoqda. O'zbekistonda mustaqillik joriy etilgandan beri, ko'plab rivojlangan mamlakatlar singari har tomonlama taraqqiy etib borayotganligi, dunyoga yuz tutayotgani, shuningdek, o'tkazilayotgan har tomonlama oqilona siyosat amalga oshirilayotgan siyosiy, ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy va ma'naviy burilishlar, shu bilan birga, ta'lim sohasidagi tub o'zgarishlar jamiyatimizning insonlarning ijtimoiy hayotida beqiyos taraqqiylashuvga sabab bo'ldi. Bugungi ta'lim tizimini rivojlantirish, xalqaro tatqiqotlarda munosib o'rinni egallashda kritik, kreativ, mustaqil fikrlashga e'tibor qaratish, ta'limda shu tafakkur usullaridan izchil foydalana olish, zamon bilan hamnafas kadrlarni tayyorlashda eng mustahkam tayanch vazifasini bajarishi, bugungi zamon darsliklari va ulrning yaratilish omillari, xalqaro andozalarga mosligi, shuningdek, tarbiya darsliklari va urardagi topshiriqlarning berilishi, o'quvchi tomonidan bajarilish usullari hamda 1-4-sinflar tarbiya darsliklari kesimida 4 „K“ ga mos topshiriqlar tahlili va har bir darslikga oid topshiriqlar statistikasi bu maqolada bayon etilgan.

Kalit so'zlar: 4 "K" model, topshiriq, tarbiya darslik, ijodiy faoliyat, tafakkur, muammo, yechim, qobiliyat, kreativ fikrlash.

АННОТАЦИЯ. Сегодня внимание, уделяемое образованию в нашей стране, прекрасные условия, созданные во всех областях, высокие возможности, предоставляемые людям, безусловно, вдохновляют каждого, создавая прекрасную почву для всестороннего развития творческой деятельности, проявления своего научного потенциала, таланта и творческие способности дают. С момента обретения независимости в Узбекистане, как и во многих развитых странах, он прогрессирует во всех отношениях, сталкивается с миром, а также с политическими, социальными, правовыми, экономическими и духовными поворотами, в которых осуществляется комплексная рациональная политика. В то же время фундаментальные изменения в области образования вызвали ни с чем не сравнимое развитие социальной жизни людей нашего общества. Развивать современную систему образования, ориентировать на критическое, творческое, самостоятельное мышление, чтобы занять достойное место в международных

исследованиях, иметь возможность последовательно использовать эти способы мышления в образовании, выполнять роль сильнейшей опоры в обучении современных кадры, современные учебники и факторы их создания, их соответствие международным стандартам, а также назначение учебных учебников и заданий, способы выполнения обучающимся, анализ заданий, соответствующих 4 «К» в разделе учебные учебники 1-4 классов и статистика выполненных заданий по каждому учебнику.

Ключевые слова: 4 «К» модель, задание, учебный учебник, творческая деятельность, мышление, проблема, решение, умение, творческое мышление.

ABSTRACT. Today, the attention given to education in our country, the great conditions created in all fields, the high opportunities given to people, certainly inspire everyone, creating a great ground for the comprehensive development of creative activities, the manifestation of one's scientific potential, talent, and creative abilities. is giving Since the introduction of independence in Uzbekistan, like many developed countries, it has been progressing in every way, it is facing the world, as well as the political, social, legal, economic and spiritual turns in which the comprehensive rational policy is being carried out, at the same time, in the field of education fundamental changes have caused an incomparable development in the social life of people of our society. To develop today's education system, to focus on critical, creative, independent thinking in order to occupy a worthy place in international research, to be able to consistently use these ways of thinking in education, to perform the role of the strongest support in training modern personnel, today's textbooks and The factors of their creation, their conformity to international standards, as well as the assignment of educational textbooks and assignments, methods of completion by the student, and the analysis of assignments corresponding to 4 «K» in the section of educational textbooks of grades 1-4 and the statistics of assignments related to each textbook are described in this article.

Keywords: 4 «K» model, assignment, education textbook, creative activity, thinking, problem, solution, ability, creative thinking.

KIRISH. Respublikamizda so'nggi yillarda umumiy o'rta ta'lim tizimidagi ona tili va o'qish o'quv predmetiga doir o'quv materiallari mazmunini takomillashtirish, xususan, o'quvchilarda tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishning ma'yoriy asoslari yaratilmoqda. "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[2], – deb ta'kidlandi. Bu esa ona tili va o'qish savodxonligi fanlari ta'limi oldiga mamlakatimiz yoshlarini o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda erkin hamda savodli bayon qila oladigan kreativ fikr sohiblari etib tarbiyalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Respublikamizda "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" tasdiqlandi, yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etildi, umumiy o'rta ta'limning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari hamda fan o'quv dasturlari ishlab chiqildi, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me'yoriy asoslari yaratildi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini shaxslararo munosabatlarga tayyorlashning o'z-o'zini anglash, empatiya, muloqot ko'nikmalari, hayotiy kompetensiya, mentorlik, tezkorlik, faollik, samarali qarorlar qabul qilish, turli g'oyalarni o'ylab topish yoki bir qancha vaziyatlar bilan bog'liq muammolarga yechim topish, bir-birining ijobiy harakatlarini ijtimoiy muhitga yo'naltirish, jarayonni muloqot, madaniy xabardorlik, nizolarni hal qilish, uzluksiz o'z bilimini oshirish kabi ko'nikmalarni 4 "K" modeli orqali rivoj toptirish asosida bugungi kun darslarini samarali tashkil etish va takomillashtirish dolzarb sanaladi.

METODLAR. Ta'lim tizimida yuksak natijaga erishish amaliyotda o'quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarini qo'llashni taqozo etadi. Ular juda xilma-xildir.

Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o'qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo'yicha muayyan ishlar bajarildi. Xususan, ilg'or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan "4K" modeli asosida tayyorlandi. "4K" modelidan foydalanish ko'plab sinovlardan o'tgan, muhimi, zamonaviy yondashuvdir. Yangi tajriba bilan esa o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, o'z fikrini erkin bayon eta olishiga ko'proq ahamiyat beriladi. Ushbu yangi zamonaviy maktab darsliklari innovasion yondashuvni taqdim etadi. Bu metodologiya bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, to'rt asosiy kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Yangi innovatsion yondashuvni O'zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o'rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda 4K tamoyilini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallagan davlatlar ta'limida o'quvchilarda «4K»ni o'z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko'nikmalarga alohida urg'u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti.

Ma'lumki, o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Ta'lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan yangi avlod shakllantiriladi. Barcha fanlar qatori ona tili bugungi kunda mamlakatimizning har bir fuqarosi umumiy madaniyatining zaruriy elementi bo'lib, umumta'lim maktabini bitirib chiqqan yoshlar ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotning turli jabhalarida, muloqot va munosabatning barcha turlarida o'zbek tilidan erkin, samarali, to'g'ri foydalana olish, uning cheksiz imkoniyatlaridan to'laqonli bahramand bo'lish, zaruriy ko'nikma, malakalarga ega bo'lishlari kerak. Buning uchun esa, ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish lozim. Ta'limni isloh qilish tizimga yangi innovatsion uslublarni joriy etish bilan bog'liq.

O'quvchilarning o'quv jarayoniga nisbatan qiziqishlarini orttirish, ularning mustaqilligi va faolligini ta'minlash, tanqidiy tafakkurini shakllantirishga qaratilgan o'quv-biluv jarayonini tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda o'quvchilarning bilimdonligiga erishish, ularning erkin mushohada yuritishlariga ko'maklashish ehtiyoji avvalambor, o'qituvchilar tomonidan darslarni innovatsion tashkil qilishni, har bir darsda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llashni taqozo etadiki, bu jamiyat rivojida ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning har sohada yetuk, salohiyatli, muvaffaqiyatga erishish yo'lida tolmaydigan, har vaziyatda to'g'ri yo'lni tanlaydigan barqaror shaxsni tarbiyalashni yanada takomillashtirishga qaratilgan. O'qitish va o'qitish jarayonida eng keng tarqalgan bilim o'quv materiallari tomonidan beriladi va bu jarayon sinf xonasida olib boriladi. O'quvchiga yetkaziladigan bilimlarning eng ko'p qismi darslik orqali amalga oshiriladi bu borada, darslik o'qitish jarayonini samarali va muvaffaqiyatli qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Darslikning asosiy topshiriqlari tanqidiy fikrlash, mulohaza yuritishga oid bo'lib, bolada tezkorlikni, aniqlikni, ziyraklikni rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlashning boshlang'ich sinf o'quvchilarini rivojlantiradigan asosiy qobiliyatlari quyidagilardan iborat:

Tahlil - biror narsani qismlarga bo'lish, har bir qismini tekshirish va qismlarning bir-biriga qanday mos kelishini aniqlash.

Munozara - bu xulosaga kelish uchun bir-biriga mantiqiy bog'langan, dalillar bilan tasdiqlangan bir qator bayonotlardan foydalanish.

Tasniflash - bu biror narsaning turlari yoki guruhlarini aniqlash, har bir toifani boshqalardan qanday farq qilishini ko'rsatish.

Taqqoslash va qarama-qarshi qo'yish ikki yoki undan ortiq mavzular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatishdir.

Aniqlash atamaning ma'nosini denotatsiya, konnotatsiya, misol, etimologiya, sinonim va antonimlardan foydalanib tushuntirishdir.

Tasvirlash - biror narsaning o'lchami, shakli, vazni, rangi, qo'llanilishi, kelib chiqishi, qiymati, holati, joylashuvi kabi belgilarini tushuntirishdir.

Baholash - bu biror narsaning qiymatini qabul qilingan qiymat standarti bilan taqqoslash orqali qaror qabul qilish.

Tushuntirish - bu nima ekanligini yoki uning qanday ishlashini boshqalar tushunishi uchun aytib berishdir.

Muammoni hal qilish-bu muammoning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish va sabab yoki oqibatlarini to'xtatish yo'lini topish.

Sabab va ta'sirni kuzatish - bu nima uchun nima sodir bo'layotganini va buning natijasi nima ekanligini aniqlash.

Ijodiy fikrlash. Ijodiy fikrlash keng ko'lamli, ochiq ixtiro va imkoniyatlarni kashf qilishdir. Odamlar «o'ng miya» faoliyati haqida gapirganda, ular ko'pincha ijodiy fikrlashni anglatadi. Bu erda keng tarqalgan ijodiy fikrlash qobiliyatlaridan ba'zilar:

Aqliy hujum g'oyalari savol berish va barcha javoblarni, hatto uzoq, amaliy yoki imkonsiz bo'lgan javoblarni ham tezda sanab o'tishni o'z ichiga oladi. Biror narsani yaratish uchun uni materiallarni birlashtirish orqali shakllantirish kerak, ehtimol rejaga muvofiq, biror narsani loyihalash shakl va funktsiya o'rtasidagi bog'liqlikni topish va ma'lum bir maqsad uchun materiallarni shakllantirishni anglatadi.

Aqliy hujumda yechimni takomillashtirish-muammoni hal qilish uchun biror narsadan yangi usulda foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu yangi nuqtai nazarga ega bo'lish uchun uni aylantirishni ehtimol berilganlarni qayta aniqlash, sabab va oqibatlarni o'zgartirish yoki biror narsaga yangicha qarash orqali amalga oshirish mumkin. Muammoni hal qilish uchun bu erda keltirilgan ko'plab ijodiy qobiliyatlardan foydalanish mumkin bo'lgan echimlarni aniqlash va ulardan birini yoki bir nechtasini amalda qo'llash kerak.

Muloqot-vaziyatni tahlil qilish xabarning mavzusi, maqsadi, jo'natuvchisi, qabul qiluvchisi, vositasi va konteksti haqida o'ylashni anglatadi. Xabarlarini baholash ularning to'g'ri, to'liq, ishonchli, obro'li va dolzarbligini aniqlashni anglatadi. Muloqotni shakllantirishda konvensiyaga rioya qilish talab etiladi. Konvensiyalarga rioya qilish tanlangan vosita uchun kutilgan me'yorlardan foydalangan holda muloqot qilishni anglatadi. Bunda tinglash ko'nikmasi ham zarur hisoblanadi. Faol tinglash diqqat bilan e'tibor berishni, eslatmalarni olishni, savollar berishni va boshqa yo'llar bilan bildirilayotgan g'oyalarga jalb qilishni talab qiladi. Muloqotni qamrab oladigan yana bir tushunchalardan biri o'qish ko'nikmasidir. O'qish - bu yozma so'zlar va tasvirlarni yaratuvchisi nima bilan muloqot qilmoqchi ekanligini tushunish uchun dekodlashdir. Ya'ni bildiriladigan yoki bildirilgan fikrni yozma tasvir yoki so'zlar vositasida ifodalashdir.

Nutq fikrni yetkazish uchun og'zaki so'zlar, ovoz ohangi, tana holati, imo-ishoralar, mimika va ko'rgazmali vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Muloqot qilishda, fikrni yetkazishda tushunchalar ham muhimdir. O'z navbatida g'oyalarni qabul qilish g'oyalarni taqdim etishga samarali o'tishni anglatadi.

Texnologiyadan foydalanish har qanday texnologik aloqaning imkoniyatlari va cheklovlarini tushunishni talab qiladi, telefon qo'ng'iroqlaridan tortib to elektron pochta xabarlarigacha barcha jabhalarni qamrab oladi. Yozish, masofa, vaqt yoki har ikkalasi bilan olib tashlangan odam bilan aloqa qilish uchun xabarlarini so'zlar, jumlar va paragraflarga kodlashni o'z ichiga oladi.

Muloqot qobiliyati har doim muhim bo'lib kelgan, ammo 21-asrda fikrlarni aniq ifodalash, fikrlarni ifoda etish, izchil ko'rsatmalar berish va nutq orqali boshqalarni rag'batlantirish qobiliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Muloqot - bu fikrlar, savollar, g'oyalar va echimlarni samarali almashish - turli madaniyat, yoshdagi va kelib chiqishi bo'lgan odamlar va guruhlar turli xil muloqot uslublari va usullarini talab qilishini tushunishdir. Muloqot uchun hozirgi va rivojlanayotgan texnologiyalardan qanday foydalanishni o'rganish professional va shaxsiy muvaffaqiyat uchun juda muhimdir. Muloqot ko'nikmalarini ifodalash imkon beradigan faoliyatlardan o'quvchilarning do'stlari bilan muloqot qilishlari, masalan, sheriklari bilan parcha o'qish, taqdimot, munozara o'tkazish, o'z his-tuyg'ularini yoki istaklarini bildirish, o'z-o'zini aks ettirishlari bu jarayonda tashkil etiladigan ko'nikmalardan hisoblanadi. Darslikdagi muloqot ko'nikmalarini ifodalash kommunikativ qobiliyatdir. Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida ham xuddi shunday ko'nikmalar keltirilgan bo'lib, bu kabi topshiriqlar

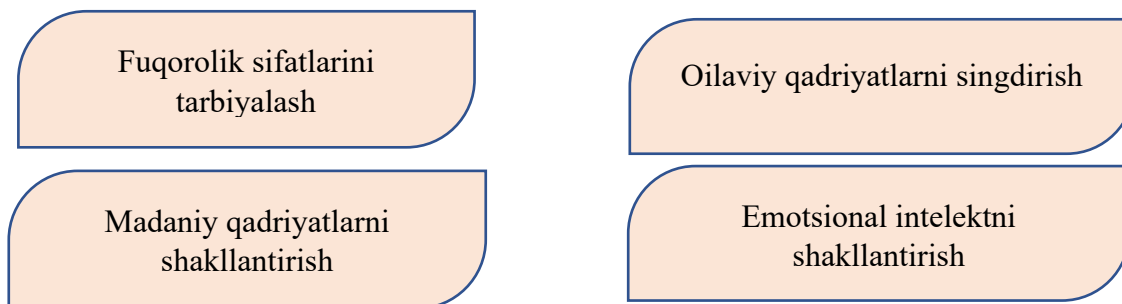
o'quvchilarning fikrlash, muloqot, o'zini tutish, muammolarga yechim topish, yangi g'oyalar yaratishga imkon beradi

Hamkorlik-resurs va mas'uliyatni taqsimlash jamoaning barcha a'zolarining optimal ishlashini ta'minlaydi. Guruhdagi g'oyalarni miya hujumi, ularni tanqid qilishda to'xtamasdan, tezda taklif qilish va yozishni o'z ichiga oladi. Qaror qabul qilish guruhga taqdim etilgan ko'plab variantlarni saralashni va oldinga siljish uchun bitta variantga kelishni talab qiladi. Vakolat berish guruh a'zolariga vazifalarni berish va ulardan topshiriqning o'z qismlarini bajarishlarini kutishni anglatadi. Mahsulotlarni, jarayonlarni va guruh a'zolarini baholash nima yaxshi ishlayotgani va qanday yaxshilanishlarni amalga oshirish mumkinligini aniq tushunish imkonini beradi. Maqsadni belgilash guruhdan vaziyatni tahlil qilishni, qanday natijaga erishish kerakligini hal qilishni va erishish mumkin bo'lgan maqsadni aniq ko'rsatishni talab qiladi. Guruhga rahbarlik qilish, barcha a'zolar o'z qobiliyatlariga ko'ra hissa qo'shishlari mumkin bo'lgan muhitni yaratishni anglatadi. Vaqt boshqarish vazifalar ro'yxatini jadvalga moslashtirish va maqsadlar sari borishni kuzatishni o'z ichiga oladi. Nizolarni hal qilish quyidagi strategiyalardan birini qo'llash orqali yuzaga keladi: tasdiqlash, hamkorlik qilish, murosaga kelish, raqobat qilish yoki kechiktirish kabilarni o'zida ifoda etadi. Jamoa qurish umumiy maqsadga erishish uchun vaqt o'tishi bilan hamkorlikda ishlashni anglatadi.

Hamkorlikka asoslangan pedagogika o'qituvchi hamda o'quvchilar birgalikdagi faoliyatini ifodalovchi tizim bo'lib, bu jarayonda jamoaning ijodiy quvvatlari va faoliyat samaradorligi namoyon bo'ladi. Yangi maqsadlarni ro'yobga chiqarish imkoniyati ta'minlanadi. Bu maqsad – o'quvchilar jamoasini ularning kuchlari yordamida qo'shimcha ijodiy natijani qo'lga kiritishga o'rgatishdan iborat. Hamkorlik pedagogikasi yangi vositalar bilan kompyuter texnikasi yordamida muloqot jarayonini optimallashtiradi hamda axborotli mahsulotlarni ishlab chiqaradi. [3]

NATIJALAR

Boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitish quyidagi asosiy maqsadlarni qamrab oladi.
“Tarbiya” fanini o'qitishning maqsadlari

Har bir yaratilgan yangi darsliklar yangi 4 “K” modeli asosida ishlangan bo'lib har birida quyidagi topshiriqlar keltib o'tilgan. Topshiriqlar o'quvchilarni har tomonlama rivojlanishlariga, teran fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantiribgina qolmay, hayotda istalgan vaziyatda turlicha muammolarni hal etishga ko'maklashadi. O'quvchini izlanishga, mushohada yurtishga, har tomonlama topqirlikka yetaklaydi. 4 “K” modeli darslikning asosini tashkil qiladi. Topshiriqlarning berilishi, unga yondashuvlar avvalgi darsliklardan tupdan farq qiladi. Darsliklarda quyidagi usullardan foydalanilgan.

«4K» modeli qo'llaniladigan zamonaviy usul

**Kommunikatsiya
(muloqot)**

**Kritik (tanqidiy)
fikrlash**

**Kollaboratsiya
(hamjihatlik)**

**Kreativlik
(ijodiy yondashuv)**

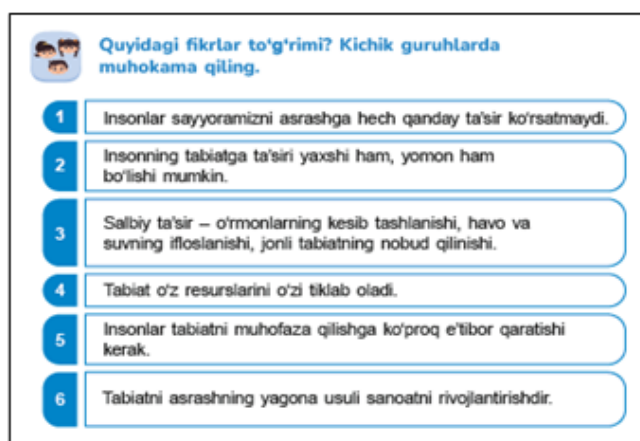
**Farovonlik va
barqaror rivojlanish**

Tafakkurning teranligi murakkab savollarning mohiyatigacha kira olish qobiliyatida ifodalanadi. Teran tafakkur qilishga qarama-qarshi bo'lgan sifat yuzaki fikrlash bo'lib, inson mayda narsalarga e'tibor qaratib, asosiy qismni ko'rmaydi. Bu topshiriqlarni bajarishda ham bolada xuddi shunday ko'nikma hosil bo'ladi. Bola topshiriqlarning barcha detallariga e'tibor qaratishi talab etadi. Ko'zdan qochirilgan, e'tibor qaratilmagan jihat topshiriqlarni bajarishda kalit bo'lib xizmat qilishi ham mumkin.

Mustaqil tafakkur yuritish bolaning yangi muammolarni qo'ya olishi va boshqalarning yordamiga murojaat qilmasdan ularni yechish yo'llarini topish ko'nikmasiga ega bo'lishi bilan tavsiflanadi. Tafakkurning ijodiy tavsifi ana shu topshiriqlarni bajarish jarayonida mustaqillikda namoyon bo'ladi.

Shoshma-shosharlikda aql yuritish o'quvchida qo'yilgan savolga atroflicha o'ylamasdan, qaysidir tomonni ushlab olib, yechimni berishga shoshilish, yetarlicha o'ylanmagan javobni va mulohazani aytishida namoyon bo'ladi. Sekinlik bilan fikr yuritish faoliyati esa nerv tizimi tipiga, ya'ni uni sekin harakatlanishiga bog'liq bo'lishi mumkin.[4]

Tarbiya darsliklarida 4 "K" model asosida yaratilgan topshiriqlar ularning salmog'i, o'quvchini rivojlantirilishi ularning zehnini o'tkirlashtirilishi bilan alohida ajralib turadi. Tarbiya darsliklarida 4 "K"ga oid quyidagi topshiriqlar keltirilgan.

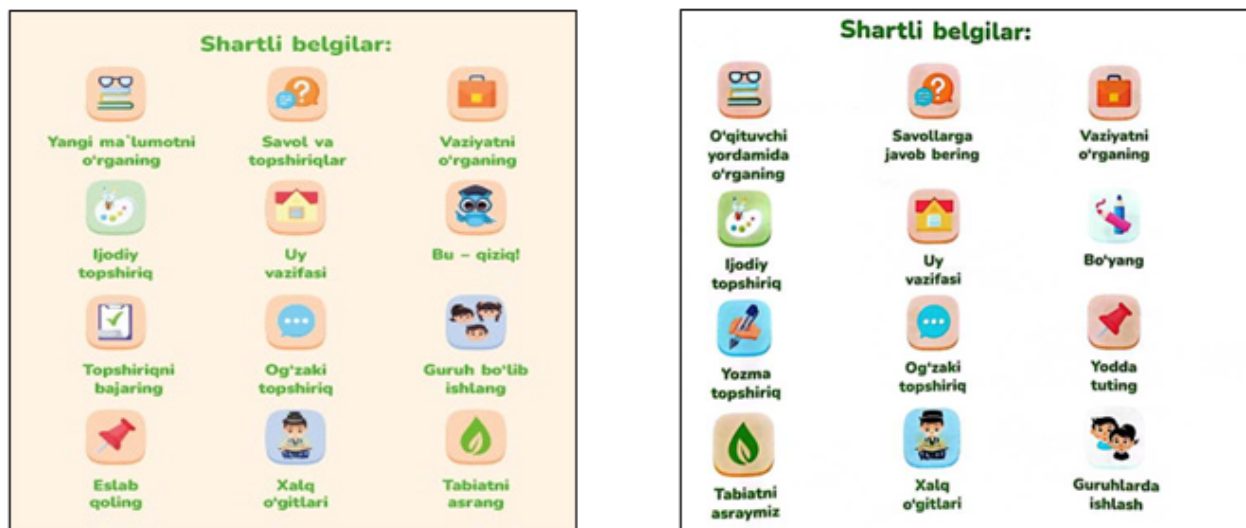
1-rasm. Guruh bo'lib ishlash va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar

→ 2-rasm. Kreativ fikrlash, vaziyatlarni tahlil qilish va emotsional intellektni rivojlantiradigan topshiriqlar

Bu topshiriqlar o'ziga xosligi, o'quvchini hartomonlama teran fikrlashini rivojlantirishga ko'maklashadi. Yorqin ranglar alohida berilish usullari, tanlangan detallar, o'zaro uyg'unlik bu topshiriqlar berilish usuliga xoslikni ta'minlaydi.

Darsliklarda quyidagi topshiriqlar va ularni har bir sinf doirasida berilishi, varqi va o'xshashlik tomonlarini anglash, farqlash mumkin. Ayrim shartli belgilar darsliklar kesimida uchraydi ayrimlari esa umuman keltirmagankigi bilan farqlanadi. Bunda o'quvchining yoshi, tafakkuri, fikrlash doirasi va har bir yosh toifasida egallaniladigan ko'nikmalar inobatga olingan. Har bir darslik va ishchi daftarda shartli belgilar tizimi bor va ular quyidagicha sinflarda ifodalanilgan.

3-rasm. 2-3-4-sinf tarbiya darsligi shartli belgilari

1-jadval.

Darsliklar kesimida shartli belgilar soni					
T/r	Shartli belgilar	1-sinf	2-sinf	3-sinf	4-sinf
1	 O'qituvchi yordamida o'rganing	25	49	27	30
2	 Savollarga javob bering	36	49	31	35
3	 Vaziyatni o'rganing	18	15	16	18
4	 Ijodiy topshiriq	6	1	-	-
5	 Uy vazifasi	10	27	21	-
6	 Bo'yang	10			
7	 Yozma topshiriq	22			
8	 Yodda tuting	10	12	13	15
9	 Tabiatni asraymiz	2	3	3	3
10	 Xalq o'g'itlari	11	8	4	4
11	 Guruhlarda ishlash	7	18	16	12
12	 Og'zaki topshiriq	28	17	19	6
13	 Topshiriqni bajaring		9	6	4
14	 Bu – qiziq!		6	16	15

Tarbiya darsliklaridagi shartli belgilar klassifikatsiyasi

MULOHAZALAR

Kreativlik tushunchasini G'arbda ko'pgina olimlar o'rgangan bu muammo bugungi kunga qadar turlicha tahlil etilgan. Bulardan N.N. Nec

hayev, Y.A. Ponomarev, D.V. Ushakov singari olimlar kreativlik masalasini umumiy tarzda shaxsning individual psixologik xususiyati sifatida o'rgangan bo'lsalar, Agababyan A.R., Arutyunyan N. D., Aleynikov A.G., Andreyev V.I., Vishnyakova, N.F., Drapeau Pattilar kreativlikning ma'naviy, psixologik jihatlarini tahlil etgan [6,7,8].

4 "K" modelini o'rgangan va bu haqidagi ilmiy yondashuvlarni o'zining ilmiy ishlarida bayon etgan D.M. O'rmonova,[5] M.A. Pinskaya, A.M.Mixaylova, Madison, V.Z.Ksenya, M.O. Kaldin, M. S. Dobryakova, O. V. YUrchenko, ye. G. Novikova., ye. Loshkareva, P. Luksha, I. Ninenko, I. Smagin, D. Sudakov kabi olimlar hisoblanib, ta'lim tizimida bu modelning ahamiyatini qo'llanilishi haqidagi qimmatli ma'lumotlarni keltirib, yoritib berganlar.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, 4"K" modeli 4 ta tushuncha: kreativlik, kommunikativlik (muloqot), hamkorlikda ishlash va tandidiy fikrlashni qamrab oladigan model bo'lib, darsliklar aynan shu tamoyil asosida shakllantirilgan. Ta'lim jarayonlarini tashkil etish, rejalashtirishda esa avvalo bugungi kun o'qituvchisi o'quv mashg'ulotlarini bir qolipda o'tishdan cheklanib, o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy, ijodiy, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirib, o'quvchilar orasida yangi g'oyalarni izlab topishlariga, ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirgan holda kelajakka nisbatan, o'zida ishonch, yutuqlarga erishishda haqiqiy motivatsiya omili bo'lishi kerak. Bugungi davr ta'lim muhitini inobatga olib, dars jarayonlari yuqori saviyada, o'quvchida yaxlik bilim, ko'nikmani tarkib toptirishga, shuningdek, ta'limni rivojlantirish yo'lida xalqaro tatqiqotlarda qatnashib, munosib natijalarni qayd etishga, shu tafakkur usullaridan izchil foydalana olgan holda zamon bilan hamnafas kadrlarni tayyorlashga xizmat qilmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi «O'zbekiston

Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini

to'g'risida»gi PF-5847-son Farmoni. Qonun xujjatlari to'plami milliy bazasi. <https://lex.uz/>

Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016. –B.14.

Dilova N.G. "Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlik muhitini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish", diss. 2018-y.

Aslonova O.P. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur tezligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari", diss. 2020-y

D.M. O'rmonova Takrorlash va mustahkamlash darslarini "4K" modeli asosida tashkil etishda kolloborativ muhitdan foydalanish usullari Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523 VOLUME 2 | ISSUE 3 | 2023 Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.938

De Witt, P (2005). Creative Ability- a model for psychiatric occupational therapy. In Crouch, R. & Alers, V.(eds). Occupational Therapy in Psychiatry and Mental Health. 4 th Edition. London and Philadelphia: Whurr Publishers.

Drapeau Patti. (2014) Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD., – p. 260

Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

Karimova, M. O., & Saidullaeva, A. R. (2020). Pedagogical basis of the use of universal and national values in the spiritual and moral education of children in the family. PalArch's Journal of Archaeology of

O'rino N.M., Yo'ldosheva D.A. (2020) "Bo'lajak o'qituvchilarni kreativlik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari", VOLUME 2 | ISSUE 9 | 2021 ISSN: 2181-1385, Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-9-394-399

O.V.Usmanova, Y.V.Risyukova / tarbiya 1-sinf: darslik-Toshkent: "Novda Edutainment".2023. – 116 b.

O.V.Usmanova, Y.V.Risyukova / tarbiya 2-sinf: darslik-Toshkent: "Novda Edutainment".2023. – 116 b.

O.V.Usmanova, Y.V.Risyukova / tarbiya 3-sinf: darslik-Toshkent: "Novda Edutainment".2023. – 103 b.

O.V.Usmanova, Y.V.Risyukova / tarbiya 4-sinf: darslik-Toshkent: "Novda Edutainment".2023. – 80 b.

O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH TIZIMI

*Jabbarova Zuhra Omondullayevna,
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tizimi – pedagogik mahorat orqali namoyon bo'lishi, kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish, umumiy mahorat, o'qituvchilarni pedagogik mahoratga o'rgatish, pedagogik mahoratni yanada takomillashtirishning eng muhim vazifalari, o'qituvchining kasbiy kompetentligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, pedagogik kompetensiya, pedagogik kompetentlik, kasbiy kompetensiyasi tizimi, kvalifikatsiya, kasbiy kompetensiya, shaxsiy kompetensiya, maxsus kompetensiya, kasbiy sifatlari, pedagogik qobiliyat, kasbiy motivatsiya.

СИСТЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

*Джаббарова Зухра Омонуллаевна,
Старший преподаватель Центра педагогического мастерства Джизакской области*

Аннотация: В данной статье система профессиональной компетентности учителя выражается через педагогическое мастерство, формирование профессиональной подготовки, общие навыки, подготовку учителей педагогическому мастерству, важнейшие задачи дальнейшего совершенствования педагогического мастерства, профессиональную компетентность учителя.

Ключевые слова: компетентность, педагогическая компетентность, педагогическая компетентность, система профессиональной компетентности, квалификация, профессиональная компетентность, личностная компетентность, специальная компетентность, профессиональные качества, педагогические способности, профессиональная мотивация.

SYSTEM FOR FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS

*Jabbarova Zuhra Omondullaevna,
Senior Lecturer at the Center for Pedagogical Excellence of Jizzakh Region*

Abstract. In this article, the system of professional competence of a teacher is expressed through pedagogical skills, the formation of professional training, general skills, training a teacher in pedagogical skills, the most important tasks for further improving pedagogical skills, and the professional competence of a teacher.

Key words: competence, pedagogical competence, pedagogical competence, system of professional competence, qualification, professional competence, personal competence, special competence, professional qualities, pedagogical abilities, professional motivation.

Ta'lim islohoti yangicha fikrlovchi, asrimizning shiddatli axborot oqimida to'g'ri yo'l topa oladigan, axborotlardan yosh avlod ta'lim-tarbiyasi, kasb-hunar o'rganishida foydalana oladigan, izlanuvchan, ijodkor pedagogni shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Bu ishning muhimligi shundaki, pedagogik tajriba ta'lim mazmuniga qanchalik yangilik kiritilmasin, qanchalik mukammal dasturlar, darsliklar va ta'lim standartlari yaratilmasin, ularni o'quv-tarbiya jarayoniga joriy qilish o'qituvchi shaxsi va pedagogik mahoratiga bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

2022-yil 17-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risida"gi 25-sonli qarorida tasdiqlangan Nizomiga asosan "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish

tizimini tashkil etish ulardagi kasb mahorati va malaka saviyasining doimiy o'lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, zamonaviy talablarga muvofiq qayta tayyorlash va muntazam ravishda malaka oshirib borishning samarali mexanizmlarini joriy etish asosida mazkur xodimlarning yuqori saviyadagi uzluksiz kasbiy tayyorgarligini ta'minlashga yo'naltirilganligi" haqida fikr yuritilgan [1].

Murakkab, mashaqqatli, kutilmagan holatlarga boy, ammo jamiyatning zaruriy ehtiyoji hisoblangan ta'lim-tarbiya tizimini yangicha ko'rinish va yangicha mazmunda amalga oshirish, dars jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarni samarali qo'llash orqali ta'lim samaradorligiga erishish davr talabidir. Ta'lim muassasasi bitiruvchisi o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishini ta'minlashda asosan pedagog kadrlar salohiyati hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Demak, jamiyatdagi barcha yangilanishlarni uyg'unlashtirish uchun shaxsiy yetuklik bilan birga kasbiy kompetentlik ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyatda mavjud u yoki bu ish yoki xizmat o'rnini egallab turgan har bir mutaxassisning tegishli o'ringa qanchalik munosibligi darajasi uning shu ish yoki xizmat egasiga qo'yiladigan turli-tuman talablarga naqadar javob berishligi bilan o'lchanadi. Keyingi yillarda ish yoki xizmat o'rni bilan shu ish yoki xizmat o'rniga talabgor shaxs o'rtasidagi ana shunday munosiblik darajasini hisoblash asoslarini ishlab chiqish yo'lida jahonning bir qator davlatlarida kasbiy kompetensiyalarini tadqiq qilish va ana shunday tadqiqotlar natijalarini amalda qo'llashga oid bir qancha konsepsiyalar vujudga keldi.

Pedagogik kompetentlik bir qator ya'ni pedagogika nazariyasi va tarixi, pedagogik konfliktologiya, neyropedagogika, pedagogik imidjologiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar, yosh davrlar psixologiyasi, ijtimoiy pedagogika, pedagogik aksiologiya, pedagogik psixologiya fanlari bilan o'zaro aloqada shakllanadi.

"Kompetensiya" so'zi tarjimada "layoqatli", "munosib bo'lmoq" kabi ma'nolarni anglatuvchi lotincha "competere" so'zi asosida hosil bo'lgan. "Kompetensiya" deyilganda, shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi tushuniladi.

O'qituvchining asosiy faoliyati komil insonga ta'lim va tarbiya berishdan iborat ekan, ana shu pedagoglarni yetkazib berishda faoliyat yurgizuvchi oliy ta'lim o'qituvchisi zimmasiga yanada og'ir vazifalarni yuklashi aniq. Bu vazifalarni amalga oshiruvchi shaxs, o'qituvchi, pedagoglarni tayyorlashga har tomonlama haqli va munosib bo'lishi va ana shu vakolatga ega bo'lishi lozim. Biz yuqorida ana shunday vakolatga ega bo'lish huquqini pedagogning kasbiy kompetensiyasi deb belgilab oldik. Bu tushuncha albatta, pedagog faoliyatini amalga oshirishi uchun kasbiy mahorati hamda nazariy-amaliy tayyorgarligidir. Pedagogning u yoki bu mutaxassisligi bo'yicha tayyorgarligi malaka tasnifi – kompetensiya egasi bo'lgan pedagog me'yoriy modelida aks etadi.

Kvalifikatsiya, malaka tasnifi – bu bir qator talablar yig'indisidan iborat bo'lib, o'qituvchining nazariy va amaliy tajribalari darajasini ko'rsatadi. Umuman olganda, psixologik-pedagogik bilimlar o'quv dasturlarida aniq belgilab qo'yilgan. Psixologik-pedagogik jihatdan o'qituvchining tayyorgarligi metodologik asoslar, pedagogik darajalar, shaxsning ijtimoiy takomillashib borishiga suyanadi. Mohiyatan ta'lim-tarbiya maqsadlari va texnologiyalariga asoslanadi.

Pedagogik-psixologik va (maxsus) fanlar bo'yicha bilimlar kasbiy kompetensiya egasi bo'lish uchun yetarli emas, bu bilimlarning ko'pchiligi, xususan, nazariy, amaliy va metodologik bilimlar o'qituvchining intellektual amaliy malaka va mahoratini oshirishiga sabab bo'ladi. Pedagogik mahorat keng qamrovli uzluksiz faoliyat bo'lib, shaxs kamoloti uchun xizmat qiladi. Bu tushuncha nazariy bilimlar o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tizimi – pedagogik mahorat orqali namoyon bo'ladi. Kasbiy tayyorgarlik modelini shakllantirishda umumiylikdan xususiy mahorat sari boriladi. Umumiy mahorat – bu pedagogik fikr yuritish va faoliyat yurgazish hisoblanadi, fakt va

hodisalarni nazariy jihatdan tahlil qilishga undaydi. Pedagog uchun zarur bo'lgan mahoratning bu ikki unsurini birlashtirish asosida konkretlikdan obstraklikka, ya'ni aniqlikdan mavhumlik sari o'tiladi. Ular sezgi, tafakkur va nazariy asoslarda yuz beradi. Tahlil etishni nazariy darajaga olib chiqish mahorati yosh o'qituvchilarni pedagogik mahoratga o'rgatishning yoki pedagogik mahoratni yanada takomillashtirishning eng muhim vazifalaridan biri sanaladi. Pedagogik masalalarning umumlashganligiga qaramay, pirovard natija, yechim "fikr, faoliyat yurgazish, fikrlash" mana shu uchlikka kelib taqaladi hamda pedagogik faoliyat unsurlari va unga mos bo'lgan axborot bilan uyg'unlashib ketadi. Natijada o'qituvchining kasbiy kompetentligi modeli uning nazariy va amaliy tayyorgarligi sifatida namoyon bo'ladi[2].

Pedagogik kompetensiya o'qituvchi kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, mahorat, ko'nikma.

Muammolarni muvaffaqiyatli yechish qobiliyati, oliy darajadagi kasbiy mahorat.

Kasbiy faoliyati davomida pedagog tomonidan qo'llanilgan texnologiyalar, metodlar va usullar yig'indisi.

Turli tajribalar yig'indisi, pedagogik faoliyatdagi katta tajriba. Pedagogik kompetensiya pedagogika sohasidagi bilim, mahorat, ko'nikma, ma'lumotlilik va obro'-e'tibor.

Yana bir qator olimlar kompetensiyaning to'rt turini ajratib ko'rsatadilar:

Funksional, ya'ni kasbiy bilim va mahoratini amalda ro'yobga chiqara olish demakdir.

Intellectual, ya'ni tahliliy fikr yuritish va o'z vazifalarini bajarish uchun kompleks yondoshish qobiliyatidir.

Vaziyatga xoslik. Vaziyatga qarab harakat qilish qobiliyati.

Ijtimoiy, kommunikativ va integrativ qobiliyatlar. Har qanday jamoada til topa olish qobiliyati.

Pedagog olimi T.L.Xurvalieva kasbiy kompetensiya tizimini beshguruhga ajratadi.

Kasbiy kompetensiya:

pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarga ega bo'lish;

o'z ustida ishlash;

ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash va qayta aloqani o'rnatish;

o'quvchi yoshlar ehtiyojini anglay olishi;

motivatsiyani shakllantirish;

ta'lim muhitiga yangilik kiritishi;

o'z fanini mukammal bilishi;

ingliz tilini yaxshi bilishi.

Kasbiy kompetensiyaning shakllanish bosqichlari:

O'z-o'zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash.

O'zini rivojlantirishni rejalashtirish maqsad, vazifa belgilash.

O'zini namoyon etish va kamchiliklarini tuzatish.

Shaxsiy kompetensiya:

muloqotchanlik;

bag'rikenglik;

yetakchilik;

faol, tashabbuskor;

moslashuvchan;

sog'lom turmush tarziga amal qilish;

mas'uliyat;

ishchanlik;

insonparvarlik;

umummadaniy;

ma'lumotli;

madaniyatli;

umuminsoniy qadriyatlarga egalik;

milliy madaniyatga ega bo'lish;

mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish;

boshqa millatlarning madaniyatini hurmat qilishi.

Maxsus kompetensiya:

ehtiyojlarini bilishi;

turli yosh xususiyatlarini bilishi;

ta'limni tabaqalashtirish;

ta'limni individuallashtirish.

A.V.Xutorskiy ta'limda o'qituvchining yetti kompetensiyasini tavsiflaydi:

Dunyoqarash asnosida ya'ni qadriyat va o'zini anglash - o'qituvchining dunyoqarashi, tasavvuri va qadriyati bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. U atrof-muhitdagi voqea va hodisalar ning mohiyatini ko'ra oladi va tushunadi bunga o'zini yo'naltiradi, pedagog sifatida o'z fikrini asoslay oladi. Muammo yechimini topa oladi. Bu kompetensiya - o'qituvchining o'quv va boshqa faoliyatlaridagi o'z-o'zini anglash mexanizmini ta'minlaydi.

Umummadaniy milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lish, mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish, oilasiga, urf-odatlariga hurmat, ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lish. Ilm- fanning inson hayotiga va dunyo rivojiga ta'sirini anglay olishi va tushuntira olishi.

O'quv va bilish jarayoni - o'qituvchining mustaqil bilish faoliyati. Mantiqiy fikrlashi. O'quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko'nikmasini tahlil qila olishi.

Ma'lumotga ega bo'lish - pedagogik faoliyati, o'z faniga doir ma'lumotlarni egallash ko'nikmasi.

Muloqotchanlik - til bilishi, turli xil insonlar bilan muloqotda bo'lishi, jamoada o'ziga xos o'rinda turishi.

Ijtimoiy - foydali mehnat, oilaviy munosabatlar va mas'uliyat, jamiyat rivojidadagi ishtiroki, ijtimoiy foydali mehnat qilishi. Iqtisodiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish.

O'z ustida ishlashi - jismoniy, ma'naviy, intellektual jihatdan o'z- o'zini rivojlantirib borishi. Hissiyotini boshqarish.

Kvalifikatsiya va kompetensiyaning o'zaro munosabati:

Kvalifikatsiya - potensial faoliyatda bilim va ko'nikmaning namoyon bo'lishi.

Kompetensiya - bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarni faoliyatda ko'rinishi.

Ta'lim sifatini belgilovchi omillardan biri bu o'qituvchi ning o'z fani bo'yicha kompetensiyaga ega bo'lishidir. U pedagogik moslashuv tizimi asosida namoyon bo'ladi:

ilmiy bilim;

turli xil faoliyatni bajara olishi (namuna, misol keltira olishi);

muammoli vaziyatlarni samarali yechimini topishda ijodiy faoliyat asosida yondashish;

jamiyat va insonlarga, tabiatga ijobiy emotsional munosabatda bo'lish tajribasi.

Professional pedagog o'z kasbining yetuk ustasi – ustoz pedagog, albatta uning pedagogik mahorati bo'ladi. U barcha vaziyatlarda ham o'z faoliyatini muvaffaqiyatli olib boradi. U albatta, zamonaviy metod va usullarni muntazam o'rganib boradi, pedagogik kasbiy kompetensiyaga ega bo'ladi. Chunki shu hislatlarga ega bo'lgan o'qituvchi o'zi bilgan, bilmagan holda haqiqiy kompetensiya egasi bo'ladi. Mehnat qilish madaniyatigagina emas, balki yuksak umuminsoniy madaniyatlar: odob- axloq, qadriyatlar va obro'-e'tibor egasi bo'lishi o'z-o'zidan ayon. Shu bois ham, talabalarning kasbiy kompetensiya egasi bo'lib yetishishlari uchun Milliy dasturimizda uch bosqichli tizim bo'yicha ta'lim-tarbiya beriladi. Oliy ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetensiyasi mezonlari haqida olimlarimiz olib borayotgan izlanishlar hali yetarli emasligi ko'zga tashlanib turibdi[3].

O'qituvchi kasbiy kompetensiyasi masalasida T.L.Xurvalieva olib borgan ilmiy izlanishlar diqqatga sazovordir.

O'qituvchining kompetensiya modelini keltiramiz:

Pedagog faoliyatining maqsadi va mazmuni.

Kasbiy sifatlar.

Pedagogik qobiliyat, metod va texnologiyalar.

Kasbiy motivatsiya.

Kasbiy sifatleri:

xushmuomala va qiziquvchan munosabatda bo'lish.
o'z jamoasi a'zolari va o'qituvchilarning tanqidlariga tayyor bo'lishlik, o'z faoliyatiga o'zgarishlar kirita olish;
ijtimoiy voqelik va atrof-muhitga nisbatan shaxsiy qarashlariga ega bo'lish va ularni muhokama qilish, o'rtoqlashish;
tanqid va refleksiya (o'z-o'zini nazorat va tahlil qilish)ga nisbatan yuqori layoqatda bo'lish;
nashihatgo'ylik va manmanlikdan o'zini saqlay olish;
muhokama qilinayotgan har qanday muammo va qarashlarga to'g'ri munosabatda bo'lish;
o'z sha'niga aytilayotgan tanqidlarga samimiy munosabatda bo'lishlik;
shaxsiy yondashuv va o'z ta'lim yo'nalishiga ega bo'lish va beparvo bo'lmaslik;
o'z fikr va qarashlarini o'rtoqlashish;
ifodali so'zlash, ravon, so'z boyligiga ega bo'lish.

Pedagogik qobiliyat - pedagogning pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishini, shuningdek, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqara olishini ifodalovchi qobiliyat.

Kasbiy motivatsiya - kasbga tegishli vazifalarni bajarish va kasb tanlashni belgilovchi, atrof, borliq omillari, kasbga yo'naltirishga oid faoliyat ta'sirida shakllanuvchi mayldan iborat.

O'qituvchining kasbiy kompetensiya bazasi shundan iboratki, ta'limiy, rivojlantiruvchi muhitni tashkil qila olishi ko'nikmasiga ega bo'lish kerakki, talabalarda bilim, ko'nikma malaka shakllansin. Ta'lim jarayoni shunday tashkil etilishi lozimki, bunda talabalarda qiziqish ortsin, shu bilan birga o'ylash va munozara yuritish, dolzarb savollarni qo'ya olish, mustaqil tafakkurni shakllantirish, g'oyalar yaratishga o'rgatish, turli xil nuqtai nazarlarni aytish ko'nikmasini shakllantirishdan iborat. Har qanday o'qituvchining maqsadi dars jarayonidagi vaziyatlarni "rivojlantiruvchi muhit"ga aylantira olishi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, pedagog o'z ixtisosligi bo'yicha ta'lim va tarbiya ishlari yuzasidan jamiyat oldida mas'uldir. U muntazam ravishda o'z kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib borish bilan birgalikda o'qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, pedagog huquqiga ega bo'lishi, aniqrog'i, kasbiy kompetensiya egasi bo'lishi lozim. Endilikda o'qituvchi uchun o'zi tanlagan kasb, fan, mutaxassislik borasidagi amaliy va nazariy bilimlarni puxta egallashi kamlik qilib qoldi. U har qanday vaziyatda ham ta'lim-tarbiyani yangi va yangicha usul va metodlarini o'z faoliyatida qo'llay olishi, bir so'z bilan aytganda, kompetensiya egasi bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risida"gi 25-sonli qarori 17.01.2022
2. M.T. Axmedova Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo'llanma) «TDPU» nashriyoti, T., 2018
3. V.S.Yelegina, S.M.Poxlebaev Kompetentnosniy podxod k organizatsii obucheniya studentov v pedagogicheskim vuze. Fundamentalnoe issledovanie. № 3., 2012

SADRIDDIN AYNIIY IJODIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

Jumayev Ruzokul Xoliqulovich

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4881-2441>

Annotatsiya. Maqolada Sadrididdin Ayniyning pedagogik qarashlari, ayniqsa, uning ta'lim-tarbiya haqidagi eng muhim xizmatlarini tashkil etuvchi qarashlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tariya, madrasa, mudarris, o'qituvchi, pedagog, usul, uslub, yangi uslub, hozirgi zamon maktablari, yangi o'qitish uslubidagi maktablar, o'qish, yozish, savodli, psixolog.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ САДРИДДИНА АЙНИ

Джумаев Рузокул Холикулович

Доцент Бухарского государственного педагогического института

Абстрактный. В статье отражены педагогические взгляды Садриддина Айни, особенно взгляды, составляющие его важнейшие заслуги в сфере образования.

Ключевые слова: образование, тария, медресе, мударрис, учитель, педагог, метод, метод, новый метод, современные школы, школы с новой методикой обучения, чтение, письмо, грамотный, психолог.

EDUCATIONAL ISSUES IN SADRIDDIN AINIY'S ORIGINAL WORK

Jumayev Ruzokul Xolikulovich

Associate Professor of Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. The article reflects the pedagogical views of Sadrididdin Aini, especially the views that constitute his most important merits in the field of education.

Keywords: education, taria, madrasah, mudarris, teacher, educator, method, method, new method, modern schools, schools with new teaching methods, reading, writing, literate, psychologist.

Kirish. Sadrididdin Ayniy pedagogik qarashlarining muhim qismini ta'limning didaktik masalalar haqidagi fikrlari tashkil etadi. U eski maktab tizimini isloh qilish, ta'lim mazmuniga dunyoviy xarakterga ega ma'lumotlarni kiritish taklifini berdi. Sadrididdin Ayniy maktabda eslab o'qitishning eski usullari o'rniga suhbat, hikoya, tushuntirish, mashq, ekskursiya, o'quvchilar o'rtasida so'rov o'tkazish, bilimni baholashdan foydalanish afzal deb bildi. Sadrididdin Ayniyning e'tirofiga ko'ra, bu usullar o'quvchiga ongli assimilyatsiya, doimiy va qulay idrokni ta'minlashi kerak. U tarbiyaviy ta'lim tarafdori sigatida tanilgan. Uning didaktik qarashlarida o'rganish va mehnat o'rtasidagi bog'liqlik masalasi alohida o'rin tutadi.

S. Ayniy yashagan butun umri davomida (1890-1954-yillar) kishilarni o'qitish va tarbiyalash, maktab ta'limini yaxshilashga bag'ishlagan. Ayniy 1890-yilda, Miri Arab madrasasida o'qishning birinchi yilida, ta'lim olish bilan bir qatorda talabalarga imkoniyati darajasida saboq bergan. Aynan mana shu davrda, yoshlarni o'qitish va tarbiyalashda katta qiziqish va ishtiyoq bilan qaragan edi. Sadrididdin Ayniy "Esdaliklar" kitobining ikkinchi qismida "o'qituvchilik" dagi ilk tajribalari va muvaffaqiyatlarini eslatib o'tadi. Ayniyning madrasadagi birinchi do'sti Pirak bo'lib, uning obrazini "Esdaliklar" da mahorat bilan tasvirlaydi. Uning qayd etishicha Pirak zukko, baquvvat, faol yigit bo'lsa-da, ammo o'qish va yozishda savodxonligi u qadar emas edi. Men bir oqshom «Mahmud va Ayoq» kitobchasini olib, Pirak oldiga kirdim. U, kitobchani qo'lga olib bir oz varaqlab, u yoq-bu yog'iga qaragandan keyin, menga qaytarib berib: – Men bu kitobni o'qiy olmayman va xatini tanimayman, – dedi ma'yuslik bilan. – Agar o'zimning Xoja Hofizim bo'lsaydi, ehtimol o'qiy olardim, – dedi. Men uning, u zamondagi maktabni

tamom qilgan ko'p bolalar kabi maktabdan «nuxxon» bo'lib chiqqanini va o'zi maktabda o'qimagan kitoblardan biror harfni ham tanimaganligini fahmladim va uning ko'nglini ko'tarish yo'lida: – Men qanday o'qishni senga ko'rsataman, uch-to'rt kunda o'zing o'qiy oladigan bo'lasan, – dedim. Men unga bu taklifni juda ehtiyotkorlik bilan qildim. Chunki, agar o'zimga o'rgatuvchilik – muallimlik sifatini bersam, izzat-nafsiga qattiq tegib, o'qishdan bosh tortishi mumkin edi. Ikki oylik mashg'ulotdan so'ng, u kitobchani boshdanoyoq o'qiydigan va ochiq yozilgan ba'zi boshqa xatlarni ham o'qiy oladigan bo'ldi. Undan keyin Pirakni o'sha kitobcha yuzasidan xat yozishga kiritdim. Avvallari faqat nusxaga qarab ko'chirdi, bora-bora nusxaga qaramasdan ham yoza oladigan bo'ldi. Shunday qilib, Pirak o'sha qish ko'klamgacha juda puxta bo'lmasa ham, xatlik-savodlik bo'ldi [2;193,194-b].

Sadriddin Ayniyni qisqacha tarjimai holidan kelib chiqadigan bo'lsak, u o'zining ukasiga saboq berish jarayonida o'qituvchilik faoliyatida yana bir qadam tashlagan, bu haqda o'zi ham quyidagilarni ta'kidlaydi: Shu yili akam Karki cho'lidan qaytgach, mulla Abdusalom vositasi bilan yana Mirarab madrasasidan hujra olib, o'zi tanho istiqomat qila boshladi. Ukam esa men bilan qoldi. Ammo u savodsiz edi. Binobarin, men har kun bir soat vaqtimni sarf qilib, unga alifbe o'rgatdim, u ham bahorgacha chala savod bo'lib qoldi [3: 58-b]. Ayniyni bu so'zlari uning ilm olish, o'rgatish, (o'qituvchilik faoliyati) masalalari bilan juda jiddiy shug'ullanganidan dalolat beradi. O'zi ilm-fanga tashna bo'lgan yosh Sadriddin har qanday vaziyatda ham ustozlari saboqlaridan maksimal darajada foydalanishga intilardi. U 1892-93 o'quv yilida “Sharhi mullo”ni (Mullo sharhi, ya'ni ko'rsatmalar tafsiri) o'rgana boshlaganidan so'ng, o'sha davrda madrasaning mashhur mudarrisalaridan hisoblangan domullo Ikromchadan tahsil oladi. O'sha paytdagi 60-70 kishidan iborat shogirdlar jamoasida Qur'on qori lavozimini Sharifjon Maxdumning ukasi egallagan edi. Ayniyni yozishicha, Sharifjonning ukasi zodagonlar oilasidan (yuqori martabali ruhoniyni o'g'li) bo'lishiga qaramay, savodsiz edi. Bu asosiy guruh esa Sadriddinga har kuni dars boshlanishidan oldin ularning uyiga kelib, u bilan birga dars tayyorlashni buyuradi. Darsga tayyorgarlik lahzalarini eslab, Ayniy ta'kidlaydi: Men bir necha yildan buyon arab qoidalarini o'rganib yurganim uchun bu til bilan bir daraja oshna edim. Buning ustiga darsxonada o'qigan narsalarni kunjak domullo oldida o'rganib, so'ngra darsga borish odati bo'lardi, men ham shu yo'sinda darslarimni kunjak domullo huzurida yaxshi tayyorlab, o'zlashtirib borardim. Binobarin, maxdumga o'rgatishim lozim narsani yaxshi bilardim. Ammo, u dars o'rganishga qolganda devorday hissiz bo'lib, bir soat urinib unga ikki satrli narsani to'tiday arang yodlatar edim. “Biz o'rgangan darslarimizdan matnlarni so'zma-so'z yodlashdan boshqa hech narsa qilmadik. Ortimdan to'tiqushdek takrorladi, so'ng mendan o'rganganlarini domullo (domla) oldida “o'qidi” [3: 55,56-b].

S. Ayniy madrasada o'qish jarayonida muallimlikni 1895 – 1896-o'quv yilida domullo Ikromcha huzurida mulla Ibrohim boyvachchaning qoriligida boshlaydi. Ibrohim tojikcha xushsavod bo'lganidek, xati ham o'qishli edi. U adabiyot muxlisi bo'lib, ba'zida o'zi ham she'r mashq qilardi. Ammo arabcha savodi past bo'lib, qoidalarni yaxshi bilmas, bilganlarini ham amalda tadbiq qilolmas edi. Kuchsizroq bir sherigi uning darsini tayyorlab berar, biroq buning foydasi unga kam edi. Bu yil esa darsdan yordam berishim uchun meni taklif qildi. [3; 151-b]. Bu esa o'qituvchilik faoliyati unga yangi kuch-g'ayrat va ishonch, uyg'otdi. Bu Sadriddin Ayniyni madrasaning ilg'or talabalaridan biri bo'lib yetishishiga, tengdoshlari va Buxoro madrasalarining yosh mullalari orasida hurmat va shuhrat qozonishi, jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lishiga xizmat qilgan. O'qituvchilikda egallagan mavqe va ilm o'rganishi uni xizmatkorlikdan, o'zgalarning kirini yuvishdan, oshpazlik, farroshlikdan qutqardi.

S. Ayniy o'zining pedagogik va o'qituvchilik faoliyati bilan ilg'or ta'lim g'oyalarini hayotga tatbiq etishga harakat qildi. Ayniy ijodi va uning tarjimai holi chuqur o'rganish Buxoro amirligida yangi maktab ochilishining birinchi tashabbuskorlaridan biri bo'lganini ko'rsatadi. Sadriddin Ayniy va uning shogirdlari, (Munzim, Hamdi, Homidxo'ja Mehriy) Samarqanddagi mullo Abduqodir Shakuriyning yangi usul maktabi bilan tanishib, u yerdagi shart sharoit va ta'lim usuli, Buxoroda tatar muallimi Abdurahmon Saidiydan dars berish, yangicha o'qitish uslublarni o'rganib bor imkoniyati bilan yangi maktab ochishga harakat qilgan. Xullas, 1908-yil 5-noyabrda Sadriddin Ayniy va uning hamfikrlari Buxoroda joylashgan Abduvohid Munzim xonadonida yangicha o'qitish uslubidagi maktab ochadilar. Bu maktabda Abduvohidi

Munzim mudir va birinchi muallim, Ahmadjon Hamdiy, Homidxo'ja Mehriy o'rinsbosar, S.Ayniy o'qituvchi sifatida ish boshgan. Ayniy va uning safdoshlari maktab taraqqiyoti, bolalarning o'qishi va tarbiyasi, ularga yaxshi ta'lim-tarbiya berish uchun bor kuch-g'ayratini sarfladilar. Ular bu masalaga zo'r qiziqish, va ishtiyoq bilan yondashdilar. Biroq, har bir yangi ish muayyan qiyinchiliklarga duch kelishi tabiiy hol. Ayniy olti oy davomida Buxoroda faoliyat ko'rsatayotgan yangi tatar maktabida tarjimon bo'lib ishladi va bu jarayonda ma'lum ko'nikma va amaliy ish tajribasiga ega bo'ldi. Olgan tajriba va ko'nikmalarini o'z maktabida amalda qo'lladi. U tatar maktablari olingan tajriba natijalarini kundalik o'qituvchilik faoliyatiga tatbiq etgan. Bu samarali mehnat unga bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish, ularga yaxshi ta'lim berish imkoniyatini berdi. Ayniy o'zining "Buxoro inqilobi tarixi" nomli asarida ko'rsatganidek, ikki oy ichida maktabga jalb etilgan o'quvchilar soni 12 nafarga yetdi, ular turli kasb egalari oilalaridan edi. Ayniy va Hamdiyning 1909 yil may oyida Samarqandga qilgan o'n kunlik safar davomida yangi tipdagi Abduqodir Shakuriy maktabida bo'lib, o'qituvchilar tajribasini atroflicha o'rganib, o'z maktabida amaliyotga tatbiq etishdi. O'qitishning yangi uslublari, hozirgi zamon maktablari tajribasini o'rganish Ayniy va uning safdoshlari tomonidan tashkil etilgan maktabning qisqa vaqt ichida xalq orasida shuhrat qozonishiga imkon yaratdi. Yangi o'qitish uslubidagi maktablar 50-60 kun ichida bolalarga o'qish va yozishni o'rgatishlari bilan birga, ularga zamonaviy ilm-fan, imlo, ibodat, geografiya, tarix, til va adabiyot kabi fanlar haqida ma'lumotlar berdi. Ammo bu muvaffaqiyat uzoq davom etmadi. Yangi ta'lim uslubidagi maktabning muvaffaqiyatli faoliyati o'sha davrdagi dinshiy olimlar va rasmiy hokimiyatning ayrim vakillarining o'rta tashlangan qarshiligi natijasida katta muammolarga duch keldi, natijada qisqa vaqt ichida mashhur bo'lgan Ayniy va Munzim maktabi, rasman yopildi. Ammo shunga qaramay, u bir muncha vaqt ishladi va 50 nafar shogirdi tatar maktabida o'qishni davom ettirdi.

S. Ayniyning inqilobdan oldingi va undan keyingi ijtimoiy, ilmiy, adabiy faoliyatining asosiy qismi va markaziy yo'nalishini maktab, ilm-fan va madaniyat targ'iboti, odamlarning ma'naviy tarbiyasi egallaydi.

Tarbiya maktab, oila, muhit, turmush sharoiti, jamiyat ta'sirida yuzaga keladi. Bu zaruriy ijtimoiy funktsiyadir. Jamiyat hayoti va taraqqiyoti ko'p jihatdan yosh avlod tarbiyasiga bog'liq. Binobarin, tarbiya har bir jamiyatda, har bir tarixiy ijtimoiy formatsiyada amalga oshiriladi. Biroq, tarbiya mazmuni va usullari doimo jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoitlari bilan belgilanadi.

Zamonaviy umumta'lim maktabi o'quvchilarning yuksak umumiy ta'lim, keng ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashga ega bo'lishi, Vatanga, mehnatga muhabbat tuyg'usini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Mashg'ulot har doim o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan vazifalar, mazmun va o'qitish usullari hamda didaktik tamoyillarga, jumladan, o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanishga qarab o'quvchilarda ma'lum xislat va sifatlarini shakllantirish bilan bog'liqdir.

Butun o'quv jarayoni, uning barcha elementlarining yig'indisi o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi va bu ta'sirda hal qiluvchi rol o'qituvchiga uning qarashlari, e'tiqodlari, ijtimoiy hayot hodisalariga munosabati, nazariy tayyorgarlik darajasi shogirdlariga bo'lgan munosabatining tabiatiga tegishli bo'ladi.

Sadriddin Ayniy intizomni tarbiyalashni yosh avlodni axloqiy tarbiyalashning eng muhim qismi deb bilgan. U Buxoro amirligidagi davlat tuzumining mohiyatini chuqur anglagan. Begunoh odamlarni o'ldirish, mehnatkashlarni turli yo'llar bilan shafqatsizlarcha jazolash, aholiga har tomonlama zulm qilish - bularning barchasi amir davlatini boshqarish uchun asos bo'lgan. Ushbu intizom «tayoq intizomi» deb nomlangan.

Tayoq intizomi eski maktablarda maktab ta'lim va tarbiya jarayonida ham hukmronlik qilgan. Sadriddin Ayniy o'z asarlarida bu intizomni keskin tanqid qiladi.

Sadriddin Ayniy o'zining "Eski maktab" hikoyasida bolalarning qiziqish va qobiliyatini bo'g'ib qo'ygan eski maktabning to'liq manzarasini ko'rsatgan. Bu kitobda olti yoshli Sadriddinning maktabga kelgan birinchi kunidagi taassurotlari tasvirlangan: "Men uyga bordim va onamni ko'rishim bilan yig'lab yubordim, Onam:

Senga nima o'ldi, nega yeg'laysan? – deb so'rasa ham, men javob berolmas edim. Qayerdadir otam kelib qoldi, u onam kabi yumshoq til bilan emas, balki shiddat ila yig'imning sababini so'radi:

Senga nima bo'ldi tez ayt! Bo'lmasa qulog'ingni kesaman! –dedi.

Men yig'i aralash hiqillab:

Bolalar bir-birovlari bilan urishdilar, -dedim.

Bolalar bir-birovlari bilan urishsalar, senga nima? –deb otam qo'shimcha qilib so'radi:

Senku urushmagansan, seni birov ham urgan emas, nega yig'laysan?

Domullo ularni urdi.

Yaxshi qildibdi, urishqoq bolalarni uradilar.

Men maktabga bormayman.

Noma'qul qilibsani, -dedi otam va bir oz jim turganidan so'ng, yumshoqlik bilan so'radi:

Nega maktabga bormaysan?

Domlo uradi [1; 150-b].

Sadriddin Ayniy bu qattiqqo'l intizomning dushmani edi. U tayoq bilan odamlarni tarbiyalash mumkin emasligini tushundi.

Sadriddin Ayniy bolalarni tarbiyalashda jismoniy jazo qo'llashga qarshi kurashgan. Darsliklarida ham u bolalar shaxsini hurmat qilish zarurligi, tarbiya jarayonida jismoniy jazoga yo'l qo'yib bo'lmasligi haqida shunday degan: "Ota-onalarimiz... bizni har xil yomon ishlardan saqlaydilar. Agar biz tomonimizdan biror narsa yuz bersa, ular bizga yaxshi maslahat beradilar, bu xatti-harakatlarning zararli ekanligini tushuntiradilar, lekin ular bizni hech qachon urishmaydi» [4; 7-b].

S. Ayniy psixolog sifatida jismoniy jazodan foydalanish nafaqat bolalarda tartib-intizomni singdirishga yordam bermaydi, balki, aksincha, ularga xalaqit beradi va intizomning yomonlashuvining asosiy sababi ekanligini to'g'ri ta'kidlaydi.

Jismoniy jazoni qo'llash nafaqat bolalarni buzadi, balki o'quvchilarning o'quv faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, jazo natijasida ular sekin o'zlashtiradi va tezda unutadi.

Jismoniy jazo zararliligining yana bir tomonini, uning iroda va xarakter, mardlik va jasorat, tashabbuskorlik va o'ziga ishonchni rivojlantirish va mustahkamlashga salbiy ta'sir ko'rsatishini ham ta'kidlaydi. Jismoniy jazo qo'rqqulik va aldashga olib keladi va bolalarning faolligini bo'g'adi.

Sadriddin Ayniy ijodida uning intizom o'qitish metodikasini hal etishga ijodiy yondashganini ko'ramiz.

"Aqlli bola" hikoyasida bir maktabda o'qigan ikki aka-uka haqida so'z boradi. Katta akasi Sayfiddin o'quv qurollariga beparvolik qiladi. Bir kuni ukasi Said daftariga dog' tushiradi. Ertasi kuni domla buning uchun Sayfiddinni jazolaydi. Bu haqda onasiga aytganida, u Sayfiddinning aybini maktab o'quv qurollariga beparvolik bilan izohlab, uning qilmishi noto'g'ri ekanligiga ishontiradi [4; 29-30-b].

"Tahzib-us-sibyon"ning boshqa boblarida Sadriddin Ayniyning tarbiyaviy ishda ishontirish usuli haqidagi g'oyalari o'z ifodasini topgan.

Sadriddin Ayniy ishontirish tarbiyaning asosiy usullaridan biri bo'lib, xulq-atvor me'yorlarini ishlab chiqishda eng yaxshi natija beradi, deb ta'kidlaydi.

Zamonaviy maktablar va oilalar amaliyoti bu fikrlarning to'g'riligini tasdiqlaydi. O'qituvchilarimiz bu usulni kundalik ishlarida mohirona qo'llaydilar.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ota-onalarning oqilona talablari yosh avlod tarbiyasining samarali usullaridan biri sifatida muhim o'rin egallaydi.

Bu usullarni Sadriddin Ayniyning pedagogik fikrlarida ham uchratamiz. Uning fikricha, ota-onalar va o'qituvchilar bolalardan o'zlariga yuklangan u yoki bu vazifani bajarishni muntazam ravishda nazorat qilishlari kerak.

Bu haqda Sadriddin Ayniy shunday yozgan edi: bog'chamizdagi gullar va sabzalarning tomoshasi bilan qanoat qilmay, dalaga chiqib yayrashni istadim. Bu fikrimni akamga aytib, meni dalaga olib borishni so'radim. U ham bu fikrni ma'qul topdi, lekin otamdan ruxsat olishni mening gardanimga yukladi. Men dalaga chiqish to'g'risida avval onamdan ijozat so'radim. U:

– Otangdan so‘ra, agar u kishi javob bersa, men dalaga chiqishlaringga to‘siq bo‘lmayman, – dedi.

Men shu maqsad bilan otamga bordim. U, mehmonxonamizning ayvonchasida tegirmon charxi yasamoqda, ko‘zoynak taqib, charxning parrak o‘tkaziladigan teshiklarini iskana bilan o‘ymoqda edi. U o‘yayotgan teshikni bir‘ cho‘pcha bilan o‘lchab ko‘rib, uning ichini tozalab silliqlagandan keyin, menga qarab:

– Ha, nima deysan? – dedi.

– Akam bilan dalaga chiqib tomosha qilib kelamiz, – dedim.

– Akang hech qaerga bormaydi. U o‘tgan hafta o‘qigan darslarini takrorlab menga yoddan o‘qib bermagunicha unga hech yerga borishga, na tomoshaga va na o‘yinga ruxsat bermayman [2; 18,19-b].

Bolalar harakatlarining mohiyatini tushuntirish ularning psixologiyasiga jismoniy jazodan ko‘ra ko‘proq ta‘sir qiladi. Bu bolalarda yaxshi xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

Agar bolalar o‘z xatolarini tan olishsa va ularni bartaraf etishga harakat qilsalar, bu tartib-intizomni o‘rnatish uchun ham foydalidir.

O‘quv amaliyotining bu qirralari Ayniy asarlarida o‘z aksini topgan bo‘lib, unda mehmon ketganidan keyin Sadriddin otasining oldiga kelib, ro‘za tutmagani, yolg‘on gapirayotganini tan olgani haqida so‘z boradi. Ota kulib, Sadriddin endi yolg‘on gapirmaydi, deb umid qiladi.

Sadriddin Ayniy bu yerda yana bir pedagogik masalaga to‘xtalib o‘tadi. Uning fikricha, bolalar o‘z xatolarini tan olishsa, ularni so‘kish emas, balki kelajakda bunday salbiy xatolarni takrorlamasligi uchun o‘rgatish kerak.

Bolalarga yaxshi xulq-atvorni singdirish masalasida Sadriddin Ayniy rag‘batlantirishning rolini yuqori baholagan. Uning fikricha, rag‘batlantirish bolalarni keyingi muvaffaqiyatlarga ilhomlantiradi va o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Intizom tarbiyasi masalalari nafaqat Sadriddin Ayniyning pedagogik qarashlarida o‘z aksini topgan, balki uning amaliy faoliyatida ham qo‘llanilgan.

Samarqand shahrining o‘rta maktabida tahsil olgan shogirdi Rahim Hoshimning ta‘kidlashicha Sadriddin Ayniy o‘qituvchi sifatida talabchan va qat‘iyatli bo‘lgan. Bolalarning shaxsiyatini hurmat qilish, o‘quvchilarni ular sodir etgan huquqbuzarliklarning noto‘g‘riligiga ishonitirishga harakat qilgan.

Xulosa. Ta‘lim-tarbiya jarayonida ota-onalarning oqilona talablari yosh avlod tarbiyasining samarali usullaridan biri sifatida muhim o‘rin tutadi. Bu usullarni Sadriddin Ayniyning pedagogik fikrlarida ham uchratamiz. Uning fikricha, ota-onalar va o‘qituvchilar bolalardan o‘zlariga yuklangan u yoki bu vazifani bajarishni muntazam ravishda talab qilishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Айний С. Асарлар, Тўртинчи том, Одина, Эски мактаб, Судхўрнинг ўлими, Етим. – Тошкент: «Бадий адабиёт нашриёти». 1965. –Б.430.

Айний С. Асарлар, Бешинчи том, Эсдаликлар 1-2 қисм. –Тошкент: “Бадий адабиёт нашриёти”. 1965. –Б.312.

Айний С. Асарлар, Олтинчи том, Эсдаликлар 3 қисм. –Тошкент: “Бадий адабиёт нашриёти”. 1965. –Б.240.

Айний С. “Таҳзиб-ус-сибён”. Соҳиб Табаров нашрга тайёрлаган. Душанбе, 1994, –Б.45.

MA'NAVIY TARBIYADA INNOVATSION MEXANIZMLAR: YAPON PEDAGOGIKASIDAN SABOQLAR

Jakbarov Odiljon Otamirzaevich

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Abstrakt. Ma'naviy tarbiya har tomonlama rivojlanishning ajralmas qismi bo'lib, axloqiy ong, ichki xotirjamlikni va ijtimoiy mas'uliyatni tarbiyalaydi. Yapon pedagogikasi an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning o'ziga xos uyg'unligi bilan ma'naviy tarbiyani samarali amalga oshirishning innovatsion mexanizmlarini taklif etadi. Ushbu maqola Yaponiyadagi ma'naviy ta'limning asosiy tamoyillarini o'rganadi, uning metodologiyasi, madaniy ta'siri va oliy ta'limga integratsiyalashuviga e'tibor qaratadi. Ehtiyotkorlik, tajribaviy o'rganish va axloqiy muloqot kabi amaliyotlarni o'rganish orqali tadqiqot boshqa ta'lim kontekstlarida qo'llaniladigan saboqlarni ta'kidlaydi. U talabalarning ma'naviy o'sishini oshirish uchun yapon strategiyalarini global pedagogik asoslarga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy ta'lim, yapon pedagogikasi, zehnlilik, tajribaviy o'rganish, yaxlit rivojlanish, axloqiy ong, madaniy integratsiya.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ В ДУХОВНОМ ОБРАЗОВАНИИ: УРОКИ ЯПОНСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

Жакбаров Одилжон Отамирзаевич

Независимый исследователь Наманганского государственного университета

Абстракт. Духовное воспитание является неотъемлемой частью всестороннего развития и воспитывает нравственное сознание, внутренний мир и социальную ответственность. Японская педагогика предлагает инновационные механизмы эффективной реализации духовного образования с уникальным сочетанием традиционных и современных подходов. В этой статье исследуются фундаментальные принципы духовного образования в Японии, уделяя особое внимание его методологии, культурному влиянию и интеграции в высшее образование. Изучая такие практики, как осознанность, экспериментальное обучение и этическое общение, исследование выделяет уроки, применимые к другим образовательным контекстам. В заключение приводятся рекомендации по адаптации японских стратегий к глобальным педагогическим основам для ускорения духовного роста учащихся.

Ключевые слова: духовное образование, японская педагогика, осознанность, экспериментальное обучение, целостное развитие, моральное сознание, культурная интеграция.

INNOVATIVE MECHANISMS IN SPIRITUAL EDUCATION: LESSONS FROM JAPANESE PEDAGOGY

Jakbarov Odiljon Otamirzaevich

Independent Researcher, Namangan State University

Abstract. Spiritual education is an integral part of all-round development, fostering moral awareness, inner peace, and social responsibility. Japanese pedagogy, with its unique blend of traditional and modern approaches, offers innovative mechanisms for the effective implementation of spiritual education. This article examines the main principles of spiritual education in Japan, focusing on its methodology, cultural impact, and integration into higher education. By examining practices such as mindfulness, experiential learning, and ethical dialogue, the study highlights lessons that can be applied in other educational contexts.

It concludes with recommendations for adapting Japanese strategies to enhance students' spiritual growth within global pedagogical frameworks.

Keywords: spiritual education, Japanese pedagogy, mindfulness, experiential learning, holistic development, moral consciousness, cultural integration.

Kirish. Ma'naviy ta'lim axloqiy fikrlash, qat'iyatlilik va ijtimoiy mas'uliyatga ega bo'lgan har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy usullarda odob-axloq tarbiyasiga urg'u berilgan bo'lsa, innovatsion yondashuvlar ma'naviyatni kengroq ta'lim kontekstlariga birlashtiradi. Madaniy an'analar va zamonaviylikning uyg'unligi bilan mashhur bo'lgan Yaponiya ma'naviy ta'lim uchun qimmatli namunadir.[1] Yapon pedagogikasi sintoizm, buddizm va konfutsiy an'alariga asoslangan innovatsion mexanizmlarni taklif etadi, ular uyg'unlik, mulohazalilik va o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Zamonaviy ta'lim ehtiyojlariga moslashtirilgan ushbu tamoyillar Yaponiyaning maktab va universitetlarda ma'naviy ta'limga bo'lgan yondashuvini shakllantirdi. Ushbu maqola ushbu mexanizmlarni va ularning global ta'lim sharoitlarida qo'llanilishini ko'rib chiqadi.[2]

Yaponiyada ma'naviy tarbiyaning falsafiy asoslari

Yapon pedagogikasi o'zining falsafiy ildizlarini sintoizm, buddizm va konfutsiylikdan oladi, ular tabiat bilan uyg'unlikni, axloqiy hayotni, hokimiyat va an'analarni hurmat qilishni ta'kidlaydi. Sintoizmning tabiiy dunyoga bo'lgan hurmati ongni va ekologik javobgarlikni rivojlantiradi, buddizmning meditatsion amaliyotlari esa ichki tinchlik va o'z-o'zini anglashga yordam beradi. Konfutsiy qadriyatlari ijtimoiy uyg'unlik va axloqiy xulq-atvorning muhimligini ta'kidlab, ularni Yaponiyada ma'naviy ta'limning markaziy o'rinlariga aylantiradi. Ushbu an'analar birgalikda ta'lim siyosati va amaliyotlarini xabardor qiladi, o'quvchilarning xarakterini va axloqiy asoslarini shakllantiradi. Yaponiyada ma'naviy qadriyatlar faqat diniy ta'lim bilan chegaralanmaydi. Buning o'rniga, ular axloqiy tarbiya (axloqiy tarbiya), madaniy tadbirlar va jamoatchilikni jalb qilish orqali ta'lim tizimiga kiradi. Ushbu integratsiya ma'naviy ta'lim dunyoviy va ko'p madaniyatli kontekstlarga mos kelishini ta'minlaydi va uni turli xil talabalar populyatsiyasi uchun ochiq qiladi. Zen-buddizmda ildiz otgan aql-zakovat, Yaponiyada ma'naviy ta'limning asosidir. Maktablar va universitetlar meditatsiya, nafas olish mashqlari va aks ettiruvchi jurnallar kabi ongni rivojlantirish usullarini o'z ichiga oladi. Ushbu amaliyotlar talabalarga diqqatni jamlash, hissiy tartibga solish va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi.[3] Misol uchun, yapon maktablari ko'pincha kunni mokuso bilan boshlaydi, bu o'quvchilarga o'zlarini markazlashtirish va o'rganishga tayyorgarlik ko'rish imkonini beruvchi jim meditatsiya lahzasi. Bunday amaliyotlar tinch va o'ychan fikrlashni rivojlantiradi, ham akademik samaradorlikni, ham hissiy farovonlikni oshiradi. Tajribali o'rganish yapon ma'naviy ta'limining muhim jihati hisoblanadi. Choy marosimlari, gullarni bezash (ikebana) va an'anaviy san'at kabi tadbirlar talabalarga sabr-toqat, tafsilotlarga e'tibor va an'analarga hurmatni rivojlantiradigan amaliy tajribalarni taklif qiladi. Tarixiy va madaniy obidalarga sayohatlar o'quvchilarning o'z merosiga bo'lgan hurmatini oshiradi va bu an'analarda singib ketgan qadriyatlar haqida fikr yuritishga undaydi. Ushbu tajribalar ma'naviyat va madaniy o'ziga xoslik o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.[4]

Axloqiy muloqot va hamkorlikda o'rganish

Yapon pedagogikasi ma'naviy yuksalish vositasi sifatida muloqot va hamkorlikka urg'u beradi. Axloqiy dilemmalar va real dunyo muammolari bo'yicha sinfda muhokamalar o'quvchilarni tanqidiy va empatik fikrlashga undaydi. O'qituvchilar ushbu munozaralarga yordam beradilar, talabalarni o'zlarining qadriyatlari va mas'uliyatlari haqida fikr yuritishga yo'naltiradilar. Jamiyatga xizmat ko'rsatish tashabbuslari kabi hamkorlikdagi loyihalar ijtimoiy mas'uliyat va kollektiv farovonlik hissini yanada kuchaytiradi. Ushbu tadbirlar Konfutsiyning

jamiyat uyg'unligiga hissa qo'shish tamoyiliga mos keladi. Yaponiya universitetlari ongni rivojlantirishga qaratilgan fanlararo kurslar, darsdan tashqari dasturlar va kampus muhitlari orqali ma'naviy ta'limni o'z ichiga oladi. Gumanitar fanlar kurslari ko'pincha falsafa, axloq va hayotning ma'nosi bo'yicha munozaralarni o'z ichiga oladi va ma'naviy izlanishlar uchun platforma yaratadi. Bog'lar va meditatsiya xonalari kabi kampus bo'shliqlari fikr yuritish va o'z-o'zini kashf qilish uchun qulay muhit yaratadi. Ushbu sozlamalar ma'naviy farovonlikni oshirishda jismoniy makonning muhimligini ta'kidlaydi.[5] Ehtiyotkorlik amaliyotlarini kundalik ishlarga integratsiya qilish ma'naviy ta'limni kuchaytirish uchun arzon, ammo yuqori samarali strategiyadir. Dunyo bo'ylab maktablar va universitetlar talabalarga stressni boshqarish va diqqatni yaxshilashga yordam berish uchun jim meditatsiya yoki diqqat bilan nafas olish kabi shunga o'xshash amaliyotlarni qo'llashi mumkin. Tajribali ta'lim faoliyati, ayniqsa mahalliy madaniyatdan kelib chiqqan holda, turli kontekstlarga moslashtirilishi mumkin. Misol uchun, boshqa mamlakatlardagi maktablar ma'naviy qadriyatlarni tarbiyalash uchun madaniy immersion dasturlari yoki san'atga asoslangan seminarlar tashkil qilishi mumkin. Axloqiy va axloqiy masalalar bo'yicha ochiq muloqotni rag'batlantirish o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va empatiyani rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu yondashuv ma'naviy o'sish uchun muhim bo'lgan sinfda hurmat va umumiy o'rganish madaniyatini rivojlantiradi. [6] Ta'lim muassasalari ong va mulohaza yuritishni rag'batlantiradigan muhitlarni loyihalashi mumkin. Bog'lar, sokin zonalar yoki maxsus aks ettirish xonalari orqali bo'ladimi, bunday joylar o'quvchilarga introspeksiya uchun imkoniyatlar beradi.

Yapon mexanizmlarini global miqyosda tatbiq etishdagi muammolar

Yapon ma'naviy ta'limi qimmatli saboqlarni taqdim etsa-da, uni boshqa mamlakatlarda amalga oshirish qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, jumladan, Yapon urf-odatlariga asoslangan amaliyotlarni turli madaniy kontekstlarga moslashtirish noto'g'ri talqin qilishdan qochish uchun ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. O'ta dunyoviy ta'lim tizimlarida ma'naviy ta'limni birlashtirish diniy ohanglar bilan bog'liq xavotirlar tufayli qarshilikka duch kelishi mumkin. Ehtiyotkorlik mashg'ulotlari va tajribaviy o'rganish kabi tadbirlar qo'shimcha resurslar va o'qituvchilarni tayyorlashni talab qilishi mumkin, bu esa kam moliyalashtiriladigan muassasalar uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Amalga oshirish bo'yicha bir qator tavsiyalar ishlab chiqdik.[7] Mahalliy an'analarga tayangan holda, ilg'or global tajribalarni o'zida mujassam etgan holda ma'naviy ta'lim uchun madaniy jihatdan sezgir asoslarni ishlab chiqish. Ehtiyotkorlik va axloqiy muloqotni samarali rivojlantirish uchun o'qituvchilar uchun o'quv dasturlarini taqdim eting. Tajribali o'rganish imkoniyatlarini taklif qilish uchun jamoat tashkilotlari va madaniyat muassasalari bilan hamkorlik qiling. Ma'naviy ta'limning dunyoviy afzalliklarini, masalan, hissiy farovonlikni oshirish va ijtimoiy mas'uliyatni kengroq qabul qilish uchun ta'kidlang.

Xulosa. Yapon pedagogikasi ma'naviy ta'limni zamonaviy ta'lim tizimlariga zukkolik, eksperimental o'rganish va axloqiy muloqot kabi innovatsion mexanizmlar orqali uzluksiz integratsiyalash mumkinligini ko'rsatadi. Ushbu amaliyotlar nafaqat talabalarning ma'naviy o'sishini kuchaytiradi, balki ularning umumiy farovonligi va ijtimoiy mas'uliyatiga ham hissa qo'shadi.[8] Ushbu strategiyalarni madaniy va institutsional kontekstlariga moslashtirib, butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar axloqiy, o'ychan va chidamli shaxslarni tarbiyalaydigan yaxlit o'quv muhitini yaratishi mumkin. Yaponiya modeli XXI asrda ma'naviy ta'limni qayta ko'rib chiqish uchun qimmatli loyiha bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Ministry of Education, Culture, Sports, Science, and Technology (MEXT). «Moral Education in Japanese Schools.» Tokyo: MEXT Publications, 2019.

Kumagai, Kazunori. «Value-creating pedagogy and Japanese education in the modern era.» The Journal

of Oriental Studies 10 (2000): 29-45.

García, Ofelia, and Naomi Kano. «Translanguaging as process and pedagogy: Developing the English writing of Japanese students in the US.» *The multilingual turn in languages education: Opportunities and challenges* (2014): 258-277.

Kano, Naomi. «Japanese community schools: New pedagogy for a changing population.» *Bilingual community education and multilingualism: Beyond heritage languages in a global city* (2013): 99-112.

ARIMOTO, Masahiro. *The prospect of educational assessment as a secret ingredient of effective pedagogy in the context of Japanese kizuki (with-it-ness) based on “evidence-informed principles for effective teaching and learning”*. Diss. Tohoku University, 2017.

Konoeda, Keiko, et al. «Task-based critical pedagogy in Japanese EFL classrooms: Rationale, principles, and examples.» *Readings in Language Studies: Language across Disciplinary Boundaries*; Mantero, M., Miller, PC, Watzke, JL, Eds (2008): 45-72.

Yoshimoto, Keiichi, Yuki Inenaga, and Hiroshi Yamada. «Pedagogy and andragogy in higher education—A comparison between Germany, the UK and Japan.» *European Journal of Education* 42.1 (2007): 75-98.

Glasgow, Gregory Paul, and Chris Carl Hale. «Policy, pedagogy and transformation: A professional development program for Japanese teachers of English.» *Professional development of English language teachers in Asia*. Routledge, 2018. 61-75.

DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

*Kasimov Asror Abdulloyevich
Buxoro davlat pedagogika institute
<https://orcid.org/0000-0002-6588-9328>*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish yo'llari, ta'lim jarayonida o'quvchilarini interfaol metodlar hamda o'yinlar asosida ijodkorligini rivojlantirish, yo'llari va samaradorligi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, bolalar, maktab, qobiliyat, mashg'ulot, dastur, ijtimoiy moslashuv, nutq, darsdan tashqari.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ВНЕУЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье описаны пути совершенствования технологий развития творческих способностей учащихся младших классов, способы и эффективность развития творческих способностей учащихся на основе интерактивных методов и игр в образовательном процессе.

Ключевые слова: Начальный класс, дети, школа, способности, деятельность, программа, социальная адаптация, речь, внеклассное занятие.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Abstract: This article describes ways to improve technologies for developing the creative abilities of primary school students, methods and effectiveness of developing students' creative abilities based on interactive methods and games in the educational process.

Key words: Primary class, children, school, abilities, activities, program, social adaptation, speech, extracurricular activities.

Kirish: O'rta maktabni tugatgandan so'ng, ko'pchilik o'zlari qatnashgan sinfdan tashqari mashg'ulotlarni yaxshi eslashadi. Ular to'garak, to'garak, musobaqa va musobaqalar tufayli qimmatli saboq olganini tushunadi. Chet eldagi barcha maktab-internatlar o'quv rejasidan tashqari turli xil tadbirlarni taklif qiladi: futbol, tennis, teatr san'ati, qo'shiq, raqs, qilichbozlik, munozara, shaxmat, tillar va boshqalar. To'garaklar va bo'limlar o'quvchilarning ufqlarini kengaytiradi, sevimli mashg'ulotlariga kirishish va tinch, osoyishta muhitda nimanidir o'rganish imkonini beradi. Xuddi shunday muhimi, sinfdan tashqari mashg'ulotlar yoshlarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism: Xorijda maktabda o'qish yoshlarning ijodiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar ijodkorlik va tashqarida fikrlashni talab qiladi, bu sizni odatdagidan tashqariga chiqishga majbur qiladi. Masalan, o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash muhim bo'lgan xoreografiya bilan shug'ullanadi, bahs-munozaralarda qatnashadi, notqlik va mantiqni namoyon etadi, dasturlash to'garaklariga a'zo bo'ladi, innovatsion dasturlar ishlab chiqadi. Ijodiy yondashuv sizga ko'proq narsaga erishishga imkon beradi va odatdagidan tashqariga chiqishga intiladigan odamlar muvaffaqiyatli etakchiga aylanadi. Chet eldagi maktab ta'limi sizga vaqtni oqilona boshqarishni o'rgatadi. Vaqtni boshqarish talabalarga akademik va ijtimoiy hayotda yordam beradi, mas'uliyat va majburiyatni o'rgatadi. O'rta maktab o'quvchilari uy vazifalarini bajarishda va to'garaklarga borishda o'zlariga ishonishlari kerak, chunki ularning ota-onalari nazorat funksiyasini o'z zimmalariga olishmaydi. Kunni rejalashtirish va belgilangan muddatlarga rioya qilish qobiliyati yoshlarga nafaqat maktabda, balki universitetda, ishda va umuman hayotda yordam beradi. O'qituvchining o'zi rahbarlik

qilayotgan fan bo'yicha darsdan tashqari ishlari maktabdagi o'quv-tarbiyaviy ishning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Sinfdan tashqari ishlar: O'quvchilar uchun darsdan tashqari turli tadbirlarni tashkil etishdir. Bu ish maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, ularni sog'lom turmush tarziga jalb etish, kasbiy jihatdan o'zini-o'zi belgilashiga ko'maklashish, jamiyat hayotiga moslashishga qaratilgan. Hozirgi vaqtda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish ko'pincha umumiy ta'lim yo'lidan boradi, uning uslub va vositalaridan ko'chiriladi. Bu usul, albatta, texnologik bo'lib, amalga oshirilayotgan o'quv jarayonining mazmunini va natijalarini qayd etishga imkon beradi, lekin u darsdan tashqari mashg'ulotlarning xususiyatlarini aniqlamaydi va shuning uchun o'quv jarayonining natijalariga erishishga imkon bermaydi. Shu bilan birga, ko'pincha sinfdan tashqari mashg'ulotlar darsi darsdan farq qilmaydi.

Har xil turdagi faoliyatning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda - sinfdan tashqari va darsdan tashqari - mashg'ulotlarni shunday qurish kerakki, ularning o'tkazilishi bolaning psixologik va jismoniy yukini tushirish, shaxsiy va meta-kabi shakllanish faktidir. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar mashg'ulotlar majmui bilan cheklanib qolmasdan, balki maqsadli qurilganligi va rejalashtirilgan natijalarga erishishni ta'minlashi muhim. Sinfdan tashqari ish shakllarining quyidagi ko'rinishi eng keng tarqalgan: individual, doira, birlashtiruvchi va ommaviy. Individual ish - bu individual talabalarning o'z-o'zini tarbiyalashga qaratilgan mustaqil faoliyati.[9]

Sinfdan tashqari ishlar — umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi, o'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkil etish shakllaridan biri. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarni barkamol shaxs sifatida shakllantirish va ularni hayotga tayyorlashda keng imkoniyatlar yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarga o'quvchilar bilan o'tkaziladigan va ularga tarbiya hamda bilim berishga qaratilgan turli xil mashg'ulotlar tizimi kiradi. Bunday mashg'ulotlar pedagogik jamoa, sinf rahbari, yoshlar tashkilotlari rahbarligi va bolalarning o'z-o'zini boshqarish tashkilotlari tomonidan darsdan tashqari vaqtda uyushtiriladi. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda o'quvchilar saroylari, yosh texniklar, yosh tabiatshunoslar, yosh sayyohlar klubi va maktabdan tashqari boshqa muassasalar katta yordam beradi. Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari sifatida ommaviy ishlar (maktab klublaridagi tadbirlar, kecha, munozara va tanlovlar o'tkazish, viktorina va ko'rgazmalar uyushtirish, tabiat qo'yniga, maktab va muzeylarga ekskursiyalarga chiqish), to'garak ishlari (o'quvchilarning turli to'garaklar, sport seksiyalari, ansambllardagi qatnashishlari), mustaqil ishlar (o'quvchilarning sinfdan tashqari o'qishi, kolleksiya to'plashi, texnika, musiqa, tasviriy san'at, chizmachilik va sh.k. bilan mustaqil shug'ullanishi)ni ko'rsatish mumkin.

Sinfdan tashqari ishlar tasnifi. Zamonaviy sinfdan tashqari mashg'ulotlar har qanday o'qituvchining eng muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Bunday tadbirlarni amalga oshirish o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda maktab muassasasidagi darsdan tashqari mashg'ulotlarda jamoadagi ba'zi mashg'ulotlar yoki mashg'ulotlarni tushunish odatiy holdir, bu to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchining o'zi yoki maktabning qolgan xodimlari tomonidan amalga oshirilishi kerak. Bunday harakatlar, qoida tariqasida, har qanday yosh toifasidagi o'quvchilar uchun tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lishi kerak. Bugungi kunga kelib, maktabda turli xil faoliyat shakllari mavjud, ammo bu haqda keyinroq. Asosan, ko'pincha bunday tadbirlarga turli xil o'yinlar, o'quv ekskursiyalari, muzeylarga tashriflar va boshqalar kiradi. Bunday o'qitish usullarining samaradorligi va samaradorligi ko'p jihatdan bunday o'quv jarayonining usullari va usullarini tanlashga bog'liq. Shu bilan birga, maktab o'quvchilariga to'g'ri xulq-atvor va maktab tadbirlarining turlarini samarali tanlash bilan ta'sir qilish muhimligini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Har qanday o'qituvchi biladiki, ko'pincha o'quvchining ma'lum bir maktab intizomiga bo'lgan qiziqishi faqat biron bir sinfdan tashqari mashg'ulot o'tkazilganda paydo bo'lishi mumkin. Aynan bir xil usullar zamonaviy talabaning kelajakdagi kasbini tanlashga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xo'sh, ehtimol, ko'pchilik bugungi kunda qanday maktab tadbirlari mavjudligini bilishni xohlaydi? Asosan, maktabda faoliyatni amalga oshirish turli usullarga asoslangan bo'lishi mumkin. Maktabda eng keng tarqalgan ishlar ijodiy faoliyat, turli to'garaklar, turli ko'rgazmalar, olimpiadalar va jamoaviy

musobaqalar tashkil etish hisoblanadi. Bundan kam qiziqarli maktab tadbirlari o'qituvchi yoki qolgan maktab xodimlari tomonidan ommaviy bayramlar, shuningdek, katta yoshdagi o'quvchilar uchun konferentsiyalar tashkil etish hisoblanadi. Bundan tashqari, har bir bunday hodisa uni bir necha bosqichda amalga oshirishni nazarda tutadi. Birinchi qadam tadbirga tayyorgarlik ko'rishdir. Ikkinchi bosqich muayyan maktab tadbirini o'tkazish jarayonini o'z ichiga oladi. Va nihoyat, uchinchi bosqich - bajarilgan ishlarni tahlil qilish. Maktabdan tashqari maktab faoliyatining tashkilotchilari odatda o'qituvchilardan ushbu turdagi faoliyatni tayyorlash uchun mo'ljallangan ma'lum xarajatlarni to'lashni talab qiladilar, chunki ma'lum bir mavzu bo'yicha qiziqarli va ma'lumotli materialni topish kerak. Zero, bu tadbir, avvalo, maktab o'quvchilarini nafaqat qiziqtirishi, balki ularni ana shunday hayratlanarli ilm olamiga jalb qilishi kerak. Shu bilan birga, muayyan hodisaning barcha mavjud bosqichlarini diqqat bilan rejalashtirish, ma'lumotni taqdim etish usullari va vositalarini tanlash, darsni tashkil etish turini aniqlash kerak. Axir, faqat shunday vaziyatda, maktabdagi voqealarning barcha bunday rivojlanishi, oxir-oqibat, eng samarali natijalarni berishi mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchi ishda qanday stsenariylardan foydalanishi mumkinligiga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, maktab muassasasidagi voqea stsenariysining o'zi voqea mazmunini har tomonlama ishlab chiqishni nazarda tutadi. to'g'ri mantiqiy zanjir. To'g'ridan-to'g'ri stsenariyning o'zida tadbirning asosiy mavzusi, shuningdek, yakuniy maqsadlar to'liq ochib berilishi kerak. Bunday maktab stsenariysini yozishda umumiy vazifani konkretlashtirish, jamiyatni eng ko'p tashvishga solayotgan ko'tarilgan masalaning eng muammoli nuqtalarini izlash va yoritish eng muhim shart hisoblanadi. Maktabdan tashqari har qanday tadbir ko'pincha ma'lum bir bayramga, ma'lum bir shaxsga yoki muhim voqeaga to'g'ri keladi.[8]

Ko'p jihatdan, har qanday maktab tadbiri uchun oldindan tuzilgan skript maktab o'quvchilarining yoshiga mos kelishi kerakligi ham muhimdir. Bugungi kunda maktabda giyohvand moddalarning inson tanasiga ta'siri yoki hayvonlarning ayrim turlari bilan aloqa qilishda xavfsizlik qoidalari kabi juda muhim masalani ko'taradigan tadbirlar tez-tez o'tkaziladi.

Shunday qilib, bugungi kunda maktabda qanday tadbirlar mavjudligi bilan hamma narsa aniq, lekin ular nima uchun mo'ljallanganligini hali ham aniqlashtirish kerak. Bajarilgan bunday ish, natijada maksimal foyda keltirishi uchun, hodisaning stsenariysi har qanday holatda ham yaxshi ishlab chiqilgan va mantiqiy bayon qilingan aniq syujetdan iborat bo'lishi kerak. Shu bilan birga, konfliktli vaziyatning mavjudligi bu erda majburiy element hisoblanadi. Axir, bunday elementsiz stsenariy unchalik yorqin bo'lmazligi va maktab o'quvchilarining e'tiborini tortmasligi mumkin. Turli shakllardagi maktab tadbiri tugallangandan so'ng, o'qituvchi ushbu hodisani tahlil qilishi kerak. Hozirgi vaqtda psixologik-pedagogik tahlil va shunga mos ravishda mavzu-mazmun tahlili niqobi ostida zamonaviy maktab tadbirlarining bir nechta turlari mavjud. Ikkinchi variantda esa voqeaning mazmun-mohiyati va foydalanilgan axloqiy tarbiya usullari tahlil qilinadi. Ammo birinchi holda, voqeani o'qituvchining o'zi nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak. Bunday vaziyatda ma'lum bir voqea mavzusining asosiligi baholanadi. Va shundan keyingina siz maktabdagi muayyan tadbirning asosiy maqsad va vazifalarini tahlil qilishni boshlashingiz mumkin. Bunday darslar davomida maktab o'quvchilarining faolligi o'qituvchining tanlangan maktab materialini o'quvchilarga qanchalik yetkaza olganligini va tadbirni o'tkazish usullari to'g'ri tanlanganligini baholash imkonini beradi. Va nihoyat, bunday mustaqil tahlilning eng oxirgi bosqichi voqeaning pedagogik ahamiyatini va har qanday o'quvchining individual yoki bevosita jamoada keyingi rivojlanishi uchun harakatlarning ahamiyatini aniqlash hisoblanadi. Har qanday o'qituvchi, hamma narsadan tashqari, bajarilgan harakatlarning o'zini o'zi tahlil qilishi kerak. Bunday tahlil maktab tadbirini iloji boricha samarali o'tkazish mumkinmi yoki yo'qligini to'g'ri baholashga imkon beradi. Bundan tashqari, o'qituvchi o'zining o'qituvchilik mahorati darajasini ham aniqlashi mumkin. Ehtimol, tadbir tashkilotchisi shundan keyin nimani tuzatish kerakligini va nimani butunlay chiqarib tashlash kerakligini aniq belgilashi mumkin. Shunday qilib, bugungi kunda maktab tadbirlarining ko'plab turlari va shakllari mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi bolaning rivojlanishiga va muayyan muhim muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Maktabdagi sinfdan tashqari ishlar-maktab ta'lim jarayonining ajralmas qismi, asosiy

ta'lim dasturi bo'lib, o'quv va sinfdan tashqari mashg'ulotlar muammolarini kompleksda hal qilish uchun mo'ljallangan, o'quvchilar faoliyatini tashkil etish shakllaridan biridir. Sinf va sinfdan tashqari ishlar o'rtasidagi uzluksizlik nafaqat o'quvchilarning unda ishtirok etishga tayyorligini oshirish orqali faoliyatini rag'batlantiradi, balki o'quv va darsdan tashqari mashg'ulotlar motivlarini o'zida mujassamlashtirib, bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash imkonini beradi. Davomiylikni saqlash natijasi darsda olingan bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish va mustahkamlashdir.

Sinfdan tashqari ishlarining maqsadi - bolalarda bilim va ijodga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish, o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi belgilashiga ko'maklashish, ularni jamiyat hayotiga moslashtirish, sog'lom turmush tarzini joriy etishdir. Sinfdan tashqari ishlarining samaradorligini oshirish avvalo komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yonalishlarini topib joriy etishga bog'liq. Ushbu Konsepsiya ham xuddi shu maqsadda, shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga yonaltirilgan. Maktabning oquvchilar bilan olib boradigan oquv mashg'ulotlaridan tashqari xilmag'xil talim-tarbiya ishlari sinfdan tashqari ishlar nomini olgan. Sinfdan tashqari ishlar maktab talim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi oquvchilarning bosh vaqtlarini yolg'a qoyish formalaridan biridir. Sinfdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda kongillilik asosida tashkil qilinadi. Oquvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda ozlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi a ulard mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.[8]

16 Sinfdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda kongillilik asosida tashkil qilinadi. Oquvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda ozlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi a ulard mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi. Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

17 Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan va maktabdan tashqari, tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bolishi lozim: – pedagoglar va oquvchilar ortasida ozaro xurmat munosabatlarini shakllanganlikning oziga xos anana vositalariga tayanish; ulg'atgan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, osmir va yosh yigitning betakror va oziga xosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini etiborda tutish zarur. Sinfdan tashqari ishlarni tola qamrab olgan togaraklar bir necha xilda bolishi mumkin: a) fan togaraklari; b) mohir qollar togaraklari; v) duradgorlik togaraklari; g) sport togaragi; d) badiiy havaskorlik togaragi.

18 Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, malum bir tizimga solmasdan turib kozda tutilgan maqsadga erishish qiyin. Sinfdan tashqari ishlarining tarbiyaviy tasiri kop darajada oquv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda oquvchilar jamoachining xilma-xil ishlarni qanday yolg'a qoyishga bog'liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlari har xil oquvchilarni ixtiyoriy ravishda birlashtiradi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqtiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi.

19 Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilishda tashkilotchining ish metodikasi. 1. Oquvchilarni har tomonlama yetuk, barkamol qilib tarbiyalash masalalarini muvaffaqiyatli hal etish, ularda faol hayotiy mavqeni shakllantirish, ozlashtirish va bilim sifatini oshirish kop jihatdan kuni uzaytirilgan guruhlarining samarali ishlashiga bog'liqdir. Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar oquvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatini toldiradi. Ularning dunyoqarashi, tog'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga komaklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot ishlab chiqarish bilan bog'lanishiga zamin yaratadi.

20 Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham kop qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarining tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi: Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga

oshirishni nazorat qilish. Oquvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari kop qirrali ishlarni oquvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yolg'a qoyish. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yonalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda oqituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalari, sinf faollariga uslubiy yordam korsatish. Umummaktab va maktablararo otkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish. Oquvchilarning bosh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish. Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini korish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va mamuriy.[5]

21 Oquvchi atrofini orab turgan vositalar, yaxshi-yomon odatlar, okituvchilar, maktabning muhiti, oquvchilar tarbiyasini tog'ri, ongli ravishda organish va qabul qilish. Sinfdan tashqari ishlarni tola qamrab olgan togaraklar bir necha xilda bolishi mumkin: Togarak turlari: Fan togaraklari. Mohir qollar. Duradgorlik. Sport musobaqalari. Badiiy havaskorlik. Korib chiqilishi, asosiy etibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida toplangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

22 Tarbiyaning bosh maqsadi yosh avlodni manaviy, axloqiy tarbiyalashda xalqning boy, milliy manaviy ananalarga, urf-odatilari hamda qadriyatlariga asoslangan samarali tashkiliy ishlarni amalda ishlab chiqishdir. Maktabdan tashqari talim muassasalarining togarak qatnashchilari ongida yuksak manaviy axloqiy fazilatlar mujassamlashgan bolishi kerak. Togarak qatnashchilarini doimiy ravishda fan va madaniyatning songgi yutuqlaridan xabardor qilib turish, ular ongini ijodiy ishlar va tarbiyaviy tadbirlar bilan band qilish orin tutadi. Togarak qatnashchilarida mustaqillik tushunchasi shakllangan bolishi, ular davlatimiz ramzlarini, madhiyasini, urf- odatlarimizni yaxshi bilish kerak.

23 Maktabdan tashqari talim oqishlariga, hohishlariga asoslangan holda darsdan bosh vaqtlarda oquv tarbiya jarayonini toldiradi va quyidagi yonalishlar boyicha togarak qatnashchilariga talablar qoyilishi kerak: Vatanga muhabbat, komil inson tarbiyasi; Estetik talim; Sayyohli yonalishi boyicha togaraklarga qatnashish. Ekologik talim yonalishi boyicha togaraklar; Oquvchilarni manaviy axloqiy yonalishi boyicha; Xuquqiy talim yonalishi boyicha; Texnik ijodkorlik yonalishi boyicha; Istiqlol bolalari va istedodli yoshlar; Iqtisodiy talim.

24 Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish avvalo komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yonalishlarini topib joriy etishga bog'liq. Ushbu Konsepsiya ham xuddi shu maqsadda, shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga yonaltirilgan. Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bolgan barcha g'oyalar qaytadan korib chiqilishi, asosiy etibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida toplangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi. Tarbiyaviy ishlar huquq-tartibot organlari, ijodiy uyushmalar, Davlat va nodavlat jamg'armalar, qomitalar va tashkilotlar bilan hamkorlikda olib boriladi.

25 Maktabning oquvchilar bilan olib boradigan oquv mashg'ulotlaridan tashqari xilmag'xil talim-tarbiya ishlari sinfan tashqari ishlar nomini olgan. Sinfdan tashqari ishlar maktab talim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi oquvchilarning bosh vaqtlarini yolg'a qoyish formalaridan biridir. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda kongillilik asosida tashkil qilinadi. Oquvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda ozlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi ularda mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.[7]

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Sinfdan tashqari to'garak ishlari fan, amaliy ijod, san'at yoki sportning ma'lum bir sohasiga qiziqish va ijodiy qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi. Bu erda eng ommabop shakllar - sevimli mashg'ulot guruhlar va sport seksiyalari (mavzu, texnik, sport, badiiy). To'garaklarda har xil turdagi darslar o'tkaziladi: adabiyot asarlarini muhokama qilish, ekskursiyalar, laboratoriya mashg'ulotlari, hunarmandchilik qilish va boshqalar. To'garakning yil davomidagi faoliyati to'g'risidagi hisobot ko'rgazma, ko'rik yoki bolalar ijodiyoti festivali shaklida amalga oshiriladi. va boshqalar.

Zero, bu tadbir, avvalo, maktab o'quvchilarini nafaqat qiziqtirishi, balki ularni ana

shunday hayratlanarli ilm olamiga jalb qilishi kerak. Shu bilan birga, muayyan hodisaning barcha mavjud bosqichlarini diqqat bilan rejalashtirish, ma'lumotni taqdim etish usullari va vositalarini tanlash, darsni tashkil etish turini aniqlash kerak

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 77
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги қонуни. палатаси томонидан 2020 йил 19 майда қабул қилинган Сенат томонидан 2020 йил 7 августда маъқулланган. УРҚ-637. 23.09.2021. <https://lex.uz/ru/docs>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сон қарори.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь: монография - Москва: Директ-Медиа, 2014.- 570 с.
5. Кулагина, И. Ю. Младшие школьники: особенности развития [Текст] / И. Ю. Кулагина. – М. : Эксмо, 2009. – 83 с.
6. Бикваева Н.И., Е.Янгабаева. Математика 3-синф. Т., 2004.-Б. 12-13.
7. Брушлинский А. Новые педагогические технологии.- М: Просвещение, 1999. – 567с.
8. Бюлер К., О. Зельц. Психология мышления. М.: Педагогика-пресс. 2002.-130 с.
9. Волков Б.С. Волкова Н.В. Возрастная психология: учебное пособие: в 2 частях. М.: Владос, 2005.-240 с.
10. Крутецкий В.А., Балбасов Е.Г. Педагогические способности, их структура, диагностика, условия формирования и развития. –М.: Прометей, 1991. -112 с.
11. Выготский Л.С. Педагогическая психология// под ред. В.В.Давыдов.-М.: Педагогика, 1999.-321 с.
12. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. – М.: Наука, 1966. -138с.
13. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. М.,Знание 1999.-163 с.
14. 11. Гуревич К.М. Психологическая коррекция умственного развития учащихся. -М.: 1990.-236 с.

SONLARNI RAQAMLASHNI O'RGANISHDA IJODIY YONDASHISH*Kasimov F.M**BuxPI professori, p.f.n.*<https://orcid.org/0000-0002-1695-0268>*Idiyev Alisher Peshko' tumani 10-son umumiy o'rta ta'lim maktabi oliy toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: Matematika darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish omillaridan biri ijodiy mazmundagi o'quv topshiriqlarini bajarishga o'rgatishdan iborat. Ijodiy mazmundagi o'quv topshiriqlarning afzalligi o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini o'sishiga, bolalarda fanga qiziquvchanlik va izlanish, muammoni hal qilish imkoniyatlari, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda o'rganish kabi xislarlar shakllanishiga imkoniyat yaratadi. Sonlarni raqamlashni o'rganish yuzasidan ijodiy mazmundagi o'quv topshiriqlari tizimi keltiriladi. Ushbu topshiriqlar tizimi o'quvchilarni mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash va ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishga yordam beradi, ularni fan asoslarini chuqurroq o'rganishlari, hayotning turli jabhalaridalarida muvaffaqiyatga tayyorlaydi

Kalit so'zlar : Ijodiy topshiriq, mantiqiy fikrlash, rivojlanish, intellektual o'sish, kognitiv qobiliyat, integratsiya, tanqidiy fikrlash, analitik fikrlash, mantiqqa asoslangan o'yin, hamkorlikda o'rganish

ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ НУМЕРАЦИЯ ЧИСЕЛ*Касимов Ф.М.**БухПИИ профессор, к.п.н.**Идиев Алишер – учитель начальных классов средней школы №10 Пешконского района.*

Аннотация: Одним из факторов повышения творческой активности учащихся на уроках математики является обучение их выполнению учебных задач творческого содержания. Преимущество учебных заданий творческого содержания создает возможность для роста навыков логического мышления учащихся, формирования у детей любознательности и научных исследований, умения решать задачи, критического мышления, сотрудничества в обучении. Эта система заданий помогает учащимся развивать навыки самостоятельного обучения, критического мышления и творческого решения проблем, углубляя их научные знания и готовя их к успеху во многих сферах жизни.

Ключевые слова: Творческая задача, логическое мышление, развитие, интеллектуальный рост, познавательные способности, интеграция, критическое мышление, аналитическое мышление, логическая игра, совместное обучение.

CREATIVE APPROACH TO LEARNING NUMBERS*Kasimov F.M.**BuxPI professor, k.p.n.*<https://orcid.org/0000-0002-1695-0268>*Idiyev Alisher is a high-class elementary school teacher of Peshko District General Secondary School No. 10*

Abstract: One of the factors for increasing students' creative activity in mathematics lessons is teaching them to complete creative learning tasks. The advantage of creative learning tasks creates an opportunity for the growth of students' logical thinking skills, the development of curiosity and scientific research in children, the ability to solve problems, critical thinking, and cooperation in learning. This system of tasks helps students develop independent learning skills, critical thinking, and creative problem solving, deepening their scientific knowledge and preparing them for success in many areas of life.

Keywords: Creative task, logical thinking, development, intellectual growth, cognitive abilities, integration, critical thinking, analytical thinking, logical game, joint learning.

Boshlang'ich sinf matematika kursida o'quv topshiriqlari masalasi ko'p qirrali bo'lgani sababli olimlar uchun bahs munozarali mavzu hisoblanadi. Ayrimlar o'quv topshiriqlarini o'qitish vositasi sifatida qarashsa, ba'zilar o'qitish predmeti sifatida, yana ayrimlari o'qitish materiali (mazmuni) sifatida nazarga olishgan. Biz tadqiqot ishimizda o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyatidan kelib chiqqan holda o'quv topshiriqlarini uchlik tizimida o'quvchi uchun bilim olish manbai, o'qituvchi uchun bilim berish manbai deb qaraymiz.

Ta'lim samaradorligini oshirishda, o'quvchi o'quv-biluv hamda ijodiy faoliyatini faollashtirishda ijodiy mazmundagi o'quv topshiriqlarining o'rni beqiyos. Quyida boshlang'ich sinflarda butun nomanfiy sonlarni raqamlash mavzusini o'rganishda ijodiy mazmundagi o'quv topshiriqlaridan foydalanish to'g'risida ba'zi fikrlarni bayon qilamiz.

Butun nomanfiy sonlarni raqamlash va ular ustida amallar bajarish boshlang'ich matematika kursi asosini tashkil qiladi. Butun nomanfiy sonlar (million ichida) ustida ishlash boshlang'ich sinflarda to'rt yil davomida olib boriladi.

Birinchi sinf o'quvchilari o'n ichidagi sonlar bilan tanishgach, sonlarning ketma-ketligini ongli o'zlashtirganliklarini bilish maqsadida quyidagi topshiriqlarni berish mumkin:

1-topshiriq. Sonlar qatoridagi qaysi son tushirib qoldirilgan:

A) 1,2,...,4,...,6,7,...,9,10

V) 10,...,7,6,...,4,...,2,1

Ushbu topshiriq «raqamli kartochkalar» dan foydalangan holda frontal, yakka, gruppali (partadagi 2 o'quvchi birga ishlashi) tarzida o'tkazilishi mumkin.

2-topshiriq. Sonlar qatorini davom ettiring: 2,4,6,...

Ushbu topshiriq yordamida o'quvchilar 1 dan 10 gacha bo'lgan sonlar qatoridagi sonlar ichidan 2 tadan sakrab sonlarni sanashni o'rganishadi. Shuningdek, topshiriq shartiga diqqat bilan qarab, ma'lum sonlar qatoridagi qonuniyatni bilib olishadi, ya'ni qatordagi birinchi son 2, undan keyingi son 4, demak son 2 ta ortayapti. Uchinchi son 6, bu ham 4 sonini 2 taga orttirish natijasida hosil bo'ladi. Demak, o'quvchilar «6 dan keyingi sonlar 8, 10 bo'ladi» degan xulosani chiqarishadi.

3-topshiriq. Eng katta bir xonali sonni yozing va bu sondan boshlab:

a) 2 tadan kamayib boruvchi sonlar qatorini;

b) 3 tadan kamayib boruvchi sonlar qatorini ayting.

Bu topshiriqni bajaruvchi o'quvchi dastlab bir xonali sonlar orasidan eng katta bir xonali sonlar orasidan son (9 soni)ni aniqlab olishi kerak. So'ngra yuqoridagi topshiriq shartlarini bajarishi kerak:

a) 9,7,5,3,1

b) 9,6,3

Ushbu topshiriq «raqamli kartochkalar» yordamida doskada namoyish qilinadi. Topshiriq bajarilgach o'quvchilarga «hosil qilingan sonlar qatorini diqqat bilan kuzating. Qanday qonuniyatni kuzatdingiz?» deb berilgan qo'shimcha topshiriq o'quvchilarni topqirlikka, fikrni jamlashga, xulosa chiqara olishga undaydi.

O'quvchilarning yuz ichida sonlarni raqamlashga doir bilim va malakalarini mustahkamlash maqsadida beriladigan quyidagi topshiriqlar ularda ijodiy faoliyatni oshirishga yordamlashadi.

4-topshiriq. Sonlar qatoriga diqqat bilan qarang va tushurib qoldirilgan sonlarni qo'ying:

a) 3,6,...,12,...,18

b) 2,4,...,8,...,14,...,20

v) ...,8,12,...,20

Ushbu topshiriq o'quvchilarning 1 dan 20 gacha bo'lgan sonlar ketma-ketligini ongli anglab, tushunib yetganini aniqlash uchun beriladi. Qatorni kuzatayotgan o'quvchi qator sonlarining qonuniyatini aniqlaydi:

a) Birinchi son 3, keyingi son 6, uchinchi son 6 dan 3 ta keyin kelgan son - 9 bo'ladi. Xuddi shunday mushohada yuritib, 12 dan 3 ta keyin keluvchi son 15 bo'lishini aniqlaydi.

b) Bu topshiriq ham yuqoridagidek fikr yuritilib yechiladi. Faqat yuqoridagi topshiriqqa nisbatan murakkabroq hisoblanadi. Chunki bu topshiriqda, ma'lum qonuniyatni qanoatlantiruvchi ketma-ket sonlar tashlab ketilgan.

v) Topshiriq b) bandga qaraganda murakkabroq. Ushbu topshiriqda sonlar qatoridagi qonuniyat 1-, 2-sondan emas balki 2- va 3-songa qarab aniqlanadi. qatordagi sonlar 4 taga oshib borayapti. Demak, 4, 8, 12, 16, 20.

5-topshiriq. 3,7,11,14,19,23,27 sonlar qatoridagi qaysi son almashtirilganda ketma-ketlik to'g'ri bo'ladi? O'sha sonni almashtiring va qator davomiga ikkita son yozing.

Ushbu topshiriqni bajarishda o'quvchi 1 dan 100 gacha sonlarni og'zaki raqamlash ko'nikmasiga tayangan holda mulohaza yuritadi. Qatordagi sonlar 3 dan boshlanib, 4 tadan oshib borayapti. 4-son - 14 noto'g'ri yozilgan. Chunki 11 ga 4 ni qo'shsak 15 hosil bo'ladi, 14 emas. Shu sababli 14 ni 15 soniga almashtirib yozsak qatordagi qolgan sonlar shu qonuniyatga asoslanib tuzilganligini ko'rish mumkin. Shulardan kelib chiqib 27 dan keyingi yozilgan sonlar 31 va 35 sonlaridir.

6-topshiriq. Quyidagi sonlarni bitta so'z bilan nomlashga qaysi son xalaqit beryapti? Uning tagiga chizing:

a) 2,4,6,13,8

b) 24,27,30,4,33,36

7-topshiriq. 31,42,53,64,... sonlaridan har birida 10 liklar raqami birliklar raqamidan nechaga ko'p? Bunday ikki xonali sonlardan yana qancha yozish mumkin?

Topshiriqni bajarishda o'quvchi qatordagi har bir sonda o'nliklar birliklardan 2 taga ko'pligini kuzatadi va 5-sonni yozishda quyidagicha mushohada yuritadi: sonning o'nlik raqami 7, birlik raqami esa 7 dan 2 ta kam 5 soni bo'ladi. Demak, navbatdagi son 75, undan keyingi son 86 va oxirgi son 97 bo'ladi. O'qituvchi «bu oxirgi uchta sonni yana qanday boshqa usul bilan topishingiz mumkin?» deb so'rsa, o'quvchi quyidagicha javob berishi mumkin: «Qatordagi sonlar 11 taga ortib boryapti. 64 ga 11 ni qo'shib 75 ni, so'ngra 86 ni va nihoyat 97 ni hosil qilamiz.»

8-topshiriq. 2,1,3 raqamlari ishtirokida ikki xonali sonlar tuzing.

Ushbu topshiriqni bir partada o'tiruvchi o'quvchilarning birga ishlashlarini tashkil qilish orqali o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish mumkin. Bunda bir o'quvchi 2 raqamini qo'ysa, yana bir o'quvchi uning yoniga 1 ni qo'yib 21 soni hosil qiladi va hokazo. Hosil qilingan sonlar 21,22,23,11

,12,13,31,32,33

9-topshiriq. Quyidagi har bir juftlik sonni taqqoslash kerak edi, ammo ularda bir necha raqam o'chirilgan (o'chirilgan raqam o'rniga nuqtalar qo'yilgan). Endi aytingchi, bu juftliklardan qaysi biri katta? Javobingizni izohlang.

a) 2... va 4 ...

b) 7... va ...9

v) ...4 va ...5

Ushbu topshiriq ko'p yechimli topshiriqlar sinfiga kiradi, chunki topshiriq yagona yechimga ega emas. U o'quvchidan ancha ijodiy faoliyatni talab etadi. Bu topshiriqning oldingi topshiriqlarga qaraganda ancha murakkabligi o'quvchining topshiriq ustida mushohada yuritishida ko'rinadi:

a) topshiriqda: Birinchisondao'nlikxonadaturganraqam2, birlikxonadagiraqamo'chirilgan. Demak, son ikkinchi o'nlik sonlari bo'lishi mumkin: 20,21,22,23,24,25,26,27,28,29. Ikkinchi sonning o'nlik raqami 4, birlik raqami o'chirilgan. Bu son quyidagicha bo'lishi mumkin: 40,41,42,43,44,45,46,47,48,49. Ikkala sonning o'chirilgan raqamlari o'rniga xohlagan raqamni yozganda ham 4... soni 2... dan katta ekanligini aytish mumkin.

b) topshiriqda birinchi sonning birligi, ikkinchi sonning o'nligi o'chirilgan. Agar birinchi sondagi o'chirilgan raqam o'rniga 9 ni, ikkinchi sondagi o'chirilgan raqam o'rniga 7 ni qo'ysak, ular o'zaro teng bo'ladi. Topshiriqda qaysi biri katta degan savolga darhol biri ikkinchisidan katta deb ayta olmaymiz. Chunki agar birinchi songa birlik raqam o'rniga xohlagan raqamni qo'yib (0 dan 9 gacha), ikkinchi son o'chirilgan raqami o'rniga 7,8,9 lardan birini qo'ysak ikkinchi son katta bo'ladi.

Agar birinchi son birliklar xonasiga xohlagan (0 dan 9 gacha) raqamni qo'yib, ikkinchi son o'nliklar xonasiga 6 va undan kichik raqam (0,1,2,3,4,5,6) ni qo'ysak birinchi son ikkinchi sondan katta bo'ladi.

v) topshiriqdagi har ikkala sonda o'nliklar xonasidagi raqam o'chirilgan. Agar har ikkala sonda o'nliklar xonasiga bir xil son (1 dan 9 gacha) larni qo'ysak ikkinchi son birinchi sondan katta bo'ladi (Masalan: $24 < 25$) Agar birinchi o'nlik xonada yozilgan raqam ikkinchi son o'nlik xonada yozilgan raqamdan katta bo'lsa, birinchi son katta, aks holda ikkinchi son katta bo'ladi.

10-topshiriq. Quyidagi sonlar qatorida qaysi son tushirib qoldirilgan? 10,12,14,18,20,22,24,26,28,30.

11-topshiriq. Yaxlit ikki xonali o'nliklardan tuzilgan sonlarni o'sib borish tartibida yozing. Qanday hollarda qatordagi ikki son yig'indisi boshqa ikki son yig'indisiga teng bo'ladi?

12-topshiriq. Bir xil raqamlardan tuzilgan barcha ikki xonali sonlarni o'sib borish tartibida yozing. Sonlardagi har bir raqam nimani ifodalaydi?

13-topshiriq. Eng katta ikki xonali son bilan eng katta bir xonali son ayirmasini toping. Eng katta ikki xonali sonni xona qo'shiluvchilar yig'indisiga ajrating. Yechilgan misollarni taqqoslang. Tegishli xulosa chiqaring.

14-topshiriq. O'nlar xonasidagi raqamlar birlar xonasidagi raqamdan katta bo'lgan ikki xonali sonlarni yozing. Ular nechta?

Bunday sonlarni hosil qilish qonuniyatini ayting.

Bu topshiriq o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi. Chunki topshiriq ko'p yechimli. O'qituvchi eng katta va eng kichik ikki xonali sonlarni yozishni talab qilganda o'quvchi 99 va 10 sonlarini yozadi. 99 eng katta ikki xonali son ekan, undan oldingi son necha ekanligi aniqlanadi (bu 98 soni). O'nlik xonadagi raqamlar bir xil, birlik xonadagi raqamlar taqqoslanadi ($9 > 8$). Bu berilgan topshiriq shartini bajaradimi? (Ha). Endi topshiriq ustida o'quvchilar mustaqil fikr yuritib, tuziladigan ikki xonali sonda o'nliklar xonasida 9 raqami tursa, birlikdagi barcha raqamlar (9 dan tashqari) 9 dan kichik. Demak, 9 va qolgan raqamlardan foydalanib sonlar tuzamiz: 98,97,96,95,94,93,92,91,90. Endi ikki xonali sonning o'nlik raqami sifatida 8 tanlanadi va birlik raqamlar sakkizdan kichik bo'lgan raqamlar tanlanib sonlar tuziladi: 87,86,85,84,83,82,81,80. O'quvchilar bunday sonlarni tuzish qonuniyatini o'rgangach, sinf o'quvchilarini guruhlarga bo'lib, bir guruh o'quvchilar o'nlik xonasidagi raqam 7 bilan, ikkinchi guruh o'quvchilari o'nlik raqam 6 bilan, uchinchi guruh o'quvchilari o'nlik raqam 5 bilan yuqoridagi shartlarni qanoatlantiruvchi sonlarni tuzishadi. 76,75,74,73,72,71,70; 65,64,63,62,61,60; 54,53,52,51,50; 43,42,41,40; 32,31,30; 21,20 va 10. Bu yerda shuni alohida ta'kidlash joizki, 3-sinf o'quvchisi ushbu misolni yecha turib, sonlar qatorini hosil qilish qonuniyatini bilib oladi va tegishli xulosalar chiqarishga harakat qiladi. Shundan so'ng o'qituvchi «yuqoridagi shartni qanoatlantiruvchi ikki xonali sonlar nechta?» degan savol bilan o'quvchiga murojaat qiladi. O'quvchilar bu savolga darhol javob berisha olmaydi. Shundan so'ng o'qituvchi qo'shimcha savollar beradi:

- O'nlik xonadagi raqami 9 bo'lgan bunday ikki xonali son nechta? (9 ta)
- O'nlik xonadagi raqami 8 bo'lgan bunday ikki xonali son nechta? (8 ta)
- O'nlik xonadagi raqami 7 bo'lgan bunday ikki xonali son nechta? (7 ta) va hokazo.

O'qituvchi o'quvchilarning tegishli xulosa chiqarishlarini so'raydi va quyidagi savolni beradi: «O'nlik xonadagi raqami 1 bo'lgan bunday ikki xonali son nechta?» (1 ta). Natijada 9 dan 1 gacha bo'lgan sonlarning yigindisini topish masalasiga kelib qolishadi. Bunda o'quvchilar 9 ga 8 ni va yigindiga 7 ni qo'shib topmoqchi bo'lishadi. Shunda o'qituvchi: 9 dan 1 gacha bo'lgan sonlarni qo'shishning qulay usulini so'rasa, o'quvchilar orasidan 9 ga 1 ni, 8 ga 2 ni, 7 ga 3 ni, 6 ga 4 ni qo'shib 10 hosil bo'lishini va bunday 10 dan 4 ta borligi, ya'ni $10 \cdot 4 = 40$ va bu ko'paytmaga 5 ni qo'shish kerakligini aytadigan o'quvchilar chiqib qoladi. Demak, bunday ikki xonali sonlar $10 \cdot 4 + 5 = 40 + 5 = 45$ ta ekan.

4-sinfda ko'p xonali sonlarni raqamlash mavzusi yuzasidan o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash uchun quyidagi topqirlikka doir topshiriqlarni tavsiya qilish mumkin.

15-topshiriq. a) Turli raqamlardan tuzilgan eng katta besh xonali sonni yozing (Javob:

98765)

b) Turli raqamlardan tuzilgan eng kichik 6 xonali sonni yozing. (Javob: 102345)

v) Nuqtalar o'rniga mos ravishda «katta», «kichik» hamda «ikki», «uch», «to'rt», «besh», «olti» kabi so'zlarni qo'yib, quyidagi topshiriqlarni bajaring.

«Turli raqamlardan foydalanib eng ... xonali sonni yozing».

Ushbu topshiriq yuqoridagi topshiriqning umumiyroq ko'rinishi bo'lib, unda o'quvchining o'zi kerakli «katta» yoki «kichik» so'zlarni qo'yib, xohlagan ikki, uch, to'rt, besh, olti xonali sonlarni tanlab yozadi. Bu o'quvchidan ancha fikrlashni talab qiladi. Bunday ko'rinishdagi topshiriqlar o'quvchilarga zavq bag'ishlaydi, topqirlikka undaydi.

16-topshiriq. O'quvchi olti xonali sonni o'qimoqchi bo'ldi. Qarasa minglar sinfidagi son eng katta juft raqamidan boshlangan va ketma-ket kamayuvchi juft sonlardan iborat. Birlar sinfidagi raqamlar ketma-ket keluvchi toq sonlardan iborat bo'lib, eng kichik toq son bilan tugallangan. O'quvchi qanday sonni o'qimoqchi bo'ldi?

Ushbu topshiriqni bajarishda o'quvchidan quyidagi bilimlarni qo'llash talab qilinadi.

1) Ko'p xonali sonlarni sinflar(minglar sinfi va birlar sinfi)ga ajrata bilish;

2) Sonlar qatoridan juft va toq raqamlarni ajrata bilish;

3) Eng katta juft raqam (8)ni bilish;

4) Eng kichik toq raqam (1)ni bilish;

5) Ko'p xonali sonlarni o'qish va yozishni bilish.

Demak, o'quvchi o'qimoqchi bo'lgan son 864531.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda ijodiy mazmundagi o'quv topshiriqlaridan ko'proq foydalanish orqali o'quvchilarning matematika faniga bo'lgan qiziqishi, fanni o'zlashtirish samaradorligi oshib, ularda solishtirish, mustaqil fikr yuritish, xulosa chiqarish, ijodiy izlanish xislatlari tarbiyalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1.Qosimov F., Kasimov F. F. Methods of teaching to solve non-standard problems // Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 11.

2.Касимов Ф. М., Касимова М. М., Хакимова М. Х. Специфические принципы построения системы учебных задач //Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2016. – №. 50-2. – С. 58-62.

3.Mukhammedovich K. F. Development Students' Thrift Skills in Solving of Tasks. – 2021.

4.Fayzullayevich F. K. Modern Methods and Approches of Assessing Knowledge and Skills in Information Technology Classes //JournalNX. – T. 6. – №. 06. – С. 107-111.

5.F.M.Kasimov,B.Mohinur O'quvchi mantiqiy tafakkurini o'stirish omillari-E.Global Congress,2023/2/16 16-20 betlar

TEXNIKUM VA KASB-HUNAR MAKTABLARI RAHBARLARI KOMMUNIKATIV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Ko'bayev Akmal Sirliyevich

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi "Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrası dotsenti, p.f.f.d., (PhD).

Annotatsiya. Texnikum hamda kasb-hunar maktablari rahbarlari kommunikativ faoliyatini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari, didaktik imkoniyatlarini aniqlash, rahbarlar kommunikativ faoliyatini takomillashtirishning tashkiliy-texnologik elementlarini asoslash, kommunikativ faoliyatni takomillashtirish jarayonining andozasi hamda rahbarning kommunikativ sifatlariga egalik darajasini baholovchi mezon va ko'rsatkichlarni takomillashtirish vazifalari maqsad qilib olingan.

Kalit so'zlar: inson resurslari, inson kompetensiyasi, kasbiy kompetensiya, kommunikatsiya, shaxsning kommunikativ yadrosi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ТЕХНИЧЕСКИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ШКОЛ

Кобаев Акмаль Сирлиевич

Центр педагогического мастерства Джизакской области «Педагогика, психология и образовательные технологии» доцент кафедры п.ф.ф.д., (PhD).

Аннотация. Цели задач - определить педагогические условия и дидактические возможности руководителей технических и профессиональных учебных заведений по совершенствованию коммуникативной деятельности, обосновать организационно-технологические элементы совершенствования коммуникативной деятельности руководителей, усовершенствовать модель процесса совершенствования коммуникативную деятельность, а также совершенствовать критерии и показатели оценки уровня полученных коммуникативных качеств лидера.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, человеческая компетентность, профессиональная компетентность, общение, коммуникативное ядро личности.

IMPROVING THE COMMUNICATION ACTIVITY OF TECHNICAL AND VOCATIONAL SCHOOL LEADERS

Kobaev Akmal Sirliyevich

Center of pedagogical excellence of the Jizzakh region «Pedagogy, psychology and educational technologies» associate professor of the department of p.f.f.d., (PhD).

Annotation. The objectives of the tasks are to determine the pedagogical conditions and didactic possibilities of the leaders of technical and vocational schools for improving the communicative activity, justify the organizational and technological elements of improving the communicative activity of leaders, improve the model of the process of improving the communicative activity, and improve the criteria and indicators for evaluating the level of the leader's communicative qualities.

Key words: human resources, human competence, professional competence, communication, communicative core of the person.

Ta'lim bo'yicha xalqaro komissiya dunyoda insoniyatning kelajakdagi taraqqiyoti iqtisodiy omillarga emas, balki shaxsning rivojlanish darajasiga, "inson resurslari" tushunchasidan "inson kompetensiyasi" tushunchasiga o'tish kompetensiyasi inson manfaatlarini maksimal darajada, har tomonlama hisobga olishni nazarda tutadi: sog'liqni saqlash va yaxshilash, madaniyatni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiya, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish. Jahon ta'lim tizimida ta'lim sifatini boshqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, ta'lim muassasasi

rahbarining boshqaruv faoliyati amaliyotiga fanning eng so'nggi yutuqlarini joriy etish, ta'lim jarayonining subyektlari uchun barqaror muvaffaqiyat holatini yaratish, ta'lim muassasasi hamda o'qituvchi nufuzini oshirish va vakolatlarini mustahkamlash, nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy va axborot, balki psixologik, pedagogik va axloqiy boshqaruv omillarining ahamiyati ortib borish tendensiyasi kuzatilmoqda. Rahbarning nafaqat shaxsiy sifatleri, balki uning kasbiy madaniyati va mahoratiga e'tibor ortib bormoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida" farmoni, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifati va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid qator boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda maqolamiz mazmuni muayyan darajada xizmat qiladi.

Bo'lajak mutaxassislarining kasbiy-kommunikativ faoliyatini takomillashtirishning turli jihatlarini pedagog-olimlarimizdan R.X.Djo'raev, R.Sh.Axlitdinov, U.I.Inoyatov, Sh.S.Sharipov, A.T.Nurmanov, S.T.Turg'unovlarning ishlarida kommunikativ kompetentlik, rahbarlarning kommunikativ kompetentligini takomillashtirish texnologiyalari, ta'lim tizimida rahbarlik uslublarini rivojlantirish omillari, samarali muloqot texnologiyalari va texnikasini takomillashtirish masalalari o'rganilganligini ko'rishimiz mumkin.

Kommunikativ faoliyat shaxslarning amaliy aloqalari, muomala-munosabatlari bo'lib, uni tashkil etish orqali o'zaro yaqinlik, psixologik birlik qaror toptiriladi. Muayyan guruh yoki jamoada shaxslararo munosabatlarning muvaffaqiyatli o'rnatilishi, muloqot jarayonida ko'zlangan maqsadga erishish, kutilgan natijalarni qo'lga kiritishda tashabbusni o'z qo'lga olgan shaxs, lider yoki rahbarning roli va o'rni beqiyosdir.

"Kommunikatsiya" so'zi lotincha "communico" so'zidan olingan "communication" tarjima qilinganda "bog'layman", "muloqotga kirishaman" ma'nolarini anglatadi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "kommunikativ" tushunchasi "fikr almashuv, aloqa" [5] deya ta'riflanadi.

Demak, anglanganidek, ijtimoiy subyektlar o'rtasida yuzaga keluvchi kommunikatsiya o'zida aloqani bog'lash, bir-birlari bilan fikrlashish, turli voqea-hodisalar yuzasidan axborot berish kabi xususiyatni aks ettira olishi lozim. O'zbek tilida "kommunikativlik" tushunchasining muqobili sifatida "muloqot" tushunchasi ham qo'llaniladi. Manbalarda ikki yoki undan ortiq shaxslarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishi "muloqot" bo'lib, uning negizida shaxslar o'rtasida axborot almashish, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, o'zgalarni idrok qilish va tushunib baholash [4] kabi subyektiv-psixologik jarayonning ro'y berishi aytiladi. Demak, "muloqot" tushunchasiga berilgan ta'rifdan anglanadiki, kommunikativ faoliyat va muloqot jarayonini mohiyatiga ko'ra bir xil psixologik jarayonni ifodalaydi.

Psixolog olim A.A.Bodalev insonlarning "to'g'ridan-to'g'ri yoki vositali aloqalar"dan iborat o'zaro munosabatlarida yaqqol namoyon bo'luvchi xulq-atvorlarini "shaxsning kommunikativ yadrosi" deya talqin etadi. Muallif fikricha, "shaxsning kommunikativ yadrosi"ni: muloqotlar jarayonida ishtirok etuvchi shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar (xotira, obrazlar va tasavvurlar); suhbatdoshlarning alohida yoki umumiy kechinmalari; og'zaki va amaliy harakatlari tashkil etadi [1].

Ta'lim muassasalari, shu jumladan, texnikum, kollejlari va kasb-hunar maktablarida ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasida kommunikativ munosabatni o'rnatish, o'zaro kasbiy muloqotni yuzaga keltirishga yetakchi shaxs bo'lgan direktorlar rahbarlik qiladilar.

Texnikum, kollejlari va kasb-hunar maktablarida rahbar (direktor)lari mas'ul shaxslar bo'lib, ular ta'lim muassasasi faoliyatiga bevosita rahbarlik qilish vakolatiga egadirlar. Direktorlar ta'lim muassasalari faoliyatiga rahbarlik qiluvchi yetakchi shaxs sanalsalar ham, ular o'z faoliyatlarida pedagogik kengash faoliyatiga tayanib ish ko'radi. Ta'lim muassasasining

faoliyatiga oid masalalarni hal qilishda pedagogik jamoaning fikr va mulohazalarini hisobga oladilar. Texnikum, kollejlari va kasb-hunar maktablari rahbarlari ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan ishlar, o'quv hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning tashkil etilish holati, o'quvchilarning o'quv va maxsus fanlar bo'yicha o'zlashtirish darajasi, ma'naviy-axloqiy kamolotga erishishlari yuzasidan yuqori boshqaruv organlari oldida hisobot beradilar.

Manbalarda ta'lim muassasasining o'quv-tarbiya jarayoni va kundalik faoliyatiga bevosita rahbarlikni olib boruvchi shaxs (direktor)lar zimmasiga quyidagi vazifalar yuklanishi ko'rsatilgan: davlat va jamiyat tashkilotlari oldida ta'lim muassasasining manfaatlarini ifodalash; o'quv-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatini ta'min etish; o'quv dasturlarining bajarilishini nazorat qilish, ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va samaradorligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya qilinishi, shuningdek, ta'lim muassasasidan tashqarida ma'naviyat ishlarini tashkil qilinishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish; pedagogik va rahbar kadrlarni tanlab joy-joyiga qo'yish, ularning vazifalarini belgilash, pedagog kadrlar, kabinet va ustaxona mudirlarini belgilash, sinf va guruh rahbarlarini tanlash, pedagog va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni ishga qabul qilish hamda bo'shatish; ta'lim muassasasi pedagog xodimlarini attestatsiyadan o'tkazuvchi komissiyaga rahbarlik qilish; ta'lim muassasasida pedagog xodimlarning ijodiy ishlari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or shakl va usullarini qo'llashlari uchun shart-sharoitlarni yaratish; ta'lim muassasasiga ajratilgan moliyaviy mablag'lar, sarf-xarajat hisobini yuritish; ta'lim muassasasi me'yoriy hujjatlarining to'g'ri yuritilishini ta'minlash; ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi, mahalliy hokimlik organlari oldida o'z faoliyati to'g'risida hisob berib turish.

Texnikum va kasb-hunar maktablari rahbarlari tomonidan tashkil etiladigan kommunikativ faoliyat ta'lim muassasasi jamoasi o'rtasida o'zaro hamkorlikka asoslanuvchi, sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni hosil qilishga xizmat qilishi lozim. Rahbarlarning pedagogik va o'quvchilar jamoasi bilan muvaffaqiyatli ishlay olishi ta'lim muassasasining har tomonlama ravnaq topishini ta'minlaydi.

Ko'rsatilayotgan ta'lim muassasalarining direktorlari o'qituvchilar va yordamchi xodimlarni ishga qabul qiladilar va ishdan bo'shatadilar. O'qituvchilar va yordamchi xodimlarni kasbiy faoliyatdagi yutuqlari uchun rag'batlantiradilar yoki ularning mehnat intizomiga rioya qilish, kasbiy faoliyatni tashkil etishda yo'l qo'ygan kamchiliklari tufayli jazo choralari belgilaydilar. Shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatini tashkil etishdagi fidokorona mehnati, yuqori kasbiy mahorati va yosh avlodni har tomonlama komil inson bo'lib voyaga yetishlariga qo'shgan hissalar uchun o'qituvchilarni davlat mukofotlari, shuningdek, respublika oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, viloyat kasbiy ta'limni rivojlantirish va muvofiqlashtirish boshqarmasi tomonidan beriladigan mukofotlar (faxriy yorliqlari)ga taqdim etadilar.

Texnikum va kasb-hunar maktablari rahbarlarining ijtimoiy-kasbiy faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan kommunikativ faoliyati pedagogik jamoa (hamkor sheriklar) hamda o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarni to'g'ri tashkillashtirilishini ta'minlaydi. Ta'lim muassasasi rahbarining kommunikativ faoliyati negizida uning ma'muriy, boshqaruvchilik, tashkiliy-pedagogik vakolatlari yotadi.

Kommunikativ faoliyat jarayoni shaxslararo aloqani tashkil etish uchun birgalikda faoliyat olib borishni taqozo etuvchi ko'p qirrali jarayon. Bu jarayonda uning ishtirokchilari o'zaro fikrlashadilar, ichki kechinmalarini o'rtoqlashadilar, ularni o'ylantirayotgan tashvishlar, qiyinchiliklar to'g'risida o'z mulohazalarini bayon etadilar. Shaxslararo muloqotda ishtirokchilar jismoniy jihatdan harakatlanadilar, mehnat mahsulotlari, mehnat natijalarini ham o'zaro ayriboshlashadi. Muloqot muayyan voqea-hodisalar yuzasidan subyektlarda yuzaga kelgan taassurotlarni, tasavvurlarni hamda mulohazalarni o'zaro almashish uchun qulay jarayon sanaladi. Bu bilan birga muloqot chog'ida bildirilgan fikr-mulohazalar shaxs ongi va dunyoqarashini boyitadi, tafakkurini kengaytiradi.

Ta'lim muassasalari rahbarlarining xizmat vazifasini bajarishlarida: odatiy, maishiy turmush munosabatlarini tashkil etish; hayotiy vaziyatlar yuzasidan yuzaki, asossiz fikrlash; ma'lum masalalarning yechimlari bo'yicha puxta o'ylanmagan mulohazalarni bildirishlariga yo'l qo'yilmaydi.

Turli vaziyatlar uchun maqbul so'zlashuv hamda qarashlar, imo-ishoralar, mimika uslublarini topish, samimiylik, suhbatni to'g'ri olib borish rahbar kommunikativ faoliyatining muhim shartlari hisoblanadi. Aynan hissiyotlarini namoyon etish rahbar kommunikativ madaniyatini, shu bilan birga uning odobini ifodalaydi.

Rahbarning pedagogik jamoa bilan munosabatlari o'quv va tarbiyaviy faoliyat, kasbiy muloqotlar, bir-birlarini tushunish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish va o'zini namoyon etish imkoniyati sifatida qabul qilinadi. U qo'l ostidagilar bilan ma'lum emotsional-axloqiy aloqalarni o'rnatadi; ta'lim maqsadlarini bajarish borasidagi o'y-fikrlari bilan o'rtoqlashadi; o'quvchilar va yosh o'qituvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik jamoani boshqarishda rahbarning kommunikativ malakaga egaligi uning samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga rahbar quyidagilarni esda tutishi shart: muloqot bir tomonlama bo'lishi mumkin emas; muloqot jarayonida nazoratni oshirib yuborish kerak emas, aksincha, uning me'yorida bo'lishini uddalay olishi kerak; pedagogik va o'quvchilar jamoasining ta'lim muassasasi ichki tartib-qoidalariga amal qilishlari, intizomni o'rnatishga e'tibor qaratayotganliklariga e'tibor qaratish lozim; pedagogik jamoa a'zolarining har bir xatti-harakatlarini tahlil qilish asosiy maqsad bo'lmasligi, balki eng muhimi ularning kasbiy faoliyatni tashkil qilish va zimmalaridagi vazifalarni qay darajada uddalayotganliklari muhim; yosh mutaxassis-o'qituvchining pedagogik jamoaga kirishib ketishiga rahnomalik qilish; rahbar va xodimlar o'rtasidagi muloqotlarning mazmuni va ularni samarali tashkil etilishini baholab borish talab qilinadi.

Ta'lim muassasasi rahbarlari kommunikativ faoliyatini yo'nalishiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: pedagogik jamoa, shu jumladan, yosh mutaxassis-o'qituvchilar bilan tashkil etiladigan kommunikativ faoliyat; o'quvchilar jamoasi bilan tashkil etiladigan kommunikativ faoliyat; ta'lim muassasasining ishchi-xodimlari (oshxona, elektr ta'minoti va qo'riqlash xizmati, shuningdek, ta'lim muassasasi binolari hamda hududining sanitariya holati uchun javobgar shaxslar) bilan tashkil etiladigan kommunikativ faoliyat; ota-onalar bilan tashkil etiladigan kommunikativ faoliyat; hamkorlar (homiylar, tashkilotlar, yakka shaxslar), rahbar organlar hamda ta'lim muassasasi joylashgan hudud aholisi, jumladan, mahalla fuqarolar yig'ini faollari va rahbarlari bilan tashkil etiladigan kommunikativ faoliyat.

Texnikum, kollejlarda va kasb-hunar maktablari rahbarlarining ta'lim jarayoni ishtirokchilari: o'qituvchilar, ishchi-xodimlar va o'quvchilar jamoalari, ota-onalar, homiylar, tashkilotlar, shuningdek, keng jamoatchilik bilan tashkil etuvchi kommunikativ faoliyatida quyidagi o'ziga xosliklar namoyon bo'ladi: ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari; yuksak kommunikativ, pedagogik sifatlar; kommunikativ faoliyatni samarali tashkil etilishiga yordam beruvchi uslublarning to'g'ri tanlanganligi, nutq ohangining ta'sirchanligi; o'quvchilar shaxsining psixologik xususiyatlarini anglay olish qobiliyatiga egalik; kommunikativ faoliyatida ijodiy uslubdan foydalanish.

Har qanday tashkilot rahbarlari kabi ta'lim muassasalarining rahbarlari ham kasbiy nuqtai nazardan kommunikativ faoliyatni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga qat'iy amal qilishlari lozim: muloqot jarayonining aniq maqsadga yo'naltirilganligi; muloqot jarayonida demokratik va insonparvar g'oyalarning ustuvorligi; vaziyatni hisobga olish; mas'uliyatli yondashuv; muloqot jarayonining do'stona va samimiy tashkil etilishi; bir-birini o'zaro to'g'ri anglash va qo'llab-quvvatlash; kommunikativ faoliyat obyekti bo'lgan subyekt shaxsni hurmat qilish va imkoniyatlarini yetarli darajada baholash; o'zaro ishonch; muloqot jarayonida ijtimoiy axloq me'yorlariga qat'iy rioya qilish.

Pedagogik va o'quvchilar jamoalari bilan muloqotlarda ta'lim muassasalarining rahbarlari

quyidagilarga amal qilishlari kerak: axloq-odob me'yorlaridan chetlanmaslik, odob saqlashi; suhbatdoshga, uning qobiliyati va qiziqishlariga nisbatan hurmat bildirish (xushmuomalali bo'lish, o'zini tutish); suhbat jarayonida odob doirasida muayyan reglament (vaqt birligi) ni belgilay olish; muloqot jarayonida suhbatdoshga insonparvar va do'stona munosabatda bo'lish; suhbatdosh kayfiyatining o'zgarishiga tezkor javob qaytarish; turli qo'zg'atuvchi, hayajonlantiruvchi, ishontiruvchi, ko'ndiruvchi, majburlovchi va undovchi ta'sir ko'rsatishlardan o'z o'rnida foydalanishi; arziyas, tasodifiy, ahamiyatsiz holatlarga e'tibor bermasligi, arzimagan holatlardan xafa bo'lmasligi, kayfiyatining yomon bo'lishiga yo'l qo'ymasligi; sabrli bo'lishi, biroq, haddan tashqari mehribonlik ko'rsatmasligi, xushomadgo'y bo'lmasligi lozim; jiddiy, biroq o'ta rasmiyatchi va bachkana bo'lmasligi muhim; turli toifa va yoshdagi, shuningdek, mavqeyi, dunyoqarashi, hayotiy yondashuvlari, tafakkuri xilma-xil bo'lgan shaxslar bilan muloqotga tez kirishish, muloqot jarayonida o'zini erkin va tabiiy tutish.

Kommunikativ faoliyatni tashkil etishda akademik litsey va KHKning rahbarlari muayyan psixologik-fizik xususiyatlarni ham namoyon eta olishlari maqsadga muvofiqdir. Bular: yoqimli, hotirjam ovozga ega bo'lish; nutq madaniyatini o'zlashtira olish; yoqimli mimikaga egalik; vazmin, biroq ifodali pantomimikani namoyish eta olish; harakatlarning bir-biriga uyg'unligi va bir maromda tashkil etilishi; yuz muskullarining harakatchanligi va aktyorlarga xos ravishda yuz ifodasi (ko'z qarashlari, qoshlarning holati, og'iz va bosh harakatlari)dan samarali foydalana olish.

Ta'lim muassasalari rahbarlarining yuqori pedagogik malaka va kasbiy tayyorgarlik, ijodiy tafakkur, mustahkam xotira, mantiqiy fikrlash layoqati, barqaror diqqat va hissiy ta'sirga egaligi esa jamoani boshqarishda o'zaro kelishmovlik, turli ziddiyat va ortiqcha tortishuvlar kelib chiqishining oldini oladi.

Rahbarning kommunikativ faoliyati uning boshqaruvchilik amaliyotida ta'lim jarayoni ishtirokchilari, xizmatchilar bilan bevosita va bilvosita muloqotni tashkil etish asosida yo'lga qo'yiladi. Ular o'rtasidagi muloqotlar xususiyatiga ko'ra: tashkiliy-pedagogik; amaliy-pedagogik; ishlab chiqarish; individual-shaxsiy; tarbiyaviy; istiqbolli-ishlab chiqarish kabi guruhlariga ajratiladi.

Ijtimoiy munosabatlar darajasi muloqotlarda ishtirok etuvchilarining ehtiyojlariga bog'liq bo'ladi. "Rahbar (direktor) – o'qituvchi" munosabatlari tizimida ishlab chiqarishni, ya'ni ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish orqali komil insonni tarbiyalashdan iborat ijtimoiy ehtiyojni qondirish ta'lim muassasasining umumiy maqsadi sanaladi. Ta'lim muassasasining rahbari va ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi muloqotlarning muvaffaqiyati ularning manfaatlari o'zaro uyg'un kelishiga bog'liq.

Garchi muloqotlar jarayonida ikki suhbatdoshning o'zaro ehtiyojlari qondirilsa-da, biroq ularning ruhiy va faoliyat ko'rinishidagi shaxsiy qobiliyatlarini ham yodda tutish kerak.

Ijtimoiy muloqot – bu kommunikativ faoliyatning (ijtimoiy subyektlarning o'zaro aloqasi), muloqotlarni o'rnatish va tajriba almashish orqali bir-birlariga ta'sir ko'rsatishlari hisoblanadi. Shu bilan birga muloqotlar shaxslarning o'z fikrlari, sezgilari, hissiyotlari, taassurotlari, kechinmalarini "o'rtoqlashish", shuningdek, o'ziga, ya'ni xotirasi, orzulari va vijdoniga murojaat etishdir. Shaxslararo muloqotlarni o'rnatish chog'ida bir-birini tushunish, "umumiy til topish"ga erishiladi.

Ta'lim muassasasi rahbari tomonidan amalga oshirilayotgan kommunikativ muloqotlar tashkil etilishiga ko'ra esa to'rt turga, ya'ni maqsadga muvofiq; istiqbol rejaga ko'ra; vaziyatli; tasodifiy kabilarga bo'linadi.

Aytish joiz bo'lsa, muloqot ijoddir. U ijod sifatida suhbatdosh bo'lgan shaxslarning umumjamiyat tomonidan tan olingan ma'naviy-axloqiy me'yorlarga qay darajada amal qilishlari asosida o'ziga xos sifatlarini namoyish etadi.

Ta'lim muassasalari rahbarlari tomonidan kommunikativ faoliyatning samarali tashkil etilishida ularning kommunikativ qobiliyatga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Xo'sh, kommunikativ qobiliyatning o'zi nima? Uni shaxsda qanday shakllantirish mumkin? Rahbarlar, shu jumladan, ta'lim muassasalari rahbarlarining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyati mavjudmi?

“Kommunikativ qobiliyat” tushunchasining mazmunini to'la anglash uchun dastlab “qobiliyat” va “kommunikativlik” tushunchalari negizida qanday holatlar aks etishidan xabardor bo'lish talab etiladi.

Faylasuflar A.Ibrohimov, X.Sultonov hamda N.Jo'raevlar “qobiliyat” tushunchasini quyidagicha sharhlaydilar: shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va uning ishni muvaffaqiyatli bajarishidagi o'ziga xos imkoniyatlarini ifodalovchi individual ruhiy xususiyat [3]. Mualliflarning fikrlariga qisman qo'shilgan holda berilgan ta'rifga muayyan o'zgartirish kiritish maqsadga muvofiqdir. Binobarin, “shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati” iborasi mantiqan to'g'ri ifodalanmagan. Layoqat “muayyan faoliyat yuzasidan” ko'zga tashlanmaydi, balki “muayyan faoliyatni tashkil qilish”da aks etadi.

Kommunikativ qobiliyat – bu shaxsning atrofdagilar bilan muloqoti, hamkorlikka erishishi, birgalikdagi faoliyati, eng muhimi, kishilik jamiyatidagi ishtirokini aniqlashtiruvchi yoki ta'minlovchi ijtimoiy-ruhiy layoqat tizimi sanaladi.

M.G.Davletshin, Z.Ismoilova hamda A.Shoyusupovalar pedagoglik faoliyatiga nisbatan bergan holda “kommunikativ qobiliyat” tushunchasini, A.A.Leontev tomonidan esa shaxs kommunikativ qobiliyati ikki asosiy guruhga ajratadi. Ulardan birinchisi shaxslararo muloqot jarayonida shaxsiy xususiyatlardan samarali foydalana olishga egalik sanalsa, ikkinchisi muloqot va o'zaro aloqaga kirishish texnikasiga egalik sanaladi. Bizning nazarimizda, kommunikativ qobiliyat A.A.Leontev tomonidan aniq va haqqoniy guruhlangan. Zero, har qanday muloqot jarayonida uning ishtirokchilari bo'lgan shaxslarning shaxsiy xususiyatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lsa, ularning shaxslararo muloqotni tashkil eta olish, olib borish va kutilgan natijani qo'lga kiritishlarida muloqot texnikasini qay darajada o'zlashtira olganliklari hal qiluvchi omil sifatida aks etadi.

A.A.Leontev tomonidan qayd etilgan holatlar shaxs sifatlarini umumiy majmua sifatida birlashtirib, muloqot jarayonidagi muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlaydi. Shaxsga xos bo'lgan quyidagi sifatlar majmui aynan muloqot jarayonining muvaffaqiyatli kechishida muhim o'rin tutadi: muloqot jarayonida o'z xulq-atvorini boshqara olish; muloqot jarayoni subyektlarining shaxsiy imkoniyatlari va o'ziga xos xususiyatlarini anglash va hisobga ola bilish; aloqani o'rnatish va qo'llab-quvvatlash; muloqotning yetarli darajada chuqurlashuvini ta'minlash; muloqotga kirishish va undan chiqqa olish; tashabbusni o'zida ushlash va uni muloqot subyektlariga uzatish; ruhiy munosabatlar chog'ida ta'sirchan nutqdan samarali foydalana olish layoqatiga egalik.

Kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish samaradorligini belgilovchi ko'rsatkichlar quyidagilardir: ijtimoiy-anglanganlik, anglangan refleksiv, ta'lim muassasasida sifatli ta'lim sharoiti hamda sog'lom psixologik muhitning yaratilganligi, muassasa jamoasining turli tanlovlar va ko'riklardagi faol ishtiroki va sovrinli o'rinlarni egallaganlik ko'rsatkichlari.

Texnikum va kasb-hunar maktablari rahbarlari kommunikativ faoliyatni tashkil etishda quyidagi salbiy holatlarga yo'l qo'yish mumkin emas: kommunikativ faoliyatga kirishishda umumiy rejaning mavjud bo'lmasligi; tasodifiy, tayyorgarliksiz kommunikativ faoliyatni tashkil etishga yo'l qo'ymaslik; kommunikativ faoliyat maqsadi va aniq mavzusiga ega bo'lmaslik; kommunikativ muloqotlar jarayonida rahbarning birinchi o'ringa o'z “Men”ini qo'ymasligi, suhbatdosh shaxsiga nisbatan hurmat ko'rsatmasligi, uning fikrlari, hatti-harakatlarini e'tiborsiz qoldirishi, o'z hatti-harakatlarini nazorat va tahlil qilib bormasligi; rahbarning o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar bilan tashkil etiladigan muloqotga yetarlicha tayyorgarlik ko'rmasligi, muloqot jarayonida fikrlarining keskin o'zgarishiga yo'l qo'ymasligi;

o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va boshqa tashkilotlar kabi ta'lim ishtirokchilari bilan muloqot jarayonida ularning qiziqish va manfaatlarini hisobga olinmasligi; kommunikativ muloqot jarayonida yuzaga keluvchi noqulayliklar, nizoli vaziyatlar va boshqa salbiy holatlar hal etilmay qolinishi; suhbatdoshga nisbatan ma'naviy-axloqiy yondoshmaslik.

Rahbarlik va uni tashkil etishga oid manbalardan birida rahbarlar tomonidan kommunikativ faoliyatini samarali tashkil etish yo'lida uchraydigan to'siqlarning quyidagilardan iboratligi aytiladi: Ishni keyinga surish yoki boshqa kunga qoldirish, ishni yarim-yorti bajarish yoki boshlangan ishni oxiriga yetkazmaslik, hamma ishni birdan, baravariga bajarishga intilish, barcha ishni faqat yakka o'zi bajarishga intilish, boshqalarga qaraganda men o'zim yaxshi bilaman degan hissiyot (bizning nazarimizda, tushuncha)ning mavjudligi, xizmat vazifalarini chegaralashni bilmaslik, aybdorni qidirish va aybni birovga to'nkash, vaqtni to'g'ri taqsimlamaslik va unumli foydalana bilmaslik, sustkashlik, tanlanma nazoratning yo'qligi hamda rahbarlik qobiliyatining yo'qligi [2].

Kommunikativ faoliyatni tashkil etishda ta'lim muassasasi rahbarlari muayyan shartlarni hisobga olishlari zarur. Bular: muloqot ishtirokchisini har tomonlama o'rganishi; unga hissiy-psixologik ta'sir ko'rsatish yo'llarini oldindan rejalashtirishi; kasbiy faoliyati samaraladorligini ta'minlovchi muloqot ishtirokchilarining qiziqish, intilish va ijodiy faoliyatini rag'batlantirishga e'tibor qaratishi; ijodiy imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish uchun muloqot jarayonida kerakli shart-sharoitlarni yaratishi; har bir mutaxassisning pedagogik jamoada o'z o'rnini egalay olishini ta'minlash va bunga nisbatan javobgarlikni o'z zimmasiga olishi; ta'lim muassasasi jamoasida ma'naviy-psixologik sog'lom muhitning qaror topishiga erishishi, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro hamkorlik va psixologik birlikka erishishlarini ta'minlashi va boshqalardan iborat. Xulosa qilib ta'kirlash mumkinki, kommunikativ faoliyat texnikum va kasb-hunar maktablari rahbarlari faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi.

Kommunikativ faoliyatni tashkil etish murakkab jarayondir, zero, bu jarayonda o'zaro aloqaga kirishuvchi subyektlarning psixologik holatlari, hissiy kechinmalari, o'y-fikrlari, partnyorga yondashuvlari, muloqotdan ko'zlagan maqsadlari hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Kelgusi ishlarimizda ta'lim muassasalari rahbarlari tomonidan tashkil etiluvchi kommunikativ faoliyatning ijtimoiy oqibatlarini va psixologik jihatlarini to'g'risida so'z yuritishni maqsad qildik.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bordovskaya N.V., Rean A.A. Pedagogika. –SPb.: Piter, 2008. – 304 s.
2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Direktorning ish kitobi (amaliy tavsiyalar). – Toshkent: "Iste'dod", 2007. – 121 b.
3. Zvereva V.I. Organizatsionno-pedagogicheskaya deyatelnost rukovoditelya shkoly. 2-ye izd., pererab. i dop. – M.:Novaya shkola, 1997. -320 s.
4. Psixologiya. Qisqacha izohli lug'at. – Toshkent: TDPU, 1998. – 46 b.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-5 jildlar. – Toshkent: O'zME, 2006-2008.

MATEMATIK SAVODXONLIK SHAKLLANTIRISHDA 5T YONDASHUVI*Kudratova Aziza Ismatillayevna**Samarqand Viloyati pedagogic mahorat markazi, v.b. dotsent*

Annotatsiya. Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim oluvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan keng islohotlar amalga oshirilmoqda. Chunki, davlatlarning iqtisodiy barqarorligi fuqarolarining moslashuvchanligi, salohiyati hamda o'zgarishlarga tayyorligi bilan belgilanadi. Maqolada PISA tadqiqotari doirasida belgilangan funksional savodxonlikning matematik savodxonlik yo'nalishida maqsadli jarayonni tashkil etish uchun "5T yondashuvi" taklif qilingan.

Kalit so'zlar. Ta'lim jarayoni, PISA tadqiqoti, matematik savodxonlik, 5T yondashuv (tasavvur, tushunish, tahlil, tadqiqot, tekshirish).

ПОДХОД 5Т В ФОРМИРОВАНИИ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ*Кудратова Азиза Исмаиллаевна**Самаркандский областной центр педагогического мастерства, и.о. доцента*

Аннотация. Сегодня в нашей стране реализуются масштабные реформы, связанные с формированием и развитием функциональной грамотности учащихся. Потому что экономическая стабильность государств определяется гибкостью, потенциалом и готовностью граждан к изменениям. В статье предлагается «подход 5Т» для организации целевого процесса по направлению математической грамотности, определенному исследователями PISA.

Ключевые слова. Учебный процесс, исследование PISA, математическая грамотность, подход 5Т (представить, понять, анализировать, исследовать, проверить).

THE 5T APPROACH IN DEVELOPING MATHEMATICAL LITERACY*Kudratova Aziza Ismatillayevna**Samarkand Regional Pedagogical Mastery Center, Acting Associate Professor*

Abstract. Today, large-scale reforms related to the formation and development of functional literacy of students are being implemented in our country. Because the economic stability of states is determined by the flexibility, potential and readiness of citizens for changes. The article proposes the «5T approach» for organizing the target process in the direction of mathematical literacy, determined by PISA researchers.

Keywords. Educational process, PISA research, mathematical literacy, 5T approach (imagine, understand, analyze, research, check).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida umumta'lim maktab o'quvchilarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini nazorat qilish va baholashni xalqaro dasturlar asosida amalga oshirish hamda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish, 2030-yilga kelib PISA Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish vazifalari kun tartibiga qo'yildi [3].

Mamlakatimiz o'quvchilarining PISA 2022 da ko'rsatgan natijalari tahlillari asosida ta'lim tizimida islohotlar amalga oshirilmoqda [2, 3, 4, 5]. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshishiga asos bo'ladi.

Ta'lim sifati – ijtimoiy kategoriya hisoblanib, jamiyatda ta'lim jarayonining holati va natijasini hamda shaxsning kasbiy, maishiy va fuqarolik kompetentligini shakllanishi va rivojlanishini jamiyat talabi va ehtiyojiga mos kelishini aniqlaydi. Ta'lim sifati ta'lim muassasasining o'quv-tarbiyaviy faoliyatini turli qirralarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar majmui orqali baholanadi. Ushbu ko'rsatkichlarga ta'lim oluvchilar kompetentligining rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim mazmuni, o'qitish shakli va uslublari, material – texnik baza, xodimlar

tarkibi kabilar kiradi.

Ta'lim sifati – inson hayoti faoliyati sifatini oshirish va aniq maqsadga erishishda foydalanish uchun zarur bo'ladigan, aniq sharoitlarda talab etilib olingan bilimlar majmuidir [7].

V.Novikov, D.Maslov ishlarida ta'lim sifatini jamiyat iqtisodiy barqarorligi bilan bog'laydilar va bir-birini to'ldiruvchisi sifatida qaraydilar [6].

Sifat va ta'lim sifati tushunchalarini o'rgangan va ularni rivojlantirishga hissa qo'shgan pedagog olimlarning ishlarini tahlil qilib, ta'lim sifati ta'limning barcha komponentlariga bog'liq bo'lgan, doimiy rivojlanishni talab etadigan, milliy qadriyatlarimiz bilan uyg'unlashgan, bitiruvchilarda shakllangan hayotiy ko'nikmalar va ularning erishgan yutuqlari asosida belgilanadigan ko'rsatkich, desak bo'ladi [8].

Ta'lim sifatini oshirish maqsadida XX asrning o'rtalaridan boshlab savodxonlik va funksional savodxonlik bilan bog'liq muammolar xalqaro ta'lim tashkilotlarining dasturiy hujjatlarida hamda ta'lim sohasida izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchi olimlarning ishlarida keng yoritila boshlandi.

Savodxonlik erkinlik, iqtisodiy o'sish va sivilizatsiyaning jadal rivojlanishi bilan bog'liqligi haqidagi fikrlar doimiy muhokamalar markaziga aylandi [9].

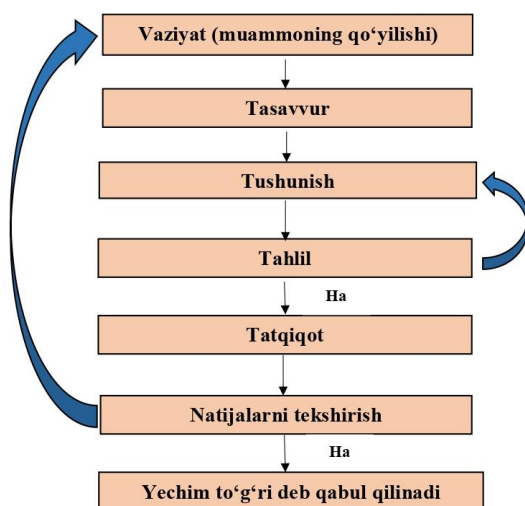
Jahon Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD))ning Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi PISA 15 yoshli o'quvchilarning funksional savodxonligini baholashga qaratilgan bo'lib, dasturning asosiy maqsadi o'quvchilar olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qanchalik qo'llay olishlarini aniqlashdan iborat [10, 11, 12].

PISA tadqiqotning boshqa Xalqaro tadqiqotlardan farqi shundaki, u rivojlanishning ushbu bosqichida o'quvchilar uchun kelajakda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan kompetensiyalarni aniqlash muhim, deb hisoblaydi. Har uch yillik davrda o'tkaziladigan PISA tadqiqotlarida asosiy yo'nalishlar sifatida o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiiy fanlar savodxonligi tanlab olingan. Har davrda ma'lum bir yo'nalishga urg'u beriladi.

Umumiy tahlillar natijasi sifatida "insonning funksional savodxonligi u yashayotgan zamon va makon bilan bog'liq bo'lib, tez o'zgarayotgan dunyoda moslashish, doimiy ravishda rivojlanish va unda munosib faoliyat yuritish uchun fundamental bilimlarni duch kelishi mumkin bo'lgan turli vaziyatlarda qo'llay olish darajasi" kabi ta'rifni kiritishni joiz deb bildik [8].

Funksional savodxonlikni shakllantirish uchun o'quvchi shu jarayon ishtirokchisi sifatida vaziyatni aniq tasavvur qilishi, tushunishi, tahlillar olib borishi, tadqiqot o'tkazishi, tadqiqot natijalarini tekshirib ko'rishi, fikrlarini o'rtoqlari bilan hamkorlikda muhokama qilishi va sodir bo'lishi mumkin bo'lgan yangi vaziyatlarni o'rganib chiqishi kerak.

O'quvchilarda matematik savodxonlikni shakllantirish maqsadida «Ta'limda 5T yondashuvi»ni taklif etamiz (1-rasm).

«Ta'limda 5T yondashuvi» (tasavvur, tushunish, tahlil, tadqiqot, tekshirish) o'quvchiga

topshiriqlarni maqsadli bajarish imkonini beradi. Ya'ni, o'quvchi topshiriq kontekstini tasavvur qiladi, nima haqida ekanligini tushunadi, tahlil qiladi, tahlil qilish uchun ma'lumot yetarli bo'lmasa, oldingi bosqichga qaytib topshiriqni tushunishga harakat qiladi, savol qo'yilishini tushunib, o'ziga kerak ma'lumotlarni ajratib olgandan so'ng tadqiqot o'tkazadi (amalda bajaradi). Tadqiqot natijalari vaziyat (topshiriq) yechimi bo'lishini tekshirib ko'radi, qanoatlantirsa yechim to'g'ri deb qabul qilinadi, aks holda vaziyat (topshiriq)ni qayta o'rganadi.

“Ta’limda 5T yondashuvi”ni qo’llashda nimalarga e’tibor qaratish kerak:

Kichik guruhlarda tashkit etish. Hamkorlikda ishlaganda o'quvchilarda bilmaganini so'rash, bilganini o'rgatish, birgalikda muammoning yechimini topish imkoni kengroq bo'ladi.

Har bir o'quvchining texnologiyani individual amalga oshirishini tashkil etish. O'quvchi mustaqil fikr yuritish, muammoning yechimini topish kabi ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kun ta'limi “maqsad – jarayon – natija” modeli asosida qurilishi lozimligini inobatga olsak, “Ta’limda 5T yondashuvi”ni ta’lim jarayoniga singdirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Dastur doirasida taqdim qilinadigan topshiriqlar o'tkazilish davriga qarab takomillashtiriladi, lekin umumiy jihati shundaki, hamma savodxonliklar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'qish savodxonligi birinchi o'rinda turadi. O'qish savodxonligiga ega bo'lish deganda, o'quvchining matn, grafik, jadvallar, chizmalar, statistik ma'lumotlar, reseptlar va boshqalarni o'qiy olishi, tushunishi, tahlil qilishi, amalda qo'llashi va munosabat bildirishi kabi imkoniyatlar tushuniladi.

Topshiriq kontekstini anglash, tasavvur qilish hamda savolning qo'yilishidan kelib chiqib, o'quvchi uni bajarishi uchun talab etiladigan kompetensiyalarni namoyish qilishi lozim. Topshiriqlarni bajarish uchun o'quvchi atrofida gilar (sinfdoshlari, o'qituvchilari, ota-onasi, kasb egalari va b.) bilan hamkorlikda ishlashi, bilganini o'rgatishi, bilmaganini so'rashi kerak. Bu esa hayotida kerak bo'ladigan ko'nikmalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ–637–son. 23.09.2020. – T., 2020. – 40 b. // <https://lex.uz/docs/5013007>.

O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 07.09.2024 yildagi O'RQ-957-son “Ma'muriy islohotlar doirasida ta'lim sohasida davlat boshqaruvi takomillashtirilishi munosabati bilan o'zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida” <https://lex.uz/uz/docs/-7093724>

O'zbekiston Respublikasi Prezidenining 2019-yil 29-aprel “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF–5712-sonli Farmoni. 29.04.2019 y. QHMMB: 06/19/5712/3034–son.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyun “Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” PQ-231-son qarori. <https://lex.uz/docs/-6981085>

“Ta’lim sifatini baholash bo'yicha PISA–2022 xalqaro tadqiqodlarida O'zbekiston Respublikasini ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida” vidioselektor materiallari, 30.01.2019 y. // www.lex.uz

Новиков А.М. Постиндустриальное образование. – М., 2008. –135 с.

Inoyatov U.I., Muslimov N. A., va boshq. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. – T.: “Ilm–Ziyo” nashriyoti, 2012. – 192 b.

Kudratova A.I. O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchilarning topshiriq tuzish ko'nikmalarini takomillashtirish (matematik savodxonlik misolida) // ped. f. f. dok. diss. – S., 2023. – 153 b.

PISA–2022 Results: What students know and can do. Students performance in mathematics, reading and science (Volume 1), PISA, OESD Publishing, 2023.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining elektron sayti: www.uzedu.uz

Rossiya federasiyasining ta'lim sifatini baholash instituti rasmiy sayti <https://fioco.ru>

<https://www.oecd.org/pisa/>

STATUS VERBS FROM RUSSIAN TO UZBEK TRANSLATION

Kurbanova Gulzoda Yunusovna

Teacher of Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: Lexicon of mood verbs in Russian and Uzbek languages a comparative study of these tools in both languages as a semantic field became the basis for identifying problems in translation. Spiritual in both languages means of expressing the state are divided into the same meaning groups. But, when the means occur in speech, they express the meaning of another classification group can get Such a feature is a linguistic phenomenon in which the verb state of mind occurs depends on the context, that is, the meaning of LSG elements with different words in speech can change the meaning of the name by entering into the relationship. Mental state this nature of verbs as lexical-contextual polysemy we count. In addition, in the translation of mental state verbs their Ambiguity in the expression scheme can also cause problems. Uzbek In both language and Russian, mood verbs are positive or negative will have the meaning of sema, style. Verbs are also formal, scientific, verbal and according to its use in an artistic context, it is divided into obsolete and current types. Therefore, the interpreter is a fully compatible alternative to these parameters it is difficult to find a tool.

Keywords: Mood Verbs, Vocabulary Structure, Language Structure, pragmatics, linguistics, lexicon, semantics, educational dictionaries, explanatory dictionaries.

Annotasiya: Rus va o'zbek tillaridagi ruhiy holat fe'llarini leksik semantik maydon sifatida qiyosiy tadqiq etish har ikki tilda ushbu vositalar tarjimasidagi muammolarni aniqlashga asos bo'ldi. Har ikki tilda ruhiy holatni ifodalovchi vositalar bir xil ma'no guruhlariga ajraladi. Lekin, vositalar nutqda voqelanganda ular boshqa tasnif guruhi ma'nosini ifodalay olishi mumkin. Bunday xususiyat ruhiy holat fe'li voqelangan lingvistik kontekstga bog'liq, ya'ni LSG elementlari nutqda turli so'zlar bilan ma'no munosabatiga kirishib atash ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Ruhiy holat fe'llarining ushbu tabiatini lug'aviy-kontekstual polisemiya deb hisoblaymiz. Bundan tashqari ruhiy holat fe'llari tarjimasida ularning ifoda semasidagi ko'p ma'nolilik ham muammoga sabab bo'lishi mumkin. O'zbek tilida ham, ingliz tilida ham ruhiy holat fe'llari ijobiy yoki salbiy semaga, tarz ma'nosiga ega bo'ladi. Fe'llar, shuningdek, rasmiy, ilmiy, og'zaki va badiiy kontekstda qo'llanishiga ko'ra, eskirgan va aktual turlarga ajraladi. Shunday ekan, tarjimon ushbu parametrlarga to'liq mos keluvchi muqobil vositani topishda qiyinchilikka uchraydi.

Калит сўзлар: Рухий ҳолат феъллари, лугат тузилиши, тил структураси, прагматика, лингвистика, лексика, сема, семантика, ўқув лугатлари, изоҳли лугатлар.

Аннотация: сравнительное исследование глаголов психических состояний в русском и узбекском языках как лексико-семантического поля стало основой для выявления проблем перевода этих средств на оба языка. В обоих языках средства выражения психических состояний делятся на одни и те же смысловые группы. Однако когда в речи встречаются средства, они могут выражать значение другой классификационной группы. Такая особенность зависит от языкового контекста, в котором встречается глагол психического состояния, то есть элементы МСУ могут изменять значение существительного, вступая в смысловую связь с разными словами речи. Подобную природу глаголов настроения мы считаем лексико-контекстуальной многозначностью. Кроме того, при переводе глаголов психических состояний неоднозначность схемы их выражения может вызвать проблемы. Как в узбекском, так и в английском языке глаголы психического состояния имеют положительное или отрицательное значение. Глаголы также делятся на прошедшее и настоящее время в зависимости от их использования

в формальном, научном, устном и художественном контекстах. Поэтому переводчику сложно найти альтернативный инструмент, идеально соответствующий этим параметрам.

Ключевые слова: глаголы настроения, структура словаря, структура языка, прагматика, лингвистика, лексика, семантика, учебные словари, толковые словари.

Introduction. Over the past century, the Uzbek readership has been Eastern in terms of genres and topics he got acquainted with works that differ sharply from classical literature. National representatives of our literature mainly refer to social topics started to bring novels, short stories and dramaturgy to the attention of Uzbek readers genres were presented. Famous writers and poets in 20th century Uzbek literature along with the formation of H. Olimjon, M. Shaykhzoda, Mirtemir, Uygun, Osman Skilled translators like Nasir and Oybek have arrived. J. Sharipov, G. Salomov, Z. Umarbekov, K. Musaev, N. Komilov, K. Joraev, N. Otajonovlar Uzbek in the field of literature and linguistics with his efforts translation studies also flourished. It is known that each period has its own manifestation puts a certain demand in front of him.

Uzbek during the last century The main task of translators is to provide the reader with western literature It consisted of introducing the works in the original language not, it is observed that it was translated through the Russian language. Works in English and, including, translated through the Russian language. Nowadays, it is valuable to translate directly from the original. Also, along with the translation of works of art from Russian to Uzbek, it was set as a priority task to spread examples of Uzbek literature to the world through the medium of English. However, it should be noted that several external and internal factors, causes and problems arise in the translation from Russian to Uzbek. In order to overcome these problems, first of all, there was a need to train translators who know the Russian language perfectly, who fully understand the cultural and national values of the nations and peoples who speak this language, who have high creative thinking and experience. Secondly, it became clear that it is necessary to study the features of both languages in a comparative aspect in order to eliminate the methodological mistakes in the translation that occur due to the differences in the construction of sentences of Russian and Uzbek languages, as well as the semiotic composition of words and semantic relations. So, when translating mood verbs from Russian to Uzbek, the translator should rely on the parallel aspects of the same field in the two languages. Because «the lexical-semantic field is a complex lexical microsystem with a unique structure, summarizing words according to their semantic properties. The lexical-semantic paradigm consists of microfields. As the main structural features of the field, we recognize that its elements are interconnected, systematic, and hierarchically arranged. The difference of the lexical-semantic field from other language systems is manifested in the absence of certain boundaries, continuity, openness, relationship with other fields, attraction, lacunae, that is, the presence of gaps, system asymmetry, autonomy, independence in the lexical-grammatical system, and differences in different languages. As a result of the analysis of the paradigmatic features of mood verbs, it can be said that the following shortcomings arise in the translation of these tools from a hypothetical point of view:

PROBLEMS THAT MAY OCCUR IN THE TRANSLATION OF MOOD VERBS

Fire flame in the translation	Expression scheme in the translation	Task seems in the translation
Polysemantic: translation of verbs alternative in the text to the original meaning disproportionate; phrasal in Russian in speech as a verb only the main one in the translation of the occurring verb lexical of the verb preposition by turning the meaning around ignore the meaning leave out	Spiritual in translation made of the verb taking down the meaning be omitted or wrong turn; in the original of unity alternative in translation gradonymic to the indicator, i.e degree row instead of to be disproportionate; originality and in the translation text state of mind verbs periodic between and according to the place of application be disproportionate.	The text is spiritual state verb grammar categories, in particular, person-number, tense, proportion and like Incorrect translation of categories to be done

However, translation is a living process just as language is a living social phenomenon. After all, the human factor, that is, the translator's creativity and thinking, is reflected in the text. So, all the shortcomings in the translation in advance it is impossible to predict, it is better to make recommendations aimed at improving the quality of the translation as a result of direct comparison of the original and the translated text. Therefore, below, from Russian to Uzbek to the translation of mental state verbs in turned fiction works we focus on. For example: He did not know why that gross, obese man excited in him so violent a repulsion. But his thoughts wandered and he found his mind filled with memories of the past. (S. Maugham «Red») - He is rude in front of him he didn't know why he was so disgusted with the baby. But soon Neilson was reminiscing again. (S. Moem «Malla» translated by A. Otaboev). When comparing this passage, the translation was relatively free, it can be understood that the form adaptation is obvious. The separated first unit verb to be excited is used in the original text as part of a single phrase. Excited Violent Repulsion is a verb in the form of involuntarily inciting (strong) disgust. In our opinion, the translation of this sentence as «disgust» at the same time

has almost no effect on the semantic features of the text, but it harms its level of expressiveness from a methodological point of view. The next sentence wandered in memories of the past, i.e. wandering in the memories of the past, is completely appropriate. After all, for the Uzbek reader, the sentence is to search through memories. It seems that the alternative translation proposed in the translation is the original fully expresses the etymological and methodological meaning of the compound.

List of used literature:

Sayfullaeva R., Mengliev B., Boqieva G. and others. Contemporary Uzbek literature language - Tashkent: FT, 2010. - 208 p; Rahmatullaeva Sh. Movement in Uzbek language linguocultural and sociopragmatic forms of behavior aspects. – Against: Nasaf, 2018. – 96 p;

Kurbanova, G.Y. (2023) Семантико-типологический аспект глаголов состояния узбекского и русского языков. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS), Volume. 6, Issue 06, 448-451 s

Yunusovna, K. G. (2024). System of Lexical-Semantic Groups System of Verbs of Physiological State. Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521), 2(4), 275-278.

G.Kurbanova. Semantic-typological aspect glagolov sostoyanya uzbeksko i russkogo yazykov. Page 1 International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 6, Issue.

Papafragou A., Selimis S. Event categorisation and language: A crosslinguistic study of motion//Language and Cognitive Processes, 2010 – pp. 224-260

Fayzullaev M.B G.Kurbanova Semantic aspect lexico-semantic group glagolov physiological sostoyian uzbekian language. Sovershenstvovanie metodiki obucheniya yazykam ploshchadka obmenaprogessivnoy praktikoy. Material vii mejdunarodnogo nauchno-metodicheskogo online seminar.

Gulzoda K. The influence of fairy tales on the moral education of children in primary school //Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2023. – T. 1. – №. 2. – С. 394-396.

Gulzoda K. The influence of fairy tales on the moral education of children in primary school //Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2023. – T. 1. – №. 2. – С. 394-396.

Курбанова Г. Пришвин и жодиди бола тарбияси //Научно-практическая конференция. – 2021.

Курбанова Г. Ю. Семантико-типологический аспект глаголов состояния узбекского и русского языков //imras. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 481-486.

Kurbanova G. Семантико-типологический аспект глаголов состояния узбекского и русского языков //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 2.

Курбанова Г. Ю. Глаголы физиологического состояния узбекского языка //World of Science. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 83-86.

STEAM YONDASHUV ASOSIDA TABIIY FANLARNI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kuychiyeva Mo'jizaxon Abdumannobovna
Andijon viloyati Mahorat markazi Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasini mudiri,
p.f.f.d(PhD), dotsent

Annotatsiya. Integrativ yondashuv asosida 6-sinflarda o'quvchilarning egallagan loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar. Tabiiy fanlar, bilim, ko'nikma, malaka, ilmiy kompetensiya, amaliy kompetensiya, tadqiqotchi, integrativ yondashuv.

ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В 6 КЛАССЕ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Куйчиева Моджизахан Абдуманнобовна
Андижанский областной экспертный центр, заведующая кафедрой методологии
точных и естественных наук, доцент

Аннотация. На основе интегративного подхода с целью демонстрации актуальности полученных знаний, умений и навыков учащихся 6 класса для повседневной жизни, проведения образовательных исследований, проведения экспериментов, развития проектно-ориентированного творчества на уроках и во внеклассной деятельности. , направленный на развитие их интереса к созданию новостей.

Ключевые слова. Естественные науки, знания, умения, компетентность, научная компетентность, практическая компетентность, исследователь, интегративный подход.

TYPOLGICAL CHARACTERISTICS OF IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN THE 6 TH GRADE ON THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH

Kuychiyeva Mo'jizakhan Abdumannobovna
Andijan Region Expert Center, head of the Department of Methodology of Exact and
Natural Sciences, associate professor

Annotation. On the basis of an integrative approach, in order to demonstrate the relevance of acquired knowledge, skills and abilities of students in the 6th grade to everyday life, conducting educational research, carrying out experiments, and developing design-oriented creativity in lessons and extracurricular activities. , aimed at developing their interest in creating news.

Keywords. Natural sciences, knowledge, skills, competence, scientific competence, practical competence, researcher, integrative approach

Integrativ yondashuv asosida 6-sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish markazida tabiatshunoslik o'qitish metodikasi yotadi. Tabiiy fan o'qitish metodikasi tabiiy fanning o'quv fani sifatida rivojlanishi bilan bog'liq holda o'zining tarixiga ega.

Birinchi metodist deb, F. Zuyevni (1754-1794) hisoblash mumkin, u maktablarda tabiiy fan darslarini olib bordi, o'qituvchilar seminarida ma'ruzalar o'qidi. 1786-yili F. Zuyev "Tabiiyot tarixining ko'rgazmalari" nomli darslikni nashr qildi, unda tabiiyotni o'rganish izchilligi, qazilmalar dunyosi (jonsiz tabiat), o'simliklar dunyosi (botanika), hayvonlar dunyosi (zoologiya) ko'rsatilgan.

XIX asr o'rtalarida ilg'or pedagogik fikrlarni ifodalovchilardan biri K. D. Ushinskiy (1824-1870) bo'ldi. U kuzatish metodini tabiatni bilib olishda eng samarali metod sifatida ajratdi. K.D. Ushinskiy bolalarni tabiat bilan tanishtirishni o'z joyi, o'z o'lkasini o'rganish bilan

boshlashni taklif qildi, bunda kitobni o'qish yoki o'qituvchi axborotidan olingan taassurotlarni kuzatishlari yordamida oddiy mantiqiy ishlarga o'rgatish uchun tabiatni qanday kuzatish zarurligini ko'rsatib berdi.

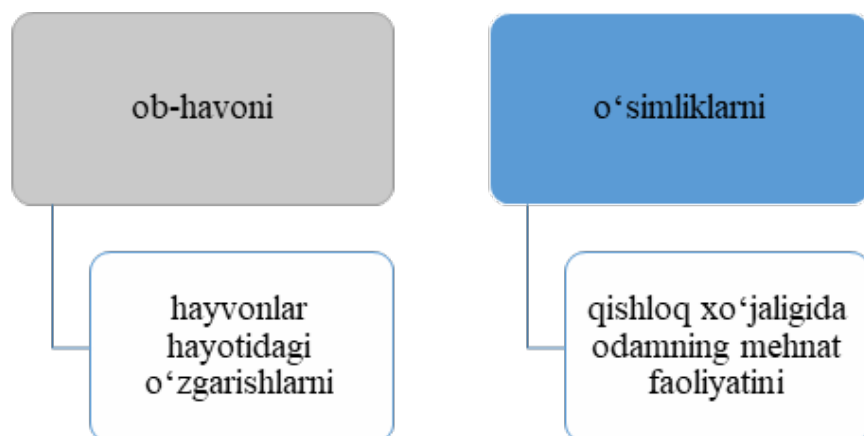
Kuzatishlar, tajribalar va ekskursiyalarga asoslanib tabiiyot o'qitish tizimini birinchi bo'lib A.Ya. Gerd (1841-1888) taklif qildi. U ta'kidladiki, ko'rgazmali o'qitish idrokning aniq holatiga muvofiq bo'lishi kerak.

Gerd shunday tizimni bunyodga keltirdiki, unda tabiiyotni o'rganish jonsiz tabiatdan boshlanadi, u boshlang'ich sinflarda jonsiz tabiat kursini o'qitish metodikasini ishlab chiqdi. U "Tabiiyot qisqa kursi" nomli darslik, shuningdek "Yer, havo, suv" nomli o'quv qo'llanma va ularni o'qitishga oid "Maktablarda predmetli darslar" nomli metodik qo'llanma (1883) yozdi. Bu kitob uzoq vaqtlargacha jonsiz tabiat kursi bo'yicha asosiy qo'llanma bo'lib keldi.

1917- yildayoq A.Ya.Gerdning "Alohida predmet sifatida tabiiyot" nomli kitobi nashr etildi, unda muallif tabiiyotni maktabda maxsus fan sifatida o'qitish zarurligini isbot qildi. Masalani bunday qo'yilishi tabiiyot bo'yicha tezda yangi dastur tuzishni talab qildi. 1919- yili tabiiyot bo'yicha taxminiy dastur tuzildi va tasdiqlandi. Unda ekskursiya va amaliy ishlarga katta e'tibor berildi.

M.N.Skatkin o'z tadqiqotlarida tabiiy fan bo'yicha sinfdan tashqari ishlar tashkil qilish metodikasi hamda tabiatni o'rganish bo'yicha mashg'ulotlarda bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish masalalariga katta e'tibor berdi.

1959-yildan boshlab, har yili talabalar uchun "Kuzatish kundaliklari" nashr qilingan, uning muallifi V.A.Valerianova talabalarning ob-havoni, o'simlik va hayvonlar hayotidagi o'zgarishlarni, qishloq xo'jaligida odamning mehnat faoliyatini muntazam ravishda kuzatishlarini tashkil qilishda o'qituvchiga yordam berish vazifasini qo'yadi(1-rasm).

1-rasm. "Kuzatish kundaliklari" ning tavsifi (V.A.Valerianova).

Tabiiyot haqidagi bilimlarni o'rganishda mashhur metodist S.A.Pavlovich (1884-1976) katta hissa qo'shdi, uning ishlari boshlang'ich maktabda tabiiyot darslarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilishga yordam berdi. Uning "Boshlang'ich maktabda tabiiyot o'qitish amaliyoti" (1939), "Jonsiz tabiat to'g'risidagi tushunchani qanday o'qitish kerak" (1948), "Tabiiy fan bo'yicha kitob. Tabiat asoslari va metodikasi" (1969) nomli ishlari ancha mashhurdir.

S.A.Pavlovichning tabiiyot va tabiiy fan darslarini o'quv qurollari bilan jihozlash to'g'risidagi kitoblari hozirgi vaqtda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Atrofimizdagi olam darslari shunday qilib 1986- yildan 2021- yilgacha o'qitib kelindi. Kursni o'rganish ikki yo'nalishda olib boriladi(2-rasm).

Odamlarning ijtimoiy hayoti va mehnati bilan tanishtirishni, xulq-atvor madaniyatini tarbiyalashni nazarda tutadi.

Tabiat bilan bevosita muloqotda uning bilan tanishtirish, tabiat obyektlari va hodisalari to'g'risida tasavvurlar shakllantirish, tabiatga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishni, tabiatdagi xulq-atvor madaniyatini tarbiyalash, tabiat muhofazasida baholi qudrat faoliyat tashkil qilinishi mo'ljallanadi.

2-rasm. Tabiiy fanni rivojlanish jixatlari

Tabiiy fan fanlari taraqqiyotida Markaziy Osiyo olimlarining ham xizmatlari katta. Markaziy Osiyoda yashab o'z asarlari bilan tabiiy fanlar rivojiga katta hissa qo'shgan olimlarning ishlari va bizgacha yetib kelgan asarlari tabiiyot tarixini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Abu Rayxon Beruniy 973 yilda Xorazmning Qiyot (hozirgi Beruniy) tumanida tug'ilgan. Beruniyning bizga 152 ta kitobi ma'lum bo'lib, ulardan faqat 27 tasigina bizgacha yetib kelgan. Beruniyning o'sha davrda yaratgan buyuk kashfiyotlaridan biri Yerning shar shaklida ekanligini ko'rsatish uchun Globus ixtiro etganligidir.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) tabiiyot fanining turli sohalarida ijod qilgan. Ibn Sino tabobat ilmidan tashqari, tibbiyot sohasidagi ishlari, jumladan, "Mexanika", "Fizika" nomli kitoblari tabiiyot fanining rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Kitoblarida harakat, kuch, atmosfera bosimi, ob-havo, qor, yomg'ir, do'l, issiqlikning tabiati, yashin va uning turlari, tovush, yorug'lik, Quyosh va Oy tutilishi, ko'zning ko'rish sabablari, olamdagi o'simliklar va ularning ahamiyati haqida bayon qilgan. Ibn Sino dunyoga mashhur "Tib qonunlari" asarini yozgan.

Abu Nasr Forobiy 873 yili tug'ilgan. Ma'lumotlarga qaraganda Forobiy 70 dan ortiq tilni bilgan. Forobiy o'z zamonasining yirik tibbiyot nazariyotchisi edi. U bu sohada o'nlab ilmiy asarlar yaratdi. Forobiy uning faoliyatining bir butun va yaxlit tizimdan iboratligini, kasalliklar asosan ovqatlanishning buzilishi bilan bog'liqligini ko'rsatib o'tdi.

Forobiy Yevropa olimlari, xususan rus fiziologi I.M. Sechenovdan 1000 yillar avval fiziologiya fanining fundamental asosi bo'lgan birlamchi va ikkilamchi signal sistemasining rivojiga ilmiy asos solgan.

Tabiiy fan o'qitish metodikasining rivojlanish tarixi va hozirgi holati. O'zbek tilida tabiiy fan bo'yicha birinchi tarjima adabiyoti 1919 yilda vujudga keldi. Bular "Boshlang'ich jug'rofiya" (A. A. Kruber kitobining ruschadan tarjimasi), "Turkiston" (A. A. Kruberning "Rossiya jug'rofiyasidan ocherklar" kitobining ruschadan tarjimasi), T. N. Qori Niyoziyning o'qituvchilar uchun qo'llanma hisoblangan "Tabiatning parchasi" va boshqalar edi. 1927-1929-yillarda birinchi bosqich maktablar uchun o'lkashunoslik darsliklari "Kichik turkistonlik" va "Bizning o'lka", "Tabiiyot bo'yicha o'qish kitobi" va boshqa mahalliy tabiiy fan materiallari asosida tuzilgan darsliklar nashr qilindi.

"Atrof olam bilan tanishtirish" va "Tabiiy fan" kurslari bo'yicha o'quv-metodik majmualar (darsliklar, metodik qo'llanmalar, kuzatishlar kundaligi) nashr qilindi.

Tabiiy fanni o'qitish bo'yicha o'quv majmua sistemaliligi, mazmunni rivojlantirilishi, sinfdan-sinfga o'tgan sari asta-sekin chuqurlashtirib va kengaytirib borilishi, tuzilishga yagona yondashish, strukturaning vorisligi bilan ta'minlangan.

A. Bahromov, Sh. Sharipov, M. Nabiyeva, M. Nuriddinova o'zlarining ilmiy tadqiqotlari

davomida tabiiy fanni o'qitishning metodik kompetentligini oshirish jihatlariga e'tibor qaratishgan.

Foydalangan adabiyotlar

1. Kuychiyeva M.A. Biologiya fanini o'qitishda fanlararo bog'lanishlarning o'rni va ahamiyati // Zamonaviy ta'lim ilmiy-amaliy ommabop jurnal. - Toshkent, 2019. - №5 (78). - B. 34-37. (13.00.00; №10)

2. Kuychiyeva M.A. Tabiiy fanlar o'qituvchilarining kompetentligi va kasbiy layoqatini rivojlantirish masalalari // Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy axborotlari. - Toshkent, 2021. - №1-son. - B. 53-57. (13.00.00; №32).

3. Kuychiyeva M.A. Use of Interdisciplinary Relationships In The Formation Of Competences In Biology Students // CONVERTER 2021 www.converter-magazine.info. - P. 485-489. (№10. ISSN:0010-8189). (subscription@converter-magazine.info)

4. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)

5. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extracurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (<https://wos.academiascience.org>)

BUGUNGI TA'LIM MANZARASIDA AN'ANAVIY OG'ZAKI MULOQOT KO'NIKMALARINING EROZIYASI

Kodirova Zulfiya Karimovna
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: An'anaviy og'zaki muloqot ko'nikmalarining eroziyasi raqamli vositalar va virtual o'quv platformalariga tobora ortib borayotgan ta'lim muhitida muhim muammo hisoblanadi. Texnologiya sinfdagi o'zaro munosabatlarni o'zgartirar ekan, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi og'zaki muloqot kamaydi, bu esa yuzma-yuz muloqot, faol tinglash va nutq qobiliyatining pasayishiga olib keldi. Ushbu maqolada og'zaki muloqot ko'nikmalarining pasayishiga hissa qo'shadigan omillar; jumladan, matnga asoslangan va raqamli muloqotning kuchayishi, o'qitish metodologiyasidagi o'zgarishlar va ijtimoiy medianing kengroq ta'siri ko'rib chiqiladi. Ushbu tendentsiyaning oqibatlarini keng qamrovli bo'lib, o'quvchilarning til rivojlanishiga, tanqidiy fikrlashga, hissiy intellektga va ijtimoiy ko'nikmalarga ta'sir qiladi. Maqolada, shuningdek, kuchli og'zaki o'zaro ta'sirlarsiz sinfdagi faollikni saqlab qolish va xatti-harakatlarni boshqarish uchun kurashayotgan o'qituvchilar uchun oqibatlarini muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: An'anaviy og'zaki muloqot, raqamli muloqot, ta'lim texnologiyasi, o'quvchilarning faolligi, tilni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash.

ЭРОЗИЯ ТРАДИЦИОННЫХ НАВЫКОВ ВЕРБАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В СЕГОДНЯШНЕМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ЛАНДШАФТЕ

Кодирова Зульфия Каримовна
Исследователь
Наманганского государственного университета

Аннотация: эрозия традиционных навыков вербального общения является серьезной проблемой в образовательной среде, которая все чаще обращается к цифровым инструментам и виртуальным платформам обучения. По мере того, как технологии меняют способ взаимодействия в классе, вербальное общение между учителями и учениками уменьшилось, что привело к снижению навыков личного общения, активного слушания и речи. В этой статье рассматриваются факторы, способствующие снижению навыков вербального общения, включая усиление текстового и цифрового общения, изменения в методологии обучения и более широкое влияние социальных сетей. Последствия этой тенденции обширны и влияют на языковое развитие учащихся, критическое мышление, эмоциональный интеллект и социальные навыки. В статье также обсуждаются последствия для учителей, которые изо всех сил пытаются поддерживать активность в классе и контролировать поведение без сильного вербального взаимодействия.

Ключевые слова: традиционное устное общение, цифровая коммуникация, образовательные технологии, вовлеченность учащихся, языковое развитие, критическое мышление.

EROSION OF TRADITIONAL VERBAL COMMUNICATION SKILLS IN TODAY'S EDUCATIONAL LANDSCAPE

Kodirova Zulfiya Karimovna
Namangan State University researcher

Annotation: erosion of traditional verbal communication skills is an important problem in the growing educational environment to digital tools and virtual learning platforms. As technology changed classroom interactions, verbal communication between teachers and students decreased, leading to a decrease in face-to-face communication, active listening, and

speech skills. This article examines factors contributing to the decline in verbal communication skills, including increased text-based and digital communication, changes in teaching methodology, and the broader impact of social media. The consequences of this trend are extensive, affecting students' language development, critical thinking, emotional intelligence, and social skills. The article also discusses the consequences for teachers struggling to maintain classroom activity and manage behavior without strong verbal interactions.

Keywords: traditional oral communication, digital communication, Educational Technology, student activism, language development, critical thinking.

Kirish. Ilgari sinf xonalari muloqot va munozaralar o'rganishda markaziy rol o'ynagan jonli joylar bo'lgan. O'qituvchilar talabalarni to'g'ridan-to'g'ri suhbatga jalb qildilar, bahs-munozaralarni rag'batlantirdilar va ta'limning muhim tarkibiy qismlari sifatida nutq va tinglash qobiliyatlarini rivojlantirishga urg'u berishdi. Biroq, raqamli texnologiyalar, onlayn muloqot va yangi o'qitish metodologiyalarining paydo bo'lishi ushbu an'anaviy og'zaki muloqot qobiliyatlarini yo'q qilishga olib keldi.[1] Ushbu siljish talabalarning lingvistik, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishiga, shuningdek, o'qituvchilarning sinflarni samarali boshqarish va jalb qilish qobiliyatiga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatishi haqida tashvish uyg'otadi.

1. Ta'limda raqamli kommunikatsiyaning yuksalishi

Maktablar va universitetlarda raqamli aloqadan foydalanishning ko'payishi an'anaviy og'zaki muloqot ko'nikmalarining pasayishiga sezilarli hissa qo'shdi. Elektron pochta, xabar almashish platformalari va onlayn ta'lim muhitlari endi o'qituvchi va talaba o'zaro munosabatlarida hukmronlik qilmoqda va bir vaqtlar ta'limni belgilab bergan yuzma-yuz almashuv o'rnini egallaydi. Ushbu texnologiyalar qulaylik va moslashuvchanlikni taklif qilsada, ular real vaqtda og'zaki muloqot va faol tinglash imkoniyatlarini kamaytiradi.

Raqamli aloqaning ta'siri:

Talabalar ko'proq yozma matn va vizual vositalarga tayanadilar, bu esa og'zaki ifodalash amaliyotining kamayishiga olib keladi.

O'z-o'zidan suhbatning etishmasligi tanqidiy tinglash va nutq qobiliyatlarini rivojlantirishni cheklaydi.[2]

O'qituvchilar to'g'ridan-to'g'ri og'zaki o'zaro ta'sir qilmasdan o'quvchilarning tushunish va hissiy ishtirokini o'lchash uchun kurashishlari mumkin.

Raqamli vositalar zamonaviy ta'lim uchun zarur bo'lsa-da, ularni og'zaki muloqot faoliyati bilan muvozanatlash o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatlari uchun zarur bo'lgan barcha lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.[3]

2. O'qitish metodikasining siljishi

Ko'pgina ta'lim tizimlari multimediyaga asoslangan o'qitishga o'tdi, ko'pincha o'qituvchi boshchiligidagi an'anaviy muhokamalardan ko'ra taqdimotlar, videolar va interaktiv onlayn kontentga ustunlik berdi. Ushbu siljish, ba'zi jihatlari bilan shug'ullananda, suhbatdosh o'rganishning pasayishiga olib keldi, bu erda o'quvchilar savollar, bahslar va muhokamalar orqali faol ishtirok etadilar.

Multimedia ustunligining oqibatlar:

Talabalar muloqotning faol ishtirokchilaridan ko'ra ko'proq ma'lumotni passiv iste'mol qiladilar.

Notiqlik, guruh muhokamasi va og'zaki taqdimotlar bilan shug'ullanish imkoniyatlari kamaydi.

O'qituvchilar mazmunli, og'zaki sinf o'zaro ta'sirini kuchaytirishdan ko'ra, raqamli vositalar orqali kontentni etkazib berishga ko'proq e'tibor berishlari mumkin.

Pedagogikadagi bu o'zgarish talabalarning o'z g'oyalarini samarali etkazish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa keyingi hayotda og'zaki muloqot ijtimoiy va kasbiy sharoitlarda juda muhim bo'lgan qiyinchiliklarga olib keladi.[4]

3. Ijtimoiy tarmoqlarning aloqa shakllariga ta'siri

Talabalar va o'qituvchilar tomonidan keng qo'llaniladigan ijtimoiy media platformalari aloqa shakllarini an'anaviy og'zaki almashinuvdan uzoqlashtirdi. Matn yozish, tvit yozish va yozish qisqa, norasmiy va ko'pincha bo'laklarga bo'lingan xabarlar bilan ajralib turadigan

asosiy aloqa usullariga aylandi. Ushbu platformalar chuqur suhbatlar o'rniga qisqacha o'zaro ta'sirlarni rag'batlantiradi, mazmunli og'zaki almashinuvlar chastotasini kamaytiradi.

Ijtimoiy medianing og'zaki muloqotga ta'siri:

Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotning qisqaligi va norasmiyligi tufayli talabalar barqaror, aniq suhbat bilan kurashishlari mumkin.[5]

Ijtimoiy tarmoqlarda yozma ifodaga urg'u berish real hayotdagi o'zaro munosabatlarda gapirish va tinglash ko'nikmalarining ahamiyatiga soya solishi mumkin.

Yuzma-yuz muloqotning muhim tarkibiy qismlari bo'lgan og'zaki nuance, ohang va hissiy ifoda ko'pincha onlayn almashinuvlarda yo'qoladi.

Ijtimoiy media ulanishning yangi usullarini taklif qilsa-da, u shaxslararo munosabatlarda chuqur tushunish va empatiyani rivojlantirish uchun zarur bo'lgan muhim og'zaki muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish o'rnini bosmasligi kerak.

4. Shaxslararo ko'nikmalar va hissiy intellektning pasayishi

Og'zaki muloqot shaxslararo ko'nikmalar va hissiy intellektni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Suhbatlar o'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga, boshqalarning nuqtai nazarini tushunishga va ijtimoiy aloqalarni o'rnatishga yordam beradi. Ta'limda yuzma-yuz muloqotning kamayishi o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga putur etkazish xavfini tug'diradi.[6]

Shaxslararo ko'nikmalarga ta'siri: Yuzma-yuz muloqotning kamayishi talabalarning og'zaki bo'lmagan signallarni, masalan, tana tili va yuz ifodalarini o'qish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. Og'zaki o'zaro ta'sirning etishmasligi talabalarning boshqalarga hamdard bo'lish va muammolarni hamkorlikda hal qilish qobiliyatini cheklashi mumkin. Talabalar kuchli og'zaki va hissiy ko'nikmalar muhim bo'lgan haqiqiy ijtimoiy vaziyatlarda harakat qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ushbu tendentsiyaga qarshi turish uchun ta'lim tizimlari hissiy intellektni rivojlantiradigan og'zaki muloqot imkoniyatlarini birlashtirishi, o'quvchilarni o'z-o'zini ifoda etish, tushunish va empatiyani rivojlantirishga yordam beradigan dialoglarga jalb qilishlari kerak.

5. Faoliyatni saqlab qolishda o'qituvchilar uchun muammolar

Og'zaki muloqot ko'nikmalarining eroziyasi nafaqat talabalar uchun, balki o'qituvchilar uchun ham qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Kuchli og'zaki o'zaro ta'sir sinflarni boshqarish, talabalarning faolligini ta'minlash va darhol fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun juda muhimdir. Muloqot tobora raqamli bo'lib borar ekan, o'qituvchilar o'quvchilar bilan shaxsiy darajada bog'lanishni qiyinlashtirib qo'yishi mumkin, bu esa aloqani yo'qotish va motivatsiyaning pasayishiga olib keladi.[7]

O'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlari muammolari:

Og'zaki almashinuvning kamayishi o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini zaiflashtirishi mumkin, bu esa sinfda jamoa tuyg'usini yaratishni qiyinlashtiradi.

Yuzma-yuz muloqotsiz o'qituvchilar o'quvchilarning og'zaki bo'lmagan ishoralarini o'qishda qiynalishi mumkin, bu tushunmovchilik yoki hissiy ehtiyojlarni hal qilishni qiyinlashtiradi.

Raqamli aloqa ijodkorlikni, tanqidiy fikrlashni va muammolarni hal qilishni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan sinfdagi munozaralarning o'z-o'zidan ketishini cheklashi mumkin.

Ishtirok etishni kuchaytirish uchun o'qituvchilar o'z darslarida og'zaki muloqot uchun ko'proq imkoniyatlarni o'z ichiga olishi, o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb qilish uchun munozaraga asoslangan faoliyat, guruh ishlari va og'zaki taqdimotlardan foydalanishi kerak.

Og'zaki muloqot ko'nikmalarini reintegratsiya qilish strategiyalari

An'anaviy og'zaki muloqot ko'nikmalarining eroziyasini bartaraf etish o'qituvchilar, institutlar va siyosatchilarning ongli sa'y-harakatlarini talab qiladi. Quyidagi strategiyalar og'zaki muloqotni bugungi ta'lim tizimiga qayta kiritishga yordam beradi:

Nutq va tinglash faoliyatiga ustuvor ahamiyat berib: Sinf xonalarida talabalar uchun bahslar, taqdimotlar va guruh muhokamalari orqali nutqni mashq qilish uchun muntazam imkoniyatlar bo'lishi kerak. O'qituvchilar, shuningdek, o'quvchilarni faol ishtirok etishni talab qiladigan dialoglarga jalb qilish orqali tinglashni rag'batlantirishlari mumkin.

Aralashtirilgan ta'lim yondashuvlari: Raqamli vositalarni an'anaviy og'zaki muloqot usullari bilan birlashtirish talabalarga ikkala dunyodan ham foyda olish imkonini beradi. Masalan, virtual o'quv platformalarini jonli munozaralar yoki ovozga asoslangan hamkorlik vazifalari bilan bog'lash mumkin.[8]

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi: O'qituvchilar raqamli vositalarni sinfda og'zaki o'zaro ta'sir bilan samarali muvozanatlash bo'yicha treningdan o'tishlari kerak. Ular hatto texnologiyaga asoslangan muhitda ham kuchli og'zaki muloqot amaliyotlarini saqlab qolish uchun strategiyalar bilan jihozlangan bo'lishi kerak.

O'quv dasturini isloh qilish: Maktablar o'z o'quv dasturlarida nutq so'zlash, og'zaki baholash va interfaol ta'lim faoliyatini ta'lim tizimiga kiritish orqali og'zaki muloqotning muhimligini ta'kidlashlari kerak.

Xulosa. Bugungi ta'lim muhitida an'anaviy og'zaki muloqot ko'nikmalarining eroziyasi talabalar va o'qituvchilar uchun keng qamrovli oqibatlariga olib keladigan ko'p qirrali muammodir. Raqamli vositalar biz qanday o'rgatish va o'rganishimizni o'zgartirishda davom etar ekan, og'zaki o'zaro ta'sirning qiymatini saqlab qolish juda muhimdir. Og'zaki muloqot amaliyotini ta'linga ongli ravishda qayta integratsiyalash orqali biz o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy kelajagi uchun zarur bo'lgan nutq, tinglash va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishni ta'minlashimiz mumkin. Texnologiyani insoniy aloqa bilan muvozanatlash barcha uchun yanada boy va qiziqarli o'rganish tajribasini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Сороко Е. Н. Современные подходы к обучению коммуникации детей с особенностями психофизического развития, имеющих нарушения навыков вербального общения // Специальное образование. – 2018. – №. 2 (50). – С. 135-146.

Истратова О. Н., Эксакусто Т. В. Психология эффективного общения и группового взаимодействия. – 2018.

Васильева Н. Н. Формирование навыков общения у дошкольников с нарушениями зрения как важный фактор их социализации //Медико-фармацевтический журнал «Пульс». – 2017. – Т. 19. – №. 7. – С. 171-173.

Панфилова А. П. Компетентностный подход в развитии навыков коммуникации // Человек и образование. – 2011. – №. 4. – С. 29-34.

Емельянова И. А. Особенности коммуникативных умений и навыков и пути их формирования у младших школьников с нарушением интеллекта //Образование и наука. – 2009. – №. 1. – С. 86-94.

Долотина К. В. Особенности вербального коммуникативного поведения и навыков общения у младших школьников с патологией речи //Концепт. – 2018. – №. 11. – С. 12-12.

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali. «Maktab o'quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo'g'ini sifatida.» Ta'lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.

Akbarali O'g'li S. F. Prospects for improving the technologies of developing legal thinking for schoolchildren (on the example of the province of Namangan) //Current research journal of pedagogics. – 2023. – Т. 4. – №. 01. – С. 94-97.

O'QUVCHILARDA EKOLOGIK DUNYOQARASH SHAKLLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH

Murodova Maqsuda Maxsudovna

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0005-3389-5642>

Annotasiya: Maqolada ta'lim jarayonida o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish, inson va tabiat munosabatlarini shakllantirish, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish muammolari tahlil etilgan. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning atrof-muhitni pokiza saqlash va muhofaza qilish, dunyodagi global muammolardan biri bo'lgan tabiiy boyliklarga munosabat, suv, o'simliklari va hayvonot dunyosi umumbashariy boyliklardan oqilona foydalanish, o'quvchilarning ekologik dunyoqarashini rivojlantirish, ekologik ong, tafakkur va munosabatni shakllantirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirish masalalariga bag'ishlangan. Maktabdagi fanlar integratsiyasi orqali ekologik dunyoqarash mazmunini shakllantirish, invariant va variativ topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, metodikalar yaratish, amaliyotda qo'llab ko'rish, uzluksizligi va uzviylik tizimini ishlab chiqish, pedagogik tajriba-sinovni tashkil etish va samaradorlik natijalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, ekologik muammo, ekologik ong, ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, tabiat, atrof-muhit, tafakkur, munosabat, ijtimoiy ahvol, global muammo, tabiiy boyliklar, muhofaza, inson, dunyoqarashni shakllanish, sifat darajalari, miqdor ko'rsatgichlari, oqilona foydalanish, qonuniyat.mahsuldorlik.

Аннотация: В статье анализируются проблемы формирования мировоззрения студентов, формирования отношений между человеком и природой, рационального использования природных ресурсов в процессе образования. В ходе обучения студенты должны научиться сохранять и защищать окружающую среду, бережно относиться к природным ресурсам, которые являются одной из глобальных проблем в мире, универсально использовать воду, флору и фауну, развивать у учащихся экологическое мировоззрение, экологическое сознание, вопросам реализации посвящена систематическая работа по формированию мышления и мироощущения. Формирование содержания экологической картины мира через интеграцию предметов в школе, разработку системы инвариантных и вариативных задач, создание методик, поддержку на практике, развитие системы преемственности и связности, организацию педагогического эксперимента и тестирования, результатов, эффективности описаны.

Ключевые слова: экология, экологическая проблема, экологическое сознание, экологическая культура, экологическое образование, природа, окружающая среда, мышление, отношение, социальная ситуация, глобальная проблема, природные ресурсы, охрана, человек, формирование мировоззрения, уровни качества, количественные показатели, рациональное использование, легальность, производительность.

Annotation: The article analyzes the problems of formation of worldview of students, formation of relations between man and nature, rational use of natural resources in the process of education. In the course of education, students should learn to preserve and protect the environment, to treat natural resources, which are one of the global problems in the world, to use water, flora and fauna universally, to develop students' ecological outlook, environmental awareness, systematic work on the formation of thinking and attitude is devoted to implementation issues. Forming the content of the ecological worldview through the integration of subjects in the school, developing a system of invariant and variable tasks, creating methodologies, supporting in practice, developing a system of continuity and coherence, organizing a pedagogical experiment and testing, and the results of effectiveness are described.

Key words: ecology, ecological problem, ecological awareness, ecological culture, ecological education, nature, environment, thinking, attitude, social situation, global problem,

natural resources, protection, human, outlook formation, quality levels, quantity indicators, rational use, legality, productivity.

Kirish: Tabiat bilan inson o'zaro muayyan qonuniyatlar asosida munosabatda bo'ladi. Bu qonuniyatlarga amal qilmaslik ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Ekologiyadagi muammo va xavflar butun Markaziy Osiyo mintaqasi u naqadar yuqori ekanligini hisobga olgan holda hukumat va davlat atrof-muhitni himoya qilish, "ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash, "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish"[3], tabiiy zahiralardan oqilona foydalanish masalalariga juda katta e'tibor berishni talab etmoqda. Atrof-muhitni pokiza saqlash va muhofaza qilish dunyodagi global muammolardan bo'lib, hozirgi kunda yer osti, yer usti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi umumbashariy boylik hisoblanib, ulardan oqilona foydalanish har bir millat va dunyo xalqlarining majburiyatidir. Dunyo aholisi aholisining ijtimoiy-siyosiy va madaniy saviyasini, ekologik ongi va dunyoqarashini shakllantirish, fuqarolik ma'suliyatini oshirishga qaratilgan vazifalarni amalga oshirishni taqozo etmoqda.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ekologik madaniyati va ekologik dunyoqarashini shakllantirish modellari ta'lim jarayoniga tadbiq etilgan. Janubiy Koreyada o'tkazilgan Xalqaro ta'lim forumida 2030-yilgacha qabul qilingan "Incheon declaration"da ta'lim sifatini oshirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish"[11:48-b], sog'lom turmush tarzini shakllantirish mexanizmlarini modernizatsiyalash, o'sib kelayotgan yosh avlodda ta'lim jarayonida sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha bilim ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga alohida e'tibor berilmoqda, o'quvchilarning ekologik dunyoqarashini rivojlantirish, ekologik ong, tafakkur va munosabatni shakllantirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarash shakllantirish uchun maktabdagi fanlar integratsiyasi orqali ekologik dunyoqarash mazmunini o'rganish, mavjud holatini tahlil qilish, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga fanlararo ekologik tarbiya berishning nazariy jihatlarini aniqlashi lozim. O'quvchilarga intergatsiya orqali ekologik dunyoqarashni rivojlantiruvchi shakl va metodlarini ishlab chiqish, pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, muammolarni bartaraf etish, didaktik talab va tamoyillardan foydalanish, invariant va variativ topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, metodikalar yaratish, amaliyotda qo'llab ko'rish, uzluksizligi va uzviylik tizimini ishlab chiqish, pedagogik tajriba-sinovni tashkil etish, ilmiy tadqiqot ishlari natijalari asosida uslubiy manbalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish vazifalarini amalga oshirish zarurligini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF60-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yildagi PF-5712-sonli "O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-son "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari, 2021-yil 30-dekabrdagi PQ-76-sonli "Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik nazorat sohasidagi davlat organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida", qarorlarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi "O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 434-son, 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-sonli qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda xizmat qiladi.

Ekologik nazorat atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi qonunchilik talablari buzilishining oldini olish, uni aniqlash va unga chek qo'yishga, tabiatni muhofaza qilish faoliyati samaradorligini oshirish bilan bog'liq muammolarni muhokama etish, fikr-mulohazalar yuritish o'quvchilarda ekologik dunyoqarash

shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili: O'quvchilarda ekologik dunyoqarash shakllanishi masalalari taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, sodda yo'llari mavjud bo'lib, dastlab afsona, rivoyat, asotir, ertak, masal, qo'shiq, dostonlar va boshqa xalq og'zaki ijodi namunalarida o'z ifodasini topgan. Keyinchalik tarixiy yozma manba "Avesto"da ular nisbatan sistemalashgan. Shuningdek, islom dini manbalari "Qur'oni Karim" va "Hadisi sharif"dagi ilohiy o'git va aqidalar ekologik dunyoqarash tadqiqotining ma'naviy ildizlarini, manbalarini tashkil qiladi.

Markaziy Osiyolik mashhur mutafakkirlar va davlat arboblari bu masalalarga o'ziga xos tarzda yondashganlar. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf xos Xojib, Ismoil Al-Buxoriy, Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, So'fi Olfoyor, Ahmad Donish va boshqalarning, keyinchalik esa jadid ma'rifatparvarlari qoldirgan boy ilmiy merosda ham o'z aksini topgan.

Jahon olimlaridan K.Yung, D.Feydimen, G.Freyger tadqiqotlarida inson shaxsi tabiatini borliq bilan, atrof-muhit bilan bog'liqligi, shaxsning ijtimoiy faolligini tabiiy-ekologik jarayonlar bilan aloqadorligi masalalari tahlil qilingan, tabiiy muhitning inson hayoti mazmuniga ta'sir etuvchi omillari V.Frankl, E.Erikson o'rganishgan. Ta'lim tizimida ekologiya fani va tabiatni muhofaza qilish masalalari M.Kendall, A.Styuart, S. Bates, N.Tregenza, M.E. Ferreira., A.C.Caires, R.Pitarma, Monica Green, D.Meadows, T.Miller, E.Odum, A.Peccei, R.Whittaker, M.Green va boshqa olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

MDH olimlaridan ekologik muhitning inson turmush-tarzi, salomatligiga ta'siri, uning ijtimoiy oqibatlarini kabi masalalar I.L.Andreyev, L.N.Gumilyov, L.N.Kogan, N.Moiseyev, N.I. Kukova, T.A. Akimov, V.V.Xoskin, I.T.Suravegin, A.A.Melkumova, P.I.Lubarskiy, B.A.Afanosyev va A.V.Yablokovlar tomonidan ham jiddiy o'rganilgan. V.Chub, Y.S.Karlov, T.M. Bondarenko, S.N. Nikolayeva, N.A. Rijova, A.I.Ivanova, M.A.Kondrashova, L.Pavlova, G.P.Tugusheva, A. YE.Chistyakova, Z.F. Aksyonova, L.G.Gorkova, L.I.Yegorenkov, L.V.Kovinko, A.A.Lopatina, N.N.Lopatina, S.N.Nikolayevalar tomonidan boshlang'ich ta'lim tizimida ekologik ta'lim-tarbiyaning pedagogik va metodik muammolari bo'yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirganlar. I.Zverev ekologik ta'lim-tarbiyaning yangi yo'nalishlari haqida, A.Zaxlebniy ekologik ta'lim-tarbiyaning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, I.Suravigina tabiatga mas'ullik munosabatini shakllantirishning predmetlararo jarayonligi, V.Mironov bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ularning ekologik ta'lim-tarbiyani tashkil etish ekologik tarbiyalash ko'nikmalariga ega bo'lishlarini ta'minlash masalalarini tadqiq etganlar.

Ekologik dunyoqarashni shakllantirish va rivojlantirishda ijtimoiy-siyosiy omillarning roli, ekologik munosabat va ongning ijtimoiy-tarixiy jarayonlar bilan aloqadorligi, ularning ijtimoiy-falsafiy muammolari: Z.Abdullayev, S.Mamashokirov, H.Y.Salomova, A.Q.Berdimurodova, E.Xoshimova, H.Isamuhamedov, A.Ahmedov va boshqa olimlar tomonidan tadqiq qilingan.

Ekologik ongning shaxs dunyoqarashi tarkibiy qismi sifatida shakllanishiga ta'sir, ekologik madaniyat tushunchasining tarkibi va funksiyalari xususiyatlari Sh.L.Maxmudova, V.O.Levinskaya, U.G.Saidova, N.SH.Bozorova, E.J.Ikromov, A.A.Xotamov, S.X.Xudoynazarov, M.Aliyev, R.Mamatqulovlarning ilmiy ishlarida yoritilgan.

Tabiiy atrof-muhit va ekologik jarayonlarning ishlab chiqarishga, insonlar turmush sharoitiga, sog'lom turmush tarzi shakllanishiga ta'siri masalalari: Y.Shodimetov, A.Choriyev, M.Eshmatov, S.Mustafoev, S.O'roqov, R.Suvonov, A.Ergashev va T.Ergashev, N.Niyozova, A.Rafiqov, N.Abirqulov va A.Hojimatovlarning izlanishlarida nisbatan batafsil o'rganilgan.

Sog'lom oilaviy turmush tarzining shaxs ekologik dunyoqarashiga, fe'l-atvoriga, ijtimoiy-ma'naviy qiyofasiga ta'siri, sog'lom turmush tarzini shaxs kundalik hayotiga singdirishda valeologiyaning milliy qadriyatlar bilan bog'liq tomonlari: B.Ziyomuhamedov, B.Ochilova, M.Xolmatova, X.Shayxovalarning ilmiy izlanishlarida tahlil etilgan.

Yuqorida tilga olingan tadqiqotlarda ekologik borliqning inson salomatligiga, sog'lom, jismonan baquvvat naslni tarbiyalashga, sog'lom turmush tarzini shakllanishiga ta'sirining muayyan tomonlari tadqiq etilib, bugungi globallashuv sharoitida shaxs ekologik dunyoqarashini yuksaltirish xususiyatlari, uning imkoniyatlarini o'rganish zarur ekanligi ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasi Kontitutsiyaning 49-moddasida "Har kim qulay atrof-muhitga,

uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega. Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik, barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash, Orolbo'yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish"[1;3-b] muammolari asosiy qonunda ham o'z aksini topgan. Vaholanki, hozirgi davr realligi shaxs ekologik dunyoqarashini shakllantirishda milliy qadriyatlarning roli va ahamiyatini fundamental tadqiq etish borasida jiddiy ilmiy izlanishlar olib borilishini talab etmoqda.

Muhokama: Ekologik dunyoqarash shakllanishining taraqqiyotiga nazar tashlar ekanmiz. bugungi kunda vujudga kelgan ekologik vaziyatni sog'lomlashtirishda ekologik dunyoqarash ijtimoiy-tarixiy asoslarining shaxs ma'naviy hayoti, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqligi va tadrijiy rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilishni taqozo etadi. O'quvchi shaxsini shakllantirishda ekologik tarbiyalash muammosi har zamonda muhim masala sanaladi. O'quvchilarda milliy qadriyatlar asosida ekologik dunyoqarashini shakllantirishning xususiyatlari hamda o'quvchilarini milliy qadriyatlar asosida ekologik dunyoqarashni shakllantirish, ekologiya tushunchasi, ekologik ong, ekologik madaniyat, ekologik ta'lim, ekologik tarbiya tushunchalari va ularni tasnifini tadqiq etish kerak. Ekologik tarbiyaga bag'ishlangan qator tushunchalar mavjud. Biroq tushunchaga berilgan ta'riflar umumiy tavsifga ega bo'lib, muammo mohiyatini tushunishga hamma vaqt ham yaxshi imkon bermaydi. Shuni ta'kidlash joizki ekologik dunyoqarashning asosiy maqsadi "tabiat+inson+jamiat" muammolarini anglash va unga ongli munosabatni shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida dunyoqarashni shakllantirish kerak.

Ekologiya fanining tarixi tabiiy fanlarning taraqqiyot bosqichlari bilan uzviy bog'liqdir. Ekologiya atamasining dastlabki ta'rifi taniqli nemis biologi Ernest Gekkel tomonidan uning "Organizmlarning umumiy morfologiyasi" (1866-y.) va "Olam vujudga kelishining tabiiy tarixi" (1868-y.) kabi ilmiy asarlarida keltirilgan[9;16-b]. "Ekologiya" so'zi grekcha so'z bo'lib, oikos – yashash muhiti, turar joy va logos — ta'limot ma'nosini bildiradi. Ya'ni, ekologiya mavjudotlar uchun yashash sharoitlari mos kelishligi haqidagi ta'limotdir.[8.6-b]

Ekologik dunyoqarash shakllantirishda ta'lim-tarbiya, ekologik tarbiya muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarga tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi natijasida shakllanadi. Ekologik dunyoqarash ekologik ta'limning mahsuli bo'lib, tabiatni muhofaza qilish, uning resurslaridan samarali foydalanish jarayonidir. Ekologik d

Ekologik dunyoqarash	tabiatning insondan ustunligi anglash, butun ijtimoiy-tabiiy tizim taqdiri, sayyoramizning omon qolishi uchun javobgarlik mas'uliyati.
	tabiat unga insonning o'rni, "inson – tabiat" tizimidagi bilimlar asosida shakllangan dunyoqarash va faoliyatda namoyon bo'lishi.
	o'quvchilar ongining mahsuli bo'lib, ekologik bilimlari bilan birga ekologik madaniyatini yanada mustahkamlab, atrof-muhitga axloqiy mezonlarga asoslangan munosabat.

Metodlar ning shakllari	Nofaol metodlar	Faol metodlar	Interfaol metodlar
O 'gzaki bayon qilish metodlari	Ma'ruza, tushuntirish, hikoya, suhbat	Muzyorlar, aqliy hujum, savol-javob, baxs-munozara	Debat, vebinar, Insert, FSMU, Sinkveyn
Ko'rgazmali matodlar		Ko'rgazmali plakat, buklet, video, didaktik vositalar, mulyaj,	Grafik organayzerlar, elektron Dasturli o'yinlar, multimediya vositalari
Amaliy metodlar	Mashqlar, gerbariylar tayyorlash.	Audio, video trening mashg'ulotlari, rasm va plakatlar tanlovi, jonli tabiat burchagi sahoxat	Keys-study texnologiyasi, Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari, muammoli ta'lim texnologiyalari

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashi mezonlari.

O'quvchilar ekologik	Ekologik dunyoqarashning shakllanganlik mezonlari

Ekologik munosabatlar tizimi ekologik foydalaniladigan tabiiy resurslarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni (masalan, energiya sarfini, suv yoki tabiiy xom ashyoni kamaytirish), shuningdek, ishlab chiqarilgan chiqindilar hajmini kamaytirishni (chiqindilarni qayta ishlash, biologik parchalanadigan materiallardan foydalanish va boshqalarni) o'z ichiga oladi. Ekologik dunyoqarshni shakllantirishdan ko'zlangan maqsad ta'lim, ma'rifat va ekologik madaniyatni umumlashtirish, tabiatga munosabatni ehtiyotkorona shakllantirish, qulay muhitni, biologik xilma-xillikni va tabiiy resurslarni saqlash madaniyatini kuchaytirishdan iborat.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashning tarkibida "Markaziy Osiyoda ekologiya, atrof-muhitning ifloslanishini oldini olish va tabiatni muhofaza qilish borasida hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish"[3] ma'naviy va madaniy merosimizni saqlash, boyitish va kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish, millatning qadim o'tmishi, etnik qadriyati, qolaversa, boy ma'naviy – madaniy merosi munosabat, bugungi va kelajak avlodga tabiatni avaylab yetkazish, tarbiyalash, shuningdek, kamol toptirish xususiyatini shakllantiradi.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda Markaziy Osiyo xalqlari haqidagi qadimgi yozma manba Avesto kitobidir. "Avesto" o'quvchida tabiat pokizaligini, muhit tozaligini, ko'chat o'tqazish, uy-ro'zg'or buyumlarini yasash, yerga ishlov berish singari vazifalar orqali ekologik madaniyat, dunyoqarsh va asosiysi tabiatga munosabatni shakllantiradi. Zardushtiylik g'oyalarining amaliy ahamiyati shundaki, ularda turli kasalliklarning oldini olish hamda atrof-muhit musaffoligini ta'minlovchi usullar to'g'risida ma'lumotlar beradi. O'quvchilarda atrof-muhit musaffoligini saqlash quyidagi usullarda o'rgatiladi:

- 1) axlatlarni berkitish, ifloslangan joylarni tuproq, tosh yoki kul bilan ko'mib tashlash;
- 2) olov yordamida, issiq yoki sovuq havo vositasida mikroblarni yo'q qilish;
- 3) kimyoviy usul (kul, sirka, sharob, turli giyohlar - sandal va isiriq tutatish, aloe, piyoz, sarimsoq, qizil qalampir va hokazolarni iste'mol qilish) orqali mikroblarni yo'qotish orqali yuqumli kasalliklarga barham berilgan.

"Avesto"da inson omili, uning salomatligini ta'minlash masalasi alohida bayon etilgan. „Avesto"da bayon etilgan tabiat va atrof-muhitni muhofaza qilish haqidagi ma'lumotlardan ma'lumki, qadimgi kishilarning o'rtacha umri 80-90 yil, ayrim odamlar esa, yashash sharoitiga, muhitiga qarab 140 yil umr ko'rishgan. "Avesto" falsafasi – olam va odam, inson va jamiyat haqidagi tasavvurlarning, ular o'rtasidagi munosabatlarning jamuljam ifodasi. U o'quvchilarda hissiy va aqliy olamiga kuchli ta'sir o'tkazuvchi kishini fikrlashga da'vat etuvchi qudrat manbasi. Shunga ko'ra – tabiat, jamiyat va inson o'rtasida munosabatlarni ma'naviy-ruhiy va axloqiy mezonlar orqali uyg'unlashtiruvchi, kishini qurshab olgan olamni uning taraqqiyot omillarini o'rganishga, hayot mazmunini anglashga chorlaguvchi qarashlar yig'indisidir. Tabiat va inson to'g'risidagi ta'limot keyinchalik Sharq uyg'onish davriga kelganda, ya'ni ilm-fan taraqqiyoti davrida yanada yuksalgan.

Bugungi kunda mifologik dunyoqarashning ma'lum elementlarigina saqlanib qolib, kishilar ongini ijtimoiy - falsafiy, diniy dunyoqarash egalladi. Qur'oni Karimning ikki yuz elliginchi oyatida tabiat, uni asrab-avaylash mavzulari zikr etilgani Islomning bu masalaga qanchalik katta e'tibor qaratishini ko'rsatib turibdi. Hammamizga ma'lumki, Alloh taolo olamni ajoyib aniqlik bilan va o'zaro bog'liq holatda yaratgan. Bu haqida Qur'oni Karimning "Qamar" surasi 49-oyatida shunday marhamat qilgan: "Albatta, biz har bir narsani o'lchov bilan yaratdik". Demak, dunyodagi har bir narsa: suv ham, yer ham, tog' ham, hayvonotu nabotot ham aniq o'lchov bilan bir-biriga bog'liq qilib yaratilgan. Agar bu bog'lanish buzilsa, jiddiy muammolar kelib chiqadi. Shuning uchun har bir inson dunyoni, tabiatni asrab-avaylashga harakat qilmog'i lozimdir. Alloh taolo Qur'oni Karimda yer yuzidagi barcha narsalarga, jumladan, hayvonot dunyosiga qanday munosabatda bo'lish lozimligini mufassal bayon qilib bergan. Ko'pgina oyatlar musulmonlarga Alloh taoloning hayvonot olamini yaratish maqsadini tushuntirib beradi. Ularni hayvonot dunyosini muhofaza qilishga va o'rganishga da'vat qiladi. Bunday manbalar tabiatga oqilona munosabatda bo'lish, uning har bir ne'matidan unumli foydalanish, o'lchamli har bir narsaga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish haqida, yoshlarimizni ekologik dunyoqarashini yanada rivojlanishiga islom diniy manbalari xizmat qiladigan vosita sifatida qaralmog'i darkor. Atrof-muhitga, tabiatga nisbatan mehr-shafqatli, adolatli bo'lish,

o'qitishning, o'rgatishning o'zigina katta foyda keltirmaydi, albatta, u bilimlar, tarbiyalar ham biz kattalar tomonidan amalda qo'llanilishi, ko'rsatilishi lozim. Islom nuqtayi nazaridan tabiatni muhofaza qilish tarbiyasi jamiyatning katta yoshdagi a'zolari vazifasidir. Katta yoshdagilar atrof-muhitni muhofaza qilish va qo'riqlashda doimo yoshlarga ibrat ko'rsatishlari shart. Ular yosh avlodni, tabiatni muhofaza qilishda yetuk ongli, hayvonot va nabotot olamiga rahmdil qilib tarbiyalashlari zarur. O'rta asrlarda yashab ijod etgan Sharq allomalaridan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar ham tabiat fanlarining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Markaziy Osiyoda yashab, ijod qilgan olimlar hali ekologiya atamasi dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida o'zlarining qimmatli ilmiy fikrlarini o'z asarlarida bayon etib o'tgan va undan ta'lim jarayonida foydalanmog'imiz lozim. Shu kabi manbalar tarbiya vositasi sifatida

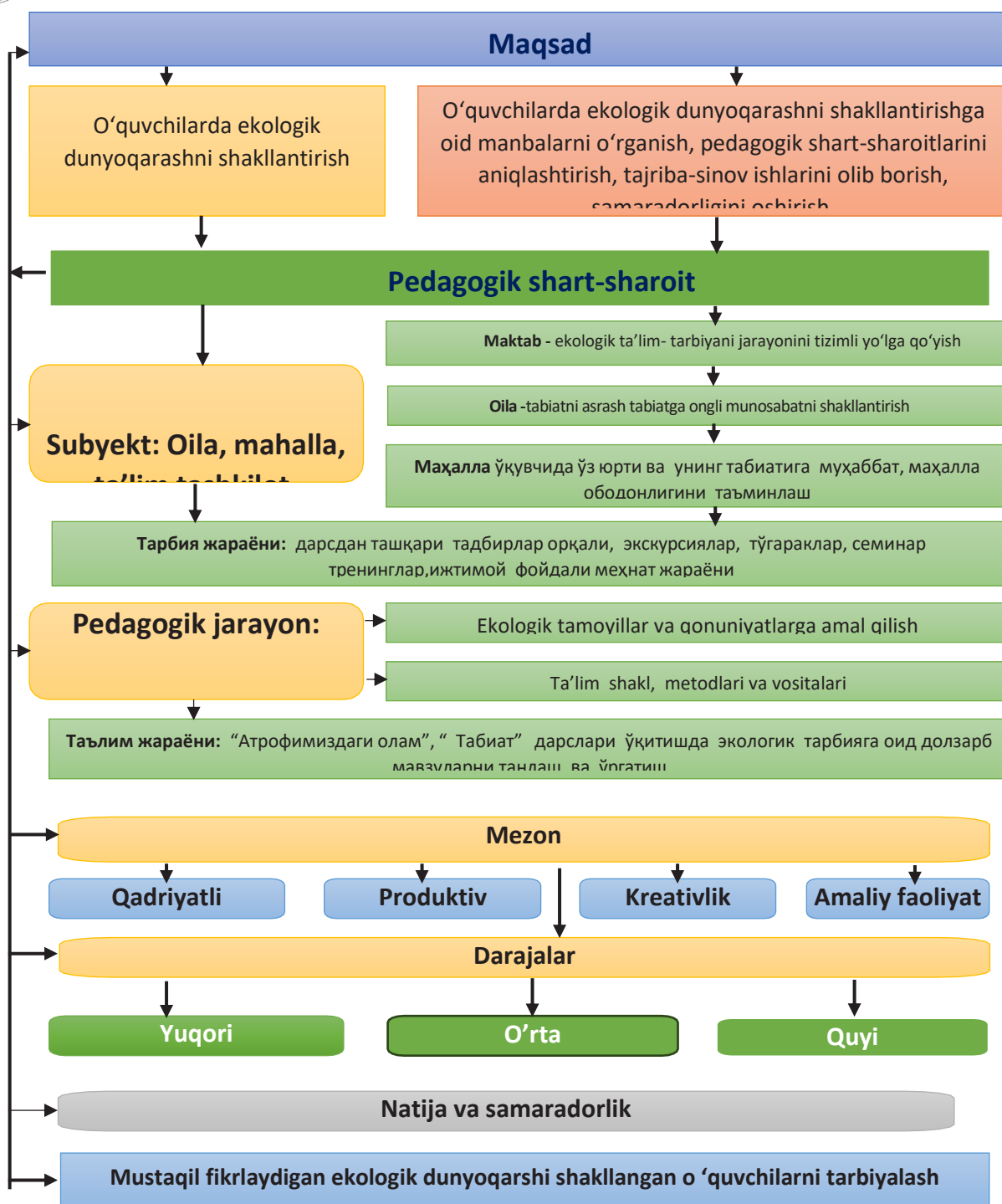
- o'quvchi-yoshlar ongiga ta'sir qiladi;
- ularning dunyoqarashini o'zgartiradi;
- ekologik madaniyatini oshiradi;
- tabiatga va atrof-muhitga nisbatan munosabatini o'zgartiradi.

Maktablarida ta'limni isloh qilish ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etish, ta'lim metodlarini zamon talabiga javob beradigan vositalar uyg'unligida qo'llash, yoshlarning kreativlik kompetensiyasini oshirish, milliy mafkurasini mustahkamlash, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash orqali amalga oshiriladi. Ta'lim metodlarini fan predmetlari mazmunidan kelib chiqqan holda, ta'lim oluvchining yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda qo'llash ta'lim jarayonida samaradorlikni oshiradi.

Ekologik dunyoqarashni shakllantirish, tabiat bilan yaqindan tanishtirish, sodir bo'layotgan turli xil ekologik hodisalardan muntazam xabardor bo'lish maqsadida darslarni noan'anaviy metodlar asosida tashkil etish samara beradi. Noan'anaviy darslardan tashqari o'tkaziladigan „Asrang ona tabiatni“, „Bir makon-bir oila“, „Onajonim tabiat“ kabi kichik bellashuvlar, ma'naviy tadbirlar, „Ekologik muammo va uning yechimi“ mavzusida davra suhbatlarini tashkil qilish ham o'zining ijobiy samarasini beradi. Negaki noan'anaviy tarzda tashkil qilingan bunday darslar yoki tadbirlar o'quvchilar dunyoqarashini kengayishi, tabiatga bo'lgan munosabatining shakllanishiga yordam beradi.

Darslarni sifat, mazmundorligini oshirishda dars jarayonida interaktiv metodlardan masalan: „O'rtog'ini top!“, „Issiq kartoshka“ „Ko'z boylag'ich“, „Bog'bon“, krossvord, rebus kabi ta'limiy o'yinlardan, „Aqliy hujum“, „Nilufar guli“, „Venn diagrammasi“, „T sxemasi“, „Assisment“, „Baliq skeleti“, „Qanday?“, „Adolat ko'chasi“ kabi grafik organayzer va muammoli usullardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Inson faoliyatining tabiatga ta'siri, tabiatni muhofaza qilish zarurati kishilik jamiyati rivojlanishi davrlarida o'z aksini topgan. Inson tabiatga, o'zini o'rab olgan muhitga nisbatan o'z munosabatini o'zgartirishi, tabiat qonunlarini bilishi, o'rganishi va ular asosida o'z hayotini rivojlantirishi shart. Tabiat qonunlariga mos keladigan hayot yo'llarini ishlab chiqish kerak. Aks holda inson va jamiyat katta tabiiy ofatlarning kelib chiqishiga sababchi bo'ladi.

1-rasm. Ekologik dunyoqarash shakllangan o'quvchilarni tarbiyalash modeli

Natijalar: O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishdagi samaradorlikni aniqlashda milliy qadriyatlar asosida o'quvchilarni ekologik tarbiyalashning mezonlari, tajriba - sinov ishlarini amalga oshirib ularda ekologik dunyoqarashni shakllanganligini aniqlash tahlil qilindi.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish borasidagi tajriba sinov ishlari uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi - aniqlovchi bosqich, ikkinchi – shakllantiruvchi bosqich, uchinchi –umumlashtiruvchi bosqich.

Tajriba sinov ishlariga jami 925 nafar respondent-o'quvchilar jalb qilingan bo'lib shulardan 458 nafar o'quvchi tajriba va 467 nafar o'quvchi nazorat guruhini tashkil etadi.

Tajriba – sinov ishlari jarayonida belgilangan vazifalariga muvofiq ravishda o‘quvchilarda ekologik dunyoqarashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan madaniy xulq, odob-axloqni ta‘minlaydigan, ekologik madaniyat, ekologik bilim, ekologik savodxonlik, ekopedagogik kabi ekologik ta‘lim berish texnologiyalari asosida ilmiy-pedagogik va metodik ta‘minotni amalga oshiruvchi mexanizmlar ishlab chiqildi.(2-jadval)

Metodlar ning shakllari	Nofaol metodlar	Faol metodlar	Interfaol metodlar
O‘g‘zaki bayon qilish metodlari	Ma‘ruza,tushu ntirish, hikoya, suhbat	Muzyorar, aqliy hujum,savol- javob, baxs- munozara	Debat, vebinar,Insert, FSMU, Sinkveyn
Ko‘rgazm ali matodlar		Ko‘rgazmali plakat, buklet,video, didaktik vositalar, mulyaj,	Grafik organayzerlar, elektron Dasturli o‘yinlar, multimediya vositalari
Amaliy metodlar	Mashqlar, gerbarylar tayyorlash.	Audio, video trening mashg‘ulotlari, rasm va plakatlar tanlovi, jonli tabiat burchagi sahoxat	Keys-study texnologiyasi, Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim texnologiyalari, muammoli ta‘lim texnologiyalari

1-guruh faol metodlar (savol-javob, baxs-munozara, ko‘rgamali metodlar va vositalar) o‘quvchilarning tabiiy bilimlarini bilishi va uni amaliyotda qo‘llay olishi va undagi ekologik ongni rivojlanishi va ekologik madaniyatni tarkib topishiga xizmat qiladi.

2- guruh interfaol metodlar (Debat, Vebinar, Insert, FSMU, Sinkveyn. grafik organayzerlar) o‘quvchilarning mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashishga tevarak-atrofdan bo‘layotgan voqeyliklarga ongli ravishda o‘z munosabatini ko‘rsata olishiga undaydi.

3- guruh faol va interfaol metodlar (an‘anaviy va noan‘anaviy darslar jarayonida qo‘llaniladigan barcha metodlar) o‘quvchilarda milliy va umummadaniy kompetensiya, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarni shakllantiradi va amaliy faoliyatda qo‘llash jarayonida faollikni oshiradi.

O‘quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishlik darajalarini belgilovchi mezonlar ishlab chiqildi. (3-jadval)

3-jadval.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashi mezonlari.

O'quvchilar ekologik dunyoqarash darajalari	Ekologik dunyoqarashning shakllanganlik mezonlari
Yuqori	O'quvchilarda yuksak darajada ekologik madaniyat, moddiy va manaviy merosni mazmuni anglaganligi, ajdodlarimizning ilmiy merosi va xalq og'zaki ijodida ona tabiatga munosabat, atrof muhit haqidagi ma'lumotlarni bilish va amaliyotga tadbiq etish malakalarini shakllanganligi.
O'rta	O'quvchi yoshlarda tabiatga nisbatan ekologik bilimlari mavjud, ular to'g'risida fikr yurita oladi, ammo barcha ma'lumotlar amaliy harakatlar bilan ta'minlanmagan. ekologik dunyoqarash nisbatan shakllangan, yuqori darajada emas, ammo hayotiy xulosalar shakllangan.
Past	O'quvchi yoshlarda bilim va ko'nikmalar mavjud. Ekologik dunyoqarashga oid ma'lumotlar mavjud emas. Tabiatni asrash va undan oqilona foydalanish haqida bilimlar mavjud emas, tizimga solingan bilimlar yoq, tabiatda bo'lgan munosabat ijobiy emas.
Qoniqarsiz	Ekologik dunyoqarash haqida tasavvurga ega emas, tabiatni asrash tushunshasini anglamagan. Tabiat va jamiyat munosabatlari o'quvchilar ongiga singdirilmagan, ekologik tarbiya ongli shakllanmagan, juda past darajada mavjud.

Mavzumizda tanlangan muammosini nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etish asosida o'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish borasida ishlab chiqilgan metodikalar tajriba-sinov ishlarini tashkil etish jarayonida o'zining samaradorligini berdi.

Maktab o'quvchilarni tabiatni asrash va unga ongli munosabatni shakllantirish texnologiyalari bir necha bosqichda olib borildi.

Pedagogik tajriba-sinov o'tkazish davrida ekologik tarbiyalashga oid materiallarni o'quvchilarga o'rgatish metodlari darsda va sinfdan tashqari mashg'ulotlar vaqtida sinab ko'rildi.

Mavzu doirasida ijobiy natijalar bergan metodlarning samarali jihatlari o'rganildi.

Tajriba-sinov ishlaridan oldin o'quvchilarda ekologik dunyoqarash shakllanganligi

darajalarining miqdor va sifat ko'rsatkichlari aniqlandi.(4-jadval)

4-jadval. Tajriba-sinovdan oldin ekologik dunyoqarash darajalarining miqdor va sifat o'zgarishlarini aniqlash ko'rsatkichlari.

	O'quvchilar soni	O'zlashtirish darajalari		
		Yuqori	O'rta	Quyi
Tajriba guruhi	458	133	168	157
Nazorat guruhi	467	101	188	178

Bu ko'rsatkichlarni foizlarda hisoblash uchun quyidagi formuladan foydalanamiz. Har bir o'quvchining o'zlashtirish koeffitsiyenti foizlarda

$$k = \frac{J}{Q} = 100 \text{ formula orqali topiladi.}$$

Bu yerda:

J – o'tkazilgan so'rovnomada berilgan to'g'ri javoblar soni;

Q – o'quvchilarning umumiy soni.

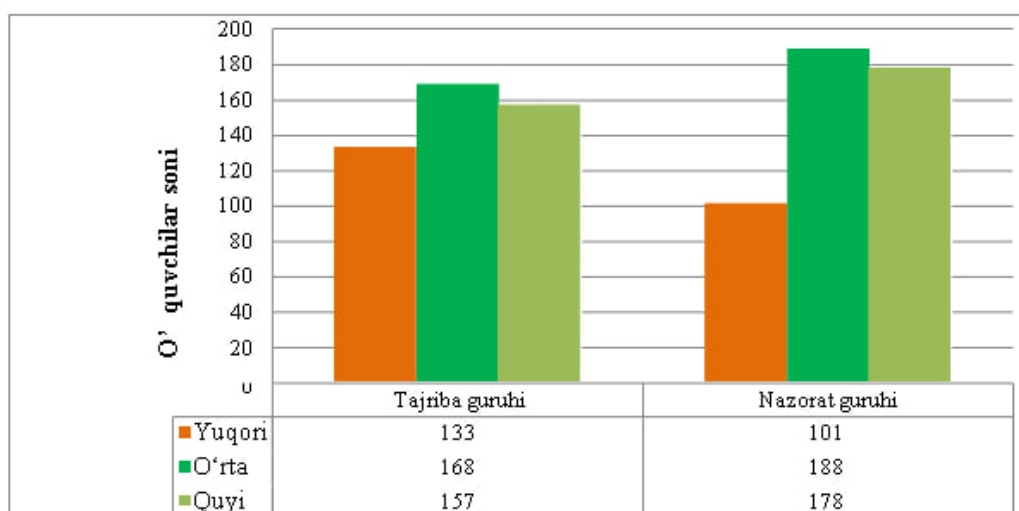
T/r	O'quvchilar Baholar	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
1	Yuqori	$K_1 = \frac{133}{458} 100\% = 29,2\%$	$K_1 = \frac{100}{467} 100\% \approx 21,6\%$
2	O'rta	$K_1 = \frac{168}{458} = 100\% = 36,6\%$	$K_1 = \frac{188}{467} = 100\% \approx 40,2\%$
3	Quyi	$K_1 = \frac{157}{458} = 100\% = 34,2\%$	$K_1 = \frac{178}{467} = 100\% = 38,2\%$

O'quvchilarda shakllangan dunyoqarashni diagramma ko'rinishida taqdim etamiz.

Diagrammada qayd etilgan grafiklardan anglanadiki, tajriba va nazorat sinflari uchun tanlanma modal qiymatlari mos ravishda $M_t = 5$ va $M_n = 3$, ya'ni ular orasidagi farq yetarli darajada bo'lib, $M_t > M_n$ ekan. Bu esa o'z navbatida bu tanlanmalar uchun mos o'rta qiymatlar ham $X > Y$ shartlarini qanoatlantirishini oldindan ko'rsatadi.

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum n_i x_i = \frac{1}{458} (133 \cdot 5 + 168 \cdot 4 + 157 \cdot 3) = \frac{1}{458} (665 + 672 + 471) = \frac{1808}{458} = 3,94$$

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum n_i x_i = \frac{1}{467} (101 \cdot 5 + 188 \cdot 4 + 178 \cdot 3) = \frac{1}{467} (505 + 752 + 534) = \frac{1791}{467} = 3,8$$

1-diagramma. Tajriba-sinov oxirida boshlang'ich sinf o'quvchilarini milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiyalash darajalarining miqdor va sifat o'zgarishlarini aniqlash.

Demak, tajriba sinfida o'rtacha o'zlashtirish nazorat sinfidagi o'rtacha o'zlashtirishdan katta bo'lib chiqdi, ya'ni: tajriba guruhida o'rtacha o'zlashtirish nazorat sinfidagidan katta ekan: $X > Y$;

$$\bar{x} = 3,94 \quad \bar{y} = 3,8 \quad \Delta_m = 0,05 \quad \Delta_n = 0,03 \text{ ga teng.}$$

Sifat ko'rsatgichlari:

$$k_{ycb} = \frac{\bar{x} - \Delta_n}{\bar{y} + \Delta_m} = \frac{3,94 + 0,05}{3,8 + 0,03} = \frac{3,89}{3,83} = 1,01 > 1$$

$$K_{bdb} := (\bar{x} - \Delta_m) - (Y - \Delta_H) = (3,94 - 0,05) - (3,8 - 0,03) - (3,89 - 0,77) = 3,89 - 3,77 = 0,12 > 0$$

Olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezonini birdan kattaligi va bilish darajasining baholash mezonini noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba sinfidagi o'zlashtirish nazorat sinfidagi o'zlashtirishdan yuqori ekan. Demak, tajriba-sinovdan keyin o'quvchilarni ekologik dunyoqarashini shakllanganlik darajalarining miqdor va sifat o'zgarishlarini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari samaradorligi isbotlandi.

Xulosa: O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda ekologik tarbiyalashning samarali shakli, metod va vositalari hamda tamoyillariga aniqlik kiritish va maktab amaliyotidagi holatini o'rganish mazmuni takomillashtirish, "Tabiiy fanlar" fanini o'qitish jarayoniga texnologik yondashuvlardan foydalangan holda darslari tashkil etish samarali natija beradi. Shuningdek, o'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda Sharq mutafakkirlari qoldirgan ijodiy ma'naviy meros, xalq pedagogikasi oid materiallar, milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analarning ekologik ta'lim - tarbiya jarayonida faoydalanish "ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish, transport-kommunikatsiya infratuzilmalarini yanada rivojlantirish"[4] samaradorlikni oshiradi. O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishga oid ekologik tarbiyalash tamoyillaridan foydalanish to'g'riligi ilmiy asoslandi.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish uchun darslarda interfaol texnologiyalar (tasvirlash, eshitish vositalari, multimedia vositalari, mustaqil ijodiy faoliyat, grafik organayzerlar, virtual laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, virtual sayohat) lar takomillashtirildi va samarali ekanligi aniqlandi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish bo'yicha katta imkoniyatlar mavjud. Ayniqsa, ekologik haftaliklarni ("Ko'chat eksang, baraka ekasan", "Suv – hayot manbai", "O'simliklar dunyosi", "Hayvonot olamiga sayohat", "Qushlar bizning dustimiz") tashkil qilish va o'tkazish, o'quvchilar o'rtasida "Tabiat qo'yniga sayohat", "Yil fasllari – hayotimiz mazmuni", "Ertalabki sayrning ahamiyati", "Ona tabiatni e'zozlang", "Yosh tabiatshunslar to'garaklari", "Tabiat qo'ynida o'ynaymiz", "Asrang ona tabiatni" kabi mavzularda ekologik tadbirlari ssenariylari loyihalarini "Tabiiy fanlar" fani mazmuniga singdirish va ularni amaliyotda qo'llash yuqori samara beradi.

O'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish darajasini aniqlash bo'yicha tajriba-sinov ishlari tashkil qilinib, uning maqsadi, vazifalari, kutiladigan natijalarni baholash (samaradorlik) mezonlari ishlab chiqildi va ko'rsatkichlar matematik-statistik tahlil etildi hamda olib borilgan tadqiqot ishining metodikasi haqqoniyligini ko'rsatdi. Tavsiya sifatida aytish mumkinki, o'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda milliy qadriyatlarining o'rni nihoyatda muhim ahamiyatga ega, ekologik manbalarning riqamli tizimini tahlil qilib amaliyotda keng qo'llanilsa, interfaol texnologiyalar (tasvirlash, eshitish vositalari, multimedia vositalari, mustaqil ijodiy faoliyat, grafik organayzerlar, virtual laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, virtual sayohat) larga e'tiborni kuchaytirish milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiyalash bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarining yangi avlodini yaratishga erishish samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasi Kontitutsiyasi. -T.: O'zbekiston nashriyoti. 1.05.2023.

O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish haqida"gi Qonuni. –Toshkent: "O'zbekiston", 1992. –B. 35.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF60-son Farmoni. -T.: 28.01. 2022

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-sonli "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"Farmoni. -T.: 11.09.2023.

Авраменко И.М. Международное экологическое право. –Растов н/д: Феникс, 2005. –С.187

Эргашев А., Эргашев Т. Экология, биосфера ва табиатни муҳофаза қилиш. – Тошкент.: Янги аср авлоди, 2005. 241- б.

Kandov B.M. (2021). Problems of Global Ecology and Socio-Natural Environment // International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – pp. 182-186

Йўлдошев Х.С., Авазов Ш.М., "Экология ва табиатни муҳофаза қилиш асослари" дарслик. Т. Меҳнат нашриёти 2003й. 223 6.6-Б.

P.S.Sultonov. "Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari". -T.: "Musika" nashriyoti. 2007 y. 240b.

Tosheva D. I. Environmental education of primary school students on the basis of national values» (on the example of the discipline "The world around us")

Incheon declaration // Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015. Incheon, Republic of Korea). – 48 p.

ТЕХНОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И РАЗВИТИЯ СИЛОВОЙ ВЫНОСЛИВОСТИ СПОРТСМЕНОВ В СПОРТИВНОЙ БОРЬБЕ

Муродов Камолиддин Нуритдинович

*Доцент (PhD) кафедры физического воспитания университета Ориентал
Узбекистан, город Ташкент*

Аннотация. В данной статье показано определение уровня мышечной силы борцов с помощью специального современного спортивного костюма «Спортивная форма смарт». Рассматривается эффективность развития силовой выносливости квалифицированных спортсменов различных видов борьбы с помощью специальных спортивных тренажеров.

Ключевые слова: борцы, сила, выносливость, специальные спортивные костюмы, специальные развивающие упражнения, тренажеры.

SPORT KURASHIDA SPORTCHILARINING KUCH CHIDAMLILIGINI RIVOJLANTIRISH VA MUSOBAQA FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI

Murodov Kamoliddin Nuritdinovich

*Oriental universiteti Jismoniy tarbiya kafedrası Dotsenti (PhD)
O'zbekiston, Toshkent shaxri.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada «Smart Sports Uniform» maxsus zamonaviy sport kostyumi yordamida kurashchilarning mushak kuchi darajasini qanday aniqlash mumkinligi ko'rsatilgan. Maxsus sport trenajyorlari yordamida kurashning turli turlari bo'yicha malakali sportchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish samaradorligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kurashchilar, kuch, chidamlilik, maxsus sport kostyumlari, maxsus rivojlantiruvchi mashqlar, o'quv jihozlari.

TECHNOLOGY OF INCREASING THE EFFICIENCY OF COMPETITIVE ACTIVITY AND DEVELOPING STRENGTH ENDURANCE OF ATHLETES IN SPORTS WRESTLING

Murodov Kamoliddin Nuritdinovich

*Associate Professor (PhD) of the Department of Physical Education of Oriental
University Tashkent city, Uzbekistan.*

Annotatsion: This article shows how to determine the level of muscular strength of wrestlers using the Smart Sports Uniform, a special modern sports suit. The effectiveness of the development of strength endurance of qualified athletes in various types of wrestling with the help of special sports trainers is considered.

Key words: wrestlers, strength, endurance, special sports suits, special developmental exercises, training equipment.

В связи с резким ростом конкуренции в спортивной борьбе одним из приоритетных вопросов является анализ объективных данных о росте физической подготовленности спортсменов и эффективности результатов соревнований и на этой основе оптимизация различных аспектов их обучения. В настоящее время большое значение приобретает проблема воспитания квалифицированных борцов на основе методов развития силы и выносливости для эффективного и длительного выполнения физических движений в ходе соревновательных схваток.

В связи со стремительным ростом конкуренции во многих видах спорта, в том числе и в борьбе, проблема определения физического развития борцов и получения объективной информации о повышении эффективности этого процесса, ознакомления с новыми

асpekтами подготовки спортсменов остается весьма актуальной. Одним из таких вопросов является совершенствование методики тренировок за счет специального спортивного инвентаря, демонстрирующего комплексность развития силовой выносливости борцов.

Соответственно, проведение педагогических наблюдений за развитием силовой выносливости борцов на основе применения специальных упражнений и тренажеров в спортивной борьбе определяет актуальность данной работы.

Цель исследования. Изобретение специальной экипировки, определяющей уровень мышечной силы квалифицированных борцов в спортивной борьбе и развитие силы и выносливости спортсменов с помощью специальных тренажеров.

Задачи исследования:

- выявление симптомов утомления мышц спортсменов с помощью специальной спортивной одежды;
- определение группы мышц борцов больше работающих во время соревнований с помощью специальной спортивной одежды;
- разработка специальных упражнений и тренажеров, подходящих для разных видов борьбы, с целью повышения эффективности выносливости с учетом мышечных движений борцов.

В ходе исследования тренировочные нагрузки планировались посредством упражнений, направленных на совершенствование техники специальных упражнений, выполняемых на тренажерах по каждому виду борьбы, с целью устранения недостатков, позволяющих определить уровень мышечной силы и овладеть техникой борьбы данных упражнений. Были проанализированы специальные костюмы борцов, чтобы определить уровень их мышечной силы.

В последние годы ученые-исследователи разрабатывают различные специальные спортивные костюмы. Одним из них является «I-Motion» «Я буду двигаться» (рис. 1).

I-Motion – это тренажер последнего поколения, созданный инженерами с многолетним опытом разработки и производства медицинской техники. I-Motion позволяет прорабатывать все основные группы мышц одновременно и подвергать их серьезной нагрузке с течением времени [4]. Функционально тренажер I-Motion состоит из 3-х частей. Панель управления представляет собой планшет, оснащенный программой-симулятором. Модуль связи WCM – обеспечивает беспроводную передачу сигнала с планшета на биокостюм по технологии Bluetooth. Биокостюм – костюм с электродами на основные группы мышц. Биокостюм изготовлен из материалов высочайшего качества.

Внутри костюма находится 9 пар электродов (всего 18), которые воздействуют на все основные группы мышц: трапецевидные мышцы, мышцы спины, поясницы, боковые мышцы, заднюю поверхность бедра, переднюю часть бедра, мышцы живота, мышцы груди и рука, мышцы (бицепсы и трицепсы) [5].

Рис. 1. Спортивная форма смарт

Основные особенности биокостюма:

- костюм изготовлен из неопрена толщиной 3 мм - очень прочный и практичный;
- используется специальное антибактериальное и антизапаховое покрытие – нет необходимости обрабатывать и стирать костюм после каждого сеанса;
- костюм на шнурке – костюм можно подогнать под любую фигуру, где электроды подходят к телу;
- размерный ряд: XS, S, M, L, XL – у каждого размера есть размер заднего амортизатора;
- электроды внутри костюма не вшиты, а крепятся на липучке, а это значит, что у тренера всегда есть возможность переместить электрод согласно анатомическим особенностям спортсмена и обеспечить оптимальную тренировку;
- костюм спроектирован как универсальная и практичная система - при выходе из строя какой-либо детали, например, электрода или провода, нет необходимости покупать новый костюм в сборе, достаточно заменить поврежденную деталь.

Этот специальный спортивный костюм в основном предназначен для хорошей работы мышц.

Электростимуляция была разработана испанским ученым Jose Luis Soto Belloso в 2014 году. После многочисленных исследований, доказывающих эффективность этой технологии, она была включена в список всемирно известных терапевтических методов [6].

После проведенного анализа различных данных было установлено, что специальная спортивная одежда в основном предназначена для определения частоты сердечных сокращений, артериального давления и различных функций организма спортсменов.

В связи с этим была изобретена специальная спортивная одежда под названием «Smart sportswear», предназначенная для определения функции мышц, т.е. силы и выносливости спортсменов. Задачей спортивного костюма «Smart sportswear» является определение мышечной силы и выносливости спортсменов. Целью разработки изобретения является то, что в спортивных единоборствах функция силы, как и всех качеств, занимает первостепенную роль. Причиной этого является то, что во всех видах борьбы интенсивные нагрузки вызывают у спортсменов утомление в основном за счет напряжения мышц. Например, в вольной борьбе борцы много двигают ногами, в дзюдо часто хватаются за полы спортивной одежды, а в борьбе на поясах много случаев утомления из-за напряжения мышц спины. По этой причине был впервые разработан спортивный костюм под названием «Smart sportswear». С помощью этого современного специального спортивного костюма было позволено борцам удаленно определять, какие мышцы работают и устают больше всего. Спортивный костюм «Smart sportswear» В основном предназначен для борцов.

В организме человека – 640 скелетных мышц (в зависимости от метода подсчета классифицируемых групп мышц их общее количество определяется от 639 до 850). Самый маленький прикрепляется к косточкам, расположенным в ухе (Березов Т.Т., Коровкин Б.Ф., Сапин М.Р., Билич Г.Л.).

Рис. 2. Специальный спортивный костюм

«Спортивная форма смарт»

Определено, какие мышцы работают больше всего у борцов с помощью специального спортивного костюма «Smart sportswear». Было установлено, что во всех видах борьбы в основном задействованы передние и задние мышцы плеча, двуглавые, трехглавые мышцы, мышцы спины, мышцы живота, передняя и задняя части ног, бедра, икры и другие мышцы. Определено, что в вольной борьбе нижняя часть спины и ноги борцов более активны, чем другие мышцы, и возникает утомление. В дзюдо, самбо и борьбе было определено, что мышцы рук, запястий и спины борцов более активны благодаря специальному спортивному костюму.

В ходе исследования было установлено, что греко-римская борьба является видом борьбы, требующим большего силового качества по посредством специальной спортивной одежды Smart. По сравнению с другими видами борьбы, в греко-римской борьбе 100% борцов борются 78% времени. Борцы на поясах соревнуются с силой от 72% до 100%, а в дзюдо борцы соревнуются с силой 68% по сравнению с другими физическими характеристиками. В борьбе кураш 61% из 100%, в самбо 55% из 100%, в вольной борьбе 43% из 100% (диаграмма).

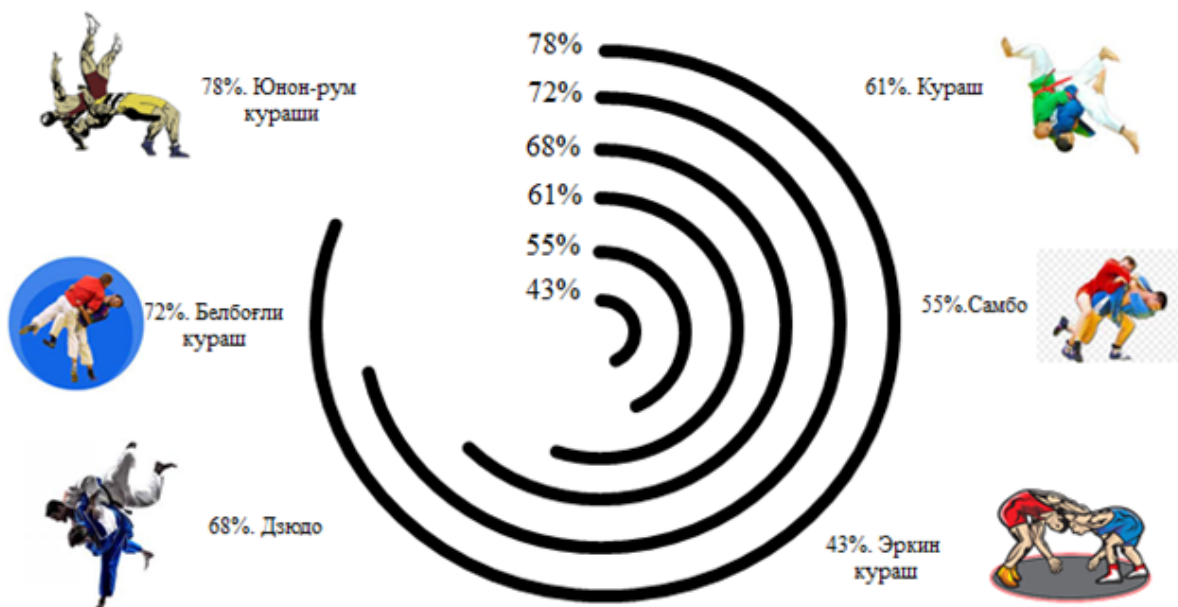

Диаграмма. Распределение мышечной силы спортсменов в различных видах борьбы. Для повышения эффективности специальной физической подготовленности и силовых способностей борцов вольного стиля. Было изобретено спортивное оборудование «ЗК» (рис.2).

Данное спортивное оборудование, основным тренировочным средством, предназначенным по сочетанию физических упражнений с силовыми способностями борцов вольного стиля [1, 3].

Рис. 2. Спортивное оборудование «ЗК»

Была разработана методика «Граница» (табл.), направленная на развитие силовой выносливости борцов вольного стиля, которая в основном осуществляется с помощью спортивных снарядов и тренажеров. При подготовке борцов вольного стиля силовая выносливость квалифицированных борцов вольного стиля улучшилась на 15 % за счет практики метода «Граница», который основан на повторяющихся физических движениях типа подъема штанги к запястьям в положении стоя и направлен на создание максимального напряжения в мышцах [2].

№	Название упражнений	Вес снаряда, кг, (%)	Количество попыток, (раз)	Количество повторений, (мах)
Упражнения со спортивным инвентарем				
1	Упражнения, выполняемые с гантелями	до 10 %	6-8	Максимально сильное истощение
2	Упражнения, выполняемые в брус	до 30 %	6-8	Максимально сильное истощение
3	Упражнения с шариками	до 30 %	3-4	Максимально сильное истощение
4	Поднятие штанги	до 60 %	2-3	Максимально сильное истощение
5	Свинг штанги	до 60 %	2-3	Максимально сильное истощение
6	Подъем штанги лежа	до 70 %	2-3	Максимально сильное истощение
7	Приседания со штангой	до 70 %	2-3	Максимально сильное истощение
8	Прыжок со штангой	до 40 %	2-3	Максимально сильное истощение
9	Ходьба со штангой	до 50 %	2-3	Максимально сильное истощение
Упражнения, выполняемые на тренажерах				
1	Специальные упражнения, выполняемые на спортивном оборудовании «ЗК»	до 40 %	3-4	Максимально сильное истощение
2	Специальные упражнения, выполняемые на спортивном оборудовании «PUSH»	до 15 %	5-6	Максимально сильное истощение
3	Упражнения, выполняемые на тренажере «Бицепс-тренажер»	до 30 %	4-5	Максимально сильное истощение
4	Упражнения, выполняемые на тренажере «Бабочка»	до 35 %	3-4	Максимально сильное истощение
5	Упражнения, выполняемые на тренажере «Молот»	до 40 %	4-5	Максимально сильное истощение

Таблица-1. Программа применения метода «Граница», направленная на повышение выносливости борцов

Таким образом установлено, что специальные спортивные костюмы типа «Smart sportswear» и спортивное оборудование «ZK VA PUSH», которые предназначены для занятий спортивной борьбой, определяющие уровень мышечной силы борцов, раскроют много секретов в спорте, особенно на какие мышцы следует обратить больше внимания борцам, что и подтверждено данными исследованиями.

Литература

- Бакиев З.А. Эркин кураш назарияси ва услубияти // Учебник. М.: 2009, С. 77-103.
- Адилов С.К. Эркин кураш спортчиларининг координацион қобилиятларини ривожлантириш ва техник-тактик ҳаракатлари самарадорлигини ошириш технологияси. Автореф. дисс. ... фалсафа фанлари доктори (PhD), Чирчиқ, 2020. – 56 б.
- Муродов К.Н. Эркин курашда махсус тренажёрлар ва машқлардан фойдаланиш асосида курашчиларнинг куч чидамлилигини ривожлантириш технологияси. Автореф. дисс. ... фалсафа фанлари доктори (PhD), Чирчиқ, 2022. – 56 б.
- Пўлатов Л.А. // Авторское право. Ташкент, 2021.
- Сапин М.Р., Билич Г.Л. Анатомия человека. // Учебник в 3 т. М.: Т. 1, ГЭОТАР-Медиа, 2007. – 608 с.
- Тарханов И.Р. Мышцы. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. 82 т. и 4 доп., СПб., 1890. – 1997 с. –?
- Фредерик Делафье. Анатомия силовых упражнений. // Учебник. М.: 2006, С.15-20.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Nuritdinova Dilshoda Fazliddin qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0007-2085-9153>

Annotatsiya: O'quvchilar rivojlanishining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri ularning nutqidir. O'zbek tilini o'rganish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari og'zaki va yozma muloqotda ijodiy o'zini namoyon qilish zarurligini anglash va jamiyatdagi muloqot jarayonining kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. O'zbek tili ularning fikrlash, tasavvurlarini, intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish vositasiga aylanishi kerak.

Tayanch so'z va iboralar: yozma nutq, og'zaki nutq, rolli o'yinlar, lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, strategik kompetensiya, "Intervyu" metode, "Kitob taqdimoti" metodi.

DEVELOPMENT OF SPEAKING COMPETENCES OF PRIMARY CLASS STUDENTS BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Nuritdinova Dilshoda Fazliddin qizi

Independent student of the Bukhara State Pedagogical Institute, teacher of the «Primary Education» department of the «Preschool and Primary Education» faculty

Abstract: One of the most important indicators of students' development is their speech. In the process of learning the Uzbek language, elementary school students should be able to understand the need for creative self-expression in oral and written communication and ensure the future success of the communication process in society. The Uzbek language should become a means of developing their thinking, imagination, intellectual and creative abilities.

Key words: written speech, oral speech, role-playing games, linguistic competence, pragmatic competence, strategic competence, «Interview» method, «Book presentation» method.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Нуритдинова Дилшода Фазлиддин дочь

Независимая студентка Бухарского государственного педагогического института, преподаватель кафедры «Начальное образование» кафедры «Дошкольное и начальное образование» факультет

Аннотация: Одним из важнейших показателей развития учащихся является их речь. В процессе изучения узбекского языка учащиеся начальной школы должны суметь понять необходимость творческого самовыражения в устном и письменном общении и обеспечить будущий успех процесса общения в обществе. Узбекский язык должен стать средством развития их мышления, воображения, интеллектуальных и творческих способностей.

Ключевые слова: письменная речь, устная речь, ролевые игры, языковая компетентность, прагматическая компетентность, стратегическая компетентность, метод «Интервью», метод «Презентация книги».

KIRISH: Mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiya ekanligi isbot talab qilmas haqiqatdir. Bugun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar yoshlarning oliy ta'lim bilan qamrab olinishini yanada kengaytirish, ularni bilim va malakali etib tarbiyalash, jahon taraqqiyotiga mos mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan.

Yangi O'zbekistonga ilm-fanga e'tibor yuqori cho'qqiga chiqqani bejiz emas. Chunki

hozir zamonaviy hayotni ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Jahonning yetakchi davlatlarida ham ta'limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilanmoqda. Zero, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Kelajagimiz poydevori bo'lmish yosh avlodni aqlan sog'lom, tetik va zukko etib voyaga yetkazishda ham ilm fan o'chog'i bo'lmish kichik ta'lim jabhalarining o'rni beqiyosdir. Shu sababdan islohatlarning asosiy negizi maktabgacha ta'limni tubdan isloh etish, maktablarni malakali ustozlar va zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlashga qaratilinoqda. Binobarin, dono xalqimiz aytganidek: "Yoshlikda olingan bilim- toshga o'yilgan naqsh kabidir". Farzandlarimizga berilajach bilimlarni barchasini boshlang'ich sinfdan boshlashimiz yuqorida keltirilgan maqsadlarga birinchi qadam bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinfda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini kuchaytirish eng asosiy vazifalardan biridir. Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqini yaratadi. «Nutq tafakkur bilan chambarchas bog'langandir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi». Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq, tushunarli, sof, izchil, mantiqiy bo'lishini ta'minlaydi.

Xalqimiz ona tiliga muntazam muhabbat bilan qaragan, uni e'zozlab ardoqlagan. Aslida til, eng avvalo, dunyoni ko'rish, eshitish, bilish, idrok etish vositasidir. Ayni paytda tilning ruhiy, estetik hodisa hamekanligini unutmasligimiz lozim. Onatilio'qitishda o'qituvchiga qo'yiladigan vazifalardan biri o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish hisoblanadi. Nutqiy kompetensiyaning birinchi elementi bu tinglab tushunishdir. Nutqiy kompetensiyani ona tili mashg'ulotlarida rivojlantirish matnlar mazmunini peysaj, tabiat manzaralari tasviri, rasm, ko'rgazmalar, diagrammalar, dialogli matnlar bilan ishlash, matn turlari bo'yicha topshiriqlar tuzish va fikrini yozma bayon qilishga asoslangan mashqlar yaratish, matnni tahrir qilishga o'rgatish bo'yicha savollar jamlanmasini ishlab chiqish foydali deb hisoblaymiz, buning uchun o'quvchilarning so'z boyligini oshirishimiz va yozma savodxonligiga e'tibor qaratishimiz zarur. Ma'lumki, ona tili darslarida o'quvchilardan og'zaki va yozma nutq me'yorlari bo'yicha grammatik qoidalar, nutqiy mavzularda keltirilgan ta'riflar, ma'lumotlar bilan tanishish va puxta o'rganish talab qilinadi. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlarning atamaları ham tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining ma'nosini tushuntirish bilan o'quvchilar predmet keng ma'noda qo'llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, shaxsdan boshqa barcha tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar. Bu esa ot, sifat, son, fe'l kabi so'z turkumlari va ularning atamalarini tez fahmlab olishda yordam beradi. Vaqtdan unumli foydalanib, so'zning ma'nosini tushuntirishga juda kam vaqt ajratishi va bu bilan darsning asosiy mavzusidan o'quvchilar diqqatini chalg'itmasligi kerak. Buning uchun o'qituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida ma'nosi tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlarni, uni tushuntirishning eng qulay usul va yo'llarini, darsning qaysi o'rnida tushuntirishni belgilab oladi. Boshlang'ich ta'lim o'qish kitoblaridagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar ma'nosini bilmaydigan ayrim so'zlar, atamalar, jumlar matnni o'qishdan oldin tushuntiriladi. Bu esa o'quvchi diqqatini chalg'itmaslik nazarda tutiladi. Bordi-yu biror so'z, jumla yoki iborani matnni o'qish vaqtida tushuntirish zaruriyati tug'ilib qolsa, matn mazmunidan kelib chiqib, o'quvchilar diqqatini chalg'itmagan holda shu so'z ma'nosi qisqacha tushuntiriladi. Shuningdek, ko'chma ma'noda ishlatilgan obrazli so'zlar, tasviriy ifodalar, frazeologik birliklar matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi[1].

METODLAR.

Nutq faoliyati - bu nutqning o'zaro ta'sir tushunchalari hamda nutq aloqasi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan murakkab hodisa hisoblanadi. Rus olimi A.N.Shamov nutq kompetensiyasining tarkibiga quyidagi 4 qismni kiritadi:

1) rasmiy hamda norasmiy muloqot sharoitida kommunikativ jihatdan maqbul nutq xatti-harakatlari to'g'risidagi bilimlar, nutq registrlari, o'qish, gapirish, tinglash va yozishni aloqa vositasi sifatida ishlatishda nutq strategiyalarini bilish;

2) tinglash, o'qish, gapirish va yozish texnikasi bo'yicha ko'nikmalar;
3) og'zaki va yozma matnlarni yarartish, idrok etish, kommunikativ talqin qilish bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalar;

4) nutq xatolarini tuzatish qobiliyati[3].

Nutqni rivojlantirish davomida o'quvchilar quyidagilarni o'rganadilar:

— sinfda, maktabda, kundali hayota, turli xil yoshdagi insonlar bilan muloqot qilishning lingvistik va nolingvistik vositalarini to'g'riligini baholash;

— o'z fikrlarini erkin bayon etish;

— hikoya va matnlarga mustaqil ravishda nom bera olish;

— matn rejalarini tuzish;

— muayyan muloqot jarayonlari uchun turli xildagi xatlar, tabriknomalar va boshqa xildagi qisqa matnlar yaratish;

— nutqning turli xil turlaridan foydalangan holda muayyan bir mavzu yuzasidan og'zaki hikoya hikoya va matnlarni tuzish, tasvirlash, fikrlash, hikoya qilish;

— gap tartibi buzilgan matnlarni tahlil qila olish hamda ularni tuzatish;

— ushbu matndagi semantik bo'shliqlarni topish.

Nutqiy kompetensiyaning 5 ta tarkibiy qismi mavjud.

1) lingvistik kompetensiya: bu kompetensiya til qoidalari, grammatik tuzilishi, lug'at hamda fonetikasini bilishni o'z ichiga oladi.

2) ijtimoiy lingvistik kompetensiya: tildan ijtimoiy normalarga hamda qoidalarga muvofiq tarzda foydalanish qobiliyati hisoblanadi.

3) pragmatik kompetensiya: har xil turdagi muloqot holatlarida o'z maqsalariga erishish uchun tildan foydalanish qobiliyati.

4) strategik kompetensiya: o'z maqsadlariga erish uchun turli xil nutq strategiyalaridan foydalanish.

5) kommunikativ kompetensiya: polilogda qatnashish, dialoglar o'tkazish, turli xil janrdagi og'zaki va yozma matnlarni yaratish qobiliyati hisoblanadi[2].

Nutq kompetensiyalarini shakllantirib borish oddiydan murakkabga qarab tizimli va izchil amalga oshirilishi lozim. Nutqni rivojlantirishda o'quvchilarga taqdim etilayotgan o'quv materiallari o'quvchilar hayoti, ehtiyojlari va qiziqishlariga mos bo'lishi zarur. Bunda o'qitish mazmuni va usullari o'rganlayotgan bilimlarning zamonaviy darajasiga mos kelishi kerak. O'qitish jarayonini yanada qiziqarli hamda samarali qiladigan turli xildagi O'qitish usullari, texnologiyalaridan foydalanish zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini kuchaytirish eng asosiy vazifalardan biri hisoblanib, nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga fikr nutqini yaratadi. Nutq fikrni bayon qilish vositasi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli ham hisoblanadi. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini ham bajaradi, fikrni boyitish esa uni o'stirish sharti hisoblanadi. Shu sababli ham material tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oid bo'lganini tanlash va joylashtirish o'quvchilarning nutqini o'stirishda katta hamiyat kasb etadi. Tafakkurning muvaffaqiyatli o'sishi til materiali yordamida nutqiy shakllantirilishiga va bayon etilishiga bog'liq hisoblanadi.

Nutq kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida dars davomida turli xil didak o'yinlar va mashqlardan foydalanish mumkin. Bunga misol qilib "Intervyu" hamda "Kitob taqdimoti" metodlarini qo'llasak bo'ladi[7].

"Intervyu" metodida qanday fan bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchilarga bir-birlaridan intervyu olishlari aytiladi. Ushbu metodni qo'llash jarayonida:

☐ Og'zaki nutq rivojlanadi.

☐ Omma oldida so'zlash qobiliyati oshadi.

☐ Mavzuni yaxshilab mustahkamlashga xizmat qiladi[6].

"Kitob taqdimoti" metodida esa:

☐ Bolaning yoshiga qarab har bir oy uchun bittadan adabiyot tanlash kerak. Badiiy adabiyot namunasi. Fanga mos bo'lsa yana ham yaxshi.

☐ O'sha asar qismlari o'quvchilarga bo'lib beriladi. Har bir o'quvchiga alohida-alohida kichik hajmli asarni bo'lib berish ham mumkin. Eng muhimi, 1 oy ichida o'qib bo'lishi lozim.

☐ Haftada 1 yoki 2 kun «Kitoblar taqdimoti» uchun ajratiladi.

- Har bir o'quvchi o'z asar taqdimotini o'tkazib beradi.
- Bunda o'quvchi asardagi voqeliklar, qahramonlar haqida gapiradi va asarning tub mazmun-mohiyatini tushunarli hamda qiziqarli qilib so'zlab berishi darkor.
- Shundan so'ng, boshqa o'quvchilar ham shu asarga qiziqishni boshlashadi. Bolalar endi o'rtoqlarining kitoblarini almashib o'qishlari mumkin[2].

AFZALLIKLARI:

1. Taqdimot tayyorlashda bola nutq madaniyatini ham o'z o'rnida o'zlashtira boradi. O'zini tutish, chiroyli gapirish, so'zlardan o'rinli foydalanish kabi qobiliyatlari ham rivojlanadi. Eng asosiysi, omma oldida nutq so'zlashni o'rganadi.

Fikrlarini tartiblaydi. O'z navbatida so'zlarni ham xatosiz yozish ko'nikmasi shakllana boshlaydi, chunki kitob o'qish ham og'zaki, ham yozma nutqni takomillashtiradi.

XULOSA:

Yuqorida qayd etilgan fikrlarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash kerakki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish masalasi hozirgi uslubiy adabiyotlarda til, lug'at va nutq madaniyati haqidagi bilimlarga turlicha yondashuvlar asosida hal etilgan. Boshlang'ich sinf ona tili dasturiga kiritilgan lingvistik tushunchalar asosida mashqlarni fonetik, leksik, so'z yasalishi, morfemik (so'z tarkibi), grafik, orfografik, orfoepik, grammatik mashqlarga bo'lish mumkin. Bu mashqlar asosida olib borilgan tahlillar o'quvchilarning nazariy tushunchalarni puxta o'zlashtirishlariga yordam berish, ularning so'z boyligini boyitish, bog'langan nutqini rivojlantirish nuqtai nazaridan har tomonlama bo'lib, o'quvchilarning tilni har tomonlama o'zlashtirishlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

E.V. Korenovskaya, L.V. Fomicheva. Boshlang'ich maktabda rus tilini o'qitish metodikasi. M.: Ta'lim, 2010.

2. M. Tilakova, S. Qoraev. «Recommendations for students' creative ability development». Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 184-189.

3. Тилакова М.А.Кораев С.Б. «Укувчилар креативли кобилиятларини ривожлантириш буйича тавсиялар». Academic research in educational sciences, 4(2)

4.JANOB. Lvov. Rus tili metodologiyasi. M.: Ta'lim, 2008 yil.

5.N.N. Nechaeva, E.V. Korenovskaya. Rus tili bo'yicha mashqlar to'plami. M.: Ta'lim, 2011 yil.

6.T.I. Ladyzhenskaya, M.M. Razenkova. Rus tili metodologiyasi. M.: Ta'lim, 2010.

7.Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi (Darslik). – T.: “Barkamol fayz media”, 2018.

8. Nuritdinova, D., & Ikromova, N. (2023). INNOVATIVE METHODS OF TEACHING PRIMARY CLASS STUDENTS TO READ EXPRESSIVELY. International Journal of Advance Scientific Research, 3(11), 318-322.

9. Akhmedova, D. B., & Nuritdinova, D. (2022). methodological basis of studying folk proverbs and riddles in primary classes. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(7), 107-110.

YANGI AVLOD DARSЛИKLARI BILAN ISHLASHDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINI KASBIY TAYYORGARLIGI

Omonova Dildora Nekmurod qizi,

Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Buxoro davlat pedagogika instituti

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.2.2.034>

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangi avlod darsliklari orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish metodikasining rivojlantirish usullari, metodologiyasi hamda bugungi kunda zamonaviy darsliklar orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy mahorati haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, pedagogik mahorat, zamonaviy darslik, fikrlash qobiliyati, zamonaviy texnologiya, kompyuter, o'quv maqsadlari

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ РАБОТЕ С УЧЕБНИКАМИ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Омонова Дилдора Некмурод кизи,

Преподаватель кафедры начального образования, доктор философских наук (PhD)

педагогических наук Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье описаны методы и методика разработки методики повышения профессиональной компетентности учителей начальных классов посредством учебников нового поколения, а также информация о профессиональных навыках учителей начальных классов посредством современных учебников.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, современный учебник, мыслительная способность, современные технологии, компьютер, образовательные цели.

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS IN WORKING WITH NEW GENERATION TEXTBOOKS

Omonova Dildora Nekmurod qizi,

Teacher of the Department of Primary Education, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Bukhara State Pedagogical Institute.

Annotation: This article describes the development methods and methodology of the methodology of improving the professional competence of primary school teachers through new generation textbooks, as well as information about the professional skills of primary school teachers through modern textbooks.

Key words: professional competence, pedagogical skill, modern textbook, thinking ability, modern technology, computer, educational goals

Bugungi kunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining intellektual fikrlay olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, o'zining til bilish qobiliyati bilan, o'zini-o'zi anglash salohiyatini shakllantirishi, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga o'rgatishi, boshqalar fikrlarini tushunishini, shaxsiy fikrlarini og'zaki va yozma bayon eta olish hislatlarini shakllantirishga erishishi lozim hisoblanadi. Shuningdek zamonaviy axbarot texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning bugungi kunda zamon bilan hamnafas bo'lishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining intellektual fikrlay olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, o'zini-o'zi anglash salohiyatini shakllantirishi, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga o'rgatishi, boshqalar fikrlarini tushunishini, shaxsiy fikrlarini og'zaki va yozma bayon eta olish hislatlarini shakllantirishga erishishi lozim.

Ta'lim sifatini zamonaviy tashkil qilish, yaxshilash samaradorligini oshirishda moddiy omillar bilan bir qatorda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, bo'lajak

boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish bugungi kun davr talablariga muvofiq kelajak avlod kadrlarini tayyorlashni davrning o'zi taqozo etmoqda.

Shu bilan birga, olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish masalalariga B.S.Abdullaeva, A.Sadikova, M.Toshpulatova, Yu.Jabborova, N.Muxitdinova, Z.T.Nishonova, G.Mamatova, N.V.Kuz'mina, M.I.Lukyanova, A.K.Markova, N.V.Matyash, Ye.M.Pavlyutenkov va boshqalar alohida to'xtalib o'tgan. B.S.Abdullaeva o'z ilmiy ishlarida boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish, ta'lim vositalarini rivojlantirish, matematik tafakkurni rivojlantirish borasida o'quvchilar savodxonligini oshirishga oid ishlarni tahlil qilgan [5].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida metodik tayyorgarlikni takomillashtirishda zamon talablaridan kelib chiqib yondashish muximdir. Bunda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish uchun, ularda zarur pedagogik bilimlar (o'qituvchi mehnati, uning pedagogik faoliyati xususiyatlari, muloqot, shaxs to'g'risida, o'quvchilarning psixik rivojlanishlari, ularning yosh xususiyatlari to'g'risidagi psixologiya, pedagogik ma'lumotlar), ko'nikmalar (yetarlicha yuqori darajada bajarilgan xatti-harakatlar) shakllantirish lozim. Ilmiy adabiyotlar tahlil shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ruhiy-pedagogik ilm-fanda tadqiqotlarning ikkita mustaqil yo'nalishi: intellektual rivojlangan maktab o'quvchilari o'qituvchisining psixologiyasi va o'qituvchini intellektual rivojlangan o'quvchilar bilan ishlashga tayyorlash alohida ajratiladi.

A.K.Markova boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini "mustaqil va mas'uliyatli ishlashga imkon beruvchi psixik holat, inson mehnatining natijalaridan iborat bo'lgan, insonning ma'lum mehnat vazifalarini bajarish qobiliyati va ko'nikmasi" [9] sifatida e'tirof etadi. O'qituvchi kasbi ijodiy yondashuv talab etadigan kasb va o'qituvchi o'quvchining intellektini rivojlantirish bo'yicha ulkan imkoniyatlarga ega. Maktab o'quvchilarida intellektni intellektual fikrlovchi o'qituvchilar rivojlantirishi lozim. Biroq bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini o'quvchilarda ijodkor shaxsni rivojlantirish bo'yicha ishlari samarali kelishini ta'minlovchi metodik bilimlar bilan qurollantirish o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik tayyorlashning juda muhim va istiqbolli qismi sanaladi.

G.L.Lukankin bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini metodik tayyorlash amaliy yo'naltirilgan bo'lishi kerakligi haqida fikrni qo'llab quvvatlaydi. Bunda olim boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlash masalasini hal etishda talabalar o'qiydigan fanlar sonini oshirish yo'lidan emas, balki ta'lim va bo'lajak o'qituvchining mustaqil ishlarini samarali tashkil etishni individuallashtirish yo'lidan borish kerakligini, ya'ni ommaviy, yalpi ta'limdan individual yondashuvni kuchaytirish zarurligini qayd qiladi [8]. Sh. S. Sharipovning o'z ilmiy ishlarida kreativ axborot muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash muhim ekanligini va metodik tayyorlangan o'qituvchilar innovatsion rivojlangan bo'ladi va ta'lim siyosatining yangi yo'nalishlariga ham moslashuvchan bo'lishini ta'kidlab o'tadi. Olim ilmiy ishlarida tahsil oluvchini qanday o'qitish yemas, balki qanday o'qishga o'rgatish kerak, degan g'oyani ilgari surgan [12]. N.L.Stefanova o'z tadqiqot ishida talabalar – bo'lajak matematika o'qituvchilarini metodik tayyorlash mazmunini yoritib bergan. Muallifning fikricha, unga nafaqat o'quv fani bo'yicha bilimlar balki ushbu bilimlar qo'llaniladigan turli faoliyat turlari ham kiritilishi lozim.

O'rganishlarimiz natijasi shuni ko'rsatdiki B.S.Abdullaeva ilmiy ishlarida boshlang'ich sinf o'qituvchisi va uning kasbiy kompetentligi xususida quydagi mulohazalar keltirilgan: "Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy salohiyati va ma'lumot darajasi, bolalar psixologiyasi, hozirgi zamon boshlang'ich ta'lim metodikasini bilishi boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida zaruriy ko'nikmalarni shakllantirish, boshlang'ich ta'lim sifat samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish, o'qitishning zamonaviy vositalarini amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq" [5].

Yuqoridardagi fikr mulohazalardan shu narsa ma'lumki, boshlang'ich sinf o'qituvchisining yangi darsliklarga kasbiy kompetentligini rivojlantirish muhim jarayon hisoblanadi. Shuningdek, bugungi kunda ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalar asosida innovatsion darslarni tashkil etish juda muhim hisoblanadi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, o'quvchilarni mustaqil bo'lishiga o'rgatibgina qolmay, balki o'rganayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topib, mustaqil bajarib-o'rganib, xulosa chiqarish va tahlil qilish imkoniyatlarini beradi. Bunday pedagogik jarayonda

o'qituvchi o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida bilim olishiga texnologiyalarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor bermog'i lozim. Yuqoridagi mulohazalar o'z navbatida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirishda zamonaviy yondashgan holda o'quvchilarni tayyorlashga o'rgatishda o'z samarasini beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirishda albatta fanlararo integratsiyaga alohida e'tibor qaratish alohida ahamiyatga ega va muhim jarayon hisoblanadi. Fanlarni o'qitishda kasbga yo'naltirish, fanlar integratsiyasini amalga oshirish va talabalarning ilmiy tayyorgarligini ilmiy metodik tayyorgarlik bilan uyg'unlashtirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi ustida ishlash jarayonida talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar berish bilan cheklanib qolmay o'rganilgan bilimlarni amaliy jarayonda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini ham shakllantirib borilishiga alohida ahamiyat berish lozim. Shuni inobatga olgan holda bugungi kunda boshlang'ich ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun maktablarda 4+2 amaliyot jarayonlari tashkil etilishi ham maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, boshlang'ich ta'lim fanlarini amaliy o'rgatish, muntazam va izchil o'rgatish, namunalar va maxsus mashqlar asosida o'rgatish, turli xatolarning oldini olish va ularni to'g'rilash orqali bajarish kabi o'z ustida ishlovchi amaliy vazifalarni bajarish orqali singdirib borish muhim xisoblanadi. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, barcha o'quv fani dasturidagi mavzularni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradigan, mustaqil fikr yuritish, fikrini erkin ifodalash, boshqalar fikrini tinglash, mulohaza yuritish, ulardan eng muhimlarini ajrata olish, o'z fikrini ilgari surish, uni dalillash, umumlashtirish va xulosalashga o'rgatish, o'qituvchining til materialidan foydalanishga qiziqish uyg'otish, unda amalda foydalanish ehtiyojini yuzaga keltirish hozirgi kun talabi sifatida o'rganilmoqda.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fanlarni o'qitish jarayonidagi vazifalari quyidagilar:

- fan-o'quvchini fikr yurita olishga undashi kerak;
- o'zgalar fikrini anglashga o'rgata olishi muhim;
- o'z fikrini og'zaki hamda yozma ravishda ravyon qila olishga yo'naltirishi;
- ta'lim falsafasi va tarixi tomonlama kompetentli bo'lishi va fan doirasida mustahkamlangan bilim, ko'nikma, malaka tushunchalariga izoh bera olish zarur. Mazkur vazifalarni boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shakllantirilishi bevosita o'quvchilarni kelajakda bilimli va intellektual rivojlangan kadrlar bo'lib yetishida o'z samarasini ko'rsatadi.

O'qituvchining kasbiy mahorati turli xil pedagogik faoliyat turlarini o'zlashtirish darajasi va usuli bilan belgilanadi. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchining uslubiy va matematik tayyorgarligini takomillashtirishning psixologik asosi o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyatini taqsimlash bilan o'rganishga faoliyatga asoslangan yondashuvdir. Ish dasturidagi tadbirlar quyidagilardan iborat:

- 1) o'quv maqsadlari (talabalarining harakatlarida ifodalangan),
- 2) o'quvmazmuni, shu jumladan ularni hal qilish uchun tegishli harakatlarni bajarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'quv-uslubiy vazifalar
- 3) o'quv jarayoni, uning asosiy tarkibiy birligi o'quv vazifalarini hal qilishdir. O'qituvchining rivojlanishi uning bilim darajasining oshishi bilan belgilanadi. Talabalarga ta'lim berishning differentsial yondashuvi har qanday ma'lumot birligini o'zlashtirish darajalari bilan belgilanadi: 1-daraja (tushunilgan, yodlangan, takrorlangan) - minimal; 2-bosqich (standart vaziyatda o'rganilgan qo'llaniladi) - majburiy; 3-daraja (nostandart vaziyatga o'rganilgan) - imkoniyatlar darajasi; 4-daraja (nostandart muammoni hal qildi) - ijodiy.

Dars o'tish metodikasini tanlash juda muhim va ahamiyatli jarayon hisoblanadi, darsni zamonaviy axborot texnologiyalari orqali tashkil etish zamonaviy axborot vositalari (kompyuter, prorektor..) ni qo'llash darsni a'lo darajada o'tishni har doim xam ta'minlamaydigan jarayon hisoblanmaydi. Ammo ushbu vositalarsiz dars samarali bo'lmaydi degani emas, agar boshlang'ich sinf o'qituvchi dars o'tish metodikasini to'g'ri tanlasa bitta oddiy dars va bo'r orqali ham samarali darsni tashkil etish mumkin. Boshlang'ich sinf o'qituvchi shunday bo'lishi kerakki, qo'lidagi bor narsalardan foydalanib zo'r qilib darsni tashkil qila oladigan bo'lishi lozim. Bugungi kunda olib borilayotgan zamonaviy pedagogik o'qituvchilar uchun olib borilayotgan ishlar shuni ko'rsatadiki, o'zidagi bor narsalardan foydalangan holda darsni sifatli va a'lo darajada tashkil qilishi mumkin.

Hozirgi vaqtda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari metodik tayyorgarligini takomillashtirishda, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z o'rnida

foydalanish bilan bir qatorda bugungi kunda zamonaviy axbarot texnologiyalardan foydalanish, xalqaro baholash dasturlari bilan ham chambarchas bog'liq hisoblanadi. Bu, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish jarayonida innovatsion ta'lim jarayonini tashkil etuvchi o'quvchi va o'qituvchi shaxsiga o'quv faoliyati sub'ekti sifatida yondashish; o'qituvchi va o'quvchining ta'lim jarayoniga ijodiy yondashuvini o'stirib, rivojlantirib borish; o'qituvchilarning fanlarni o'qitishni takomillashtirilgan an'anaviy va noan'anaviy shakl, metod va vositalaridan foydalanish ko'nikmasi va malakasini oshirish; dars loyihasining har bir bosqichi ustida ishlashni o'rgatish; o'quvchilarning fanlarni amaliy o'zlashtirishlari uchun mashq topshiriqlarini bajarish, ta'lim usullarini rivojlantirish;

yondashuv sifatida xalqaro baholash dasturi asosida o'qitishga asoslangan metodikaning yangi shakl, vositalaridan foydalanishda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bugungi kun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga faqatgina tayyor bilimlarni beribgina qolmay, ularga elektron axborot resurslardan foydalanishni va xalqaro baholash dasturlari asosida o'quvchilar savodxonligini baholashga o'rgatish muhim masalalardan hisoblanadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosi bo'yicha o'tkazilgan ilmiy ishlar tahlili quyidagilar vazifalar bajarilishini o'z ichiga oladi.

Tavsiyalar:

bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning individual qobiliyatlari va imkoniyatlariga yo'nalganlik hisobiga boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishning ijtimoiylashuv jihatlarini amalga oshirishni yo'lga qo'yish;

- ham mazmuni, ham faoliyat metodlariga ko'ra oliy ta'lim muassasalari o'qitish boshlang'ich sinflarda ona tili metodikasi fanini o'qitishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish uchun yuqorida qayd etib o'tilgan barcha nazariy asoslar, fikrlarni inobatga olib, ta'lim jarayonida ta'lim mazmuni, o'rgatish, o'rganish bir-biri bilan uzviy aloqada shuning uchun ulardan hech birini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda yangi avlod darsliklari o'zining murakkabligiga ega bo'lib, darslarni zamonaviy metodlardan foydalanib tashkil etish o'qituvchidan yuqori kasbiy komponentlikni tashkil etadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish uchun yuqorida qayd etib o'tilgan barcha nazariy asoslar, fikrlarni inobatga olib, ta'lim jarayonida ta'lim mazmuni, o'rgatish, o'rganish bir-biri bilan uzviy aloqada shuning uchun ulardan hech birini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Omonova, D. (2022). LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA MEDIA TA'LIM VOSITALARDAN FOYDALANISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 182-183.
2. Omonova, D. N. Q. (2021). The Linguistic competence in language teaching based on Integrative Approach. In World science: problems and innovations (pp. 213-215).
3. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosining pedagogik zaruriyati Abduraxmonova N.N.
4. Suyunova H.A. "Til ta'limida integrativ yondashuvni tashkil etishda sayohat darslarining ahamiyati" // O'zMU Xabarlar. – № 1/2/1, Toshkent, 2020. – B. 147-152.
5. Abdullayeva M. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning pedagogik asoslari // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2016. – № 6. – B. 38-41.

ARIFMETIK MASALALAR USTIDA ISHLASHDA KOMPINENTSIYAVIY YONDASHUV

Qosimova Mavlyuda Muhammadovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang 'ich ta'lim kafedrası dotsenti
<https://orcid.org/0000-0002-2909-6216>

Annotatsiya: Bu maqolada boshlang 'ich o'quvchilariga arifmetik masalalarni yechishga o'rgatishda kompetensiyaviy yondashuv usullari yoritilgan

Tayanch so'zlar: masala, arifmetik masala, arifmetik amal, misol, topshiriq, kompetensiya, fanga oid kompetensiya

КОМПИТЕНТЦИОННЫЙ ПОДХОД В РЕШЕНИИ АРИФМЕТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Qosimova Mavlyuda Muhammadovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang 'ich ta'lim kafedrası dotsenti

Аннотация: В данной статье описаны методы компетентностного подхода в обучении учащихся младших классов решению арифметических задач.

Ключевые слова: задача, арифметическая задача, арифметика, пример, задание. компитентция

A COMPENTIONAL APPROACH IN WORKING ON ARITHMETIC PROBLEMS

Qosimova Mavlyuda Muhammadovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang 'ich ta'lim kafedrası dotsenti

Annotation: This article describes methods of competence approach in teaching elementary students to solve arithmetic problems.

Keywords: matter, arithmetical task, arithmetical action, example, task, competence

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'qitishning asosiy mohiyati kasbga yo'naltiruvchi fanlardan tashkil qilingan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kelgusi kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirish sanaladi. O'quvchilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zaruriy tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. O'quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar uch darajaga ajratiladi: tayanch kompetensiyalar; umumiy (predmetli) kompetensiyalar; xususiy kompetensiyalar.

Boshlang 'ich sinf matematika darslarida masala yechish jarayonida kompetensiyaviy yondashuv uchun qulay vaziyat hisoblanadi. Masala yechish jarayonida:

arifmetik amallarning ma'nosini chuqur tushuntirishga, amallar xossalarining mohiyatiga to'la yetishiga ko'maklashadi;

o'quvchilar tafakkurini hayotiy faktlar bilan boyitadi, chunki masalada hayotiy haqiqat aks ettiriladi;

o'quvchilarda matematik tilni shakllantiradi. O'quvchi istalgan matematik ifoda, topshiriq, matnga qarab uning talabini sharhlab bera oladigan bo'ladi;

o'quvchida mantiqiy tafakkur rivojlantiriladi;

istalgan masala tarbiyaviy ahamiyatga ega. U hayot taraqqiyoti dinamikasini ochib beradi; masala yechish jarayonida o'quvchilarning kreativligi oshadi

masala yechish borasida o'quvchilarda fanga nisbatan qiziquvchanlik, mustaqillik va erkin fikrlash rivojlantiriladi;

istalgan arifmetik masala nazariya bilan amaliyotini bog'lash borasidagi asosiy vositadir;

masala yechish jarayonida o'quvchilarda ijodiy fikrlash shaklanadi, hayotiy voqelikni tassavvur qila oladi;

Yuqorida qayd etilganlarning boshlang'ich sinflar uchun ahamiyatini to'ldirib, arifmetik masala deganda shunday savolni tushunmoq kerakki, masala shartida berilgan sonni faktlar ustida arifmetik amallar bajarilib undagi noma'lum topiladi, deb ta'rif berish mumkin. Masala savoliga javob uni yechib topiladi. Yechish deganda masalada berilganlar bilan izlanayotgan miqdor o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash tushuniladi.

Shu munosabat bilan istalgan arifmetik masalani uch qismga bo'lish mumkin:

Masalaning sharti bilan.

Undagi sonli faktlar.

Masalaning savoli

Yuqorida keltirilgan barcha argumentlar boshlang'ich sinfda matematika o'qitishda o'qituvchi, arifmetik masalalar yechishga jiddiy e'tibor bilan qarashi kerakligini va maktabda butun matematika kursini o'zlashtirish ishi arifmetik masalalarga qaratilib ko'rilishi zarurligini ko'rsatadi.

Shunday savol tug'iladi, arifmetik masala bilan misol o'rtasida qanday farq bor?

Misol bu sonli ifoda bo'lib, unda amallar va ularning bajarilish tartibi amal belgilari orqali berilgan bo'ladi. Ammo har qanday sharti, sonli faktlari va savoli bo'lgan matn masala bo'la olmaydi. Bunda ham o'ziga xos talablar mavjud.

Kompetitsiyaviy tondashuv asosida tuzayotgan masala o'z mazmuni bilan o'quvchilarga yaqin va tanish bo'lib, u o'quvchini o'rab olgan hayot voqealarini o'zida aks ettirishi, kerak. Tuzilishi jihatdan oddiy, tushunarli, iloji boricha qisqa matnli bo'lishi kerak.

Sonli faktlar hayotiy, real, imkoniyat chegaramizga sig'adigan, mantiqan to'g'ri tanlangan va taraqqiyot dinamikasini ochib beradigan bo'lishi kerak.

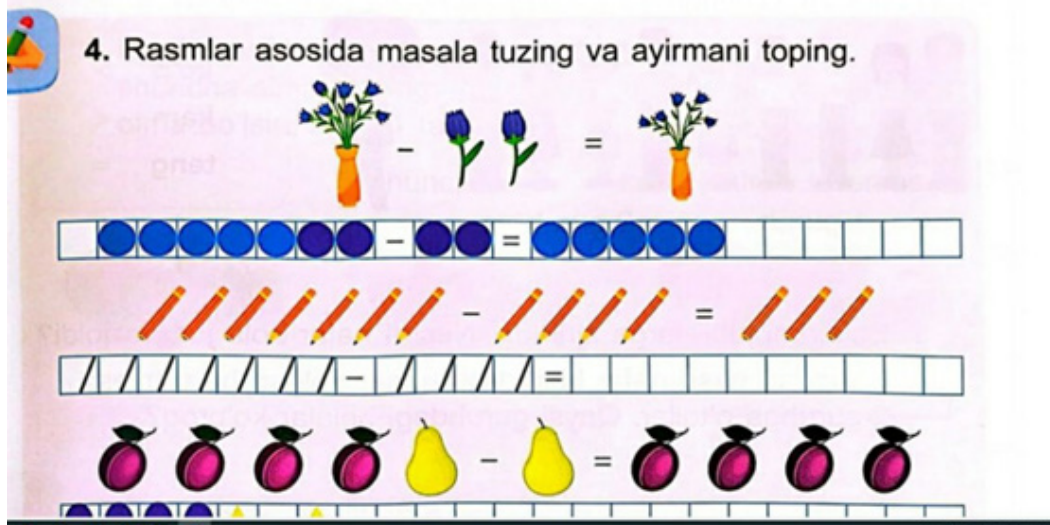
Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilganimizda 1-sinfning 26- betidan oshkormas holda masala tuzishga o'rgatiladi.

Sinf matematika 26-bet 1-masala (2023 yil) orqali rasmga qarab masala tuzadi va qoldiqni topadi.

Darslikning 27- betida berilgan bu masalani ekranda qo'yib sinf jamoasi bilan birga masala tuzish taklif qilinadi. Ekrandagi rasmlarni idrok qilgan holda masala tuzishadi va uni yechishadi. Shu jarayonda tasvir bo'yicha taqqoslash solishtirish metodlarini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Masalalarni o'quvchilarga tushuntira olish o'qituvchining mahoratiga bog'liq bo'ladi. O'qituvchi esa kuchli bilim va metodik mahoratga ega bo'lgan, bolalarni chin dildan sevuvchi inson bo'lishi kerak.

Masala tushunchasiga oshkor holda 1-sinf II-qism 1- darsdan boshlab beriladi.

Masala tuzish ishi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ancha murakkabligini unutmaslik kerak. Chunki bolalar masala tuzayotganda kerak bo'lgan miqdorlar sonini, ularni bir-biriga bog'lashni hali yaxshi bilishmaydi. Masalaga savol qo'yishda qiynalishadi. Shuning uchun avval o'qituvchining o'zi masalaning qanday yuzaga kelishini amaliy tarzida tuzib ko'rsatadi.

Masalan, I sinfda noma'lum qo'shiluvchini topishga doir masala "Stolda 29 ta daftar yotibdi. 12 tasi katakli daftar, qolganlari esa bir chiziqli daftar. Nechta daftar bir chiziqli?" yechilsa, unda o'quvchilar ko'z o'ngida shunga o'xshash quyidagicha masalani tuzib ko'rsatish mumkin.

O'qituvchi stoliga bir qancha daftar qo'yadi. Bir o'quvchiga shu daftarlar ustiga yana ikkita daftar qo'shishni aytadi. So'ngra hamma daftarlar sanaladi va oldin stol ustida nechta daftar bo'lganligini aniqlash maqsadida masala tuziladi va yechiladi. Yoki noma'lum kamayuvchini topishga doir masala "Zarinada bir nechta daftar bor edi. U o'rtog'iga ikkita daftarini berganidan keyin uning 9 ta daftari qoldi. Zarinada nechta daftar bo'lgan?" yechilgach, noma'lum ayriluvchini topishga doir "Do'konda 100 dona changyutgich bor edi. Bir nechta changyutgich sotilgan keyin 91 ta changyutgich qoldi. Nechta changyutgich sotib yuborilgan?" degan masala 2-sinf 47 betdagi 4 –masalani yechilgandan keyin berolsa maqsadga muvofiqdir. Keyinchalik rangli rasmlar yuzasidan masalalar tuzish, tuzdirish orqali bu kabi ijodiy ishlar kengayib boradi. Masala tuzish uchun rasmlarda berilgan ma'lumotlar o'quvchilarga ancha tanish bo'lib, bunda o'quvchilarning asosiy vazifasi rasmini "o'qib" unga savol qo'yishdan iborat bo'ladi..

Masalan, 2 ta likopcha tasvirlangan.

1-likopchada 3 ta olma bor. Ikkinchi likopchada 2 ta olma bor.

Shu rasm asosida masala tuziladi: "Bir likopchada uchta olma, ikkinchi likopchada 2 ta olma bor. Ikkala likopchada nechta olma bor?"

Masalalar tuzishda bolajonlarni mehnatsevarlikka o'rgatish, kasbga yo'naltirish maqsadida 57 betdagi 1- masalani " Bir matodan kastyumga 30m, shimga 24 m, nimcha tikishga kastyum bilan shim uchun qancha mato ketgan bo'lsa, shundan 34 m kam mato ishlatildi. Nimcha tikish uchun qancha mato ishlatilgan?" ko'rinishdagi masala yechgach, darhol sinf hayotidan shunga o'xshash masala tuzishhilarni tikuvchilik kasbiga qiziqtirish mumkin orqali o'quvc mumkin.

Matematikani hayot bilan bog'lashda predmetlar aro bog'lanish ham katta ahamiyatga ega. Masalan, tabiatshunoslik darslarida hosil qilgan gorizont tomonlari bo'yicha mo'ljal ola bilish malakalarini mustahkamlash maqsadida ushbu mazmundagi harakatga doir masalalarni yechtirish va tuzdirib yechtirish mumkin.

Aeroportda bir vaqtda g'arbiy va sharqiy yo'nalishda 2 ta samolyot uchdi. Ulardan birining tezligi soatiga 600 km, ikkinchisi esa 720 km. 3 soatdan keyin samolyotlar bir-biridan qancha uzoqlikda bo'lgan?

Yoki qishloq xo'jaligi materiali asosida ham ko'plab masalalar tuzish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari har bir ishga sidqidildan yondashib, havas bilan kirishadilar, lekin ular o'z faoliyatlarida ba'zi bir qiyinchiliklarga duch kelib ishning uddasidan chiqqa

olmasalar, ularning qiziqishi keskin pasayib ketishi mumkin. Natijada o'quvchilarda o'z qobiliyatiga ishonmaslik, loqaydlik kabi salbiy holatlar yuzaga keladi.

Bunday holatlarni oldinini olish uchun o'qitish metodlaridan mahorat bilan foydalanish va o'quvchilarga nisbatan samimiy munosabatda bo'lishi kerak.

Ishni shunday tashkil etmoq kerakki o'quvchi har doim ishdan qoniqsin, quvonib xursand bo'lib yursin.

Shuning uchun ham ishga ijobiy yaqinlashib dars paytida turli matematik materiallardan, matematik maqol va topishmoqlardan unumli foydalanish kerak.

Ayniqsa, ijodiy fikrlashga qaratilgan o'yinlardan foydalanish har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisining ishchanligiga, ijodkorligiga bog'liqdir.

Masalan, Anvar o'rdak bilan qo'ylarni boqib yurar edi. Vali undan: "Sen nechta o'rdak va qo'y boqib yuripsan?" - deb so'radi. "hamma o'rdak va qo'ylarning boshlari 30 ta, oyoqlari esa 84 ta. Qani o'zing o'ylab ko'r-chi?" - dedi Anvar. Lekin Vali topa olmadi. Qani bolajonlar siz Valiga yordam bering-chi? (Anvar 12 ta qo'y va o'rdak boqib yuribdi).

Masalalar yechishga ijodiy yaqinlashishni yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi ishlarni bajarish mumkin:

Tayyor shart asosida masala tuzib yeching.

Bor edi – 30 ta va 9 ta konfet

Olindi – 26 ta konfet

Qoldi - ?

Ifodalar bo'yicha masalalar tuzib yechish.

32:4+32 b) (32-4)+32

Jadval bo'yicha masalalar tuzing va ularni yeching.

Bor edi Jo'natishdi Qoldi

140 ta yashik ? 15 ta yashik

2 ? 23 ta yashik 8 ta yashik

3 100 ta yashik 52 ta yashik ?

O'quvchilar sodda arifmetik masalalar yecha boshlagandan boshlab, I sinfda teskari masala to'g'risida dastlabki tushunchaga egalar. Masalan, jadval asosida to'g'ri va teskari masala tuzib yeching.

1 ta yashikdagi olmaning og'irligi Yashiklar soni Hamma yashiklarning og'irligi

1 6 kg 3 ta ?

2 6 kg ? 18 kg

3 ? 3 ta 18 kg

Jadvalda tasvirlanganidek, har bir soda masaladan 2 ta teskari masala tuzish mumkin. Bunda teskari masalalarning soni, amaldagi komponentlari sonidan kelib chiqadi. Murakkab arifmetik masalalar to'g'rida gapirganda teskari masalalar soni masalada berilgan sonli faktlar miqdoridan kelib chiqadi. Chunki birinchi berilgan to'g'ri masalani yechib, uning javobini kelgusi masalalarda ishlatish, har bir berilgan sonli faktni noma'lum deb olib, teskari masala tuzish va uni yechish mumkin.

Teskari masalalar tuzib, uni yechish o'quvchiga zavq bag'ishlaydi. Oldingi masalani to'g'ri yechganiga ishonch hosil qildiradi. O'z qobiliyatiga tayanib ish qilishga undaydi, fanga qiziqishi oshadi. Fikrimizni quyidagi masala bilan asoslaymiz:

Ombordan magazinga har birida 6 kgdan olma bo'lgan 4 yashik va 8 kg nok bo'lgan 1 ta yashik jo'natildi. Hammasi bo'lib necha kg meva jo'natilgan?

Ushbu masalaga qisqacha shartni tuzamiz:

Olma - 6kgdan 4 yashik

Nok - 8 kgdan 1 yashik

Hammasi - ?

Yechim: $6 \cdot 4 + 8 \cdot 1 = 24 + 8 = 32$ kg

Javob: 32 kg.

1-teskari masala quyidagicha bo'ladi:

Olma -? 4 yashik

Nok -8kgdan 1 yashik

Hammasi- 32kg

Qisqa shartga ko'ra bolalarga masala tuzish taklifi kiritiladi va shu taklif asosida bolalar 1-teskari masalani tuzadilar. Bu teskari masalaning yechimi quyidagicha: $(32-8*1):4=6$ kg.

2-teskari masala:

Olma - 6kg , 4 yashik

Nok - ? 1 yashik

Hammasi- 32 kg

Yechish: $(32-6*4):1=8$ kg

Javob: 8 kg.

3-teskari masala:

Olma- 6kgdan ? yashik

Nok - 8kgdan 1 yashik

Hammasi - 32 kg

Yechish: $(32-8*1):6=4$

Javob: 4 yashik

4 –teskari masala:

Olma – 6 kgdan 4 yashik

Nok – 8kgdan ? yashik

Hammasi 32 kg

Yechish: $(32-6*4):8=1$

Javob: 1 yashik

Masalalarga nisbatan bunday yondashish o'quvchilarga matematik tilni rivojlantiriladi, ularda nutq madaniyatini o'stiradi. O'quvchilar bir masaladan bir necha masala matnini tuzadi va uni yechadi.

Foydalangan adabiyotlar

Qosimova, M. M., & Usmonova, Z. U. (2022). BOSHLANG'ICH SINFDAMATEMATIKA O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TEJAMKORLIK KO'NIKMASINI TARKIB TOPTIRISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 75-77.

Qosimov, F. M., & Qosimova, M. M. (2022). MATEMATIKADAN IJODIY O'QUV TOPSHIRIQLARINING METODIK XUSUSIYATLARI. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(2), 206-211.

Qosimov, M. F., & Kasimov, F. F. (2021). Methods of teaching to solve non-standard problems. Middle European Scientific Bulletin, 11.

Muhammedovich, Q. F., & Muhammedovna, Q. M. (2022). BOSHLANG'ICH SINFDAMATEMATIKA O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TEJAMKORLIK KO'NIKMASINI TARKIB TOPTIRISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 75-77.

QOSIMOVA, M. (2020). ON SOME TYPICAL PROBLEMS TO BE SOLVED IN PRIMARY SCHOOLS: ON SOME TYPICAL PROBLEMS TO BE SOLVED IN PRIMARY SCHOOLS. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2(2).

Muhammedovich, Q. F., & Muhammedovna, Q. M. (2022). BOSHLANG'ICH SINFDAMATEMATIKA O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TEJAMKORLIK KO'NIKMASINI TARKIB TOPTIRISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 75-77.

Kasimov, F. M., & Qosimova, M. M. TECHNOLOGY OF WORK ON COMPARISON TASKS.

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI MODELLASHTIRISH

Raximova Nargiza Mexriddinovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-6700-0686>

Annotatsiya. Modellar turli maqsadlar uchun yaratilgan (o'rganilayotgan jarayonlarni tahlil qilish, yangi g'oya, usul, tizimni tekshirish yoki namoyish qilish; voqelikni o'rganish va o'zgartirish, prognozlash vositasi sifatida) va aniq va ixcham shaklda o'rganilayotgan tizim, jarayon, g'oyaning xususiyatlari; ob'yektning aloqalari va munosabatlarini muhim narsalarni olish imkonini beradi. V.V. Davydovning so'zlariga ko'ra, modelda o'rganilayotgan ob'yektning tasviri mavjud bo'ladi. Modellashirilgan tizimni tavsiflash xususiyatiga ko'ra, tuzilmani modellashirish (tuzilmaviy modellar) va unda sodir bo'ladigan jarayonlarning ishlashini modellashirish (oqim yoki jarayon modellari) mavjud. Ikkinchi muammoni hal qilish uchun matematik modellashirish eng samarali hisoblanadi. Modellashirish mavhumlik va ideallashtirishdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Asl nusxaning muhim xususiyatlarini aks ettirgan holda, model abstraksiyani amalga oshirishning o'ziga xos shakli sifatida ishlaydi. Modellashirishning model va haqiqat o'rtasidagi muvofiqlik yutug'i sifatida samaradorligi gumanitar fanlar modellarining muhim xususiyati - noaniqlik bilan murakkablashadi. E.N. Gusinskiy ijtimoiy-gumanitar tizimlarning xususiyatlarini o'rganar ekan, ular doimo ongli va ongsiz motivlarga ega ekanligini ta'kidlaydi, nafaqat o'tmish tajribasi bilan belgilanadi, balki hozirgi muhitga, tashqi muhitga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. A.N. Daxin gumanitar tizimlarni modellashirishning murakkabligini ta'kidlaydi, chunki ular tizimni tashkil etuvchi aniq komponentlarga ega emas - komponentlarning har biri «vaqt o'tishi bilan» pedagogik bifurkatsiya nuqtasiga aylanishi va maqsadlarni belgilash va o'qitish texnologiyasini loyihalashda ustunlik qilishi mumkin [6;3-b].

Ushbu maqolada mantiqiy masalalarni modellashirish, uni qo'llash zarurati, ta'lim mazmunining xilma-xilligi va ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablarning ortishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Model, modellashirish, kognitiv, masala yechimi, Mantiqiy fikrlashni modellashirish.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ

Рахимова Наргиза Мехриддиновна

Преподаватель кафедры начального образования Бухарского государственного педагогического института

Абстрактный. Модели создаются для различных целей (анализ изучаемых процессов, проверка или демонстрация новой идеи, метода, системы; для изучения и изменения действительности, как средство прогнозирования) и в четком и кратком виде изучаемая система, процесс, характеристики идеи; позволяет получить важные сведения о связях и отношениях объекта. В.В. По словам Давыдова, модель будет содержать изображение изучаемого объекта. По характеру описания моделируемой системы различают моделирование структуры (структурные модели) и моделирование функционирования происходящих в ней процессов (потокосные или процессные модели). Для решения второй задачи наиболее эффективным является математическое моделирование. Моделирование предполагает использование абстракции и идеализации. Отражая существенные черты оригинала, модель выступает своеобразной реализацией абстракции. Эффективность моделирования как достижения согласованности между моделью и реальностью осложняется неопределенностью, важной особенностью моделей гуманитарных наук. Е. Н. Гусинский, изучая особенности социальных и гуманитарных систем, подчеркивает, что они всегда имеют сознательные и

неосознанные мотивы, они определяются не только прошлым опытом, но и многими факторами, влияющими на текущую среду и внешнюю среду. А.Н. Дахин подчеркивает сложность моделирования гуманитарных систем, поскольку они не имеют четких компонентов, составляющих систему - каждый из компонентов может «со временем» стать точкой педагогической бифуркации и доминировать в проектировании целей и технологии обучения.

В данной статье говорится о моделировании логических задач, необходимости его применения, разнообразии образовательного содержания, повышении требований к качеству образования.

Ключевые слова. Модель, моделирование, познавательное, решение задач, Моделирование логического мышления.

MODELING OF LOGICAL THINKING IN PRIMARY CLASS MATHEMATICS LESSONS

Rakhimova Nargiza Mekhriddinovna

Teacher of the Primary Education Department of the Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. Models are created for various purposes (analysis of the studied processes, verification or demonstration of a new idea, method, system; to study and change reality, as a means of forecasting) and in a clear and concise form the studied system, process, characteristics of the idea; allows you to get important things about the connections and relations of the object. V.V. According to Davydov, the model will contain an image of the studied object. According to the nature of the description of the modeled system, there are modeling of the structure (structural models) and modeling of the operation of the processes occurring in it (flow or process models). To solve the second problem, mathematical modeling is the most effective. Modeling involves the use of abstraction and idealization. Reflecting the essential features of the original, the model acts as a kind of implementation of abstraction. The effectiveness of modeling as an achievement of consistency between model and reality is complicated by uncertainty, an important feature of models in the humanities. E. N. Gusinsky, studying the characteristics of social and humanitarian systems, emphasizes that they always have conscious and unconscious motives, are determined not only by past experience, but also are influenced by many factors of the current environment and the external environment. A.N. Dakhin emphasizes the complexity of modeling humanitarian systems, because they do not have clear components that make up the system - each of the components can «over time» become a pedagogical bifurcation point and dominate the design of goals and teaching technology.

This article talks about the modeling of logical issues, the need for its application, the diversity of educational content, and the increase in requirements for the quality of education.

Keywords. Model, modeling, cognitive, problem solving, Modeling logical thinking.

KIRISH. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 9 iyul kuni “Matematika ta’limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror ni imzoladi [2]. Maktab o‘quvchilarining bilimi va ko‘nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o‘qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o‘quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, maktab ta’limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish maqsadida, shuningdek, 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq:

2022 — 2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur (keyingi o‘rinlarda — Rivojlantirish dasturi)ga muvofiq rivojlantirish dasturining asosiy yo‘nalishlari sifatida maktab ta’limiga ilg‘or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o‘quv dasturini to‘laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy

darsliklarni amaliyotga kiritish, jamiyatda o'qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag'batlantirish, o'qituvchi larning yoshlarga ta'lim va tarbiya berishdagi mas'uliyatini, doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish borasida birqancha harakatlar amalga oshirilmoqda [1].

METODLAR. Masala yechish va matematik modellashtirish. Masala yechish va matematik modellashtirish ikki asosiy usulni o'z ichiga oladi: matematik masalalarni yechish va haqiqiy dunyo muammolarini matematik usullardan foydalanib yechish. Ikkala jarayon ham matematik tahlil, mantiqiy fikrlash va modellashtirish ko'nikmalarini talab qiladi. Keling, ularni yanada chuqurroq ko'rib chiqamiz:

Masala yechish. Masala yechish jarayoni aniq matematik usullardan foydalanib ma'lum bir muammoni hal qilishni anglatadi. Bu quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Masalani tushunish: Masalani to'g'ri tushunish va uning asosiy maqsadlarini aniqlash zarur. Masalan, tenglama yoki ifodaning qanday ishlashini tushunish.

2. Matematik modellar yaratish: Masalani matematik modellashtirish orqali tushunishga harakat qilish.

Masalan, biror muammo uchun tenglamalar yoki grafiklar yaratish.

1. Yechimni tanlash: Masalani yechish uchun kerakli usul yoki algoritmnini tanlash. Bu algebraik usullar, geometriya, statistik tahlil va boshqalar bo'lishi mumkin.

2. Yechimni amalga oshirish: Tanlangan usul yoki algoritmnini amalda qo'llash va natijani hisoblash.

3. Natijani tekshirish: Yechimning to'g'riligini tekshirish va zarur bo'lsa, hisob-kitoblarni qayta ko'rib chiqish.

Matematik modellashtirish. Matematik modellashtirish real dunyo muammolarini matematik usullar yordamida tahlil qilish va yechish jarayonidir. Bu quyidagi qadamlarni o'z ichiga oladi:

1. Muammoni aniqlash: Real dunyodagi muammoni yoki jarayonni aniqlash va uning matematik ifodasini yaratish.

2. Matematik modelni yaratish: Muammoni matematik modelga aylantirish. Bu uchun tenglamalar, funksiyalar yoki statistik modellar yaratish mumkin.

3. Modelni tahlil qilish: Yaratuvchi matematik modelni tahlil qilish va uning to'g'riligini tekshirish. Masalan, model natijalarini haqiqiy ma'lumotlar bilan solishtirish.

4. Modelni sozlash: Modelni haqiqiy ma'lumotlar bilan yanada moslashtirish va sozlash. Bu, odatda, modelning parametrlarini o'zgartirishni talab qiladi.

5. Modeldan foydalanish: Yaratilgan modelni haqiqiy muammoni yechishda qo'llash va natijalarini baholash. Matematik modellashtirish turli sohalarida, masalan, iqtisodiyot, muhandislik, biologiya, ijtimoiy fanlar va boshqalarda qo'llaniladi. U haqiqiy dunyo jarayonlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi va qaror qabul qilishda yordam beradi.

Singapur matematik savodxonligi global miqyosda yuqori baholanadi va bu mamlakatning ta'lim tizimining muvaffaqiyatli qismlaridan biridir. Singapur matematik ta'limi asosan quyidagi jihatlari bilan tanilgan:

Ta'lim dasturlari. Singapurning matematik ta'lim dasturi kuchli va tizimli tarzda ishlab chiqilgan.

O'quv dasturi matematik tushunchalarni chuqur o'rganishni va amaliy mashqlar orqali mustahkamlashni o'z ichiga oladi.

Dastur:

- O'rta matematikani kuchaytirish: O'quvchilar boshlang'ich sinflardan boshlab matematikani chuqurroq tushunishga qaratilgan.

- Muammolarni yechish strategiyalari: Muammolarni yechishda yaratish va analiz qilish, mantiqiy fikrlash va kreativ yondashuvlarga e'tibor qaratiladi.

O'qitish usullari. Singapur matematik ta'limida "Matematika 3D" metodikasidan foydalanadi:

- **Model-Diagramma (Model-Method):** O'quvchilarga matematik masalalarni vizual modellar orqali tushunishga yordam beradi. Masalan, "bar diagrammalari" masalalarni grafik

ko'rinishda ko'rsatish uchun ishlatiladi.

- Masala Yechish: O'quvchilarga har xil turdagi muammolarni yechishda yordam beradigan turli metodlar o'rgatiladi.

- Samarali O'qitish: O'qituvchilar samarali strategiyalar va innovatsion usullar yordamida o'quvchilarni matematikani yaxshi tushunishga rag'batlantiradilar.

Ta'lim tizimining yaxshi o'rganilgan tizimi. Singapur matematik ta'lim tizimi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- O'qituvchilarni tayyorlash: O'qituvchilar yuqori darajadagi tayyorgarlikdan o'tadilar va matematik ta'limda eng yangi metodlarni biladilar.

- Qo'llanma va resurslar: Singapurda matematik ta'lim uchun yaxshi ishlab chiqilgan qo'llanmalar, darsliklar va onlayn resurslar mavjud.

4. Xalqaro baholash. Singapur o'quvchilari, xususan, PISA (Programme for International Student Assessment) va TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) kabi xalqaro baholashlarda doimiy ravishda yuqori natijalarni ko'rsatadi. Bu natijalar Singapurning matematik ta'limidagi yuqori darajadagi sifatni tasdiqlaydi.

5. Innovatsiya va tadqiqot. Singapur matematik ta'limida doimiy ravishda innovatsiya va tadqiqotlar amalga oshiriladi. O'quv dasturlarini va o'qitish metodlarini yaxshilash uchun yangi usullar sinovdan o'tkaziladi.

6. Ta'limni individualizatsiya qilish. Singapurda o'quvchilarni individual ehtiyojlariga qarab qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Bu o'quvchilarning matematik ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi va har bir o'quvchining potensialini maksimal darajada ochishga imkon yaratadi.

Individual yondashuv: O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim usullari va qo'llab-quvvatlash mavjud. Bu har bir o'quvchining potensialini maksimal darajada ochishga yordam beradi. Masalan, Singapur matematikasi dasturlari:

- "My Pals Are Here!": O'quvchilarga matematik tushunchalarni qiziqarli va interaktiv tarzda o'rgatishga qaratilgan darsliklar seriyasi.

- "Singapore Math": Singapur matematikasi dasturlarini xalqaro miqyosda qo'llash va o'rgatish uchun ishlab chiqilgan qo'llanma va resurslar.

PISA tadqiqotlarida darsliklarimizdagi odatdagi matematik masala emas, balki biror kontekstda taqdim qilingan real hayotiy muammoli vaziyatlar beriladi. Eslatib o'tamiz, darsliklarimizdan o'rin olgan, odatdagi standart matematik masalada berilgan miqdorlar (ma'lumlar) va topish kerak bo'lgan noma'lum miqdor bo'ladi. Noma'lumni berilgan ma'lumlardan foydalanib topish talab qilinadi. Bunda berilganlar noma'lumni topish uchun yetarli bo'lib, ular kam ham bo'lmaydi, ko'p ham bo'lmaydi. PISA topshiriqlari esa matematik masala emas, u matematik masaladan oldin keluvchi bosqich – muammoli vaziyatning tavsifi (kontekst) dan iborat. Topshiriq kontekstida tasvirlangan muammoli vaziyatni mulohaza yuritish orqali o'rganib, uni matematik tilga o'girib ifodalash, ya'ni matematik masalaga keltirish kerak bo'ladi. Shundan keyingina masalani matematikani qo'llab yechishga kirishiladi.

Matematik savodxonlik – bir tomondan matematikani qo'llab masala yechishni, ikkinchi tomondan esa matematik mulohaza yuritishni nazarda tutadi. PISA tadqiqotlarida matematik mulohaza yuritishga muammoni yechish siklining muhim markaziy ahamiyatli jihati sifatida katta urg'u beriladi. Matematik savodxonlik o'quvchilarning matematik mulohaza yuritish asosida berilgan hayotiy vaziyatdagi muammoni "matematika tilida ifodalash (matematik modellash)", "matematikani qo'llash", "topilgan matematik yechimni berilgan muammoga nisbatan talqin qilish va baholash" kabi faoliyat turlarini o'z ichiga oladi. Quyida qisqalik uchun bu faoliyat turlarini "mulohaza yuritish", "ifodalash", "qo'llash" va "talqin qilish va baholash" deb yuritamiz.

Quyida boshlang'ich sinf matematika darsliklaridagi mantiqiy masalalarni qaraymiz:

Bu misolni ishlash uchun, ya'ni shu 2 ta savolga javob berish uchun bir nechta usullar, yo'llar bor. Ulardan biri jadval usulidan foydalanish, keyin shu jarayonning chiziqli funksiyasining formulasini tuzib bu savollarga javob topish mumkin. Quyidagicha kichik jadvalcha tuzib olamiz:

Nozim kitobni bir o'tirishda tugatish maqsadida soatiga 55 bet tezlikda o'qidi. U kitobni 4 soat davomida o'qiganidan keyin hali o'qilmagan 330 bet qoldi.

Kitob necha betdan iborat?

bet

Nozimning butun kitobni o'qib tugatishiga qancha vaqt ketgan?

soat

t (soat)	Qolgan betlar

t (soat)	Qolgan betlar
0	
1	
2	
3	
4	330

t (soat)	Qolgan betlar
0	550
1	495
2	440
3	385
4	330

Birinchi ustunga biz vaqtni “t” soatlarda hamda o'qilmay qolgan betlar “Qolgan betlar” bu shunchaki son qiymatlarda. Masalaga asosan Nozimning o'qish tezligi “soatiga 55 bet tezlikda”, bu degani o'qilmay qolgan betlarning soni har soatda kitob betlari 55taga kamayib boradi degani. Ikkinchi ma'lumot: u kitobni 4 soat davomida o'qiganidan keyin hali 330 bet qoldi. 4 to'g'ri keladigan qiymat jadvalda 330 ekan.

“0” ga to'g'ri keladigan qiymat bu kitobning umumiy betlari soni hisoblanadi, biz hali bilmaymiz umumiy sonini. Lekin biz orqadan hisoblaymiz, ya'ni 4soat o'qiganidan keyin 330bet qolyapti, 3 soat o'qiganidan 55 bet ortiq, ya'ni 385 bet, xuddi shu tarzda “0” soatgacha hisoblanganda:

t (soat)

Qolgan betlar

0550

1495

2440

3385

4330

Vaqt 0 bo'lgan paytda ,ya'ni hali kitob o'qilmagan paytda 550 betdan iborat bo'lgan.1-savolga javob topildi

Endi 2-savolga javob berishda ham: 4 va 330 qiymatlarga tayangan holda har bir soatga ko'paytirganda kitobning 55tadan beti kamayib boradi va 1-ustundagi qiymatlar 10soatga yetganda 2-ustundagi qiymat 0, ya'ni betlar tugaydi .2-savolga ham javob topildi . Ushbu usul orqali boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatish samaralidir.

Quyida boshlang'ich sinf matematika darsliklaridagi mantiqiy masalalardan namuna keltiramiz.

Ushbu masala va topshiriqlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil va ijodiy fikrlashga , mantiqiy va teran fikrlashlarida muhim ahamiyat kasb etadi

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

“O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni

“Matematika ta’limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori 2019-yil 9-iyul

Abdullaeva B.S., Saidova M.Zh., Dilova N.G. Methods of teaching mathematics. Textbook. 2021 - 300 H

4-sinf matematika darsligi. I.V Repyova .Novda Toshkent -2023

МОДЕЛИРОВАНИЕ УРОКОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Рузиева Майрам Амриловна

преподаватель Бухарского государственного педагогического института

Orcid: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-7505-7850>

Аннотация. Школьная программа отстает от науки и не может дать ученику весь нужный объем информации. К тому же ребенок запоминает далеко не все, что рассказывали на уроке. Университет дает более адекватные знания, но только в узкой сфере — данные могут устареть уже через несколько лет.

Оставаться образованным и разносторонним человеком поможет критическое мышление, умение пользоваться поисковыми сервисами, находить нужную информацию и отличать авторитетные источники от недостоверных.

Креативность — это способность посмотреть на проблему с другой стороны и предложить необычное решение.

Критическое мышление не появляется в один момент. Это не похоже на таблицу умножения, которую мы учим в школе раз и навсегда, — навык нужно вырабатывать систематически и намеренно.

Простыми словами критическое мышление — это умение сомневаться в любой полученной информации. Это еще и важный soft skill (гибкий навык), так как люди, способные мыслить критически:

- внимательны,
- видят причинно-следственные связи между явлениями,
- замечают ошибки в рассуждениях,
- умеют подбирать аргументы,
- легко доказывают свою точку зрения,
- могут подвергать сомнению даже собственные убеждения и ценности.

Такого человека сложно запутать — он замечает нестыковки, нарушения логики и манипуляции фактами.

Ключевые слова: технология, мысль, критическое мышление, аналитическое мышление, логическое мышление, творческое мышление, урок, навык.

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH DARSLARINI MODELLASH

Ruziyeva Mayram Amriloevna

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maktab o'quv dasturi fandan orqada qolib, o'quvchilarni barcha kerakli ma'lumotlar bilan ta'minlay olmaydi. Bundan tashqari, bola sinfda o'rgatilgan hamma narsani eslay olmaydi. Universitet ko'proq etarli bilim beradi, lekin faqat tor sohada - ma'lumotlar bir necha yil ichida eskirib ketishi mumkin.

Tanqidiy fikrlash, qidiruv xizmatlaridan foydalanish, kerakli ma'lumotlarni topish va nufuzli manbalarni ishonchsiz manbalardan ajratish qobiliyati sizga bilimli va ko'p qirrali shaxs bo'lib qolishingizga yordam beradi.

Ijodkorlik - muammoga boshqa nuqtai nazardan qarash va g'ayrioddiy yechim topish qobiliyati.

Tanqidiy fikrlash bir kechada yuzaga kelmaydi. Bu biz maktabda bir marta va umuman o'rganadigan ko'paytirish jadvallariga o'xshamaydi - ko'nikma tizimli va qasddan ishlab chiqilishi kerak.

Oddiy so'zlar bilan aytganda, tanqidiy fikrlash - olingan har qanday ma'lumotni shubha ostiga qo'yish qobiliyati. Bu ham muhim yumshoq mahoratdir, chunki tanqidiy fikrlashga qodir odamlar:

- diqqatli,
- hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini ko'rish;
- fikrlashdagi xatolarni sezish;
- argumentlarni tanlashni bilish;
- o'z nuqtai nazarini osongina isbotlash;
- hatto o'z e'tiqodlari va qadriyatlariga shubha qilishlari mumkin.

Bunday odamni chalkashtirib yuborish qiyin - u nomuvofiqliklarni, mantiqning buzilishini va faktlarning manipulyatsiyasini sezadi.

Kalit so'zlar: texnologiya, fikrlash, tanqidiy fikrlash, analitik fikrlash, mantiqiy fikrlash, ijodiy fikrlash, dars, mahorat.

MODELING LESSONS USING CRITICAL THINKING DEVELOPMENT STRATEGIES

Ruziyeva Mairam Amriloevna
Teacher at Bukhara State Pedagogical Institut

Annotation. The school curriculum lags behind science and cannot provide the student with all the necessary information. In addition, the child does not remember everything that was told in the lesson. The university provides more adequate knowledge, but only in a narrow field - the data may become outdated in a few years.

Critical thinking, the ability to use search engines, find the necessary information and distinguish authoritative sources from unreliable ones will help you remain an educated and versatile person.

Creativity is the ability to look at a problem from a different angle and offer an unusual solution.

Critical thinking does not appear in an instant. It is not like the multiplication table, which we learn at school once and for all - the skill must be developed systematically and intentionally.

In simple terms, critical thinking is the ability to doubt any information received. It is also an important soft skill, since people who are able to think critically:

- are attentive,
- see cause-and-effect relationships between phenomena,
- notice errors in reasoning,
- know how to select arguments,
- easily prove their point of view,
- can even question their own beliefs and values.

It is difficult to confuse such a person - they notice inconsistencies, violations of logic and manipulation of facts.

Key words: technology, thought, critical thinking, analytical thinking, logical thinking, creative thinking, lesson, skill.

Введения. Глава государства с первых дней своей деятельности на посту Президента уделяет особое внимание вопросам подготовки современных креативно мыслящих кадров, воспитания молодежи патриотичными и обладающими высокой духовностью личностями, а также совершенствованию системы образования для достижения этих целей.

Говоря о принимаемых в нашей стране мерах по реформированию системы школьного образования, стоящих в этой сфере актуальных задачах, Президент особо отметил слова Махмудходжи Бехбуди: “Школа – самая великая в мире обитель”, и подробно остановился на сути и значимости данного вопроса.

Действительно, исторический опыт развитых государств показывает, что направленные на изменение жизни общества реформы начинались прежде всего с модернизации системы образования, детских садов, школ, сферы воспитания в целом. Ибо, без изменения школ невозможно изменить человека, общество. А школа является фундаментом образования и воспитания, и учителя составляют его краеугольный

камень.

Как известно, в сложные годы переходного периода духовно-просветительская среда в школах оказалась уязвимой, снизились авторитет и престиж учительской профессии, ослабло внимание воспитанию педагогов новой формации, развитию педагогической науки, внедрению инновационных образовательных технологий, что привело к возникновению ряда серьезных проблем.

Методы. Надо сказать, что по поводу определения понятия «критическое мышление» существует большое разнообразие мнений и оценок: с одной стороны, оно ассоциируется с негативным, отвергающим, так как предполагает спор, дискуссию, конфликт; с другой стороны, объединяет понятия «критическое мышление», «аналитическое мышление», «логическое мышление», «творческое мышление» и т. д. Хотя термин «критическое мышление» известен очень давно из работ таких известных психологов, как Ж. Пиаже, Дж. Брунер, Л. С. Выготский, в профессиональном языке педагогов-практиков в России его стали употреблять сравнительно недавно. Сегодня в различных научных источниках можно найти разные определения термина «критическое мышление». Дж. Браус и Д. Вуд определяют его как разумное рефлексивное мышление, сфокусированное на решении того, во что верить и что делать. Критики пытаются понять и осознать своё собственное «Я», быть объективными, логичными, пытаются понять другие точки зрения. Критическое мышление, по их мнению, — это поиск здравого смысла: «как рассудить объективно и поступить логично с учётом как своей точки зрения, так и других мнений, умение отказаться от собственных предубеждений. Критические мыслители способны выдвинуть новые идеи и увидеть новые возможности, что весьма существенно при решении проблем»

Д. Халперн определяет критическое мышление в своей работе «Психология критического мышления» следующим образом: это «направленное мышление, оно отличается взвешенностью, логичностью и целенаправленностью, его отличает использование таких когнитивных навыков и стратегий, которые увеличивают вероятность получения желательного результата»

Предлагаем описание основных, наиболее часто используемых в школьной практике приёмов данной технологии и иллюстрируем их применение на представляемых уроках.

Первый приём — это «кластеры» («грозди»), выделение смысловых единиц текста и графическое их оформление в определённом порядке в виде «грозди». Кластеры могут стать как ведущим приёмом на стадии вызова, рефлексии, так и стратегией урока в целом. Делая какие-то записи, зарисовки для памяти, мы часто интуитивно распределяем их особым образом, komponуем по категориям. «Грозди» — графический приём систематизации материала. Наши мысли уже не громоздятся, а «гроздятся», т. е. располагаются в определённом порядке. Правила очень простые. Рисуем модель Солнечной системы: звезду, планеты и их спутники. Звезда в центре — это наша тема, вокруг неё планеты — крупные смысловые единицы. Соединяем их прямой линией со звездами. У каждой планеты — спутники, у них — свои спутники. Система кластеров охватывает большее количество информации, чем вы получаете при обычной письменной работе. Этот приём может быть применён на стадии вызова, когда мы систематизируем Приёмы и стратегии КЛАСТЕРЫ информацию до знакомства с основным источником (текстом) в виде вопросов или заголовков смысловых блоков.

Приём «Инсерт» (insert).

Технология «критическое мышление» предлагает методический прием, известный как инсерт. Этот прием является средством, позволяющим ученику отслеживать свое понимание прочитанного задания, текста. Технически он достаточно прост. Учеников надо познакомить с рядом маркировочных знаков и предложить им по мере чтения ставить их карандашом на полях специально подобранного и распечатанного текста. Помечать следует отдельные задания или предложения в тексте.

Пометки должны быть следующие:

Знаком «галочка» (V) отмечается в тексте информация, которая уже

известна ученику. Он ранее с ней познакомился. При этом источник информации и степень достоверности ее не имеет значения.

Знаком «плюс» (+) отмечается новое знание, новая информация. Ученик ставит этот знак только в том случае, если он впервые встречается с прочитанным заданием, текстом.

Знаком «минус» (-) отмечается то, что идёт вразрез с имеющимися у ученика представлениями, о чём он думает иначе.

Знаком «вопрос» (?) отмечается то, что осталось непонятным ученику и требует дополнительных сведений, вызывает желание узнать подробнее.

Данный прием требует от ученика не привычного пассивного чтения задания, а активного и внимательного. Он обязывает не просто читать, а вчитываться в задание, отслеживать собственное понимание в процессе чтения. На практике ученики просто пропускают то, что не поняли. И в данном случае маркировочный знак «вопрос» обязывает их быть внимательным и отмечать непонятное.

Использование маркировочных знаков позволяет соотносить новую информацию с имеющимися представлениями.

Данный прием требует от ученика не привычного пассивного чтения задания, а активного и внимательного. Он обязывает не просто читать, а вчитываться в задание, отслеживать собственное понимание в

процессе чтения. На практике ученики просто пропускают то, что не поняли. И в данном случае маркировочный знак «вопрос» обязывает их быть внимательным и отмечать непонятное.

Использование маркировочных знаков позволяет соотносить новую информацию с имеющимися представлениями.

Результаты. Под критическим мышлением многие понимают мышление отрицающее, рационально-негативное. Вместе с тем английское слово *critical* несёт в себе достаточно глубокий смысл, не сводящийся к рациональному отрицанию; равно как и *literacy*, которое дословно можно перевести как «грамотность», означает не только умение читать и писать.

Критическое мышление — это процесс соотнесения внешней информации с имеющимися у человека знаниями, выработка решений о том, что можно принять, что необходимо дополнить, а что — отвергнуть. При этом иногда приходится корректировать собственные убеждения или даже отказываться от них, если они противоречат новому знанию. Критическое мышление учит активно действовать и помогает понять, как надо поступать в соответствии с полученной информацией. Разумеется, при этом нужны не только способности к внутреннему размышлению, но и умение обсуждать, взаимодействовать с другими людьми (причём не только спорить, но и находить точки соприкосновения). Однако процесс и этим не исчерпывается: когда мы мыслим критически, задействованы не только разум, но и эмоции и чувства. И как итог — критическое мышление учит способам активных действий, в том числе и социально значимых.

Базовая модель «вызов — осмысление содержания — рефлексия» отражает три стадии единого процесса движения учителя и его учеников от поставленных целей к результатам обучения по освоению новой темы, тематического блока или даже всего школьного курса. Обратите внимание, что речь об уроке не идёт; технология критического мышления может быть использована и в рамках иного, внеурочного построения процесса обучения. Часто учитель приходит в класс с уже сформулированными и продуманными целями. У учеников могут быть определённые представления о новой теме, разная степень интереса к ней, но это во внимание обычно не принимается. Изучение нового материала при этом происходит как бы с чистого листа. Учитель, по существу, навязывает своё видение и логику учебного материала, определяет не просто последовательность действий своих учеников, но и последовательность их мыслей. Немудрено, что даже, казалось бы, хорошо усвоенная тема через некоторое время забывается. При изучении

нового материала важно, чтобы новая информация накладывалась на имеющиеся у учеников знания. Тогда будут задействованы не только ресурсы памяти. На стадии вызова (evocation stage) предполагается вызвать «на поверхность» имеющиеся у ребят знания или, если этих знаний слишком мало, помочь сформулировать вопросы и предположения. Мотивом может стать обмен противоречивой и неполной информацией во время парной или групповой работы. Важно на этом этапе не допускать критики. Никто (ни учитель, ни ученики) не отвергает и не поправляет любые высказанные точки зрения, даже если они кажутся неправильными. Таким образом, на стадии вызова осуществляется важнейшая функция технологии: школьники с помощью вопросов и предположений сами формулируют для себя значимые конкретные цели изучения нового материала. При этом цели могут быть как масштабными (например, «Я ничего не знаю о том, из каких газов состоит атмосфера, и мне бы хотелось об этом узнать»), так и очень конкретными (например, «Мне кажется, что кислорода в атмосфере больше, чем других газов, но другие ребята считают иначе, поэтому надо проверить, кто прав»). Если учитель грамотно организует работу класса на стадии вызова, побуждает учеников активно формулировать свои вопросы, предположения и идеи, у них возникает естественное желание узнать новое. Когда ребята читают текст, слушают объяснение учителя, просматривают фильм, они стараются найти ответы на свои вопросы. Эта стадия называется осмысление содержания (realization of meaning). Учителя, использующие технологию РКМЧП, осознанно уменьшают долю своего участия во время знакомства учеников с новым материалом. Более того, они предлагают ребятам (особенно в старших классах) альтернативные источники информации.

Самое важное — создать условия для постановки учащимися собственных целей обучения, помочь им в определении маршрута для их достижения и посредством разнообразных стратегий, методов и приёмов сопровождать учеников по выбранному маршруту. Далеко не всегда можно реализовать все три стадии в рамках одного урока, поэтому гораздо больший смысл имеет не поурочное, а тематическое или даже курсовое планирование. Изучение темы (а значит, и сам технологический цикл) может занимать несколько уроков, при этом стадии могут повторяться неоднократно. Бывает и так, что какая-то стадия длится достаточно долго, например, стадия рефлексии сама по себе может занять целый урок. Технология РКМЧП предлагает для выбора целый веер стратегий, приёмов и методов, но этот перечень не закрыт, и учитель вполне может использовать те приёмы, к которым он привык, которые он считает наиболее эффективными.

Несомненно, технология РКМЧП с успехом применяется на любой ступени обучения вплоть до высшей школы, ведь задача развития критического мышления не ограничивается каким-то небольшим временем. Для каждой учебной дисциплины (русского и иностранных языков, естественных наук, истории и математики) может быть использован свой набор методов и приёмов, и, как показывает десятилетняя практика, нет ни одной учебной темы ни по одному учебному предмету, в которых невозможно было бы использовать технологию. Учителя с успехом применяют технологию при обучении творческим предметам: музыке и изобразительному искусству, поскольку она даёт детям большую внутреннюю свободу.

Любой ли человек может мыслить критически? Ж. Пиаже писал, что к 14—16 годам у человека наступает этап, когда создаются наилучшие условия для развития критического мышления. Вместе с тем это вовсе не означает, что эти навыки развиты у всех в одинаковой мере. Для того чтобы учащийся мог воспользоваться своим критическим мышлением, ему важно развить в себе ряд качеств, среди которых Д. Халперн выделяет [38, с. 56]:

1. Готовность к планированию. Мысли часто возникают хаотично. Важно упорядочить их, выстроить последовательность изложения. Упорядоченность мысли — признак уверенности.

2. Гибкость. Если учащийся не готов воспринимать идеи других, он никогда не сможет стать генератором собственных идей и мыслей. Гибкость позволяет подождать с

вынесением суждения, пока не обладаешь разнообразной информацией.

3. Настойчивость. Часто, сталкиваясь с трудной задачей, мы откладываем её решение на потом. Выбатывая настойчивость в напряжении ума, ученик обязательно добьётся гораздо лучших результатов в обучении.

4. Готовность исправлять свои ошибки. Критически мыслящий человек не будет оправдывать свои неправильные решения, а сделает правильные выводы, воспользуется ошибкой для продолжения обучения.

5. Осознание. Очень важное качество, предполагающее умение наблюдать за собой в процессе мыслительной деятельности, отслеживать ход рассуждений. 6. Поиск компромиссных решений. Важно, чтобы принятые решения воспринимались другими людьми, иначе они так и останутся на уровне высказываний.

Противники технологического подхода к уроку часто говорят о том, что структура подобного урока, приёмы, организация работы в классе, группе уводят учащихся от содержания. Чтобы избежать подобных ошибок и сохранить целостность урока как в содержательном, так и в технологическом плане, предлагаем некоторые рекомендации по работе с различными видами текста. На уроках мы работаем с двумя основными типами текстов: информационными и художественными. Приёмы технологии в основном одинаково работают на обоих типах текстов. Можно дать большое количество рекомендаций по поводу их применения, но нельзя забывать о главном — определяющим при планировании является содержательная сторона урока, а не привлекательность отдельных приёмов и стратегий. Итак, напоминаем, в технологии развития критического мышления урок строится по схеме: вызов — осмысление содержания — рефлексия. Технология предлагает широкий набор методических приёмов и стратегий ведения урока.

Дискуссия. Противники технологического подхода к уроку часто говорят о том, что структура подобного урока, приёмы, организация работы в классе, группе уводят учащихся от содержания. Чтобы избежать подобных ошибок и сохранить целостность урока как в содержательном, так и в технологическом плане, предлагаем некоторые рекомендации по работе с различными видами текста. На уроках мы работаем с двумя основными типами текстов: информационными и художественными. Приёмы технологии в основном одинаково работают на обоих типах текстов. Можно дать большое количество рекомендаций по поводу их применения, но нельзя забывать о главном — определяющим при планировании является содержательная сторона урока, а не привлекательность отдельных приёмов и стратегий. Итак, напоминаем, в технологии развития критического мышления урок строится по схеме: вызов — осмысление содержания — рефлексия. Технология предлагает широкий набор методических приёмов и стратегий ведения урока. Предлагаем описание основных, наиболее часто используемых в школьной практике приёмов данной технологии и иллюстрируем их применение на представляемых уроках.

Вывод. В технологии развития критического мышления большое место отводится визуальным формам организации материала. Эти формы применяются не только как творческая рефлексия. С помощью предложенных приёмов учащиеся пытаются предварительно систематизировать материал, высказывают свои идеи, визуализируя их. Многие приёмы работают на смысловой стадии, а некоторые могут стать ведущей стратегией урока. Помогают ли рисунки, схемы, таблицы размышлять над проблемой? Могут ли они стать помощниками в обучении? Что происходит с нами, когда мы творим? Творчество — способность взглянуть на проблему со стороны, оно проявляется в необычном способе решения проблемы. Используя малые силы, мы приходим к впечатляющим результатам. Попробуем соединить наше повседневное творчество: рисунки, схемы, условные знаки — и обучение. Мы познаём мир лучше, когда действуем. Это не значит, что нельзя рисовать, чертить схемы ради удовольствия, но можно, овладев некоторыми навыками графического изложения материала, сделать урок интереснее, насыщеннее, продуктивнее.

Список использованных литературы:

1. Рузиева М. А. Основы Профессиональной Подготовки Будущих Учителей К Моделированию Урока В Условиях Вариативности Начального Образования //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2024. – Т. 26. – С. 27-30.
2. Рузиева М. А. Логико-Исторический Анализ Развития Вариативных Систем Обучения //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2023. – Т. 24. – С. 42-45.
3. Рузиева М. А. РАЗВИТИЕ ВАРИАТИВНОСТИ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ РЕШЕНИИ ПРОСТЫХ ЗАДАЧ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 20. – №. 4. – С. 114-124.
4. Косимов Ф. М., Рузиева М. А. Решение среднее арифметических задач //Научно-практическая конференция. – 2021.
5. Рузиев У., Рузиева М. А. АГРЕССИЯ ПЕДАГОГА И ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЙ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1059-1062.
6. Roziyev, Umar. «AGGRESSION OF THE TEACHER AND THE FORM OF MANIFESTATIONS.» ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 7.7 (2021).

ОСНОВЫ КВАЛИМЕТРИИ В ОБРАЗОВАНИИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Салимова Сарвиноз Фарходовна

Бухарский государственный педагогический институт

Доцент кафедры естественных наук

Аннотация. Статья рассматривает сущность и методологию образовательной квалиметрии как междисциплинарной области знаний, предназначенной для количественной и качественной оценки образовательных процессов, систем и результатов. Авторы подчеркивают важность применения квалиметрических методов в современном образовании, где требуется высокая прозрачность и объективность. Особое внимание уделяется анализу опыта создания аналогичных теорий в других научных областях, а также необходимости учета квалиметрических величин при описании образовательных процессов.

Ключевые слова: образовательная квалиметрия, методология, качественная оценка, количественная оценка, образовательные процессы, междисциплинарность, прозрачность, объективность.

Annotation. The article examines the essence and methodology of educational qualimetry as an interdisciplinary field of knowledge designed for quantitative and qualitative assessment of educational processes, systems and results. The authors emphasize the importance of applying qualimetric methods in modern education, where high transparency and objectivity are required. Special attention is paid to the analysis of the experience of creating similar theories in other scientific fields, as well as the need to take into account qualimetric quantities when describing educational processes.

Keywords: educational qualimetry, methodology, qualitative assessment, quantitative assessment, educational processes, interdisciplinarity, transparency, objectivity.

Введение. Образовательная квалиметрия – это междисциплинарная область знаний, объединяющая методы и подходы для количественной и качественной оценки образовательных процессов, систем и результатов. В условиях современного образования, требующего высокой степени прозрачности и объективности, образовательная квалиметрия становится незаменимым инструментом для обеспечения качества образования.

Методология исследования Приступая к квалиметрическому описанию образовательного процесса, важно изучить опыт создания аналогичных теорий в других научных областях. При анализе сложного многофакторного объекта, каковым является процесс обучения, часто возникает желание ограничиться использованием методов теории вероятности для анализа статистических данных педагогической диагностики. Однако, поскольку ключевая задача образовательной квалиметрии заключается в преобразовании качественных показателей процесса обучения в количественные, необходимо дополнительно учитывать квалиметрические величины, описывающие образовательный процесс в целом, помимо личностных характеристик учащихся, измеряемых через нормативно-критериальное тестирование. Определить, какие из статистически значимых результатов педагогической диагностики будут квалиметрически значимыми, можно только через детальный анализ закономерностей процесса обучения. Детерминированный подход к описанию квалиметрических аспектов образовательного процесса позволит разработать математическую модель, включающую основные понятия, характеризующие качество процесса обучения.

Анализ и результаты. Изучая закономерности развития природы и общества, человек создал методологию философии, предполагающую построение логически обоснованных

выводов на основе ограниченного числа исходных постулатов. Такой методологический подход может стать основой для создания детерминированной теории образовательной квалиметрии.

Основой целого ряда естественнонаучных дисциплин, использующих методы математического моделирования, стала натуральная философия. Её истоки уходят в античные времена, но лишь в XVII веке натуральная философия начала органично сочетать гуманитарный и математический подходы к анализу природных явлений. В трудах Г. Галилея и И. Ньютона впервые была предпринята математическая формализация вербального описания кинематических и динамических процессов. Это значительно повысило строгость выводов, но также сделало рассуждения менее доступными для людей, не сведущих в математике. Подобная проблема возникает и при математическом описании образовательного процесса. Однако, при разработке теоретических основ образовательной квалиметрии необходимо учитывать, что заинтересованные в этой области должны обладать элементарными математическими навыками.

Сложности также возникают из-за того, что формализация философских методов приводит к наделению математических моделей признаками элементов реальности. Это особенно опасно при интерпретации результатов исследований латентных характеристик учащихся. Условные величины, используемые для формализации рассматриваемого процесса, могут быть ошибочно приняты за реальные свойства личности. Аналогичная ситуация наблюдается в современной натуральной философии при обсуждении свойств микрообъектов, недоступных для непосредственного измерения.

Основой целого ряда естественнонаучных дисциплин, использующих методы математического моделирования, стала натуральная философия. Её истоки уходят в античные времена, но лишь в XVII веке натуральная философия начала органично сочетать гуманитарный и математический подходы к анализу природных явлений. В трудах Г. Галилея и И. Ньютона впервые была предпринята математическая формализация вербального описания кинематических и динамических процессов. Это значительно повысило строгость выводов, но также сделало рассуждения менее доступными для людей, не сведущих в математике. Подобная проблема возникает и при математическом описании образовательного процесса. Однако, при разработке теоретических основ образовательной квалиметрии необходимо учитывать, что заинтересованные в этой области должны обладать элементарными математическими навыками.

Сложности также возникают из-за того, что формализация философских методов приводит к наделению математических моделей признаками элементов реальности. Это особенно опасно при интерпретации результатов исследований латентных характеристик учащихся. Условные величины, используемые для формализации рассматриваемого процесса, могут быть ошибочно приняты за реальные свойства личности. Аналогичная ситуация наблюдается в современной натуральной философии при обсуждении свойств микрообъектов, недоступных для непосредственного измерения.

Первопроходцем в области тестовой диагностики можно считать английского ученого Френсиса Гальтона [1], который в 1884-1885 годах провел серию испытаний среди детей и взрослых в возрасте от 5 до 80 лет. В этих тестах измерялись быстрота реакции, вес, емкость легких, сила кисти, сила удара кулаком, рост и острота зрения. Также оценивались способности испытуемых запоминать буквы и различать цвета. Вместо интуитивной оценки свойств личности, Ф. Гальтон применил статистическую обработку результатов эксперимента.

Первая попытка измерить интеллектуальные способности детей была предпринята в начале XX века французским психологом Альфредом Бине [2]. Он использовал метод определения трудности заданий для групп детей разного возраста и оценивал критериальную валидность результатов тестирования, сравнивая их с мнением преподавателей. А. Бине также разработал инструкции по проведению тестирования.

Достижения в области психологического тестирования стали основой для развития педагогической диагностики на солидной математической базе. Этими исследованиями

занимались такие ученые, как К. Пирсон [3], Г.Ф. Кьюдер и М.В. Ричардсон [4], П.Ж. Рюлон [5], Р.Л. Ибел [6], Р. Гласер, Г. Раш и другие [7]. Внедрение централизованного тестирования и единого государственного экзамена в нашей стране дало импульс для дальнейшего развития теории моделирования и параметризации педагогических тестов.

Сегодня в большинстве учебных заведений используются тесты входного, текущего, рубежного и итогового контроля. Также тестовые задания широко применяются в процессе самоконтроля. Огромный потенциал самодиагностики раскрывается в различных способах индивидуализированного адаптивного тестирования. Таким образом, на современном этапе развития педагогической диагностики и дидактической тестологии созданы все необходимые предпосылки для активного развития образовательной квалиметрии.

Решение задачи создания теоретических основ этой специфической области педагогической науки позволяет методология современной натуральной философии, которая характеризуется произвольностью аксиоматики, возможностью создания математических моделей рассматриваемых процессов и использованием статистических методов обработки эмпирических данных.

Методология современной натуральной философии позволяет на основе небольшого количества постулатов развивать логически обоснованные рассуждения, которые применяются при исследовании сложного многофакторного нелинейного процесса, такого как процесс обучения. Учитывая запутанность причинно-следственных связей между субъектами образовательного процесса, исследователь должен иметь возможность рассмотреть тот же процесс с разных позиций, несколько изменив систему исходных постулатов. Теоретические исследования часто приводят к внутренне противоречивым выводам или несоответствию эмпирическим данным, поэтому любые ограничения модельных представлений могут сделать теорию нежизнеспособной.

Современная натуральная философия, вобравшая в себя опыт многовековых естественнонаучных исследований, обладает гибкой методологической основой, позволяющей варьировать аксиоматику и способы формализации практически любого процесса. Рассматривая природу как объект исследования, натурфилософы были вынуждены развивать разнообразные способы моделирования, исходя из универсальных принципов. Кроме того, применение математического аппарата для формализации модельных представлений позволило накопить огромный опыт преобразования качественного описания исследуемых процессов в количественное, что особенно важно для решения квалиметрических задач.

Создание теоретических основ образовательной квалиметрии несколько затруднено терминологическими различиями между педагогической наукой и методологией современной натуральной философии. Однако возникающие проблемы компенсируются рядом бесспорных преимуществ:

Логическая обоснованность: Психолого-педагогический анализ дополняется математической составляющей, что позволяет минимизировать возможные ошибки и повысить точность выводов.

Статистическая согласованность: Статистические закономерности, которые обычно выглядят чужеродными в педагогических исследованиях, становятся естественным продолжением теоретических построений. Это не только подтверждает качественные выводы, но и позволяет установить степень соответствия эмпирических данных полученным количественным соотношениям.

Научная строгость: Образовательная квалиметрия приобретает черты строгой научной дисциплины, что обеспечивает инвариантность получаемых выводов и повышает их надежность.

Если чисто гуманитарная научная дисциплина находит адекватное выражение в формализованном модельном представлении, перед ней открываются новые перспективы. Логически обоснованные взаимосвязи становятся неотъемлемым атрибутом теоретических построений, что позволяет устранить субъективные составляющие формулируемых выводов.

Используя методологию современной натуральной философии в педагогических исследованиях, автору потребовалось адаптировать понятийный аппарат и переосмыслить содержание ключевых принципов существующих теоретических концепций. Поскольку законы натуральной философии направлены на описание элементов реальности с определенной степенью формализации, оказалось, что такой методологический подход полностью соответствует целям и задачам данного исследования. Взаимосвязь между квалиметрией и методами математической статистики делает теоретическое моделирование на основе методологии современной натуральной философии корректным, что подтверждается результатами исследования.

Выводы

Методология образовательной квалиметрии предоставляет широкий спектр инструментов и методов для объективной оценки качества образовательных процессов, программ и результатов. Применение квалиметрии позволяет выявить сильные и слабые стороны образования, определить направления для его улучшения и повысить эффективность образовательной деятельности. В условиях современного образования квалиметрия становится необходимым инструментом для обеспечения высокого качества образования и подготовки конкурентоспособных специалистов.

Литературы

- Гальтон, Ф. «Исследования в области человеческих способностей и их развития.» Лондон, 1884-1885.
2. Бине, А. «Экспериментальное изучение интеллекта.» Париж, 1903.
3. Пирсон, К., Гальтон, Ф. «Грамматика науки.» Лондон, 1892.
4. Кьюдер, Х.Ф., Ричардсон, М.В. «Вклад психологии в образование.» 1929.
5. Рюлон, П.Ж. «Измерение способностей в различных областях среднего и высшего образования.» Париж, 1905.
6. Ибел, Р.Л. «Использование психологических тестов в образовательном и профессиональном консультировании студентов колледжей.» 1920.
7. Гласер, Р., Раш, Г. «Развитие критического мышления и его влияние на владение критическим мышлением в психологии.» 1990.

TALABALARDA KASBIY SIFATLAR NAMOYON BO'LISHINING DIFFERENSIAL FARQLARI

Sadikova Umida Botirovna
Ma'mun universiteti o'qituvchisi PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda kasbiy sifatlar namoyon bo'lishining differensial farqlari, talabalarda o'quv motivatsiyasi namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek, talabalarda intellekt tiplari namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari, bu jarayonda tashxis metodikalarini qo'llash, differensial farqlar, natijalarni tahlil qilish usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: talaba, o'qitish, ta'lim texnologiyalari, differensial, kasbiy sifatlar, motivatsiya.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ

Садикова Умида Ботировна
Преподаватель Университета Мамуна, доктор философии

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы дифференциальных различий в проявлении профессиональных качеств у студентов, психологических особенностей проявления учебной мотивации у студентов.

Также описаны психологические особенности проявления типов интеллекта у студентов, использование диагностических методов в этом процессе, дифференциальные различия, методы анализа результатов.

Ключевые слова: студент, обучение, образовательные технологии, дифференциал, профессиональные качества, мотивация.

THE DIFFERENTIAL DIFFERENCES OF PROFESSIONAL QUALITIES IN STUDENTS

Sadikova Umida Botirovna
Ma'mun University teacher, Ph.D

Abstract: This article discusses the issues of differential differences in the manifestation of professional qualities in students, psychological characteristics of the manifestation of educational motivation in students. Also, the psychological characteristics of the manifestation of types of intelligence in students, the use of diagnostic methods in this process, differential differences, methods of analyzing the results are described.

Key words: student, teaching, educational technologies, differential, professional qualities, motivation.

Mamlakatimizda turli kasb bo'yicha qiziqishlar natijasida kundan kunga yangidan-yangi mutaxassislik yo'nalishlari paydo bo'lmoqda. Aslida navqiron fan hisoblangan psixologiya fani bugungi kunda yangi yo'nalishlar qo'shilishi sababli yoshlar orasida eng noyob kasb sirasiga kirib bundagi asosiy maqsad bo'lg'usi psixologlarning kasbiy salohiyatini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, talabalar o'rtasida tadqiqot olib borildi.

Tadqiqot obyekti qilib, Urganch davlat universiteti, Buxoro davlat universiteti, Termiz davlat universiteti tanlab olindi. Tadqiqotda 18 yoshdan 35 yoshgacha bo'lgan jami 450 nafar talabalar qatnashdilar, shundan 434 nafari tadqiqotning barcha bosqichida ishtirok qildi. Quyida tadqiqotning tashkil qilinish yuzasidan chastotali tahlil natijalari keltiriladi.

1.-rasm. Tadqiqotning tashkil qilinishi

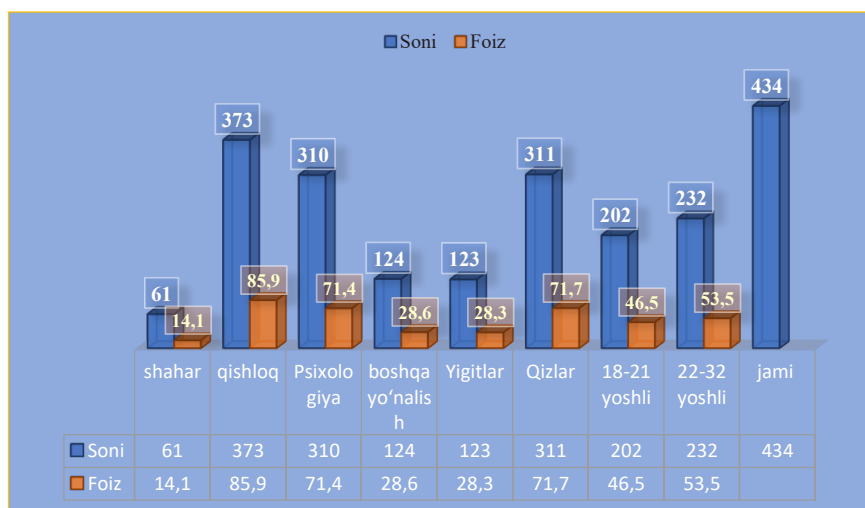
Yuqoridagi diagrammadan shuni anglashimiz mumkinki, tadqiqot ishtirokchilari jami respondentlar 434 nafar bo'lib, ulardan 18-21 yoshdagilar 202 nafar (46,5%), 22-32 yoshdagilar

232 nafar (53,5%)ni tashkil qilgan. Tadqiqotda ishtirok qilgan sinaluvchi talabalarning jinsi bo'yicha 123 tasi yigitlar (28,3 %), 311 tani qizlar (71,7 %) ni tashkil qildi.

Sinaluvchilarning yo'nalishiga ko'ra taqsimlanishida psixologiya yo'nalishi sinaluvchilari 71,4 % ni (310), boshqa yo'nalishsinaluvchilari 28,6 % ni (124) ko'rsatgan.

Diagrammadaki hududlar bo'yicha sinaluvchi talabalarning ko'rsatkichlari aks etgan. Unga ko'ra sinaluvchi talabalar jami 434 ni tashkil qilib, ulardan 61 nafari (14,1 %) shaharlik, 373 nafari (85,9 %) qishloq hududidan ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqotda o'tkazilgan metodikalar bo'yicha tavsiflovchi statistika amalga oshirildi har bir metodikadan olingan natijalar alohida keltirildi.

1.-rasm. Tadqiqotning tashkil qilinishi

1-jadval

Talabalarda iroda kuchini namoyonbo'lishining psixologik xususiyatlari

Shkala	N	Minim m	Maksi mum	o'rtacha	Standart og'ish	Dispersiy a	Asimmet riya	Ekssess
Iroda kuchi	434	8,00	30,00	19,3687	3,82136	14,603	-,216	,287

2-jadval

Talabalarda o'quv motivatsiyasi namoyon bo'lishining psixologik xususiyati natijalarining tavsiflovchi statistikasi

Shkalalar	n	Mini mum	Maksi mum	o'rtacha	Stdandart og'ish	Disper siya	Asimmet riya	Ekssess
Bilimlarni o'zlashtirish	434	,00	12,60	8,2548	2,67764	7,170	-,624	-,132
Kasbni o'zlashtirish	434	,00	10,80	5,8581	2,30304	5,304	-,050	-,571
Diplom olish	434	,00	10,00	6,0634	2,41329	5,824	-,472	-,287

Yuqoridagi jadvalga ko'ra, N.N.Obozovning «Iroda kuchini baholash» so'rovnomasidagi iroda kuchi shkalasi bo'yicha sinaluvchilar tomonidan olingan minimal ball 8 ballni, maksimal

ball 30 ballni tashkil qildi, mazkur shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 19,36 ni, standart og'ish esa 3,82 ni tashkil qilgan. Iroda kuchi shkalasi uchun 15,54 dan 23,19 ballgacha me'yor hisoblanadi. Asimmetriya ($A=-0,216$) va eksess ($E=0,287$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama assimmetriya va kuchsiz musbat eksess kuzatildi.

T.I.Ilining «O'quv motivatsiyasini o'rganish usullari» bo'yicha natijalardagi bilimlarni o'zlashtirish shkalasining tavsiflovchi statistika bo'yicha tahlilida respondentlarning javobi bo'yicha minimal ball 0 ballni tashkil qilsa, maksimal ball 12,6 ballni tashkil qildi, bu shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 8,25 ni, standart og'ish esa 2,67 ni tashkil qilgan va bilimlarni o'zlashtirish shkalasining me'yori 5,58 dan 10,92 ballgacha me'yor hisoblanadi. Assimmetriya ($A=-0,624$) va eksess ($E=-0,132$) ni tashkil qilib, natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy assimmetriya va chap tomonlama manfiy eksess kuzatildi [7].

Kasbni o'zlashtirish shkalasining ko'rsatkichlari bo'yicha minimal ball 0 ballni tashkil qilsa, maksimal ball 10,8 ballni tashkil qildi, mazkur shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 5,85 ni, standart og'ish 2,3 ni ko'rsatgan va me'yor qilib 3,55 dan 8,15 ballgacha me'yor hisoblandi. Asimmetriya ($A=-0,5$) va eksess ($E=-0,571$) ni qayd qildi. Tavsiflovchi statistika tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va kuchsiz chap tomonlama manfiy eksess aniqlandi.

Diplom olish shkalasida sinaluvchi talabalardan olingan natijalar ko'rsatkichi bo'yicha minimal ball 0 ballni tashkil qilsa, maksimal ball 10 ballni aniqladi. Yuqoridagi shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 6,06 ni, standart og'ish esa 2,41 ni qayd etib, 3,65 dan 8,47 ballgacha me'yor hisoblandi. Asimmetriya ($A=-0,472$) va eksess ($E=-0,287$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va chap tomonlama kuchsiz manfiy eksess kuzatildi.

3-jadval

Talabalarda intellekt tiplari namoyon bo'lishining psixologik xususiyati natijalarning tavsiflovchi statistik tahlili

Shkalalar	N	Minimum	Maksimum	o'rtacha	Stdandart og'ish	Dispersiya	Asimmetriya	Eksess
Lingvistik	434	,00	4,00	2,7120	,99769	,995	-,449	-,317
Matematik-mantiqiy qobiliyat	434	,00	6,00	2,5069	1,01772	1,036	-,045	-,634
Vizual-fazoviy qobiliyat	434	,00	5,00	2,8664	,98047	,961		-,410
Musiqaviy qobiliyat	434	,00	4,00	2,2650	,94969	,902	,148	-,279
Shaxslararo qobiliyat	434	,00	4,00	3,0046	,98252	,965	-,699	-,420
Ichki olamga yo'nalganlik	434	,00	4,00	3,2581	,86649	,751	-,210	1,350
O'ziga ishonch-ishonmaslik	434	,00	4,00	3,1774	,97939	,959	-,984	,178

Yuqoridagi jadvalga ko'ra, V.G.Gardner tomonidan ishlab chiqilgan «Intellekt tiplari» anketasidagi «Lingvistik» shkalasi bo'yicha respondentlar tomonidan olingan minimal ball 0 balldan maksimal ball 4 ballgacha bo'lib, bu shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 2,71 ni, standart og'ish esa 0,99 ni tashkil qilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu shkala uchun 1,72 dan 3,7 ballgacha me'yor bo'lib, asimmetriya ($A=-0,449$) va eksess ($E=-0,317$) ni qamrab oladi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va chap tomonlama kuchsiz manfiy eksess kuzatildi.

Matematik-mantiqiy qobiliyat shkalasi bo'yicha sinaluvchilar tomonidan olingan minimal ball 0 ball, maksimal ball 6 balldan iborat bo'lsa, shu shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 2,5

ni, standart og'ish esa 1,01 ni o'z ichiga oladi. Yuqoridagi shkalada 1,49 dan 3,51 ballgacha me'yor hisoblanadi. Asimmetriya ($A=-0,04$) va eksess ($E=-0,634$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va chap tomonlama kuchsiz manfiy eksess natijalar bilan qayd etildi.

Vizual-fazoviy qobiliyat shkalasining tavsiflovchi statistika bo'yicha tahlili shuni ko'rsatadiki, bunda respondentlarning javobi bo'yicha minimal 0 ball va maksimal ball 5 ballni tashkil qilib, ushbu shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 2,86 ni, standart og'ish esa 0,98 ni tashkil qilgan va vizual-fazoviy qobiliyat shkalasining me'yori 1,88 dan 3,84 ballgacha me'yor hisoblanadi. Eksess ($E=-0,41$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy eksess kuzatildi.

«Intelлект tiplari» anketasidagi musiqaviy qobiliyat shkalasining ko'rsatkichlari bo'yicha minimal ball 0 ball, maksimal ball 4 ballni tashkil qildi, bu shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 2,26 ni, standart og'ish esa 0,94 ni tashkil qilganva 1,32 dan 3,2 ballgacha me'yor hisoblandi. Asimmetriya ($A=0,148$) va eksess ($E=-0,279$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz o'ng tomonlama musbat asimmetriya va kuchsiz chap tomonlama musbat eksess kuzatildi. Shaxslararo qobiliyat shkalasida sinaluvchi talabalardan olingan natijalar ko'rsatkichi bo'yicha minimal ball 0 ballni, maksimal ball 4 ballni tashkil qildi, mazkur shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 3 ni, standart og'ish esa 0,98 ni ko'rsatadi va 2,02 dan 3,98 ballgacha me'yorni aniqladi. Asimmetriya ($A=-0,699$) va eksess ($E=-0,420$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va chap tomonlama kuchsiz manfiy eksess kuzatildi. Ichki olamga yo'nalganlik shkalasi bo'yicha sinaluvchilar tomonidan olingan minimal ball 0 dan maksimal 4 ballgacha, bundan o'rtacha qiymat 3,25 ni, standart og'ish esa 0,86 ni tashkil qilganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu shkalada 2,39 dan 4,11 ballgacha me'yor bo'ladi. Asimmetriya ($A=-1,21$) va eksess ($E=1,35$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va o'ng tomonlama kuchsiz musbat eksess qayd etildi. O'ziga ishonch-ishonmaslik shkalasi bo'yicha ham minimal 0 ballni tashkil qilsa, maksimal 4 ballni tashkil qildi va o'rtacha qiymat 4 ni, standart og'ish esa 3,17 ni tashkil qilgan va me'yor qilib 0,83 dan 7,17 ballgacha me'yor hisoblandi. Asimmetriya ($A=-0,984$) va eksess ($E=0,178$) ni tashkil qildi. Natijalar tahlilida kuchsiz chap tomonlama manfiy asimmetriya va kuchsiz o'ng tomonlama musbat eksess aniqlandi.

Tanlangan metodikalar bo'lg'usi psixolog talabalarining kasbiy qobiliyatini aniqlash hamda kasbida uchraydigan muammo va kamchiliklarni tashxislashda katta yordam beradi. Olingan metodikalar talabalardan ichki qiziqish va savollarning rang barangligi savollarga qiynalmasdan javob berishini ta'minladi.

Demak, tadqiqotda tashxis metodikalarini qo'llanilganda, o'tkaziladigan usullar muayyan metodologik asoslarga ega bo'lishini talab qiladi.

Yuqorida o'tkazilgan tadqiqotlar B.G.Anan'ev[4], L.S.Vigotskiy[6], A.N.Leontyev, V.V.Davidov, S.L.Rubinshteyn, Abulxanova-Slavskaya,[1,2,3,4] L.S.Vigotskiyning[5,] determinizm, faoliyat, rivojlanish, ong va faoliyat birligi tamoyillari yuqori aqliy funksiyalar rivojlanishi nazariyasi, B.F.Lomovning shaxsning atrof olamga subyektli munosabati yondashuvi[7,8], shuningdek, D.Syuperning[9] kasbiy shakllanishda «Men» konsepsiyasi yondashuvlariga asoslanib tanlab olingan.

O'tkazilgan metodikalarning validligi psixolog talabalarining mutaxassislik bilimlarini va kasbiy sifatlarini taraqqiy etganligini qayd etdi.

4-jadval

Talabalarda kasbiy sifatlarningjinsbo'yicha o'zaro tafovutiko'rsatkichlari (Mann-Uitni- U -mezonibo'yicha, jamin=434)

Shkalalar	Jinsi	N	O'rtacha rangi	Ranglar summasi	U	P
Bilimlarni o'zlashtirish	Yigitlar	123	215,01	26446,50	4,102	,000***
	Qizlar	311	218,48	67948,50		
Kasbni o'zlashtirish	Yigitlar	123	224,28	27586,50	2,182	,000***
	Qizlar	311	214,82	66808,50		
Diplom olish	Yigitlar	123	190,66	23451,50	2,414	,000***
	Qizlar	311	228,11	70943,50		
Lingvistik	Yigitlar	123	210,12	25844,50	4,478	,000***
	Qizlar	311	220,42	68550,50		
Matematik-mantiqiy qobiliyat	Yigitlar	123	229,01	28168,00	4,163	,000***
	Qizlar	311	212,95	66227,00		
Vizual-fazoviy qobiliyat	Yigitlar	123	225,46	27731,00	4,873	,000***
	Qizlar	311	214,35	66664,00		
Musiqaviy qobiliyat	Yigitlar	123	214,50	26383,50	5,409	,000***
	Qizlar	311	218,69	68011,50		
Shaxslararo qobiliyat	Yigitlar	123	231,77	28508,00	4,681	,000***
	Qizlar	311	211,86	65887,00		
Ichki olamga yo'nalganlik	Yigitlar	123	223,62	27505,50	5,759	,000***
	Qizlar	311	215,08	66889,50		
Kinestetik	Yigitlar	123	217,67	26773,50	6,192	,000***
	Qizlar	311	217,43	67621,50		

Izoh: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

5-jadval natijalariga ko'ra bilimlarni o'zlashtirish borasidagi ko'rsatkichda respondent qizlarda yuqori natijani ko'rsatdi ($U=4,102$; $p < 0,001$), Qizlar bilimlarni o'zlashtirishdagi qarashlari ijobiy bo'lib, kelgusida mutaxassisligi uchun muhim bo'lgan barcha fanlarni o'zlashtirishi, yetuk kadr bo'lishi uchun mukammal bilimga ega bo'lishi, o'zidagi mukammal tafakkuri va irodasi bilan ishlashi, imtihonlarni maksimal harakat bilan topshirish kerakligi aniqlangan. Sinaluvchi qizlardagi bu xususiyat bilim olishga intilish, qiziquvchanlikdan dalolat bersa, kasbni o'zlashtirish shkalasida esa sinaluvchilardan yigitlar ustunlik qilgan ($U=2,182$; $p < 0,001$). Yigitlar kelajakdagi kasbi haqidagi hikoyalar katta mamnuniat baxsh etishi, kasbni o'zlashtirish aslida yigitlarning irodaviy xususiyati bilan bog'liqligi bilan baholanadi. Kasbiy muammolarni sabr va matonat bilan yengib, iloji boricha kasbni mukammal o'zlashtirishi, universitetga kirishdan oldin bu kasbga anchadan beri qiziqishi va uhaqida ko'p o'qiganliklari kasbiy bilimlarni o'zlashtirish va kasbiy muhim fazilatlarni shakllantirish istagi yuqori ekanligini ko'rsatgan[8].

Diplom olish shkalasi bo'yicha natijalar tafovuti aniqlanib, bu shkalada yigitlarga qaraganda qizlarda diplom olishistagi yuqori ekanligini ko'rsatgan ($U=2,214$; $p < 0,001$), Bizning zamonamizda oliy ma'lumotga ega bo'lish shart emas deb hisoblashi, va o'qish uchun oliy ma'lumotli diplomga ega bo'lish juda muhim jamiyatda kerakli mavqeni egallash, ko'tarilish uchun oliy ma'lumotga ega bo'lish kerak, shuningdek, do'stlar orasida oliy ma'lumotga ega va aksincha ulardan qolishishni xohlamaydigan sinaluvchi talaba qizlarning javoblari aniqlandi. Buni shunday izohlash mumkinki, bilimlarni rasmiy o'zlashtirgan holda diplom olish istagi, imtihon va testlarni topshirishda vaqtinchalik yechimlarni topish bo'lganligidir.

G.Gardner tomonidan ishlab chiqilgan «Intellekt tiplari»anketasining lingvistik va

matematik-mantiqiy qobiliyat shkalasida yigitlar va qizlar o'rtasidagi farq aniqlanib, bundagi ustunlik yigitlarni ko'rsatgan ($U=4,478$; $p<0,001$). Sinaluvchi talaba yigitlardagi bu xususiyatda ulardagi muloqotchanlik, ko'pchilik oldida chiqishlar qilish ularga halaqit bermaydi. Ba'zan og'zaki va yozma nutqli, til tuyg'ularidan xabardor, yaxshi jumlar tuza oladigan va o'z fikrlarini mohirona ifodalay olishadi. Matematik-mantiqiy qobiliyat shkalasida yigitlar ijobiy natijani ko'rsatgan ($U=4,163$; $p<0,001$), shaxsning sonlar bilan operatsiyalarni bajarishva ratsional fikrlash qobiliyatlarini ifodalaydi, ya'ni hamma narsani bosqichma bosqich bajarishi, topishmoqlar, krassvordlar va mantiqiy masalalarni yechish va murakkab matematik masalalarni yecha olishlari bilan birgalikda tushuncha va hodisalar o'rtasidagi qonuniyatlarni ko'ra olishlari aniqlandi.

Vizual-fazoviy qobiliyatda ham yigitlarda ustunlik chiqdi ($U=4,873$; $p<0,001$). Sinaluvchi yigitlar vizualidro ketuvchiva bu axborotlarni tahlil qiluvchi, rangga, shaklga, chiziqlarga, fazodagi obyektlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sirchan bo'ladilar. Shuningdek, ta'lim olishuchun jadvallar, grafiklar, mavhum, ya'ni hayolan o'ylagan narsalarni ko'rishga va uni aniqlash idrok qilishga, o'zgalar anglamagan obyektlarni tezlig'ay olish xususiyati mujassamlashgan.

Musiqaviy qobiliyat shkalasida esa yigitlarga qaraganda qizlarda yuqori ko'rsatkichlar bilan ifodalangan ($U=5,409$; $p<0,001$). Bu xususiyatda qizlarda yozish va baholash, idrok etish qobiliyati, yaxshi musiqiy tovushlarni farqlash, ritm va uyg'unlik tuyg'usiga egaligini bildirgan. Bunday qobiliyat egalari asosan emotsiyalarini ochiq namoyon qilishi bilan aynan qizlarga xosligi bilan ajralib turadi. Shaxslararo qobiliyat ($U=4,681$; $p<0,001$), yigitlarda yuqori natijani ko'rsatdi, bu esa muloqot san'ati bilan bog'liqdir. Bu o'zga insonlarning tuyg'ulari va niyatlarini, kayfiyatini farqlash uquvidir. Hozirgi dunyoda emotsional intellektni egallab, u bilan bog'liq aloqalarni hal etish ko'p sohalarida katta ustunliklar beradi. Shu bois, yigitlarning do'stlar davrasi ko'p bo'lib, mashg'ulotlarda suhbatlashib, o'z fikr mulohazalarini tortinmasdan bo'lisha olish xususiyatlari shakllangan. Tashabbuskorlik ham yigitlarda ustunlik qilishi aynan shaxslararo munosabatshkalasida yuqori natijani ko'rsatgan. Bu jarayonni salbiy va o'qishga behafsala deb qarashga shoshilmaslik kerak. Aksincha bufaoliyat yigitlarni o'zini namoyon etishga va fikrlarni to'liq bayon etishga, o'z iste'dodini aql bilan ishlatishga mas'uliyatli tarzda yondashishini bildiradi.

Ichki olamga yo'nalganlik ($U=5,759$; $p<0,001$), kinestetik ($U=6,192$; $p<0,001$), shkalalarida qizlarga qaraganda yigitlar ustunlik qilgan. Bunda yigitlarning o'z iste'dodini aql bilan ishlatishi, atroflicha fikrlashga o'rgatadi. Buularni hayotning barcha sohalarida amaliy ahamiyatli, mulohazalovchi insonlar va muloqat jarayonida tafakkur operatsiyalarini ishga solgan holda (analiz, sintez) qiziqarli suhbatdoshni kamol topishiga olib keladi.

Demak, yuqoridagi natijalarga ko'ra olingan natijalar ma'lum darajada jinslar o'rtasida farqlar mavjudligini ko'rsatdi.

Olingan so'rovnomalarning natijalaridan kelib chiqib, xulosa qilinadigan bo'lsak:

Talabalarda kasbiy sifatlarning namoyon bo'lishida ularning yosh, jins, hudud, ta'lim yo'nalishi kabi jihatlarni o'zaro ta'sirini o'rganish muhim hisoblanib, bu rivojlantiruvchi dastur ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega[8];

Talabalarda kasbiy sifatlarning namoyon bo'lishida, jins bo'yicha tafovutlar kuzatilib, yigitlarda empatiyaning ratsional, hissiy kanali, iroda kuchi, o'zini undash, emotsiyalarga berilmaslik, o'zidagi emotsionallikni anglay olishi, kasbni o'rganishi va amaliyotda qo'llay olishi hamda diplomga ega bo'lish jarayonlari qizlarda yuqori tafovutni qayd etdi. So'rovnomada ishtirok qilgan talaba qizlarning empatiya, empatiyaning intuitiv kanali, empatiyaga imkon beruvchi ustanovkalar, empatiyaning kirishi qobiliyati, empatiyada o'zini identifikatsiya qila olish, bilimlarni o'zlashtirish kabi sifatlari yigitlarga qaraganda ishonchli darajadagi ahamiyatli farqlarda aniqlandi;

Psixologiya yo'nalishi talabalarida kasbiy sifatlari bilan bir-birlari o'rtasida korrelyatsion aloqadorlik kasb etib, bu asosan iroda kuchini emotsional bilimdonlik, o'z emotsiyalarini boshqarish, o'zini undash, empatiya va boshqalarning emotsiyasini bilish, lingvistik, matematik-mantiqiy, vizual fazoviy, shaxslararo hamda o'ziga ishonch sifatlari bilan o'zaro aloqadorlikni aks ettirdi.

Psixologiya yo'nalish talabalarida kasbiy sifatlarning o'zaro aloqadorligida salbiy korrelyatsiyalar ham aniqlanib, bu empatiyaning hissiy kanali bilan o'z emotsiyalarini boshqarish o'rtasida, empatiyaga imkon beruchi ustanovkalar bilan bilimlarni o'zlashtirish o'rtasida manfiy bog'liqlar mavjud ekanligi ko'rindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Абульханова – Славская К.А. Деятельность и психология личности. М.: Наука, - 1980.- 336с.

Абульханова–Славская К.А. Типология личности и некоторые задачи психологической службы в вузе. Психологическая служба ВУЗа: принципы, опыт работы: Сб. науч. тр. М.: НИИВО, 1993. – 215С.

Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. - 299 с.

Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания.-М.:Наука,1977,- 380с.

Выготский Л.С. Проблема сознания: Собр. соч.: В 6-ти т. Т. 1 / Под ред. А.Р.Лурия, М.Г.Ярошевского. М., 1982. - С. 356.

Sadikova U.B. Amaliyotchi psixologlarning kasbiy kompetensiyasining yoritilishi. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali-2023-1/3/1.

Sadikova, U. B. Universitetda o'qish motivatsiyasini o'rganish usullari. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali-2023-1/3.

Sadikova, U. B. Talabalardagi kasb hunar ta'limida hunarmandchilik tarixining pedagogik psixologik ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. "MA'MUN-UNIVERSITETI" NTM. Fan, ta'lim, innovatsiyalar: dolzarb muammolar va zamonaviy yo'nalishlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Xiva, 2023. – 404 b.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI TARBIYALASH

Saidova Gavhar Ergashovna

Buxoro davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitishda integrativ yondashuv asosida o'qituvchilarning darslarda pedagogik texnologiya, boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: texnikaviy, integrativ yondashuv, axborotli, audiovizualli faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, ma'naviy, g'oyaviy, nafasat tarbiyasi.

ОБРАЗОВАНИЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Саидова Гавхар Эргашовна

Старший преподаватель кафедры «Начальное образование» Бухарского государственного педагогического института

Абстрактный. В данной статье на основе интегративного подхода к преподаванию педагогической науки в начальных классах, использования педагогических технологий учителями на занятиях, интерактивных методов и развивающих игр в начальных классах, современных информационно-коммуникационных технологий самостоятельно мыслить, творчески искать и наряду с расширением сферы логического мышления представляются идеи, которые помогут им связать изученное на уроках с жизнью и повысить их интерес.

Ключевые слова: технический, интегративный подход, информационная, аудиовизуальная, активная гражданская позиция, ответственность, целеустремленность, глубокое мировоззрение, здоровая вера, просвещение, толерантность, духовное, идейное, утонченное воспитание.

EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS ON THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH

Saidova Gavhar Ergashovna

Senior teacher of the «Primary Education» department of the Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. In this article, on the basis of an integrative approach to the teaching of the science of education in primary grades, the use of pedagogical technology by teachers in classes, interactive methods and educational games in primary grades, modern information and communication technologies enables students to think independently, creatively search and along with expanding the scope of logical thinking, ideas are presented that will help them connect what they learned in lessons with life and increase their interest.

Key words: technical, integrative approach, informational, audiovisual active citizenship position, responsibility, commitment, deep worldview, healthy faith, enlightenment, tolerance, spiritual, ideological, sophistication upbringing.

Kirish. Tarbiya fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2020-2021-o'quv yilidan boshlab joriy qilindi. Ushbu fan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining bir qismi sifatida o'quvchilarda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini singdirish, ularni ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol

fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishni maqsad qilib qo'ygan. Fan va darslik konsepsiyasini yaratishda Yaponiya, Singapur, Angliya, BAA, Xitoy, Koreya, Rossiya, Germaniya kabi xorijiy davlatlarning tajribasidan foydalanildi. Ta'lim jarayoni nihoyatda murakkab jarayon bo'lganligi uchun ta'lim samaradorligi pedagog va o'quvchi faolliligiga, ta'lim vositalarining mavjudligiga, ta'lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga bog'liq.

Boshlang'ich ta'lim—umumiy o'rta ta'limning dastlabki bosqichi. O'zbekiston Respublikasida Boshlang'ich ta'lim 1—4-sinflarda bolalarga ilk ta'lim berish, ularni ma'naviy kamol toptirishning boshlanish davri hisoblanadi. U 1—4-sinflarni o'z ichiga oladi va o'qish 6—7 yoshdan boshlanadi. Bunda ta'lim mazmunini belgilash muhim ahamiyatga ega[1].

Integratsiya—so'zi lotincha —*integro*—tiklash, to'ldirish, —*integer*—butun, so'zidan kelib chiqqan bo'lib, integratsiya—ayrim bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir[3].

Integratsiya fanlarning mexanik birlashishi emas, bu sintez yangi narsaning kelib chiqishi, kashfiyotdir. Alohida tizimlarning bog'lanishi va yagona bir yangi narsaning yaratilishidir. Integrativ ta'lim —o'quvchilarning ong-tasavvurida bizni o'rab turgan dunyo haqida yanada to'liq va atroflicha keng tasavvur qilish imkoniyatini yaratadi. Bolalar o'z bilimlarini amaliyotda aniq va lo'nda, ravon ifoda erishgan muyassar bo'lishadi, chunki bu yondashuvda bilimlarning tub mohiyati keng ochib berish imkoniyati olamni bir butunlikda, bir-biriga bog'liq holda tasavvur qilish kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi[3].

Ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or vositalari, metodlar, texnik vositalar, usullariga tayanib takomillashtirish tizimi hisoblanadi. Bu tizim o'qituvchi tomonidan yaratiladi, ta'lim-tarbiya bosqichlarini o'zaro bog'lashga xizmat qiladi. Uning mazmuni va vazifalarini, maqsadini oldindan belgilash, ta'lim-tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, o'quvchida shakllantirish ko'zda tutilgan ma'naviy sifatlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan darslarni rejalashtirish kabilarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati nihoyatda kengayib, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o'zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan, unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, audiovizualli, vositalar ham mavjud bo'lib, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni aniq voqelikka aylantirdi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining unumdorligini oshiradi, o'quvchilarni mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. An'anaviy o'qitish tizimi, aytish mumkinki, yozma va og'zaki so'zlarga tayanib ish ko'rish tufayli axborotli o'qitish sifatida tafsiflanadi, chunki o'qituvchi faoliyati birgina o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib borayotganligini ta'kidlagan holda baholanmoqda.

O'zbek xalqining yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llagan usul va vositalari, tadbir shakllari, o'ziga xos urf-odatlar va an'analari, ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalari va hayotiy tajribasi mavjud. Bu meros o'tmishda ko'plab alloma-yu donishmandlar etishib chiqishiga asos bo'lgan.

Hozirgi kunda bu merosdan ijodiy foydalanish katta ahamiyatga ega. Ajdodlarimiz bilim o'rgatuvchi ustoz faoliyatiga katta ahamiyat berganlar. Bu pedagogik faoliyatga bo'lgan asosiy talablardan biri edi.

Sharq uyg'onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiy aqlli, dono va o'tkir fikrlaydigan kishilar to'g'risida shunday deydi: «Aqlli deb shunday kishiga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishda zo'r istidodga ega; yomon ishlardan o'zini chetda olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deyдилar». Uning fikricha, «Ta'lim so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan o'rganishdir, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakatga, kasb-hunarga berilgan bo'lishidir. Agar ular ish, kasb-hunarga berilgan bo'lsalar,

kasb- hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar»

Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq ikki faoliyatni – o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari va turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy, estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch-quvvatlari mustahkamlanadi. Tarbiya jarayonida o'quvchida jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlar hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga (ta'lim jarayonida), hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda), irodasiga (faoliyatni uyushtirish, xulqni idora qilish jarayonida) tizimli va muntazam ta'sir etib boriladi. Tarbiyalash jarayonida bulardan birortasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetta qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi.

Biror bir maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi tomonidan rejalashtiriladi va tartibga solinadi.

A) o'quvchining qaysi xislatini shakllantirish yoki yo'qotish maqsadida rejalashtiriladi.

B) shu hislatlarni tarbiyalash yoki yo'qotish uchun xizmat qiluvchi manbalar izlab topiladi.

V) belgilangan maqsad uchun xizmat qiladigan nazariy va amaliy manbalarni qaysisini va qayerda ishlatish rejalashtiriladi.

Tarbiya fanidan boshlang'ich sinf bitiruvchisiga qo'yiladigan minimal malaka talablari, kompetensiyalar, baholash tartibi va o'quv dasturlarida har bir bosqich ma'naviy-axloqiy, tafakkur, jismoniy, ekologik, estetik tarbiya turlarini o'z ichiga oladi.

Tarbiya fanini o'qitish jarayonida turli interfaol metod, hamkorlikda o'qitish, integrativ yondashuv, muammoli ta'lim texnologiyalari, ijodiy-ta'limiy o'yinlardan foydalanish orqali o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malakalarni tarkib toptirish barobarida ularda integrative faoliyatni rivojlantirish imkoniyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot jarayonida belgilangan maqsadga erishishda asosiy e'tiborni "shaxs", "madaniyat", "qadriyat", "xulq-atvor", "huquq", "burch", "tarbiya" kabi tushunchalar hamda boshlang'ich odob-axloq me'yorlari mazmun-mohiyatiga e'tibor qaratildi. Zero, ushbu tushunchalar o'zaro aloqador bo'lib, doimiy ravishda bir - birini to'ldirib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisida integrativ bilim olishni shakllantirishdan oldin ularda mazkur tushunchalar haqidagi bilimlarini tarkib toptirish zarur.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilariga dars berish jarayonida fanlararo integratsiyani barcha o'tilayotgan darsliklar mavzusida qo'llashimiz lozim. Integrativ yondashuv nima ekanligini boshlang'ich sinf o'quvchilariga juda qiziqarli va esda qolarli qilib tushuntirish va ongiga singdirish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili, o'qish darslarida mavzularni xalq og'zaki ijodi ijodi namunalarini bilan ham integratsiyalab o'tish kerak, chunki bola o'zi yashayotgan millatning ma'naviy-ma'rifiy merosidan boxabar bo'lishi lozim [2].

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tarbiya darsliklari tarkibiga kiruvchi o'zbek xalq maqollari, o'zbek xalq topishmoqlari, tez aytishlar, ibratli hikoyalar, masal, matal kabi og'zaki meroslarimizdan ko'proq qo'shib tushuntirib berishimiz lozim. Chunki, yosh o'sib kelayotgan avlod vakillari bu kabi ibratli so'zlardan o'zlariga juda yaxshi fikrlarni qabul qilib olishlari lozim.

Tarbiya darsida o'quvchilarda faollik, ijodkorlik, mehnatsevarlik, intiluvchanlik, bilimdonlik, tadqiqotchilik kabi sifatlarni shakllantiradigan hamda sheriklik (subyekt-subyektlik) muloqoti tamoyillariga asoslangan "Do'st tanlayman", "Ta'qiqlangan meva", "O'zimizni qanday tutamiz", "Qadriyatlar", "Qadr-qimmatliklar yarmarkasi" kabi o'quvchilarning ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan ta'limiy o'yinlardan foydalandik.

Milliy dastur asosida yaratilgan Tarbiya fanining bosh g'oyasida kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslangan o'quv dasturlari bo'yicha ta'lim jarayonini tashkil etish asosida o'quvchilarda integrativ bililar bilan birgalikda ularda mas'uliyat va moslashuvchanlik, muloqot qilish, ijodiylik va qiziquvchanlik, tanqidiy fikrlash, shaxslararo hamkorlik qilish,

muammolarni aniqlash, yechimni topish, o'z-o'zini yo'naltirish, ijtimoiy mas'uliyat kabi ko'nikmalar shakllanadi. Bunday zamonaviy ta'lim-ta'lim berish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning vazifasi quyidagicha bo'ladi.

Zamonaviy ta'limning ahamiyati o'quvchilarda faol ijtimoiylashuv ko'nikmalarini shakllantirish bilan belgilanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy munosabatlar jarayonining faol ishtirokchilari bo'lishlariga erishishda ular tomonidan ijtimoiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish o'ziga xos ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida integrativ bilim olishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va shart-sharoitlar o'quvchilar tafakkurini motivatsion va refleksiv ko'nikmalarga o'rgatish vositalari, shakllari, usul va yo'llarini belgilash asosida qaror topadi. Buning uchun o'qituvchidan ta'lim-tarbiya jarayoniga ijodiy munosabatda hamda akmeologik yondashuvda bo'lish talab etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida integrativ bilim olishga asoslangan innovatsion metod hamda ijodiy-ta'limiy o'yinlar mazmunini tayanch va fanga oid kompetensiyalar bilan bog'liq holda izohlash asosida ishlab chiqilgan, maqsaddan natijaga yo'naltirilgan izchillik va uzviylik xarakteriga ega funksional modelni ta'lim amaliyotiga tatbiq qilish o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga amal qilish ko'nikmalarining shakllanishiga samarali ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Oila, ta'lim muassasalari va jamoatchilikning o'zaro hamkorligining tashkiliy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi ta'lim komponentlarini kuchaytirish asosida o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish natijasida ularning faol ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida pedagogikaning kognitiv, madaniy, huquqiy kompetentlik tamoyillari asosida ishlab chiqilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining integrativ bilim olish darajasini baholash mezonlari o'quvchilar o'rtasida o'zaro sog'lom raqobat muhitini yuzaga keltiradi.

O'quvchilarni integrativ bilim olish bilan tanishtirishda boshlang'ich sinflar o'qituvchilari alohida o'rin tutadilar. Ularning mashg'ulot va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkillashtirish hamda yuqori saviyada o'tkazishga nisbatan ijodiy yondashishlari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bilan birga, o'quvchilarda integrativ bilim olish kompetensiyalarga ega bo'lish imkoniyatini oshiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida integrativ bilim olish me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish samaradorligini oshirish yuzasidan quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- boshlang'ich sinf tarbiya fanini o'tishda amaliy tajribalarga alohida e'tibor qaratish, ya'ni imkoniyat darajasida mazkur darslarni sinf xonasida emas, mavzuga mos obyektlarda tashkil etish;

- Milliy dastur asosida yaratilgan tarbiya fanlari dasturiga qo'shimcha ravishda "Mashq daftari" ishlab chiqish;

- boshlang'ich sinflarda tarbiya fanidan dars beradigan o'qituvchilar uchun maxsus kurslar tashkil etib, unda xorijiy tajribalarga asoslangan holda treninglar olib borish uchun dasturlar tayyorlash;

- tarbiya darslari mazmuni asosida sinfdan tashqari tadbirlarni tashkil etish orqali o'quvchilarda integrativ bilim olishni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar tayyorlash.

Adabiyotlar ro'yxati.

O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son. —Ta'lim to'g'risidagi qonun.Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.

Shavkat Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash

Forobiy. «Fozil odamlar shahri». - T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi. nashriyoti, 1993. . 184-185-b.

Г Саидова, Н Авлиёкулова - Общество и инновации, 2022/4/28

Boshlang 'ich sinflarda o 'quv jarayonini zamonaviy, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish

SHARQ VA G'ARB TA'LIM TIZIMLARINING TARBIYA PEDAGOGIKASI KONTEKSTIDAGI KOMPARATIVISTIK TAHLILI

Saidova Kamola Uskanbayevna
falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent
TIUE "Ta'lim boshqaruvi va pedagogika" kafedrası professori
<https://orcid.org/0000-0002-0248-3638>

Annotatsiya: Ushbu maqola tarbiya pedagogikasi kontekstida Sharq va G'arb ta'lim tizimlarini komparativistik tahlili amalga oshirilgan. Har bir an'anada tarbiya amaliyotiga ta'sir ko'rsatadigan falsafiy asoslar, ta'lim maqsadlari va o'qitish usullaridagi asosiy o'xshashlik va farqlar ko'rib chiqiladi. Sharq tizimlari axloqiy qadriyatlarga, ijtimoiylikka va obro'-e'tiborni hurmat qilishga e'tibor qaratadi, bu esa yaxlit va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni shakllantiradi. G'arb modellari, aksincha, individualizm, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikka qaratilgan bo'lib, o'quvchilarda tashabbuskorlik va mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, tizimlarning har biri o'zining kuchli va kamchilik tomonlariga ega, bu esa eng yaxshi amaliyotlarni intergatsiyasi istiqbollarini ochadi. Natijada, maqola turli xil tarbiya an'analari o'rtasidagi o'zaro tushunishning muhimligini ta'kidlaydi hamda globallashuv va madaniy almashinuv sharoitida barcha o'quvchilarning ehtiyojlari va xususiyatlarini hisobga oladigan yanada uyg'un va samarali ta'lim jarayonini yaratish yo'llarini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, pedagogika, tarbiya pedagogikasi, komparativistik tahlil, Sharq va G'arb.

КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ ОБРАЗОВАНИЯ ВОСТОКА И ЗАПАДА В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИКИ ВОСПИТАНИЯ

Саидова Камола Усканбаевна
доктор философских наук (DSc), доцент
Профессор кафедры «Управление образованием и педагогика» TIUE

Аннотация: В данной статье проводится компаративный анализ систем образования Востока и Запада в контексте педагогики воспитания. Рассматриваются ключевые сходства и отличия в философских основах, целях обучения и методах преподавания, которые влияют на воспитательные практики в каждой из традиций. Восточные системы акцентируют внимание на моральных ценностях, коллективизме и уважении к авторитетам, что формирует целостную и социально ответственную личность. Западные модели, напротив, ориентированы на индивидуализм, критическое мышление и креативность, способствуя развитию инициативы и самостоятельности у учащихся. Анализ показывает, что каждая из систем имеет свои сильные и слабые стороны, что открывает перспективы для интеграции лучших практик. В результате статья подчеркивает важность взаимопонимания между различными образовательными традициями и предлагает пути для создания более гармоничного и эффективного образовательного процесса, который учитывает потребности и особенности всех учащихся в условиях глобализации и культурного обмена.

Ключевые слова: образование, воспитание, педагогика, педагогика воспитания, компаративный анализ, Восток и Запад.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EDUCATION SYSTEMS OF THE EAST AND WEST IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL PEDAGOGY

Saidova Kamola Uskanbaevna
Doctor of philosophical sciences (DSc), associate professor
Professor of the Department of Education Management and Pedagogy of the TIUE

Abstract: This article provides a comparative analysis of the educational systems of the

East and West in terms of educational philosophy. It examines the similarities and differences between the philosophical foundations, learning goals, and teaching methods of each tradition, which influence educational practices. Eastern systems emphasize moral values, collectivism, and respect for authority, aiming to create a holistic and socially responsible individual. Western models focus on individualism, critical thinking, and creativity, fostering independence and initiative among students. The analysis reveals that both systems have strengths and weaknesses. Integrating best practices from each system could lead to a more effective educational approach. As a result, the article emphasizes the significance of mutual understanding among different educational traditions and proposes ways to create a more cohesive and efficient educational process that considers the requirements and characteristics of all students in light of globalization and cultural interchange.

Key words: education, upbringing, pedagogy, pedagogy of education, comparative analysis, East and West.

Introduction. The education systems of the East and the West represent two distinct approaches to education, shaped by different historical, cultural, and social influences. In today's globalized world, where cultural exchange is increasing, it is crucial to conduct a comparative analysis of these systems to identify their strengths, weaknesses, and best practices for improving the quality of education. Eastern education traditions, rooted in collectivism and respect for knowledge, aim to foster a harmonious development of the individual through moral values and a sense of social responsibility. Western models, on the other hand, emphasize individualism and critical thinking, aiming to develop independent and proactive individuals who can innovate and express themselves. This article explores the pedagogical approaches to education within the context of two educational paradigms. It examines how cultural differences influence learning goals and methods, and analyzes how elements from both systems can be combined to create more effective and integrated educational approaches. Ultimately, the aim is to gain a better understanding of how multicultural education enriches the educational process and prepares students for living in a diverse world.

Literature review and methods

In this study, the author used a variety of methods, including analysis, synthesis, comparative analysis, hermeneutics, and the historical-logical method. Comparative analysis and hermeneutics allowed the researcher to compare educational practices in the West and East, while the historical-logical approach enabled them to trace the development of the issue under study over time.

In recent decades, there has been a growing interest in the study of youth education pedagogy, which is closely linked to changes in society and the evolving educational needs. This is particularly evident in the field of comparative education between the East and West. Among the prominent foreign scholars who have contributed to this field are Lijia Guo, Jiashun Huang and You Zhang, Yamanaka Sh., Suzuki K.H., Klemenic M., Cox C., Marfan J., Weinstein J., Munoz G. and others. These experts focus on the ideological, philosophical, and practical-theoretical foundations of comparative pedagogy, particularly in terms of teaching practices. Within the domestic scholarly community, researchers such as D.Rakhmonova, B.Adizov, Sh.Olimov, R.Karimov, Z.Kabulova, K.Khoshimov, and S.Nishonova are actively engaged in comparative education research. These scholars explore both the fundamental and applied dimensions of comparative pedagogy.

Discussion

The key similarities and differences between the education systems in the East and West are evident in various aspects, such as philosophical foundations, learning objectives, teaching methods, and the role of education within the educational process. Both systems aim to produce literate and responsible citizens, while education is seen as a way to transfer knowledge and skills needed for success in society. In both the East and West, teachers are highly valued, as they play a crucial role in the learning process [1]. Respect for teachers is especially emphasized in Eastern cultures, reflecting traditional cultural values. Additionally,

both systems focus on achievement-oriented education, with exams and grades serving as indicators of student knowledge.

However, there are significant differences between Eastern and Western educational systems. Eastern systems are often rooted in philosophical teachings such as Confucianism, which emphasizes collectivism, harmony, and respect for tradition. Western systems, on the other hand, stem from individualistic traditions like humanism and emphasize critical thinking, personal freedom, and self-expression. Teaching methods also differ between the two systems. Eastern approaches tend to be more authoritarian and hierarchical, with teachers following traditional methods that involve students reproducing knowledge and memorizing material. Western methods, meanwhile, are more democratic, encouraging active student participation, critical understanding, and creativity in problem-solving. As a result, while both systems share some common goals, the different approaches to teaching and parenting determine the nature and quality of the educational experience in each tradition.

The education systems of the East and West have significant differences and similarities, which significantly affect the pedagogical approach to education. These differences lead to various approaches and strategies for student development. Eastern education systems focus on moral and ethical values, aiming to create a holistic individual who respects society's traditions and values. This approach encourages collective achievements and fosters a sense of social responsibility. Western education, on the other hand, emphasizes individuality and freedom of choice, encouraging critical thinking and independent expression. This leads to the development of creative and self-reliant individuals.

The methods and forms of teaching also vary significantly. Eastern approaches, as a rule, employ methods based on repetition, memorization, and strict discipline, which contribute to the assimilation of knowledge and the formation of respect for it. However, these methods can limit students' creativity and independence. Western models, in contrast, use more interactive and innovative techniques such as project-based learning, group discussion, and research, which promote the development of critical thinking, cooperation skills, and independence.

The role of the teacher and student in these educational systems also differs significantly. In Eastern pedagogy, the teacher plays a central role, with his authority being unquestioned, creating a clear hierarchy within the classroom. Students see the teacher as a mentor and role model, contributing to the development of respect and discipline. In the Western system, the teacher acts more as a facilitator, guiding students, supporting their initiative, and encouraging cooperation. This leads to a more open and flexible learning environment, where students feel freer to express their thoughts and ideas. As a result, differences in educational approaches directly influence pedagogical strategies, forming different interaction patterns between teachers and students that, in turn, determine the outcomes of the learning process.

Results

Education is one of the most important factors in a country's development and competitiveness on the international stage. In this regard, we will examine the various education systems in Eastern and Western countries, considering their features and main challenges.

China's educational system consists of six stages:

- Preschool institutions;
- Elementary school;
- Secondary school;
- Vocational schools and colleges;
- Universities and graduate school.

Education in China is conducted in Chinese (although English is also offered), and it begins at the age of six. One of the characteristics of the Chinese educational system is the focus on discipline, obedience, and respect for authority. Students must adhere to strict rules, and teachers act as mentors and role models. Another feature of the Chinese education system is the high level of control by the government. Education is compulsory and free for all citizens in China, but the state regulates all aspects of the system, including curriculum, teaching methods, and criteria for assessing knowledge. The Chinese education system has several

advantages. Firstly, it provides a high level of knowledge, particularly in the fields of science and mathematics. Secondly, it promotes critical thinking and the ability to analyze and solve problems. Thirdly, it offers free education, making it accessible to a wide range of people. However, the Chinese education system also has some disadvantages. One of them is the lack of individualized learning. Due to large class sizes and strict discipline, teachers often cannot provide enough attention to each student. This leads to a lack of differentiation in knowledge and a reduction in the quality of education. Additionally, students may be overloaded with educational material, which can cause stress and health issues. It is also important to note that an emphasis on knowledge over personal development and creativity may limit the growth of young people's potential.

But despite the existing problems, the Chinese education system continues to develop and adapt to new challenges [1]. In recent years, education reform has been carried out in the country aimed at improving the quality of education, strengthening individualization and developing the creative potential of students.

New technologies and teaching methods, such as online courses, distance learning, and the use of multimedia tools, are being actively introduced in Chinese education. This makes education more accessible, flexible, and effective. The Chinese education system has its own unique characteristics, advantages, and disadvantages. While it successfully provides a high-quality education for most citizens, it also needs to be further developed to meet the needs of individualized learning and promote the creative potential of students. Let's take a closer look at the Japanese education system, which is widely considered one of the most efficient and innovative in the world. This system provides a high level of literacy and vocational training for all citizens, as well as promotes general development. In order to fully understand the Japanese education system and its impact on education quality and national competitiveness, it is essential to examine its fundamental principles and methods in detail. The Japanese education system comprises three main stages: pre-school, compulsory secondary, and higher education. Pre-school education is designed to prepare children for formal schooling and provides a solid foundation in basic skills and knowledge. Compulsory secondary education ensures that all students receive a comprehensive education, covering a wide range of subjects. Higher education offers specialized training in various fields and prepares students for future careers.

Preschool education is provided by kindergartens, which children aged 3 to 6 attend. Compulsory secondary education consists of primary school (grades 1-6), middle school (grades 7-9), and high school (grades 10-12). Universities and colleges offer bachelor's, master's, and doctoral programs for higher education. The main feature of the Japanese education system is its focus on the development of a well-rounded individual [2]. The training programs aim to develop not only academic knowledge, but also social skills, emotional intelligence, and physical activity.

Another feature is the high level of government control, as the state actively regulates the content of educational programs, sets learning standards, and monitors the quality of teaching. One of the main advantages of the Japanese education system is its effectiveness, due to strict state control and a focus on the development of a harmoniously developed personality. As a result, Japanese schoolchildren and students achieve excellent results in their studies and future careers. Another advantage of the Japanese education system is its flexibility. Universities and colleges offer a wide variety of programs and courses, allowing students to choose a path that best suits their interests and abilities. However, there are some drawbacks to this system. One of these is the high workload students face, with a large amount of homework and exams. This can lead to stress and decreased learning quality. Despite these challenges, the Japanese government has been working to improve the education system. They are trying to increase efficiency and competitiveness by improving teaching quality and attracting more young professionals to the field. These efforts aim to create a better learning environment for students and ensure a brighter future for the country.

In general, the Japanese education system is considered one of the most effective and advanced in the world. It emphasizes the harmonious development of individuals, with a high

level of government control and flexibility in educational programs. Despite some challenges, the Japanese system continues to evolve and improve, ensuring its competitiveness on the global stage.

The education system of Western countries plays a crucial role in shaping society. It imparts knowledge, skills, and values that shape the future of nations and citizens. Western Europe, in particular, is among the most developed regions in the world, with its education system deserving special attention [3]. Analyzing the education systems in Western Europe allows us to identify unique features and commonalities.

In this regard, it is essential to analyze the educational systems of Western European countries in order to understand their characteristics and similarities. The education systems in Western Europe and beyond can be broadly categorized into three main models: the Anglo-Saxon, Continental, and Scandinavian models. The Anglo-Saxon model, exemplified by countries like Great Britain, Ireland, and Malta, as well as its former colonies such as Australia, Canada, and New Zealand, features a three-tiered educational system consisting of primary school (grades 1-6), secondary school (7-12), and higher education. Education is provided free of cost, with students having the option to attend public or private institutions. A notable aspect of this model is its lack of a unified educational standard, allowing students to pursue diverse study programs and paths.

The continental model provides a two-tier system: a basic school (6 to 18 years) and a high school. Education is free and mandatory for all citizens. Curriculum and programs are developed at the state level, and their implementation is monitored at the regional and local levels. The Scandinavian model also has a two-level system, but it has a closer connection with society. Schools collaborate with local businesses and organizations to develop students' skills needed for success in the modern economy. Despite differences in structure and organization, all models share common features:

First, high-quality education confirmed by international rankings.

Second, free access for all citizens regardless of social or financial status.

Thirdly, there is a system in place to support and encourage students, including through scholarships, grants, and loans.

An analysis of the education systems in Western Europe reveals that each has its own unique characteristics and benefits. However, they all aim to provide high-quality education and prepare graduates for life and work in today's world. The experiences of Western Europe could be beneficial for other countries as they develop their own education systems. Let us take a look at the education system in the United States, which is one of the most diverse and complex in the world. The United States has complete control over its education system, which can sometimes lead to differences in standards and methods of teaching [4].

In this regard, it is essential to analyze the U.S. education system, examining its characteristics and the challenges it faces. One of the first things to note is the federal government's role in the education system. The U.S. Department of Education grants each state the autonomy to establish its own educational standards. This can result in significant variations in the quality of education across the states. Some states may implement more rigorous programs, while others may adopt more flexible requirements. Another significant aspect is the funding of education. The American education system relies on funding from state budgets or local communities. This means that underprivileged schools often face disadvantages and cannot provide their students with the same resources and opportunities as more affluent schools. These discrepancies in funding can impact teaching quality and student success. The third significant aspect is standardized testing. For instance, standardized tests like the SAT and ACT are widely used in the US education system [5].

These tests are used to assess student achievement and make decisions about admission to universities, but some critics argue that they are unfair to students from low-income backgrounds and do not accurately reflect their academic ability. The US education system also faces challenges related to diversity, particularly in states with high numbers of immigrants like California and Texas. These states need to support students for whom English is not their

first language and provide quality education, but there are also states with large ethnic minority populations where equity in education has become a significant issue. It can be stated that the US education system has both strengths and weaknesses. While the flexibility of educational standards allows different regions to offer unique programs and approaches, funding inequalities and challenges related to student diversity remain significant issues that require attention. An analysis of the US education system suggests that efforts should focus on creating an equitable, high-quality system for all students.

Conclusion

In the course of a comparative analysis of educational systems in the East and West, it becomes clear that each tradition has unique characteristics that influence approaches to teaching and learning. Eastern systems emphasize collectivism, respect for tradition, and moral values, contributing to the formation of a well-rounded individual focused on the common good. Western educational models, on the other hand, emphasize individualism, critical thinking, and creativity, fostering independence and initiative. These differences in approach not only shape teaching methods and teacher roles, but also create distinct learning environments that impact student motivation, knowledge acquisition, and social interactions. It's important to recognize that neither system is perfect, each with its own strengths and limitations. The potential of combining the best practices from different educational traditions can lead to more efficient approaches in teaching, providing deeper personal growth and preparing students for living in a diverse and multicultural society. Ultimately, understanding and appreciating the differences between the educational systems in the East and West can contribute to creating a more harmonious and inclusive learning environment that takes into account the unique needs and abilities of all students.

References

1. Karimov R., Naumenko O., Saidova K., Elmuratov R., Bekbaev R. (2022). The Phenomenon of Education in the Context of an Intercultural Philosophical Approach. *Wisdom*, 4(24), 84-90. DOI: 10.24234/wisdom.v24i4.941.
2. Saidova K. (2024). Features of individualization and self-development in Western pedagogy. *Acta Education*, 1(2), 58-60. DOI: 10.61587/3030-3141-2024-1-2-47-50.
3. Azamatova G. (2024). Transformation of Traditional Teaching Methods in the Context of Karl Popper's Conception of Education. *Acta Education*, 1(1), 19–23. DOI: 10.61587/3030-3141-2024-1-1-37-41.
4. Lijia Guo, Jiashun Huang and You Zhang. (2019). Education Development in China: Education Return, Quality, and Equity. *Sustainability*, 1(13):3750. DOI: 10.3390/su11133750.
5. Yamanaka Sh., Suzuki K.H. (2020). Japanese Education Reform Towards Twenty-First Century Education. In book: *Audacious Education Purposes*. Cham: Springer International Publishing.
6. Klemenic M. (2012). Student Representation in Western Europe: Introduction to the Special Issue. *European Journal of Higher Education*, 2:1, 1-18. DOI: 10.1080/21568235.2012.695058.
7. Cox C., Marfan J., Weinstein J., Munoz G. (2013). Learning Standards, Teaching Standards and Standards for School Principals: A Comparative Study. *OECD Education Working*, 99. DOI: 10.1787/5k3tsjqtp90v-en.
8. Zwick R. (2023). *The role of standardized tests in college admissions*. Los Angeles: The Civil Rights.

**BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINI KASBIY
FAOLIYATGA TAYYYORLASHDA MUSTAQIL TA’LIMNING O‘RNI VA
METODIK ISHLAR TAHLILI**

Sayfullayeva Dilafrō‘z Axmadovna

*Buxoro davlat pedagogika instituti, “Texnologik ta’lim” kafedrasi dotsenti
<https://orcid.org/0000-0002-0980-5812>*

Akobirova Madina Bo’ronovna

*Buxoro davlat pedagogika instituti, 13.00.02 – ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi
ixtisosligi 2-bosqich tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ta’limning o‘rni, mustaqil ishning maqsadi, mazmuni, mustaqil bilim olish sabablari, mustaqil ta’lim olishning asosiy motivlari, mustaqil bilim olishda talaba ijodiy fikrlash qobiliyati, bilimlarni ijodiy o‘zlashtirishi hamda metodik ishlar tahlili haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, kasbiy faoliyat, mustaqil ta’lim, bilim, motivlar, ijodiy fikr, ijodiy o‘zlashtirish, metodik ishlar, bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilari, mustaqil ishni bajarish, maqsad, mazmun.

**РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ
РАБОТЫ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ К
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Дилафруз Ахмадовна Сайфуллаева

*Бухарский государственный педагогический институт, доцент кафедры
«Технологическое образование»
<https://orcid.org/0000-0002-0980-5812>*

Мадина Бурановна Акибировна

*Бухарский государственный педагогический институт, базовый докторант 2
ступени по специальности «Теория и методика образования» 13.00.02*

Аннотация: В данной статье исследуется значение самостоятельного образования для подготовки будущих учителей технических наук к профессиональной деятельности, содержание и цель самостоятельной работы, причины и основные мотивы самостоятельного обучения, а также способность студентов к творческому мышлению. В самостоятельном обучении отражаются идеи творческого усвоения знаний и анализ методических работ.

Ключевые слова: Образование, профессиональная деятельность, самостоятельное образование, знания, мотивы, творческая мысль, творческое мастерство, методическая работа, будущие учителя технологии, самостоятельная работа, цель, содержание.

ANALYSIS OF THE ROLE OF INDEPENDENT EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL WORK IN PREPARING FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

Dilafruz Akhmadovna Sayfullayeva

Bukhara State Pedagogical Institute, Associate Professor of the Department of «Technological Education»

<https://orcid.org/0000-0002-0980-5812>

Madina Boronovna Akobirova

Bukhara State Pedagogical Institute, 13.00.02 - basic doctoral student of the 2nd stage in the specialty of «Theory and Methods of Education»

Abstract: *This article examines the role of self-education in preparing future technical science teachers for professional activities, the purpose and content of independent work, reasons for self-learning, main motives for independent learning, and the student's ability to think creatively. Self-education embodies ideas of creatively acquiring knowledge and analyzing methodical work.*

Keywords: *Education, professional activities, self-education, knowledge, motives, creative thinking, creative skills, methodical work, future technology teachers, independent work, purpose, content.*

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning maqsadi munosib hayot sharoitlarini yaratish, ma'naviy jihatdan barkamol yetuk rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va tarbiyani yuksaltirish, milliy ana'nalarimizga sodiq yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda oliy ta'limni takomillashtirish ta'limning asosiy maqsadiga erishish - ma'naviy, axloqiy, kasbiy munosabatlarda har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilgan. Ta'limni takomillashtirish bilish faolligini shakllantirish, ta'lim oluvchilarning fikrlash faoliyatini o'zgartirish, dialektik tafakkur ko'nikmalarini singdirish, mustaqil ta'lim olish qobiliyati, uzluksiz ta'lim va intellektual rivojlanishga bo'lgan talab zarurligiga qaratilgan.

Zamonaviy ta'limning insonparvarlikka yo'naltirilishi, yangi pedagogik nazariyalarni rivojlanishi va ularni amaliyotda qo'llash, innovatsion texnologiyalarning paydo bo'lishi, kompetensiyalarning tarkibiy qismlari kengayishi, ta'lim jarayoniga ilg'or axborot texnologiyalarini keng joriy etilishi, talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini sifat jihatidan yaxshilashni talab qiladi.

Oliy ta'lim muassasalari «Texnologik ta'lim» yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyyorlashda mustaqil ta'limning o'rni beqiyosdir. Mustaqil ta'lim - bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish maqsadidagi o'quv shakli hisoblanadi.

Mustaqil bilim olish sabablarining rivojlanishi subyektni ijodiy faoliyatini tashkil etishga undaydi va shu bilan uning oldiga - mustaqil bilim olish qanday bo'lishi kerak degan savolni qo'yadi.

Mustaqil bilim olish texnologiyasi va mustaqil bilim olish sabablari bir-biri bilan bog'likdir: aniq natijaga erisha olishiga ishonmaslik ta'lim oluvchini mustaqil bilim olishdan har qanday boshqa sabablardan ko'ra ko'proq cho'chitadi va mustaqil ishlanishiga to'sqinlik qiladi. Mustaqil bilim olish texnologiyasini yaratish bir necha alohida muammolarni hal etishni ko'zda tutadi. Ular orasida muntazam bilim olishning maqsadini qo'yish muammosi alohida ajralib turadi. Agarda ta'lim olish umumiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilsa, mustaqil bilim olishning maqsadi esa kasbiy shakllanish yoki kasbiy mahoratni o'stirishga xizmat qilish

bo‘lib hisoblanadi.

Mustaqil bilim olishni ta‘minlashga imkon beradigan topshiriqlar tushuncha, sabab va qadriyatli yunalishlarni o‘zlashtirishi past darajali va qoniqarsiz bo‘lgan talabalar uchun qulay sharoitni yaratishni ko‘zda tutadi. Birgina muvaffaqiyatni his etish ham talabani mustaqil bilim olishga undovchi psixologik holatni yuzaga keltiradi.

Talabani mustaqil ishi uning auditoriyada va undan tashqarida, o‘qituvchi rahbarligida yoki o‘qituvchi ishtirokisiz amalga oshiriladigan mustaqil ish majmuini anglatadi. Lekin, hamma talabalar ham o‘qituvchi ishtirokisiz mustaqil izlanadi deb ayta olmaymiz. Chunki talabalarning aksariyatida o‘ziga bo‘lgan ishonchning yo‘qligi ularning mustaqil bilim olishlariga to‘sqinlik qiladi. Shunday ekan, talabalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini, oshirish uchun mustaqil ta‘limni bajarishda mustaqil ishni bajaruvchini dastlab fan bo‘yicha bilimlarini boyitish, har bir fan hayotning har bir jabhasida kerakligini aniq misollar yordamida izlanuvchiga yetkazish zarur.

Mustaqil ta‘limni tashkil qilish hozirda talabalar orasida mustaqil ta‘limni tashkil etishdagi mavjud muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan aytganda, mamlakatimizda o‘tgan davr mobaynida ta‘lim tizimini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida e‘tibor qaratilib, o‘g‘il-qizlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda bilim olishi, jismoniy va ma‘naviy jihatdan yetuk insonlar bo‘lib ulg‘ayishini ta‘minlash, qobiliyati hamda iqtidor, intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Talabalarga yuqori darajadagi bilimni o‘quv auditoriyasidagi mashg‘ulotlar to‘liq bera olmaydi. Buni amalga oshirishda mustaqil o‘quv faoliyati to‘ldiruvchi rivojlantiruvchi vazifasini bajaradi.

Biz tomondan o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash, ta‘lim jarayonining takomillashtirish muammolari bo‘yicha ilmiy tadqiqot va metodik ishlarni tahlil qildik.

O.Qo‘ysinov «Kasb ta‘limi yo‘nalishi bo‘yicha ta‘lim olayotgan bo‘lajak bakalavr o‘qituvchilarda mustaqil bilim olishga qiziqish va qobiliyatni pedagogik madaniyatni takomillashtirishga oid ilmiy ishlarida mustaqil bilim olish usullariga to‘xtalib o‘tgan.[1]

Pedagog olim S.Matchanovning tadqiqot ishi o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda darslarda talabalarning og‘zaki va yozma ijodiy ishlarini tashkil etish masalalari tadqiq qilingan. Zero, ma‘naviy barkamol avlodni shakllantirishda ijodiy ishlar va mustaqil faoliyat yuritish o‘z-o‘zidan erkin tafakkurni talab qiladi. Mustaqil tafakkur, o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lmagan talaba ijodkor bo‘la olmaydi, mustaqil faoliyat yuritilmaydi. [2]

Pedagogika fanlari nomzodi, professor Ashurova S.Y. o‘zining “Mustaqil ishlarni tashkil etish, o‘tkazish va baholash” nomli metodik qo‘llanmasi ham aynan kasb hunar kollejlari talabalarining mustaqil ishlarini samarali tashkil etish orqali ularning mustaqil va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Pedagogika fanlari falsafa doktori Muqimov B.R. O‘zining “o‘quvchilarni mustaqil ish jarayonida interfaol ta‘lim metodlari asosida didaktik kompetensiyasini takomillashtirish” nomli dissertatsiya ishida o‘quvchilarni mustaqil ishlarni bajarish jarayonida interfaol ta‘lim metodlaridan foydalanish metodikasi, talabalarni didaktik kompetensiyasini takomillashtirishda mustaqil ishlarni bajarishning o‘quv-uslubiy va elektron vositalarini yoritib bergan.

Qo‘chqarov M.U. “O‘quvchilarda mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish nazariyasi va texnologiyasi” nomli falsafa doktori (PhD) dissertatsiya ishida Oliy matematika fanidan talabalar mustaqil ta‘limining tashkiliy-uslubiy ta‘minoti, o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalash modeli va o‘quvchi mustaqil ta‘limini tashkil etish metodikasiga to‘xtalib o‘tgan.

Mustaqil ta‘lim yuzasidan olib borilgan ilmiy ishlar orasida Qambarov M.M. ning o‘quvchilarning mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish” bo‘yicha olib borgan tadqiqot

ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchi o'z asarida talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning usul va vositalarini to'liq ochib bergan.

Yana bir tadqiqotchi olimi Maxmudova D.M. "O'quvchilarda mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirish jarayonlarida muammoli masalalardan foydalanish" nomli dissertatsiya ishida muammoli matematik masalalarni o'qitish asosida o'quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirgan, "oliy matematika" o'quv fani mavzularini kompyuter texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalanib o'qitish orqali o'quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirishning usullarini ko'rsatib bergan.[5]

Ta'limni takomillashtirish "Talim to'g'risidagi Qonun"da o'z aksini topgan, u o'z navbatida ta'lim mazmuniga, uni tashkil etish usullariga, hozirgi zamon pedagogik texnologiyalariga yangi talablarni qo'yadi. Yangi pedagogik texnologiyalarining vazifalari: o'rganishdan eslab qolishga, o'rganishdan intellektual rivojlanish jarayoni sifatida, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash; bilimning sobit, assotsiativ modelidan dinamik fikrlash faoliyatiga o'tish; o'rtacha bilimli talabadan tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan ta'lim dasturlariga; o'qitishning tashqi motivatsiyasidan ichki axloqiy-irodaviy o'zgartirishlarga o'tish bilan tavsiflanadi.

Ilmiy bilimlar hajmining ortishi, fanda nazariy holatlar ulushining ortishi va uning ishlab chiqarish faoliyatiga ta'siri, ilmiy yangiliklar va ularni amaliyotda qo'llash o'rtasidagi vaqtning qisqarishi, ma'lumotlarning ustunligi bo'lajak mutaxassisda mustaqil ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyati va istagini rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi. Mustaqil ta'lim o'quv faoliyatining barcha bosqichlarida katta ahamiyatga ega. Ular qatoriga: bilish muammolarni yaratish; muammoli turdagi topshiriqlarni bajarish; olingan bilimlarni mustahkamlash; ilgari egallangan bilimlardan foydalanish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish va boshqalarni kiritish mumkin.

Masalan: Talabalarga Texnologiya fanini o'qitish metodikasi fanidan "Texnologiya fani o'qituvchisining darsga va o'quv yiliga tayyorgarligi" mavzusida mustaqil ish topshiriq qilib beriladi. Talaba mustaqil ishni bajarish uchun topshiriq shakllari, mustaqil ishning maqsadi, mazmuni, mustaqil ishning rejalashtirilgan natijalari va foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati taqdim etiladi. Talabalar mustaqil ravishda berilgan mustaqil ish topshirig'ini bajaradilar.

Topshiriq shakli: Konspekt yozish

Mustaqil ishning maqsadi: nazariya va amaliy masalalarni xulosa shaklida yozma ravishda malakali bayon qilish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

Konspekt (lotincha conspectus – ko'rib chiqish, taqdim etish) - 1) asosiy axborot manbasi (maqola, kitob, ma'ruza va boshqalar) mazmunini tizimli, ixcham, mantiqiy va izchil yetkazuvchi yozma matn; 2) axborot manbai rejasini, undan ko'chirmalarni va uning tezislarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan yozishning sintezlovchi shakli.

Mustaqil ishning rejalashtirilgan natijalari: talabalarining ilmiy tadqiqot natijalarini tahlil qilish va ularni aniq o'quv va tadqiqot muammolarini hal qilishda qo'llash qobiliyati; axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda va axborot xavfsizligining asosiy talablarini hisobga olgan holda axborot-bibliografik madaniyat asosida kasbiy faoliyatning standart vazifalarini hal qilish qobiliyati.

Topshiriq shakli: Glossariy tuzish

Mustaqil ishning maqsadi: axborot madaniyati darajasini oshirish; yangi bilimlarni egallash; o'quv kursining predmeti bo'yicha zarur ko'nikmalarni rivojlantirish.

Glossariy - ixtisoslashgan atamalar va ularning ta'riflari lug'ati.

Topshiriqni bajarish: 1) ishni diqqat bilan o'qing; 2) eng keng tarqalgan atamalarni aniqlash; 3) umumiy mavzu bilan birlashtirilgan atamalar ro'yxatini tuzing; 4) atamalarni alifbo tartibida joylashtirish; 5) lug'at maqolalarini tuzing: - nominativ holatda atamaning aniq tahririni bering; - bu atamaning ma'nosini kengaytirish.

Mustaqil ishning rejalashtirilgan natijalari: axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda va axborot xavfsizligining asosiy talablarini hisobga olgan holda axborot-

bibliografik madaniyat asosida talabalarning kasbiy faoliyatning standart muammolarini hal qilish qobiliyati.

Foydalanish uchun adabiyotlar: I.N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, O.A.Qo'ysinov Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi, Kasb tanlashga yo'llash. Darslik T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014, 258 b

2.N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov va boshqalar. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. –T.: 2009, 427

Talabalarining nazariy bilimga egabo'lishi maqsadida berilgan mavzularga talabalarning tomonidan konspekt yozish, glossariy tuzishi kerak bo'ladi. Asosan, nazariy dars mashg'ulotlarida olgan bilimlarini yanada chuqurlashtirish hamda amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishdan oldin bilishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtirishda beriladigan mavzularni konspekt yozish shaklida ifoda etishdan iborat bo'ladi.

Topshiriqlarni tayyolash mobaynida birinchi navbatda mavzu mazmunini o'z ichiga olgan va to'la ochib beruvchi rejalar tuzish kerak bo'ladi. Mavzuning dolzarblik yoki fan doirasida egallagan hajmiga ko'ra rejalar 3 tadan 6 tagacha mavjud bo'lishi mumkin. Reja tuzishdan maqsad mavzuni yoritishdagi ketma-ketlik va uzviylikni ta'minlash hisoblanadi. Shunday ekan, rejalar albatta bir-biriga mutanosib tarzda tuzilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Mavzuni yoritishda birinchi navbatda mavzuga oid asosiy tushunchalar beriladi. Shuning uchun, birinchi rejani ko'p hollarda mavzu haqidagi asosiy tushunchalar yoki umumiy tushunchalar tarzida berish odat tusiga kirgan. Keyingi rejalar esa mavzu mazmuniga ko'ra uzviy tarzda berib boriladi.

Talabalarda aynan bilimlarni mustaqil egallash jarayonida shaxsning mustaqilligi shakllanadi, bu murakkab vazifalar va muammoli vaziyatlarni hal qilishda amalga oshiriladi va shaxsning ichki o'zini o'zi boshqarish tizimining mexanizmlarini rivojlantirish, shu jumladan bilish va aqliy faoliyat natijasi hisoblanadi. "Aqliy mustaqillik shaxs mustaqilligining ajralmas qismi bo'lib, u o'z navbatida hayotiy faollikning shakllanishi va namoyon bo'lishining asosini tashkil etadi, ular uchun zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi".

Ko'plab olimlar talabalarining mustaqil ishlariga o'qituvchining bevosita rahbarligi kerakligini ta'kidlaydilar. O.A.Nilsonning fikriga ko'ra, mustaqil ishning mohiyati o'quvilar o'qituvchining bevosita rahbarligida o'quv topshiriqlarini mustaqil bajarishida ifodalanadi.

T.I.Shamova mustaqil ishni o'quv faoliyatini tashkil etish shakli sifatida tavsiflaydi va uning tashkiliy shakli sifatida: maqsadning mavjudligi; vazifaning mavjudligi; mustaqil ish natijasini ifodalash shaklini aniqlash; mustaqil ish natijasini tekshirish shaklini belgilash; bajarish majburiyati kabi xususiyatlarni yoritib beradi. Y.G.Gendler, R.A.Nizamov, R.B.Sroda kabi olimlar ham mustaqil ishni o'quv faoliyatini tashkil etish shakli sifatida ko'rib chiqadilar.

Boshqa bir guruh mualliflarning fikriga ko'ra, mustaqil ishning mohiyati tashqi va ichki tomonlarning birligi bilan belgilanadi. Masalan, I.Unt mustaqil ishni talabaga topshiriq berish va rahbarlik uchun beriladigan o'quv faoliyati sifatida belgilanadi; ish o'qituvchining ishtirokisiz, lekin uning rahbarligi ostida amalga oshiriladi. V.K.Buryak ham: "mustaqil ishning o'ziga xos xususiyatlarini uning tashqi va ichki tomonlarini birlikda tahlil qilish orqali yoritish mumkin. Uning tashqi tomoni o'qituvchining ta'limiy vazifasi, ichki tomoni - talabaning bilish vazifasi bilan belgilanadi", deb ta'riflaydi. Mustaqil ishning taqdim etilgan ta'riflaridagi umumiy xususiyat - bu o'qituvchining bevosita ishtirokisiz topshiriqlarni bajarish hisoblanadi. Mustaqil ishga berilgan ta'riflardagi umumiylik o'qituvchining bevosita ishtirokisiz topshiriqlarni bajarish hisoblanadi. Bu mustaqil ishning o'ziga xos shakli sifatida tashkiliy nuqtai nazarni ifodalaydi.

P.I.Pidkasistiy o'z asarlarida "mustaqil ish" tushunchasini tashkiliy va mazmun jihatdan to'liq ta'riflab bergan. U o'quvchilarning mustaqil ta'limi deganda o'qituvchi yoki o'zi tomonidan bilim, ko'nikma, ijodiy faoliyat tajribasini egallash, xulq-atvorni shakllantirish

uchun bajariladigan turli o'quv, ishlab chiqarish yoki tadqiqot vazifalarini tushunadi.

I.V.Xaritonova mustaqil ishni ta'lim jarayonining ko'p qirrali hodisasi sifatida ko'rib chiqish mumkin deb hisoblaydi, u quyidagi xususiyatlarga ega: 1) ta'lim metodlaridan biri hisoblanadi; 2) bilish faoliyatni tashkil etish shakllaridan biri bo'lishi mumkin; 3) ta'lim vositalaridan biri bo'lishi mumkin; 4) faoliyat turlaridan biri hisoblanadi; 5) mustaqil o'rganish faoliyati bo'lishi mumkin.

Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish ularning bilish faoliyatini rivojlantirish muammosi bilan bog'liq. Talabalarning bilish faolligining rivojlanishini turli davrlarda mashhur olimlar, o'qituvchilar va bizning zamondoshlarimiz, psixologlar, didaktik olimlar tomonidan o'rganilgan. (P.P.Blonskiy, L.S.Vigotskiy, P.Y.Galperin, B.P.Yesipov, S.L.Rubinshteyn, T.I.Shamova va boshqalar).

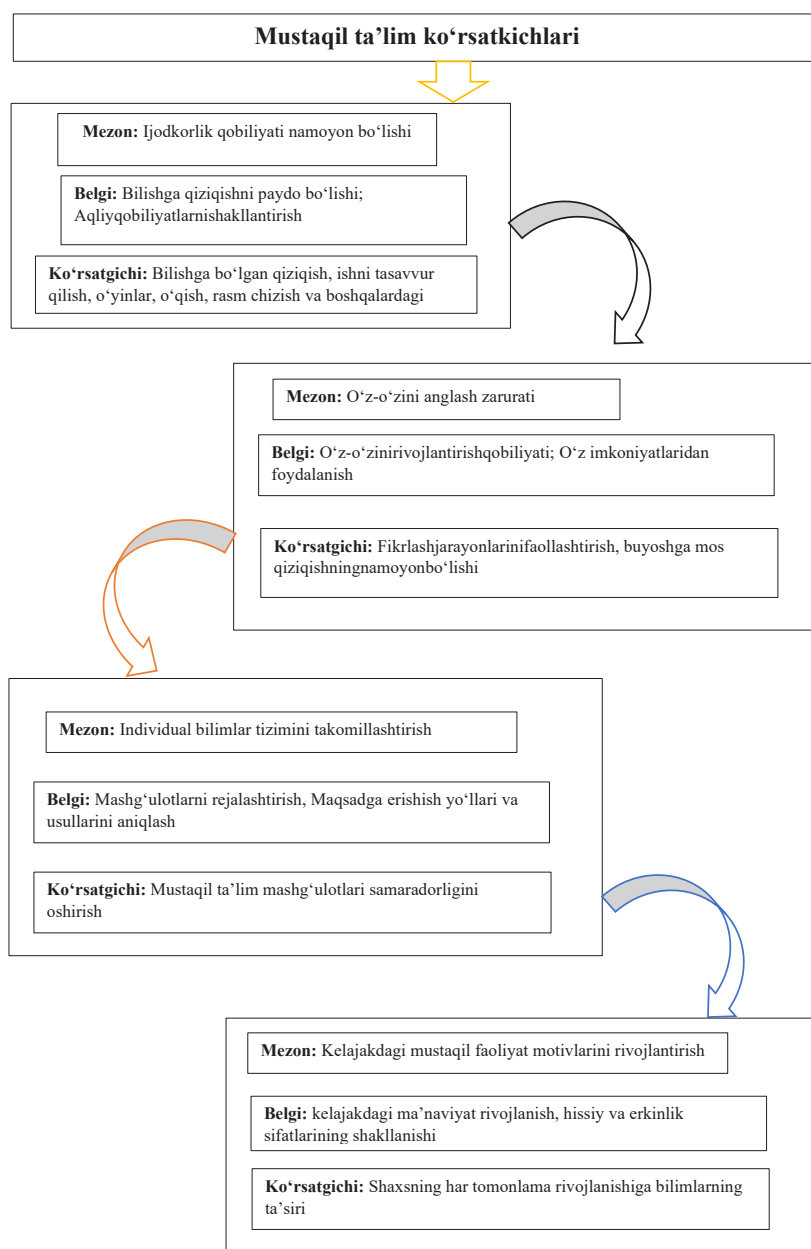
S.L.Rubinshteyn faollikni mexanizmini aniqlab, shunday yozadi: "Tashqi sharoitlar ichki sharoitlar orqali harakatlanadi, ular bilan bir butunlikni tashkil qiladi". Faollik insonning shaxsiy sifati deb qaraladi, u "qarashlar va ishonchlarning tashqi ko'rinishiga ko'ra faollikning ortishida namoyon bo'ladi". "Faoliyat" deganda subyektning hayotiy munosabatlarni amalga oshirish uchun zarur va yetarli shart hisoblanuvchi atrofda dunyo obyektlari bilan dinamik aloqasi tushunilishi kerak. Faoliyatda subyekt dunyoni o'zlashtiradi, uning rivojlanish dialektikasini o'rganadi, o'tmish tajribasini meros qilib oladi, ijtimoiy hayotni boyitadi. Bu murakkab dinamik va o'zgaruvchan faoliyatda subyektning o'zini o'zi anglashi sodir bo'ladi. Shaxs faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri subyektning o'zini o'zi tarbiyalash yoki o'zini o'zi undashga bo'lgan tug'ma intilishi, ya'ni shaxs tomonidan o'zini har tomonlama sinab ko'rishi hisoblanadi.

Subyektning har qanday o'zgarishi faollik bo'lmaganda muvaffaqiyatsiz hisoblanadi. Faollik mustaqil faoliyatga intilish va tayyorlikda, qo'yilgan maqsadga erishishning eng yaxshi usullarini tanlashda va yuqori sifatli faoliyat mahsulini olishda namoyon bo'ladi. Bilish faoliyati ta'lim natijaviyligini yaxshilashning asosiy omili hisoblanadi va shu bilan birga uning samaradorlik ko'rsatkichidir, chunki u mustaqillik, ta'lim mazmunini o'zlashtirishga ijodiy yondashuvga, mustaqil ta'lim olishga undaydi.

"Mustaqillik" va "bilish faoliyati" tushunchalari bir xil tartibdagi hodisalardir. Mustaqillikni shaxsning o'zligi, qobiliyati, insonning faoliyat ko'rsatkichi sifatida qarash mumkin. Mustaqillik - bu tashqaridagilarning ishtiroki va yordamisiz, tashqi undashlarsiz faoliyatni amalga oshirishdir. Mustaqillik o'z oldiga vazifa qo'yish, samarali mehnat qilish, yangi vaziyatlarda tashabbus ko'rsatishda o'z ifodasini topadi. Bilish jarayoni nuqtai nazaridan: diqqatni boshqarish, mustaqillik, mantiqiy dalillar va qaror qabul qilish uchun zarur faoliyat usullarini tanlashda o'z aksini topadi, o'z-o'zini baholash obyektivligi "mustaqil bilish" tushunchasiga kiritiladi. Talabalarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish mustaqil ish jarayonida yuz beradi, u amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi, egallangan bilimlarni o'zlashtirilishiga yordam beradi.

Mustaqil ta'lim olishning asosiy motivlaridan biri bu yangi, noma'lum narsaga intilish bo'lib, tashqi rag'batlantirish va shaxsning ichki sifatlari bilan bog'liq. Mehnat bozorida to'plangan tajribani foydali tarzda amalga oshirish imkoniyati va ijodiy fikrlash qobiliyati bilimlarni ijodiy o'zlashtirish uchun asosiy rag'bat hisoblanadi; yana bir rag'bat esa - obyektiv voqelikni yanada chuqurroq anglash va albatta, talabalar tomonidan olingan bilimlar ijtimoiy-shaxsiy va kasbiy rivojlanishning asosi ekanligini tushunish zarurati hisoblanadi.

1.1-жадвал

O'quv faoliyatining o'zlashtirilgan usullari "o'rganish ko'nikmasi" tushunchasini tashkil etuvchisi malakalarga aylanadi. Ushbu muammoni hal qilish ta'lim darajasini oshirish, o'qitish muddatini oshirmasdan sifatli rivojlanish rolini oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Кўйсинов О.А. Касб таълими йўналиши бакалавр ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимнинг илмий - методик асослари: Пед.фан.ном. дисс. - Тошкент: ТДПУ, 2008. - 160 б.
- Матчанов С. Умумтаълим тизимида адабиётдан мустақил ишларни ташкил этиш: Автореф. дис. ... пед.фан.докт. - Т.:1998. - 42 б.
- Олимов Қ.Т. ва бошқалар. Мутахассислик фанларини ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент, «Фан» - 2009. 172 б.
- М.Р.Баракаев ва бошқалар. Мустақил таълимни ташкил этиш методикаси. Ўқув-услубий қўлланма. Т:2017
- Sayfullayeva D. A. et al. Levels of activation the activities of students //EPRA International Journal of Environmental Economics, Commerce and Educational Management. - 2020. - С. 28-31.

«BLENDED LEARNING» METODINI QO'LLAB MAXSUS FANLARNI O'QITISHDA SUN'IY INTELEKTNING AHAMIYATI

Sharopov Farrux Furkat o'g'li
Buxoro neft va gaz sanoati kolleji
<https://orcid.org/0009-0009-1781-5031>

Annotatsiya: Blended learningda sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayonini shaxsiylashtirish talabalarining qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'qitish samaradorligini oshirish, shu bilan birga sun'iy intellekt o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqani yaxshilash, imkoniyatlarini kengaytirish va talabalarni mustaqil o'rganish jarayoniga jalb qilishda katta yordam beradi. Bu usulning ta'lim jarayoniga kiritilishi natijasida o'quv jarayonini tezlashtirish va bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshirish mumkin bo'ladi. Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalari asosida blended learning metodining ta'lim jarayoniga kiritilishi va uning maxsus fanlarni o'qitishda ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish, interaktiv simulyatsiya, virtual laboratoriya, ChatGPT, Invideo logo, Capilot, Canva, geymifikatsiya, Blended Learning.

ЗНАЧЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН ПРИ ПОДДЕРЖКЕ СМЕШАННОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ

Шаропов Фаррух Фуркат ўғли
Бухарский колледж нефтяной и газовой промышленности

Аннотация: персонализация учебного процесса с использованием искусственного интеллекта в Blended Learning повышает эффективность обучения с учетом способностей учащихся, в то время как искусственный интеллект значительно помогает улучшить взаимодействие между учителем и учащимися, расширить их возможности и вовлечь учащихся в процесс самостоятельного обучения. В результате внедрения данного метода в образовательный процесс становится возможным ускорение процесса обучения и повышение интереса к получению знаний. В данной статье анализируется внедрение в образовательный процесс метода смешанного обучения на основе технологий искусственного интеллекта и его значение в преподавании специальных дисциплин.

Ключевые слова: искусственный интеллект, персонализация учебного процесса, интерактивное моделирование, виртуальная лаборатория, Chatgpt, логотип Invideo, Capilot, Canva, геймификация, смешанное обучение.

THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING SPECIAL SUBJECTS WITH THE SUPPORT OF THE BLENDED LEARNING METHOD

Sharopov Farrukh Furkat o'g'li
Bukhara College oil and gas industry

Abstract: Personalization of the learning process with the help of artificial intelligence in blended learning increases the effectiveness of teaching by taking into account the abilities of students, while artificial intelligence improves the interaction between the teacher and students, expands their capabilities, and greatly assists in engaging students in independent learning. As a result of introducing this method into the educational process, it will be possible to speed up the learning process and increase interest in learning. This article analyses the introduction of the blended learning method into the educational process based on artificial intelligence technologies and its importance in teaching special subjects.

Keywords: Artificial intelligence, personalization of the educational process, interactive simulation, virtual laboratory, ChatGPT, Invideo logo, Capilot, Canva, gamification, Blended Learning.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston

— 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida farmonlariga asosan raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta’lim, va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Sun’iy intellekt (SI) zamonaviy ta’lim jarayonida tobora ko‘proq ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, professional ta’limda maxsus fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt keng imkoniyatlar yaratmoqda. Sun’iy intellektning bu sohadagi afzalliklari o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ta’lim resurslaridan samarali foydalanish va jarayonlarni avtomatlashtirish kabi omillarni o‘z ichiga oladi. Maxsus fanlarni “Blended learning” metodini qo‘llab o‘qitishda sun’iy intellektning ahamiyati juda katta. Maxsus fanlarni o‘qitish jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Blended learning, ya’ni an’anaviy sinf o‘qitish usullari va onlayn o‘qitish usullarini birlashtirish texnikasi, talabalarning bilim olish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda sun’iy intellektning roli beqiyosdir. Sun’iy intellekt o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish darajasini aniqlab, mos ta’lim materiallarini taqdim etishi, bilimlarni avtomatlashtirilgan tekshirish orqali talabalarning o‘zlashtirish darajasini monitoring qilish va mos ravishda ularni rag‘batlantirish imkonini beradi. Sun’iy intellekt o‘qitish jarayonida nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish, balki ko‘nikmalarni shakllantirish va yaratishni ham samarali tashkil etadi. Natijada, o‘quvchilar maxsus fanlar bo‘yicha chuqurroq va amaliy bilimlarga ega bo‘lib, ularning mustaqil o‘qish qobiliyatlari oshadi va kelajakdagi faoliyatlari uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Sun’iy intellekt professional ta’limda maxsus fanlarni o‘qitishda keng ko‘lamli imkoniyatlar ochib beradi. U o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, resurslardan samarali foydalanish, nazorat jarayonlarini avtomatlashtirish va o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Kelajakda sun’iy intellekt professional ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, maxsus fanlarni o‘qitishda “Blended Learning” metodini qo‘llash o‘quvchilarning ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

“Blended Learning” texnologiyalari:

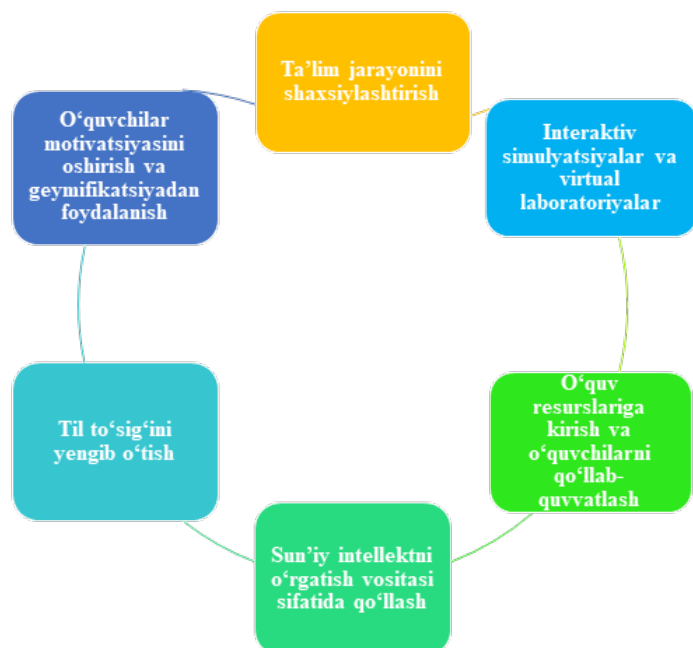
LMS (Learning Management System): Moodle, Google Classroom, Blackboard kabi platformalar ta’lim jarayonini boshqarish va onlayn darslarni tashkil qilishda qo‘llaniladi.

Videokonferensiyalar: Zoom, Microsoft Teams kabi vositalar orqali masofadan darslar o‘tiladi.

O‘yinlashgan ta’lim: Quizlet, Kahoot kabi o‘yin shaklidagi platformalar bilimlarni tekshirish va o‘quvchilarni rag‘batlantirishda ishlatiladi.

Aralash o‘qitish ta’lim sifatini oshirish, motivatsiyani kuchaytirish va zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish imkonini beradi.

Quyida sun’iy intellektning professional ta’limdagi o‘rnini ko‘rib chiqamiz:

1. Ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish.

Sun'iy intellektning eng katta afzalliklaridan biri – o'quv jarayonini o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatidir. Texnik fanlar, masalan, muhandislik yoki axborot texnologiyalari kabi maxsus fanlarni o'qitishda sun'iy intellekt o'quvchining bilim darajasini tahlil qilib, qiyinchilik tug'dirgan mavzular bo'yicha qo'shimcha materiallar yoki mashqlar taklif qilishi mumkin. Shuningdek, sun'iy intellekt bilan ishlaydigan o'quv platformalari darslarni avtomatik ravishda moslab, har bir o'quvchining o'quv jarayonini shaxsiylashtirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning individual ehtiyojlariga ko'proq e'tibor qaratishga imkon beradi.

2. Interaktiv simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar.

Amaliyot professional ta'limning muhim qismi hisoblanadi, va sun'iy intellekt o'quvchilarga interaktiv simulyatsiyalar orqali nazariy bilimlarini amalda qo'llash imkonini beradi. Masalan, muhandislik sohasida sun'iy intellekt yordamida murakkab tizimlar modellari yaratilishi yoki o'quvchi qimmatli asbob-uskunalaridan virtual tarzda foydalanishi mumkin. Bu, ayniqsa, qimmat yoki yetarli darajada mavjud bo'lmagan texnologiyalar bilan amaliy ishlarni o'rganishda foydalidir. Masalan, Neft va gazni qayta ishlash yo'nalishida sun'iy intellekt yordamida ChatGPT, Invideo logo, Capilot, Canva kabi botlardan foydalangan holda ma'lumotlar olish, savol-javob qilish, mavzu doirasida berilgan matndan video yaratish, rasm generatsiya qilish imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quvchi mashg'ulotlarni bajarsa o'quvchilarga katta amaliy tajriba beradi.

3. O'quv resurslariga kirish va o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash

Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarga eng zamonaviy ta'lim resurslari va qo'llanmalarni yetkazib berish imkoniyati mavjud. Masalan, sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarga individual darsliklar va qo'shimcha materiallar yaratib, ularni o'quv jarayonida qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt ChatGPT bot virtual yordamchi sifatida ham o'quvchilar savollariga real vaqt rejimida javob bera oladi. Bu texnik fanlar, masalan, Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanlarni o'rganishda juda muhimdir.

4. Sun'iy intellektning o'rgatish vositasi sifatida qo'llash

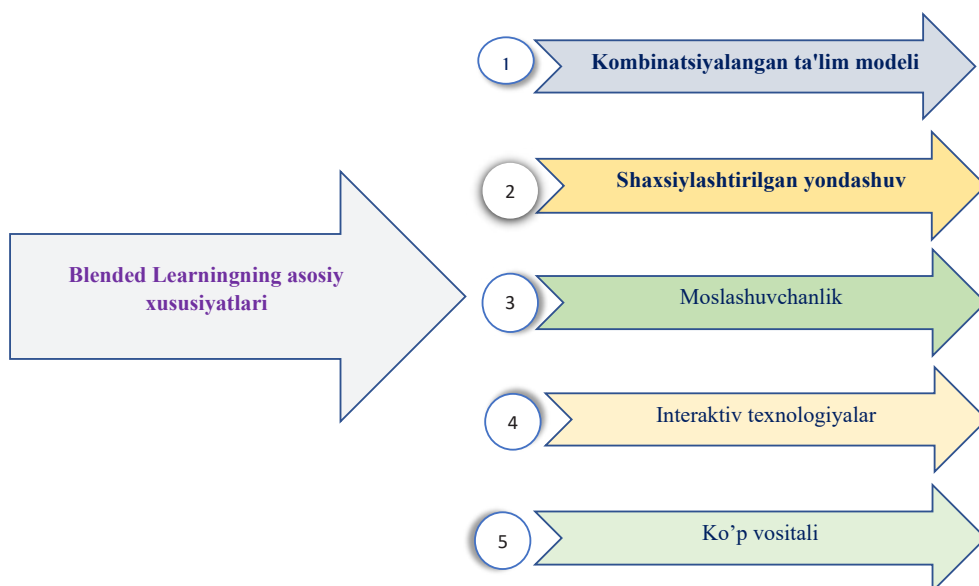
Maxsus fanlarni o'qitishda sun'iy intellektning o'rgatish vositasi sifatida ham foydalanish mumkin. Masalan, o'quvchilar o'qituvchi tomonidan berilgan uyga vazifa, atama, mustaqil ishlarni hamda ma'lumotlarni yaxshi tushuna olmadi shunda 24/7 rejimda ishlaydigan ChatGPT botdan foydalanish o'rinli. O'rgatish jarayonida sun'iy intellektning o'zi bevosita amaliy o'quv vositasi bo'lishi mumkin. Bu o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni bozor ehtiyojlariga mos ravishda tayyorlashga yordam beradi.

5. Til to'sig'ini yengib o'tish

Sun'iy intellekt tarjima tizimlari yordamida o'quvchilar turli tillarda ta'lim resurslariga ega bo'lishlari mumkin. Bu xalqaro ta'lim platformalaridan foydalanishda yoki chet tilida yaratilgan yangi ilmiy manbalar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, professional ta'lim o'quvchilari uchun til to'sig'i yo'qolib, ularning bilim doirasi kengayadi.

6. O'quvchilar motivatsiyasini oshirish va geymifikatsiyadan foydalanish

Geymifikatsiya (o'yinlashtirish) – bu o'yin mexanizmlarini va elementlarini ta'lim yoki ish kabi o'yin bo'lmagan jarayonlarga qo'llash usulidir. Maqsad o'quvchilarni ko'proq jalb qilish, ularning motivatsiyasini oshirish va bilimlarni yanada qiziqarli tarzda o'zlashtirishdir. Bu usul, ayniqsa, ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llanib, murakkab yoki zerikarli mavzularni yanada qiziqarli va foydali qilib ko'rsatishga yordam beradi. Sun'iy intellektning qo'llash jarayonida o'yin elementlarini qo'shish (geymifikatsiya) orqali o'quvchilar motivatsiyasini oshirish mumkin. Masalan, Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanlarda sun'iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan vazifalar o'yin ko'rinishida o'quvchilarga taqdim etilishi mumkin. O'quvchilar qiyin topshiriqlarni bajarib, darajalarni oshirish orqali o'z bilimlarini sinab ko'rishadi. Bu esa ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va rag'batlantiruvchi qiladi.

Sun'iy intellekt vositasida Blended Learning (aralash o'qitish) – bu ta'lim usuli, unda an'anaviy sinfda o'qitish va raqamli ta'limni birlashtirish orqali o'quvchilarga bilim beriladi. Ushbu modelda o'qituvchilar yuzma-yuz darslar bilan bir qatorda virtual haqiqat (V/r), sun'iy intellekt, onlayn platformalar va mobil ilovalardan foydalanib o'quv jarayonini tashkil qiladi. Bu usul o'quvchilarga moslashuvchanlik va o'qituvchilar bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatini beradi.

O'qituvchilar uchun Blended Learningning qulayliklari

Kombinatsiyalangan ta'lim modeli: Blended learningda darslar bir qism an'anaviy sinfda, bir qism esa onlayn rejimda o'tkaziladi. Bu usul o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida sinfda bo'ladigan o'zaro muloqotni raqamli ta'lim resurslari bilan boyitadi. Shu tariqa, o'quvchilar mustaqil o'qish va sinfda bilimlarni mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar.

Shaxsiylashtirilgan yondashuv: Blended learning texnologiyasi o'quvchilarni individual ehtiyojlariga moslab, shaxsiylashtirilgan ta'limni ta'minlaydi. Masalan, onlayn materiallar o'quvchilar uchun ularning bilim darajasiga moslashtiriladi, ular o'z vaqtlarida va o'z sur'atlarida o'rganishlari mumkin. Sun'iy intellekt (AI) va big data orqali o'quvchilar haqida

ma'lumot to'planadi va o'quv jarayoni shunga qarab moslashtiriladi.

Moslashuvchanlik: An'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, blended learning talabalarga moslashuvchan o'quv rejasini taklif etadi. Talabalar darslarni istalgan vaqtda va istalgan joyda o'qishlari mumkin, bu esa ta'lim olish jarayonini qulay va ochiq qiladi.

Interaktiv texnologiyalar: Blended learning texnologiyasida zamonaviy raqamli vositalardan foydalaniladi. Masalan, interaktiv o'quv platformalari, video ma'ruzalar, simulyatsiyalar, onlayn mashg'ulotlar va testlar, forumlar, va sun'iy intellekt yordamida ta'lim materiallari o'quvchilar bilan o'zaro muloqotni boyitadi.

Ko'p vositalilik: O'quv jarayonida turli xil vositalardan foydalaniladi: o'qituvchilar dars materiallarini videolar, prezentatsiyalar, maqolalar, onlayn testlar va boshqa interaktiv vositalar orqali taqdim etadi. Bu esa o'quvchilar uchun ko'p qirrali o'qitishni ta'minlaydi.

Blended Learningning asosiy modellari:

Rotation model (Rotatsiya modeli): Talabalar belgilangan grafik asosida an'anaviy sinf mashg'ulotlari va onlayn o'quv faoliyatini almashinib o'tadilar. Ushbu modelning bir necha varianti mavjud:

Flipped classroom: Talabalar darsdan oldin onlayn materiallarni mustaqil o'rganib, sinfda o'qituvchi bilan muhokama qiladilar va amaliy mashg'ulotlarni bajaradilar.

Lab rotation: Talabalar turli xil raqamli laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali o'quv jarayonini davom ettiradilar.

Flex model: Talabalar dars materiallarini asosan onlayn o'rganadilar, lekin ularning ehtiyojlariga qarab o'qituvchi bilan sinfda qo'llab-quvvatlash va maslahat olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu model mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi.

Enriched virtual model: Bu modelda ta'lim asosan onlayn o'tadi, lekin o'quvchi vaqt-vaqti bilan sinf mashg'ulotlarida qatnashadi. Bu model uzoq masofadan o'qitishda ko'p qo'llaniladi.

Self-blend model: Talabalar an'anaviy sinf darslari bilan bir qatorda o'zlari istagan qo'shimcha onlayn kurslarni tanlash imkoniga ega bo'ladi. Bu model talabalar uchun kengroq o'quv materiallariga kirish imkoniyatini beradi.

Talabalar faoliyatini kuzatish: Onlayn platformalar orqali o'qituvchilar talabalar qanday o'qiyotganini, ularning faoliyatini va qaysi mavzularni yaxshi o'zlashtirganini kuzatishi mumkin. Bu esa individual yondashuvni yaxshiroq yo'lga qo'yishga yordam beradi.

Vaqtning tejash: O'qituvchilar sinfda o'qitish vaqtida asosiy tushunchalarni tushuntirib, murakkab yoki qo'shimcha materiallarni onlayn resurslar orqali taqdim etishlari mumkin. Bu ularga dars vaqtidan samarali foydalanishga imkon beradi.

Onlayn materiallar va resurslarni o'quvchilarga istalgan vaqtda yetkazish o'qituvchilarga dars materiallarini yangilash, qo'shimcha resurslar qo'shish yoki ularni talabalar ehtiyojiga moslashish imkonini beradi.

O'qituvchilar har bir talabaga individual darajada yordam berish uchun onlayn topshiriqlarni shaxsiylashtirishi mumkin. Bu orqali ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va o'quv jarayonini moslashuvchan qilish osonroq bo'ladi.

Takroriy o'qitish imkoniyati: Onlayn kurslar va resurslar qayta-qayta foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumot manbai hisoblanadi. O'qituvchilar o'quvchilarga darslarni qayta ko'rish va o'zlashtirishga vaqt ajratib bera oladilar.

Yaratuvchanlik va innovatsiya: Blended learning o'qituvchilarga darslarini interaktiv va qiziqarli qilish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Ular video darslar, simulyatsiyalar va boshqa innovatsion texnologiyalardan foydalanib, o'quv jarayonini yanada jonlantirishi mumkin.

Bu ta'lim modelining qo'llanilishi o'qituvchilarni o'z pedagogik yondashuvlarini yangilashga undaydi va ularning ish jarayonini samaraliroq qiladi.

Blended learning o'qituvchilar uchun ham ko'plab qulayliklar yaratadi. Bu yondashuv ularga o'qitish jarayonini yanada samarali va boshqariladigan qilish imkonini beradi.

Blended Learning texnologiyasining afzalliklari:

Moslashuvchan ta'lim muhiti: Talabalar o'z vaqtlarini boshqarib, onlayn darslarni istalgan vaqtda va istalgan joyda o'rganish imkoniga ega.

O'quvchilar uchun shaxsiylashtirish: Har bir talabaning ehtiyojiga mos dars rejasi tuziladi, bu esa ularning bilim olish jarayonini tezlashtiradi.

O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqani yaxshilash: Onlayn va sinf mashg'ulotlari o'rtasidagi integratsiya o'qituvchilarni talabalar bilan yanada yaqinroq ishlash imkonini beradi.

Amaliyot va nazariyani birlashtirish: Talabalar onlayn darslardan nazariy bilimlarni oladi va sinfda ularni amalda qo'llaydi, bu esa o'qitish samaradorligini oshiradi.

Texnologiyalardan keng foydalanish: Interaktiv o'quv materiallari, simulyatsiyalar va sun'iy intellekt o'quvchilarni ta'lim jarayoniga faolroq jalb qiladi.

Blended Learning texnologiyasining kamchiliklari:

Texnologiyaga kirish imkoni: Ba'zi talabalar texnologiya vositalariga ega bo'lmasligi mumkin, bu esa ta'lim jarayonini cheklashi mumkin.

O'qituvchilar uchun moslashuv: O'qituvchilarga yangi raqamli vositalarni o'rganish va ulardan samarali foydalanish uchun qo'shimcha tayyorgarlik kerak bo'lishi mumkin.

Motivatsiya va o'zini boshqarish qobiliyati: Onlayn darslarda talabalar mustaqil ishlashi kerak bo'ladi, bu esa motivatsiyasi past bo'lgan talabalar uchun qiyin bo'lishi mumkin.

Demak, ta'kidlash mumkinki, aralash ta'lim yoki gibrid ta'lim, shuningdek, texnologiya vositasida o'qitish, veb-takomillashtirilgan yo'riqnoma yoki aralash tartibli o'qitish sifatida ham tanilgan, ta'limga onlayn o'quv materiallari va onlayn o'zaro ta'sir qilish imkoniyatlarini jismoniy joylashuvga asoslangan sinf usullari bilan birlashtirgan ta'limga yondashuvdir. Blended learning metodining sun'iy intellekt texnologiyalari bilan uyg'unlashuvi maxsus fanlarni o'qitishda ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Bu yondashuv nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini va ularning kelajakdagi professional tayyorgarligini yaxshilashga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt o'quv jarayonida shaxsiy yondashuvni ta'minlab, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash bilan birga ta'lim sifati va ko'lami oshishiga katta hissa qo'shadi. Blended learning metodining sun'iy intellekt texnologiyalari bilan uyg'unlashuvi maxsus fanlarni o'qitishda ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Abdurahmonov I. Yu., Turdiqulova Sh.O', Abduvaliyev A.A., Musayeva R.A., Barbu G.F. Sun'iy intellekt: prognozlar, tarmoqlar va istiqbollar bo'yicha dayjest.

2. <https://www.javatpoint.com/advantages-and-disadvantages-of-artificial-intelligence>

3. Искусственный интеллект (мировой рынок) // <https://www.tadviser.ru/index.php>

4. Yo'ldashev, A., & Solidjonov, D. (2022). Yangi innovatsion texnologiyalar va ularni ta'lim olish muhitida qo'llanishi. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 198-204

5. Axrorjon, Y. L. (2022). Ta'lim tizimida axborot vositasining o'rni.

6. Avlayev O.U., Mirzayeva S.R., Samarova Sh.R. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi o'quv qo'llanmasi.

7. Yoldashev, A. E. O., Nishonqulov, S. F. O., & Yoldasheva, M. R. Q. Ta'limdagi axborot texnologiyalari. *Scientific progress*, 2021.

8. Q.A.Bekmuratov. Sun'iy intellekt. Oliy ta'lim muassasasi talabalari uchun o'quv qo'llanma. - T.: «Aloqachi», 2019.

9. Бердиева, И. Х. (2021). Укитишининг “flipped classroom” модели: мазмуни, қўллаш талаблари ва имкониятлари. *Academic research in educational sciences*, 2(9), 1145-1150.

10. Sun'iy intellekt vositasida professional ta'lim maxsus fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish. «Science and Education» *Scientific Journal* / www.openscience.uz May 2024 / Volume 5 ISSN 2181-0842 / Impact Factor 4.182427

11. Professional ta'lim maxsus fanlarni o'qitishdagi mavjud muammolar tahlili. *internationalsciences, education and new learning technologies volume 1 | issue 9| 2024*

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Shoyeva Yulduz Aminovna

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi, "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" fakulteti "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasida o'qituvchisi

Orcid: <https://orcid.org/0009-0003-8685-0304>

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli texnologiyalar asosida bilim berishda amalga oshirilishi lozim bo'lgan dolzarb masalalar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim sifati, o'quv jrayoni, axborot kompetentligi.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Шоевой Юлдуз Аминовна

Независимая студентка Бухарского государственного педагогического института, преподаватель кафедры «Начальное образование» факультета «Дошкольное и начальное образование»

Аннотация: в данной статье отражена важность использования цифровых технологий в начальном образовании, актуальные вопросы, которые следует реализовать в обучении учащихся начальных классов на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровые технологии, учитель, студент, качество образования, образовательный процесс, информационная компетентность.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION

Shoyeva Yulduz Aminovna

Independent student of the Bukhara State Pedagogical Institute, teacher of the «Primary Education» department of the «Preschool and Primary Education» faculty

Abstract: this article reflects the importance of using digital technologies in primary education, current issues that should be implemented in the education of primary school students based on digital technologies.

Key words: digital technologies, teacher, student, quality of education, educational process, information competence.

Kirish. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining ta'limga oid vazifalari ijrosi jarayonida boshlang'ich ta'limni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bunda o'qitishning turli shakllari, vositalari va metodlaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi bugungi ehtiyojlarning hosilasidir. Sababi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek bugungi kunning dolzarb muammo va masalalaridan biri, har tomonlama bilimli, ilmga chanqoq, yetuk kadrlar tayyolashdir. Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, bugungi kun bilan hamnafas, jahonning ilg'or davlatlari qatorida bo'lish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishga katta e'tibor qaratmog'i lozim[1;3-b].

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ta'lim tizimining rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tabiiyki, boshqa sohalarida bo'lgani singari kabi raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimida joriy etish ham ta'lim sifatini tubdan o'zgartirmoqda.

Raqamli texnologiya mazmuni. Pedagogika fanida o'tgan asrning 90-yillaridan boshlab axborot-kommunikatsion vositalarga asoslangan o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish

tajribasi yuzaga kelgan.[2;54-b] Bunda asosiy e'tibor o'qitish mazmunini yangilash, qulay vositalardan foydalanish va o'zlashtirish metodikasini takomillashtirishga qaratilganligini eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda raqamli texnologiya mazmunida quyidagilar muhim o'rin tutadi:

- 1) kompyuter o'quv-texnik vositasiga tayangan o'qitish va o'zlashtirish materiallarini tayyorlash;
- 2) o'qitishning axborot-kommunikatsion didaktik ta'minotini ishlab chiqish;
- 3) o'qitish jarayonida mavjud texnik imkoniyatlardan oqilona foydalanish;
- 4) ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning o'quv-texnik vositalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirib borish.

Mazkur asoslar raqamli texnologiya mazmunini tashkil etadi. Bunda raqamli tushunchasini o'quv materiallarini kompyuterli dastur asosida tayyorlash va uzatish nazarda tutilishini eslatib o'tish joiz. Shu sababli keyingi paytlarda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Bundan maqsad ta'lim tizimida sifatli ko'rsatkichlarga erishish va o'zlashtirish jarayonini takomillashtirishdan iborat.

Raqamli texnologiyalar turlari. Boshlang'ich ta'limda qo'llanishi lozim bo'lgan raqamli texnologiyalarning bir necha turlari mavjud. Bu borada raqamli texnologiyalarning eng asosiy quyidagi turlarini eslatib o'tish joiz:

- 1) kompyuterli dasturga asoslangan o'qitish raqamli texnologiyasi;
- 2) elektron-modulli texnologiya;
- 3) masofaviy ta'lim texnologiyasi;
- 4) mustaqil ta'lim texnologiyasi;
- 5) individual yondashguv texnologiyasi;
- 6) Internet ta'limi texnologiyasi;
- 7) milliy portallar texnologiyasi;
- 8) mohir pedagoglarning shaxsiy texnologiyasi.

Mazkur raqamli texnologiyalar turlaridan maktab muhiti va imkoniyatlariga asosan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Metodlar. Ta'limda bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan uchta omil mavjud: talaba, o'qituvchi va dastur. Ta'lim tizimining muvaffaqiyati bir butunlikka ushbu uch omilning maqsadlariga bog'liqdir. Agar ushbu omillardan birida kamchiliklar, xatolar yoki yetarli darajada bilimning mavjud emasligi aniqlansa, ta'limdagi tizim noto'g'ri yo'nalishda ishlay boshlaydi, bu esa ta'lim sifati va samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Elementlardan birini boshqalardan ustun qo'yish noto'g'ri bo'ladi. Lekin shunga qaramay, bu uchburchakda o'qituvchi muhim rol o'ynaydigan asosiy element hisoblanadi. Muvaffaqiyatga erishish uchun bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lgan ushbu uchta elementning barchasi bugungi innovatsion ta'lim muhitidan kelib chiqqan holda va albatta, raqamli texnologiyalarning rivojlanib borayotganligi sababli ta'lim tizimida bo'lishi shart.

Singapur, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Turkiya va Yaponiya kabi mamlakatlarda yuqori jahon iqtisodiyotiga erishish uchun ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, globalashuv, yangilanish va jahon madaniy hamjamiyatiga integratsiyalashuv kabi radikalarga alohida ahamiyat beriladi. Dunyoning barcha davlatlarining har qanday yutuqlarida asosiy rolni ta'lim tizimi va bevosita o'qituvchilar tashkil etadi. Turli ta'sir ostida paydo bo'lgan qiyinchiliklarga qaramasdan yuqori darajadagi tayyorgarligi bilan turli xil tashqi va ichki omillar o'qituvchilar o'quv jarayonini barqaror rivojlantirishga qaratishi va shu bilan birga, ular talabalarda axborot kompetentligi rivojlanishiga ham hissa qo'shadi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda talabalar xalqaro sinovlarda yuqori yutuqlarni ko'rsatganliklari bunga isbot bo'la oladi.

Aytish joizki, jamiyatni axborotlashtirishning asosiy yo'nalishi boshlang'ich maktabdir. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi eng asosiy markazda faoliyat olib boradi. Ta'limda axborotlashtirish muammolarini hal qilish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ehtiyojlari va imkoniyatlarini shakllantirish zarur. Shu munosabat bilan zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi zamonaviy mikroprotessor va kompyuterlar asosida amalga oshiriladigan

axborotni izlash, to'plash, saqlash, ishlab chiqarish, qayta ishlash, uzatish va undan foydalanish bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarsiz mumkin emas. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar o'qituvchilarning ta'lim sifatini baholash kompetensiyasining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalana bilishi kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. U boshlang'ich ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) ning o'ziga xosligi va tabiatini hisobga olgan holda, kasbiy muammolarni hal qilishda AKTdan foydalanish imkonini beruvchi kompetensiyalar majmuasidan iborat va boshlang'ich ta'limda ham qo'llaniladi.

Natija: Boshlang'ich ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunday ahamiyatning asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) boshlang'ich sinf o'quvchilarini bilim olishga qiziqitirish;
- 2) o'quv materiallarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos ravishda turli vositalar asosida tayyorlash;
- 3) boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'qituvchi kitobi uchun yangi metodik tavsiyalarni taqdim etish;
- 4) boshlang'ich ta'limda o'qitish jarayonini yangilab borish;
- 5) o'qitish jarayoniga xorijiy mamlaktlarning tajribalarini joriy etish;
- 6) mahoratli boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual tajribalarini ommalashtirish;
- 7) boshlang'ich ta'lim sifatini raqamli texnologiyalar asosida yuksaltirish[5;7-b].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga bilim berishda innovatsion ta'lim sharoiti talablaridan kelib chiqib, ularda axborot kompetentligini rivojlantirishda xorijiy tajribalardan andoza olish va ularni mintaqa sharoitiga mos ravishda qo'llash manfaatli bo'ladi. Jumladan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish madaniyatini kuchaytirish natijasida kelajakda ular ta'lim-tarbiya beradigan yosh avlodda ham bu madaniyatning shakllanishiga hissa qo'shishlariga erishish mumkin. Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz:

- a) boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish;
- b) boshlang'ich ta'limda samara beradigan raqamli texnologiyalarni saralash va uning majmuini amaliyot uchun taqdim etish;
- v) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasini tarkib toptirish;

Bunday yondashuv boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini tarkib toptiradi[3;2-b].

A.M.Karavayeva ta'kidlaganidek, axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlabgina qolmay, balki ularning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini, o'qishdagi o'zaro ta'sirini ham oshiradi.

Xulosa. Shunday qilib boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'qitish mazmunini yangilaydi, vaositalarini takomillashtiradi va o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini kuchaytiradi. Buning uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarini qo'llash monitoringini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablari hududlardagi oliy pedagogik ta'lim muassasalariga birlashtirilgan. Bunday imkoniyatlardan oqilona foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // [www. Ziynet.uz](http://www.Ziynet.uz)
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent, 2009
3. Abduqodirov A., Xaitov A., Rashidov R. Axborot texnologiyalari.- T.: «O'qituvchi», 2002 y.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Shoyeva Yulduz Aminovna

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi, "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" fakulteti "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

Orcid: <https://orcid.org/0009-0003-8685-0304>

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli texnologiyalar asosida bilim berishda amalga oshirilishi lozim bo'lgan dolzarb masalalar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim sifati, o'quv jrayoni, axborot kompetentligi.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Шоевой Юлдуз Аминовна

Независимая студентка Бухарского государственного педагогического института, преподаватель кафедры «Начальное образование» факультета «Дошкольное и начальное образование»

Аннотация: в данной статье отражена важность использования цифровых технологий в начальном образовании, актуальные вопросы, которые следует реализовать в обучении учащихся начальных классов на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровые технологии, учитель, студент, качество образования, образовательный процесс, информационная компетентность.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION

Shoyeva Yulduz Aminovna

Independent student of the Bukhara State Pedagogical Institute, teacher of the «Primary Education» department of the «Preschool and Primary Education» faculty

Abstract: this article reflects the importance of using digital technologies in primary education, current issues that should be implemented in the education of primary school students based on digital technologies.

Key words: digital technologies, teacher, student, quality of education, educational process, information competence.

Kirish. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining ta'limga oid vazifalari ijrosi jarayonida boshlang'ich ta'limni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bunda o'qitishning turli shakllari, vositalari va metodlaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi bugungi ehtiyojlarning hosilasidir. Sababi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek bugungi kunning dolzarb muammo va masalalaridan biri, har tomonlama bilimli, ilmga chanqoq, yetuk kadrlar tayyolashdir. Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, bugungi kun bilan hamnafas, jahonning ilg'or davlatlari qatorida bo'lish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishga katta e'tibor qaratmog'i lozim[1;3-b].

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ta'lim tizimining rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tabiiyki, boshqa sohalarida bo'lgani singari kabi raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimida joriy etish ham ta'lim sifatini tubdan o'zgartirmoqda.

Raqamli texnologiya mazmuni. Pedagogika fanida o'tgan asrning 90-yillaridan boshlab axborot-kommunikatsion vositalarga asoslangan o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish tajribasi yuzaga kelgan.[2;54-b] Bunda asosiy e'tibor o'qitish mazmunini yangilash, qulay vositalardan foydalanish va o'zlashtirish metodikasini takomillashtirishga qaratilganligini

eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda raqamli texnologiya mazmunida quyidagilar muhim o'rin tutadi:

- 1) kompyuter o'quv-texnik vositasiga tayangan o'qitish va o'zlashtirish materiallarini tayyorlash;
- 2) o'qitishning axborot-kommunikatsion didaktik ta'minotini ishlab chiqish;
- 3) o'qitish jarayonida mavjud texnik imkoniyatlardan oqilona foydalanish;
- 4) ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning o'quv-texnik vositalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirib borish.

Mazkur asoslar raqamli texnologiya mazmunini tashkil etadi. Bunda raqamli tushunchasini o'quv materiallarini kompyuterli dastur asosida tayyorlash va uzatish nazarda tutilishini eslatib o'tish joiz. Shu sababli keyingi paytlarda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Bundan maqsad ta'lim tizimida sifatli ko'rsatkichlarga erishish va o'zlashtirish jarayonini takomillashtirishdan iborat.

Raqamli texnologiyalar turlari. Boshlang'ich ta'limda qo'llanishi lozim bo'lgan raqamli texnologiyalarning bir necha turlari mavjud. Bu borada raqamli texnologiyalarning eng asosiy quyidagi turlarini eslatib o'tish joiz:

- 1) kompyuterli dasturga asoslangan o'qitish raqamli texnologiyasi;
- 2) elektron-modulli texnologiya;
- 3) masofaviy ta'lim texnologiyasi;
- 4) mustaqil ta'lim texnologiyasi;
- 5) individual yondashguv texnologiyasi;
- 6) Internet ta'limi texnologiyasi;
- 7) milliy portallar texnologiyasi;
- 8) mohir pedagoglarning shaxsiy texnologiyasi.

Mazkur raqamli texnologiyalar turlaridan maktab muhiti va imkoniyatlariga asosan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Metodlar. Ta'limda bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan uchta omil mavjud: talaba, o'qituvchi va dastur. Ta'lim tizimining muvaffaqiyati bir butunlikka ushbu uch omilning maqsadlariga bog'liqdir. Agar ushbu omillardan birida kamchiliklar, xatolar yoki yetarli darajada bilimning mavjud emasligi aniqlansa, ta'limdagi tizim noto'g'ri yo'nalishda ishlay boshlaydi, bu esa ta'lim sifati va samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Elementlardan birini boshqalardan ustun qo'yish noto'g'ri bo'ladi. Lekin shunga qaramay, bu uchburchakda o'qituvchi muhim rol o'ynaydigan asosiy element hisoblanadi. Muvaffaqiyatga erishish uchun bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lgan ushbu uchta elementning barchasi bugungi innovatsion ta'lim muhitidan kelib chiqqan holda va albatta, raqamli texnologiyalarning rivojlanib borayotganligi sababli ta'lim tizimida bo'lishi shart.

Singapur, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Turkiya va Yaponiya kabi mamlakatlarda yuqori jahon iqtisodiyotiga erishish uchun ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, globalashuv, yangilanish va jahon madaniy hamjamiyatiga integratsiyalashuv kabi radikallarga alohida ahamiyat beriladi. Dunyoning barcha davlatlarining har qanday yutuqlarida asosiy rolni ta'lim tizimi va bevosita o'qituvchilar tashkil etadi. Turli ta'sir ostida paydo bo'lgan qiyinchiliklarga qaramasdan yuqori darajadagi tayyorgarligi bilan turli xil tashqi va ichki omillar o'qituvchilar o'quv jarayonini barqaror rivojlantirishga qaratishi va shu bilan birga, ular talabalarda axborot kompetentligi rivojlanishiga ham hissa qo'shadi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda talabalar xalqaro sinovlarda yuqori yutuqlarni ko'rsatganliklari bunga isbot bo'la oladi.

Aytish joizki, jamiyatni axborotlashtirishning asosiy yo'nalishi boshlang'ich maktabdir. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi eng asosiy markazda faoliyat olib boradi. Ta'limda axborotlashtirish muammolarini hal qilish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ehtiyojlari va imkoniyatlarini shakllantirish zarur. Shu munosabat bilan zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi zamonaviy mikroprotessor va kompyuterlar asosida amalga oshiriladigan axborotni izlash, to'plash, saqlash, ishlab chiqarish, qayta ishlash, uzatish va undan foydalanish bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarsiz mumkin emas. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar

o'qituvchilarning ta'lim sifatini baholash kompetensiyasining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalana bilishi kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. U boshlang'ich ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) ning o'ziga xosligi va tabiatini hisobga olgan holda, kasbiy muammolarni hal qilishda AKTdan foydalanish imkonini beruvchi kompetensiyalar majmuasidan iborat va boshlang'ich ta'limda ham qo'llaniladi.

Natija: Boshlang'ich ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunday ahamiyatning asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) boshlang'ich sinf o'quvchilarini bilim olishga qiziqitirish;
- 2) o'quv materiallarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos ravishda turli vositalar asosida tayyorlash;
- 3) boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'qituvchi kitobi uchun yangi metodik tavsiyalarni taqdim etish;
- 4) boshlang'ich ta'limda o'qitish jarayonini yangilab borish;
- 5) o'qitish jarayoniga xorijiy mamlaktlarning tajribalarini joriy etish;
- 6) mahoratli boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual tajribalarini ommalashtirish;
- 7) boshlang'ich ta'lim sifatini raqamli texnologiyalar asosida yuksaltirish[5;7-b].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga bilim berishda innovatsion ta'lim sharoiti talablaridan kelib chiqib, ularda axborot kompetentligini rivojlantirishda xorijiy tajribalardan andoza olish va ularni mintaqa sharoitiga mos ravishda qo'llash manfaatli bo'ladi. Jumladan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish madaniyatini kuchaytirish natijasida kelajakda ular ta'lim-tarbiya beradigan yosh avlodda ham bu madaniyatning shakllanishiga hissa qo'shishlariga erishish mumkin. Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz:

- a) boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish;
- b) boshlang'ich ta'limda samara beradigan raqamli texnologiyalarni saralash va uning majmuini amaliyot uchun taqdim etish;
- v) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasini tarkib toptirish;

Bunday yondashuv boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini tarkib toptiradi[3;2-b].

A.M.Karavayeva ta'kidlaganidek, axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlabgina qolmay, balki ularning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini, o'qishdagi o'zaro ta'sirini ham oshiradi.

Xulosa. Shunday qilib boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'qitish mazmunini yangilaydi, vaositalarini takomillashtiradi va o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini kuchaytiradi. Buning uchun oliy pedagogik ta'lim jarayonida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarini qo'llash monitoringini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablari hududlardagi oliy pedagogik ta'lim muassasalariga birlashtirilgan. Bunday imkoniyatlardan oqilona foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // [www. Ziynet.uz](http://www.Ziynet.uz)
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent, 2009
3. Abduqodirov A., Xaitov A., Rashidov R. Axborot texnologiyalari.- T.: «O'qituvchi», 2002 y.
5. Jabborova O., Saparbayeva D. BOshlang'ich ta'limda mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi. – Chirchiq, 2023
6. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29

JADID MA'RIFATPARVARLARINING ILM-FAN VA MA'RIFAT YO'LIDA OLIB BORGAN HARAKATLARI

*Tursunboyeva Xandona Sobirjon qizi
Toshkent davlat pedagogika universiteti
tayanch doktoranti*

<https://orcid.org/0009-0009-1445-3100>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy bilimlarini oshirishga hissa qo'shgan, milliy istiqlol yo'lida jonini fido etgan jadid ma'rifatparvarlarimizning jadidchilik harakatlaridagi ilm-fan va ma'rifat yo'lida olib borgan say-harakatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jadid ma'rifatparlari g'oyalarining yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va bugungi kunga tatbiq etilishi muhim bo'lgan o'rinlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Jadid, ma'rifat, ta'lim-tarbiya, nashriyot, teatr, qadriyat, musulmon jamiyati.

ДЕЙСТВИЯ ДЖАДИДОВ-ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ НА ПУТИ НАУКИ И ПРОСВЕЩЕНИЯ

*Турсунбоева Хандона Собиржон қизи
базовый докторант Ташкентского государственного педагогического
университета*

Аннотация. В данной статье представлена информация об усилиях наших джадидов-просветителей, которые способствовали повышению духовных и просветительских знаний нашего народа и отдали свою жизнь за национальную независимость. Обсуждается значение идей просветителей прошлого в воспитании молодежи и места, где важно их применять сегодня.

Ключевые слова. Джадидизм, просвещение, образование, издательство, театр, ценность, мусульманское общество.

THE ACTIONS OF THE JADID ENLIGHTENERS IN THE WAY OF SCIENCE AND ENLIGHTENMENT

*Tursunboyeva Xandona Sobirjon qizi
PhD student Toshkent state
Pedagogical University*

Annotation. This article provides information about the efforts of our Jadid enlightenments, who contributed to increasing spiritual and educational knowledge among our people and sacrificed their lives for national independence. The importance of the ideas of the enlighteners of the past in the education of young people and the places where it is important to apply them to today are discussed.

Key words. Jadidism, enlightenment, education, publishing, theatre, value, Muslim society.

Kirish . Jahonning rivojlangan mamlakatlari tarixiy tajribasini o'rganish jarayonida shuni anglash mumkinki: ular mustaqillik va taraqqiyot yo'liga qadam qo'yishlari bilan asosiy e'tiborini, birinchi navbatda, yoshlarni o'qitish va tarbiyalashga qaratganliklarini ko'rish mumkin. Ta'limga bo'lgan bunday e'tibor tarixiy tajribalarda o'zini oqlagan. Shuning uchun ham, davlatimiz islohotlarning hamma bosqichlarida ta'lim sohasiga alohida e'tiborini qaratib kelmoqda. O'zbekistonning istiqboli ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya sifatiga va jarayoniga bog'liq bo'lib, maktablardagi ta'lim-tarbiya ishlarining barchasi yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga yo'naltirilgan. Shu jihatdan olib qaralganda, zamonaviy axborot texnologiyalari va xorijiy tajribalarning ijobiy jihatlarini amalda qo'llash muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri o'quvchi-talabalarga insoniyat tarixi davomida yaratilgan bilimlarni yetkazish, fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari uchun tegishli sharoitlarni yaratish, zarur axborotlarni tanlash va mustaqil o'qishni o'rgatish orqali

bilim olishga bo'lgan intilishlarini hamda qiziqishlarini orttirishdan iborat. Yosh avlod tarbiyasi xususida Abdurauf Fitrat: "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq"- deya ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Yangi O'zbekiston" gazetasiga bergan intervyusida: "O'tgan asrning boshlarida yurtparvar, millatparvar bobolarimiz — „jadidchilik“, ya'ni, yangilanish va erkinlik, adolat va tenglik, ilm-ma'rifat va milliy o'zlikni anglash g'oyalari bayroq qilib, kurash maydoniga mardona chiqqanlarini barchamiz yaxshi bilamiz" — deya ta'kidladilar. "Bu ulug' zotlarning maqsadi — jaholat va qoloqlik girdobida qolib kelayotgan Turkiston xalqini dunyoviy ilmfan, ilg'or kasb-hunarlar bilan qurollantirib, umumbashariy rivojlanish yo'liga olib chiqishdan iborat edi. Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar, teatr, kutubxona va muzeylar, gazeta va jurnallar, Turkiston farzandlarini chet ellarga o'qishga yuborish maqsadida tuzilgan xayriya jamiyatlari xalqimizni necha asrlik g'aflat uyqusidan uyg'otib, milliy ozodlik harakati uchun beqiyos kuch berdi". Turkistonda Jadidlar harakatining yosh avlod ta'lim-tarbiyasidagi muhim jihatlari borasida N.Afaqova tomonidan o'rganilgan bo'lsa, pedagogik ta'limotlar tarixini, ma'rifatparvarlarning pedagogik me'rosini esa R.Abdullayev, D.Alimovlar tomonidan tadbiiq etilgan. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun olib borgan kurashida asosan quyidagi yo'nalishlar: yangi usul maktablarining tarmog'ini kengaytirish; qobiliyatli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish; turli ma'rifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish; gazeta va jurnallarni chop qilish; xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish asosida Turkistonda milliy demokratik davlatni qurish; ustuvorlik qilgan edi. Turkiston XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya tomonidan bosib olinganidan so'ng, mustamlaka mamlakatga aylantiriladi. Bu mustamlakachilik mohiyatini Turkiston o'lkasi general gubernatorlaridan biri Kuropatkinning o'z kundaliklaridagi qaydlarida: "Biz Turkiston xalqlarini yarim asr mobaynida jahon madaniyati va sivilizatsiyasidan chetda tutib turdik"- , qabilidagi so'zlari yaqqol anglatadi. Lekin, ayni paytda, rus taraqqiyparvar ziyolilari orqali rus va jahon ilm-fani va madaniyati chor ma'muriyati to'siqlari orasidan Turkistonga sizib kirgan edi. Shu ijobiy ta'sir asta-sekinlik bilan mazlum Turkistondagi yangi Uyg'onish davrini boshlab bergan bo'lib, mahalliy ziyolilar orasida o'z xalqini ozod ko'rishga va jahonning boshqa millatlari bilan tenglasha oladigan darajaga olib chiqishga intilish natijasida bu Uyg'onish, Ovropa ma'rifatchiligiga nisbatan juda shiddatkor tus olgandi. Shuningdek, O'rta asrlar o'rta tashlagan ma'rifatparvarlik g'oyalari uchun ham endilikda amaliy shakllarda yangicha - ma'rifatchilik tarzida namoyon qilish imkoniyati yaratilgandi. Zero, o'sha g'oyalarni yangilangan shakllarda amalga oshira oladigan ziyolilar vujudga kelgan edi. Ularni keyinchalik jadidlar deb atay boshladilar. Ma'rifatchilik g'oyalari asosan uch soha orqali taraqqiy topib bordi. Bular - maorif (yangicha maktablar ochish, ta'lim usulini yangilash), san'at (badiiy adabiyot, teatr) va matbuot. Pirovard maqsad millatni, bir tomondan, ilmi hamda ma'rifatli qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning axloqiy darajasini yuksaltirish va ana shu ikki jihatning uyg'unlashuvi natijasida o'zligini, o'z qadriini anglagan bilimli shaxsni voyaga yetkazish edi. Turkiston ma'rifatchilari tomonidan ana shu maqsadni amalga oshirish yo'lida katta ishlar qilindi. Turkiston ma'rifatchiligining dastlabki bosqichlarida axloqiy g'oyalar asosan badiiy va didaktik shakllarda o'z aksini topdi. XIX asr oxiri XX asrning boshlarida siyosiy, madaniy, iqtisodiy jihatdan inqiroz holatiga tushib qolgan, mustamlaka tufayli rivojlanishi past darajada bo'lgan o'lkada, chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmidan qutulish, o'z milliy davlatchiligini tuzish, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga yo'l ochish, xalqqa ziyo tarqatish maqsadida Turkistonda, jadid ma'rifatparvar ziyolilari maydonga keldi. Jadidchilik rus mustamlaka siyosatiga qarshi milliy demokratik harakat bo'lib, u o'sha davr Turkistondagi qoloq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda yashayotgan xalqlarni ma'rifatlashtirish, jamiyat hayotida ijtimoiy hamda madaniy islohotlar o'tkazish, pirovardida milliy mustaqillik g'oyalari hayotga tadbiiq etish maqsadini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edi. Jadidchilik harakati avvaliga madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari millatni taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni

rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish, hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirgan.

Muhokama. Turkistonda jadidchilik g'oyalari asosan XIX asrning 90 yillaridan yoyila boshlagan. Bu harakat XX asrning 30-yillari oxirlarigacha o'lka ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim rol o'ynagan. Jadidchilik harakati vakillaridan biri bo'lgan, diniy-dunyoviy ilmlarni chuqur egallagan Ismoilbek Gaspirali (1851-1914) 1884 yilda jadid maktabini tashkil etib, 40 kunda 12 bolaning savodini chiqaradi. Uning o'qitish usuli «usuli savtiya», ya'ni «tovush usuli» nomi bilan shuhrat qozonadi. «Jadid» so'zi arabcha so'z bo'lib, «yangi» degan ma'noni bildiradi. Ismoilbek g'oyalarini qabul qilgan yangilik tarafdorlari «jadidlar», uning g'oyalari esa «jadidchilik» nomini olgan edi. Ismoilbek Gaspirali darslik yaratadi, o'zining «Tarjimon» (1883-1914) gazetasini tashkil etib, jadidchilikni turkiy xalqlar orasida keng targ'ib qilib, bu gazeta Toshkent va boshqa shaharlarga ham yoyiladi. I. Gaspirali 1893 yilda Markaziy Osiyoda bo'lib, Buxoroning amiri Abdulahadni jadid maktabi ochishga ko'ndiradi. Bu maktabga esa «Muzaffariya» nomi beriladi. 1898 yilda To'qmoq (Qirg'iziston)da ham shunday maktab ochiladi. 1899 yilda Andijonda Shamsuddin domla, 1901 yilda Qo'qonda Salohiddin domla, Toshkentda Munavvar qori Abdurashidxonov va Samarqandda Abduqodir Shakuriylar birinchi bo'lib jadid maktablarini ochadilar. Maktablarning ochilishi xususida turkistonlik jadidlardan biri Hoji Mu'in Shukrullo: «Millatning taraqqiysi aning avvali muntazam maktablaridan boshlanur. Agarda biz dinimizni, millatimizni yaxshi ko'rub, muhofaza qilmoqchi bo'lsak, avval saodat eshigi bo'lgan maktabimizni zamong'a muvofiq isloh qilish kerak», - deb yozgan edi. Jadidchilik harakatining yirik namoyandalari jadid maktablari uchun darsliklar ham yaratganlar. O'zbek bolalari uchun maxsus yaratilgan ilk alifbo Saidrasul Aziziyning 1903 yilda chop etilgan «Ustodi avval» darsligi bo'lsa, undan keyin 1917 yil oktyabrigacha o'zbek ma'rifatparvarlarining ellikka yaqin alifbo va o'qish kitoblari chop etiladi. Aliasqar ibn Bayramali Kalininning «Muallim us-soniy» (1903), Munavvar qori Abdurashidxonovning «Adibi avval» (1907), «Adibi soniy» (1909), Serikboy Oqaevnig «Xrestomatiya, ya'ni terma kitob» (1911), Qori Usmon ibn Abduholiq Shoshiynig «Ta'limi avval» (1910), Shokir qori ibn domla Zokirning «Ta'limi avval» (1910), Mulla Gulomiddin Akbariy (Kabirzoda)ning «Ta'limi soniy» (1912), Abduvohob ibn Abdullo Xo'qandiynig «Tahsili alifbo» (1912), Mulla Rustambek ibn Yusufbek hojining «Ta'limi avval» (1914), Hamza Hakimzoda Niyoziyning «Yengil adabiyot» (1914), «O'qish kitobi» (1914), «Qiroat kitobi» (1915), Muhammadjon Rasuliyning «Bolalar bog'chasi» (1915), Muhammadamin Fahriddinovning «Rahbari soniy» (1916) singari alifbo va o'qish kitoblari yaratiladi. Bu darsliklar orasida Abdulla Avloniy asarlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning «Birinchi muallim» (1912), «Ikkinchi muallim» (1912), «Turkiy guliston yohud axloq» (1913), «Maktab gulistoni» (1916) va to'rt qismdan iborat bo'lgan «Adabiyot yohud milliy she'rlar» (1909-1916) darsliklari o'zbek bolalar adabiyotida XX asr boshlaridagi eng yorqin sahifalarni tashkil etadi. Xususan, Saidrasul Aziziynig «Ustodi avval» (1903), Munavvar qori Abdurashidxonovning «Adibi avval» (1907), Abdulla Avloniyning «Birinchi Muallim», «Ikkinchi Muallim» (1912) darsliklari alohida e'tiborga molikdir.

Jadidlar o'z gazeta va jurnallari, yangi usul maktablari va ular uchun yaratilgan darsliklari, turli kutubxona va qiroatxonalar, havaskor teatr truppalari bilan tarixan yangi milliy adabiyot yaratgan edilar. Adabiyot ham davr voqealariga hamohang bo'lib, 1910 yillardayoq ma'rifat va ozodlik g'oyalari uning markaziy mavzusiga aylanib bo'lgan edi. Adabiyotga esa «millat» va «vatan» tushunchalari kirib keldi. Milliy she'rlarga rag'bat kuchaydi, yangi zamonaviy dostonchilik yaratildi, ayniqsa, publitsistika (M. Behbudiy, A. Fitrat, M. Abdurashidxonov) rivojlandi, realistik proza shakllandi. Shuning uchun ham bu davr adabiyoti O'zbekiston mustaqilligidan keyin milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti deb davrlashtirildi. Adabiyotdagi bunday uyg'onish, ayni vaqtda, shu davr madaniy hayotida ham ro'y berdi. Jadidlar o'zbek xalqi hayotiga tom ma'nodagi milliy teatrni olib kirdi. Milliy matbaaning vujudga kelishi bilan kitob bosish ishi yo'lga qo'yila boshlandi. Yevropada ko'povozli musiqa san'ati bilan tanishgan jadidlar o'zbek an'anaviy musiqa uslublari ham isloh qilishga da'vat etishdi. 1919 yilda Toshkentning eski shahar qismi (hozirgi „Turon“

kutubxonasi yonidagi bino)da jadidlar tashabbusi bilan Turkiston xalq konservatoriyasining milliy (eski shahar) bo'limi tashkil etildi. Shu tarzda jadidlar san'at vositasi bilan millat qadrini ko'tarish, san'atning deyarli barcha turlarini yuksaltirishga intildilar. Jadidlar Toshkentda 1905-1906 yillarda "Taraqqiy" (muharriri Ismoil Obiliy), "Xurshid" (muharriri Munavvarqori Abdurashidxonov), 1907-1908 yillarda "Shuhrat" (muharriri Abdulla Avloniy), "Osiyo" (muharriri Ahmadjon Bektemirov), "Tujjor" (muharriri Saidkarimboy Saidazimboy o'g'li), Buxoroda 1912 yilda "Buxoroyi sharif" (muharriri Mirzo Jalol Yusufzoda), "Turon" (muharriri G'iyos maxsum Husayniy), Samarqandda 1913 yilda "Samarqand" (muharriri Mahmudxo'ja Behbudiy), Toshkentda "Sadoyi Turkiston" (muharriri Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev), Qo'qonda "Sadoyi Farg'ona" (muharriri Obidjon Mahmudov) gazetalari va Samarqandda 1913-1915 yillarda "Oyina" (muharriri Mahmudxo'ja Behbudiy), Toshkentda 1915 yil "Al-isloh" (muharriri Abdurahmon Sodiq o'g'li) jurnallarini nashr ettirdilar. Shuningdek, 1917-1918 yillarda Toshkentda "Najot" (muharriri Munavvarqori Abdurashidxonov), "Kengash" (muharrirlari Ahmad Zakiy Validiy va Munavvarqori Abdurashidxonov), "Turon" (muharrirlari M. Afandizoda, Abdulla Avloniy), "Ulug' Turkiston" (muharriri Kabir Bakirov), "Turk so'zi" (muharriri Temirbek Xudoyorxonov), "Samarqandda Hurriyat" (muharrirlari Mardonqul Shohmuhammadzoda, Akobir Shomansurov, Abdurauf Fitrat), Qo'qonda "Tirik so'z" (muharriri Obidjon Mahmudov), "El bayrog'i" (muharriri Bo'lat Soliev) gazetalari va "Kengash" (muharriri Hamza Hakimzoda Niyoziy), "Yurt" (muharriri Ashurali Zohiriy) jurnallari chop etildi. Matbuot millat dilidagi gaplarni o'z sahifalariga ko'chirish bilan kifoyalanib qolmay, qanday ishlarni birinchi navbatda amalga oshirish kerakligi masalasini o'rtaga qo'ydi. 1909 yilda Toshkent ziyolilari tomonidan "Jamiyati xayriya" tashkil etildi. Mahalliy yoshlardan davlat mahkamalarida, sanoat, tijorat sohasida ishlaydigan mutaxassislar tayyorlash, kambag'al musulmonlarga madaniy-ma'naviy jihatdan yordam ko'rsatish masalasi qo'yildi. Bu jadidlarning millatni boshqa xalqlar ichiga singib ketmasligi yo'lida ko'rilgan tadbirlari edi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Jadidlarning nashrlari xalqni yangi davr boshlangani bilan tanishtirar ekan, o'zligini anglab, birgalikda uyushishga chaqirgan edi. Mashhur advokat Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev oliy o'quv yurtlarini tashkil etish, bolalar tarbiyasiga jiddiy e'tibor berish masalalarini bayon qilib bordi. Jadid matbuoti o'z vakillarining fikrlarini e'lon qilar ekan, "Xalqni har vaqt g'aflat uyqusidan uyg'otuvchi millat ongining ochqichi" ekanligini namoyon etish bilan birga Turkiston xalqini hur fikrlashga hozirlay oldi. Bu davrda esa "Erk", "Turon", "O'qituvchilar jamiyati" kabi uyushmalar paydo bo'ldi. Munavvarqori Abdurashidxonov aytganidek: "Ularning butun umidi Rossiyadagi inqilob jarayonida mahalliy aholini milliy, diniy cheklash va jabrlashdan ozod qilish, ularning haq-huquqlarini ovrupoliklar bilan tenglashtirish, xilma-xil maktab va matbuot ishlari hamda turli-tuman jamiyatlar tashkil etishga keng imkoniyat yaratib berishga qaratilgan edi". Jadidchilik harakati namoyondalari tomonidan yaratilgan ilm-fanga chorlovchi asarlardan bevosita o'quv kitoblarigacha, pandnomalardan darsliklarga barchasi ma'rifatparvarlik mahsuli, ushbu harakatning turli bosqichlari natijasidir.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash kerakki, XX asr boshlari yaratilgan darsliklar, kitoblarning mavzu ko'lami: ma'rifatparvarlik davrining yetakchi xususiyatlari - yosh avlodni zamonaviy maktablarga chorlash, maktab ta'rifi, ilmga targ'ib, o'quv qurollari ta'rifi singari ma'rifiylik yetakchi mohiyat kasb etadigan mavzular, axloq-odob, vatanparvarlik, qisman ota-ona va farzand munosabatlari mavzulari hamda tarbiyaviy mohiyat kasb etadigan majoziy xarakterdagi asarlardan iborat. Bu asarlar ba'zan madhiya, chaqiriq (shior) xarakterida bo'lsa, ba'zan ilm va jaholatni qarama-qarshi tasvirlash, yosh kutubxonni komil inson qilib tarbiyalash, yaxshi fazilatlarini egallashi, yomon sifatlardan qutulishga chorlashi hamda Ona-Vatanga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash, vatanparvarlikka undash, Vatan tuprog'ini, uning benazir tabiatini kuylash ruhidadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

U, B, Nigmanova & D, Jalolova (2024) Jadid ma'rifatparvarlari: Abdulla Avloniy, Fitrat

va Behbudiyning tarbiyaviy qarashlari, International scientific and practical conference “Economics, management and digital innovation in education: modern trends and approaches” <https://doi.org/10.5281/zenodo.10802347>

P, Qosnazarova. (2024). XIX asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyoda vujudga kelgan ijtimoiy-falsafiy tafakkur taraqqiyotining o'ziga xos xususiyati “Modern science research”

A, Murodov (2023) Jadidlar ilmiy merosi asosida pedagogika oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish // falsafa.d. (PhD) dissertation, Tashkent

Iroda, Otaqulova (2023) Abdulla Avloniyning ta'lim borasidagi o'rni va ahamiyati, «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» International scientific journal <https://doi.org/10.5281/zenodo.785452>

A, Jonuzaqov (2022) “Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi» mavzusini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. PEDAGOGS international research journal volume-4 issue-1

Dilorom, Alimova. (2022). Jadidchilik fenomeni. Tashkent., “Akademnashr”

“Jadid ma'rifatparvarlarining milliy ta'lim, matbuot, adabiyot va san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi va uning Milliy g'oya targ'ibotidagi ahamiyati” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2016) “Toshkent islom universiteti” nashriyot – matbaa birlashmasi

Begali, Qasimov, (2006) M.Behbudiy. Tanlangan asarlar. Tashkent, “Ma'naviyat”

Begali, Qasimov (1994) Maslakdashlar. Behbudiy. Ajziy. Fitrat. Tashkent: Sharq

Mahmudxo'ja, Behbudiy (1904) “Tarjimon”

КУРАШЧИЛАРНИ ТЕХНИК-ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРНИ СИФАТЛИ БАЖАРИШДА РЕЛАКСАЦИЯГА ЙЎНАЛТИРУВЧИ МАХСУС МАШҚЛАР МАЖМУАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

*Таймуратов Аман Расулович,
Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети профессори
Ўзбекистоню Чирчиқ,*

Аннотация: Курашчиларга техник-тактик ҳаракатларни сифатли бажаришига ҳалақит берадиган мускул-тонусли асимметрия ҳолатини аниқлаш асосида ишлаб чиқилган релаксацияга йўналтирилган махсус машқлар мажмуасидан фойдаланиш имконияти кенгайтирилган.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА УПРАЖНЕНИЙ, СПОСОБСТВУЮЩЕГО РАССЛАБЛЕНИЮ БОРЦОВ ПРИ КАЧЕСТВЕННОМ ВЫПОЛНЕНИИ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДВИЖЕНИЙ

*Таймуратов Аман Расулович,
Профессор Узбекский Государственный университет физической культуры и
спорта, Ўзбекистоню Чирчиқ,*

Аннотация: Разработанный нами комплекс упражнений релаксационной направленности способствовал коррекции мышечно- тонических асимметрий, что обеспечило целенаправленное выполнение технико-тактических действий.

WRESTLERS IN QUALITY PERFORMANCE OF TECHNICAL AND TACTICAL ACTIONS USE OF A SPECIAL SET OF EXERCISES AIMED AT RELAXATION

*Taymuratov Aman Rasulovich,
Professor of the State University of Physical Education and Sports of Uzbekistan.*

Annotation: Expanded access to a special set of relaxation-oriented exercises developed on the basis of determining the state of muscular- tonic asymmetry, which prevents wrestlers from performing quality technical and tactical movements.

Калит сўзлар: ўзини ўзи массаж қилиш, тикланиш, иш қобилияти, массаж, жисмоний юклама, спортчиларни тайёрлаш.

Key words: training athletes, recovery, performance, massage, self-massage, physical activity.

Долзарблиги: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 4-ноябрдаги ПҚ-4881-сон қарорига ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда миллий кураш турлари хусусан, белбоғли кураш ва кураш бўйича ёш курашчиларнинг техник ва тактик тайёргарлигини яхшилашга бағишланган бир қатор методлар таклиф қилинган. (Керимов Н.А., Юлдашев А.М., Исаков Р.М., 2009, Мирзакулов Ш.А., Исаков Р.М., 2009). Кураш бўйича машғулотлар ўтказиш усуллари танлашда (И. Х. Боймуродов, Ф.А. Керимов, 2009, А. Бекназарова, Ш.С. Мирзанова, Ишмухамедова ТР, 2014 й.) ўқитиш усуллари ва услубларини етарлича танлаш, шахсий рақобат бардош хусусиятларини аниқлаш, ўқув жараёнини режалаштириш ва назорат қилиш орқали шахсийлаштириш тамойилига риоя қилишнинг ўта муҳимлигини таъкидладилар [1,2,3,4].

Шу сабабли ҳозирги вақтда морфологик, физиологик кўрсаткичларнинг баҳолаш ва таҳлилини ҳар томонлама махсус ва умумий тайёргарлик мезонлари билан биргаликда ривожлантиришда илмий изланишлар олиб боришни таққозо этади.

Тадқиқотнинг мақсади: Курашчиларнинг гавда ва тос соҳасида мускул

асимметриясини аниқлаган ҳолда махсус машқлар ёрдамида техник-тактик ҳаракатларини такомиллаштириш.

Тадқиқот усуллари: Антропометрия – курашчиларнинг тотал ва парциал ўлчовлари асосида курашчиларнинг жисмоний ривожланиш даражасини баҳолаш.

Тадқиқотни ташкиллаштириш: Миллий кураш спорт турида спортчилар бир томонлама юкламаларни бажарганлиги туфайли, етакчи қўлда жойлашган мускул гуруҳлари ҳаддан ташқари таранглашган ҳолда бўлади. Курашда беллашув пайтида, айниқса “ушлаш” ва рақибни назорат қилишда етакчи қўлнинг мускуллари узоқ вақт давомида статик ишни бажариши туфайли гипертонус (ҳаддан ташқари таранглашган бўлиши) ҳолати ривожланади. Спортчиларда бу ҳолатни тинч ҳолатида ҳам кузатиш мумкин. Тана мувозанатини сақлашининг шарт шароитларини ўрганилганда текширилаётган курашчиларнинг 25% гавда ва тос соҳасида мускул асимметрияси аниқланди. Агар тананинг чап ва ўнг томонларида жойлашган мускуллар узунлиги, таранглашган ҳолати бир хил бўлса, тана мувозанатини сақлай олади ва аниқ ҳаракатлар бажарилади.

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси: Курашда беллашув фақат тик турган ҳолатда ўтиши туфайли курашчиларнинг гавдасининг чап ва ўнг томонлар орасидаги фарқи ёки билатерал симметрия кўрсаткичлари турли техник – тактик ҳаракатларни ижро этишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, махсус ҳаракат малакаларни намоён этиши ва уларнинг самарали қўлланилишини таъминлайди. “Қарши-хужумкор” курунишда беллашувни олиб борадиган курашчилар томонидан қўлланиладиган техник-тактик ҳаракатлар ҳажми кенг ва чегараланмаган ўзига хос ҳаракатларни сифатли ва ишонарли даражада чап ва ўнг томондан осонлик билан бажаради. Бу гураҳ курашчилар учун махсус машқлар ишлаб чиқилди ва улар икки гуруҳга ажратилди: а) бошланғич босқичда қўлланиладиган машқлар релаксацион йўналишли бўлиб, патологик гипертонусни бартараф этишга қаратилган. Б) Иккинчи босқичда қўлланиладиган машқлар ривожлантирувчи бўлиб, мускул асимметриясини тўлиқ бўлмаса ҳам, симметриянинг нормага яқинлашган ҳолда бартараф этишга йўналтирилган. Биз қўллаган услубимизни негизида проприорецепторларни қўзғатиш орқали мионларни фаолиятини оптимизациялаштириш жараёни ётади. Маълумки мион - бу мускул тўқимани бирлиги бўлиб, унинг юзасида нафақат бириктирувчи тўқимали капсула, балки нерв ва қон томирлари тармоқланиб кетади. Релаксацияни чақирадиган машқлар бажарилганда, мускул қоринчаларида, пайларида жойлашган проприорецепторлардан импульслар нерв тизимига ўтади. Релаксацион йўналишли машқлар бажарилганда мускулни қисқариш функцияси тикланади: таранглашиш ва бўшашиш ҳолатлари аниқ ифодаланади – бунда таранглашишда мускул ёки чўзилади, ёки калталашади. Бўшашишни фақат чўзилиш ҳолатда кузатиш мумкин (Д.Д.Сафарова, 2015). Мускул узунлиги чўзилганда актин ва миозинли толалар орасидаги кимийвий боғлар узилади ва мускулнинг қисқариши натижасида модда алмашинув жараёнида метаболит моддалар ажралади. Курашчиларда “ташлашлар” техник ҳаракатларни ва бошқа муайян ҳаракатларни бажаришида бир қанча мускул гуруҳлари таранглашиш ҳолатини ошиб бориши кузатилади. Масалан, “ушлаш” фазасида қўл панжасининг асосидаги, билак-кафт буғими соҳасидаги букувчи мускулларга катта юклама тушади. Тўлиқ ушлашни таъминлашда панжадаги бармоқлар узунлиги ҳам катта аҳамиятга эга. Қанчалик бармоқлар узун бўлса, шунчалик ушлаш зич ва мустаҳкам бўлади. Кўрсатилган ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда қўйидаги машқларни қўллашни тавсия этамиз:

Машқ №1 Швед деворида, халқаларда, перекладинада осилиш ҳолатларини қўллаш. Бу машқни иккита вариацияда қўллаш мумкин - тўғри ушлаш ва қайта ушлаш билан. Осилиш ҳолатида тана оғирлиги пастга йўналган, қаршилиқ кучи аксинча, пастдан юқорига йўналган. Танани ёзилган ҳолда, оёқлар пастга тушган, қорин мускуллари чўзилган ва таранглашган, диафрагма кўтарилган, нафас олиш ва чиқариш оғирлашган. Энг катта юклама қўл панжани букувчи мускулларига, сўнг билак ва елка мускулларига тушади. Агар қўл мускуллари бирданига бўшашиб кетса, спортчи йиқилиб тушиши мумкин. Шунинг учун панжа мускулларини ривожлантириш зарур. Қўл панжаси билан

ушлашни “тўғри ушлаш” орқали ҳаракат бажарилса, унда елкани икки бошли мускули, елка мускули, дельтасимон мускули ва ромбсимон мускулларга нагрузка тушади. “Орқадан ушлашда” тирсакни букувчи мускуллар ҳаракатда бўлади.

Изоҳ: Агар осилиш ҳолатини вақти ошиб кетса қўл сегментлардаги мускулларда зўриқиш ҳолати ривожланиб, мускуллар ичида оғирик берувчи нукталар ҳосил бўлади. Оғириклар елка камари соҳасида, орқада, трапециясимон мускуллар таранглашганлиги туфайли, оғириклар кучли бўлиши мумкин.

Машқ. №2 Қўл панжаси билан штанга грифи атрофида айланма ҳаракатларни бажариш мумкин. Грифни оғирлиги 20 кг ча етиши мумкин ва айланма ҳаракатларни икки йўналишда бажариш мумкин. Қўл кафтларини тальк порошоги билан суртиш лозим. Бундай айланма ёки циркуляр ҳаракатлари орқали панжани майда букувчи ва ёзувчи мускулларини ривожлантириш мумкин.

Машқ №3 15 – 20 кг ли дискларни қўл бармоқлари билан ушлаб олиш 10 м масофага дискларни олиб бориш ва қайта чиқиш жойига етқизиш. Бу машқ ҳам қўл мускулларни ривожланишини тахминлайди ва “ушлаш” ҳаракатини мустаҳкаклигини таъминлайди.

Гавда мускулларини релаксация этувчи машқлар

Машқ №1 Бу машқ полда бажарилади. Спортчининг коринни пол томонга қаратилган, сўнг боши, кўкраги аста секин кўтарилади, бел қисмида орқага қараб гавда ёзилади. Бу ҳолатни таъминловчи мускуллар - қоринни олдинги ва ён гуруҳлари. Гавдани ёзишда белнинг квадрат мускули, умуртқа поғонасининг чуқур мускулларидан кўндаланг - аро мускуллар иштирок этади.

Машқ №2 Ётган ҳолда белни ёзувчи мускуллар

Бу машқ орқада ётиб полда бажарилади. Иккита оёқни тўғирлаб узунасига чўзилади ва оёқ панжалар горизонтал чизик бўйича чўзилади ва шу ҳолатда 30 секундгача ушлаб турилади. Сўнг оёқлар бир оз кўтарилади ва крестсимон букилиб аста секинлик билан кўкракга қараб тортилади.

Машқ №3 Бу машқ ҳам полда бажарилади. Тосни полда мустаҳкам ўрнаштириб, кетма кетликда аввал бир оёқ, сўнг иккинчи оёқ ташланади ва тик ҳолда ушланади ва бир вақтда оёқлар вибрация ҳаракатини ҳам бажаради. Кейин оёқ ҳаракатлари ўтирган ҳолда бажарилади.

Машқ №10 Бу машқ полда бажарилади, умуртқа поғонаси максимал чўзилган, сўнг тана бир биқинга айланиб оёқларни бирини устига қўйилади. Гавда билан бурилиш чапга ва ўнга қараб бажарилади, оёқлар эса бурилганда букилган ҳолда айланади.

Машқ №5 “Қайиқча” машқи. Бу машқни скамейкага кўндалангига жойлашиб, унда фақат гавдани пастки қисми, бел ва тос жойлашган. Кўкрак, қўллар ва оёқлар осилган ҳолда бўлади. Сўнг белдан ичкарига томон букилиб, оёқ ва қўллар тўғриланади ва ритмик равишда тебранади.

Машқ №6 Бу машқ орқали орқанинг трапециясимон мускули бўшаштирилади (релаксация). Тик турган ҳолатда, бош бир оз орқага ташланган, қўллар гавда бўйлаб туширилган. Гавда ўнг томонга, ўнг қўллар эса секин полгача

гавда бўйлаб сирпаниб полгача этади. Сўнг бу ҳаракатни чап томонга қараб бажарилади.

Машқ №7 Бу машқ орқанинг кенг мускулини бўшаштиришга йўналтирилган. Бу машқ ҳам иккита вариацияда қўлланилади - тўғри ушлаш ва қайта ушлаш билан. Швед деворида қайта ушлаш билан осилиб туриш ҳолатини бажариш ва бу ҳолатни бир неча дақиқада сақлаш лозим. Бир оз вақт ўтгач тизза соҳасида оёқларни крестсимон букиш ва гавдани кўкрак чегарасигача кўтариш. Орқанинг кенг мускулидан ташқари елкани икки бошли мускули, елка мускули, дельтасимон мускули, ромбсимон мускуллар иштирок этади. Тўғри ушлашда ҳам кўрсатилган мускуллар фаол қатнашади.

Машқ №8. Сузишни “брасс” усулидаги ҳаракатларни қуриқликда бажариш. Бошланғич ҳолати – қоринга ётиб, оёқлар жуфтлашади, қўллар олдинга қараб тортилган. Худди сувда бўлгандек брасс ҳаракатлари бажарилади, лекин машқда елка камари ва қўллар иштирок этади. Жисмоний машқ бажарилганда, бошни ҳолати назорат

қилинади ва хаддан ташқари умуртқа поғонасининг бўйин қисми ёзилмайди, қорин ичига тортилган, умуртқа поғонасининг бел қисми мустаҳкамланади ва орқани ёзувчи мускулларни кучи самараси ортади .

Машқ №9 Машқнинг мақсади - орқанинг ёзувчи чуқур мускулларнинг релаксацияси. Бошланғич ҳолати - бу машқ ўтирган ҳолда бажарилади. Оёқлар тос – сон, тизза буғимларда букилган, оёқ панжаси товон сатхлари билан жуфтлашган. Иккала қўллар билан оёқ панжаларни ўраб олиб, бутун гавда билан думғазадан бош томонга, бошдан думғаза томон айланиб ҳаракатланиш. Умуртқа поғонасининг бел қисмида оғириқ пайдо бўлиши мумкин. Бу машқни бажаришда нафас олишни назорат қилиш лозим. Нафас чиқарганда ҳаракатларни тезлаштириш мумкин.

Машқ №10. Бошланғич ҳолати – блокнинг скамейкасида (ўриндикида) ўтирган ҳолда бажарилади. Тана корпуси тик ҳолатда бўлиши лоим. Сўнг блокни дастасини қовурғалар ёйи соҳасигача тортиш лозим. Бу машқ мақсадга мувофиқ трапециясимон мускул билан орқанинг кенг мускули ривожлантиришга йўналтирилган.

Қураш миллий спорт турида барча беллашувлар тик туриш ҳолатида ўтиши сабабли мушаклар жойлашувида билатерал симметриянинг борлиги катта аҳамиятга эга, у техник-тактик ҳаракатларнинг бажарилиш самарадорлигига таъсир кўрсатади. Қурашчилар танаси соҳасида гипертонус аниқланганда ва шу сабабли асимметрия ҳолати пайдо бўлганда техник-тактик ҳаракатларни бажариш сифати пасаяди, жумладан, елка ҳаракатлари амплитудаси камаяди, рақибнинг тана умумий оғирлик марказини (УОМ) силжитиш имконияти йўқолади, 3-фаза - рақибни мувозанатдан чиқариш фазасини бажариш имконияти бой берилади. (1-жадвал)

Қураш спорт турида ихтисослашаётган курашчиларнинг индивидуал техник – тактик тайёргарлиги тажриба дастури мазмуни

Қураш спорт турида ихтисослашаётган курашчиларнинг индивидуал техник – тактик тайёргарлиги тажриба дастури мазмуни

Вазифаларни ҳал қилиш устунлиги	Долихоморф Бўйи (180)	Брахиоморф Бўйи (170-180)	Мезоморф Бўйи (160 -170)	Ижобий кўрсаткич
УОМ	100,50 см	96,27 см	91,55 см	Долихоморф Бўйи (180)
PWC ₁₇₀	274,6 - 262,6	245,0 - 286,1	250,6 - 380,5	Мезоморф Бўйи (160 -170)
Мусобақа фаоллиги	Ўртача юқори, юқори	Юқори, Ўртача юқори	Юқори , Ниҳоятда юқори	Брахиоморф Бўйи (170-180)
Техник усулларни қўллаш ва уларни баҳолаш	Паст даражада, Ўртадан юқори	Ўртача	Юқори, Ниҳоятда юқори	Мезоморф Бўйи (160 -170)
Ҳимоя ҳаракатларининг самараси	Юқори	Паст даражада	Жуда паст, Паст даражада	Долихоморф Бўйи (180)
«Шоҳ» усуллар сони	1	1-2	2	Мезоморф Бўйи (160 -170)

1-жадвал

Хулоса: Тавсия этилган машқлар мажмуаси юқорида кўрсатилган мускулларни релаксациясини, чўзилишини таъминлайди. Мускулларни хаддан ташқари зўриқиши гавдага нисбатан тосни ҳолатини ўзгаришига олиб келади. Тосни жойлашувини ўзгариши эса тананинг умумий оғирлик марказининг силжишига, қўл-оёқдаги барча бўғимларнинг ўз функцияларини тўлиқ бажара ололмаслиги ва тана мувозанатини сақлаш қобилияти пасайиши билан таърифланади. Тана мувозанатини сақлашининг шарт-шароитлари ўрганилганда текширилаётган курашчиларнинг 30% да гавда ва тос соҳасида мускул асимметрияси ва гипертонус ҳолатда бўлиши аниқланган ва релаксацион (бўшаштиришга йўналтирилган) машқлар комплекси тана мушаклари гипертонусини бартараф этишга ёрдам берган, жароҳатланишнинг олдини олишга имкон яратган, чунки юқорида айтиб ўтилган мушакларнинг ўта зўриқиши чанокнинг танага нисбатан ҳолатининг ўзгаришига, оёқ-қўллар бўғимларининг ортиқча юкланишига, тана оғирлик марказининг силжишига ва курашчи танаси мувозанатининг камайишига олиб келган ва натижада спортчилар томонидан техник-тактик ҳаракатларнинг ҳар бир элементини аниқ бажарилиши яхшиланган ва бу махсус ҳаракат сифатларининг 10,4% гача ошишига хизмат қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ” Кураш миллий спорт турини ривожлантириш ва унинг халқаро нуфузини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4881-сон қарори 2020-йил 4-ноябрь.

Керимов Ф.А. Теория и методика спортивной борьбы //Учебник. Т., 2001, - 245 с.

Мирзакулов Ш.А. Белбоғли кураш назарияси ва услублари //Ўқув қўлланма Т.: 2014 - 216 б

Мирзанов Ш.С., Ишмухамедов Т.Р. Методика силовой подготовки юных белбоғли курашистов //Фан - спортга , 2014, №3, стр. 3-9

Панасюк Т.В. , Тамбовцева Р.В. – Конституциональные особенности физической работоспособности подростков. VII Международный научный конгресс «Современный олимпийский спорт и спорт для всех», Том II, Москва, 2003. – 135 с.

Сафарова Д.Д., З.Ю.Газиёва, Н.Г.Гулямов Морфогенетические маркеры скоростных качеств в практике прогнозирующего отбора // Научно – теоретический журнал «Наука и спорт: современные тенденции», 2015, №3, том 8, стр. 32-38

Carter J.L. – “Somatotype characteristics of champion athletes”, Rep, Antrop-Cong. ed. A. Hrdica, Praha, Humpolec. 1969.

Timility D. Protocols for Physiological assessment of male and female soccer players. In Physiological tests for Elite Athletes, Human Kinetics, 2000, 17, 356-362.

DZYUDO KURASHI BILAN SHUG'ULLANUVCHI SPORTCHILARNING MUSOBAQA FAOLIYATIDA QARSHI HUJUMDA TEXNIK HARAKATLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Tashmatov Aziz Raxmatullayevich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Xalqaro kurash turlari nazariyasi va uslubiyoiti kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dzyudo kurashi bilan shug'ullanuvchi sportchilarning musobaqa faoliyatida qarshi hujumda texnik harakatlardan foydalanish samaradorligi keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: dzyudo, kurash, sportchi, musobaqa, faoliyat, qarshi hujum, texnika, harakat, samaradorlik.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ БОРЬБОЙ ДЗЮДО, В КОНТРАТАКЕ В СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ташматов Азиз Рахматуллаевич

Преподаватель Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, Узбекистан, г. Чирчик

Аннотация. В данной статье представлена эффективность использования технических приемов контратаки в соревновательной деятельности спортсменов, занимающихся борьбой дзюдо.

Ключевые слова: дзюдо, борьба, спортсмен, соревнования, деятельность, контратака, техника, движение, эффективность.

IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF TECHNICAL ACTIONS OF ATHLETES ENGAGED IN JUDO WRESTLING IN COUNTER-ATTACK IN COMPETITION ACTIVITIES

Tashmatov Aziz Raxmatullayevich

Teacher of Uzbekistan State University of Physical Education and Sports Chirchik, Uzbekistan

Annotation. This article presents the effectiveness of using counterattack techniques in the competitive activities of athletes engaged in judo wrestling.

Keywords: judo, wrestling, athlete, competitions, activity, counterattack, technique, movement, efficiency.

Dolzarbligi. Dunyo miqyosida dzyudo kurashi bo'yicha olib borilayotgan mashg'ulot jarayonlarida texnik harakatlar va jismoniy sifat ko'rsatkichlarining rivojlanganlik darajalariga asosiy e'tibor qaratib borilayotganligi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, kurashchilar tomonidan musobaqa jarayonidagi texnik harakat va usullarni bajarishlarida qarshi hujum harakatlarini takomillashganligi katta ahamiyat kasb etishi tobora yaqqol namoyon bo'lmoqda. Sport kurashi nazariyasi va amaliyotida mutaxassislar va murabbiylar doimiy ravishda eng kam vaqt va boshqa resurslar bilan yuqori sport natijalariga erishishning samarali usullarini izlab kelmoqdalar. Ushbu muammoni hal qilish sportning zamonaviy rivojlanish darajasi ko'p yillik o'quv jarayonining turli bosqichlarida dzyudochilarni tayyorlash sifatiga yuqori talablarni qo'yishi bilan ancha murakkablashmoqda. Musobaqa faoliyati bellashuvlari texnik va taktik harakatlarning yuqori intensivligi bilan ajralib turadi, bu sportchilardan mushaklarning maksimal kuchini va ularni tez o'zgaruvchan muhitda namoyish etish qobiliyatini talab qiladi. Dzyudo kurashida qarshi hujum-bu raqibning hujumiga javoban, uning kuchidan foydalangan holda va hujum uchun qulay daqiqani yaratadigan usullar yig'indisidir. Dzyudo texnikasi kurashchilar hujumlarga samarali qarshi turish va raqibning qarshi hujumga urinishlarini oldini olish uchun o'zlashtirishi kerak bo'lgan ko'plab texnika va usullarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport sohasida aholini turmush qatlamlarini qamrab olgan samarali milliy tizim vujudga kelgani va u hozirdanoq yaxshi natijalar berayotgani nafaqat o'zimiz, balki xorijiy mutaxassislar tomonidan ham tan olinib, e'tirof etilmoqda. Mazkur sohadagi ishlarning naqadar puxta o'ylanib, uzoqni ko'zlab amalga oshirilayotganligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martda PF-5368-sonli "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, 2022-yil 20-iyunda PQ-286-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Dzyudo sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilab beradi.

Tadqiqotning maqsadi. Dzyudo kurashi bilan shug'ullanuvchi sportchilarning musobaqa faoliyatida qarshi hujumda texnik harakatlaridan foydalanish samaradorligini oshirishdan iborat.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi: Ilmiy-uslubiy adabiyotlarning tahlili, anketa so'rovnomasi, pedagogik kuzatuv, pedagogik testlash, pulsometriya, instrumental uslub, pedagogik tajriba va matematik statistika usullari.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish:

Yuqori texnik harakatlar-dzyudoda ishlatiladigan texnikani shakllantirish, maxsus mashqlar, texnikalar va ularning turli xil kombinatsiyalarini bajarish jarayoni hisoblanadi.

Dzyudo kurashida, boshqa kurash turlari singari, himoya harakatlari ham muhim rol o'ynaydi. Hujum uchun nafaqat qulay vaziyatlarni yaratish, texnika va qarshi hujumlarni amalga oshirish, balki bellashuv paytida mohirona himoya qilish ham muhimdir. Dzyudo kurashi juda murakkab, qiziqarli va xilma-xil harakat texnikasiga ega sport turlarini anglatadi. Texnikaning tarkibiy qismlari asosiy texnika va pozitsiyalar, ularning modifikatsiyalari, murakkab texnik-taktik harakatlar (kombinatsiyalar va qarshi usullar), elementar harakatlar (ushlar, nomutanosibliklar). Texnik taktik ko'nikmalarni rivojlantirishda eng muhim narsa qarshi hujumlardir.

Texnik tayyorgarlik-bu sport va pedagogik vazifalarning turli xil texnik yechimlarini qamrab oladigan turli xil vosita ko'nikmalarini shakllantirish. Muayyan texnikadan muntazam foydalanish vosita ko'nikmalarini boyitishga yordam beradi. Amalda, biz bunday usullarni "toj" deb ham ataymiz.

Sportchi yanada yangi usullar, qarshi usullar hamda himoyalanihlarni egallab borishi bilan uning alohida xususiyatlari va odatlariga javob beradigan hamda uning tomonidan muvaffaqiyatli bajariladigan usullarning bir qismi keyinchalik takomillashtirish maqsadida rejaga kiritiladi.

Sport kurashi uchun butun o'quv-mashg'ulot jarayonining natijasi sportchining bellashuvda va umuman musobaqada muvaffaqiyatli ishtirok etishidir. Sport faoliyati musobaqalar qoidalari bilan tartibga solinadigan sportchilar o'rtasida ziddiyatli o'zaro ta'sirning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Ularning farqlari (ruxsat etilgan va taqiqlangan usullar bo'yicha; texnik harakatlarni baholash bo'yicha; sportchilar ishtirok etadigan shaklda; musobaqa qoidalari bo'yicha va boshqalar) ko'p jihatdan sport kurashlari turlari, ularning texnikasi va taktikasi o'rtasidagi farqlarni aniqlaydi. Dzyudoning barcha texnik harakatlarini vosita muammosini hal qilish xususiyatiga ko'ra hujum, qarshi hujum, himoyaga bo'lish mumkin. Sport terminologiyasi va dzyudo amaliyotida bu harakatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Hujumkor harakatlar bellashuvda g'alaba yoki ustunlikka erishish uchun raqibga tezkor hujum bilan tavsiflanadi. Qarshi hujum harakatlari raqibning harakatlaridan oldinda qolish uchun hujum harakatlariga javoban amalga oshiriladi.

Tadqiqot davomida musobaqa faoliyatida qarshi hujumda dzyudo kurashi bilan shug'ullanuvchi sportchilarning texnik harakatlar samaradorligini oshirishda foydalanilgan yondashuvlar:

- Eng samarali qarshi hujum harakatlarini aniqlash uchun raqobatbardosh faoliyatni batafsil tahlil qilish.
- Qarshi hujum texnikasini takomillashtirishga qaratilgan maqsadli texnik-taktik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish.
- Qarshi hujum holatlarini modellashtiradigan maxsus o'quv vazifalaridan foydalanish.
- Tezlik-kuch qobiliyatini, portlovchi kuchni, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga e'tibor.

- Kuchli qarama-qarshilik sharoitida qarshi hujumlarni amalga oshirish texnikasini takomillashtirish.

- Raqobatbardosh faoliyatni taqlid qiluvchi maxsus jismoniy tayyorgarlik vositalaridan foydalanish.

Dzyudoda qarshi hujum texnikasini ishlab chiqish uchun raqib tanlashda bir nechta muhim omillarni ham hisobga olish kerak:

1. Mahorat darajasi:

Sherik tayyorgarlik darajasida taxminan teng bo'lishi kerak, shunda qarshi hujumlarning turli xil variantlarini teng ravishda mashq qilishi mumkin.

Tajribali sherik texnikani rivojlantirish va takomillashtirishda yordam berishi mumkin, ammo juda katta darajadagi farq mashg'ulot samaradorligini pasaytirishi mumkin.

2. Jismoniy ma'lumotlar:

Sportchining bo'yi, vazni va kuch ko'rsatkichlari bo'yicha yaqin bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Bu sportchiga haqiqiy bellashuv vaziyatlarini simulyatsiya qilish va o'zining jismoniy imkoniyatlarini hisobga olgan holda qarshi hujumlarni amalga oshirish imkonini beradi.

3. Kurash uslubi:

Sportchining raqibiga nisbatan bellashuv uslubi o'xshash bo'lishi kerak, shunda uning o'ziga xos hujum harakatlariga qarshi, qarshi hujumlarni amalga oshirishi mumkin.

Mazkur uslub bilan sportchi xuddi shunday kurash usulidan foydalangan holda raqiblar bilan uchrashuvlarga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi.

Dzyudochilarning qarshi hujum texnikasini yanada takomillashtirish uchun quyidagi mashqlardan foydalanildi.

1. Juftlikda qarshi hujum texnikasini ishlab chiqish:

Raqib hujum harakatlarini amalga oshiradi, sportchi esa qarshi hujum uchun momentni o'z vaqtida aniqlash va qarshi harakatni amalga oshiradi.

Rollarning o'zgarishi, universallikni rivojlantirish uchun turli xil hujum harakatlarining o'zgarishi.

Vazifalarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish: hujumlar tezligini oshirish, ularning yo'nalishini o'zgartirish, turli pozitsiyalardan qarshi hujumlarni ishlab chiqish.

2. Qarama-qarshi hujumlarga e'tibor qaratadigan stansiya mashg'ulotlari:

1-stansiya-joyda qarshi harakatlarni amalga oshirish texnikasini ishlab chiqish.

2-stansiya-harakatlar bilan qarshi hujumlarni simulyatsiya qilish.

3-stansiya-sherikning qarshiligi sharoitida qarshi hujumlarni amalga oshirish.

4-stansiya-hujum va qarshi hujum harakatlarini bajarish.

Dzyudoda ma'lum bir raqib uchun individual qarshi hujum strategiyasini ishlab chiqish uning uslublari, texnikasi, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishni talab qiladi.

Raqibni o'rganish:

Uning asosiy texnikasi va taktik xususiyatlarini aniqlash uchun tanlangan raqib bilan oldingi bellashuvlarning video yozuvlarini tahlil qilish.

Raqibning kuchli va zaif tomonlarini, uning odatiy harakatlarini va muayyan harakatlarga reaksiyalarini aniqlash.

Maqsadlarni aniqlash:

Qarshi hujum strategiyasining asosiy maqsadlarini aniqlash: masalan, raqibning kuchli tomonlarini sizning ustunligingiz uchun ishlatish yoki uning zaif tomonlarini qoplash.

Tegishli texnikalarni tanlash:

Raqibning o'ziga xos texnikasi yoki uslubiga qarshi turish uchun eng mos keladigan qarshi hujum usullarini aniqlash. Mashg'ulotda ushbu texnikani takomillashtirish ustida ishlash.

Taktik reja:

Raqibning harakatlariga javoban qarshi hujumlardan foydalanish uchun aniq taktik usullar va harakatlar ketma-ketligini ishlab chiqish.

Bellashuvning turli senariylariga tayyorgarlik ko'rish va bellashuv jarayoniga qarab strategiyani moslashtirish.

Vaziyatlarni simulyatsiya qilish:

Qarshi hujum strategiyasini amalda qo'llash uchun raqibning uslubi va texnikasini taqlid qiladigan kurash yoki o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish.

Uning taktikasini yaxshiroq tushunish uchun raqib rolini o'ynaydigan sheriklar bilan birgalikda mashq qilish.

Doimiy tahlil va tuzatish:

Har bir mashg'ulot yoki musobaqadan so'ng, qarshi hujum strategiyasining natijalari va samaradorligini tahlil qilish.

Muayyan raqib uchun individual qarshi hujum strategiyasini ishlab chiqish ehtiyotkorlik bilan tahlil

qilish va tayyorgarlikni talab qiladi. Doimiy amaliyot va moslashish bilan ba'zi raqiblar bilan kurashda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Qarshi hujum texnik-taktik harakatlarini takomillashtirish. Qarshi hujum harakatlarining arsenalini shakllantirishda biz reaksiyaning tezligi va sportchilarning fikrlash samaradorligini hisobga oldik. Mashg'ulot jarayonida sportchilar raqiblarning tayyorgarligidagi zaif tomonlardan foydalanishga o'rgatilgan, ya'ni: 1) jismoniy kuchning yetarli emasligi; 2) bashorat qilingan va kutilgan qabul bilan hujumlar; 3) qabulni samarali oldindan tayyorlashning yo'qligi; 4) raqiblarning texnik arsenalini bilish; 5) raqib tomonidan noqulay vaziyatdan hujumni amalga oshirish; 6) noaniqlik tufayli hujumning to'liq emasligi; 7) hujumning oxirgi bosqichida o'z vaqtida (erta yoki kech) yengillik; 8) harakatda qisqa muddatli kechikish (pauza); 9) harakatning biomexanik tuzilishini qo'pol ravishda buzish.

Kurashchi har qanday usulni hujum va qarshi hujum uchun qo'llashi mumkin. Usul yoki uning bir qismini aldamchi harakat sifatida qo'llab, kurashchi haqiqiy niyatidan raqib diqqatini chalg'itish va boshqa usul bilan hujumni amalga oshirish uchun qulay sharoitlarni tayyorlashi mumkin.

Qarshi usullar murakkab texnik harakatlarga kiradi. Qarshi hujum uyushtirayotgan kurashchi bir zumda to'g'ri qaror chiqarishi va raqibi usulni amalga oshirishga ulgurmasligi uchun o'z harakatlarini hujum qilayotgan raqib harakatlari bilan aniq moslashtirishi lozim. Qarshi hujumni amalga oshirish - maqsad bellashuvda raqibning xujum harakatlari paytida singari maxsus yaratiladigan sharoitlar vaqtida yuzaga keladi. Birinchi holatda kurashchi avval himoyalani sh harakatini amalga oshiradi, so'ngra qarshi hujumni bajaradi. Ikkinchi holatda kurashchi raqibni ma'lum bir ushlab olishga chorlaydi va keyin qarshi hujum harakatlari amalga oshiriladi. Birinchi holda himoyalani sh harakatini tugallash vaqtidan boshlab to qarshi hujumning texnik usulini yakunlashga qadar, ikkinchi holda - chorlashni qo'llash paytidan boshlab to usulni yakunlash yoki maqsadli ko'rsatmani o'zgartirishga qadar bo'lgan vaqt oraliqlari hisobga olinadi.

Musobaqa bellashuvining umumiy vaqti ichida hisobga olinmaydigan va ma'lum bir maqsadli ko'rsatmaning yo'qligi bilan tavsiflanadigan maqsadsiz sarflangan (kurashchi sustkashligi va kutib turish holati bilan ifodalangan) vaqt oraliqlari ko'p sonli ortiqcha haraktalar bilan ajralib turadi. Odatda, bu paytda sportchilar, raqibidan faol harakatlarni kutayotib, uning texnik rejasiga bog'liq holda bo'ladi.

Trenirovka jarayoni mazmunining tahlili shuni ko'rsatadiki, kurash bellashuvi tuzilmasini tashkil etuvchi taktik haraktalarga etarlicha ahamiyat berilmaydi. Trenirovkalarda hujum, qarshi hujum va himoyalani sh harakatlariga katta qiziqish borligiga qaramasdan, ularning musobaqalardagi samaradorligi katta emas. Buning sababi shundaki, sportchilar trenirovkalarda taktik tayyorgarlik usullaridan ajralgan holda, o'tkazilgan usuldan so'ng xavfli holatni amalga oshirish sifatida taktik harakatni kiritmasdan hujum, himoyalani sh va qarshi hujumlarni amalga oshirish malakalari hamda ko'nikmalarini takomillashtiradilar.

Musobaqa faoliyati jarayonida kurashchilar eng yuqori darajadagi natijaga erishishi uchun hamda o'z jamoalari ko'rsatkichlarini yuqori darajada foydalana olish strategiyasi tizimlarining yuqori darajasidan foydalanishdir. Musobaqa faoliyati arafasida har bir yig'ilishdan asosiy maqsad, kurash bellashuvlarida jismoniy, texnik va taktik harakatlardan foydalanish belgilab olindi. Buning uchun ular o'ziga xos musobaqalarning ko'lami, tabiati va shartlari kabi xususiyatlarini hisobga oladi. Har qanday musobaqada kurashchining strategiyasi unga ta'sir etuvchi sharoitga qarab o'zgaradi. Bunday holda, kurashchilar taktikasining umumiy tamoyillari mavjud.

Texnik tayyorgarlikning asosiy maqsadi musobaqa faoliyati qo'llanmasi tizimidagi shaxsiy harakatlarni o'zlashtirish (yoki takror o'zlashtirish), musobaqa faoliyati qo'llanmasining eng yangi texnikalarini o'zlashtirish va ushbu texnikani amaliyotda ishlab chiqish uchun sharoitlarni kompleks yaxshilashga imkoniyat beradi.

Texnik usullarni bajarishda tashqi vaziyatni murakkablashtirish bir necha usullar bilan amalga oshiriladi

1) kurashchilarning texnik imkoniyatlarini namoyon qilishda ularning barqarorlik tuzilishi va tezlik imkoniyatini oshirishga hamda natijalar samaradorligini oshirish imkonini beradi.

2) murakkab dastlabki vaziyatlar va tayyorgarlik xatti-harakatlarini hal qilish uchun tizimli yondashuvni qabul qilish. Masalan, egri chiziqqa uloqtirish mahoratini oshirish uchun tutqich va kurashchi orasidagi masofani o'zgartirish kerak.

3) texnik ko'rsatkichlar uchun joyni cheklash usuli ko'nikmalarni oshirish imkoni keng bo'lgan vaziyatlarni murakkablashtirishga yordam beradi.

Kurashchi hujum va qarshi hujum uchun har qanday usulni qo'llashi mumkin. Ushbu usul yoki uning bir qismini aldamchi xatti-harakatlar sifatida ishlatib, kurashchi raqibni chalg'itishi va boshqa yo'l bilan hujumni amalga oshirish maqsad yoki vazifa uchun qulay shart-sharoitlarni tayyorlashi mumkin.

Qarama-qarshi harakatlar-bu raqibning hujumiga javoban amalga oshiriladigan qasddan qilingan harakatlar, bu orqali kurashchi raqib ustidan ustunlikka ega bo'ladi.

Qarshi choralar murakkab texnik harakatlarni o'z ichiga oladi.

Qarshi hujumni amalga oshirayotgan kurashchi darhol to'g'ri qaror qabul qilishi va raqib qabul qilishga ulgurmasligi uchun o'z harakatlarini hujum qilayotgan raqibning harakatlari bilan aniq muvofiqlashtirishi kerak.

Qarshi hujum harakatlarining samaradorligini oshirish uchun pedagogik tajriba o'tkazildi hamda maxsus o'quv dasturi ishlab chiqildi. Tajriba guruhining o'quv-mashg'ulot jarayoni turli xil yordamchi mashqlarni o'z ichiga olgan maxsus hamda kompleks mashqlardan iborat bo'ldi.

Tajriba davomida ishlatilgan mashqlar to'plami.

1. Chelnok yugurish 3x10 m;
2. Joyidan uzunlikka sakrash;
3. Turnikda tortilish;
4. Arqonga chirmashib chiqish (oyoqlar yordamisiz);

Samaradorlikni baholash uchun tajriba boshida va oxirida mashqlar majmualari qo'llandi va quyidagi nazorat sinovlaridan foydalanildi:

1. Yelkadan oshirib tashlashdan qochish 5 daqiqadan;
2. Yelkadan oshirib tashashlar soni 15 soniya davomida;
3. Usullarga kirib chiqishlar 15 soniya davomida;

Ko'rinib turibdiki, nazorat va tajriba guruhlarining ishtirokchilari texnik tayyorgarlikda ishonchli farqlarga ega emaslar. Qarshi himoya vositalariga nisbatan texnik ustunlikka ega va samaradorligi jihatidan texnik harakatlar arsenalida yuqori o'rinni egallaydi. Biroq, qarshi hujumlarni tayyorlash va ularni dzyudoda qo'llash bo'yicha uslubiy ishlanmalarning yo'qligi kurashchilarni tayyorlashda muhim zaif nuqtadir. Shu sababli, qarshi hujum texnikasini takomillashtirishda sportchilarning texnik mahoratini oshirish uchun zaxiralardan biri yotadi.

Ishlab chiqilgan mashqlar majmualari dzyudochilarda zarur bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi, musobaqa faoliyati asoslarini, shuningdek hujum va himoya harakatlarining texnikasi va taktikasini shakllantiradi, mashg'ulotlarning hissiy rangini oshiradi. Musobaqa faoliyati jarayonida maxsus jismoniy fazilatlar rivojlanadi, tez, o'z vaqtida va to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyati olinadi, sportga qiziqish sezilarli darajada oshadi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, ushbu mashqlarni o'quv mashg'ulot jarayonida muntazam ravishda ishlatish nafaqat tezlik va kuch qobiliyatlarini rivojlantirishga, balki dzyudo kurashi bilan shug'ullanadigan sportchilarning qarshi hujum harakatlarining texnikasi va taktikasini sezilarli darajada yaxshilashga imkon beradi. Kurashchilarni mas'uliyatli musobaqalarga tayyorlashda murabbiy asosiy raqiblarni o'rganish bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil qilishi kerak. Raqibning mahoratini tahlil qilish kerak: jismoniy, ixtiyoriy, texnik va taktik tayyorgarlikning zaif va kuchli tomonlarini aniqlashi, shuningdek raqib bilan uchrashuvga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rish uchun kurashning taktik rejasi modellari belgilab olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Azizov N.N. Malakali dzyudochilarning maxsus va musobaqa oldi tayyorligini shakllantirish: dis.ped.fan.nomzodi. –Toshkent, 2007. 32-33 bet
2. Bakiyev Z.A. Individualizatsiya texniko-takticheskoy podgotovki borsov na osnove avtomatizirovannogo analiza sorevnovatelnoy deyatelnosti/ dis. kand. ped. nauk./ 2009.- st 117-119.
3. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyati. -Toshkent: O'zDJTI. Nashriyot-matbaa bo'limi, 2001.97-105 b.
4. S.Q.Adilov. "Erkin kurash nazariyasi va uslubiyati". Darslik. Chirchiq-2021yil. -337 b.
5. Г.И. Пасмуров, Е.В. Фазлеева, Н.Г. Искаков. Техничко-тактичская борьба в дзюдо: Учебно-методическое пособие Казань – 2020.
6. С.В. ЕРЕГИНА. Современные подходы к обучению технике двигательных действий (на примере дзюдо). Учебное пособие. Южно-Сахалинск Издательство СахГУ 2015

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Уразова Марина Батыровна

Доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики ТГПУ имени Низами

Аннотация. В наше время технологии стремительно меняют мир, и образование не остается в стороне от этой эволюции. Одним из ключевых технологических трендов, который активно внедряется в сфере образования, является искусственный интеллект (ИИ). ИИ предоставляет уникальные возможности и решения, но также сопряжен с рядом проблем, которые требуют внимания и анализа. В данной статье мы рассмотрим проблемы, связанные с использованием искусственного интеллекта в образовании.

Ключевые слова: технологии, искусственный интеллект, педагогический процесс, будущий специалист

KELAJAK MUTAXSISLARINI TAYYORLASHDA PEDAGOGIK JARAYONDA SUN'IY INTELEKT

Urazova Marina Batirovna

Pedagogika fanlari doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika kafedrasi professori

Annotatsiya. Hozirgi kunda texnologiya dunyoni tez o'zgartirmoqda va ta'lim bu evolyutsiyadan chetda qolmaydi. Ta'lim sohasida faol joriy etilayotgan asosiy texnologik tendentsiyalardan biri bu sun'iy intellekt (AI). Sun'iy intellekt noyob imkoniyatlar va yechimlarni taqdim etadi, shu bilan birga e'tibor va tahlilni talab qiluvchi qator muammolarni ham taqdim etadi. Ushbu maqolada biz ta'limda sun'iy intellekt foydalanish bilan bog'liq muammolarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: texnologiya, sun'iy intellekt, pedagogik jarayon, bo'lajak mutaxassis

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PEDAGOGICAL PROCESS IN THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS

Urazova Marina Batirovna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, Tashkent state pedagogical university named after Nizami

Annotation. Nowadays, technologies are rapidly changing the world, and education is not left behind by this evolution. One of the key technological trends that is actively being implemented in the field of education is artificial intelligence (AI). AI provides unique opportunities and solutions, but it is also associated with a number of problems that require attention and analysis. In this article, we will consider the problems associated with the use of artificial intelligence in education.

Key words. technologies, artificial intelligence, pedagogical process, future specialist

Развитие технологий искусственного интеллекта заметно повлияло на педагогический дискурс в связи с ростом доступности и популярности у обучающихся генеративных нейросетей. Технологический прогресс актуализировал проблемы нравственного и этического характера. В процессе формирования профессиональной субъектности будущего учителя как воспитателя необходимо готовить студентов к педагогическому взаимодействию с одаренными школьниками, увлеченными технологиями искусственного интеллекта может быть использован для предоставления образования в удаленных или труднодоступных местах. Это может быть особенно полезно для учеников, которые не могут физически присутствовать в учебных заведениях. Но в то же время проблемой является доступ к технологии. Не все учреждения и ученики имеют равный доступ к современным вычислительным ресурсам и ИИ-технологиям.

Это создает неравенство в образовании и усиливает цифровой разрыв между учениками. Решение этой проблемы требует усилий в направлении предоставления более широкого доступа к технологии и обучения в использовании ИИ. Качество обучения. Использование ИИ в образовании может привести к улучшению качества обучения через автоматизацию процесса анализа учебных данных. Однако возникают вопросы о точности алгоритмов и оценке их

эффективности. Например, системы оценки с использованием ИИ могут быть предвзятыми или неполными, что может привести к несправедливой оценке учеников. Поэтому важно разрабатывать надежные и справедливые методики оценки и обратной связи при использовании ИИ в образовании. В то же время, искусственный интеллект позволит создавать учебные программы, которые будут адаптироваться к индивидуальным потребностям и уровню знаний каждого ученика. Это способствует более эффективному обучению и улучшению успеваемости. Еще одним положительным аспектом использования ИИ является то, что с помощью него можно создавать более интересный и интерактивный учебный контент. Виртуальные лаборатории, обучающие игры и адаптивные учебные материалы помогут сделать обучение более привлекательным и эффективным.

Использование ИИ предполагает сбор и анализ большого объема данных об учениках. Это вызывает вопросы о приватности и безопасности данных. Учреждения образования должны быть готовы обеспечивать адекватную защиту личной информации учеников и прозрачность в отношении сбора и использования данных. Существует опасение, что использование ИИ в образовании может привести к замещению учителей и преподавателей. ИИ может автоматизировать рутинные задачи, такие как проверка тестов, анализ данных и управление расписанием. Также использование ИИ может снизить значимость межличностного общения между учителями и учениками. Эмоциональное и социальное обучение, которое основано на межличностных отношениях, может страдать от автоматизации и дистанцирования в образовании. Автоматизация задач, таких как оценка работ и адаптивное обучение, может привести к сокращению числа рабочих мест для учителей и административного персонала. Но с другой стороны, частичное выполнение некоторых задач искусственным интеллектом освобождает время преподавателей для более творческой работы и взаимодействия с учениками (проведение классных часов и мероприятий).

Сами преподаватели могут столкнуться с проблемой использования ИИ в обучении. То есть, они должны быть готовы использовать новые технологии и адаптировать свой метод обучения под них. Это может привести к неэффективному использованию технологии, ошибкам и недоразумениям, которые могут оказаться негативными для обучения.

Таким образом, внедрение ИИ в образование требует дополнительного обучения учителей. Это создает дополнительные вызовы и затраты для образовательных учреждений. Использование ИИ может действительно улучшить образование, но только при условии, что эти проблемы будут эффективно решены. Зависимость от технологии Использование ИИ может привести к зависимости от технологии в образовании. Зависимость от технологии в контексте использования искусственного интеллекта в образовании означает, что образовательные процессы становятся более уязвимыми перед различными техническими и технологическими проблемами. Вот некоторые аспекты этой зависимости.

ИИ-системы и образовательные технологии могут подвергаться сбоям и проблемам с функционированием. Это может быть вызвано неисправностью оборудования, программных ошибок, неполадками в сети или даже кибератаками. Когда образовательные заведения становятся сильно зависимыми от ИИ, сбои в работе систем могут привести к простоям в обучении, что может быть недопустимым, особенно во время экзаменов или других важных событий. Зависимость от доступа к интернету. Многие ИИ-решения и образовательные платформы требуют постоянного доступа к интернету. Это может стать проблемой для учебных заведений в отдаленных районах, где доступ к высокоскоростному интернету ограничен или нестабилен. Зависимость от интернет-соединения может ограничить доступ к образованию для определенных групп студентов.

Исходя из обсужденных положительных и негативных аспектов использования искусственного интеллекта (ИИ) в образовании, можно сделать следующие выводы. Положительные стороны ИИ в образовании :

1. ИИ позволяет индивидуализировать обучение, адаптируя материал к потребностям и уровню каждого ученика.
2. Автоматизация и оптимизация учебных процессов сокращают рутинные задачи и повышают эффективность образования.
3. Обогащение образовательного контента через интерактивные и адаптивные ресурсы делает учебу более интересной и доступной.
4. Использование ИИ может снизить затраты на образование и сделать его более доступным.

5. ИИ может предоставить образование в удаленных или труднодоступных местах, расширяя доступ к знаниям.

Отрицательные стороны ИИ в образовании: Зависимость от технологии может сделать образовательные учреждения уязвимыми к техническим сбоям и проблемам с доступом к интернету. Ограничение внимания и концентрации учеников может снизить их способность к глубокому и продолжительному обучению. Угроза замены рабочих мест в образовании может вызвать обеспокоенность среди учителей и создать дисбаланс между технологией и человеческими навыками.

Снижение межличностного общения может уменьшить важность взаимодействия между учителями и учениками. Проблемы с недостаточным обучением в области ИИ могут привести к неэффективному использованию технологии. Зависимость от визуальных и аудиовизуальных стимулов может уменьшить способность учеников сосредотачиваться на материале без таких стимулов.

Исходя из всего вышесказанного, можно сделать вывод о том, что использование искусственного интеллекта в образовании является двуединым явлением, с позитивными и негативными аспектами. Он предоставляет уникальные возможности для улучшения образования, но также создает ряд вызовов, которые необходимо преодолеть. Важно понимать, что ИИ не должен рассматриваться как панацея, но как мощный инструмент для улучшения образования. Для эффективного внедрения ИИ в образование необходимы тщательное планирование, обучение персонала, управление рисками и учет негативных аспектов. Это позволит максимизировать преимущества технологии и минимизировать ее недостатки. Баланс между ИИ и человеческим обучением, сохранение межличностного взаимодействия и развитие навыков, таких как концентрация и внимание, остаются важными задачами. Образовательные учреждения, учителя, родители и разработчики образовательных технологий должны работать вместе, чтобы обеспечить, чтобы ИИ служил улучшению качества образования и подготовки нового поколения к вызовам будущего.

Использованная литература

1. Калинушкина, Е. С. Искусственный интеллект в образовании / Е. С. Калинушкина, В. А. Калинушкин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — №104 (491). — С. 95-97. — URL: <https://moluch.ru/archive/491/107302/> (дата обращения: 09.10.2024).

2. Паскова, А.А. Технологии искусственного интеллекта в персонализации электронного обучения // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019.-№ 3/42. С. 113–122.

3. Ракитов, А.И. Высшее образование и искусственный интеллект: эйфория и алармизм // Высшее образование в России. 2018 № 6 С. 41–49.

4. Искусственный интеллект и компетенции. URL: <https://news.microsoft.com/ru-ru/features/ai-skills/> (дата обращения: 27.09.2022).

Gocen, A., Aydemir, F. Artificial Intelligence in Education and Schools. URL: https://www.researchgate.net/publication/352044231_Artificial_Intelligence_in_Education_and_Schools (дата обращения: 27.09.2022).

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KO'NIKMASINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Usmonova Zulfiya Ilxomovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
<https://orcid.org/0009-0004-1531-750X>

Annotatsiya: Maqolada axborot bilan ishlash kompetensiyasi ma'nosi va fanga oid tayanch kompetensiyalar haqida shuningdek axborot bilan ishlash ko'nikmasini o'rgangan olimlar xususida fikr mulohazalar bayon etilgan.

Kirish so'zlar: Axborot bilan ishlash, axborotlashtirish jarayoni, bilim, ko'nikma, malaka, tayanch kompetensiyalar, ta'lim jarayoni, axborot texnologiyalari.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА

Усманова Зульфия Ильхомовна

преподаватель кафедры начального образования Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В статье описано значение компетенции работы с информацией и основные компетенции, связанные с наукой, а также мнения ученых, освоивших навыки работы с информацией.

Ключевые слова: Работа с информацией, информационный процесс, знания, умения, квалификация, базовые компетенции, образовательный процесс, информационные технологии.

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL BASIS OF IMPROVING THE SKILLS OF WORKING WITH INFORMATION OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS ON THE BASE OF A COMPETENT APPROACH

Usmanova Zulfia Ilhomovna

teacher of the Department of Primary Education of the Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: The article describes the meaning of the competence of working with information and the basic competences related to science, as well as the opinions of scientists who have learned the skills of working with information.

Key words: Working with information, information process, knowledge, skills, qualifications, basic competencies, educational process, information technologies.

KIRISH. Kundan-kunga rivojlanib borayotgan jahon ta'lim tizimiga mos ravishdagi standartlarga javob bera olish, dunyo miqyosida o'z o'rniga ega bo'lish maqsadida xalqaro tajribalarga muvofiq tarzda mukammal ta'lim jarayoni tashkil etish bugungi kunda yurtimizning o'z oldiga qo'ygan yetakchi maqsadlaridan biri hisoblanadi. Har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash, o'quvchilarning olgan bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olishiga o'rgatish hamda ularda dunyo miqyosida ta'lim jihatidan yetakchi bo'lgan mamlakat o'quvchilari bilan bahslash oladigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish, albatta, pedagog o'qituvchilar zimmasida hisoblanadi. O'qituvchi qanchalik keng doirada fikrlay olsa, ish faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'ya olgan bo'lsa, davr talabiga muvofiq tarzda mushohada yuritib, o'z ustida tinmay ishlasa va shu bilan birga o'zida ko'pgina kasbiy qobiliyatlarni mujassam etgan bo'lsa, bu nafaqat maktabning kelajagi balki jamiyatning, butun mamlakatning eng katta yutuqlaridan biri sanaladi.

Darhaqiqat, yurtimizda yuz berayotgan o'zgarishlar orasida o'qituvchi, pedagoglarning kasbiy faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yish, bilimlarini jahon standartlariga mos tarzda yanada

takomillashtirish masalalari eng muhim jihatga aylanib bormoqda. Ayniqsa, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini belgilab beruvchi eng asosiy tamoyillardan biri hisoblangan kasbga oid ko'nikmalarni yuksak darajada egallashi, ularda pedagogik jarayonni yuqori saviyada olib borishini ta'minlaydigan sifatlarni shakllantirish bo'yicha tizimli ravishda ishlar amalga oshirilmoqda. Bu kabi amalga oshirilayotgan islohotlar orasida bo'lajak pedagoglarning sifatli ta'lim olishlarini ta'minlash bilan birgalikda ta'lim jarayonining amaliyot hamda boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvini muntazam ravishda yo'lga qo'yish hamda ulardagi kompetensiyaviy yondashuv asosida axborot bilan ishlash ko'nikmasini yanada takomillashtirish maqsadida turli metodlar va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish masalalariga hozirda eng ko'p e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 06.11.2020-yildagi PQ-4884-son Qarorida umumta'lim maktablarida aniq va tabiiy fanlarning o'qitilishiga alohida e'tibor qaratilib, aniq va tabiiy fanlarni amaliyot bilan bog'lash; o'qituvchilar uchun zamonaviy metodik qo'llanmalar yaratish; tabiiy fanlarni o'qitishdagi xalqaro tajribani o'rganish asosida ta'lim jarayonini spiralsimon yo'nalishda olib borish kabilar ustuvor vazifa qilib belgilangan.

METODLAR. Ilmiy adabiyotlarda «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalarini ta'riflashda turli qarashlar mavjud. F.Delamare va J.Winterton kompetensiyani ma'lum bir faoliyat talab qiladigan standart xulq-atvor, o'zini tutish, kompetentlikni ushbu talabga moslik darajasi, ya'ni kompetensiyani namoyish qilishning pirovard natijasi sifatida tavsiflaydi [2; 28-b.].

G.A.Asilova dissertatsiya ishida «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalari bo'yicha berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda «kompetensiya» – ma'lum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim, ko'nikma va malakalarning samarali qo'llanishi; «kompetentlik» muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan layoqatdir deb ta'riflagan.

J.E.Usarov o'z ilmiy ishlarida kompetensiyaning «ma'lum soha yoki yo'nalishdagi tajriba va bilimlar, faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan tayyorlikning namoyon bo'lishi hamda shaxsning turli nostandart holatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishidir» [3; 22-b.] ta'rifini ko'rsatib o'tgan.

B.X.Xodjayevning fikricha «kompetensiya o'quvchining yangi shaxsiy tajribani o'zlashtirishga doir o'z-o'zini rivojlantirishga doir harakatlarini integratsiyalashga xizmat qiladi». N.A.Muslimov kompetentlik alohida bilim va malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishi ekanlini ta'kidlaydi.

O'quvchilarda kompetensiyalarning shakllanganligini tashxislash va korrektsiyalash metodikalari Yu. Asadov, N.Turdiyev, S.Akbarova, D.Tumirovning tadqiqot ishlarida tizimlashtirilib tavsiflangan va o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida ular egallagan bilim, ko'nikma, malakalaridan hayotiy ehtiyojlarda qo'llay olish layoqat (kompetensiya) lari darajasini tashxislash va korrektsiyalashning samarali vosita, usullari mazmun-mohiyati ochib berilgan [4]. R.Fayzullayev ta'lim jarayonida axborot kompetentligini rivojlantirish bilan bog'liq muammolarning yechimiga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan.

Tadqiqotchilar O.M. Bobiyenko va Z.N. Safin kompetentlik tushunchasini ta'riflashda bilim, ko'nikma va malakalarni inkor etmasdan ulardan farqini quyidagicha ifodalaydi: «bilimdan farqi – shundaki, kompetentlik faoliyat ko'rinishida mavjud bo'ladi, u haqda axborotnigina bilish (bilish shart, biroq uni bilimni amaliy jihatga qodir bo'lmaslik) dan farq qiladi. Malakadan farqi – shundaki, kompetentlikda turli xil vazifalarni hal etishda o'zgarishlar bo'lishi (turli obyektlar ta'siriga o'tishi) mumkin. Malakadan farqi – shundaki, ular anglangan va avtomatlashtirilmagan, insonga nafaqat odatiy muhitda, balki yangi noodatiy muhitda ham harakat qilish imkonini beradi». N.F.Radionova ilmiy ishlarida kompetentlikning tabiati va inson e'tiqodining bog'liqligini ta'kidlab o'tadi.

NATIJALAR. Mamlakatimizda ta'lim mazmuni isloh qilinayotgan bugungi kunda

ta'lim mazmunining asosini ta'lim oluvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish tashkil etadi. Tayanch kompetensiyalar deganda ta'lim oluvchi uchun dolzarb hisoblangan muammolarni yechishdagi noaniq vaziyatlarda mustaqil harakat qila olish qobiliyati tushuniladi.

I.A. Zimnyaya tayanch kompetensiyalarning uchta asosiy guruhini ajratib ko'rsatadi:

- 1.Shaxsning hayot-faoliyat subyekti sifatida o'z-o'ziga taalluqli kompetentlik.
- 2.Insonning boshqa odamlar bilan o'zaro ta'siri kompetentligi.
- 3.Inson faoliyatiga taalluqli kompetentlik.

O.V. Temnyatkinaning tadqiqot ishida ta'lim jarayonida o'quvchilarda shakllantiriladigan tayanch kompetensiyalar sifatida hissiy-psixologik kompetensiya, tartibga soluvchi (muntazam) kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya, o'quv-biluv kompetensiyasi, ijodiy kompetensiya, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari ko'rsatib o'tilgan. I.M.Pavlova boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda kompyuter axborot texnologiyalarining o'rnini muhim deb hisoblaydi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yuzasidan qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. G.S.Ergashevaning tadqiqot ishlarida interaktiv dasturiy vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish natijasida axborot kompetensiyasini rivojlantirishga urg'u berilgan [5].

N.A.Morozova ilmiy izlanishlarida shaxs rivojlanishining turli yosh davrlarida turli asosiy kompetensiyalarni, xususan, maktab davrida – axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. V.V.Kyurshunovanning fikriga ko'ra, shaxsning axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi jamiyatni axborotlashtirish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. U o'zining tadqiqot ishlarida insonning butun hayoti davomida shakllantirish zarur bo'lgan qator kompetensiyalar mavjudligini va bunday kompetentliklarga axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi ham kirishini ta'kidlagan.

O.B.Zaysevaning tadqiqot ishida «axborot kompetentligi» tushunchasi shaxsiy sifatlarning belgilangan to'plami va axborot texnologiyalari sohasida nazariy bilim, amaliy malakalar integratsiyasi asosida murakkab individual-psixologik ta'lim sifatida talqin qilinadi. M.P.Lapchikning ilmiy ishlarida ham axborot texnologiyasi sohasidagi bilimlar axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o'rin tutishi ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari, axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi tushunchasining mazmuniga ilmiy tadqiqotchilar tomonidan turli ta'riflar keltirilgan. Masalan, O.G.Smolyaninova axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini «axborotni izlash, qabul qilish, qayta ishlash, ifodalash va yetkazishning, axborotni umumlashtirish, tizimlashtirish va bilimga aylantirishning universal usuli» sifatida talqin etadi.

Kasbiy kompetensiya va uni shakllantirish V.I.Baydenko, O.V.Xovovlar, ta'lim jarayonida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari Y.G.Tatur, bo'lajak mutaxassis kadrlarni kasbiy faoliyatga tayyorlash va rivojlantirish, ta'lim texnologiyalari va metodlarining ilmiy nazariy asoslari yuzasidan tadqiqotlar olib borgan respublikamiz pedagog olimlaridan R.H.Djurayev, D.O.Himmataliyev, N.A.Muslimov, X.A.To'raqulov, J.E.Usarov, O.X.Turakulov, I.X.Nasriddinov, R.A.Eshchanov, J.A.Xamidov, D.M.Maxmudova, N.V.Gafurova, N.N.Karimova, Z.K.Ismailova, Q.T.Olimov va boshqalar o'z ishlarida tadqiq qilganlar.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) mamalakatlarida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash va kompetensiyaviy yondashuv muammolari A.A.Verbitskiy, O.G.Larionova, L.V.Rosnovskaya, A.V.Xutorskoy, axborot kompetensiyalarni Y.I.Askerko, N.V.Gafurova, A.D.Arnautov, O.G.Smolyaninova, A.L.Semenov, L.G.Osipova, M.P.Lapchik, umumiy texnik kompetensiyalarni V.V.Osipov, V.N.Xudiyakov, T.P.Petlina, O.E.Noskova va boshqalar tadqiq qilganlar.

XULOSA. Axborotlardan samarali foydalanishning asosini axborotlar mazmuni va mohiyatini tushunish tashkil etadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot tushunchasini shakllantirish muhim hisoblanadi. Axborotlar mazmunini tushunish orqali darslarga qiziqish, yangi bilimlarni o'zlashtirib borishga intilish saqlanib qoladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga axborot atrof-muhit obyektlari, ularning o'lchamlari, xususiyatlari va

holatlari, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar sifatida tushuntirilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- Umumiy o'rta ta'limning TABIIY FANLAR SCIENCE O'QUV DASTURI. T: 53 bet.
- Françoise Delamare Le Deist., Winterton Jonathan. What is Competence? – Human resource development international, – Taylor & Francis Ltd. Vol. 8, No.1, March 2005. – P. 27–46.
- Усаров Ж.Э. Таянч ва фанга оид компетенциялар асосида таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқувчилар компетентлигини ривожлантириш. Пед. фан. док. (DSc) ... дис. – Тошкент, 2019. – 267 бет.
- Асадов Й.М., Турдиев Н.Ш., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ш., Бабаджонов С. Ўқувчиларда компетенцияларнинг шаклланганлигини ташхислаш ва коррекциялаш методикалари // Услубий қўлланма. – Т.: Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий – тадқиқот институти, 2016. – 160 б.
- Эргашева Г.С. Биология таълимида интерактив дастурий воситалардан самарали фойдаланишни такомиллаштириш. Пед. фан. док. (DSc) ... дис. автореф. – Тошкент: ТДПУ, 2018. – 56 б.
- Saidova, M., Usmonova, Z., Jo'rayeva, D., & Nuritdinova, D. (2024). Improving the methodology of using information technologies in elementary mathematics classes. In E3S Web of Conferences (Vol. 538, p. 05033). EDP Sciences.
- Ilhomovna, U. Z. (2024). The Importance of Using Didactic Games in the Organization of Elementary Science Lessons. Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521), 2(4), 326-330.
- Usmonova, Z. I. (2022, June). Methodology for Forming Computational Skills in Primary School Students. In « ONLINE-CONFERENCES» PLATFORM (pp. 41-43).
- Muxamedovich, K. F., & Ilxomovna, U. Z. (2023). INTERFAOL USULLAR ORQALI BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA HISOBLASH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH METODIK MUAMMO SIFATIDA. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 740-740.
- Muxamedovich, K. F., & Ilxomovna, U. Z. (2023). Methodology for Forming Calculation Skills in Pupils of Primary Class Through Interactive Methods. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 17, 22-27.
- Ilhomovna, U. Z. (2023). USE OF INTERACTIVE METHODS IN FORMING CALCULATION SKILLS OF 3RD CLASS STUDENTS BASED ON THE REQUIREMENTS OF THE NATIONAL PROGRAM. International Journal of Advance Scientific Research, 3(10), 61-65.
- Z. I., U. 2022. Improving the Methodology for Forming Computational Skills in Primary School Students. International Journal on Integrated Education. 5, 6 (Jun. 2022), 576-579.
- Muxamedovich, K. F., & Ilxomovna, U. Z. (2023). METHODS AND TOOLS FOR FORMING CALCULATION SKILLS IN STUDENTS THROUGH INTERACTIVE METHODS IN PRIMARY CLASS MATHEMATICS EDUCATION

BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI TA'LIMIDA ETNOPEDAGOGIKA NAMUNALARINI O'RGATISH METODIKASI

*Xayrullayeva Dilnoza Nurmatqizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim
Kafedrası o'qituvchisi
xayrullayeva66@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5463-3160>*

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich sinf ona tili ta'limida etnopedagogika namunalarini o'rgatishning didaktik imkoniyatlari hamda qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazish zaruriyati haqida aytib o'tilgan. Asrlar davomida saqlanib kelayotgan bu qadriyatlar o'quvchilarga tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal qilishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari, urf-odatlar, maqol va matallar; ertaklar va hayotiy tajribalarning bo'lajak kadrlarning etnopedagogik bilimlarini shakllantirishdagi ahamiyati o'rganiladi.

Kalit so'zlar: natija, ta'lim, tarbiya, taraqqiyot, shakllanish, psixologik-pedagogik, ta'lim mazmuni, zamonaviy pedagogika, etnopedagogika, maqol, masal, topishmoq, dars, nutq, tovush, ta'lim, pedagogika, rivojlantirish, metodika, faoliyat.

METHODOLOGY OF TEACHING EXAMPLES OF ETHNOPEDAGOGY IN PRIMARY GRADE MOTHER TONGUE EDUCATION

*Khairullayeva Dilnoza Nurmatkizi
Bukhara State Pedagogical Institute Primary Education
Teacher of the department*

Abstract. This article talks about the didactic possibilities of teaching examples of ethnopedagogy and the need to pass on values from generation to generation in primary-grade mother tongue education. These values, which have been preserved for centuries, are distinguished by the fact that they are aimed at solving the most pressing issues of education for students. The significance of examples of folk art, customs, proverbs and sayings, fairy tales and life experiences in the formation of ethno-pedagogical knowledge of future personnel is studied.

Key words: result, education, upbringing, development, formation, psychological-pedagogical, educational content, modern pedagogy, ethnopedagogy, proverb, parable, riddle, lesson, speech, sound, education, pedagogy, development, methodology, activity.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРИМЕРОВ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

*Хайруллаева Дилноза Нурматкизи
Бухарский государственный
педагогический институт начального образования
Преподаватель кафедры*

Абстрактный. В данной статье говорится о дидактических возможностях преподавания на примерах этнопедагогики и необходимости передачи ценностей из поколения в поколение при обучении на родном языке в начальных классах. Эти ценности, сохранившиеся веками, отличаются тем, что они направлены на решение самых актуальных вопросов образования учащихся. Изучено значение примеров народного творчества, обычаев, пословиц и поговорок, сказок и жизненного опыта в формировании этнопедагогических знаний будущих кадров.

Ключевые слова: результат, образование, воспитание, развитие, становление, психолого-педагогический, содержание образования, современная педагогика, этнопедагогика, пословица, притча, загадка, урок, речь, звук, образование, педагогика, развитие, методика, деятельность.

KIRISH. Zamonaviy pedagogika yosh avlodni tarbiyalash jarayonida turli texnikalar va texnikalarni qo'llaydi. Bu ta'lim samaradorligini oshiradi. Ajdodlarimiz ko'p yillar davomida bolalarni tarbiyalashning asosiy qarashlari, g'oyalari va yo'nalishlarini ishlab chiqishdi. Etnopedagogika kabi ilm-fanning asosini tashkil etadigan bu printsiplar, har bir tarixiy shakllangan jamiyatda bolalarning tarbiyalash jarayoni haqidagi fikrlari rivojlangan. Etnopedagogika fanning yosh avlodga o'z qadr-qimmatini o'rgatadigan yo'nalishdir. Shu sababli,

bu yondashuv bolalarning o'z davrlarining eng qadimgi davrlaridan boshlab o'zlarining madaniy qadriyatlariga haqida bilishga imkon beradi. Turli ta'lim muassasalarida faol foydalanilmoqda.

Bolalarni qiziqtiradigan keng tarqalgan yondashuv, shuningdek, nostandart ta'lim usullari, bunday holda, yangi bilimlar juda tez olinadi. Etnopedagogika – ma'lum bir millatning tarixiy tajribasini qo'llaydigan pedagogika fanining bir bo'limi. U o'tgan avlodlarning yosh avlodni tarbiyalash masalalari bo'yicha fikrlarini o'rganmoqda. Shu bilan birga, oila, hayot, millat va millatga katta e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizning ta'lim maskani madaniy, tarixiy qadriyatlar xilma-xilligini farq qiladi. Ko'pgina etnik guruhlar o'z xususiyatlariga ega. Shuning uchun ta'lim bunday xususiyatlarni hisobga oladi. Barcha guruhlardagi urf-odatlar bir xil emas. Lekin har bir madaniyatning qalbida bir xil asosiy tushunchalar va maqsadlar yotadi. O'qituvchilarning vazifasi - bolalarni tarixiy tajribaning o'ziga xos yo'nalishini emas, balki ko'plab tarixiy, madaniy an'analar, qo'shiqlar va hikoyalarga ega bo'lgan mohiyatni o'rganishdir. Bu bizga umumiy qadriyatlar, fikr va tushuncha tamoyillari asosida jamiyat bilan o'zaro munosabatlarga kiradigan insonni tarbiyalashga imkon beradi. Zamonaviy texnologik taraqqiyot sharoitida, bu har bir kishiga o'ziga berilgan tarixiy qadriyatlar bilan bog'lanishga imkon beradi.

Etnopedagogikaning maqsadi yosh avlodga o'z qadriyatlari, fuqarolik ongini, uning asosiy tamoyillari xalqimiz hayoti davomida ishlab chiqilgan tizimni o'rgatishdan iborat. Mamlakatimizda istiqomat qiluvchi turli xalqlarning an'analarini o'quv jarayoniga tatbiq etish ustuvor vazifa hisoblanadi. Ijodiy ilhom turli faoliyat sohalarida qo'llanilishi mumkin. Etnopedagogika bolalarning qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'zlarini ifodalash va iste'dodini rag'batlantiradi. [1,64].

Ta'lim sohasiga taqdim etilayotgan fan g'oyalari bugungi kunda rivojlangan shaxsni tarbiyalashdagi qiyinchiliklarga muvofiqligini nazorat qilish vazifasi hisoblanadi. Etnopedagogika fan sifatida bir necha tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu ta'lim metodikasi filiali mashhur didaktikalardir. Bu ta'lim otlar, ko'rsatmalar va tushuntirishlarning ma'nosini ochib beradi. Shuningdek, etnopedagogikada pedagogik deontologiya bo'lib, u zaruriyatni, muayyan xatti-harakatlar normalarini, qoidalarni bajarishga majburlashni o'rganadi. Bu yo'nalish sizni oilangiz, ota-bobolaringiz, tarixingiz va madaniyatingizni hurmat qilishingizga o'rgatadi.

METODLAR. Yaxshi natija olish uchun taqdim etilgan barcha usullarni to'g'ri qo'llash kerak. Buning uchun bolaning psixikasi yoki ularning guruhining xususiyatlarini, shuningdek, bolalarni bir-biri bilan, jamiyat bilan o'zaro munosabatlarining xususiyatlarini hisobga oling. Buning uchun o'rganish omillari hisobga olinadi. Etnopedagogika ta'lim jarayonida samarali yo'nalish hisoblanadi. Uning imkoniyatlari har xil, ular har qanday bolaning e'tiborini tortishi mumkin. Birinchidan, aloqa vositalari ta'lim vositalariga taalluqlidir. Bu jarayonda bolalar axloq va axloqqa muvofiq atrof-muhit bilan qanday aloqa qilishni o'rganadilar. Shuningdek, muloqot o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini to'g'ri ifodalashga yordam beradi, o'qituvchiga muayyan vaziyatga mos usullarni qo'llashga imkon beradi.

Turli xalq o'yinlari, tadbirlar barcha o'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb qiladi. Shu bilan birga, ular jamoa ruhi bilan kurashish, jamiyatning bir qismi bo'lish uchun ancha osonlashadi. Har bir inson bir butunning bir qismi o'yinda ishtirok etayotgan har bir bola davom etadigan umumiy jarayonda o'z rolini sezishi mumkin. Etnopedagogika vositasi juda xilma-xildir. Ularning ko'pchiligi ijodkorlikdir. Og'zaki so'zlar, zerikish zakovatni o'rgatadi. Qadim zamonlardan beri bizga tushgan turli xil hikoyalar xalqimizning donoligining haqiqiy ombori. Bolalar uchun mavjud bo'lgan shaklda xulq-atvor normalari, atrof-muhit bilano'zaro munosabat haqida turli xil ma'lumotlar berilgan. Afsonalar va afsonalar sizni qiyin vaziyatlarda ham mustahkam, dono va qobiliyatli bo'lishingizga o'rgatadi. Ular umumiy yaxshilik uchun yaxshilik qilish kerakligi haqida gapirishadi. Ushbu tarbiyaviy vositalar odamga ishonch va ishonchga qaraganda ko'proq ta'sir ko'rsatadi.

Bu zamonaviy jamiyatimiz uchun juda muhimdir. Shovqinli, tez o'zgaruvchan dunyo bizni ongimiz bilan to'ldirish kerak bo'lgan eng muhim narsalarni esdan chiqarmasligi kerak. Agar tariximizni unutsak, ota-bobolarimizning ko'rsatmalari bizni muqarrar ravishda tubsizlikka tushib, haqiqiy yo'lni yo'qotgan bo'lamiz. Shuning uchun Etnopedagogika ham oilaviy, ham ijtimoiy ta'limning ajralmas qismi bo'lishi kerak. Axir, u nafaqat har bir inson uchun, balki butun jamiyat uchun zarur bo'lgan eng muhim shaxsiy fazilatlarini tarbiyalaydi.

Ko'rsatilgan fanning asosiy tushunchalarini ko'rib chiqib, etnopedagogika ta'lim sohasidagi muhim yo'nalish ekanini ta'kidlashimiz mumkin. U samarali vositalardan foydalanadi va yosh avlodni tarbiyalashda juda yaxshi maqsadlarni ko'zlaydi. Favqulodda yondashuv bolalarning yangi axborotni yaxshiroq qabul qilishiga, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarda etnopedagogika axloqiy va yuksak axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bolalarga o'z atrofidagi dunyoni

birlashtiradilar va uning bir qismini his qiladilar. Bu bizga yuqori axloqiy me'yorlarga ega insonni dunyoga tarbiyalashga, butun jamoatchilik uchun dunyoga yaxshi va yaxshi kelajakni etkazishga imkon beradi.[1,39].

Etnopedagogik bilimlar deganda xalq tomonidan yaratilgan og'zaki ijod namunalari, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan hayotiy tajribalar, urf-odatlar, dunyoni anglashga qaratilgan turli tafakkur, maqol va matallardagi tarbiyaviy g'oyalar, dostonlar, ertaklar orqali inson ongiga ta'sir o'tkazish usullari tushuniladi. va qo'shiqlar. Bu etnopedagogik meros kelajakdagi pedagog kadrlar uchun muhim bo'lgan jihatlarni o'z ichiga oladi. Ularni quyidagi yo'nalishlarga ajratish mumkin:

- 1.Etnopedagogik bilimlarni o'zida mujassam etgan xalq qo'shiqlari.
- 2.Etnopedagogik kechinmalarni umumlashtiruvchi xalq maqollari.
- 3.Xalq hayotidan hikoya qiluvchi dostonlar va xalq kitoblari.
- 4.Ma'naviy, ilmiy, qadimgi odamlar, ayniqsa, buyuk mutafakkirlar qoldirgan ma'naviy meros.
- 5.Din va xalq ma'naviy hayotini aks ettiruvchi qarashlar, g'oyalar va an'analar.
- 6.Asrlar davomida yaratilgan ashyolar, moddiy va madaniy boyliklar.
- 7.Oilaviy an'analar, turmush madaniyati, oilaviy tarbiya tajribalari.

Xalq pandnomlari didaktik hikoyalar, hikoyalar va hayotiy voqealar to'plamidir. Oilada barqarorlik, azaliy qadriyatlar, avlodlar o'rtasidagi munosabatlarni saqlash, yoshlar tarbiyasi etnopedagogika uchun zarur bilim va tajribani berishi mumkin. Eng muhimi, milliy oilalarda saqlanib qolgan etnopedagogik bilim va tajribalarnio'rganish zarur. Bugungi kunda globallashtiruvchi oila instituti va turmush tarziga ta'sir ko'rsatayotgan bir paytda ularni asrab-avaylash, ijtimoiy va tarbiyaviy tajriba sifatida avlodlarga yetkazish muhim ahamiyatga ega.

MUNOZARA. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, etnopedagogika o'quv dasturini mahalliy madaniy elementlarni o'z ichiga olgan holda moslashtirish orqali tematik o'rganishga kiritilgan. Darslik materiallari qadriyatlar, me'yorlar, e'tiqodlar, san'at, madaniyat va tabiiy resurslar bilan bog'liq mahalliy donolik bilan boyitilgan. Ushbu yondashuv o'quvchilar va ularning madaniy muhiti o'rtasidagi chuqurroq aloqani ta'minlaydi. Etnopedagogika o'quvchilarning mavzuli ta'lim natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, etnopedagogika o'quvchilarning xarakter rivojlanishini kuchaytiradi, kuchli millatchilik munosabatlarini va mahalliy madaniyatni saqlash uchun mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Jahon pedagogikasi tarixi ko'p qirrali bo'lib, u dunyoning turli joylarida turli xalqlar tomonidan shakllantirilgan va ularning har birio'ziga xos ta'lim amaliyotiga ega edi. [3,132].

Etnik-madaniy shaxs kamolotining jihatlaridan biri bu, ma'lumki, estetik tarbiyadir. Maktab o'quvchilarida rivojlangan estetik ong va didni, jamiyat hayotida, tabiatda, san'atda go'zallikni idrok etish va qadrlash qobiliyatini, «go'zallik qonunlariga ko'ra» yaratish zarurati va qobiliyatini shakllantirishning maqsadli jarayoni bo'lib, estetik tarbiyadir. yaxlit ta'lim jarayonining boshqa jihatlarini bilan chambarchas bog'liq va go'yo «o'z ichiga oladi», asosan uning samaradorligini oldindan belgilab beradi. Muammoni hal qilish uchun etnopedagoglarning fikriga ko'ra quyidagilar zarur: o'z-o'zini rivojlantirish uchun motivatsiyani shakllantirish; tarixiy xotirani, vatanparvarlik, fuqarolik, axloqiy, estetik tuyg'ularni rivojlantirish; milliy madaniyat elementlarini hayotda takrorlash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Estetik tarbiyani amalga oshirish uchun eng boy va eng qulay imkoniyatlarni o'z ichiga olgan inson faoliyati sohalari mavjud. Bu estetik tarbiyadir. Bu yoshdagi bola musiqa, rasm, tabiat go'zalligini intuitiv darajada bo'lsa ham, nozik his qila oladi. Bolaning ruhi go'zallikni idrok etishga moyildir. Inson tug'ilishidanoq estetik voqelikning namunalari va hodisalariga duch keladi va uning hayoti qanchalik ko'p bo'lsa, uning estetik madaniyati darajasi qanchalik baland bo'lsa, yosh avlodning estetik rivojlanishi qanchalik malakali amalga oshirilsa, shunchalik ko'p imkoniyatlar mavjud. jamiyat bu yuksak darajaga erishishi kerak.

Shaxsning madaniy rivojlanishi, inson individualligining boyligi asosan ijtimoiy-madaniy sharoitlar bilan belgilanadi va ta'minlanadi. Madaniy makon - bu insonningo'z muhitidagi kundalik hayotining holatini tushunish. U ko'p qirrali va dinamik bo'lib, u o'rnatilgan aloqa shakllarini, etnik va ma'naviy qadriyatlarni, san'atni, muhim voqealarni va ramzlarnio'z ichiga oladi. Madaniy makonning mazmuni va sifati muqarrar ravishda yana bir jihat – madaniy ta'lim ni belgilaydi. Ta'lim ning kulturologik strategiyasida madaniyat va ta'lim ni rivojlantirish maqsadlari bir-biriga mos keladi. [2,85].

Agar etnik ta'lim ning barcha vositalaridan to'liq foydalanilsa, xalqning yillar davomida to'plangan etnopedagogik donishmandligi oilada, bog'chada, kasb-hunar ta'lim i muassasalarida milliy xislatni tarbiyalash muammolarini hal etishda hissa qo'shish manbai bo'lar edi; etnopedagogika fanini boyitishda; xalq ta'lim ining yangilanishida. Etnopedagogikada bolaning salomatligi va rivojlanishiga g'amxo'rlik qilish, mehnatga va aqliy faoliyatga tayyorlash, inson ongining estetik jihati, xarakterni shakllantirish,o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash, shaxsni shakllantirishning barcha yo'nalishlarinio'z ichiga olgan faktlar bilan tanishish. bo'lajak

mutaxassislarning o'qitishga qiziqishini oshirish.

Etnopedagogika elementlarini o'z ichiga olgan sinfdan tashqari mashg'ulotlar va darslar loyihalarini tayyorlash va o'tkazish katta ahamiyatga ega; to'garaklar va to'garaklar dasturlariga etnopedagogik mavzularni kiritish; etnopedagogika fakultetlarini tashkil etish, xalq o'qituvchilariga bag'ishlangan darslar siklini tashkil etish, tarixiy etnopedagogika bo'yicha mavzuli uchrashuvlar tayyorlash, etnopedagogika bo'yicha axborot va gazetalar tashkil etish.

Bola tarbiyasida yomon tomonga o'g'ish yuz berishi ham mumkinligini to'g'ri his etgan xalq, ularni qayta tarbiyalashga oid qator metodlarni tavsiya etadi: "Buyumni suv bilan, insonni o'rgatish bilan tozalashadi". Lekin, Rudakiy ta'kidlaydiki: "Agar kim olmasa hayotdan ta'lim, unga o'rgatolmas hech bir muallim". Yoki: "Tarbiyasizlikning davosi bor, axmoqlikning davosi yo'q.", "Toptalgan o'tloqda ham gul unadi" va boshqalar shular jumlasidandir. Jamiyatning ma'naviy yetukligi, ijtimoiy ong teranligi, inson kamolotini ta'minlashda etnopedagogika asarlarning ahamiyati beqiyosdir. Shuning uchun o'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'lini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalq pedagogikasini murakkab va sintetik tabiatli bilimlar deb hisoblash mumkin, chunki u pedagogik ma'lumotlarni uzatish, xotirada saqlash va o'sib kelayotgan avlodga yetkazish maqsadida fikrni ifodalashning turlari va usullarini o'rganadi. Xalq pedagogikasi an'analari, rasm-rusum va urf-odatlar, kutib olish marosimlari xalq tarbiyasida alohida o'rin tutadi, shaxsning muayyan harakatlari va xarakterini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Xalq asrlar davomida vatanparvarlik va odob-axloqni singdirib keladi va bu nazariyaning o'ziga xos tamoyillari bor. Mazmun tamoyili etnografik tadqiqot usullari tez-tez tilga olingan asarlarda tasvirlangan etnografik materiallar, o'yin va o'yinchoqlar, xalq urf-odatlar, e'tiqodlari, an'analari orqali xalq tarbiyasi mazmunini ochib berish muhimligini ko'rsatadi.

XULOSA. Etnopedagogikaning nazariy asosi tamoyili faktik materiallar to'plash, chuqur va keng tahlilni talab qiluvchi aniq masalalarni tadqiq qilishni nazarda tutadi. Etnografiya va pedagogikaning dolzarb muammolarini kompleks yechimlari bilan aniqlash. Dialektizm tamoyili shundan iboratki, etnopedagogika doimiy o'zgaruvchan tizim bo'lib, yangilanish va yangining tug'ilishi jarayonida mavjuddir. XX asr boshlarida va shu davrdan keyin etnopedagogikaning paydo bo'lishi, uning taraqqiyoti, yangi hodisalar etnik pedagogikaning rivojlanish muammosini ko'rsatadi.

Etnopedagogikadagi tarixiylik tamoyili tarixiy mas'uliyatsizlik, millatning yo'q bo'lib ketishi muammosi, etnopedagogik bilimlardan foydalanishda ma'naviyat yetishmasligi, bolalar va o'sib kelayotgan avlodga ma'naviyatni davom ettirishda yordam berish nuqtai nazaridan muayyan qiyinchiliklarni yengib o'tishni nazarda tutadi. Milliy madaniyat, an'ana va xalq qadriyatlari merosi davomchisi bo'lish burchini anglashda ota-ona, ajdodlar va butun xalqning hunari, bunda etnopedagogika umummilliy xususiyatga ega, chunki pedagogika va tarbiya tabiiy ravishda bir-biriga ergashadi. Bu tamoyil xalq pedagogikasining ta'sir doirasini, hozirgi ta'lim-tarbiya bilan aloqasini belgilab berishi bilan juda muhimdir.

Metodologik tamoyil etnopedagogikaga faqat zamonaviy pedagogik nazariyani har tomonlama qo'llash bilan o'tish imkoniyatini belgilaydi. Shu bilan birga, u ko'plab ijtimoiy, gumanitar va psixologik fanlar doirasiga ta'sir qilish va kirib borish nuqtai nazaridan nazariy ahamiyatga ega. Bu etnopedagogikaning materiali va manbalarini ancha kengaytiradi, uni boy tarixiy tajribaga ega fanlar metodologiyasi asoslari bilan qurollantiradi va shu orqali kengroq tahlil qilish uchun qulay sharoit yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Volkov G.N., Baubekova G.D. Etnopedagogika. -T.: «Fan», 2000.
- Safarova R. G'. Milliy tiklanish sharoitida O'zbekiston maktablarida Ona tili ta'limi nazariyasi va amaliyoti. ped. fan. dok. ... dis. -Toshkent, 1998. - 236 b.
- Murodov M. va b. Etnomadaniyat. - T.: «Adolat», 2003.
- Ona tili fani bo'yicha O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim milliy o'quv dasturlari. -Toshkent, 2021. -261 b.
- Azimova I, Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun Ona tili va o'qish savodxonligi 1-2-qism: 1-sinf uchun darslik. - T.: "Respublika ta'lim markazi", 2021. - 104 b.
- Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun, Ro'zmetova Z Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-2-qism: 3-sinf uchun darslik. - Toshkent: "Respublika ta'limmarkazi", 2022. - 144 b.
- Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun va boshq. Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-2-qism: 2-sinf uchun darslik. - T.: "Respublika ta'lim markazi", 2021. - 120b
- Hayrulloeva D. System of Creative Exercises and Tasks in Primary School Mother Tongue Textbooks // Центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 7. - №. 7.
- Hayrulloeva D. The gradual development of native language textbooks for grades 3-4 in primary school // центр научных публикаций (buxdu. uz). - 2021. - T. 7. - №. 7.

AFFECTS OF TECHNOLOGY INTEGRATION IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Yangibaeva Anorkhol Karaboevna,

Lecturer, Department of German Language and Literature, Faculty of Foreign Languages, Karshi State University

Annotation: This article provides an overview of the study, highlighting the significance of technology integration in second language acquisition and the need for further research. It aims to examine the ways in which technology integration can affect second language acquisition. By reviewing existing literature and empirical research, we will explore the potential benefits and challenges associated with technology-enhanced language learning and propose recommendations for effective implementation.

Key words: technology integration, second language acquisition, language learning, digital tools, educational technology, language teaching;

ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ТЕХНОЛОГИЙ НА ИЗУЧЕНИЕ ВТОРОГО ЯЗЫКА

Янгибаева Анорхол Карабоевна,

Преподаватель кафедры немецкого языка и литературы, факультета иностранных языков, Каршинского государственного университета

Аннотация: В этой статье представлен обзор исследования, подчеркивающий значимость интеграции технологий в освоении второго языка и необходимость дальнейших исследований. Целью статьи является изучение того, каким образом интеграция технологий может повлиять на освоение второго языка. Рассматривая существующую литературу и эмпирические исследования, мы изучим потенциальные преимущества и проблемы, связанные с изучением языка с использованием технологий, и предложим рекомендации по эффективному внедрению.

Ключевые слова: интеграция технологий, овладение вторым языком, изучение языка, цифровые инструменты, образовательные технологии, преподавание язык;

IKKINCHI TILNI O'ZLASHTIRISHDA TEXNOLOGIK INTEGRATSIYANING TA'SIRLARI

Yangiboyeva Anorxol Qoraboyevna,

Qarshi davlat universiteti, Xorijiy tillar fakulteti, Nemis tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ikkinchi tilni o'zlashtirishda texnologik integratsiya-ning ahamiyatini va keyingi tadqiqotlar zarurligini ta'kidlab, tadqiqotning umumiy ko'rinishini taqdim etadi. U texnologik integratsiya ikkinchi tilni o'zlashtirishga qanday ta'sir qilishi mumkinligini o'rganishga qaratilgan. Mavjud adabiyotlar va empirik tadqiqotlarni ko'rib chiqish orqali biz tilni texnologiya asosida o'rganish bilan bog'liq potentsial foyda va muammolarni o'rganamiz va samarali amalga oshirish uchun tavsiyalar taklif qilamiz.

Kalit so'zlar: texnologiya integratsiyasi, ikkinchi tilni o'zlashtirish, til o'rganish, raqamli vositalar, ta'lim texnologiyasi, til o'rgatish;

Introduction. The advent of technology has revolutionized various aspects of human life, including education. In particular, the integration of technology into second language acquisition (SLA) has garnered significant attention in recent years. With the proliferation of digital tools and resources, educators and learners alike are exploring the potential benefits of technology-enhanced language learning. However, the impact of technology integration on SLA remains a complex and multifaceted issue, requiring further investigation. The integration of technology in language learning significantly enhances educational effectiveness

by improving student engagement, proficiency, and cultural understanding. Various studies highlight the transformative potential of technology, while also addressing challenges that educators face in its implementation.

Enhanced Engagement and Motivation: Technology tools, such as multimedia resources and online platforms, foster greater student engagement and motivation, making learning more interactive and personalized. The use of gamification and virtual reality creates immersive learning experiences, allowing learners to practice language skills in diverse contexts. [1]

Improved Language Proficiency: Research indicates that technology-based instruction leads to better language acquisition outcomes compared to traditional methods, with a moderate positive impact on learning processes.

However, the effectiveness of technology can vary based on factors like teacher proficiency and institutional support, which are crucial for successful integration.

Literature Review. This section reviews existing literature on technology integration in second language acquisition, discussing the potential benefits, challenges, and theoretical frameworks. The literature on technology integration in SLA presents a mixed picture of its effectiveness. Proponents argue that technology can provide learners with opportunities for authentic language practice, personalized learning, and enhanced motivation. For example, studies have shown that the use of online forums and virtual classrooms can foster language interaction and community building among learners. [1]

However, critics have raised concerns about the potential drawbacks of technology integration. Some argue that excessive reliance on technology can lead to a decline in face-to-face interaction and reduce opportunities for spontaneous language use. Additionally, there may be disparities in access to technology resources among learners, which can exacerbate educational inequalities. [2]

Theoretical frameworks such as constructivism and sociocultural theory offer valuable insights into the integration of technology into SLA. Constructivism emphasizes the active role of learners in constructing their own knowledge through interaction with the environment. Technology can provide learners with opportunities to explore and experiment with language in meaningful contexts. Sociocultural theory highlights the importance of social interaction and cultural context in language learning. Technology can facilitate communication and collaboration among learners, promoting language development through social participation.

Methodology. This section outlines the research design, data collection methods, and data analysis procedures. This study employs a systematic literature review to examine the existing research on technology integration in SLA. A comprehensive search of academic databases was conducted using relevant keywords. The selected studies were analyzed to identify common themes, methodological approaches, and findings. The following criteria were used to evaluate the quality of the included studies:

- Research design (e.g., experimental, quasi-experimental, case study)

- Sample size and characteristics

- Data collection methods (e.g., surveys, interviews, observations)

- Data analysis procedures

- Validity and reliability of the findings [3]

Findings. This section presents the key findings from the literature review, discussing the benefits, challenges, and factors influencing the effectiveness of technology integration.

Benefits of Technology Integration:

Enhanced motivation and engagement: Technology can provide learners with engaging and interactive learning experiences, fostering motivation and interest in language learning.

Opportunities for authentic language practice: Technology tools can expose learners to authentic language use in real-world contexts, promoting language acquisition.

Personalized learning: Technology can support personalized learning by adapting to individual learners' needs and preferences.

Improved communication and collaboration: Technology can facilitate communication and collaboration among learners, fostering language development through social interaction.

Practicing online quizzes or tests: Online English quizzes can now be found through the internet. Six out of seven respondents commented that there are some exercises provided in the internet that can be accessed freely. The availability of online quizzes, although some are not free, provides more opportunities for the learners of English to practice their ability in four skills of English, Listening, Reading, Writing, and Speaking. Online quizzes have some advantages for the learner. The learners will experience a different circumstance that is different from what they have in written tests. They need to have some technological tools such as mobile phone, laptop, computer or I-pad, and not paper and pencil. Moreover, this circumstance will be a new experience as a new form of test in addition to paper-based tests. This will keep students up to date with the advance development of technology in education. This type of test is able to attract audiences to join the quizzes no matter where they are as long as they meet the requirement, namely, internet. The scores of the quizzes can be seen within a few minutes after the test conducted.

Multi-media presentation: One respondent indicated that computer technology provided students and lecturers with opportunities to use PowerPoint and other media presentation software. The availability of PowerPoint presentation software also provided the opportunity for the users to talk in English when presenting a topic. One respondent commented that Student, individually or in a group, could present the results of the discussion of a specific topic. Lecturers could also use PowerPoint presentation slides for delivering their lesson in English. In this way, a lecture could be designed interactively by using technology as the medium for teaching and learning. This statement indicates the use of technology for knowledge transmission and as a multi-media presentation for learning.[4]

Challenges of Technology Integration:

Technical difficulties: Learners and teachers may encounter technical difficulties when using technology tools, hindering the learning process.

Digital divide: Disparities in access to technology resources can exacerbate educational inequalities and limit the benefits of technology integration.

Lack of pedagogical expertise: Teachers may require additional training and support to effectively integrate technology into their teaching practices. [5]

Potential for misuse: Technology can be misused if not properly monitored and guided, leading to negative outcomes.

Factors Influencing Effectiveness:

Pedagogical approaches: The effectiveness of technology integration depends on the pedagogical approaches used to guide learners' use of technology.

Quality of technology tools: The quality and appropriateness of the technology tools used can significantly affect the learning outcomes.

Learner characteristics: Individual learner factors such as age, language proficiency, and learning style can influence the impact of technology integration.

Teacher training and support: Adequate teacher training and support are essential for effective technology integration. [6]

Discussion and Implications. This section discusses the implications of the findings, highlights the limitations of the study, and offers recommendations for future research and practice. The findings of this study suggest that technology integration can be a valuable tool for second language learning, but it is not a panacea. The effectiveness of technology integration depends on various factors, including pedagogical approaches, learner characteristics, and the quality of the technological tools used. [7]

Recommendations:

Teacher professional development: Provide teachers with adequate training and support to effectively integrate technology into their teaching practices.

Curricular alignment: Ensure that technology integration is aligned with the curriculum and learning objectives.

Access to technology resources: Promote equitable access to technology resources among learners.

Critical evaluation of technology tools: Carefully evaluate the quality and appropriateness

of technology tools before using them in the classroom.

Blend of online and offline learning: Combine online and offline learning activities to create a balanced and effective learning experience. [8]

Limitations: This study is limited by the nature of a literature review, which relies on existing research. Future research could explore the effectiveness of technology integration in specific contexts and with different learner populations.

Additionally, longitudinal studies could examine the long-term impact of technology integration on language learning outcomes. [9]

Conclusion. This article summarizes the key findings and reiterates the importance of a critical approach to technology integration in second language learning. In conclusion, this study has provided a critical analysis of the integration of technology into second language acquisition. The findings highlight the potential benefits of technology integration, such as enhanced motivation, authentic language practice, and personalized learning. However, it is essential to address the challenges and limitations associated with technology integration and to adopt a critical approach to its implementation. By carefully considering the factors that influence the effectiveness of technology integration and providing adequate teacher training and support, we can harness the potential of technology to enhance second language learning. It is recommended that the learners and teachers of English are continuously encouraged to use technology as a part of their learning and teaching since this is able to help students to be independent learners both in the classroom and outside classroom. Moreover, the learners of English can be introduced more on using a variety of modern technology that can be used to improve their English proficiency in order that the learners keep up to date and become proficient English users. Maximizing some potent beneficial use of technology integration in teaching and learning of English must be promoted in order to minimize some challenges. In addition to that, more training for teachers needs to be provided in order that teachers can be involved more in innovative education. Acknowledging the aims of both traditional and innovative teaching and learning of English is maximizing English skills for the learners of English; therefore, providing another experience and space for the learners is important.

References:

1. Warschauer, M. (1997). Technology in second language learning: A critical overview. *Modern Language Journal*, 81(1), 58-77.
2. Lemke, J. L. (2003). Technology, learning, and the future of literacy. *Language Arts*, 80(4), 286-303.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
4. Adams, J. (2007). Student perceptions of the impact of instant messaging on academic writing. *Literacy Learning: The Middle Years*, 2, 37.
5. Piaget, J. (1964). *The development of thought: From infancy to adolescence*. Littlefield, Adams.
6. Graham, C. R., & Siemens, G. (2005). The digital age: Implications for learning and teaching. In D. Jonassen (Ed.), *Handbook of research on educational communications and technology* (pp. 35-56). Lawrence Erlbaum Associates.
7. Warschauer, M., & Healey, D. (2005). Computers and language learning: A survey of classroom practice. *Modern Language Journal*, 89(1), 78-93.
8. Lee, Y.-J., & Tsai, C.-C. (2010). The impact of computer-assisted language learning on EFL learners' motivation and achievement. *Computer Assisted Language Learning*, 23(4), 313-332.
9. Kirkpatrick, D. (1994). *Evaluating training programs: The four-level evaluation model*. Berrett-Koehler Publishers.

BO'LAJAK SOTSIOLOGLARDA FANLARARO INTEGRATSIYA ORQALI IJTIMOIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Yulbarsova Xurshida Abdullajonovna
Farg'ona davlat universiteti, Sotsiologiya kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetentligini zamonaviy talablarga mos holda rivojlantirishning integrativ jihatlari tahlil qilingan. Zamonaviy jamiyat bo'lajak sotsiologning ilmiy, innovatsion salohiyatga ega bo'lishi, shiddat bilan rivojlanayotgan sotsial o'zgarishlarga, sharoitlarga nisbatan moslashuvchan va sezgir bo'lishini talab qilmoqda. Shu munosabat bilan fanlararo integratsiya ularda ijtimoiy, kommunikativ, shaxsiy sifatlar bilan birga kasbiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, ijtimoiy kompetentlik, bo'lajak sotsiolog, kommunikativ kompetentlik, kasbiy salohiyat, fanlararo integratsiya, shakl, metod, vosita.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СОЦИОЛОГОВ ПУТЕМ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация. В статье анализируются интегративные аспекты развития социальной компетентности будущих социологов в соответствии с современными требованиями. Современное общество требует, чтобы будущий социолог обладал научным и инновационным потенциалом, был гибким и чувствительным к быстро развивающимся социальным изменениям и условиям. В связи с этим междисциплинарная интеграция развивает у них социальные, коммуникативные, личностные качества, а также профессиональные навыки.

Ключевые слова: интегративный подход, социальная компетентность, будущий социолог, коммуникативная компетентность, профессиональный потенциал, междисциплинарная интеграция, форма, метод, инструмент.

DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE IN FUTURE SOCIOLOGISTS THROUGH INTERDISCIPLINARY INTEGRATION

Abstract. The article analyzes the integrative aspects of developing the social competence of future sociologists in accordance with modern requirements. Modern society demands that the future sociologist have scientific and innovative potential, be flexible and sensitive to rapidly developing social changes and conditions. In this regard, interdisciplinary integration develops in them social, communicative, personal qualities as well as professional skills.

Key words: integrative approach, social competence, future sociologist, communicative competence, professional potential, interdisciplinary integration, form, method, tool.

KIRISH. Ijtimoiy sohani modernizatsiyalash sharoitlarida bo'lajak sotsiologlarni o'qitish uchun ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish alohida dolzarblik kasb etadi. Bu zamonaviy talaba (jumladan, bo'lajak sotsiologlarni) agar ijtimoiy kompetentlikning past darajasiga ega bo'lsa, samarali harakat qila olmaydi. Kasbiy-yo'naltirilgan ijtimoiy-gumanitar fanlar ta'limi didaktikasida kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonlari tamoyillari eng muhim kategoriya hisoblanadi. Bu esa bo'lajak sotsiologlarning jamiyatning turli guruh va qatlamlari bilan ishlashda kasbiy mahoratlarini oshiradi. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, shuningdek 2019 yil 22 fevraldagi "Sotsiologik tadqiqotlar o'tkazishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bu sohadagi ishlarning dolzarbligi va jamoatchilik fikrini o'rganish va shakllantirish orqali aholining barcha qatlamlarini mavjud ijtimoiy iqtisodiy jarayonlarga munosabatini sotsiologik tahlil qilib borish zaruriyat ekanini tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Respublikamizda pedagogik va axborot texnologiyalarini integratsiyalash, o'qitish jarayoniga elektron va masofaviy ta'limni joriy qilish bo'yicha U.Sh.Begimqulov [1], R.X.Djurayev [3], N.I.Taylaqov [8]; integrativ yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalarini E.Ismoilov [4], o'quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetensiyalarni shakllantirish muammolari B.Sh.Xasanova [7, 110-bet] kabilar tomonidan tadqiq qilingan.

B.Sh.Xasanova o'quvchilarda integrativ yondashuv asosida kompetensiyalarni shakllantirish tizimida ta'lim mazmuni samaradorligi, o'qitish shakllari va metodlaridan foydalanib pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish jarayonidan iborat etib belgilangan. Integrativ yondashuv bosqichlari quyidagilardan iborat: interoyektsiya – o'quvchi individual imkoniyatlari asosida o'zlashtirayotgan bilimlarini o'z ichki dunyosiga integrativ motivlar bilan qabul qilishi sanaladi [7, 65-bet].

Pedagogik va ijtimoiy-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish asosida shuni xulosa qilishimiz mumkinki, ta'limdagi integratsiya jarayoni talabalarda har tomonlama, integratsiyalashgan bilimlarni rivojlantirish maqsadida turli o'quv fanlari mazmunining o'zaro ta'siri, o'zaro aloqasi va o'zaro bog'liqligi o'quv fanining predmetini tashkil etuvchi moddiy olam yoki ijtimoiy hayotning muayyan yoki boshqa hodisalari, tomonlari va xususiyatlari haqidagi ilmiy g'oyalarning dialektik jihatdan o'zaro bog'langan yaxlit tizimi sifatida ko'rib chiqilishi kerak. E'tibor berib, bu yondashuv ilmiy fanlarning zaruriy mavjud differentsiatsiyasini buzmaydi. Aksincha, har bir alohida fanni o'rganishda farqlash va integratsiya ikki qarama-qarshi va o'zaro bog'liq jarayon sifatida boradi. Bunday dialektik uyg'unlik ta'lim muassasasida mutaxassislar tayyorlashni yanada takomillashtirish va ratsionalizatsiya qilish uchun qo'shimcha zaxiralarni aniqlash imkonini beradi. Integratsiya zamonaviy ta'lim jarayonining zaruriy atributidir. Didaktikaning vazifasi o'qituvchiga bilimlarni maqsadli integratsiyalash uchun samarali vositalarni taqdim etishdan iboratdir.

NATIJALAR VAMUHOKAMA. Integrativ yondashuvning mazmun-mohiyatini, oliy ta'lim tizimida integratsiyasi nazariyasi asoslarini tahlil qilish oliy ta'limda integral yondashuvning strukturasi belgilash va quyidagi darajalarni aniqlash imkonini beradi: fanlararo, fan ichidagi (mavzulararo), shaxslararo va shaxs ichidagi integratsiyalarni. Binobarin, integrativ yondashuv nuqtai nazaridan ta'lim pedagogik integratsiya jarayoni va natijasi sifatida qaraladi (fanlararo, fan ichidagi, shaxslararo va shaxsiy integratsiya).

Ta'limda tashqi va ichki integratsiya farqlanadi. Tashqi, turli mamlakatlarning to'plangan tajribasi umumlashtirilgan holda, shuningdek, turli xil faoliyat turlarini: fan, ta'lim muassasalari va ishlab chiqarishni integratsiyalashgan holda global ta'lim makonini qurishni o'z ichiga oladi; har xil turdagi ta'lim muassasalari; turli fanlar yoki akademik fanlar tushuniladi. Ichki - bir faoliyat turi, bitta fan, bitta mavzu doirasida tarkibiy qismlarning integratsiyasi tushuniladi [6]. Bizning tadqiqotimiz uchun ichki integratsiya ahamiyatli, integrativ kurslar, fanlar, yangi va innovatsion texnologiyalar, talabalar - bo'lajak sotsiolog mutaxassislarini tayyorlash va tarbiyalashning tashkiliy shakllari va usullari uchun integratsion tizimlarni yaratishga xizmat qiladi.

“Integral ta'lim - bilimlarni integratsiyalashuvi orqali ta'lim mazmuniga kiritish va atrofdagi dunyo bilan qadriyat munosabatlarini shakllantirish uchun asos bo'lgan fundamental g'oyalar va tushunchalarni o'zlashtirish” [5, 20-b.] tushuniladi. Bo'lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun biz yaxlitlik, ichki birlik, barcha elementlarning ta'siri va o'zaro ta'sirining maqsadga muvofiqligiga erishsak, integrativ yondashuvdan foydalanish samarali bo'ladi. Oliy ta'limda integral yondashuv darajalarining o'zaro ta'siri 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Oliy ta'limda integratsiyalashgan yondashuv darajalarining o'zaro ta'siri
Bo'lajak sotsiolog mutaxassislarini kasbiy tayyorlashning bir qismi sifatida integratsiyaning har bir darajasining mazmunini batafsil ko'rib chiqaylik.

Universitetda umumiy gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar, umumiy kasbiy fanlar, mutaxassislik fanlari va tanlov fanlari fanlararo integratsiyalashuvi universitetda integratsiya g'oyalari va tizimni shakllantiruvchi tushunchalar asosida amalga oshiriladi: ta'lim, uning maqsadlari, ta'lim sifati, ta'limning vazifalari va istiqbollari, inson kamoloti, kasbiy ongni shakllantirish, ta'lim mazmuni, bilish usullari, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, xususan, faol o'qitish texnologiyalari, pedagogik ijodkorlik, kasbiy mahorat kabilarni qamrab oladi.

Integratsiyaning ushbu turi oliy ta'limda o'qitishni strategik maqsadni amalga oshirishga yo'naltiradi - ta'lim maydoniga yo'naltirilganlik uchun talabalarda professional dunyoqarashni shakllantirish va murakkab kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish. Ta'lim mazmuniga integral yondashuv tufayli bo'lajak sotsiologlar barcha fanlarning ilmiy mazmunini fanlararo kasbiy muammolarni hal qilishning uslubiy, nazariy va texnologik vositasi sifatida talab qilish va undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Fanlararo integratsiya fan ichidagi integratsiyada o'z davomini topadi va unga asoslanadi.

Fan ichidagi integratsiya (mavzulararo) o'quv fanini tabaqalashtirilgan va integrativ tizim sifatida tushunishga asoslanadi. O'quv fanining bo'limlari va mavzulari o'rtasida semantik, mazmunli, tarkibiy va texnologik aloqalarni o'rnatish uni yangi aloqalarga ochiq tizim sifatida o'rganishni tashkil etish imkonini beradi. Fan ichidagi integratsiya o'quv dasturi mazmunini modulli qurish orqali amalga oshiriladi, bu tizimni tashkil etuvchi aloqalarni shakllantirish hamda nazariya va amaliyotning integratsiyalashuviga erishish imkonini beradi. Fan ichidagi integratsiya natijasi bo'lajak mutaxassisning (sotsiolog) muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatga nazariy va uslubiy tayyorgarligida ifodalanadi va o'quv jarayonining yaxlitligi bilan ta'minlanadi.

Ta'lim jarayonida fanlar ichidagi integratsiyani amalga oshirish talabalarning faol bilim faoliyati va professor-o'qituvchilarning rivojlantiruvchi o'quv faoliyatining rezonansli muvofiqlashtirilishi, hamkorlik, birgalikdagi faoliyat va dialogik pozitsiyaga asoslangan holda bo'lishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida integrativ yondashuv asosida bo'lajak sotsiologlarda ijtimoiy kompetentlilikni rivojlantirishning texnologik modeli ishlab chiqildi (1-jadvalga qarang).

Integrativ yondashuv asosida bo'lajak sotsiologlarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning texnologik modeli

№	Integrativ fanlar	Mavzular	Ijtimoiy kompetensiya elementlari	Integrativ shakl, metod va vositalar
1.	Umumiy pedagogika Ijtimoiy pedagogika	Shaxs ijtimoiylashuvi. O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi.	inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, shaxsni ijtimoiylashuv omillari, usullari va metodlari, uning atrof-muhitga moslashishi, shaxsni rivojlantirish va ijtimoiy muhit subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish maqsadida jamiyatning (oilalar, muassasalar, tashkilotlar, korxonalar, idoralar) pedagogik salohiyatini aniqlash, boyitish va ulardan foydalanish haqidagi bilimlar. Tizimli layoqat: bilimlarini amalda tizimli ravishda qo'llay olish; tadqiqot olib borish; yangi sharoitga moslashish;	Integrativ ish shakli: individual va guruhii. Integrativ metodlar: o'yin-texnikasi, improvizatsiya, ishbop o'yin. Integrativ vositalar: matn, audio va video materiallar
		O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot. Pedagogik nazokat va odob-axloq.	Jamoadi shaxslararo kommunikatsiyaga kirisha olish ko'nikmalari, nizoli vaziyatlarni bartaraf etish, kommunikativ egiluvchanlik, operativ fikrlash, nostandart va original qarorlar qabul qilish qobiliyati, shuningdek, mustahkam asab tizimiga ega bo'lish	
2.	Sotsial psixologiya	Muloqot Sotsial va shaxslararo munosabatlar Katta va kichik guruhlar psixologiyasi Etnopsixologiya va din	Sotsial va shaxslararo munosabatlarni tadqiqot jarayonida tahlil qila olish. Verbal va nonverbal muloqot vositalarini adekvat qo'llash. Nutqning hissiyotga boyligi, jozibali muloqot ko'rinishlari, o'ziga xos ovoz, dialogga kirishish va boshqarish, til vositalaridan foydalanish. Turli guruh va qatlamlarning, xalqlarning sotsial-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish orqali xulq-atvor motivlarini o'rganish	Integrativ ish shakli: ommaviy. Integrativ metodlar: trening, o'yin, maxsus metodikalar. Integrativ vositalar: tarqatma materiallar va maxsus jihozlar
3.	Umumiy sotsiologiya	Shaxs sotsial munosabatlar mahsuli sifatida. Sotsiologik tadqiqot metodlari	Shaxsda "MEN" ta'limotining shakllanishi, qadriyatlar va umummadaniy kompetensiyalarning shakllanishi. Ijtimoiylashuv, madaniy me'yorlarni singdirish va sotsial rollarni o'zlashtirish ko'nikmalari. Mustaqil sotsiologik so'rovlar o'tkazish va muloqot etikasiga amal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi	Integrativ ish shakli: munozara va debat. Integrativ metodlar: ijtimoiy ish metodlari, ijtimoiy so'rov tahlili. Integrativ vositalar: statistik va analitik materiallar Sotsiologik tadqiqot markazida amaliy faoliyat olib borish
		Sotsial munosabatlar	Sotsial munosabatlar turlari (hamfikrlilik, kooperatsiya, konflikt, begonashuv, kamsitish)ni to'g'ri tahlil qilish ko'nikmalari. Sotsial tizimlarning muvaffaqiyatli ishlashiga erishish uchun hamfikrlilik, barqarorlik va kooperatsiyani to'g'ri tashkil qilish ko'nikmalari	
4	Oila va gender sotsiologiyasi	Oilaviy hulk-atvor: sotsializatsiya, nikoh, o'z-o'zini saqlash, reproduktiv salomatlik. Oilada shaxslararo munosabatlarni o'rganishga sotsiologik yondashuv	Zamonaviy jamiyatda oilaning transformatsiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni shaxs sotsializatsiyasiga ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qila oladi. Oiladagi gender sotsializatsiyasining ijtimoiy-psixologik jihatlarini kasbiy yondashuv asosida tadqiq qila oladi	Integrativ ish shakli: munozara va debat. Integrativ metodlar: ijtimoiy ish metodlari, ijtimoiy so'rov tahlili. Integrativ vositalar: statistik va analitik materiallar
5	Raqamli va axborot texnologiya-lari	Zamonaviy axborot texnologiyalari o'quv texnik vositalari bilan ishlash Statistik ma'lumotlarni elektron jadvallar yordamida qayta ishlash Ma'lumotlarni tahlil qilish	Axborot texnologiyalari orqali sotsiologik ma'lumotlar bilan ishlash, tahlil qilish va xisobotlar tayyorlash ko'nikmalari Turli diagrammalar va grafiklar yordamida sotsiologik tadqiqot natijalarini umumlashtirish va takliflar ishlab chiqish ko'nikmalari SPSS dasturidan foydalangan holda statistik ma'lumotlarni tahlil qilish malakalari	Integrativ ish shakli: individual va guruhii Integrativ metodlar: ijtimoiy ish metodlari, ijtimoiy so'rov tahlili. Integrativ vositalar: statistik va analitik materiallar Sotsiologik tadqiqot markazida amaliy faoliyat olib borish

Tadqiq etilgan integrativ yondashuv va ularga muvofiq ta'lim modellari zamonaviy oliy ta'limdagi ma'lum bir dolzarb vazifalarni, ya'ni bo'lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetensiyalarni samarali o'zlashtirishi; ularlarga kasbiy qaror qabul qilish imkonini beruvchi amaliy tadqiqotlar kompetensiyalarini rivojlantirishi; bo'lajak sotsiologlarga tadqiqotchilik faoliyatida mustaqil izlanish olib borish; anglash faolligini kuchaytirish; shaxsning qadriyatlarga bo'lgan ijobiy muloqotini rivojlantirish; talabalarning (bo'lajak sotsiologlar) sotsiologik faoliyatiga to'la, muvaffaqiyatli moslashishiga ko'maklashuvchi didaktik va ijtimoiy sharoitlarni yaratuvchi ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Oliy ta'limda shaxslararo integratsiya dialogik o'zaro hamkorlik makonining ko'p tomonlama ochiqligi orqali hamkorligi va birgalikda yaratishning zaruriy yo'nalishi sifatida qaraladi. Uning o'quv jarayonidagi vazifasi - o'z-o'zini o'rganish, o'z-o'zini tarbiyalash, guruhda tadqiqot faoliyati, ilmiy ijodkorlik, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish orqali bo'lajak mutaxassis(sotsiolog)ning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashish hisoblanadi. Bunday integratsiyaning natijasi kelajakdagi kasbiy faoliyatga tashkiliy va kommunikativ tayyorgarlikda namoyon bo'ladi.

Shaxsiy integratsiya insonning integrativ tabiati g'oyasiga va kasbiy va shaxsiy rivojlanishning yaxlitligi printsipligiga asoslanadi. Ushbu yo'nalish tashqi ifodalangan integratsiya vositalari (operatsiyalar, usullar, harakatlar) va integrativ natija o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri sabab-oqibat munosabatlari yo'qligida namoyon bo'ladi, kuzatiladigan substantiv ifoda va hodisalarning ichki ma'nosini saqlab qoladi. A.Danilyuk ta'kidlaganidek, "integratsiya - bu umuman madaniyat va xususan ta'lim uchun ma'lumot va bilim bilan ishlashning o'ziga xos usuli bo'lib, o'rganish ongini rivojlantirishni ta'minlaydi" [2, 9-b.]. Shunday ekan, biz uchun shaxsiy integratsiya natijasi kasbiy bilimlarning ongga integratsiyalashuvi sifatida ko'rinadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, shuni ta'kidlash kerakki, sotsiologik ixtisoslashuv sotsiologiyani o'qitishda fanga asoslangan yondashuvning asosiy afzalligi ham sotsiologik bilimlarni namoyish etishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishda, ham keng ko'lamli fanlar doirasida bo'lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatidadir. Ushbu yondashuv bizga zamonaviy jamiyat, zamonaviy shaxs va zamonaviy ilm-fanning dolzarb muammolarini tahlil qilish bilan bog'lab, o'quv kursini qurishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фан. докд... дисс. – Т., 2007. – 305 б.
2. Данилюк, А.Я. Метаморфозы и перспективы интеграции в образовании / А.Я. Данилюк // Педагогика. – 1998. – №2. – С.8.
3. Джураев Р.Х., Махмудов А.Х. Системный подход к проектированию модели личности магистра //научный журнал. Фан – СПОРТ:–Ташкент, – №10. 2010. – С. 12-16.
4. Ismoilov E.O. (2023). Integrativ yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent –2023
5. Методические рекомендации по проведению деловых игр: для сред. спец. учебное заведений / А.А. Вербицкий, Н.В. Борисова; Всесоюз. науч.- метод. центр проф.-техн. обучения молодежи. – М.: ВНМЦПТО, 1990. – 20 с.
6. Назарова, О.Л. Управление качеством образовательного процесса в профессионально-педагогическом колледже: монография / О.Л. Назарова. – Челябинск: изд-во ЧелГНОУ УрО РАО, 2003. – 316 с.
7. Хасанова Ш.Б. Биология фанини ўқитишда интегратив технологиялардан самарали фойдаланиш омиллари. Монография. – Тошкент: ИТА-PRESS, 2016. – 110 б.
8. Ҳамдамов Р., У.Бегимкулов, Н.Тайлоқов. Таълимда ахборот технологиялари. Олий таълим муассасалари учун /. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти. -Т.: 2010,120 б.

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ У ДОШКОЛЬНИКОВ С АТИПИЧНЫМ РАЗВИТИЕМ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И МЕТОДЫ ПОДДЕРЖКИ

*Иброхимова Рахима Рахматуллаевна,
магистрант 2 курса, Ташкентский государственный педагогический университет
им. Низами, г. Ташкент, Узбекистан*

Аннотация: В статье рассматриваются особенности формирования психологической готовности к обучению в школе у дошкольников с атипичным развитием, включая детей с расстройствами аутистического спектра (РАС), синдромом дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ), задержкой психического развития (ЗПР) и другими особенностями. Описаны ключевые компоненты психологической готовности, такие как когнитивная, эмоциональная, мотивационная и социальная готовность. Подчеркивается важность ранней диагностики и индивидуального подхода к подготовке детей с атипичным развитием к школе. Предлагаются методы психологической и педагогической поддержки, включая индивидуальные программы обучения, тренировки навыков саморегуляции, игровые и арт-терапевтические техники, а также стратегии сотрудничества с родителями.

Ключевые слова: Атипичная развитие, синдром дефицита и внимания, когнитивная готовность, мотивационная готовность, программа обучения, педагогическая поддержка, арт- терапевтические техники.

PSYCHOLOGICAL READINESS TO STUDY AT SCHOOL IN PRESCHOOLERS WITH ATYPICAL DEVELOPMENT: FEATURES OF FORMATION AND METHODS OF SUPPORT

*Ibrohimova Rahima Rahmatullaevna,
Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Uzbekistan*

Annotation: The article examines the features of the formation of psychological readiness for school in preschoolers with atypical development, including children with autism spectrum disorders (ASD), attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), mental retardation (DD) and other features. The key components of psychological readiness, such as cognitive, emotional, motivational and social readiness, are described. The importance of early diagnosis and an individual approach to preparing children with atypical development for school is emphasized. Psychological and pedagogical support methods are offered, including individual training programs, self-regulation skills training, game and art therapy techniques, as well as strategies for cooperation with parents.

Keywords: Atypical development, attention deficit disorder, cognitive readiness, motivational readiness, training program, pedagogical support, art therapy techniques.

АТИПИК RIVOJLANISHI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MAKTABGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK: SHAKLLNISH XUSUSIYATLARI VA QO'LLAB-QUVVATLASH USULLARI

*Ibrohimova Rahima Rahmatullaevna,
2-kurs magistranti, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Toshkent,
O'zbekiston*

Annotatsiya: Maqolada atipik rivojlanishi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda, shu jumladan autizm spektrining buzilishi (asd), diqqat etishmasligi giperaktivligi buzilishi (DEHB), aqliy zaiflik (Zpr) va boshqa xususiyatlarga ega bo'lgan bolalarda maktabga psixologik

tayyorgarlikni shakllantirish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Kognitiv, hissiy, motivatsion va ijtimoiy tayyorlik kabi psixologik tayyorgarlikning asosiy tarkibiy qismlari tasvirlangan. Erta tashxis qo'yish va atipik rivojlanishi bo'lgan bolalarni maktabga tayyorlashga individual yondashuvning ahamiyati ta'kidlangan. Psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash usullari, jumladan, individual o'quv dasturlari, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish, o'yin va Art-terapiya texnikasi, ota-onalar bilan hamkorlik strategiyalari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Atipik rivojlanish, diqqat etishmovchiligi va e'tiborning buzilishi, kognitiv tayyorlik, motivatsion tayyorlik, o'quv dasturlari, pedagogik yordam, Art - terapevtik usullar.

Психологическая готовность к школе — это важный этап в жизни каждого ребёнка, особенно для детей с атипичным развитием. Она включает в себя целый спектр навыков и умений, которые позволяют ребёнку успешно адаптироваться к новым условиям школьного обучения. Дети с атипичным развитием, включая тех, кто имеет расстройства аутистического спектра (РАС), синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ), задержку психического развития (ЗПР) и другие особенности, требуют особого подхода к формированию этой готовности.

Для любого ребёнка начало школьной жизни является трудным временем: ребёнка пугает и вызывает беспокойство тревогу новая обстановка, новые люди, новая система требований, а тем более, для ребёнка с атипичными нарушениями. Дефектолог или учитель может помочь, научить, поддержать, подсказать, направить, но путь познания окружающего мира аутичный ребёнок может пройти только вместе с родными и близкими людьми. Для него важны понимание, терпение, помощь со стороны родных, друзей, соседей и общества. Детям с атипичным развитием необходимы на протяжении длительного времени целенаправленные усилия семьи, учителей, воспитателей, врачей, психологов. Но самый важный роль играет в жизни таких детей это родительская готовность и поддерживания своего ребёнка.

Также, хотела обращать внимание родителей на некоторые организационные моменты при подготовке ребёнка к школьному обучению:

- 1-нужно до мелочей продумать маршрут до школы и постоянно его отрабатывать;
- 2-заранее научить ребёнка ориентироваться внутри школьного здания;
- 3-познакомиться с директором школы, школьным психологом, учителем и заручиться их поддержкой;
- 4-быть готовыми к тому, что кому-то из родственников придётся сидеть за партой вместе с ребёнком и к тому, что он может «выдержать» один-два урока.

Ещё есть способ для того чтобы ребёнок лучше адаптировался к учёбе в классе, рекомендуется родителям в выходные дни приглашать соседских детей поиграть в игры. Причём предлагать те игры, в которых ваш ребёнок преуспевает, чтобы он почаще выигрывал, испытывал радость (если у него не будет успеха в игре, то эта затея бесполезна); а потом – чаепитие, угощение для всех. С такими методами родители могут помочь выработать у детей предпосылки учебного поведения; избежать формального усвоения учебных навыков и открыть перспективу обучения аутичного ребёнка в массовой школе и интеграции его в общество.

Психологическая готовность ребенка к школе является важным аспектом успешной адаптации к образовательной системе. В рамках психологической науки было выделено несколько ключевых компонентов этой готовности, которые подробно изучались отечественными и зарубежными учеными как: Л. И. Божович, Д. Б. Эльконин, А. Н. Леонтьев, Л. С. Выготский и др. Основные компоненты психологической готовности включают когнитивную, эмоционально-волевою, мотивационную и социальную составляющие. Психологическая готовность к школе складывается из нескольких ключевых компонентов:

Когнитивная готовность: Оно включает в себя уровень интеллектуального развития, необходимого для успешного усвоения школьной программы. Это способности к концентрации внимания, развитая память, логическое и образное мышление, восприятие и анализ информации. Исследования Д. Б. Эльконина и Л. С. Выготского подчеркивают важность наличия у ребенка базовых навыков решения задач и готовности к обучению через активное усвоение знаний. Когнитивная готовность также включает начальные академические навыки, такие как счет, базовая грамотность и умение работать с простыми учебными задачами.

Особенности когнитивной готовности у детей с атипичным развитием:

1. Дети с расстройствами аутистического спектра (РАС): - У детей с РАС могут наблюдаться сложности в восприятии и обработке информации, особенно той, которая требует обобщения, абстракции или символического мышления. При этом у некоторых детей с РАС может наблюдаться высокая способность к деталям и специализированным интересам. - Снижение гибкости мышления и трудности в переключении между задачами являются частыми когнитивными особенностями у таких детей. Это может затруднять выполнение школьных заданий, требующих быстрого изменения активности или подхода к решению задач.

2. Дети с синдромом дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ): - Основные трудности, связанные с когнитивной готовностью у детей с СДВГ, связаны с нарушением концентрации внимания, трудностями с выполнением длительных задач и импульсивностью в принятии решений. Им может быть трудно следовать инструкциям, планировать действия и завершать задания. - Эти дети также могут проявлять трудности в организации информации и структурировании учебного материала, что является важной частью когнитивной готовности.

3. Дети с задержкой психического развития (ЗПР): - У детей с ЗПР когнитивное развитие происходит медленнее, чем у сверстников. Это может проявляться в задержке развития речи, недостаточном уровне развития внимания, памяти и логического мышления. - Часто у таких детей наблюдается замедление в формировании навыков решения задач, необходимых для школьного обучения. Им может быть трудно адаптироваться к новому учебному материалу и поддерживать концентрацию на протяжении длительных периодов времени. Поддержка когнитивной готовности у детей с атипичным развитием для успешной подготовки детей с атипичным развитием к школе необходимы.

Эмоциональная готовность к школе — это важный компонент общей психологической готовности ребенка к школьной жизни. Она предполагает способность ребенка адаптироваться к новым условиям школьного обучения, контролировать свои эмоции, устанавливать и поддерживать социальные отношения с окружающими, а также справляться с учебной нагрузкой и требованиями. Исследования в области детской психологии показывают, что эмоциональная готовность является критически важной для успешной адаптации ребенка в новой образовательной среде.

Для детей с атипичным развитием (РАС, СДВГ, ЗПР и другими нарушениями) эмоциональная готовность приобретает особое значение, так как они часто сталкиваются с трудностями в эмоциональной регуляции, что может осложнить их адаптацию к школьной среде. Развитие эмоциональной готовности требует внимательной работы и использования специализированных методик поддержки.

Мотивационная готовность: Это важный компонент психологической готовности ребенка к школе, который характеризуется наличием интереса к учебной деятельности и положительного отношения к школе. Она включает в себя формирование внутренней учебной мотивации, желание учиться, стремление узнавать новое, а также умение ставить цели и достигать их. Этот аспект готовности играет ключевую роль в успешной адаптации ребенка к школьной среде и процессу обучения. Л.С. Выготский подчеркивал, что мотивация ребенка формируется в процессе взаимодействия с окружающей средой, особенно в контексте социальных взаимодействий.

Социальная готовность: умение взаимодействовать с другими детьми, учителями и следовать правилам школьной жизни.

Для детей с атипичным развитием формирование каждого из этих компонентов может происходить с особенностями, требующими специальных методов поддержки.

Особенности формирования психологической готовности у детей с атипичным развитием

Дети с РАС часто испытывают трудности в социализации, коммуникативных навыках и сенсорной чувствительности. Это влияет на их способность к сотрудничеству с одноклассниками и учителями, а также на адаптацию к школьным требованиям.

Дети с СДВГ часто проявляют импульсивность, недостаточную концентрацию внимания и повышенную активность. Эти особенности требуют коррекции поведения и развития навыков самоконтроля.

Дети с задержкой психического развития (ЗПР) могут иметь замедленное развитие когнитивных функций и трудности в эмоциональной сфере, что влияет на их способность к обучению и адаптации в школьной среде.

Методы поддержки Для успешного формирования психологической готовности детей с атипичным развитием необходимы следующие методы:

1. Индивидуальный подход. Каждый ребёнок с атипичным развитием уникален, поэтому программы подготовки должны строиться с учётом его особенностей, сильных и слабых сторон. Специалисты (психологи, дефектологи, логопеды) разрабатывают индивидуальные маршруты сопровождения ребёнка.

2. Развитие эмоционального интеллекта и навыков саморегуляции. Психологи рекомендуют включать в работу с детьми упражнения, направленные на понимание и управление эмоциями. Игра, арт-терапия и драматизация помогают детям развивать способность распознавать свои чувства и управлять ими.

3. Использование структурированных методик. Для детей с РАС особенно важны чёткие правила и структуры в обучении. Программы, основанные на визуальных схемах и расписаниях, помогают таким детям лучше адаптироваться к школьной жизни.

4. Коррекция поведения у детей с СДВГ. Применяются специальные методики, направленные на развитие навыков концентрации внимания, снижение импульсивности и гиперактивности (методы когнитивно-поведенческой терапии, поведенческий менеджмент).

Игровые и развивающие техники. Через игры можно эффективно развивать когнитивные и социальные навыки детей. Сенсорные игры, задания на развитие памяти и внимания способствуют улучшению общего уровня готовности к школе.

Вывод. В заключение следует сказать, что психологическая готовность к школе у детей с атипичным развитием требует комплексного подхода, включающего как специализированные методы поддержки, так и участие родителей и педагогов. Важно вовремя диагностировать трудности и начать работу над их преодолением, чтобы обеспечить успешную адаптацию ребёнка к школьному обучению.

Мотивационную готовность к школе определяют не только умение читать, считать, писать. Хорошо, если до школы ребенок научится читать и писать. Но это всего лишь навык (хотя и очень важный для развития ребенка), как катание на велосипеде или игра на музыкальных инструментах. Само чтение и умение считать не являются физиологическими механизмами памяти, мышления, воображения и речи. Они развивают ребенка, если, опираясь на этот навык, родители продолжают совершенствовать функциональные структуры организма. Иногда родители отдают все силы, чтобы научить ребенка читать и считать, но, как только он освоит это, заканчивают процесс обучения. Но на самом деле работа только начинается. Ведь чтение и счет не должны становиться самоцелью. Нужно учитывать всю многогранность процесса развития ребенка, совершенствовать функциональные механизмы речи, внимания, мышления, памяти. Обучение чтению и счету – важная часть в развитии ребенка. Но важнее - желание узнавать новое, умение включаться в игры с другими детьми, подчинять свои интересы требованиям взрослых, контролировать свое поведение.

Список литературы

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: психологические исследования. – М.: Изд-во Московского университета, 1981. – 271 с
2. Выготский Л.С. Педология подростка. – М.: Изд-во Педагогика, 1984. – 368 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. – 352 с.
4. Божович, Л. И. (1968). Личность и её формирование в детском возрасте. М.: Просвещение.
5. Глухов, В. П., Сухих, Т. А. (2005). Коррекционно-развивающая работа с детьми с задержкой психического развития. М.: Академия.б.

IJTIMOIIY TARMOQLARDAGI AXBOROTLARNI TUSHUNISH BORASIDA QIYOSIY YONDASHUVLAR TAHLILI

*Jabbor Alisher Musirmon o'g'li,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Keltirilgan maqolada ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni tushunish borasida qiyosiy yondashuvlar tahlili yoritib berilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni idrok etishda shaxsning gerменevtik xususiyatlariga ham e'tibor berilgan. Ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni idrok etishda subyektning psixologik o'ziga xosliklari zamonaviy kiberpsixologik yondashuvlar orqali ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, idrok etish, axborot, qiyosiy yondashuv, xususiyat.

АНАЛИЗ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ПОНИМАНИЮ ИНФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

*Жаббар Алишер Мусирмон угли
Доктор философии в области психологии (PhD)*

Аннотация. В цитируемой статье представлен анализ сравнительных подходов к пониманию информации в социальных сетях. Также обращено внимание на герменевтические особенности личности при восприятии информации в социальных сетях. Психологические особенности восприятия субъектом информации в социальных сетях также анализируются с помощью современных киберпсихологических подходов.

Ключевые слова: социальные сети, восприятие, информация, сравнительный подход, характеристика.

ANALYSIS OF COMPARATIVE APPROACHES TO UNDERSTANDING INFORMATION IN SOCIAL NETWORKS

*Jabbar Alisher Musirmon ugli
Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)*

Abstract. The cited article presents an analysis of comparative approaches to understanding information in social networks. Attention is also drawn to the hermeneutical characteristics of the individual when perceiving information on social networks. Psychological peculiarities of the subject in the perception of information on social networks are also analyzed through modern cyber-psychological approaches.

Keywords: social networks, perception, information, comparative approach, characteristics.

Kirish. Hozirgi vaqtga kelib, dunyo miqyosida, son-sanoqsiz odamlar internet tarmog'i xizmatlaridan keng ko'lamda foydalanmoqdalar, o'zaro axborotlar almashib, o'z bilimlarini oshirmoqdalar, shu bilan birga, turli hayotiy, kasbiy, masalalarni zudlik bilan hal qilmoqdalar. Bir so'z bilan aytganda, yoshidan, qaysi ijtimoiy guruh yoki qatlamga mansubligidan qat'iy nazar, internetdan foydalanuvchilarning soni kun sayin ortib bormoqda. Ayniqsa, voyaga yetmagan yoshlar guruhi sonining ortib borayotganligi bunga yaqqol misoldir. Shu bois ham, virtual olam ta'siridan yoshlarni himoyalash, ularning zamonaviy axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish, inson ongiga ta'sir etuvchi salbiy axborot oqimining o'ziga xosliklarini ilmiy o'rganish, virtual olamga tobe bo'lishning psixologik, pedagogik sabab va oqibatlarini aniqlashtirish, shuningdek, virtual olamga bog'lanib qolishning salbiy oqibatlari yuzasidan, ta'lim muassasalarida keng qamrovli tashviqot ishlarini olib borish, jamiyatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar turkumidan biridir.

N.A.Nosovning ta'rificha, virtual olam vositalari – bu yangi axborot texnologiyalari, axborot qidiruv va uzatish tizimlari, shubhasiz, yaqin kelajakda mutlaq erkinlik darajasiga yetadi. Ushbu keng ko'lamli axborot tuzilmalari bilan bir qatorda, unga aloqador yana bir tizim – virtual olam ta'siri ham yanada ortadi. Virtual olam – bu insonga ko'rish, eshitish, hidlash,

teginish va boshqa hislar orqali taqdim etilgan texnik vositalar yordamida yaratilgan dunyodir deb ta'kidlaydi E.D.Nevesenkoi. Virtual olamning ta'siri o'smirlar xulqida "simulyatsiya" reaksiyasi sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni bu o'smiring virtual olam hodisalariga taqlid qilishi yoki ularni o'zlashtirish bilan yakun topadi [1; 38].

Ayrim ilmiy manbalarda yozilishicha, virtual olam – bu axborot texnologiyalari orqali, insonlarning xohishiga ko'ra, vaqt-makon muhitini o'zgartirish orqali shakllanadigan, yangi sun'iy illyuziyali olamdir. I.A.Nikolaevning yozishicha, mazkur "olam" mazmunida inson o'z haqiqiy dunyosiga o'xshash yoki undan juda farq qiluvchi ko'plab taqlid qilinadigan tajribalarni boshdan kechirishi mumkin. Virtual olam vositalari o'yin-kulgi (ayniqsa, video o'yinlar), ta'lim va o'qitish (til o'rganish, ta'lim olish) va biznes masalalari (masalan, virtual uchrashuvlar, yangi loyihalar) kabilarni o'z ichiga olgan texnologik majmualar to'plamidir [2; 100-131].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. "Web-canape" statistik saytida keltirilishicha, hozirgi kunda dunyo aholisining 56,4 foizi ochiq axborot tizimlaridan turli maqsadlarda foydalanishadi. Jumladan, 2021 yilning yanvar holatiga ko'ra, dunyodagi jami aholining (7,83 mlrd.) 66,6 %i mobil aloqadan, 59,5 %i internetdan va shuningdek 53,6 %i ijtimoiy tarmoqlardan foydalanib, butunjahon pandemiya sharoitida ularning aksariyati, ayniqsa, yoshlar o'zlarining asosiy vaqtlarini ochiq axborot tizimlariga sarflashmoqda. Internetdan foydalanish bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori natijani qayd etgan mamlakatlar reytingida dastlabki o'rinni Filippin (10 s. 56 daq.) oxirini AQSh (7 s. 11 daq.) tashkil etgan. Quyi natijani esa, avvaliga Vetnam (6 s. 47 daq.) va oxirini Yaponiya (4 s. 25 daq.) mamlakatlari qayd etishgan [3; 251-253].

XXI asr boshlariga kelib dunyo mamlakatlari o'rtasida o'zaro ta'sir shu qadar kuchayib ketdiki, bu jarayondan to'la ihtotalanib olgan birorta ham davlat yo'q, deb to'la ishonch bilan aytish mumkin.

Hattoki, xalqlararo tashkilotlardan uzoqroq turishga intilayotgan, ularga a'zo bo'lishni istamayotgan mamlakatlar ham bu jarayondan mutlaqo chetda emas. Globallashuv shunday jarayonki, undan chetda turaman, degan mamlakatlar uning ta'siriga ko'proq uchrab qolishi mumkin. Bunday g'ayri ixtiyoriy ta'sir ko'pincha salbiy bo'ladi. Globallashuvning turli mamlakatlarga o'tkazayotgan ta'siri ham turlichadir. Bu hol dunyo mamlakatlarining iqtisodiy, axborot, ma'naviy salohiyatlari va siyosati qanday ekani bilan bog'liq. Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o'tkazayotgan salbiy ta'sirini kamaytirish va ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun shu hodisaning mohiyatini chuqurroq anglash, uning xususiyatlarini o'rganish lozim. Bu hodisani chuqur o'rganmay turib unga moslashish, kerak bo'lganda, uning yo'nalishini tegishli tarzda o'zgartirish mumkin emas.

Globallashuv yana shunday jarayonki, uni chuqur o'rganmaslik, undan foydalanish strategiyasi, taktikasi va texnologiyasini ishlab chiqmaslik mamlakat iqtisodi va madaniyati, ma'naviyatini tog'dan tushayotgan shiddatli daryo oqimiga boshqaruvsiz qayiqni topshirib qo'yish bilan baravar bo'ladi [4; 55-76].

Internet tarmog'i ham, kashf qilingan har qanday fan yutuqlari singari o'zining ijobiy va salbiy jihatlariga ega. Global tarmoqning hayotimizdagi o'rni va ahamiyati taboro ortib borayotganligi, insoniyat uchun qay darajada ahamiyatli ekanligini asoslashga hojat yo'q. Xalqaro terroristik va ekstremistik tashkilotlarni virtual olam orqali o'z ta'sirlarini o'tkazishga harakat qilishlari ham tabiiy holat. Qachonki hamma davlatlar terrorizm havfini, xalqaro, hududiy va milliy xavfsizlik va barqarorlikka, umuman insoniyatga fojeali global havfni tushunib, birgalikda harakat qilganlaridagina yaxshiroq natijalarga erishilgan bo'lardi.

Muhokama va natijalar. XXI asr tezkor, keng ko'lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish davri sifatida, ular hayotning deyarli barcha sohalariga va inson faoliyatiga kirib borishi axborot makonining globallashuvi, butun jahon rivojiga ta'sir ko'rsatgan va ko'rsatayotgan omil sifatida e'tirof etiladi. Mamlakat ichidagi va tashqi dunyodagi faol axborot almashuviga odamlar ehtiyojining ortib borishi yaqqol sezilmoqda. Axborot sohasining bunday tezlik bilan rivojlanishi, uning jamoatchilik va davlat hayotidagi turli xil yo'nalishlarda keng tarzda ishlatilishi, yangi bosqichdagi odamzot taraqqiyotini aniqlab beruvchi muhim omillarining biri bo'la oladi. Axborot sohasining tez sur'atlar bilan o'sishi, uni avtomatlashtirish usullarining rivojlantirilishi kompyuterlarning

yaratilishiga va kishilar hayotining turli sohalarini kompyuterlashtirishga olib keldi.

Tig'iz axborotlashgan jamiyatda "shaxs-jamiyat-davlat" aloqadorligi, ularning o'zaro uzviyligi va yaxlitligini ta'minlash birmuncha qiyinlashadi. Chunki axborot oqimi tezlashgani va axborotlar girdobida yashash kabi murakkab, ziddiyatli vaziyatning yuzaga kelishi bevosita shaxs tafakkurining, inson dunyoqarashining keskin o'zgarishiga sabab bo'lmoqda.

Ma'lumki, har bir fuqaro o'z shaxsiy nuqtai nazari, o'z qarashlari, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-ruhiy imkoniyatlari doirasidagina faoliyat ko'rsatadi. O'z olami hududida yashaydi va tashqi olamga o'z aqli doirasida shaxsiy munosabatini bildiradi. Har bir individ mustaqil inson sifatida tabiiy-biologik kamolotidan va ruhiy ehtiyojidan kelib chiqib o'ziga mos axborotni qabul qiladi, uni tahlil etadi. Uning atrofida mushohada yuritadi, fikrlaydi va ana shu tahlillar asosida o'zining shaxsiy xulosasiga ega bo'ladi. Natijada u yoki bu tarzda o'z nuqtai nazarini shakllantiradi. Demak, har bir axborot mazmuni, mohiyati, ta'sir etish darajasi, jamiyatga foydali yoki zararliligi, kishini ezgulikka yoki yovuzlikka da'vat etishi bilan "shaxs-jamiyat-davlat" mutanosibligiga ijobiy yoki salbiy ta'sir etadi. Ana shu jihatdan qaraganda milliy manfaatlarni asrash rivojlantirishda axborot-psixologik xavfsizligini ta'minlashning roli juda muhim.

Hozirgi dunyo taraqqiyotining qonuniyatlari va globallashuv jarayonlarining tahlili dunyo shaxsiy va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub o'zgarishlar bo'lishidan darak beruvchi "global axborot jamiyati" ostonasida turganligini ko'rsatmoqda. Bu ham axborot makonidan va OAVlaridan turli kuchlarning siyosiy va nosiyosiy vazifalarni hal qilish uchun odatda tushuniladigan "kuch ishlatish" yo'li bilan emas, balki boshqacha yo'l bilan foydalanishga imkon beradi.

Axborot jamiyati – postindustrial jamiyat kontseptsiyasi; sivilizatsiya rivojlanishining yangi tarixiy bosqichi bo'lib, unda axborot va bilim ishlab chiqarishning bosh mahsullari hisoblanadi. Axborot jamiyatining o'ziga xos xususiyatlari:

- jamiyat hayotida axborot va bilimlar rolining ortishi;
- yalpi ichki mahsulotda axborot kommunikatsiyalari, mahsullari va xizmatlari ulushining ko'payishi;
- quyidagilarni ta'minlovchi global axborot maydonining yaratilishi: a) odamlar samarali informatsion o'zaro aloqa qilishini; b) ular jahon axborot resurslaridan bahramand bo'lishini; v) ularning axborot mahsullari va xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlari qondirilishini.

I-jadval

Kibertaxdidlardan saqlanish va shaxsning o'z-o'ziga munosabatini baholashni o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik (K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsienti mezonini bo'yicha)

Shkalalar	Kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik	Virtual olamga qaramlikga moyillik	Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik	Televizorga qaramlik	Kompyuter o'yinlariga qaramlik	Internetga qaramlik
O'z-o'zini ayblash	0,446*	0,689**	0,549**	0,637**	0,329	0,479*
O'z-o'zini idora qilish	0,478*	0,295	0,472*	0,563**	0,317	0,462
O'z-o'ziga munosabatning aks etishi	0,480*	0,547**	0,473*	0,459*	0,579**	0,521**
O'z-o'zini qadrlash	0,463*	0,569**	0,591**	0,220	0,438*	0,562*
O'z-o'zini qabul qilish	0,280	0,545**	0,240	0,539**	0,463*	0,541**
Ichki ziddiyat	0,468*	0,482*	0,549**	0,309	0,658**	0,421*

Sinaluvchilardaijtimoiytarmoqlardagiauxborotlarnitushunishningpsixologikdeterminantlari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'z-o'ziga munosabatini baholash va

kiberxavfsizlikdan himoyalaniшни aniqlashga qaratilgan so'rovnomalar shkalalari ya'ni o'zini o'zi ayblash shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'zini idora qilish shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'ziga munosabatning aks etishi shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'zini qadrlash shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'zini qabul qilish shkalasi virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, ichki ziddiyat shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'ziga ishonch shkalasi virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik shkalalari bilan musbat darajada korrelyatsiyalarni hosil qilgan.

2-jadval

Kibertaxdidlardan saqlanish va shaxs himoya mexanizmlarini o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik (K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsienti mezonini bo'yicha)

Shkalalar	Kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik	Virtual olamga qaramlikga moyillik	Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik	Televizorga qaramlik	Kompyuter o'yinlariga qaramlik	Internetga qaramlik
Siqib chiqarish	0,137	0,576**	0,320	0,579**	0,548**	0,329
Regressiya	0,458*	0,480*	0,476*	0,675**	0,264	0,532**
O'rnini to'ldirish	0,163	0,439*	0,549**	0,637**	0,430	0,310
Rad etish	0,559**	0,483*	0,240	0,561**	0,457*	0,639**
Proeksiya	0,449*	0,636**	0,130	0,470*	0,458*	0,368
Kompensatsiya	0,539**	0,472*	0,580**	0,569**	0,639**	0,424**
Giperkompensatsiya	0,580**	0,659**	0,558**	0,294	0,687**	0,529**
Ratsionalizatsiya	0,519**	0,264	0,479*	0,634**	0,210	0,529**

Izoh: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$.

Kibertaxdidlardan saqlanish va shaxs himoya mexanizmlarini o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik jihatlari quyidagilarda siqib chiqarish shkalasi virtual olamga qaramlikga moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik shkalalari bilan, regressiya shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'rnini to'ldirish shkalasi virtual virtual olamga umumiy qaramlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik shkalalari bilan, rad etish shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, proeksiya shkalasi kibermadaniyatlarga

umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, kompensatsiya shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, giprekompensatsiya shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, ratsionalizatsiya shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan aloqaga kirishganligi ma'lum bo'ldi.

Zero, axborotlashgan jamiyatning inson hayotidagi o'rni va roli hamda shu asosda shaxsning ijtimoiylashuv-siyosiyashuviga bo'lgan ta'siri bilan belgilanadi. Xususan, axborot oqimining kuchayuvi, uning son va sifat jihatidan xabarning tez va aniq uzatilishi shaxsning onggi va qalbi orqali o'tmoqda. Bu esa o'z-o'zidan har bir axborot, tarqatilayotgan turli-tuman xabarlarning shaxs ong va tafakkuriga ta'siri bilan o'lchanadi. Ushbu axborotning shaxsiga qanday ta'sir etishi eng avvalo uning bilim darajasi (ommaviy, ilmiy, kundalik ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-marifiy), dunyoqarashi hamda dunyoni his etishi idrok etishi bilan belgilanadi. "Bugun biz demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish, aholining siyosiy faolligini oshirish, fuqarolarning mamlakatimiz siyosiy va ijtimoiy hayotidagi amaliy ishtiroki haqida so'z yuritar ekanmiz, albatta, axborot erkinligini ta'minlamasdan, ommaviy axborot vositalarini odamlar o'z fikr va g'oyalarini, sodir bo'layotgan voqealarga o'z munosabati va pozitsiyasini erkin ifoda etadigan minbarga aylantirmasdan turib, bu maqsadlarga erishib bo'lmashligini o'zimizga yaxshi tasavvur etamiz". Shaxs dunyoqarashiga axborotning ta'sir kuchi eng avvalo axborotni uzatilishi, qabul qilinishi ongda qayta ishlanishi hamda ma'lum bir xulosa qilinishi bilan amalga oshadi. Shu nuqtai nazardan axborot olish va uni o'zlashtirish modelini ishlab chiqqan frantsiyalik olim J.Dyuran aynan inson omiliga e'tibor qaratadi. Uning fikricha kommunikatsiya tizimining asosini tashkil qiluvchi inson axborotni qabul qilib oluvchi obyekt sifatida besh bosqichni boshidan kechiradi. "Birinci bosqich – axborot bilan ilk to'qnashuv bosqichi bo'lib, bu bosqichda retsipient individ u yoki bu harakat amalga oshirish yoki amalga oshirmaslik haqida qaror qabul qiladi.

Xulosa. Axborotlashgan jamiyatda axborot ishlab chiqarish moddiy ishlab chiqarishni siqib chiqarmaydi, balki uning ustida quriladi va moddiy ishlab chiqarishning rivojlanishiga turtki beradi. Tabiiyki, bu jarayon shaxsning ong-shuuriga ta'sir etish barobarida unga o'zining axborotning mazmun-mohiyatiga bo'lgan munosabatni ham o'zgartiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е. Одаренный ребенок за компьютером. М., 2003.
2. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета // Гуманитарные исследования в Интернете / Под ред. А. Е. Войскунского. М., 2000. С. 100 - 131.
3. Войскунский А. Е. Психологические исследования феномена Интернет- аддикции // Тезисы докладов 2-й Российской конференции по экологической психологии. М.: Экопсицентр РОСС, 2000. С. 251-253.
4. Арестова О.Н., Бабанин Л.Н., Войскунский А.Е. Мотивация пользователей // Гуманитарные исследования в Интернете – под ред. А.Е.Войскунского М.: Терра-Можайск. 2000. – С.55-76

O'Z-O'ZIGA BO'LGAN MUNOSABAT O'SMIR TA'LIM BO'LGAN MUNOSABATINI BELGILOVCHI OMIL SIFATIDA

Mahmudov Siroj,
Shaxrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni shakllanishiga doir nazariy va amaliy ma'lumotlarning tahlillariga bag'ishlanadi. Dastlab o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni namoyon bo'lishiga qaratilgan psixolog olimlarning yondashuvlari, nazariyalarining tahlillari bayon qilingan. Shuning bilan birga o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni rivojlanishiga ta'limga bo'lgan munosabatni ta'sirini o'rganish maqsadida tadqiqot ishi olib borilgan bo'lib, uning natijalari o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: o'z-o'ziga bo'lgan munosabat, o'z-o'ziga hurmat, o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi baholash, o'qishga bo'lgan qiziqish, bilish faolligi, o'quv motivatsiyasi, o'z-o'ziga hurmat, autosimpatiya, boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lam, o'z-o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'zini o'zi tushunish.

ОТНОШЕНИЕ К СЕБЕ КАК ФАКТОР, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ОТНОШЕНИЕ ПОДРОСТКА К ОБРАЗОВАНИЮ

Сирож Махмудов,
независимый научный сотрудник Шахрисабзского государственного педагогического института

Аннотация. В статье речь пойдет о анализе теоретической и практической информации, касающейся формирования самооотношения в подростковом возрасте. Первоначально описываются анализы подходов, теорий ученых-психологов, направленных на проявление самооотношения в подростковом возрасте. Одновременно была проведена исследовательская работа с целью изучения влияния отношения к образованию на развитие самооценки в подростковом возрасте, результаты которой были отражены.

Ключевые слова: самооотношение, самоуважение, самосознание, самооценка, интерес к чтению, познавательная активность, академическая мотивация, самоуважение, аутосимпатия, сфера отношений, ожидаемых от других, личный интерес, уверенность в себе, отношение к другим, самопринятие, самоутверждение контроль, самообвинение, самопонимание.

SELF-ATTITUDE AS A DETERMINING FACTOR IN THE ATTITUDE OF A TEENAGER TO EDUCATION

Makhmudov Siroj,
is an independent researcher of the Shaxrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. The article will focus on the analysis of theoretical and practical information on the formation of self-attitude in adolescence. Initially, analyzes of the approaches, theories of psychologist scientists, aimed at the manifestation of self-attitude in adolescence, are described. At the same time a research work was carried out with the aim of studying the influence of attitudes towards education on the development of self-esteem in adolescence, the results of which were reflected.

Keywords: self-attitude, self-esteem, self-awareness, self-assessment, interest in reading, cognitive activity, academic motivation, self-esteem, autosimpathy, the scope of relationships expected from others, self-interest, self-confidence, attitude towards others, self-acceptance, self-control, self-blame, self-understanding.

O'z-o'ziga bo'lgan munosabat muammosi va uning shaxs tuzilishidagi o'rni hozirgi vaqtda

psixologiya fani uchun juda dolzarbdir. Xorij psixologik adabiyotlarda o'z-o'ziga bo'lgan munosabat o'zini o'zi anglashning hissiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bu bir tomondan o'zini o'zi bilishga asoslanadi, ikkinchidan esa o'zini o'zi anglashni rivojlantirish uchun asosiy shart-sharoitlarni yaratadi. Ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabat o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ro'yobga chiqarish va o'zini o'zi rivojlantirish kabi jarayonlar bilan uyg'un holda kechadi. Shuning bilan birga, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning asosini o'zini o'zi hurmat qilish, refleksiya, talablar darajasi va o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi hurmat qilish, o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi qabul qilish kabi tushunchalardan iborat bo'lib, o'z-o'ziga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni qaror topishiga olib keladi [4].

O'z-o'ziga bo'lgan munosabat inson xulq-atvorining deyarli barcha jabhalarini boshqarishga ta'sir ko'rsatadi. Shuning bilan birga shaxslararo munosabatlarga samarali kirishishga, maqsadlarni belgilash va ularga erishish, tanqidiy vaziyatlarni shakllantirish va hal qilish usullarida muhim rol o'ynaydi. Shaxsning normal faoliyatida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning yetakchi ahamiyati psixologlar I.G.Andreeva, L.I.Bojovich, L.S. Vigotskiy, I.S.Kon, A.N.Leontev va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Psixologiya fani va amaliyoti rivojlanishining hozirgi bosqichi shaxsning o'z-o'ziga bo'lgan munosabati muammosi dolzarbligini va muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. O'z-o'ziga bo'lgan munosabatning genezisi, uning mazmuni va tuzilishi yaxlit barkamol shaxsning shakllanishiga, uning muloqoti, xulq-atvori va moslashish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'z-o'ziga bo'lgan munosabatning izchilligi va tizimliliigi shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining asosiy shartlari sifatida belgilanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, xorij psixologik adabiyotlarda "o'z-o'ziga bo'lgan munosabat" degan umumiy qabul qilingan tushuncha mavjud emas. Psixologiya fanida uning ontologik holati to'g'risida ozmi-ko'pmi ilgari surilgan nuqtai nazarlar shakllantirilgan.

O'z-o'ziga bo'lgan munosabat - bu shaxsning o'z "Men" ga bo'lgan munosabatining o'ziga xosligini bildirish uchun qo'llaniladigan tushunchadir [5]. Shaxsning munosabati tarkibiga quyidagilar kiradi: o'z-o'zini hurmat qilish, hamdardlik, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini sevisht, mehr hissi, o'zini o'zi baholash, o'ziga ishonch, o'zini kamsitish, o'zini ayblash, o'zidan norozilik va boshqalar.

Shuning bilan birga o'z-o'ziga bo'lgan munosabat kognitiv, hissiy va konativ komponentlarni o'z ichiga oladi. Kognitiv komponent - fikrlash, his qilish, tasavvur qilish, idrok etish, tasvirlash, xotira va boshqa jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi. Idrok shaxsga o'zi haqida ma'lumot beradi, faoliyatning shakli va mazmunida o'zini o'zi o'zi idrok etishi bilan belgilanadi; Boshqarish tufayli inson shaxslararo munosabatlarda u yoki bu rolini o'ynashga qodir. Refleksiya jarayonlari (tahlil, sintez, mulohaza yuritish, xulosa chiqarish) yordamida insonda o'zi haqida fikr shakllanadi. O'zini o'zi bilish jarayonida inson o'ziga xos xususiyatlarini bilishi, o'zining xulq-atvorlarini rag'batlantirishi, o'ziga va boshqalarga o'z harakatlarning sabablarini tushuntirishi va tasavvuri tufayli o'zini, o'z hayoti haqida turli va ideal g'oyalarda tasavvur qilishi hamda u o'z hayotini loyihalashtira oladi.

Hissiy komponent o'ziga nisbatan munosabatni o'z ichiga oladi: avtosimpatiya va o'zini o'zi hurmat qilish, o'zidan qoniqish yoki o'zidan norozilik, o'ziga nisbatan ijobiy munosabat yoki o'ziga nisbatan salbiy munosabat kabilarni qamrab oladi.

Konativ komponent insonning ichki harakatlarga tayyor bo'lish qobiliyatini o'z ichiga oladi: o'ziga nisbatan ishonch, o'zini maqtash, o'ziga ishonish yoki aksincha, o'zini ayblash, o'zini tuta bilish va tuzatish, boshqalardan kutgan munosabat kabilarda namoyon bo'ladi. O'ziga nisbatan harakatlarning namunasi, insonning o'ziga qanday munosabatda bo'lishiga qarab, boshqacha tarzda amalga oshiriladi.

Aksariyat mualliflar o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni shakllantirishda eng muhim davr o'smirlik ekanligini ta'kidlaydilar (I.S.Kon, V.S.Muxina va boshqalar). Buning sababi shundaki, ushbu yosh bosqichida o'smirlar rivojlanishining noaniqligi va nomuvofiqligi turli jihatlar bilan tavsiflanadi. Shuning bilan birga bu yoshga xos bo'lgan ko'plab cheklovlar va kattalar bo'lishga yangi ehtiyojning paydo bo'lishi, o'smirdan o'ziga, eng muhimi o'ziga bo'lgan munosabatni qaror toptirishda ko'p mehnat talab qiladi [1].

L.S.Vigotskiyning ta'kidlashicha, o'smirlik stress va to'qnashuvlarga to'la bo'lgan eng beqaror va o'zgaruvchan davr bo'lib, unda beqarorlik, ishtiyoq, chalkashlik hukmronlik qiladi va kontrastlar qonuni hukmronlik qiladi. Aynan o'smirlik davrida ularning faoliyatlari sifat jihatidan yangi tuzilishi va tarkibi asosida ongli xulq-atvor asoslari yaratiladi. Natijada, axloqiy g'oyalar va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda umumiy yo'nalish vujudga keladi.

O'smirlarning ko'p qirrali maktab hayoti, ular idrok etuvchi, ta'lim faoliyatida namoyon bo'ladigan kognitiv, kommunikativ, tashkilotchilik va boshqa qobiliyatlari o'ziga bo'lgan munosabat darajasi va modalligini belgilaydigan ob'ektiv va sub'ektiv omillardir. O'smirlarning muammolarini qanchalik samarali yoki samarasiz yengishlari, do'stlar guruhida o'zlarining "Men" ni tasdiqlashlari, ularning intilish darajasi ularning imkoniyatlariga qanchalik mos kelishi va o'zini o'zi namoyon qilish usullarini muvaffaqiyatli amalga oshirishi - ularning barchasini aniqlashi mumkin.

O'smirning munosabatlari birinchi navbatda tengdoshlari bilan rivojlanadi, ular unga mos yozuvlar guruhi sifatida ishlaydi. O'zini shaxs sifatida anglash o'smirlarda, qoida tariqasida, tengdoshlari bilan muloqot qilish jarayonida yuzaga keladi. Shuning uchun psixologlar o'smirlik davrida tengdoshlari bilan muloqotni yetakchi faoliyatlardan biri sifatida ta'kidlaydilar. O'z-o'zini bilish, o'zining "Men" ni boshqalar bilan ajratib qo'yish va solishtirish o'smirning o'zini o'zi takomillashtirish uchun sharoit yaratadi. O'smirlar o'z qobiliyatlari, muvaffaqiyatlari, tashqi jozibadorligi, axloqiy xarakteri, tengdoshlari guruhidagi ijtimoiy roli, kamchiliklarini baholaydilar, ularning barchasini hissiyot bilan boshdan kechiradilar, tengdoshlarining hurmati va ishonchini qozonishga intiladilar.

O'smirning hayotida (muloqotda, maktabda, do'stlari, ota-onalari bilan va hokazo) o'zi hal qila olmaydigan muammolar mavjud va bu uning jismoniy farovonligi, hissiy holatida iz qoldiradi. Shu sababli, o'smirlar atrofidagi dunyoda harakat qilishlari juda muhim. Bu ko'pincha shaxsiy xususiyatlarga bog'liq, ya'ni, o'zini o'zi yetarli darajada hurmat qiladigan o'smirlar jamiyatga yaxshiroq moslashadi. O'zini o'zi baholashi tufayli o'smir o'zini o'zi bilish natijasini qayd eta oladi. Ammo shuni yodda tutish kerakki, o'zini o'zi hurmat qilish ratsional va hissiy tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi hisoblanadi [6].

O'zini o'zi baholashning hissiy komponenti o'smirlarning o'zlari haqida o'rganadigan tajribasini tavsiflaydi. O'zini o'zi bilishning rivojlanishi bilan bir qatorda o'ziga bo'lgan munosabatning rivojlanishi ham sodir bo'ladi. Ko'pincha o'smirlarda o'ziga xos va umumiy o'zini o'zi baholashning o'ziga xos kombinatsiyasini kuzatish mumkin. Bu holda, o'smir darhol har bir ijobiy va har bir salbiy o'ziga xos o'zini o'zi baholashning keng ko'lamli xarakterini belgilaydi. Shu bilan birga, o'zini o'zi baholash qoida tariqasida, qutblar orasida farq qiladi: yoki hamma narsa juda yomon, yoki hamma narsa juda yaxshi, o'rta darajaning o'zi mavjud emas. Bu yoshdagi o'smirlar tashqi baholash va fikr-mulohazalarga juda sezgir hisoblanadi. Olimlarning ta'kidlashicha, o'smirlar o'z hayotlarini teatrlashtirishga moyildirlar: ular doimo sahnada yashayotganga o'xshaydi, ular tashqi tomondan qanday qarashlari, harakat qilishlari, o'zlarini namoyon qilishlari, xuddi boshqa odamning ko'zlari bilan qarashlari haqida o'ylashadi. O'smirlar atrofdagi odamlarning ular haqida qanday fikrda ekanligini bilishga qiziqishadi.

O'smirlik davrida o'zini o'zi baholash bir vaqtning o'zida ikkita tendensiya ta'sirida shakllanadi: bir tomondan, boshqa insonlarning baholashlarining ahamiyati; boshqa tomondan, o'z ichki mezonlariga yo'naltirilganlik, o'zini o'zi hurmat qilish. Shuni ta'kidlash kerakki, turli vaziyatlarda u yoki bu tendensiya ustunlik qilishi mumkin [7].

O'smirlik davrida, o'ziga bo'lgan munosabatning beqarorligi tufayli, ikkinchisi ayniqsa ahamiyatli bo'ladi. Shuning uchun, tashqi past darajadagi o'zini o'zi baholash orqali o'smirlar barqaror o'zini o'zi hurmat qilish ehtiyojini qondiradilar.

Agar o'smirlik davrida o'zini o'zi anglash elementlari buzilgan bo'lsa, bu o'smirlarning xulq-atvorlariga juda sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'zini, imkoniyatlarini va shaxsiy fazilatlarini baholash orqali o'smirlar o'zlariga nisbatan munosabatni shakllantiradilar. Bu esa o'smirlik davrida psixologik farovonligining yetakchi omil ekanligini ko'rsatadi. Ko'pgina olimlar (I.G.Andreeva, I.S.Kon, L.A.Regush, O.V.Xuxlaeva) o'ziga nisbatan ijobiy munosabat psixologik salomatlik va jamiyatda faoliyat yuritish uchun qulay omil ekanligini ta'kidlaydilar. Mualliflarning ta'kidlashicha, "Men-konsepsiya" sining asosiy komponenti o'ziga bo'lgan

munosabat bo'lib, u refleksiya va avtosimpatiya, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi hurmat qilish, o'zini o'zi hurmat qilish, o'zini o'zi baholash va o'ziga ishonchga asoslanadi. Keltirilgan xususiyatlar o'ziga nisbatan ijobiy va salbiy munosabatda birlashtirilishi mumkin. O'z-o'ziga ijobiy munosabat o'zini muvaffaqiyatli amalga oshirishga olib keladigan muhim omil ekanligi belgilab beriladi.

O'ziga nisbatan salbiy munosabat boshqalarning fikriga va tashqi sharoitlarga bog'liq bo'lgan o'smirlarga xosdir. Bu o'smirlar yaqinlik tuyg'usi bilan ajralib turadi. Natijada, ular o'zini past baholaydi va salbiy fazilatlarini namoyon qiladi. O'ziga nisbatan buzilgan munosabat o'smirlarning hayotlarida hech narsani o'zgartirishga tayyor emasligida namoyon bo'ladi. Bunday o'smirlar o'zlarini past va nuqsonli his qilishadi. Shu bois, o'smirlar o'zlarining shaxsini atrofdagilar hisobiga tasdiqlashga harakat qilishadi. Shuning uchun o'zlarini turli shakllarda namoyon qilish tendensiyasi va tengdoshlari orasida ajralib turish istagi kuchli ekanligidan dalolat beradi. O'ziga nisbatan munosabatni shakllantirishdagi salbiy qutb ijtimoiylashuvdagi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu esa o'smirning hayotning ichki va tashqi jabhalarida rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. O'z navbatida, bu qiyinchiliklar o'smir shaxsining xarakteristik xususiyatlarini rivojlanishiga ta'sir qiladi, bu deviant xulq-atvorni namoyon qilishiga turtki bo'lishi mumkin [6].

I.G.Andreeva o'zining "O'smirlarning o'ziga bo'lgan munosabati xususiyatlarini o'rganish" nomli asarida o'smir sub'ektlarining ko'pchiligi o'ziga xos munosabatning o'rtacha darajasi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, eksperimental va nazorat guruhlarida o'ziga nisbatan past darajadagi o'smirlar (o'zini o'zi baholashning past darajasi, o'ziga nisbatan salbiy hissiy munosabat, psixologik beqarorlik va noto'g'ri moslashish) aniqlandi. Bu o'smirlarda o'zini o'zi boshqarishning samarali usullari va adekvat o'zini-o'zi hurmat qilish qobiliyatining mavjud emasligini ko'rsatadi. Shuning bilan ularda tajovuzkorlik va qaramlik va antisotsial xulq-atvorlarga moyilligi kuchli ekanligini ko'rsatadi. O'z navbatida muammoni empirik jihatdan o'rgangan ushbu guruh o'smirlarda psixologik yordamga va o'ziga bo'lgan munosabatni tuzatishga muhtojligini ta'kidlaydi.

O'smirlik va kichik o'smirlik davri muammolar va nizolarni hissiy jihatdan hal qilish istagi bilan tavsiflanadi. Bu munosabatlarni qayta baholash va kelajakdagi ma'noni yaratish uchun «poydevor» qo'yish davri sifatida ko'rsatib o'tiladi. Hissiy soha o'smirlarning dunyo haqidagi hissiy bilimlarining xususiyatlari kam rivojlangan va bevosita o'rganish qiyin bo'lgan jabhalaridan sanaladi.

Yoshga bog'liq bo'lgan maksimalizm va egotsentrizm o'smirlarni atrofdagi insonlar, oila va umuman jamiyat hayotida kuzatilishi mumkin bo'lgan tomonlarini haddan tashqari tanqid qiladi. Agar vaziyatni sezilarli darajada o'zgartirishning iloji bo'lmasa, o'smirlar hazil yordamida sodir bo'layotgan voqealarga, shaxsiy va ijtimoiy yetuklikka bo'lgan munosabatini o'zgartirishga va boshqalarni ko'proq bag'rikenglik bilan qabul qilishga muvaffaq bo'lishadi. Hazil, o'smirlar haqiqiy tajovuzni qo'llashning iloji bo'lmaganda yaqin odamlarga nisbatan tez-tez tajovuzkor munosabatda bo'lishlarida ifodalanadi. Shuningdek, shaxsiy yoki ijtimoiy taqiq ostida mavjud bo'lgan ehtiyojlarning keskinligini yumshatishlari mumkin bo'lgan vaqtinchalik yechimga aylanadi [2]. Bir tomondan, hazil muayyan o'smirning faoliyati natijasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, u muayyan o'smirning jamiyat a'zosi sifatidagi mavqeini aks ettiradi [3]. Bizning fikrimizcha, hazil tuyg'usi o'smirlar uchun hissiy tajriba va kattalarning murakkab dunyosini tushunish usullaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Hazil o'z muammolaridan xalos bo'lishga yordam beradi. Shunday qilib, hazil tuyg'usi yordamida o'smirlar ongni bevosita nazorat qilmasdan, ehtiyoj va qiziqishlarni maskalashga harakat qilishadi. Ayniqsa, o'smirlik davrida hazilni o'rganish kattalarga o'smirlarning ko'plab qiyinchiliklarini va alohida tashvishlarini tushunishga yordam beradi.

Tadqiqot ishimiz doirasida o'smirlik davrida ta'limga emotsional munosabatni tarkib topishida refleksiv jarayonlarning ta'sirini o'rganish muhim hisoblanadi. Buning uchun o'smirlar guruhida A.D.Andreevaning "O'qishga nisbatan emotsional munosabat va o'quv motivatsiyasini diagnostika qilish" metodikasi va S.R.Panteleyevalarning "O'z-o'ziga munosabat" test so'rovnomalar o'tkazildi. Olingan natijalar miqdor va sifat jihatidan tahlil

qilinib, jadvalda aks ettirildi.

1-jadval

O'smirlik davrida ta'limga emotsional munosabat va reflektiv jarayonlar o'rtasida interkorrelyatsion bog'liqlik

O'z-o'ziga bo'lgan munosabat komponentlari	Ta'limga emotsional munosabat mezonlari			
	Bilish faolligi	Muvaffaqiyat motivatsiyasi	Xavotirlanish	G'azab
O'z o'ziga bo'lgan munosabat	-0,05	0,02	-0,03	0,01
O'z o'ziga hurmat	-0,07	-0,06	-0,11	-0,09
Autosimpatiya	0,02	0,18**	0,12*	0,05
Boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami	0,01	0,06	0,04	0,11
o'z o'ziga qiziqish	0,23**	0,22**	0,15**	0,13*
o'z-o'ziga ishonch	0,18**	0,33**	0,25**	0,28*
Boshqalarga munosabat	0,13*	0,08	0,04	0,01
o'zini o'zi qabul qilish	0,04	0,10	0,1	0,12*
o'zini o'zi boshqarish	-0,09	-0,13*	0,20**	-0,18*
o'zini o'zi ayblash	0,007	-0,03	0,01	0,01
o'z o'ziga qiziqish	0,15**	0,24**	0,27**	0,28*
o'zini o'zi tushunish	-0,08	-0,14*	-0,13*	-0,10

1-jadval natijalariga ko'ra, autosimpatiya muvaffaqiyat motivatsiyasi bilan ($r=0,18$; $p\leq 0,01$) yuqori, xavotirlanish bilan ($r=0,12$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli aloqadorlik mavjudligi qayd etildi. Natijalariga ko'ra, autosimpatiya bilish faolligi, g'azab bilan o'zaro bog'liqlikka ega bo'lmagan mustaqil komponent ekanligi qayd qilindi. O'z-o'ziga qiziqish bilish faolligi bilan ($r=0,23$; $p\leq 0,01$), muvaffaqiyat motivatsiyasi bilan ($r=0,22$; $p\leq 0,01$), xavotirlanish bilan ($r=0,15$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada g'azab bilan ($r=0,13$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi kuzatiladi.

O'z-o'ziga ishonch bilish faolligi bilan ($r=0,18$; $p\leq 0,01$), muvaffaqiyat motivatsiyasi bilan ($r=0,33$; $p\leq 0,01$), xavotirlanish bilan ($r=0,25$; $p\leq 0,01$), g'azab bilan ($r=0,28$; $p\leq 0,01$) o'zaro yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi aniqlandi. Boshqalarga munosabat bilish faolligi bilan ($r=0,13$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi kuzatildi. Natijalariga ko'ra, bilish faolligi muvaffaqiyat motivatsiyasi, xavotirlanish, g'azab bilan o'zaro aloqadorlikka ega bo'lmagan mustaqil hodisa ekanligi qayd qilindi.

O'zini o'zi qabul qilish g'azab bilan ($r=0,12$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd qilindi. Natijalariga ko'ra, o'zini o'zi qabul qilish bilish faolligi, muvaffaqiyat motivatsiyasi, xavotirlanish bilan o'zaro bog'liq bo'lmagan mustaqil hodisa ekanligi kuzatildi. O'zini o'zi

boshqarish xavotirlanish bilan ($r=0,20$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ijobiy, g'azab bilan ($r=-0,18$; $p\leq 0,01$) qarama-qarshi, muvaffaqiyat motivatsiyasi bilan ($r=-0,13$; $p\leq 0,05$) ontogenetik munosabat mavjudligi aniqlandi. O'ziga nisbatan qiziqish bilish faolligi bilan ($r=0,15$; $p\leq 0,01$), muvaffaqiyat motivatsiyasi bilan ($r=0,24$; $p\leq 0,01$), xavotirlanish bilan ($r=0,27$; $p\leq 0,01$), g'azab bilan ($r=0,28$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd qilindi.

O'zini o'zi tushunish muvaffaqiyat motivatsiyasi bilan ($r=-0,14$; $p\leq 0,05$), xavotirlanish bilan ($r=-0,13$; $p\leq 0,05$) qarama-qarshi ijobiy aloqadorlik mavjudligi qayd qilinadi. Natijalariga ko'ra, o'zini o'zi tushunish bilish faolligi, g'azab bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil komponent ekanligi kuzatildi. Tajriba natijalariga ko'ra ta'limga emotsional munosabat mezonlaridan bilish, muvaffaqiyat, xavotirlanish, g'azab o'z-o'ziga bo'lgan munosabat komponentlari bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi ma'lum bo'ldi.

O'smirlik davrida ta'limga emotsional munosabatni shakllanishiga o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni ta'sirini tekshirishga qaratilgan tadqiqot ishi natijasida to'plangan ma'lumotlarga asoslanib, quyidagi xulosalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ldik:

- o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning tarkib topishi ulardagi o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi boshqarish, tarbiyalash kabi refleksiv jarayonlarning uyg'un rivojlanganligi bilan bog'liq;

- o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning kognitiv, konativ va emotsional komponentlarning o'zini muhim hisoblanadi;

- o'smir shaxsiga xos psixologik o'zgarishlar, yangiliklar, kattalik hissini tarkib topishi ularning shaxs sifatida kamolga yetishi va bilimlarni samarali o'zlashtirilishiga olib kelishi mumkin;

- o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning autosimpatiya, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish kabi komponentlari ta'limga emotsional munosabatni rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tadqiqot natijalariga asoslangan holda aniqlandi;

- empirik ma'lumotlar tahliliga ko'ra, o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z-o'ziga hurmat, boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lamini, o'zini o'zi ayblash kabi refleksiv jarayonlar ta'limga emotsional munosabatni tarkib topishiga ta'sir ko'rsatmasdan alohida hodisa ekanligi aniqlandi.

Keltirilgan xulosalarga asoslanib, quyidagi tavsiyalarni berish maqsadga muvofiq.

- o'quv mashg'ulotlari jarayonida bilishga nisbatan qiziqishlarini va faolligini rag'batlantirib borish lozim;

- o'smir shaxsida o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi tarbiyalash, o'z-o'ziga hurmat hissini tarkib toptirishga e'tibor qaratish lozim;

- o'smirlar guruhi bilan o'quv faoliyatida shaxsiy faollikni oshirishga qaratilgan psixologik trening mashqlarini amalga oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреева И.Г. Исследование особенностей самоотношения подростков / И.Г. Андреева // Гаудеамус. – 2016. – №2. – С.89-93.
2. Горбачева И.М. Роль смеховой коммуникации в социокультурном развитии общества в кризисные периоды / И.М. Горбачева // Социология. – 2018. – №2 (18). – С.85-90.
3. Гришанова Е.В. Комическое как проявление адаптивного потенциала личности / Е.В. Гришанова // Известия высших учебных заведений. – 2018. – №1. – С.15-20.
4. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития: учебник для студ. высш. учеб. заведений / В.С. Мухина. – М.: Академия. – 2006. – 608 с.
5. Регуш Л.А. Самоотношение подростков и переживание проблем школьной жизни / Л.А. Регуш // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – С.57-65.
6. Сурчакова Л.А. Особенности самоотношения подростков группы риска / Л.А. Сурчакова // Молодой ученый. – 2018. – №109. – С. 258-262.
7. Черепкова Н.В. Формирование самоотношения в подростковом возрасте / Н.В. Черепкова, М.Ю. Кузнецова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2013. – Т. 3. – С.

SPORTCHILARNI MUSOBAQAGA PSIXOLOGIK TAYYORLASHNING XUSUSIYATLARI

Rasulov Elshod Yunusovich,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizlik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada sportchilarni musobaqaga psixologik tayyorlashning mazmuni, mohiyati hamda o'ziga xos jihatlari ko'rsatib o'tilgan. Shuning bilan birga sportchi shaxsning psixologik tayyorgarligi tushunchasi va uning musobaqalar jarayonida namoyon bo'lishining imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan. Ayniqsa, musobaqalar jarayonida sportchi shaxsiga xos bo'lgan shaxs sifatlarining mezonlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: sportchi shaxsi, psixologik tayyorgarlik, irodaviy sifatlar, irodaviy o'zini o'zi boshqarish, moyillik, qobiliyat, o'ziga ishonch, o'zini o'zi boshqarish, emotsional barqarorlik, adekvat o'zini o'zi baholash.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ К СОРЕВНОВАНИЯМ

Расулов Эльшод Юнусович,

*независимого исследователя Университета Общественной Безопасности
Республики Узбекистан*

Аннотация. В статье изложены содержание, сущность и специфика психологической подготовки спортсменов к соревнованиям. Вместе с тем указывается на понятие психологической подготовленности личности спортсмена и возможности ее проявления в процессе соревнований. В частности, в процессе соревнований раскрываются критерии качеств личности, присущих личности спортсмена.

Ключевые слова: личность спортсмена, психологическая подготовка, волевые качества, волевой самоконтроль, склонности, способности, уверенность в себе, самоконтроль, эмоциональная устойчивость, адекватная самооценка.

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF ATHLETES FOR COMPETITION

Rasulov Elshod Yunusovich,

independent researcher of the Public Security University of the Republic of Uzbekistan

Annotation. The article shows the content, essence and specific aspects of the psychological preparation of athletes for the competition. At the same time, the concept of psychological training of an athletic personality and the possibilities of its manifestation in the process of competitions are indicated. Especially in the process of competitions, the criteria for the qualities of a person inherent in the personality of an athlete are revealed.

Keywords: athlete personality, psychological training, volitional qualities, volitional self-control, predisposition, ability, self-confidence, self-control, emotional stability, adequate self-assessment.

So'nggi paytlarda sportdagi yuqori kursatkichlar, barcha darajadagi musobaqalarda raqobatning kuchayishi tufayli ulkan yutuqlar sportdagi zo'riqlashlarni sezilarli darajada oshishiga olib keldi.

Ushbu musobaqalar sportchi uchun jozibadorligi omillari tufayli, ularning obro'si, mashhurliigi va ta'sirchan sovrinning tarkibiy qismi bilan bog'liq. Shuningdek, sport faoliyatida erta kasbiylashtirish, ilmiy adabiyotlarda yosh sportchilarni raqobatbardosh faoliyatning bunday omillariga psixologik tayyorlash mavzusi yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli, bunday sportchilarning aqliy faolligi keskinlashadi.

Sportchilarga nisbatan musobaqalarga psixologik tayyorgarlik muammosini hal qilish juda muhim. Haqiqatdan ham professional sport faoliyatida sportchilarning yoshining pasayishi, ularning muhim qismi uchun yetakchi bo'lgan bunday faoliyat ular shaxsining shakllanishini

belgilaydi. Aynan o'spirinlik davrida uning keyingi shakllanishini belgilaydigan faol rivojlanishi sodir bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Shuning bilan birga psixologik tayyorgarlikning o'spirin sportchi shaxsiga ta'sirini o'rganish uning psixologik sifatlarini rivojlantirish jarayonini tushinishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Sportchining psixologik tayyorgarligi-bu sportchining shaxsini shakllantirish, tanlangan sport turida maksimal sport natijalariga erishish uchun uning moyilligi va qobiliyatlarini amalga oshirishga qaratilgan turli xil usul, metodika, yondashuv va nazariyalarni o'z ichiga olgan faoliyat turi deb baholashdir.

Sportning o'ziga xos xususiyatlari raqobat va musobaqalarda g'alaba qozonish muhimligini anglatadi va sportchining jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligi bilan bir qatorda ushbu maqsadga erishish yo'lida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Sport musobaqalarida raqobatning kuchayishi sportchining aqliy zo'rqiqlishini kuchayishiga yordam beradi. Bu esa sportchining ruhiyatini musobaqaga tayyorlash zarurligini belgilab beradi.

Sport nazariyasidagi birinchi mutaxassislardan biri A.D.Butovskiy sportda raqobatning asosiy rolini quyidagicha ta'kidladi: "Raqobat sharoitida qo'yilgan har qanday ish hayot uchun juda qimmatli psixik fazilatlarni rivojlantiradi: qat'iyatlilik, maqsadga erishishda chidamlilik, jasorat, topqirlik, o'ziga bo'lgan ishonch, sport turlariga bo'lgan qobiliyatlar va undan foydalanish malakalari [3, 63-bet].

Psixologik sifatlar sportchining xulq-atvori yoki temperamentining xususiyatlariga qaraganda sportchi psixikasining ko'proq harakatchan elementlarini ifodalaydi [9].

Sportchi shaxsining psixologik sifatlariga hissiy, intellektual, irodaviy, shuningdek mnemonik va emotsional sifatlar kiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etish va psixologik tayyorgarlik holatiga samarali erishish uchun qanday psixologik sifatlar rivojlanishi kerakligi haqida savol tug'iladi.

Sport formasining holati sportchining murakkab ko'p darajali jismoniy, taktik va texnik tayyorgarligining natijasidir. Bundan tashqari, sportchining yuqori natijalarni namoyish etish kayfiyati, sport formasining psixologik tarkibiy qismi, ya'ni musobaqaga psixologik tayyorlik bilan bog'liq.

Ilmiy psixologik adabiyotlarda musobaqaga tayyorgarlik tushunchasiga turli xil yondashuvlar mavjud: A.S.Puni musobaqaga tayyorgarlik xususida fikr yuritisa, A. V.Alekseev sportchining qulay jangovar holati to'g'risidagi fikrlarni ilgari suradi [1].

Terminologik tafovutlarga qaramay, turli mualliflar musobaqalarga psixologik tayyorgarlik tushunchasining mazmuni to'g'risida o'xshash yoki bir xil fikrlarga ega ekanligi xususidagi fikrga kelishadi.

Ushbu holatning eng keng qamrovli ta'rifi Ye.P.Ilin tomonidan berilgan: »barqaror, bir necha kun davom etadigan holat, bu sportchining ongini yuqori natijaga erishishga yo'naltiradigan maqsadning paydo bo'lishini va yaqinlashib kelayotgan musobaqalarda har qanday qiyinchiliklarga qarshi kurashishga tayyorligini aks ettiradi" [6].

A.S.Puni tomonidan taklif qilingan ta'rifga ko'ra, psixologik tayyorlik-bu "o'ziga bo'lgan ishonch, oxirigacha kurashish va g'alaba qozonish istagi, sezilarli hissiy barqarorlik, o'z harakatlarini, kayfiyatlarini va his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati, maqsadga erishish uchun barcha kuchlarni safarbar qilish malakasi bilan ajralib turadigan sportchining ruhiy holati" [9, V. 28].

Ba'zi olimlar shaxsiy sifatning sub'ektiv psixologik xususiyatlari, maqsadlarini belgilash (bosqichma — bosqich va istiqbolli), o'zlarining muvaffaqiyatlariga bo'lgan ishonchi, ekstremal sport sharoitida ruhiy holatni mustaqil ravishda boshqarish qobiliyati, adekvat o'zini o'zi baholash [2], shuningdek, irodaviy sifatning mavjudligi-chidamlilik, maqsadga yo'nalganlik, qat'iyatlilik, o'zini tuta bilish, qaysarlik va sabr-toqat.

A.B.Ilinning tadqiqotiga ko'ra, raqobatbardosh faoliyatga tayyorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi: "hissiy barqarorlik, psixologik moslashuvchanlik, jasorat, xushmuomalalik, jamoatchilik, vijdon, hazil, namoyishkorlik, ustunlik, shahvoniylik, o'yin potentsiali tormozlanish va

raqobatga tayyorlikka salbiy ta'sir" nevroitiklik, keskinlik, depressiya, aybdorlik hissi va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, sportchining musobaqalarga psixologik tayyorgarligi holati uning musobaqa oldidan quyidagi sifatlarga ega bo'lishi bilan tavsiflanadi:

- o'ziga nisbatan ishonch;
- emotsional barqarorlik;
- adekvat o'zini o'zi baholash;
- inqiroz sharoitida o'z ruhiy holatini o'zini o'zi boshqarish qobiliyati;
- eng katta natijaga erishish uchun kuchlarni safarbar qilish va tanangizning zahira imkoniyatlarini amalga oshirish qobiliyati;
- diqqatning konsentratsiya;
- shaxsning irodaviy sifatlari.

Korreksiya, shaxsning ushbu sifatlarini rivojlantirish raqobatbardosh faoliyatga psixologik tayyorgarlikni oshirishga imkon beradi. Sportchini musobaqaning og'ir sharoitlariga tayyorlash uchun turli xil psixologik ta'sirlar tizimidan foydalanish talab etiladi. Ular uchun barcha turdagi mashg'ulotlarga hamroh bo'lishi kerak: jismoniy, texnik, taktik va nazariy. Mashg'ulot jarayonida barcha turdagi mashg'ulotlarga (jismoniy, taktik, psixologik va boshqalar) taalluqli psixologik ta'sirlar tizimini keng ma'noda sportchining psixologik tayyorgarligi deb atash mumkin.

A.L.Popovning ta'rifiga ko'ra, psixologik tayyorgarlik murabbiylar va sportchilarning muvaffaqiyatli mashg'ulotlar va musobaqalarda qatnashish uchun zarur bo'lgan ular shaxsining aqliy xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli harakatlarini anglatadi [8].

Sportchilarning musobaqalarga psixologik tayyorgarligi an'anaviy ravishda umumiy va maxsus tayyorgarlikka bo'linadi.

Raqobat faoliyatiga umumiy psixologik tayyorgarlik butun o'quv yili davomida amalga oshiriladi. Yuqoridagi tayyorgarlik jarayonida raqobatbardosh va musobaqadan oldingi hissiy barqarorlik, yuqori motivatsiya darajasi, shuningdek o'zini o'zi boshqarish, yuqori raqobat sharoitida o'zini o'zi boshqarish rivojlanadi.

Maxsus psixologik tayyorgarlik sport faoliyatining oldindan belgilangan sharoitida natijaga erishishga hissa qo'shadigan va ma'lum bir musobaqada, raqibga, vaziyatga, holatga tayyorgarlikni o'z ichiga olgan sportchilarning bunday psixik sifatlari va xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O'ziga bo'lgan ishonch, muvaffaqiyatga e'tibor, hissiy qo'zg'alishning maqbul darajasi, o'z harakatlarini, his-tuyg'ularini va xulq-atvorlarini boshqarish qobiliyati va ijro paytida g'alaba qozonish uchun zarur bo'lgan harakatlarni mohirona bajarish malakasi bilan ajralib turadigan spektaklga maxsus psixik jangovar tayyorgarlik faqat ma'lum turnirlar, raqiblar, vaziyatlar va holatlarga psixologik tayyorgarlik doirasida shakllanadi.

Sportchining musobaqaga maxsus psixologik tayyorgarligida psixologik razvedka deb ataladigan jihat muhim rol o'ynaydi. Bu yaqinlashib kelayotgan musobaqa, raqiblar, ularning tayyorgarligi, zaif va kuchli tomonlari to'g'risida yetarli va ishonchli ma'lumotlarni to'plashga qaratilgan. Bundan tashqari, raqobatga tayyorgarlik ko'rishda psixologik razvedka potensial mumkin bo'lgan noqulay ichki sharoitlarda o'zini o'zi boshqarish usullarini nazarda tutadi [10].

Kelajakdagi musobaqaning shartlari to'g'risida kerakli ma'lumotlarni to'plash psixologik tayyorgarlikning dastlabki bosqichidir. Bu sizga umuman mashg'ulot darajasini va xususan, sportchi musobaqaning boshida erishishi kerak bo'lgan psixologik tayyorgarlikni modellashtirishga imkon beradi. Kerakli ma'lumotlarning yetishmasligi raqobatga psixik tayyorgarlik holatiga erishishga salbiy ta'sir qiladi.

Shuningdek, diagnostika usullarining xilma-xilligini, shu jumladan kuzatuvlar, suhbatlar, anketalar, murakkab shaxsiy so'rovnomalarni qo'llash orqali treningni o'zi, shu jumladan uning psixologik sifatlari to'g'risida ma'lumot to'plash va keyinchalik aniqlashtirish va to'ldirish kerak.

Sportchi shaxsini muntazam ravishda psixodiagnostika qilish uning psixologik sifatlari haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishga imkon beradi hamda ekstremal raqobat sharoitida uning

xulq-atvorlarini bashorat qilishga yordam beradi.

Sportchining musobaqaga psixologik tayyorgarligi ushbu sportchi uchun zarur sifatlarni rivojlantirish ehtiyojlariga javob berishi, shuningdek, inson rivojlanishining yosh davriga xos xususiyatlarni hisobga olishi va sodir bo'layotgan o'zgarishlarga qarab mos ravishda to'g'irlanishi kerak.

Ma'lumki, shaxs kamolotining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'spirin sportchini musobaqalarga psixologik tayyorlashda quyidagi vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- o'z qobiliyatiga ishonch hosil qilish va o'z qadr-qimminatingizni oshirish;
- his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyatini o'zlashtirish;
- raqobat paytida psixik holatni boshqarish qobiliyatini o'zlashtirish;
- diqqat xususiyatlarini takomillashtirish;
- axloqiy - irodaviy sifatlarini rivojlantirish;
- inqirozli vaziyatlarda muammolarni hal qilish uchun kuchlarni safarbar qilish qobiliyatini o'zlashtirish;
- musobaqa oldidan va chiqish paytida ortiqcha psixik stressni bartaraf etish;
- charchoq psixogigienasi.

Musobaqalarga psixologik tayyorgarlikning holati sportchining musobaqa oldidan ma'lum psixologik sifatlarga ega bo'lishi bilan tavsiflanadi. Mazkur sifatlarni korreksiya qilish raqobatbardosh faoliyatga psixologik tayyorgarlikni oshirishga imkon beradi. Shu bois, o'smir sportchilarni musobaqalarga tayyorlashda o'spirin sportchilariga xos bo'lgan ehtiyoj va xususiyatlarni hisobga olgan holda psixologik tayyorgarlik usullari va vositalaridan foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Алексеев А. В. Преодолей себя! Психическая подготовка в спорте. Ростов н/Д: Феникс, 2006. 352 с.
- 2.Бабаян А.А. Личностные факторы психической готовности спортсмена к достижению высокого соревновательного результата (На примере тяжелой атлетики). Дис. канд. психол. наук. Москва. РГБ, 2002. 187 с.
- 3.Бутовский А. Д. Воспитание и телесные упражнения в английских школах, Собр. соч.: в 4 т. — К.: Олимп. лит., 2009. — Т. 1. 277—334 с.
- 4.Гордон С.М., Ильин А.Б. Оценка личности спортсменов разных специализаций и квалификаций (на примере циклических, игровых видов и спортивных единоборств// Теория и практика физической культуры. 2003. №2. — 24-26
- 5.Ильин Е.П. Психология спорта. — СПб.: Питер, 2008. — 352 с.
- 6.Ильин Е.П. Состояние наивысшей готовности и работоспособности спортсмена// Спортивная психология в трудах отечественных специалистов под ред. И. П. Волкова. СПб.:Питер, 2002. 253-260 с.
- 7.Курашвили В.А. Психологическая подготовка спортсменов инновационные технологии. Издательство:Центринновационных спортивных технологий Москомспорта, 2008. 114 с.
- 8.Попов А.Л. Спортивная психология. Учебное пособие для спортивных вузов. — М.: Московский психолого-социальный институт. Флинта, 2013. 219 с.
- 9.Практикум по спортивной психологии под ред. И. П. Волкова. СПб.: Питер, 2002. 288 с.
- 10.Пуни А.Ц. О психологической разведке в подготовке к соревнованию, Спортивная психология в трудах отечественных специалистов под ред. И. П. Волкова. СПб.:Питер, 2002. 246-250

O'SMIRDA SUITSIDAL XULQNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Rasulova Feruza Fayzullayevna
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
"Din psixologiyasi va pedagogika" kafedrası
dotsenti (PhD)

Rasulova Feruza Fayzullaevna
Doctor of Philosophy in Psychological Science (PhD)
and about Associate Professor of the Department of Psychology, Religion and Pedagogy
International Islamic Academy of Uzbekistan

Расулова Феруза Файзуллаевна
доцент кафедры «Психология религии и педагогики»
Международная исламская академия Узбекистана

Annotatsiya. Ma'lumki, shaxsning shakllanishi dinamik xususiyatga ega. Shuning uchun uning rivojlanishida goho ilgarilab ketish, goho taraqqiyotdan orqada qolib ketish holatlari kuzatiladi. Oqibatda, ba'zan o'smirlarning hatti-harakatlarida o'zini o'zi mahkum qiluvchanlik belgilari namoyon bo'lishi kuzatiladi. Ushbu maqolada uning vujudga kelish sabablari, oqibatlari va oldini olish choralari yoritiladi.

Kalit so'zlar. Suitsidal holat, disfunktsiya, patologik va nopatologik holat, adaptatsiya, dissotsial, psixokorreksion, genezis, affektiv reaksiya, deformatsiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЫЗЫВАЮЩИЕ СУИЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация. Известно, что формирование личности обладает свойством к динамичному росту. Поэтому в развитии личности бывают случаи прогресса, иногда отставания. В результате иногда наблюдается, что подростки проявляют признаки самоосуждения в своем поведении. В данной статье описаны причины, последствия и меры профилактики возникновения таких признаков.

Ключевые слова. Суицидное состояние, дисфункция, патологическое и непатологическое состояние, адаптация, диссоциация, психокоррекция, генезис, аффективная реакция, деформация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS CAUSING SUICIDAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Absract. It is known that the formation of personality is dynamic. This is why in the development of personality both progressing and lagging behind cases happen. As a result, it is observed that sometimes teenagers demonstrate signs of self-condemnation in their behaviour. This article describes reasons, consequences and prevention measures for the emergence of such signs.

Key words. Suicidal state, dysfunction, pathological and non-pathological condition, adaptation, dissociation, psychocorrection, genesis, affective reaction, deformity.

Mavzuni dolzarbligi. XXI asr shaxs va jamiyat, shaxslararo munosabatlar o'rta sidagi o'zaro ta'sirlar muammosini keskinlashganini ko'r satdi. O'z navbatida, mazkur muammo inson va jamiyat rivojida destruktiv tendentsiyalar kuchayishi va yig'ilishiga turtki bo'ldi. Ushbu destruktiviyalarga javob tariqasida salbiy tusdagi deviatziyalarning turli shakllari vujudga keldi. Xavfli tomoni shundaki, rivojlangan mamlakatlarda o'zini o'zi vayron qilishning eng dahshatli shakli bo'lgan suitsidlar to'liqining kuchayishidadir. Eng murakkab

ijtimoiy hodisa va deviant xulqning asosiy ko'rinishlaridan bo'lgan suitsidal xulq avvalo, sotsiolog va psixologlar, shuningdek, tarixchilar, madaniyatshunoslar, faylasuflar tomonidan jiddiy o'rganilishni taqozo etadi. Har yili o'z xohishiga ko'ra minglab odamlar hayotdan ko'z yummoqda. O'z joniga qasd qilish darajasi va miqdori (aholining har 100 mingi hisobidan) jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va axloqiy holatining indikatori bo'lib xizmat qiladi. Demakki, suitsidal xulq xavfini tadqiq etish zaruriyati, birinchidan, zamonaviy jamiyatning turli sohalarida tutgan o'rni va hissasini ortishi bilan; ikkinchidan, jamiyat o'zgaruvi shart-sharoitlarida mazkur muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan; uchinchidan, insonning ham jismoniy, ham ijtimoiy salomatligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga doir jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadi.

O'smirlarning jismoniy va ruhiy salomatliklari bilan bog'lik muammolar ularning jismoniy shikastlanishlar va ruhiy tushkunliklar natijasida kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning shaxslararo munosabatlariga salbiy ta'sir etadi. Xulq-atvordagi og'ishlarning ham ma'nan, ham jismonan tanazzuli ular turmush tarzining nosog'lom kechishiga, ularni turli zararli illatlar sari yetaklaydi. Biz o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvor deganda, nafaqat organizmning jismonan nosog'lomligi, balki o'smir shaxsi rivojida axloqsizlik, ma'naviy qashshoqlik, turli darajadagi dezadaptatsiyaga olib keluvchi shaxs disfunktsiyalarini tushunamiz. O'smir shaxsida disfunktsiyalar kechishi patologik va nopatologik ko'rinishga ega.

Muammoning tahlili. O'smirlarda o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvor va uning tasniflari quyidagicha ifodalanishi mumkin.

I. O'smir shaxsi buzilish darajasi: a) old patologik; b) nopsixotik; v) psixotik.

II. Mahkum qiluvchi xulq-atvor tiplari: a) hayotiy talofat; b) jismoniy ziyon; v) ma'naviy-axloqiy kamolotga ziyon; g) ijtimoiy mavqega ziyon.

III. Ijtimoiylashuv adaptatsiya bosqichlari:

a) barqaror adaptatsiya;

b) parial adaptatsiya;

v) beqaror adaptatsiya;

g) dezadaptatsiya. [9; 26]

O'smir shaxsidagi buzilish darajalarini quyidagi misol orqali yaqqol ifodalash mumkin. Masalan, alkogolga nisbatan moyillikni olaylik. Har zamonda ichib turish, ya'ni alkogolga epizodik xususiyatli moyillik, bayramlarda, do'stlar davrasida, vaqtni qiziqarli, maroqli o'tkazish bilan bog'liq holatlar garchi ushbu holat ham o'smir shaxsi shakllanishiga ma'lum darajada ta'sir qilsada, albatta patologiya emas. Alkogolni tez-tez qabul qilish oqibatida unga bog'lanib qolish esa patologiya, lekin psixotik daraja emas.

Agar alkogolga yoki narkotik moddalarga ruju qo'yish xaqiqiy kasallik simptomi darajasiga yetganda, ular bilan bog'liq chuqur o'zgarishlar («lomka») ro'y bersa, bu psixotik daraja xisoblanadi.

Mahkum qiluvchi xulq-atvor tiplari psixologiyada quyidagilarga ajratiladi: a) shunday hatti-harakat va xulq-atvor mavjudki, bu individ uchun zararli hisoblanib, u o'zini o'zi o'ldirish (suitsidal holat) bilan tugashi mumkin. Lekin tavakkalchilik bilan bog'liq sport turlari, jumladan, avto va moto poygalar, alpinizm, boks yoinki, xayot uchun xavfli kasbkor; o't o'chiruvchi, kaskadior, jamoat tartibi va milliy xavfsizlikni saqlash bo'linmalari ba'zi vakillarining faoliyati (garchi ular nimaga ketayotganlarini chuqur anglagan taqdirda ham, ba'zan o'z hatti-harakatlarining oxiri o'lim bilan tugasada), albatta bundan mustasno. Chunki bunday mas'uliyatli kasb egalarida o'ziga ishonch, har qanday vaziyatda o'zini sinab ko'rash va g'alaba nashidasi ustivorlik qiladi; b) o'z organizmiga jismonan zarar yetkazish bilan bog'liq bo'lgan, depressiv holat (ruxiy azoblanish) natijasida o'ziga o'zi tajovuz qilishi bilan kechadi; v) mahkum qiluvchi xulq-atvorning tipi jamiyat tomonidan qabul qilingan umuminsoniy me'yorlarga zid bo'lgan delikvent xulq-atvor xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Bunda nafaqat umumbashariy me'yorlar, balki umuminsoniy qadriyatlar, diniy me'yorlarni saqlash nazarda tutiladi. Aks holda insoniyat o'zining ibtidoiy ajdodlaridan farq qilmay qolar edi. Garchi inson davr o'tishi bilan biologik tuzilishi nuqtayi nazaridan chuqur o'zgarishlarga uchramagan bo'lsada, lekin o'zining milliy an'analariga, milliy madaniyatiga, milliy ahloq me'yorlariga

qarshi tutar ekan, u ma'naviy qashshoqdir. Zero, to'rt muchchasi sog'lom o'smirning assotsial (aksilijtimoiy) guruxlardagi ishtirokini, axloq tuzatish muassasalariga tushib qolishini, turli ekstremistik guruxlardagi faoliyatini, o'zining hayotini barbod qilishini faqat uning o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvoridagina izlash mumkin; g) mahkum qiluvchi xulq-atvorning keyingi tipini ijtimoiy mavqega ziyon-zahmat yetkazish, deb atash mumkin. Oddiy bir misol, o'smir o'z ota-onasiga ko'ngilsiz tashvish keltirish maqsadida o'qishni tashlaydi. Bu bilan u o'zini o'zi tasdiqlashga urinida va hokazo. Qayd etilgan holatlarning barchasida ijtimoiy dezadaptatsiyaning u yoki bu darajalari izohlanadi.[7; 55]

Shunday qilib, o'smir hayotining kechishida ba'zan «ko'z ilg'amas o'zgarishlar», ba'zan esa favquloddagi «yangiliklar», «yorqinliklar» umumiy ta'sirida uning taqdirini o'zgartiruvchi ma'naviy tushkunliklar ham ro'y beradi. Shulardan biri — o'smirning o'z joniga qasd qilishi bilan bog'liq hatti-harakatidir.

Sir emaski, o'z joniga suiqasd qilish jamiyatga hamda oilaga ma'naviy va moddiy jixatdan juda katta zarar keltiradi. Chunki o'z joniga qasd qilgan o'smir: a) ma'lum muddat o'qishga (ishga) yaroqsiz bo'lib qolishlari; b) surunkali davom etuvchi og'riqdar sabab turli asabiy zo'riqlashlarning ortishi; v) ham jismoniy, ham ruhiy majruhlik, nogironlik; g) o'z joniga qasd qilishga urinishning yanada kuchayishi holatlarini boshidan kechiradilar.

O'z joniga qasd qilish genezisida oilaning, oila a'zolari, ular orasidagi shaxslararo munosabatning o'rni beqiyos. Oiladagi nosog'lom psixologik muhit shaxs rivojlanishida ijtimoiy-psixologik deformatsiya omili sifatida yuzaga chiqadi va uni o'z joniga qasd qilishga undaydi.

O'z joniga qasd qilish va o'z joniga qasd qilishga urinish muammolari bilan shug'ullangan bir qator olimlar M.G. Davletshin, R.B. Shoumarov, S.A. Oxunjonova, A.G. Ambrumova, L.I. Pustavalovalarning fikricha, ushbu holat sodir etilishidagi oilaviy omillar o'rini quyidagilar bilan izohlash mumkin: [5; 173]

- ilk bolalik davrida oilada otaning yoqligi;
- oilada farzandga ona mexrining yetishmasligi;
- oilada ota-onalik nufuzining yetarli darajada emasligi;
- oilada matriarxal uslub munosabatlarning yetakchiligi;
- oilaviy munosabatlarda o'z o'rnini topa bilmagan katta yoshli oila a'zolarining «o'zligini» tasdiqlash maqsadidagi turli xil urinishlari: a) emotsional «portlash», b) bolaga jazo usullarini qo'llash, v) bolaga tan jarohat yetkazish;
- ajrashgan oilalar;
- oilada yoki oila shajarasida o'z joniga qasd qilgan va qasd qilishga uringan kimsaning mavjudligi va xokazolar.

Xulosa. Demakki, suitsidal xulq xavfini tadqiq etish zaruriyati, birinchidan, zamonaviy jamiyatning turli sohalarida tutgan o'rni va hissasini ortishi bilan; ikkinchidan, jamiyat o'zgaruvi shart-sharoitlarida mazkur muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan; uchinchidan, insonning ham jismoniy, ham ijtimoiy salomatligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga doir jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadi. O'smir shaxsini o'rganishga qaratilgan barcha yondashuvlarga, tamoyillarga zamon ruhi orqali nazar tashlash talab etiladi. Bizni qiziqtirayotgan psixik buzilishning paydo bo'lishi va namoyon bo'lish jarayoni, uni tashkil qiluvchi xususiyatlari hamda kechishini chuqur tahlil qilish mahkum qiluvchi xulq-atvor rivojlanishining nazariy jihatlarini tahlil qilish, so'ngra shakllantiruvchi tajriba majmuasini yaratish orqali psixokorreksion tuzatish va tarbiyaviy ta'sirlar tizimining asosi bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

Бандура А, Уолтерс Р. (2000). Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Эксмопресс. 2000. -15 с.

Michael P. Nichols, PH.D. Richard C Schwartz, PH.D. (2001) Family therapy. Concepts and methods. Fifth Edition. Allyn & Bacon Pearson Education, Inc.

Семенюк Л.М. (1996). Психологические особенности агрессивного поведения

подростков и условия эго коррекции. Москва.: – Воронеж, 1996. – 49 с.

Смирнова Т. П. (2004). Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «психологический практикум». — Ростов н/д: «Феникс», 2004. – 55-56 с.

Черников А. (2001) Системная семейная терапия (Интегративная модель диагностики) Москва. Независимая фирма “Класс”. - 66 с.

Rasulova, F. F. (2016). Characteristics of principal ways and methods of correction of aggressive behavior among teenagers. Theoretical & Applied Science, (9), 173-176.

Расулова Ф. Ф. Агрессивное поведение и агрессивность личности //Путь науки. – 2016. – №. 7. – С. 29.

Расулова Ф. Ф. Психологическая помощь практического психолога в работе с агрессивным ребенком //Молодой ученый. – 2020. – №. 16. – С. 43-45.

Расулова Ф. Ф. ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ 6-7 ЛЕТ //Science Time. – 2021. – №. 11 (95). – С. 19-22.

Расулова, Ф. Ф. (2020). Дифференциально-психологические особенности агрессивности у подростков. Наука и мир, 2(4), 87.

ADDIKTIV XULQ-ATVORNI SHAKLLANTIRISH VA UNING OLDINI OLISHNING TARBIYAVIY MODEL

*Турсунова Севара Абдалимовна,
Ўзбекистон Республикаси стратегик таҳлил ва истиқболни белгилаш Олий
мактаби мустақил изланувчиси*

Annotatsiya. Shaxsda addiktiv xulq-atvorni shakllanishi bilan bog'liq masalalar tadqiq etilgan. Shuningdek, addiktiv xulq-atvorni shaxsda shakllanishiga doir psixologik maktablar va nazariyalar tomonidan ilgari surilgan g'oyalarning mazmunlari keltirilgan. Ayniqsa, addiktiv xulq-atvorni bartaraf etishga qaratilgan tarbiyaviy modelning mazmuni keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: addiksiya, xulq-atvor, addiktiv xulq-atvor, profilaktika, "Men"-siymosi, kognitiv, emotsional buzilishlar, e'tiqod, o'quv modeli, ijtimoiylashuv, salomatlik, psixoemotsional buzilishlar, hissiy kayfiyat.

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И ЕГО ПРОФИЛАКТИКИ

*Турсуновой Севара Абдалимовна,
независимого исследователя Высшей школы стратегического анализа и
прогнозирования Республики Узбекистан*

Аннотация. Исследованы вопросы, связанные с формированием аддиктивного поведения у личности. Также приводится содержание идей, выдвинутых психологическими школами и теориями о формировании аддиктивного поведения у личности. В частности, приводится содержание образовательной модели, направленной на преодоление аддиктивного поведения.

Ключевые слова: аддикция, поведение, аддиктивное поведение, профилактика, "Я"-фигура, когнитивные, эмоциональные расстройства, убеждения, модель обучения, социализация, здоровье, психоэмоциональные расстройства, эмоциональное настроение.

EDUCATIONAL MODEL OF THE FORMATION OF ADDICTIVE BEHAVIOR AND ITS PREVENTION

*Tursunova Sevara Abdalimovna,
independent researcher of the Higher School of strategic analysis and perspective
determination of the Republic of Uzbekistan*

Annotation. Issues related to the formation of addictive behavior in an individual have been researched. The content of the ideas put forward by psychological schools and theories on the formation of addictive behavior in an individual is also presented. In particular, the content of the educational model aimed at eliminating addictive behavior has been cited.

Keywords: addiction, behavior, addictive behavior, Prevention, "I"-urine, cognitive, emotional disorders, beliefs, educational model, socialization, health, psychoemotional disorders, emotional mood.

Kirish. So'nggi yillarda addiksiya tushunchasi o'z ma'nosini o'zgartirdi. Dastlab, u faqat kofein, nikotin, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalar kabi kimyoviy moddalarga tobe bo'lgan insonlarning xulq-atvorlarini namoyish qilish maqsadida qo'llanilgan. Keyingi tadqiqotlarda addiktivlik xulq-atvorning o'ziga xos ko'rinishi sifatida kengroq ko'rinishini aniqladi. Uning shakllanishi ham ijtimoiy sharoitlarni, ham insonning psixologik va fiziologik xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, "addiksiya" atamasi bilan bir qatorda "addiktiv xulq-atvor", "addiktiv holat", "tobelik" birikmalari qo'llaniladi.

Tadqiqotning metodologiyasi. Xorijiy adabiyotlarning tahliliga ko'ra, addiktiv xulq-atvor ko'pincha kasallik hali shakllanmagan, ammo jismoniy va individual psixologik tobelik bo'lmaganda xulq-atvorning buzilishi mavjud bo'lgan vaziyatni anglatadi. Umumiy falsafiy

tushuncha sifatida profilaktika (yunoncha “prophylaktikos” - himoya qiluvchi) har qanday jarayon, hodisa yoki harakatning paydo bo‘lishini oldini olishdir. Umuman olganda, uning ilmiy talqinda, professor L.G.Buinov “profilaktika - bu sog‘liqni saqlash, inson kasalliklarining paydo bo‘lishi va tarqalishining oldini olish, aholining jismoniy rivojlanishini yaxshilash, mehnat qobiliyatini saqlash va uzoq umr ko‘rishni ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui” sifatida ko‘rsatib o‘tadi [1; 3]. Addiktivlikni shakllanish jarayoniga nisbatan, M.S.Matusevich ta‘kidlaganidek, “profilaktika - bu addiktivlikning paydo bo‘lishiga yordam beradigan sabablar va shartlarni aniqlashga, uning salbiy shaxsiy, ijtimoiy va tibbiy oqibatlarini oldini olishga hamda bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy, tibbiy-biologik va tarbiyaviy chora-tadbirlar majmuidir” [4].

Tahlil va natijalari. Mazkur hodisa borasida xorijiy tadqiqotlarni umumlashtirib, biz ilmiy tadqiqotning ikkita asosiy yo‘nalishini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Ular addiktiv xulq-atvorlarning shakllanishi sabablari to‘g‘risidagi qarashlarida farqli jihatlar ko‘rsatib o‘tiladi. Birinchi yo‘nalishni shartli ravishda psixobiologik deb atash mumkin. Uning vakillari addiktiv xulq-atvorni shakllantirishda asosiy rolni irsiy va psixik omillarga bog‘laydilar va o‘z kuchlarini tibbiy-psixologik profilaktika usullarini amalga oshirishga qaratadilar hamda asosan tuzatish ishlariga e‘tibor berishadi.

Shu nuqtai nazardan ushbu yo‘nalish doirasida bir qator nazariyalarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Shunday qilib, psixoanaliz (Z. Freyd) pozitsiyasidan addiktiv xulq-atvori zaif “Ego” va “Super-ego” qarshi tura olmaydigan rohatlanish tamoyiliga bo‘ysunishdir. Super-ego - bu insonning o‘zi ichidagi qo‘shimcha nazorat tizimi bo‘lib, uning oqilona rivojlanishida Z. Freyd shaxsning xulq-atvorlaridagi og‘ishlarning oldini olish yo‘lini aniqlashga harakat qilgan. U identifikatsiya mexanizmi asosida shakllanadi - bolalar o‘zlarining jinslariga va ular uchun ahamiyatli insonlar tomonidan ko‘rsatilgan me‘yorlarga muvofiq xulq-atvorni o‘rganadilar. Xulq-atvor ustidan nazorat yo‘qolganda, u orttirilgan tushuncha, muammoni hal qilish yo‘llarini tanlash va ularni amalga oshirish asosida tiklanadi. Shuning bilan birga bu addiktiv xulq-atvorni muqobil tanlov bilan almashtirishga olib keladi. Shunga asoslanib, addiktiv xulq-atvorni oldini olishning asosi ongsizlikni onga aylantirish, ya‘ni Egoni kuchaytirishdir. Bunda inson xulq-atvori instinktlar talablariga emas, balki voqelik talablariga asoslanadi. Psixoijtimoiy nazariya (E. Erikson, B. Nyuman) addiktiv xulq-atvorining paydo bo‘lishini bola birinchi marta erta bolalik davrida duch keladigan avtonomiyaga tobeklikning hal qilinmagan to‘qnashuvi natijasi sifatida ko‘radi. A. Adler maktabining pozitsiyalariga ko‘ra, addiktiv xulq-atvor insonning “hayotdan qochish” istagini keltirib chiqaradigan noto‘liqlik majmuasini yengish istagi bilan izohlanishi mumkin. A. Adler birinchi bo‘lib o‘zini o‘zi takomillashtirish manbai sifatida noto‘liqlik fenomeniga e‘tibor qaratdi. Uni yengishda inson hayoti davomida o‘ziga xos individual xulq-atvor uslubini shakllantiradi. Shu munosabat bilan tobeklik ijtimoiy me‘yorlarga mos kelmaydigan turmush tarzi bilan namoyon bo‘ladi.

A. Adler barcha hayotiy muammolar ijtimoiy xususiyatga ega, deb hisoblab, inson qobiliyatlarini ijtimoiy jihatdan shartlangan vajamiyathayotida foydalanish uchun mo‘ljallangan deb hisobladi. U istalmagan turmush tarzining rivojlanishini oldini olishda ota-onalar va o‘qituvchilar bilan psixologik-ma‘rifiy ishlarda, prototipdagi kichik xatolarning namoyon bo‘lishiga tashxis qo‘yish va ularni tuzatishga o‘rgatishda ko‘rinadi. Murakkab holatlarni tuzatish ta‘lim tizimida faoliyat olib boradigan amaliyotchi psixologning kompetentligiga kiradi. Shunga o‘xshash nazariya E. Bern tomonidan ilgari surilib, addiksiyani tranzaksion tahlil nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi va addiktiv xulq-atvorlarining sababi sifatida javobgarlikdan qochish bilan birga “Men xohlayman” tamoyilining rivojlanishi natijasini ta‘kidlaydi. O‘z hayotining samarasiz ssenariysidan xabardor bo‘lish, samaradorlik va muvaffaqiyatga olib keladigan yangi ssenariyni ishlab chiqish tranzaksiya tahliliga asoslangan o‘smirlar uchun psixologik maslahat usullari bo‘lishi mumkin.

O‘smirlarning insonlar va umuman jamiyat ijtimoiy guruhga qo‘shilishi nafaqat o‘z manfaatlarini, balki boshqalarning manfaatlarini ham hisobga olgan holda hayotiy muammolarni hal qilishga imkon beradigan samarali bitimlar guruhiga assimilyatsiya qilish asosida istalmagan ssenariy rivojlanishining oldini olish vositasidir.

Kognitiv xulq-atvor psixologik konsepsiyasi tarafdori Albert Ellis, addiktiv xulq-atvorining

irratsional e'tiqodlarining natijasidir, deb hisoblaydi. Ko'pincha, insonlar o'z fikrlari, e'tiqodlari va his-tuyg'ularini namoyon etishda qat'iyatlik ko'rsatmaydi. Chunonchi, chunki ular bunday huquq va qadr-qimmatni ko'rsatish huquqiga ega emasligiga ishonishadi. Bu hissiy buzilishlarga olib keladigan irratsional asosiy e'tiqoddur. Bunday fikrlash tarzi passiv, taqlid qiluvchi xulq-atvorlarga olib keladi. Shu o'rinda o'z-o'zidan jamiyat tomonidan salbiy ta'sir ko'rsatadigan vaziyatlarda bolalar va o'smirlar uchun xavf tug'dirishi mumkin.

Ellisning fikrlariga ko'ra, profilaktika jarayoni quyidagi vazifalarni hal qilishni o'z ichiga oladi:

-o'z fikr va his-tuyg'ularini ifoda etishda qat'iyatsizlikka olib keladigan e'tiqodlarni aniqlash;

-mantiqsiz e'tiqodlarga "hujum";

-konstruktiv pozitsiya va oqilona e'tiqodlarni shakllantirish;

-yangi e'tiqodlar to'plamini shakllantirish, faol xulq-atvorlarga olib keladi;

-yangi xulq-atvorni o'rgatish;

-tashvishga soladigan vaziyatlarda foydalanish.

Ikkinchi yo'nalishni ijtimoiy-ekologik deb nomlash mumkin. Bu addiktiv xulq-atvorlarning ijtimoiy sabablarini ko'rib chiqish bilan bog'liq. Uning asosida profilaktika faoliyatining asosiy usullari sub'ektning hayot sohasini o'zgartirish usullari hisoblanadi. A.D. Sameroff tomonidan profilaktikaning tranzaksion modeli asosida qurilgan ijtimoiy-ekologik nazariyasi ishlab chiqildi. Unga ko'ra, inson xulq-atvorini uning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati natijasi deb hisoblaydi. Olim addiksiya buzilishi xavfi nafaqat bunday kasalliklar uchun ma'lum shartlarga ega bo'lgan shaxsning sifatleri va unga ta'sir etuvchi muhit, balki individual hamda atrof-muhit xususiyatlarining o'ziga xos kombinatsiyasi bilan ham yuzaga kelishi mumkin degan taxminga asoslanadi. Bunday holda, shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarida namoyon bo'ladigan beqarorligi psixosotsial kasalliklarga olib keladi hamda o'ziga nisbatan addiktiv xulq-atvorlari shaklida namoyon qilishi mumkin. Bu nazariyaga asoslanib, G.Patterson o'smirlik davrida shaxs va jamiyat o'rtasidagi nomuvofiqlikning kuchayishi, bu esa atrof-muhit bilan o'zaro munosabatning asosiy usuli sifatida norozilik xulq-atvori orqali amalga oshirishini qayd etib, g'ayriijtimoiy xulq-atvor modelini quradi. Ushbu g'ayrioddiy xulq-atvorni bartaraf etishning asosiy usuli stressga sezgirlikni kamaytirishga va addiktiv xulq-atvorlarning rivojlanishiga yordam beradigan atrof-muhitga ta'sir ko'rsatadigan ijobiy omillarni aniqlash va kiritish asosida profilaktik buferlar nazariyasi bilan belgilanadigan moslashuvchan kurashish strategiyalarini shakllantirishdir. Addiktivlikning ijtimoiy shartlanishi g'oyasiga asoslanib, A.Bandura ijtimoiy ta'lim nazariyasini ishlab chiqadi. Unga ko'ra, ijtimoiy muhit talablari ta'sirida inson shaxsi o'zgaradi. Buning natijasida inson xulq-atvor shakllariga taalluqli ma'lum narsalarni o'rganadi.

Mazkur nazariya kontekstida profilaktika salbiy ijtimoiy bosimning muhim omillar ta'sirini oldini olishga qaratilgan ijtimoiy yo'naltirilgan ta'sirlar orqali amalga oshiriladi. Bunday holda, addiktivlikning oldini olish quyidagi usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi:

-ijtimoiy bosimga qarshilikni rivojlantirish;

-salbiy axborot ta'siriga qarshi psixologik "emlashlar";

-ota-onalar va boshqa kattalar ta'siridan xabardorlik.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlik davrida addiktivlikning oldini olish alohida ahamiyatga ega.

Birinchidan, bu nafaqat shakllanish jarayonining sub'ektiv hodisalarini, balki jamiyatning inqirozli hodisalarini ham aks ettiruvchi rivojlanishining murakkab inqiroz davri.

Ikkinchidan, o'smirlik davrida shaxsning juda muhim sifatleri shakllana boshlaydi. Ular addiktivlikni oldini olishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylanishi mumkin. Shuningdek, ularning rivojlanish va o'z-o'zini bilishga intilishi, o'z shaxsiga va uning salohiyatiga qiziqish, introspeksiya qobiliyati kabi sifatlar bilan belgilanadi. Bu davrining muhim xususiyatlari – refleksiyaning paydo bo'lishi va axloqiy e'tiqodlarining shakllanishi hisoblanadi.

O'smirlar o'zlarini jamiyatning bir qismi sifatida taniy boshlaydilar va yangi ijtimoiy

ahamiyatga ega pozitsiyalarni egallaydilar. Ular o'z taqdirini o'zi belgilashga urinishadi. Shuning uchun ham o'sib kelayotgan avlodni ijtimoiylashtirishning asosiy instituti bo'lgan maktabning o'ziga addiktiv xulq-atvorning turli shakllarini oldini olishda o'rni katta hisoblanadi. Addiktiv xulq-atvorlarining oldini olishning eng samarali usullaridan biri bu sog'liqni saqlashni tejaydigan texnologiyalardan foydalanishdir. L.I. Siromyatnikovaning fikriga ko'ra, "o'quvchilarda salomatlik madaniyatini, salomatlikni saqlash va mustahkamlashga hissa qo'shadigan shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga, salomatlik g'oyasini qadriyat sifatida shakllantirishga, sog'lom turmush tarzini olib borishga motivatsiya va dunyoga muhabbatni rivojlantirishga qaratilgan" [13]. Shu nuqtai nazardan, professor L.G. Buinov quyidagilarni ta'kidlaydi: "Sog'liqni saqlash maktab ta'lim amaliyotining ajralmas qismidir, shuning uchun u individual salomatlikning u yoki bu tarkibiy qismlarini tuzatishga qaratilgan usullar va texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak" [2].

Profilaktikaning ta'lim modeli bolalar va yoshlarda addiktivlikning ijtimoiy va psixologik oqibatlarini to'g'risida bilimlarni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim muassasalari mutaxassislarini faoliyatining ta'lim usullariga asoslanishi kerak. Shu bilan birga, addiktiv xulq-atvorlarini oldini olish keng ma'noda addiktivlikning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq muammolardan qochishni anglatadi. Bu jihatdan maktab o'quvchilarining funksional holatini tuzatish usullaridan foydalanish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Ayniqsa, L.A. Sorokina maktab o'quvchilarining funksional holatini tuzatishga qaratilgan uchta guruh usullarini ishlab chiqdi. Bu organizmdagi fiziologik jarayonlarning buzilishini aksi sifatida addiktiv xulq-atvorlarining oldini olishda hal qiluvchi rol o'ynaydi [6; 9].

Shunday qilib, profilaktikaning o'quv modelida salomatlikni asrash sohasida psixofiziologik tuzatish usullaridan foydalanish markaziy asab tizimining faoliyatini optimallashtirishga, hissiy kayfiyat va psixologik jarayonlar muvozanatida psixoemotsional hamda ta'lim natijalarini shakllantirishda didaktik usullardan foydalanishga qaratilgan bo'lishi kerak. [5; 7; 8]. Addiktiv xulq-atvorning oldini olish bo'yicha ta'lim modelida aqliy qobiliyatni oshirish usullaridan shaxsning integrativ sifatining katalizatori sifatida, voqelikni adekvat idrok etish va buzg'unchi xulq-atvorldan voz kechishga yordam berish samaradorligini ta'kidlash kerak. Bizga eng istiqbolli usullar professor L.G. Buynova boshchiligidagi bir guruh mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan usullar bo'lib tuyuladi [10; 11; 12].

Xulosa va tavsiyalar. Ma'lumki, shaxsda addiktiv xulq-atvorni shakllanishi ulardagi psixologik, fiziologik va ijtimoiy sifatlarni barqaror rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Shu nuqtai nazardan olganda addiktiv xulq-atvorni shakllanishi quyidagilar bilan belgilanadi:

- shaxs shakllanishi o'ziga xos taraqqiyot bosqichiga ega bo'lib, unda psixologik va ijtimoiy muhit ta'sirlarining o'rni muhim hisoblanadi;

- addiktiv xulq-atvorning shakllanishi ularning yosh xususiyatlari va taraqqiyot bosqichlari bilan uzviy ravishda kechishi belgilanib berilgan;

- addiktiv xulq-atvorning shakllanish bosqichi sifatida o'smirlik davrini ko'rsatib o'tish muhim hisoblanadi;

- o'smir shaxsiga xos bo'lgan g'ayrioddiy xulq-atvor ko'nikmalarini tarkib topishi ko'p hollarda oiladagi tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq hisoblanadi.

Keltirilgan xulosalarga muvofiq ravishda quyidagi tavsiyalarni berish maqsadga muvofiq:

- shaxsda addiktiv xulq-atvorni oldini olish uchun profilaktik tadbirlarni ko'paytirish lozim;

- addiktiv xulq-atvorga ega bo'lgan shaxslar bilan tizimli ravishda davra suhbatini, soha vakillari bilan uchrashuvlar tashkil qilish;

- addiktiv xulq-atvor va uning salbiy asoratlari xususida videofilmlarni ko'rsatish hamda uni tahlilini amalga oshirish;

- shaxsda addiktiv xulq-atvorni shakllanishi bo'yicha turli risola, uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Буйнов, Л.Г. Сохранение здоровья школьников как педагогическая проблема [Текст]: / Л.Г. Буйнов, Л.П. Макарова, М.В. Пазыркина // Современные проблемы науки

и образования №10, Пенза, 2012 – стр.242.

2. Буйнов, Л.Г. Статокинетическая устойчивость и подходы к ее фармакологической коррекции [Текст]: / Л.Г. Буйнов // Обзоры по клинической фармакологии и лекарственной терапии, Санкт-Петербург, 2002 год, том 1, № 2, стр. 27 – 50.

3. Буйнов, Л.Г. Управление интеллектуальной собственностью в ВУЗе [Текст] Universum: Вестник Герценовского университета. 2011. №10. с. 16-17.

4. Матусевич, М.С. Методические основы построения программ снижения риска наркотизации в молодежной среде на уровне муниципального образования // М.С. Матусевич, А.П. Новожилова // Молодой ученый. 2012. № 8. с. 360-364.

5. Сорокина, Л.А. Активизация познавательной деятельности обучающихся как средство формирования метапредметных результатов при изучении курса естествознание [Текст] / Л.А. Сорокина // Молодой ученый. 2013. №12. с. 522-524.

6. Сорокина, Л.А. Комплексное использование методов активизации познавательной деятельности при изучении курса «естествознание» (5 класс) [Текст]: / Л.А. Сорокина // История и педагогика естествознания. 2013. № 1. с. 29-30.

7. Сорокина, Л.А. Комплексное использование методов активизации познавательной деятельности при изучении курса естествознание в 5 классе. Учебно-методическое пособие [Текст]: / Л.А. Сорокина // Издательство «РГПУ им. А.И. Герцена», СПб, 2012 – 85 с.

8. Сорокина, Л.А. Методы активизации познавательной деятельности при изучении курса «естествознание» как средство формирования планируемых результатов обучения [Текст]: / Л.А. Сорокина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2011. Т. 13. № 2-6. с. 1344-1347.

9. Сорокина, Л.А. Психозмоциональные, дидактические и психофизиологические методы активизации познавательной деятельности школьников в методике преподавания курса «Естествознание» (5 класс) // История и педагогика естествознания. 2013. № 2. с. 29-32.

10. Сорокина, Л.А. Способ повышения умственной работоспособности человека патент на изобретение / Л.Г. Буйнов, Сорокина Л.А. и др. RUS 2435617 23.03.2010

11. Сорокина, Л.А. Способ повышения умственной работоспособности человека патент на изобретение/ Л.Г. Буйнов, Сорокина Л.А. и др. RUS 2437689 04.06.2010

12. Сорокина, Л.А. Способ повышения умственной работоспособности человека патент на изобретение / Л.Г. Буйнов, Сорокина Л.А. RUS 2453346 27.04.2010

13. Сыромятникова, Л.И. Реализация здоровьесформирующих образовательных технологий в области педагогического образования [Текст] / А.А. Борисов, Л.И. Сыромятникова, Л.П. Борисова // Молодой ученый. 2012. № 6. с. 375-377.

Jurnal Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan 2020 yil 6 oktyabrda o'tgan.
Jurnal har oyda bir marta o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.
Jurnalning hajmi 60x84, 1/8, A-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali 2020 yil oktyabrdan nashr etilmoqda.

Pedagogika, psixologiya, filologiya va tilshunoslik, matematika, fizika va mexanika, texnika fanlari, tabiatshunoslik, tarix va falsafa, turizm va iqtisodiyot, axborot kommunikatsion texnologiyalari, geografiya sohalardagi ilmiy va ilmiy-uslubiy materi-allarni o'z ichiga oladi. Nashr qilingan materiallar mualliflari O'zbekiston Respublikasi hamda yaqin va uzoq xorijning yetakchi olimlari, tadqiqotchi-izlanuvchilari.

Jurnalning kalit so'zlari:

Oliy pedagogik ta'lim nazariyasi va amaliyoti; umumiy va maxsus pedagogika va psixologiya, pedagogika va innovatsiya, integratsiya, O'zbekiston, Rossiya va xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimi; ta'lim jarayoni; ko'p madaniyatli va mintaqaviy ta'lim; III Renessans, XXI asrdagi ta'lim; ta'lim va tarbiya sohasidagi milliy va qadriyat ustuvorliklari; ta'lim sifatini monitoring qilish; uzluksiz pedagogik ta'lim tizimi; ta'lim dasturlari; umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlari; o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi ta'lim texnologiyalari.

Guvohnoma raqami № 8882
Bosh muharrir: B.B.MA'MUROV

Bosishga ruxsat etildi: 10.10.2024 y.
Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5.
Buyurtma raqami №0324
«FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar.
<https://interscience.uz/> saytida joylashtirildi